Bilâl N. Şimşir

Bizim Diplomatlar

BİLGİ YAYINEVİ

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ : 38
BİLÂL N. ŞİMŞİR : 6

ISBN 975 - 494 - 578 - 0
96 . 06 . Y . 0105 . 0961

Birinci Basım
Nisan 1996

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Cad. 46 / A
Telf : 431 81 22 - 434 12 71
434 49 98 - 434 49 99
Faks : 431 77 58
06420 Yenişehir - Ankara

BİLGİ DAĞITIM
Narlıbahçe Sok. 17 / 1
Telf : 522 52 01 - 526 70 97
Faks : 527 41 19
34360 Cağaloğlu - İstanbul

BİLÂL N. ŞİMŞİR

Bizim Diplomatlar

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni : fahri karagözoğlu

BİLGİ YAYINLARI / ÖZEL DİZİ

İsmet İnönü Hatıralar 1
İsmet İnönü Hatıralar 2
Gülsün Bilgehan Mevhibe
Şemsi Belli Fikriye
Ali Naci Karacan Lozan Konferansı ve İsmet Paşa
Kâmuran Gürün Türkler ve Türk Devletleri Tarihi
Kâmuran Gürün Savaşan Dünya ve Türkiye
Dr. Çetin Yetkin Siyasal İktidar Sanata Karşı
Memduh Aytür Kalkınma Yarışı ve Türkiye
Nâzım Hikmet Kuvayı Milliye
B. Russel Endüstri Toplumunun Geleceği
Raymond Aron Sosyolojik Düşüncenin Evreleri
İrfan Erdoğan – Korkmaz Alemdar İletişim ve Toplum
Aysel Ekşi Çocuk, Genç, Ana Babalar
Şerafettin Turan Türk Kültür Tarihi
Şerafettin Turan Türk Devrim Tarihi I
"İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe"
Şerafettin Turan Türk Devrim Tarihi II
"Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne"
Şerafettin Turan Türk Devrim Tarihi III
"Yeni Türkiye'nin Oluşumu"
Şerafettin Turan Türk Devrim Tarihi IV
"Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye"
Şükran Kurdakul Çağdaş Türk Edebiyatı / 1
Meşrutiyet Dönemi I
Şükran Kurdakul Çağdaş Türk Edebiyatı / 2
Meşrutiyet Dönemi II
Şükran Kurdakul Çağdaş Türk Edebiyatı / 3
Cumhuriyet Dönemi I
Şükran Kurdakul Çağdaş Türk Edebiyatı / 4
Cumhuriyet Dönemi II
Cahit Talas Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi
Prof. Jaeschke Yeni Türkiye'de İslamlık
Claude Cahen İslamiyet I
"Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar"
Gustave Edmund von Grunebaum İslamiyet II
"Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Günümüze Kadar - 1"
Gustave Edmund von Grunebaum İslamiyet III
"Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Günümüze Kadar - 2"

dizgi : font matbaacılık ve tanıtım bizmetleri
tel : 230 30 30
baskı : cantekin matbaacılık yayıncılık ticaret ltd. şti.
tel : 231 38 57 – 231 38 58

Türkiye Cumhuriyeti'nin
ilk diplomatlarının
aziz hâtıralarına
saygı ve minnetle...

B.N.Ş.

BİLÂL N. ŞİMŞİR'İN
KISA YAŞAMÖYKÜSÜ

1933 yılında Osmanpazarı'nda (Bulgaristan) doğdu. 1957 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden mezun oldu. Üç yıl kadar aynı fakültenin Diplomasi Tarihi Kürsüsünde asistan olarak kaldı. 27 Mayıs 1960 öncesinin tedirginliği içinde akademik meslekten ayrılıp Dışişleri Bakanlığına geçti. O tarihten beri Dışişleri kadrosundadır. Paris, Şam, Londra, Lahey Büyükelçiliklerinde Başkâtip ve Müsteşar olarak; Merkez'de Şube Müdürü, Daire Başkanı, Genel Müdür Yardımcısı ve Genel Müdür olarak görev yaptı. Tiran'da ve Pekin'de Büyükelçi olarak Türkiye'yi temsil etti. Son olarak beş yıl kadar eski Sovyetler Birliği'nden ve Bağımsız Devletlerden sorumlu Genel Müdür olarak görev yaptıktan sonra Avustralya Nezdinde Türkiye Büyükelçisi olarak atandı. Halen bu görevdedir.

Şimşir, aynı zamanda tarihçi ve yazardır. Türk Tarih Kurumu'nun en kıdemli üyelerindendir. Çoğu Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında çıkmış kırk beş cilt kitaba ve yüz elli kadar bilimsel makaleye imza atmıştır. Yakın Dönem Türk Tarihi, Ege Sorunu, Milli Mücadele Tarihi, Ermeni Sorunu, Bulgar Sorunu, Rumeli'den Türk Göçleri, Lozan Konferansı, Atatürk, Atatürk İlkeleri, İnkılap Tarihi alanlarında yaptığı araştırma ve yayınlar Şimşir'e yurt içinde ve yurtdışında haklı bir ün kazandırmıştır. Onun bir bölümü yabancı dillerde yayınlanmış olan kitapları yurtdışında da ilgi toplamaktadır. Şimşir'in ***Türk Yazı Devrimi*** adlı yapıtı, Afet İnan

Tarih Ödülünü kazanmıştır. Çeşitli ülkelerde pek çok bilimsel ve diplomatik toplantıya katılmış, bilimsel bildiriler, raporlar sunmuş olan Şimşir, başarılı çalışmalarından dolayı takdimamelerle ödüllendirilmiştir. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi de üstün nitelikli çalışmalarından dolayı Şimşir'e Onursal Doktor unvanı vermiştir.

BİLÂL N. ŞİMŞİR'İN
BİLGİ YAYINEVİ'NDE ÇIKMIŞ KİTAPLARI

Malta Sürgünleri, 2. baskı, Ankara: 1985
Bulgaristan Türkleri, 1878 - 1985, Ankara: 1986
Osmanlı Ermenileri, Ankara: 1986
Ankara, Ankara... Bir Başkentin Doğuşu, Ankara: 1988
İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 2. baskı, Ankara: 1989
Bizim Diplomatlar, Ankara: 1996

DİĞER KİTAPLARI

İngiliz Belgelerinde Atatürk, 4 cilt, (1919-1922), Ankara: 1973-1984.

Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, I, (1922-1924), Ankara: 1981.

Atatürk İle Yazışmalar, I, (1920-1923), ikinci baskı, Ankara: 1993.

Homage to Mustapha Kemal Atatürk, Hero of the East, Islamabad: 1981.

Atatürk'ün Hastalığı, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1989.

Atatürk'ün Büyük Söylev'i Üzerine Belgeler, TTK., Ankara: 1991.

Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt 1, TTK., Ankara: 1993.

Lozan Telgrafları, 2 cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1990-1993.

Türk Yazı Devrimi, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1991.

Azerbaycan'da Türk Alfabesi, tarihçe. Türk Dil Kurumu, Ankara: 1991.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Anlaşmalar, 1990-1992, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ile yapılan anlaşmalar ve çok taraflı anlaşmalar, **2 cilt,** Ankara: 1993.

Rumeli'den Türk Göçleri (1877-1985), 3 Cilt, 2. baskı, Ankara: 1989.

Uluslararası Forumlarda Bulgaristan Türkleri, (1885-1986), 2 cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1985-1986.

Türk Basınında Bulgaristan Türkleri, Ankara: 1985.

The Turks of Bulgaria, 1878-1985, London: 1985.

Turkish Minority Press in Bulgaria / Bulgaristan'da Türk Azınlık Basını, 1865-1985, Ankara: 1986.

Turkish Minority Education in Bulgaria / Bulgaristan'da Türk Azınlık Eğitimi, Ankara: 1986.

Contribution à l'Histoire des Populations Turques en Bulgarie, 1877-1880, 2. baskı, Ankara: 1986.

Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu, (1878-1881), Ankara: 1976.

British Documents on Ottoman Armanians / İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri, 4 cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1982-1990.

Ermeni Sorunu Üzerine Osmanlı Belgeleri, 2 cilt, Ankara: 1984-1989.

Ege Sorunu, Belgeler, 1912-1914, 2. cilt, T.T.K., Ankara: 1976-1982.

İngiliz Belgelerine Göre Türkiye'de 'Kürt Sorunu' (1924-1938), 2. baskı, Ankara: 1991.

İÇİNDEKİLER

Önsöz (17)

I

Bekir Sami Kunduh (29)
Açlığa Talim Eden Bakanlar Heyeti (29) –
Rekortmen Bakan (33)

II

Yusuf Kemal Tengirşek (40)
Anadolu'da Bir Yolculuk (40) – Altın Treni ve
"Tarzan" Bakan (47) – "Suç Ortağı" (49)

III

Ali Fuat Cebesoy (53)
Kar Üstünde Geceleyen Büyükelçi (54) – Geçmişe
Mazi Derler(57) – Bir Bela ve Moskova'da Gösterişli
Karşılama (60) – Protestolu Son (63)

IV

Memduh Şevket Esendal
"Avam"dan Biri (68) – Bakü'de Türkiye Temsilcisi (77) –
Vezir, Şahı Mat Etti (84) – Tac Giyme Töreni (90) –
Esrarengiz Bir İstifa (95)

V

Ahmet Muhtar Mollaoğlu (103)
Bir Müjde (104) – Gürcistan'da Top Atışlarıyla Karşılama (109) –
Lenin'e Son Saygı (113) – Amerika'da Elektrikli Hava (119)

VI

Ahmet Ferit Tek (128)

Ödenek: Hangi Ruble? (129) – İki Başlı Temsil (136) –
Hindistan'dan Yardımlar (142) – Zafer Sevinci (146) –
Zirvede Sefir Kavgası (154) – Son Mesaj (160)

VII

İsmet İnönü (165)

Dışişleri'nde Devrim (166) – Bayrak, İnmez! (171) –
İnönü Churchill'i Neden Öptü? (174)

VIII

Hüseyin Ragıp Baydur (177)

Ege'den Havalanan Kartal (178) – Atatürk-Stalin Buluşmasına
Hazırlık (183) – Kara Gömlekliler Ülkesinde (188) –
Atlantik Ötesinde (194) – İngiliz Askeri Uçağında
Son Yolculuk (200) – Sır Küpü (201)

IX

Suat Davaz (203)

Vahdettin Füc'eten Vefat Etti (204) –
Heykel Çağına Giriş (209) – Canonica (212) –
Gazi'ye Bağlılık (219) – "Karşılıklı Ağlaştık" (222) –
Büyükelçinin Hüzünlü Sonu (227)

X

Hüseyin Vasıf Çınar (232)

İnkılap Çocuğu (232) – Rus Kruvazörüyle
Gelen Tabut (238) – Ankara'da Yaslı Tören (243)

XI

Kemalettin Sami Paşa (248)

On Yedi Harp Yarası Taşıyan Adam (249) –
Kaza (256) – Kahramana Son Saygı (261)

XII

Dr. Tevfik Rüştü Aras (269)

Mısır Elçisinin Fesi (270) – Kral Öldü, Yaşasın Balkan Antantı (277) – Bakanın Seyir Defteri – (282) Saadabad Paktı Dedikleri (288)

XIII

Mehmet Münir Ertegün (293)

Hukukçu Diplomat (294) – Elçiye Ders (300) – Görev Başında Vefat (302) – Vefatından Sonra da Hizmete Devam (309)

XIV

Yusuf Hikmet Bayur (318)

Kabil'de Duvayenlik Yarışı (319) – Çaduriye Bürünen Kral (324)

XV

Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede (329)

Gazi'nin Şerefine (330) – "Beni Aydınlattınız" (336) – "Paşa'ya Kahve" (340) – Şah'a Mesaj (342) – "Gazi Bar" (345) – "Kurban" (349)

XVI

Tahir Lütfi Tokay (357)

Tiran'da Bir Olay (358) – Bağdat'ta On Yıl (364)

XVII

Cevat Ezine (372)

Balkanlar'da Bir Cumhuriyet Elçisi (373) – Şarap Uzmanı (379) – Balkan Treninde Son Yolculuk (381)

XVIII

Mehmet Enis Akaygen (388)

Neriman Nerimanov (389) – Yıldırım Nakil (394)

XIX

Ali Haydar Aktay (400)

Bir "Değişmez" Elçi (401) – Kraliçelerin
Öncülüğü ve Kralın Ziyareti (406)– Bir Rapor (412) –
Geliyorum Diyen Ölüm (418)

XX

Tevfik Bıyıklıoğlu (423)

Aferizme Özenmek (423)

XXI

M. Emin Âli Türkgeldi (428)

Geçimsiz Bir Elçi (428) – İkinci Olay (434)

XXII

Şükrü Saracoğlu (438)

Rus Konukseverliği (438) – "Niçin Bağırıyorsun, Oğlum?" (445)

XXIII

Hamdullah Suphi Tanrıöver (447)

"Gagavuz Metropoliti" (447) – Hatip (453) – Türkçe (455)

XXIV

Ruşen Eşref Ünaydın (458)

Atatürk'ten Diplomasi Dersi (459) –
Arnavutluk'ta Altı Ay (467)–
Dost Yunanistan'da (473) – İzzet–ü İkbal ile (480)

XXV

Yakup Kadri Karaosmanoğlu (487)

Taşı Gediğine Koymak (487) – İlk Rapor (491) –
Çin Çorbası (495) – Bir Genel Af (497) –
"Diplomatik Sır" (499) – Düğün (501) – Haha ve Ata (505)

XXVI
Hamdi Arpağ
ve
Ahmet Cevat Üstün (508)
Bir Anıtın Öyküsü (509) – Afyon'da İmzalanan Sözleşme (512) – Elçi de Devrede (515) – Dolar Kavgası ve Anıtın Gecikmesi (520) – Nöbet Değişimi (525) – "Kel Ali" Nemçeli'ye Karşı (529) – Çirkin Vaziyet (535) – ve Sevinç (538)

XXVII
Hasan Saka (541)
Lokanta (541) – Trabzon, Trabzon (542) – Don (544)

XXVIII
Fuat Carım (545)
Vasıtalı Küfür (545) – "İyi, Biraz Hava Aldık" (547) – "Bir Halt Değilmişsiniz" (548)

XXIX
İhsan Sabri Çağlayangil (549)
Boynuz (549) – "Kösönöm, Pösönöm..." (550) – Sayenizde (552)

XXX
Feridun Cemal Erkin (554)
Peygamberin Torunu (554) – Büyükelçinin Oyuncakları (557) – Santrafor (558) – "Ben De İsterim" (560) – Vezir Yattı, Nefer Kaçtı (561) – Kuş (561) – Kılıç-Kalkan (562)

Kaynaklar (565)

ÖNSÖZ

Yıl 1957. Dışişleri Bakanlığı meslek memuru giriş sınavları yapılıyor. Bir grup arkadaşız; yazılıları kazanmış, sözlüler için sıradayız. Birer birer içeri alıyorlar. Sınav kapısında heyecanla bekleşiyoruz. Bilgiç geçinen bir arkadaşımız,

"Bizler ne bahtsız gençleriz," dedi, *"Oku, oku; imtihan, imtihan; canımız çıkıyor! Eskiden, Cumhuriyetin ilk yıllarında ise, istasyondan adam topluyorlarmış. Kravatlı birisi trenden inince, hemen yakalayıp 'gel seni hariciyeci yapalım' diyorlarmış. Ne diploma soruluyor, ne imtihan isteniyormuş. Birkaç zaman sonra da 'Buyurun, sizi filan yere elçi yaptık' diyorlarmış!"*

Bizler, arkadaşın anlattıklarını hayretle dinliyoruz. "Ya!" diyoruz. Düşünceye dalar gibi oluyoruz. Sonra, birimizin aklına geliyor: "Kimlermiş mesela o devşirme elçiler?" diye soruyoruz. Bilgiç arkadaşımız, hık, mık, apışıp kalıyor. İki elçinin bile adını çıkaramıyor.

*

Bu hikâye zihnime saplandı, kaldı. Kendi kendime sormaya başladım: Kimlerdi acaba Cumhuriyetin ilk elçileri, Atatürk'ün elçileri? Onlar gerçekten gardan veya sokaktan mı toplanmışlardı? Rastgele mi seçilmişlerdi? Kravat takmasını bildikleri için mi diplomat yapılmışlardı? Nereden çıkmışlar, nereden gelmişlerdi? Nasıl yaşamışlar, ne yapmışlardı?... Sorular, sorular kafamı kurcalayıp durdu.

Soru sormaya başlayınca gördüm ki, eski diplomatlarımızın hemen hiçbirini bilmiyor, tanırnıyordum. Hafızamı zorlayınca, iki üç diplomat adı anımsayabiliyordum, onlar da bir şeyler yazıp bırakmış olanlardı: ***"Zoraki Diplomat"***ın yazarı Yakup Kadri Karaosma-

noğlu, ***"Moskova Hatıraları"***nı yazmış olan Ali Fuat Cebesoy, şair Yahya Kemal Beyatlı, etti üç. "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı" Dr. Tevfik Rüştü Aras'ı da Siyasi Tarih derslerinden anımsıyordum. İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki Bakanımız ve Başbakanımız Şükrü Saracoğlu'nu da azçok biliyordum. Bir de galiba Numan Menemencioğlu'nun adını duymuşluğum vardı. Çıkarabildiklerim sadece bunlardı. Geri kalanların adlarını bile duymamıştım. Sanki hiç yaşamamışlardı, sanki aradan otuz-kırk yıl değil de yüzyıllar geçmişti ve onlar meçhule karışıp gitmişlerdi.

1950'lerde, Mülkiye'nin siyasi şubesinden mezun ve de diplomat adayı bir gencin, Cumhuriyetin ilk diplomatları hakkındaki bütün bildikleri işte bu kadardı! Kendi adıma cahilliğimden utandım, kendi kendimi eleştirdim. Sonra, yazmamışlar, anlatmamışlardı ki bize diye başkalarını suçlamaya kalkıştım. Eski elçilerimiz de anılarını yazıp bırakmamışlardı ki. Bırakmış olsalardı görürdük. Onlar hakkında cilt cilt kitaplar vardı da biz mi merak edip okumuyorduk sanki, diye kendi bilgisizliğimi örtbas edip üste çıkmaya çabaladım. Ve daha sonra kendime dönüp "yazan yoksa sen yaz," demeye yöneldim...

*

Bu kitapta, çoğu Atatürk zamanında görev yapmış, otuz kadar Türk diplomatı yer almaktadır. Bunlardan sekizi eski Dışişleri Bakanlarıdır: Bekir Sami Kunduh, Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Yusuf Kemal Tengirşek, İsmet İnönü, Dr. Tevfik Rüştü Aras, Hasan Saka, İhsan Sabri Çağlayangil ve Feridun Cemal Erkin. Geri kalanlar ise elçiler ve büyükelçilerdir.

Atatürk zamanında, yeryüzünde bağımsız devletlerin sayısı kırk kadardı; Türkiye elçiliklerinin sayısı da en fazla yirmi altı olmuştu. Bunlar şu başkentlerdeydi:

Atina, Bağdad, Belgrad, Bern, Berlin, Brüksel, Budapeşte, Bükreş, Kâbil, Kahire, Lahey, Londra, Madrid, Moskova, Paris, Prag, Rio de Janeiro, Sofya, Stockholm, Tahran, Tallin, Tiran, Tokyo, Varşova, Washington ve Viyana.

Bunlar dışında, 1920 - 1923 yıllarında, Azerbaycan'ın başkenti *Bakü*'de ve Gürcistan'ın başkenti *Tiflis*'te mümessilliklerimiz vardı; ama bunlar elçilik düzeyine yükseltilmeden kapanmıştı; çünkü, bu iki ülke kısa zamanda bağımsızlıklarını kaybetmişlerdi.

Atatürk döneminde üç merkezde de Türkiye'nin daimi maslahatgüzarlıkları açılmıştı. Bunlar Habeşistan'ın (Etiyopya'nın) başkenti *Adis-Ababa*, Çin Cumhuriyeti'nin o zamanki başkenti *Nanking* ve Şili'nin başkenti *Santiago de Şili* idi.

Mümessillikleri ve maslahatgüzarlıkları da sayarsak, o dönemde Türkiye'nin sürekli diplomatik temsilci bulundurduğu merkezlerin sayısı otuz bire çıkar. Konsolosluklarımız bu sayının dışındadır.

Yirmi altı elçiliğin kıtalara göre dağılımı şöyleydi: Afrika'da 1: Kahire; Amerika kıtasında 2: Rio de Janeiro ve Washington; Asya'da 4: Bağdad, Kâbil, Tahran ve Tokyo; geri kalan 19 elçilik ve büyükelçilik Avrupa'da toplanmıştı.

Yukardaki yirmi altı merkezde, 1920 - 1938 yılları arasında görev yapmış olan elçilerimizin toplam sayısı otuz sekiz olmuştur. Bunlardan yirmi ikisi bu kitapta bulunacaktır. Alfabetik sıraya göre bu elçilerimiz şunlardır:

Mehmet Enis Akaygen, Ali Haydar Aktay, Hamdi Arpağ, Hüseyin Ragıp Baydur, Yusuf Hikmet Bayur, Tevfik Bıyıklıoğlu, Ali Fuat Cebesoy, Hüseyin Vasıf Çınar, Suat Davaz, Mehmet Münir Ertegün, Memduh Şevket Esendal, Cevat Ezine, Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Kemalettin Sami, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ahmet Ferit Tek, Tahir Lütfi Tokay, Âli Türkgeldi, Ruşen Eşref Ünaydın, Ahmet Cevat Üstün[1]. Bu listeye, daha sonraki yıllarda elçilik yapmış olan *Fuat Carım* da eklenmiştir.

Yine aynı dönemde elçilik yapmış on altı diplomatımız ise bu kitaba sığdırılamadı. Şimdilik sadece adlarını anmakla yetindiğimiz bu diplomatlarımız da şunlardır:

---

1) Bu eski elçilerimizin ***Dışişleri Bakanlığı Arşivi***'ndeki (D.B.A.) Sicil Dosya Numaraları şunlardır: Akaygen 50, Aktay 58, 89, Arpağ 232, Baydur 129, Bayur 117, Çınar 420,
de 344, Karaosmanoğlu 437, Kemalettin Sami 186, Ahmet Muhtar 315, Tek 229, Tokay 165, Türkgeldi 87, Ünaydın 426, Üstün 98.

Muhittin Akyüz, Mehmet Ali Şevki İlhan, Zekai Apaydın, Nebil Batı, Ali Şevki Berker, Yahya Kemal Beyatlı, Behiç Erkin, Tevfik Kamil Koperler, Ragıp Raif Köseraif, Hasan Vasfi Menteş, Ali Fethi Okyar, İbrahim Tali Öngören, Cemal Hüsnü Taray, Mehmet Sabri Toprak, Hulusi Fuat Tugay ve Fahrettin Türkkan[2].

1920-1923 yıllarında Roma'da Türkiye Mümessilliği görevinde bulunmuş olan *Cami Baykurt* ve *Celalettin Arif* ile Tiflis'te mümessillik yapmış olan *Kazım Dirik* de bu kitapta yer almamaktadır.

Yukarda adları sıralanan otuz sekiz elçiden yirmi ikisi, yani yarıdan fazlası, milletvekilliği yapmış kimselerdi. Birinci dönem veya daha sonraki dönemlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mebusluk yapmış olan elçilerin adları şöyledir:

Muhittin Akyüz, Zekai Apaydın, Hamdi Arpağ, Yusuf Hikmet Bayur, Ali Şevki Berker, Yahya Kemal Beyatlı, Ali Fuat Cebesoy, Hüseyin Vasıf Çınar, Memduh Şevket Esendal, Behiç Erkin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Kemalettin Sami, Tevfik Kamil Koperler, H. Vasfi Menteş, Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Ali Fethi Okyar, İbrahim Tali Öngören, Cemal Hüsnü Taray, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ahmet Ferit Tek, Sabri Toprak ve Ruşen Eşref Ünaydın.

Kurtuluş Savaşı yıllarında, elçi veya mümessil olarak yurtdışına atanan mebus diplomatlar, mebusluklarını da koruyorlardı. Yani sürekli görevle yurtdışına giderken mebusluktan istifa etmiyor, mebusluk statülerini kaybetmiyor, sadece TBMM'den izinli sayılıyorlardı ve bunların *"...mebusluğu uhdesinde kalmak üzere"* atamaları yapılıyordu. Elçi veya mümessil, yeni genel seçimden önce Ankara'ya dönerse, tekrar Meclis'te yerini alıyordu. Daha sonra bu uygulama kaldırılmıştır.

Atatürk zamanında yurtdışında Türkiye'yi temsil etmiş olan otuz sekiz elçiden on biri, yani dörtte birden fazlası, hükümette de yer almış olan kimselerdi. Bazıları birkaç defa bakanlık yapmışlardı. Agreman istenirken, elçi olarak atanacak kişinin eski bakanlarımızdan olduğu da özellikle belirtiliyordu. Örneğin 1925 yılında Londra

---

2) Bu elçilerimizin DBA'da sicil dosyalarının numaraları şunlardır: Akyüz 150, Alhan 89, Batı 138, Berker 149, Beyatlı 284, Apaydın 442, Behiç Erkin 309, Koperler 410, Menteş 142, Okyar 84, Öngören Müt. 1/97, Taray 388, Toprak 373.

Büyükelçiliği'ne atanan Ahmet Ferit Tek için İngiltere'den agreman istenirken, kendisinin eski maliye ve dahiliye vekili olduğu belirtilmişti. Kimi elçiler yurtdışında görev yaptıktan sonra Ankara'ya dönüşlerinde bakan olarak atanıyor, kimileri de elçilikle bakanlık arasında mekik dokuyordu. Vasıf Çınar, bakanlıktan ayrılıp elçi olmuş, sonra elçiliği bırakıp yeniden bakanlık koltuğuna oturmuştu.

Atatürk'ün elçileri arasında bir de eski başbakan vardı: Ali Fethi Okyar.

Atatürk dönemi elçilerimizden bakanlık yapmış on bir kişi şunlardı:

Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Dışişleri Bakanlığı; *Zekai Apaydın*, Tarım, Bayındırlık ve Milli Savunma Bakanlıkları; *Yusuf Hikmet Bayur*, Milli Eğitim Bakanlığı; *Ali Fuat Cebesoy*, Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlıkları; *Vasıf Çınar*, Milli Eğitim Bakanlığı; *Behiç Erkin*, Bayındırlık Bakanlığı; *Fethi Okyar*, Başbakanlık, İçişleri, Adalet ve Milli Savunma Bakanlıkları; *Cemal Hüsnü Taray*, Milli Eğitim Bakanlığı; *Hamdullah Suphi Tanrıöver*, Milli Eğitim Bakanlığı; *Ahmet Ferit Tek*, Maliye ve İçişleri Bakanlığı; *Mehmet Sabri Toprak*, Tarım Bakanlığı yapmışlardı.

Roma'da mümessillik yapmış fakat elçilik payesine yükseltilmemiş olan *Cami Baykurt* ile *Celalettin Arif* de yurtdışına atanmadan önce Ankara'da mebusluk ve bakanlık yapmışlardı.

*

Cumhuriyetin ilk elçileri hakkındaki "Gar Devşirmesi" gibi yakıştırmalar, düpedüz saçmadır. Bizler, bu gibi söylentileri yaymakla veya bunlara kulak vermekle, sadece kendi bilgisizliğimizi sergiliyormuşuz meğer ve de çok ayıp ediyormuşuz doğrusu. Hiç kimse, sadece kravat takmasını biliyor diye dışişlerine alınıp elçi yapılmış değildir. Türkiye Cumhuriyeti ciddi bir devlettir ve Atatürk'ün elçileri de gayet iyi yetişmiş insanlardır. Hiç tanımadığınız bu büyüklerimizi –istemeyerek bile olsa– "cahillikle" karalamak, bir espri bile olamaz, çünkü lâtife lâtif gerek.

Dışişleri Bakanlığı'ndaki sicil dosyalarına göre, Cumhuriyetin ilk elçilerinin hemen hepsi yüksek öğrenim görmüş; Harbiye, Mülki-

ye, Hukuk veya yabancı üniversiteleri bitirmişlerdir. Bazıları da çift diplomalıdır. Harbiye çıkışlı dokuz, Mülkiye çıkışlı yedi, Hukuk çıkışlı yedi, yurtdışı öğrenim görmüş de yedi kişi görünmektedir. Edebiyat'tan bir, Tıbbiye'den iki, Galatasaray'dan iki, özel öğrenim görmüş bir kişi vardır. İki kişinin öğrenim durumlarını ise tam saptayamadım, daha doğrusu bunu araştırmaya vakit bulamadım.

Harbiye çıkışlı, eski adıyla Erkân–ı Harbiye mezunu olanlar: *Muhittin Akyüz. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ali Fuat Cebesoy, Kemalettin Sami, Behiç Erkin, Hüsrev Gerede, Fethi Okyar, Ahmet Ferit Tek ve Fahrettin Türkkan*'dır. Bu dokuz eski askerden dördü paşalığa kadar yükselmiş: Akyüz, Cebesoy, Kemalettin Sami ve Türkkan. Üçü, daha küçük rütbede diplomasi mesleğine girmiş: Bıyıklıoğlu, Erkin ve Gerede. Diğer ikisinin, yani Fethi Okyar ile Ferit Tek'in askerlikleri ise çok uzaklarda kalmıştı. Onlar, uzun yıllardan beri sivil hayattaydı. Okyar, daha Meşrutiyet döneminde elçilik yapmıştı. Ferit Tek ise geçen yüzyıl sonunda askerliği bırakmış, Trablusgarb'a sürülmüş, oradan kaçıp Paris'te Siyasal Bilgiler Okulunu bitirmiş ve politikaya atılmıştı.

Bu dokuz asker kökenli elçiden dördü birer defa elçilik yaptıktan sonra diplomasi mesleğinden ayrılmışlardı: Moskova Büyükelçiliğinden sonra diplomasiden ayrılan Fuat Cebesoy, Berlin'de görev başında ölen Kemalettin Sami, yalnız Kâbil'de elçilik yaptıktan sonra emekliye ayrılan Fahrettin Türkkan Paşalar ve sadece altı ay Moskova'da büyükelçilik yaptıktan sonra diplomasiden ayrılan Tevfik Bıyıklıoğlu. Geri kalan beş asker kökenli elçi, yani Akyüz, Erkin, Gerede, Okyar ve Tek ise uzun yıllar diplomasi mesleğinde kalmışlardı.

Mülkiye'li Elçiler şunlardır: *Zekai Apaydın, Nebil Batı, Tevfik Kamil Koperler, Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Vasfi Menteş, Tahir Lütfi Tokay ve Cevat Üstün.* Bu yedi kişiden ikisi, Mülkiye'den sonra Avrupa'da da okumuş. Koperler, Paris Hukuk Fakültesini; Üstün de Cenevre Üniversitesini bitirmişler.

Hukuk'lu olanlar: *Ali Haydar Aktay, Hamdi Arpağ, Hüseyin Ragıp Baydur, Ali Şevki Berker, Hüseyin Vasıf Çınar, Suat Davaz* ve *Mehmet Münir Ertegün*'dür. Bunlardan Aktay ve Çınar, Hukuk'un üçüncü sınıfından ayrılmışlar. Ayrıldıkları tarih, 1914/15 akademik

yılına rastlamaktadır, yani Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşına girdiği yıl. O yıl başka gençler de üniversiteyi terk etmek durumunda kalmışlardı. Bunların arasında, örneğin Türk Yazı Devrimi sırasında Milli Eğitim Bakanı olan Mustafa Necati Bey de vardır. O da Hukuk üçten ayrılmıştı.

Yurtdışında öğrenim görmüş olanlar: *M. Ali Şevki Alhan, Yusuf Hikmet Bayur, Yahya Kemal Beyatlı, Ragıp Raif Köseraif, Cemal Hüsnü Taray, Mehmet Sabri Toprak ve M. Emil Âli Türkgeldi.* Bunlara, örneğin Harbiye'yi bitirdikten sonra Paris'te Siyasal Bilgiler Okulunu da bitiren Ahmet Ferit Tek gibi çift diplomalı olanları da katmak belki yerinde olur.

Çift diplomalı altı kişi görünmektedir: *Hamdi Arpağ, Tevfik Kamil Koperler, Ragıp Raif Köseraif, Ahmet Ferit Tek, Emin Âli Türkgeldi ve Ahmet Cevat Üstün.*

Tıbbiye'li olanlar, *İbrahim Tali Öngören* ile *Hulusi Fuat Togay;* ***Edebiyat Fakültesinden*** olan *Ruşen Eşref Ünaydın*; ***Galatasaray Sultanisi***'nden olanlar *Enis Akaygen* ile *Hamdullah Suphi Tanrıöver*'dir.

Otuz sekiz elçinin arasında en az öğrenim görmüş gibi görünen dört kişi vardır ki, dördü de gerçekten seçkin insanlardır. Bunlardan birisi, yalnız Galatasaray Sultanisi'ni bitirmiş gibi görünen, fakat diplomasi mesleğinin doruğuna kadar yükselmiş, Bakanlık Müsteşarlığı yapmış ve başarılı büyükelçi olarak da kendisini Atina'da, Tahran'da tekrar tekrar kanıtlamış olan ***Mehmet Enis Akaygen***'dir. Yine yalnız Galatasaray öğrenimi görmüş gibi görünen ***Hamdullah Suphi Tanrıöver*** vardır. O da, değme profesöre taş çıkaracak bir kimsedir. Onun dedesi de babası da Osmanlı döneminde Maarif Nazırlığı yapmışlardı, kendisi de Ankara'da, dört hükümette Maarif Vekilliği yapmıştı; eğitimci, edebiyatçı, ünlü bir hatipti ve başarılı bir büyükelçi de olmuştu.

Diploma fakiri gibi görünen diğer iki elçimiz de Türk edebiyatının devleridir. Biri, bence, Ömer Seyfettin düzeyinde bir hikâyecimiz olan ***Memduh Şevket Esendal***'dır ki, sicilinde kimi zaman Mülkiye'den ayrılmış olarak, kimi zaman da idadi çıkışlı gibi gösterilir. Diğer elçimiz de, sicilinin öğrenim hanesi ya tamamen boş bırakılmış, ya da bazen "hususi" diye doldurulmuş olan ***Yakup***

Kadri Karaosmanoğlu'dur. Kendisini tanıtmaya gerek var mıdır? İşte Atatürk'ün elçileri arasında en az öğrenim görmüş olanlar bunlardır: Akaygen, Tanrıöver, Esendal ve Karaosmanoğlu. Ötekilerin ise hepsi yüksek öğrenim görmüş kimselerdir.

*

Cumhuriyetin ilk elçilerinden üçte bir kadarı İmparatorluk Hariciyesinden mirastı. Bunlar Osmanlı Hariciye Nezareti kadrosunda da yıllarca çalışmışlar, merkez ve yurtdışı teşkilatında deneyim kazanmışlardı. Ankara Hükümetinde Hariciye Vekilliği, daha sonra Moskova ve Washington Büyükelçiliği yapmış olan Ahmet Muhtar Bey, Osmanlı döneminde Sofya'da, Cevat Ezine de Belgrad'da elçilik yapmışlardı. Diğerleri daha küçük derecelerdeki diplomatlardı. İmparatorluk Hariciyesinden Cumhuriyet Hariciyesine geçen elçilerin listesi şudur: *Enis Akaygen, Haydar Aktay, M. Ali Şevki Alhan, Nebil Batı, Ali Şevki Berker, Suat Davaz, Cevat Ezine, Tevfik Kamil Koperler, Raif Köseraif, Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Fethi Okyar ve Ahmet Ferit Tek.* Toplam on iki kişi.

Otuz sekiz elçiden geri kalan yirmi altısı "meslekten" değildi Bunlar, bizler gibi, Dışişleri giriş sınavından, başkâtiplik sınavından geçmemişler. Diplomasi mesleğinin merdivenlerini ağır ağır tırmanmamışlardı. Hariciye teşkilatına tepeden inme gelmişlerdi. Ama kendilerini iyi yetiştirmişlerdi. Peki o "hariciler" diplomasi mesleğini nerede, nasıl öğrenmişlerdi?

Hemen söyleyelim: O elçilerimizin bir bölümü, Lozan Barış Konferansına katılmış, diplomatik boğuşmanın ne demek olduğunu orada görüp yaşamışlardı. Lozan Konferansı yedi ay sürmüştü, bu yedi ay, belki yedi yıllık Mülkiye öğrenimine (lisans ve doktora) bedeldi. Yedi ayda yedi düvele karşı diplomatik bir meydan muharebesi verilmişti, Türkiye'nin ulusal hakları teker teker, söke söke geri alınmıştı. Bu hakların dışa karşı korunması, yarınki elçilerin esas görevlerinden biri olacaktı. Yarınki elçilerimiz Lozan'da, gerçek diplomatik savaşın içinde pişerek, bilenerek, bu hakların bilincine varmışlardı.

Bir örnek: Batılılar, Lozan'da, Türkiye'ye üç kategori azınlık ka-

bul ettirmeye kalkışmışlardı: *Din azınlığı, dil azınlığı* ve *ırk azınlığı.* Buna göre, Türkiye'de Müslüman olmayan Rum, Ermeni ve Musevi'den başka; Kürt, Çerkes, Arap, Abaza, Pomak, Boşnak, vs. vs. gibi çeşit çeşit Müslüman "azınlıklar" yaratılacaktı. Hatta sırf mezhep farkı yüzünden, Türk oğlu Türkler de Sünni, Şii, Alevi diye bölünecekti. Yani, Lozan'daki ikinci delegemiz Dr. Rıza Nur'un deyimiyle, "Anadolu, hallaç pamuğu gibi atılacaktı"; milli birliğimiz tuz buz edilip paramparça ayaklar altına alınacaktı; bu sözde "azınlık hakları" antlaşmaya girerse yabancılara içişlerimize karışma hakkı ve fırsatı verilmiş olacaktı. Bu düşmanca tuzağa ve saldırıya karşı Lozan'daki heyetimiz, geceli gündüzlü yaman bir savaş vermiş ve sonunda yalnız ve sadece "gayri müslim azınlık" kabul edilmişti. Rum, Ermeni ve Musevi. Hepsi o kadar. Bunlar dışında Türkiye'de başka azınlık yoktu ve olamazdı.

İşte Lozan'da böyle bir çetin deneyim yaşamış olan bir Türk diplomatının yanında, hiç kimse artık "Türkiye mozayiktir" gibi bilinçsizce ucuz laflar edemezdi! O dönemde hiç kimse böyle laflar etmeye cüret edememiştir. Atatürk'ün elçilerinin bir bölümü, böyle yetişti. Lozan Konferansı onlar için bir diplomasi stajı, bir diplomasi okulu oldu. Bu "Lozan Ekolü"nden çıkmış olan elçilerimiz çoğunlukla gençlerdi: *Münir Ertegün, Yusuf Hikmet Bayur, Tevfik Bıyıklıoğlu, Ruşen Eşref Ünaydın, Yahya Kemal Beyatlı, Âli Türkgeldi, Cevat Üstün, Zekai Apaydın, Tevfik Kamil Koperler.* Bu listeye, zaman zaman Paris Mümessilliğinden kalkıp Lozan'a giden, orada İsmet Paşa'ya bilgi sunan ve ondan talimat alan *Ahmet Ferit Tek* ve *Hüseyin Ragıp Baydur* da eklenebilir.

Lozan'ın bir de Ankara cephesi olduğunu unutmamak gerekir. Bütün Lozan Konferansı boyunca Ankara'daki Dışişleri Bakanlığı sürekli nöbetteydi; Atatürk'ün ve Başbakan Hüseyin Rauf Bey'in direktifleri altında, geceli gündüzlü bir çalışma içine girmişti. Lozan'dan gelen yüzlerce telgrafı değerlendirmek, bunlara cevap yetiştirmek, bir bakıma uzaktan uzağa yedi düvelle boğuşmak, Dışişleri görevlilerimiz için olağanüstü bir çalışmayı gerektirmişti. O kadar ki bu yıpratıcı çalışma sonucu Müsteşar Suat Davaz yatağa düşmüştü. Bütün bu çalışmalar, yarının Cumhuriyet elçileri için yedi aylık yoğun bir staj dönemi olmuştur.

Bir de doğrudan Atatürk'ün bulup yetiştirdiği ve Türk diplomasisine kazandırdığı elçiler vardı. Bunlar arasında İbrahim Tali Öngören, Hüsrev Gerede, Ruşen Eşref Ünaydın, Hikmet Bayur, Vasıf Çınar, Cemal Hüsnü Taray gibi isimler sayılabilir, ama hepsi bu kadar değildir. Büyük Önder'in rahle-i tedrisinden geçmiş başka elçilerimiz de vardır. Atatürk, özellikle gençler arasında, yeteneklileri "keşfediyor", onları ellerinden tutup ortaya çıkarıyor, çeşitli görevler vererek onları sınavdan geçiriyor, sonra da onlara kanat geriyor, arka çıkıyordu. Atatürk'ün yol göstericiliği ve yönlendiriciliği sayesinde, mesleğe yeni girmiş genç elçiler, deneyim eksikliklerini kapatabiliyorlardı.

Cumhuriyetin ilk elçileri, olağanüstü bir dönemde yetişmişlerdi. İmparatorluğun çöküşünü görmüşler; Trablusgarp Savaşını, Balkan Savaşlarını, Birinci Dünya Savaşını ve İstiklal Harbini yaşamışlardı. İmparatorluğun yıkıntıları üzerinde yepyeni bir Türk devleti yaratma misyonunda az çok rol almışlardı. Onların çoğu İstiklal Madalyası sahibiydi, Kuvayı Milliye ruhu taşıyan yurtseverlerdi. İyi öğrenim görmüş, iyi yetişmiş, ateş içinde yoğurulmuş, bilenmiş, çelikleşmiş kimselerdi. İnançlıydılar, gururluydular ve güçlüydüler.

O zamanki elçilerimizin birçoğu, Atatürk'e, İsmet İnönü'ye doğrudan ulaşabiliyorlardı. Onların "inkılâp ve müşkülât arkadaşları" idiler. Onlardan güç alıyor, destek görüyorlardı. Atatürk, o elçilere birer güven mektubu vermekle yetinmiyor, onlarla yakından ilgileniyor, zaman zaman onları yönlendiriyor ve gerektikçe onlara arka çıkıyor, kanat geriyordu.

Cumhuriyetin ilk elçileri, çoğunlukla, Türk devletinin hakkını, hukukunu korumak ve dünyadaki saygınlığını yükseltmek konusunda çok duyarlı ve etkiliydiler, görevlerinde başarılı oldular. Bir de anılarını yazıp bırakabilselerdi.

*

Bu kitabı yazmaya oturunca, birçok diplomatı bir tek cilde sığdırmak hiç kolay olmadı. Bu seçkin kişilerin hemen her biri hakkında ayrı birer cilt, bazıları hakkında da birkaç cilt yazılabilirdi. Her biri üzerine doktora tezleri hazırlanabilir, televizyon dizileri de yapıla-

bilirdi. Meraklılar için ilginç ve çekici bir araştırma alanıdır bu. Eski diplomatlarımızın yaşamları renkli, duygulandırıcı ve de öğreticidir. Her biri hakkında ayrı ciltler yazılabilirse, o diplomatların hakkı ancak o zaman tam olarak verilebilir.

Bu kitapta ise, her bir diplomata, kısaca yer verilebildi. Bazı diplomatlar ise büsbütün kısa geçildi. Yine de bu ciltte Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuşak diplomatlarının yaşamlarından kısa kesitler, gerçek öyküler ve önemli tarihi olaylar bulunacaktır. Kitap, bizim diplomatlar hakkında biraz ilgi uyandırabilir ve yeni araştırmaları özendirebilirse, amacına ulaşmış olacaktır.

Son günlerde, akşamları eve dönünce, hemen bilgisayarın başına geçiyor ve harıl harıl bu kitabı yazıyordum ki, bir sabah, Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı imzasıyla resmi bir yazı aldım. Yazıda: "Zat–ı Âlilerinin Avustralya Nezdinde Türkiye Büyükelçisi olarak atanmalarına ilişkin... Bakanlar Kurulu tekemmül etmiştir. Yeni görevlerine 1995 Mayıs ayı sonunda başlamaları uygun görülmüştür..." deniyordu. "Bize yine yol göründü" deyip tezgâhı kapadım; yazıcının düğmesine bastım; müsveddeyi, yayıncım ve dostum Sayın Ahmet Tevfik Küflü'ye teslim ettim. Kitabımın basılmasını bekleyemeden öteki yarım küreye uçarken, bütün dostlara ve okuyuculara, saygılar sunuyor ve "Kalın sağlıcakla" diyorum.

BİLÂL N. ŞİMŞİR
Ankara, Gazlosmanpaşa,
23 Nisan 1995

I

BEKİR SAMİ KUNDUH

Cici Nazlı'm, açlık canıma tak demeye başladı.
Yusuf Kemal Tengirşek

•

Bekir Sami Bey bu sözleşmelerle Ankara'ya döndüğü zaman durumun beni şaşkınlığa uğrattığını açıkça söylemeliyim.
Kemal Atatürk

•

Efendiler, istihsal ettiğimiz netayiç pek azdır.
• Bekir Sami Kunduh

Açlığa Talim Eden Bakanlar Heyeti

Dışişleri Bakanlığımızda, bakanın makam odasının yanındaki duvarda, 1920 yılından bugüne kadar gelmiş geçmiş Dışişleri Bakanlarımızın fotoğrafları asılıdır. Bu değerli koleksiyonumuz son yıllarda hızla zenginleşmektedir. Nitekim son beş yılda koleksiyonumuza yedi isim daha eklendi: Ali Bozer, Ahmet Kurtcebe Alptemuçin, Safa Giray, Hikmet Çetin, Mümtaz Soysal, Murat Karayalçın ve Erdal İnönü.

Bu koleksiyonun başında Bekir Sami Kunduh'un fotoğrafı yer almaktadır. Bekir Sami Bey, Ankara Hükümetinin ilk Dışişleri Bakanıdır. Mektebi Sultani'de, yani Galatasaray Lisesinde okumuş, çeşitli memurluklarda bulunmuş, İkinci Meşrutiyet'te Trabzon valiliği yapmış, 1919'da Sıvas Kongresine katılmış, Tokat'tan mebus seçilmiş ve 3 Mayıs 1920 günü Dışişleri Bakanı olmuştur. O zamanlar, Hariciye Vekili deniyor.

Kurulduktan hemen sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, Dışişleriyle ilgili ilk kararı, Moskova'ya bir heyet göndermek oldu. Heyet, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında idi. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) de heyet üyesiydi. 11 Mayıs'ta Ankara'dan yola çıkan heyetin temel görevi, Rusya ile ilişki kurmaktı. Heyet ayrıca Rusya'dan yardım aramayı ve Türkiye'den Rusya'ya, Kafkasya üzerinden, bir yol açtırmayı da amaçlıyordu. Ankara'da artık Meclis vardı, hükümet vardı; ama para yoktu; paraya ve silaha da büyük ihtiyaç vardı. Bunların Sovyet Rusya'dan sağlanabileceği umuluyordu. Batıda savaşırken doğuda arkamızı sağlama almamız da gerekiyordu.

Bekir Sami Bey heyeti, iki aydan fazla süren zahmetli bir yolculuktan sonra, 19 Temmuz'da Moskova istasyonuna iniyor. Ama ne karşılayan var, ne arayıp soran. Garın salonunda oturup bekleşiyorlar. Trende tanıştıkları biri, onlar için, Rus Dışişlerine telefon ediyor. Bir saat sonra bir otomobil geliyor ve heyetimizi Rus Dışişleri Komiserliği Misafirler Dairesine götürüyor. Ruslar soğuk mu soğuk. Umursamaz gibi davranıyorlar. Heyetimize pek ilgi göstermiyorlar.

Heyetimiz, beş gün bekletildikten sonra, 24 Temmuz'da, Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin ve Ermeni asıllı müsteşarı Karahan ile kısa bir görüşme yapabiliyor. Birkaç gün sonra Karahan'la ikinci bir görüşme yapılıyor. Moskova'nın düşünceleri yavaş yavaş su üstüne çıkmaya başlıyor. Ruslar, doğuda Ermenilerle savaşmamızı istemiyorlar. Ermeni işini kendileri halledeceklermiş. Bu arada heyetimiz soğuk bir sürprizle karşılaşıyor: Ruslar, meğer Ermenilerle anlaşma yapmışlar. Bizimkilerin açılmasını istedikleri Tiflis yolu Türkiye'ye büsbütün kapanmış. Dahası, o zamana kadar az çok açık olan Şahtahtı yolu da tamamen Ermenilerin eline bırakılmış. Heyetimiz, Çiçerin'e,

"Yolu açın' diyor. Çiçerin,

"Yapamayız" diye karşılık veriyor.

"Bırakın biz açalım."

"O hiç olmaz."

Bir anlaşmaya varılamıyor. Ondan sonra Bekir Sami Bey, bir gece yarısı Çiçerin'le başbaşa bir görüşme yapıyor. Sabah saat dörde kadar süren görüşmeden, şok geçirmiş gibi dönüyor. Müthiş üz-

Bekir Sami Kunduh

gündür, gözüne uyku filan girmiyor. Yusuf Kemal Bey, yanına yaklaşıyor,

"Ne var?..." diye soruyor. Bekir Sami Bey,

"Birader", diyor, "Ben Çiçerin'le görüştüm. Van'dan, Bitlis'ten Ermenilere yer istiyor..."

"Bu mesele hakkında müzakere yaptınız mı?..."

"Hayır..."

"Elbette yapamayız. Sonra Büyük Millet Meclisi bizi asar."

Çiçerin'in toprak isteği üzerine, Türk-Rus görüşmelerine 24 Ağustos günü ara veriliyor. Bekir Sami Bey, 30 Ağustosta, durumu Ankara'ya rapor ediyor: "Çiçerin, ...Ermenistan'a mutlaka Van ve Bitlis vilayetlerinden bir yer ifrazı lüzumunu ileri sürdü... Bize edecekleri muavenetin bu esasa müstenit olduğunu... musırren söyledi." diye yazıyor.[3] Demek ki, Çiçerin, Sovyet yardımı için, Ermenilere toprak vermemizi şart koşuyor. Heyetimiz ne ummuş, ne bulmuştu. Anadolu'yu parçalamak niyeti bakımından Bolşevik Rus, emperyalist İngilizden pek geri kalmıyordu!

Bu arada Ruslar, heyetimizi Moskova'da âdeta aç bırakmışlar. Koskoca bakanlarımız fiilen açlık çekmişler. Bekir Sami Bey heyetinde bulunan İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey, diyor ki:

"Moskova'da biz âdeta aç yaşıyorduk. Hatıra defterime 24 Temmuz gününde yazmışım: 'Cici Nazlı'm açlık canıma tak demeye başladı. Bir günlük yemeğimiz şu: Sabahleyin saat 10'da çay, tereyağı, gravyer cinsinden bir peynir, azıcık kara ekmek. Ben bunlardan yalnız çayı içiyorum. Saat 4'te sade suya bir çorba, bir küçük et, yanında darı pilavı, etin ne eti olduğu belli değil, yenilemiyor. Darı tuhaf bir şey, pişmeleri çok fena... Akşam saat 10'da çorbasız et, darı pilavı... O kadar... Yemekler gayet az ve fena. Ticaret yasak. Her yer kapalı. Lokantadan yemek, çarşıdan bir şey almak mümkün değil. Hasılı açlığa idman ediyor ve yavaş yavaş kuvvetten düşüyorum."

Heyetimiz bu açlık içinde iken, bir gün, Bekir Sami Bey'in İstanbul Sultanisi'nden arkadaşı Zahit Şamil Bey onları ziyaret edi-

---

3) Yusuf Kemal Tengirşek, ***Vatan Hizmetinde***, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara: 1981, s. 161.

yor. Bekir Sami Bey, açlık çektiklerini söylemek istemiyor, ama Yusuf Kemal Bey dayanamıyor, konuyu açıyor. Zahit Bey,

"Ya!.. Biz bunu bilmiyorduk" diyor.

Akşamüzeri bakıyorlar ki, Moskova İslam Cemaati Başkanı olan Zahit Bey, elinde saplı bir tencere ile geliyor. Bir de ne görsünler, mükemmel kavurmalı bir pilav... Tabii bizimkilerin sevincine diyecek yok... Zahit Bey, cemaatin bazılarıyla görüşmüş. Aralarında karar vermişler. Ondan sonra Moskova Tatarları'nın ileri gelenleri haftada iki gün heyetimizi yemeğe çağırıyorlar. Çay, türlü türlü çörekler ve bol yemek[4]...

Moskova'da Bekir Sami Bey heyetinin imdadına Tatar Türkleri yetişmiş.

Yıllar sonra Pekin'de, bizim imdadımıza da Uygur Türkleri koşmuşlardı. 1989 yılında, Çin'deki kanlı Tianenmen olayları sırasındaydı; bir ara başkent Pekin'de ekmek kıtlığı başgösterdi. Ne ekmek, ne un, ne makarna var. Büyükelçilikte, bize sığınan vatandaşlarımızla birlikte, çoluk çocuk kırk kişi, açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldık. Büyükelçi olarak, personele ve vatandaşa karşı sorumluluğum var. Çaresiz, şehrin öteki semtinde lokanta işleten Uygur kardeşlerimize bir haber uçurduk. İki saat sonra koca bir un çuvalını büyükelçiliğimize indiriverdiler. Gerekirse daha da getirebileceklermiş. Bayram ettik, sevinçten gözlerimiz yaşardı.

Moskova'da olsun, Pekin'de olsun, soydaşlarımız, yeryüzünün hemen her köşesinde, zor günümüzde hep yanımızdadırlar; sağ olsunlar.

Rekortmen Bakan

Bekir Sami Bey, 3 Mayıs 1920'de Hariciye Vekili olduktan bir hafta sonra, 11 Mayıs'ta Moskova'ya yollanmıştı. Oradan ancak 31 Ocak 1921'de dönebildi[5]. Bu dokuz aylık süre içinde ancak bir hafta Ankara'da kalabilmişti. Moskova'dan döndükten sonra yine ancak bir hafta kadar Ankara'da kalabildi ve 6 Şubat 1921'de bu defa Londra Konferansına gönderildi.

---

4) **Ibid.**, s.149.

5) Gotthard Jaeschke, (Çeviren Niyazi Recep Aksu), ***Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi, 1918-1923***, İstanbul: 1939, s. 97; Sami N. Özerdim, ***Atatürk Devrimi Kronolojisi***. Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları, Ankara: 1974, s.42

Londra Konferansı, 27 Şubat 1921'de toplanacak ve buna hem İstanbul Hükümeti, hem de Ankara Hükümeti katılacaktı. Ankara Hükümeti, Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet oluşturdu. Heyet, İstanbul yoluyla değil de Antalya üzerinden Avrupa'ya gitti. Orada, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza aracılığıyla konferansa resmen çağırılmayı bekledikten sonra Londra'ya gitti. Londra'da güya Sevr Antlaşmasında değişiklikler yapılacaktı. Ama daha delegelerimiz yoldayken Yunanlılar ikinci defa İnönü'de saldırıya geçtiler ve Londra Konferansı, 12 Martta başarısızlıkla sonuçlandı.

Atatürk, ***Söylev***'de şöyle diyor:

"Londra'ya gitmiş olan Delegeler Kurulumuz, İkinci İnönü zaferinden sonra geri geldi. Konferansın olumlu bir sonuca bağlanmamış olduğunu biliyorsunuz. Ama Delegeler Kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya devlet adamlarıyla buluşup konuşarak, her biriyle ayrı ayrı birtakım sözleşmeler imzalamış bulunuyordu.

"Bekir Sami Bey'in İngiltere ile imzaladığı bir sözleşmeye göre, elimizde bulunan bütün İngiliz tutsaklarını geri verecektik. Buna karşılık, İngilizler de tutsaklarımızı (Malta sürgünlerini) bize vereceklerdi. Yalnız, Türk tutsaklarından, Ermenilere ve İngiliz tutsaklarına kıyım yapmış ya da kötü işlem yapmış olduğu öne sürülenler, verilmeyecekti.

"Hükümetimiz, elbette böyle bir sözleşmeyi uygun görüp onaylayamazdı. Çünkü böyle bir sözleşmeyi onaylamak, Türk uyruklularının Türkiye sınırları içindeki davranışları üzerinde yabancı bir hükümetin yargılama hakkını onaylamak gibi olurdu...

"Bekir Sami Bey'le Fransız Başbakanı Bay Briand arasında da 11 Mart 1921 günlü bir sözleşme imza edilmiştir. Bu sözleşmeye göre, Fransa ile Ulusal Hükümet arasında çarpışmalara son verilecek. Fransızlar silahlı çetelerin; biz de savaşçılarımızın silahlarını alacağız. Güvenlik kuvvetleri arasına Fransız subayları da alınacak. Fransızlarca meydana getirilen güvenlik kuvvetleri kalacak. Fransa'nın boşaltacağı yerlerle Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illerinin iktisat bakımdan gelişmesi için

yapılacak girişimlerde Fransızlara üstünlük hakkı tanınacak ve Ergani madenleri işletme hakkı da onlara verilecek... vb.

"Hükümetimizce, bu sözleşmenin de kabul edilmemesinin nedenlerini saymaya gereklilik yoktur sanırım.

"Bekir Sami Bey, İtalya Dışişleri Bakanı bulunan Kont Sforza ile de 12 Mart 1920'de bir sözleşme imzalamış. Buna göre İtalya'nın İzmir ve Trakya'nın bize verilmesi yolundaki isteklerimizi konferansta desteklemesine karşılık, biz de İtalya devletine Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının sonradan saptanacak bölümlerinde iktisadi girişimler için üstünlük hakkı verecektik. Bundan başka, bu bölgelerde Türk hükümetinin ya da Türk sermayesinin yapamayacağı iktisadi işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan - Türk ortaklığına devredilmesi kabul edilmekte idi.

"Elbet bu sözleşme de hükümetimizce geri çevirilmekten başka bir işlem göremezdi.

"Baylar, İtilaf devletlerinin, Londra'ya barış yapmak için gönderdiğimiz Delegeler Kurulumuz Başkanı Bekir Sami Bey'e imza ettirdikleri sözleşmelerle, Sevr tasarısından sonra aralarında yaptıkları, "Üçlü Anlaşma" adı verilen ve Anadolu'yu sömürme bölgelerine (menatık-ı nüfuza) ayıran anlaşmayı, başka adlar altında, ulusal hükümetimize kabul ettirmek amacını güttükleri apaçık bellidir. İtilaf siyasa adamları bu isteklerini Bekir Sami Bey'e kabul ettirmeyi de başarmışlardır...

"Bekir Sami Bey bu sözleşmelerle Ankara'ya döndüğü zaman durumun, pek çok dikkatimi çektiğini ve beni şaşkınlığa uğrattığını açıkça söylemeliyim. Bekir Sami Bey, imzaladığı sözleşmelerin, ülkenin yüksek çıkarlarına uygun olduğu yolundaki kanısını belirtiyor ve bunu Meclis'te savunup kanıtlayabileceğini ileri sürüyordu... Bekir Sami Bey'e görüşlerinin yersizliğini kendim söyleyerek Dışişleri Bakanlığından çekilmesini önerdim. Bekir Sami Bey, bu önerimi kabul ederek çekilme yazısını verdi[6]..."

---

6) Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk - Söylev, II. Cilt, 1920 - 1927,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1984, s.785-789.

Bekir Sami Bey, Londra Konferansı'ndan, Brindisi – İstanbul–Samsun yoluyla Ankara'ya 25 Nisan günü dönmüştü. Dönüşünden on üç gün sonra, 8 Mayıs'ta istifasını vermek durumunda kaldı. "Heyet–i Vekile Riyasetine" diye yazılan istifa yazısı aynen şudur:

"Muhterem Reis Paşa Hazretleri,

"Gerek akdetmiş olduğum itilafnameler ve gerek siyaset–i hariciyemizde Heyet–i Vekile ile bendeleri arasında bariz bir surette ihtilaf–ı içtihat (görüş ayrılığı) hasıl olmuştur. Şu şerait dahilinde bendelerinin Hariciye Vekaleti gibi siyaset–i umumiyenin nâzımı olması icabeden bir makamda kalması calib–i mahazir (sakıncalar doğurabilecek) olduğundan Vekalet–i Hariciyeden istifamın kabul buyurulmasını talep ve rica eylerim efendim. 8 Mayıs 1337 (1921)

Hariciye Vekili
Bekir Sami"[7]

Bekir Sami Bey, dış politika konusunda hükümetle görüş ayrılığı içinde olduğunu belirtiyor ve istifasını sunuyor. Bu istifa konusu, TBMM'nin 12 Mayıs günlü gizli oturumunda görüşüldü. İlk sözü Mustafa Kemal Paşa aldı. Meclisin, ulusal sınırlar içinde ülkenin bütünlüğünü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlayacağına dair millete söz vermiş, yükümlülük altına girmiş bulunduğunu anımsattı. Batının ise bizi yok etme siyasetinden vazgeçmiş görünmediğini, dolayısıyla batı ile ciddi biçimde anlaşma gününün geldiğine kani olmadığını belirtti. Oysa Dışişleri Bakanı, kendiliğinden batılı ülkelerle anlaşmalar yapma yoluna sapmıştı. İşte bu konuda hükümetle Dışişleri Bakanı arasında görüş ayrılığı ortaya çıkmış ve Dışişleri Bakanı istifasını vermişti. Mustafa Kemal Paşa bunları anlattıktan sonra, istifa eden Bekir Sami Bey'in yerine yeni Dışişleri Bakanının seçilmesini önerdi. Bekir Sami Bey'in bir vatan görevi ile Avrupa'ya gönderilmesinin düşünüldüğünü söyledi ve kendisinin Meclis'ten izinli sayılmasını da önerdi.

Bekir Sami Bey, Avrupa'da yaptığı anlaşmalarla "istihsal ettiğimiz netayiç (sonuçlar) azdır" dedi. Bu anlaşmaları tek başına yaptığını, bunlarda başka hiç kimsenin sorumluluğu bulunmadığını,

---

7) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2***, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: 1985, s.73.

bütün sorumluluğu üzerine aldığını belirtti. *"Harp içinde bulunduğumuz böyle bir zamanda kendimi müdafaa etmeyi muzır addederim. İstifamı verdim. İtilafnameleri reddettiniz... Mucibi mesuliyet bir hal var ise İstiklal Mahkemesine ve nereye isterseniz oraya gitmeye hazırım"* dedi ve sustu[8].

Bekir Sami Bey, pek erken, pek zamansız bir işe kalkışmış; başına buyruk davranarak İtilaf devletleriyle alelacele anlaşma yoluna sapmış, onların Sevr'den vazgeçtiklerini sanmış, Ankara'yı da tatsız bir olupbitti karşısında bırakmıştı. Bunu ne zaman yapıyordu? Birinci İnönü zaferinden hemen sonra. Oysa batılı devletleri Sevr zihniyetinden vazgeçirebilmek, onlara Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve tam bağımsızlığını kabul ettirebilmek için, –sadece Birinci İnönü zaferinin kâfi gelmesi şöyle dursun–, İkinci İnönü zaferi de yetmeyecekti. Sakarya, Dumlupınar zaferleri de az gelecekti. Düşmanı İzmir'de denize döktükten sonra dahi Lozan'da tam yedi ay boyunca batılılara karşı diplomatik bir meydan muharebesi vermek gerekecekti. Ancak ondan sonradır ki batılılar Türkiye'nin gerçek isteklerini kabul edebileceklerdi.

Bekir Sami Bey, yaptığı anlaşmalarla "Pek az bir sonuç" elde edebilmiş olduğunu söylüyor. Oysa sorun, sonucun az veya çok olması değil, bir ilke sorunuydu. Bekir Sami Bey, Anadolu'nun yarısını Fransız ve İtalyan nüfuz bölgelerine terk etmeye razı olmuştu. O günkü hükümet ve meclis ise bir karış vatan toprağını dahi başka bir ülkenin sömürüsüne veya nüfuzuna bırakmamaya and içmişti. Bu bir ulusal egemenlik davasıydı, bundan ödün verilemezdi.

İngilizlerle yaptığı tutsak değiş-tokuşu anlaşması ile de Bekir Sami Bey, Malta sürgünlerimizin yarısını İngilizlerin insafına ve yargısına terkediyordu. Bundan sonra İngilizler, Malta'da kalan sürgünlerimizi yargılayabileceklerdi. Nürnberg Mahkemesi tipinde özel bir mahkeme kurup sürgünlerimizi "savaş suçlusu" olarak yargılayabilecek, Ermeni, Rum yalancı şahitleriyle bunları mahkûm ettirebilecek ve sonra bu kararı kullanarak bütün Türk ulusunu "Ermeni Soykırım Suçlusu" diye lekelemeye kalkışabileceklerdi! Bekir Sami Bey'in İngilize verdiği ödün işte buydu. Oysa bir Türk vatandaşını Türkiye'deki fiillerinden dolayı yargılamak, yalnız ve yal-

8) ***Ibid.***, s. 74 - 75

nız Türk mahkemelerinin hakkıdır. Bu da bir egemenlik davasıdır. Yargı hakkından ödün vermek, egemenlik hakkından ödün vermek demektir. Bu açıdan, bir tek Malta sürgünümüz dahi İngiliz yargısına terk edilemezdi.

Bekir Sami Bey, bütün bunları hiç kavrayamamıştır veya öyle görünmektedir. Bakanlıktan ayrıldıktan sonra da kendisini haklı görmeye kalkışmıştır. Bunun üzerine Atatürk, 19 Mayıs 1921 günü kendisine özel bir mektup yazarak "tam bağımsızlık" ilkesini anımsatmak durumunda kalmıştır. ***Söylev***'de tam metni verilen bu mektubunda Atatürk şöyle diyor.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin,... türlü araçlarla bütün dünyaya duyurulmuş olan ilkelerini biliyorsunuz. Bu ilkelerin özü, şu kısa cümle ile anlatılabilir: ***'Bilinen ulusal sınırlarımız içinde ülkemizin bütünlüğünü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlamak.'...*** *İtilaf devletlerinin, koyduğumuz ilkeleri bozmaksızın bizimle anlaşmak eğiliminde oldukları kanısında bulunduğunuz anlaşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, İtilaf devletlerinin bu eğilimini gösterecek güvenilir gerçek, içten belirti ve sonuçları şimdilik görememektedir"*[9]...

Ne hazindir ki, Ankara Hükümetinin ilk Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal'in ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin "Tam Bağımsızlık" politikasını savunmaktan uzak kalmıştır. Bu bakanımız, belki Ankara Hükümetinin milli politikasına tam gönül vermediği için, başarısızlığa uğramıştır. Aylarca kaldığı Moskova'dan eli boş dönmüştür. Gönderildiği Batı Avrupa'da, yetkisini aşarak sakat anlaşmalar imzalamıştır. Yaptığı bu anlaşmalar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce reddedilmiş ve Bekir Sami Bey, istifa etmek zorunda kalmıştır.

Bekir Sami Bey'in istifa ettirilmesi, Dışişleri Bakanlarımız arasında görevden el çektirme veya düşürülme çığırı da açmıştır, denilebilir mi? Örneğin 1922'de Yusuf Kemal'in (Tengirşek) değiştirilmesi, 1980'de Hayrettin Erkmen'in gensoru önergesiyle düşürülmesi.... Böyle bir çığırın halkaları gibi görülebilir mi acaba? Bunlar akla gelen birer sorudur sadece.

Kesin olan şudur ki, Ankara Hükümetinin ilk Dışişleri Bakanı

---

9) ***Nutuk – Söylev, Cilt II***, s. 789.

Bekir Sami Bey, dış gezi bakımından bir rekortmendir. Dışişleri Bakanlığı görevinde, günü gününe bir yıl kadar kalmış: 3 Mayıs 1920'de bu göreve atanmış, 8 Mayıs 1921'de de istifasını vermiştir. Yani bir yıldan beş gün fazla. Bu bir yıllık süre içinde bakanımız topu topu sadece 27 gün Ankara'da oturmuştur! Moskova'ya gitmeden önce bir hafta, Moskova dönüşü yine bir hafta ve Avrupa dönüşünden istifasına kadar da 13 gün; toplam 27 gün eder. Yuvarlak hesap bir ay. Bir yılın geri kalan on bir ayı yurtdışında geçmiştir. Hiçbir Dışişleri Bakanımız, Bekir Sami Bey'in bu rekorunu bugüne kadar aşamamış, kıramamıştır. Yetmiş beş yıldır rekorun sahibi hep Bekir Sami Bey'dir.

Dışişleri Bakanları, zaman zaman, çok sık dış gezilere çıkıyorlar diye eleştirilir. "Dış bakan hep dışta mı gerek, efendim?" diye sorulur. "Arada sırada memlekete de teşrif buyurmazlar mı acaba?" diye taşlanırlar. Bu dış gezilerin savurganlık oluğunu ileri sürenler bile çıkar. Bu gibi eleştirilere her zaman verilecek cevaplar bulunur elbet. Acaba geçmişten örnekler de gösterilse nasıl olur dersiniz? Eski bakanların "seyir defterleri" hatırlatılsa. Ve bir de, Bekir Sami Bey'in meteliğe kurşun attığımız o zor dönemde bile bir yılın on bir ayını yurt dışında geçirdiği söylense nice olur acaba?

II

YUSUF KEMAL TENGİRŞEK

Aman bu Anadolu'da seyahat ne müthiş şeymiş!
Dr. Rıza Nur

Kimseyi trene yaklaştırmasınlar.
Yusuf Kemal Tengirşek

Siz bu muharebede mutlaka muvaffak olacaksınız.
Franklin-Bouillon

Anadolu'da Bir Yolculuk

1920 yılında Moskova'ya gönderilen Bekir Sami Bey heyeti, Ruslarla bir anlaşma yapamadan geri dönmüştü. Bir süre sonra, 1920 yılı Aralık ayı başlarında, Moskova'dan Ankara'ya yeni bir haber ulaşıyor: Lenin ve Stalin'in Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle antlaşma ve ittifak yapmak istedikleri bildiriliyor. Mustafa Kemal Paşa ile İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey konuşuyorlar. Atatürk soruyor:

"Ne yapacağız?"

"Isıtmakta olduğumuz demir tavına geldi. Demiri tavında döveceğiz. Hemen bir heyet yollayacağız."

"Öyleyse haydi hazırlan! Bir an evvel yola çık! Yanına başkalarını da alacaksan onları da bana söyle! Ne yapmak lazım geliyorsa yap!" diyor.[10]

Ertesi gün heyet oluşturuluyor: İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey

10) Tengirşek, ***Vatan Hizmetinde***, s. 191.

birinci delege (murahhas), Maarif Vekili Rıza Nur Bey ikinci delege oluyorlar. Mehmet Ali Bey de kâtip. Ayrıca, Moskova Büyükelçiliğine yeni atanmış olan Ali Fuat Paşa da heyete katılacaktır. Moskova Büyükelçiliği askeri ataşesi Saffet (Arıkan) Bey de askeri danışmanlık yapacaktır.

Bakanlarımız, antlaşma imzalamak üzere Moskova'ya gideceklerinden, Hariciye Vekili Muhtar Bey, kendilerine birer yetki belgesi hazırlatıyor. Belgelerin üzerine 13 Kanunuevvel (Aralık) tarihi konmuş. Yusuf Kemal Bey, 13 rakamına şiddetle karşı çıkıyor. Rıza Nur Beyle arasında kısa bir tartışma oluyor:

"Ooh... bu rakam uğursuzdur. Olmaz."

"Hadi sen de, düşündüğün şeye bak!"

"Yok gidip, yeniden yazdıralım, 14 koyduralım"

"Yahu sen münevver adamsın... Gâvur hurafatı mı alıyorsun?[11]"

Yusuf Kemal Bey, illa yeniden yazdıracağım diye diretiyor. Sonunda gidip yetki belgelerine 14 Aralık tarihini koyduruyor.

Aynı gün heyet yola çıkıyor. Bakü Mümessiliğine atanan bir kâtip de yanlarındadır. Ankara'dan Moskova'ya gitmenin nasıl bir macera olduğunu Rıza Nur ayrıntılarıyla şöyle anlatıyor:

"Bu karakışta, Anadolu ortasından, Kafkasya'dan Moskova'ya gitmek pek müşkil iş. Fakat Karadeniz'de İngiliz, Fransız, Yunan donanmaları öyle dolaşıyor ki, denizden gitmek yakayı ele vermektir. Bizim için sahillere yanaşmak mümkün değil. Zaruri karadan gidiyoruz. Kış, vasıtasızlık iki kara bela. Ama ne yapalım?

"Heyetimizle trene bindik, Moskova dedik, yola düştük. Eskişehir'e geldik... Oradan Ulukışla'ya indik... Yaylılara bindik. Yusuf Kemal Bey ile bir arabadayız. Çok soğuk. Hareketsizlikten bilhassa ayaklar donuyor. Bir halısı varmış, dizlerine örtüyor. Ben de bir kenarını örttüm. İkimize de yetiyor. Kızdı. 'Halımı berbat ediyorsun, onu ben kendi canım için aldım,' dedi. Hodbinlik!... Ben de ona türlü muziplikler yaptım. Bizar kaldı. Muahede yapmaya gidiyoruz. Kırkar yaşlarımızda adamlarız. Âdeta mahalle çocuğu ol-

---

11) Dr. Rıza Nur, ***Hayat ve Hatıratım, III. Cilt.*** Altındağ Yayınevi, İstanbul: 1968,s. 699.

muştuk. Vakıa yolda vakit geçirmek için hiç de fena bir vasıta değilmiş... Kavgadan kolay yapılacak bir şey yok... Yaylı müthiş bir şey, Yusuf Kemal ile ikimiz uzun yatıyoruz. Kımıldanacak yer kalmıyor. Sanki bir tabuttayız. Şu farkla ki, yalnız iki kişi bir tabutta. Kımıldansam söyleniyor. Arada kımıldanmayınca da olmuyor ki... Daima odun gibi kaskatı durmak mümkün değil.

"Kayseri'ye geldik. Belediye bizi misafir etti. Şehri gezdik. Yusuf Kemal oraya gelmiş iken pastırma alalım dedi... Parasının yarısını o, yarısını da ben vererek Belediye Reisi vasıtasıyla bir koca sandık pastırma aldık. Bu sandığı Moskova'ya kadar taşıdık. Ne var ki, yiyeceğiz, bir parça getirttik; sinir, başka bir parça; sinir. Hasılı hep sinir. Belki de bu pastırmadan iki lokma yiyemedik. *'Kayserililer bizi iyi boyamışlar!'* dedik, güldük. Meşhurdur. Bir Kayserili babasının eşeğini başka bir renge boyayıp babasına satmıştır. Bunlar bizi boyamamalı idi. Çünkü misafirdik, hem de tehlikeleri göze alıp millete büyük bir hizmete gidiyorduk. Hem de pastırmaları Belediye Reisi vasıtasıyla aldık. Ve istedikleri parayı da pazarlıksız vermiştik[12]..."

Heyetimiz, Kayseri'den Sıvas'a varıyor. Sıvas'tan Erzincan'a doğru yol alırken iki bakan yine kapışıyor. Yusuf Kemal Bey, kendisinin heyet başkanı olduğunu hatırlatıyor. Rıza Nur, kızıyor, söylemediğini bırakmıyor. Yolculuğunu anlatmayı sürdürüyor.

"Sıvas ve Erzincan, iki geçilmesi güç dağ var. Karabayır, Çardaklı. İğinti'den sonra Karabayır'ın eteğine geldik. Yanımızda bir otomobil, birkaç yaylı, bir müfreze asker var. Burası daima eşkıya baskınına maruz olduğundan kendimiz de birer mavzer aldık... Cam gibi keserek esen bir soğuk rüzgar ile hafif bir kar düşüyor. Şoför uğraştı. Yapmak mümkün olmadı. Otomobili bırakması mümkün değil. Murahhas, kâtip, zabit, asker otomobili önden çekerek, arkadan iterek bu dağa çıkarmaya başladık. Bir raddeye geldim ki, canım burnuma geldi... Bir taraftan eşkıya basması tehlikesi var. Bir taraftan da karanlık basıyor. Anamdan emdiğim süt burnumdan gelmeye başladı. Dedim ki:

12) ***Ibid.*** s. 704 – 706

" 'Ne memleket, ne kara bahtlı millet efradıyız? Elin memleketinde otomobil insanları taşır; biz burada otomobili taşımaya mahkûmuz!'...

"Neyse bin bela tepeye çıktık. Karanlık da tamam oldu. Bir tane bile fenerimiz yok. Şimdi ineceğiz. Şose uzun gidiyormuş. Kestirme keçiyolu varmış. Ben artık canımdan bıkmışım. Kestirme yolu tuttum. *'Gitme, kaybolursun'* dediler. Dinlemedim, biri daha bana katıldı. Başladık gitmeye. Göz gözü görmüyor. Kaybolursak gece bizi kurtlar da yer. O donan insan, şimdi kan ter içindeyim... Bağırdık. Karakol orada imiş. Ses verdiler. Gittik. Karakola girdik... Şehirlerde misafirlikte bize iyi, temiz yatak verirlerdi. Böyle yerlerde ise benim kabil-i nakil (portatif) yatağa yatıyordum. Kurdum, elbise ile yattım. Kurt derisi kürkü üstüme aldım. Yorgunlukla âlâ uyuduk.

"Buradan da yola çıktık. Harb-i Umumide Kafkas Cephesi Karargâhı olarak şöhret alan Suşehri'ne geldik... Artık otomobil sevdasından vazgeçtik. Yaylılara bindik. Dediler ki,

" 'Çardaklı tepesinde kar ve tipi vardır, bu mevsimde geçilmez. Yahut amele çıkarıp yolu açtırmalı. Valiye emir verdirin, civar köylerden jandarma vasıtasıyla elli adet amele toplayıp sevketsin.'

"Çardaklı'nın tepesine yaklaştık. Bir yere geldik ki, her taraf bembeyaz kar. Oraya kadar hiç kar yoktu. Burası bu dağın tepesi imiş. Arabalar kara dayandı kaldı. İlerlemek mümkün değil. Akşam; ortalık da kararıyor. Geçmek mümkün değil. İn cin hiçbir şey yok. Tepede bir jandarma karakolu varmış, o da görünmüyor...

"Ne yapacağız?! Herkes somurttu durdu. Kimsede lafa takat yok. Alıklaşma devresi geçince, bir kısmı geceyi orada arabalarda geçirmemizi söylediler. Düşündüm, imkânsız şey. Gece, hepimiz değilse bile birkaçımız mutlaka donup ölürüz. Bir de kurt baskınına uğrarsak, tamamdır. Bu esnada kurtlar açtır. Sürü ile gezerler. Ava hepsi birden saldırır... Ben, *'Gece burada kalınmaz'* dedim. Sordum. Karakolun bir kilometre kadar uzakta olduğunu söylediler. Baktım, telgraf direkleri var.

" 'Göz görür iken, vakit kaybetmeden bu direkleri takip ederek gitmeli, karakola varmak mümkün olur... Ben gidiyorum. Karakola varır; size imdat yollarım' dedim.

"Yürüdüm. Yüz metre kadar gittim. Kar diz boyu. Soğukta ve karda yürümek insanı pek yoruyor. Terledim ve yoruldum. Arkamdan Yusuf Kemal bağırdı: *'Ben de geliyorum'* dedi.

"Bekledim, geldi. Yine yürüdük. Direkleri takip ediyoruz. Kar yağmıyor, fakat bazen bir sağanak geliyor, yerlerdeki karların bir kısmını toz duman edip havaya savuruyor. İnsanın nefesini tıkıyor... Ben öndeyim, nihayet pek ümitsizleştim. Tam bu esnada karakol tarafından bir süvari göründü. Hızır mısın be adam? Bizdeki sevinci görmeli. Arkasından kürklü bir sürü amele geldi. Jandarma zabiti imiş. Evvela *'Hızır gibi yetiştin'* dedim. Sonra,

'Yolu yine açtırınız' dedim. Dedi ki:

'Yarım saat evvel açtırdım; burası böyledir. Derhal bir bora eser, başka yerdeki karları alır, açılan yolu örter; sanki hiç açılmamış gibi olur'...

"Atını bana verdi. Arkadaşlar için, *'Aman bunları nakledin'* dedim. Atla karakola gittim. Atı ve diğer oradaki amele ve jandarmayı da yolladım. Ata Yusuf Kemal'i bindirmişler, o da geldi. Arabaların atlarını alıp bavulları yükletmişler. Kimi eşyayı da amele omuzlamış. Herkes geldi. Artık iyice karanlık olmuştu. Büyük bir kafile, zifiri karanlıkta karakola girdiler. Akıl ettim,

'Tamam mıyız? Hele toplanın' dedim.

"Toplandık. Bizimle beraber olan Baku mümessilliği kâtibi, bir de şifre kâtibi Mehmet Ali yok. *'Aman!'* dedik. Bir nefer dedi ki:

" 'Bir efendi arabada oturuyor. 'Hadi!' dedik. 'Bana reis bey burada kalıp her ne pahasına olursa olsun ayrılmamaklığımı emretti. Gidemem' dedi. Ve ne dedikse olmadı. Kaldı'...

"Yusuf Kemal'e pek canım sıkıldı... Hemen fenerlerle iki takım adam yolladım. Bir takım Mehmet Ali'ye gitti. Orada oturuyormuş. *'Reis gelsin diyor'* demişler; fakat artık canına tak demiş olacak ki, şifre, heyetin parası vesair mühim şeylerin bulunduğu ufak bavulu o muhafaza ediyordu. Kucağında tutuyormuş, onu da tutup atmış, geldiler. Bu sefer de Yusuf Kemal bavulu tutturdu.

" 'Canım, kimde takat kaldı! Kaç sefer oldu? Bu zifiri karanlıkta, tipide, bu dağ başında insanlara acı! Bu bavul, insan değil. Bavulu kurt yemez. Gece oradan geçecek insan yoktur ki çalsınlar. Herkes deli mi? Yarın erken gider alırlar,' dedim. Sustu...

"Diğer takım da Bakü kâtibini bulmuşlar. Biçare karanlıkta yolu kaybetmiş, beline kadar kara batmış, öylece kalmış. Dimdik getirdiler. Zavallı tamamıyla donmuştu. Baktım teneffüs hissedilmiyor. Hemen karakolun avlu gibi yerinde vücut, kol ve bacaklarını karla ovdum. Sonra odaya aldım. Burası biraz sıcaktı. Bir saat kadar da burada suni teneffüs ve masaj yaparak uğraştım. Gözünü açtı. Kurtuldu. Demek kurban vermedik. Böylece, bu karakola sığınabildiğimize bin şükür ettik...

"Sabah erken kalktık. Amelenin parasını biz verdik... Yola çıktık... Erzincan ovalarına düştük... Artık Ermeni tahribatı görüyoruz... Önümüzde bir geçit daha var. Adı Sansa Boğazı. Bir ukbe, bir bela-yı berzah imiş. Bunun dehşeti coğrafi teşekkülünde değil, Dersim eşkıyasında. Canı dişe alıp buna da gireceğiz. Bu eşkıyanın fenalığı, pusu arkasından yolcuyu evvela vurmak, sonra soymak imiş. Halbuki Anadolu'nun diğer taraf eşkıyası geçidi tutar, 'Davranma' der, soyar, müdafaa görmezse cana kıymaz. Bunlar ise önce öldürüp sonra soyuyorlarmış. Bu fena... Boğazın ucuna geldik. Konak yeri var. Geceyi geçirdik. Boğaz uzun imiş. Bir gece de Boğazda yatmak lazımmış. Fare gibi bu deliğe gireceğiz..."

Tam bu sırada, heyeti korumak için görevlendirilmiş olan bir manga kadar asker, geri dönüyor. Bizimkiler şaşırıp kalıyor, söyleniyorlar. Ama nafile. Askerlerden biri, açıkça *'Biz canımızı bedava bulmadık,'* diyor. Yalnız bir onbaşı, gönüllü olarak heyetle birlikte geliyor. Rıza Nur, anlatmaya devam ediyor:

"Boğazda gidiyoruz... Her adımda eşkıya zuhur edeceğinden korkuyoruz... İnsan burada eşkıyaya yakalanırsa, kaçmanın da imkânı yoktur. Bir taraf dağ, bir taraf ırmak, helecan içinde akşamı ettik. Konak yerine indik. Bu gece de müthiş bir gece geçireceğiz. Eşkıyanın pençesi altındayız. Bir tepenin önüne üç duvar yapılmış, olmuş bir han. Pencereleri pek yüksekte ve mangal deliği halinde. İçeri girdik. Atları da soktular. At, insan, eşya dengi üstüste bir yere tıkıldık. Ömrümde böyle bir şey görmemiştim. Başımıza bu da geldi. Aman, bu Anadolu'da seyahat ne müthiş şeymiş! Vatan yolunda neler görüyoruz?!... Eşkıyanın gece hanı basması ihtimali varmış. Kapının arkasına denkleri koydular. Pencere de yok. Emniyetteyiz. Bizim seyyar karyolayı kurup yattım. Böyle insan, hayvan beraber yatmanın iyiliği de varmış, sıcak oluyor.

"Sabah erken hazırlandık. Yola düzüldük. On metre gidince benim fayton kırıldı... Şimdi arabasız kaldım. Aklımı bozacaktım... Arabacıyı öyle bir dövdüm ki, yerlere yuvarlandı. 'Çürük araba ile bir daha sefere çık!' diye dövdüm.. Neyse başka bir arabaya sığınıp ilerledik. Bir aralık Dersim yakasında mağaralar göründü. 'Köroğlu mağaraları' dediler... Nihayet bu belayı da geçirdik. Sağ salim çıktık. Bin şükür yarabbi.[13]"

Heyet, tehlikeli Sansa geçidinden sonra, Erzurum'a varıyor. Moskova'daki kıtlığı iyi bilen Yusuf Kemal Bey, Erzurum'da erzak tedarik ediyor. Üç beş koyun aldırıp kavurma yaptırıyor. İki çuval pirinç, bir çuval badem ve dut kurusu alıyor. Parasını Rıza Nur'la paylaşıyorlar. Oradan öte rahat bir yolculuk yapıyorlar ve Kars'ta, Büyükelçi Ali Fuat Paşa heyetiyle buluşuyorlar. Ondan sonra birlikte Moskova'ya hareket ediyorlar. Henüz Bolşevik işgali altına düşmemiş olan Tiflis'ten geçerken şarap tedarik etmeyi de unutmuyorlar.

Altın Treni ve Tarzan Bakan

1921 – 1922 yıllarında Dışişleri Bakanlığı yapan Yusuf Kemal Bey, Vatan hizmetinde adlı kitabında da anlattığı gibi, perdeyi yırtabilmiş nadir Anadolu çocuklarından biridir. 10 yaşındayken Kastamonu yöresinden İstanbul'a gelmiş, Tıbbiye'nin son sınıfına kadar başarıyla okumuş, İttihatçılığı yüzünden okuldan kovulacağını anlayınca Hukuk'a girmiş ve Hukuk Mektebini pek iyi dereceyle bitirdikten sonra Paris'te doktora, Londra'da araştırma yapmıştır. 1919 yılında Kastamonu'dan mebus seçilmiş, son Osmanlı Meclisinde Misak-ı Milli metninin hazırlanmasında aktif rol almış, Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve son Osmanlı Meclisinin İngilizler tarafından basılması üzerine de Anadolu'ya geçmiştir.

Yusuf Kemal Bey, 3 Mayıs 1920 günü kurulan ilk Ankara Hükümetinde iktisat vekili idi. 1920 yazında, Bekir Sami Bey heyetiyle Moskova'ya gitti. Aralık 1920'da, bu defa heyet başkanı olarak, Sovyet Rusya ile Dostluk Antlaşması imzalamak üzere, tekrar Moskova'ya gönderildi.

---

13) ***Ibid.*** s. 711 – 723

Moskova'da, önce, Türkiye - Afganistan Dostluk Antlaşmasını müzakere edip imzaladı. Sonra, Ruslarla bir ay kadar süren müzakereler yaptı ve 16 Mart 1921 günü Türk - Sovyet Dostluk Antlaşmasını imzaladı. Bununla, Türkiye'nin Kafkas sınırı çizildi, Kars ve Ardahan -kırk yıllık ayrılıktan sonra- tekrar anavatan Türkiye'ye katıldı, Misak-ı Milli Ruslara kabul ettirildi ve Sovyet Rusya'dan yıllık 10 milyon altın ruble kredi sağlandı.

Rusya, o yıl vereceği on milyon altın rubleden beş milyonunu hemen teslim etmişti. Bunun bir milyonu Almanya'dan uçak vesaire alınmak üzere, Moskova Büyükelçimiz Ali Fuat Paşa'ya bırakıldı. Dört milyonu, Yusuf Kemal Beyin bindiği trene yüklendi ve tren 1 Nisan akşamı Moskova'dan Bakü'ye hareket etti. Bakü'de olağanüstü bir coşkuyla karşılanan bakanımız, oradan Tiflis'e geldi. Sorun, asıl ondan sonra başlıyordu. Çünkü altın treninin Ermenistan'dan geçmesi gerekiyordu ve Ermenilerin, altınların Türkiye'ye götürülmesini engelleyecekleri haber alınmıştı.

Yusuf Kemal Bey, 25 Nisan gecesi, Tiflis'te. tekrar altın trenine biniyor. Yalnızdır. Yanındaki Rıza Nur, ayrılıp Tiflis'ten Batum'a gitmiştir. Yusuf Kemal Bey'in yanında iki mihmandar vardır, biri Gürcistan, öbürü Azerbaycan hükümetince görevlendirilmiştir. Sabah saat beşte tren Tiflis'ten hareket ediyor. Bakanımız, Ermenistan'ı geçerken hep uyanık duruyor ve her ihtimale karşı tabancasını hazır tutuyor. Ertesi gün öğleye doğru Gümrü'ye yaklaşırken, Gürcü mihmandar gelerek bu trenin Gümrü'den ileri gitmeyeceğini söylüyor. Kafkasya Demiryolları Birliği İdaresi Umum Müdür Muavini Ermeni Voskanyan, *'Treni bırakmayacağım'* diyerek yol vermiyormuş. Ama tam o sırada oradaki bizim irtibat subayımız trene geliyor. Yusuf Kemal Bey ona,

"Kaç askerin var?" diye soruyor.

"Beş..." diyor.

"Onları trenin etrafına dik. Kimseyi trene yaklaştırmasınlar... Kazım Karabekir Paşa ile irtibatın var mı?"

"Var..."

"O halde makine başında açık olarak kendisiyle görüşün. Hürmetlerimi arz ederek hali kısaca hikaye edin" diyor...

Sonra, mihmandarlarını kompartımana çağırıyor. Gürcistan Devlet Başkanına telgrafla bir ültimatom çektiriyor. İki saat içinde

trenin hareketine izin verilmezse, altınları Türkiye'ye götürmek için Kazım Karabekir Paşa'dan asker istemek zorunda kalacağını duyuruyor. Tiflis istasyonunda on üç saat bekletildikten sonra tren, gece saat bir buçuğa doğru hareket ediyor, nihayet sabah on birde Kars'a geliyor ve oradaki tümenimiz altınları teslim alıyor[14]."

Yusuf Kemal Bey, altınları teslim ettikten sonra, Mustafa Kemal Paşa'dan övücü bir tebrik telgrafı ve aynı zamanda bir an önce Ankara'ya dönmesi talimatı alıyor. Erzurum – Trabzon – İnebolu yoluyla Ankara'ya dönecektir. Trabzon'da *"Isparta"* vapuruna biniyor. Yolcular kendisini tanıyorlar. O gün İnebolu'da hava çok fenadır. Kaptan, gemiyi durdurmak istemiyor. Yusuf Kemal Bey ise mutlaka orada inmek ve en kısa zamanda Ankara'ya dönmek zorundadır. Kaptana, vapuru biraz durdurmasını rica ediyor.

İnebolu'dan gemiye iki sandal gönderiyorlar. Sandallar bata çıka gemiye yaklaşıyorlar. Fakat gemi, merdiveni indiremiyor. Sandaldakiler ip atıp gemiye tırmanıyorlar. Bakanın bavulunu iple sandala indiriyorlar. Arkasından, Yusuf Kemal Bey'in kendisi, ipi yakaladığı gibi, tam bir Tarzan çevikliğiyle, kendisini denizin üstünde çırpınan sandala bırakıveriyor. Şaşkınlık ve hayranlık içinde bakakalan öteki yolcuların sözleri Yusuf Kemal Bey'in kulağına kadar geliyor:

"Vekilleri böyle vapurdan iple inen Kuvayı Milliyecilerden korkmalı.[15]"

Yusuf Kemal Bey, İktisat Vekili olarak gittiği Moskova'dan dönünce Hariciye Vekili oluyor.

"Suç Ortağı"

Yusuf Kemal Tengirşek, Moskova'dan yurda dönmektedir. Orada, Afganistan'la ve Sovyet Rusya ile ayrı ayrı Dostluk Antlaşmaları imzalamış ve ayrıca Sovyetler'den beş milyon altın ruble yardım alıp bunun dört milyonunu trenle yurda getirmiştir. Uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Ankara'ya dönmektedir. Yaklaşık altı ay yurtdışında kalmıştır. İstanbul'dan gelecek eşiyle İnebolu'da

14) Yusuf Kemal Tengirşek, ***op. cit.***, s. 222 – 223 ve 228 – 230.
15) ***Ibid.***, s.231.

buluşacak, orada bir süre dinlendikten sonra, hep birlikte Ankara'ya hareket edeceklerdir. Ama evdeki hesap çarşıya uymaz.

Yusuf Kemal Bey, 3 Haziran 1921 günü İnebolu'ya çıkar çıkmaz hem Fevzi Paşa'dan, hem de Mustafa Kemal Paşa'dan çok acele birer telgraf alır. Hiç oyalanmadan, hemen Ankara'ya gelmesi istenir. Çünkü, Fransız mebusu ve eski bakan Franklin – Bouillon, tam o günlerde İnebolu yoluyla Ankara'ya gelmektedir. Onunla müzakereleri yürütmek üzere yine Yusuf Kemal Bey görevlendirilmiştir. Türk – Afgan ve Türk – Sovyet Antlaşmalarını başarıyla müzakere edip sonuçlandırmış olan Yusuf Kemal Bey, bu kez Türk – Fransız anlaşmasını müzakere işini üstlenecektir. Dinlenmeye vakit yoktur.

Yusuf Kemal Bey, "Yarın İnebolu'dan hareket edeceğim" diye cevap verir. Aynı gün İnebolu'da Franklin-Bouillon'la buluşur, ertesi gün birlikte yola çıkarlar. İnebolu, o günlerde Ankara'nın limanı, giriş kapısıdır. Ankara'ya en kestirme ve en güvenli yol İnebolu'dan geçer. Moskova'dan gelen de Paris'ten gelen de hep İnebolu'dan geçerler ve orada rastlaşırlar. İnebolu yolu pek işlektir. Yusuf Kemal Bey'le Franklin-Bouillon'un yolları da İnebolu'da kesişir. İlk karşılaşmaları İnebolu'da olmuştur.

Franklin-Bouillon ve arkadaşı Binbaşı Sarraut, Türk Kurtuluş Savaşı hakkında ilk canlı izlenimlerini İnebolu-Ankara yolunda edinirler. 4 Haziran günü Yusuf Kemal Bey'le yola çıkarlar ve arabalarından etrafı seyrederler. Yollarda köylüler, kadın erkek, hatta çoluk çocuk, kağnı arabalarıyla cephane taşıyorlardı. Akşamüzeri Küre'de, bir kafile geceyi geçirmek için konak yapmıştı. Bir köylü oturmuş kaval çalıyordu. Bir kadın, bir tarafa çekilmiş, kendini kimseye göstermemeye çalışarak, çocuğunu emziriyordu. Ertesi akşam Kastamonu, üçüncü akşam Ilgaz, sonra Koçhisar. Hep benzer tablolar. Franklin-Bouillon yolda biraz rahatsızlanmış. Bir gece geçirdiği Koçhisar'da, kendisine, üç malul gazi hizmet etmiş. Yaşları elli iki-elli üçmüş. Fransız konuk, sabah canlanmış ve sevinç içinde "beni bunlar iyileştirdi" demiş. Bahşiş vermek istemiş, gazilerimiz kabul etmemişler. Fransız konuk daha da duygulanmış. Bu izlenimle yola devam etmişler. Öğle yemeği için bir yerde mola vermişler. Franklin-Bouillon, Yusuf Kemal Bey'e,

"Siz bu muharebede mutlaka muvaffak olacaksınız" demiş.

"Neden?.."

"Her ne zaman bir millet böyle genci, ihtiyarı, çoluğu, çocuğu ile bir işe sarılırsa onu mutlaka başarır. Geçtiğim yerlerde gördüklerim bunu anlatıyor."

Yusuf Kemal Bey ve Franklin-Bouillon, beş günlük bir yolculuktan sonra İnebolu'dan Ankara'ya geliyorlar. 13 Haziran günü masaya oturuyor, müzakereye başlıyorlar. Müzakerelerde çok defa Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa da bulunuyorlar. Ama Fransız ile bir anlaşma imzalanamıyor. Franklin-Bouillon, yirmi gün kadar Ankara'da kaldıktan sonra, haziran sonunda, Pozantı-Adana yoluyla Türkiye'den ayrılıyor. Türk-Fransız görüşmelerinin bu ilk raundu sonuçsuz kalıyor.

Franklin-Bouillon'un kendisi, Türkiye'nin bu Kurtuluş Savaşı'nı kazanacağına inanmıştı, ama Fransa hâlâ kararsızdı. Fransa'yı da inandırabilmek ve Türkiye ile anlaşmaya razı edebilmek için, bir zafer daha kazanmamız gerekiyordu. Türk-Sovyet Antlaşması, ancak birinci İnönü zaferi kazanıldıktan sonra imzalanabilmişti; Fransa ile anlaşabilmek de Sakarya zaferi sonrasına kaldı.

Sakarya zaferinden sonra Franklin-Bouillon yeniden Ankara'ya geldi. Türkiye Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ile yeniden masaya oturdu. Bir ay kadar süren çetin müzakerelerden sonra 20 Ekim 1921 günü, Ankara'da, Türk-Fransız anlaşması imzalandı.

Kitaplarda *Ankara Anlaşması* veya *Franklin-Bouillon Anlaşması* olarak da anılan bu anlaşmayla, Türkiye ile Fransa arasında savaş sona eriyor; Fransa, işgal ettiği Güney Anadolu topraklarını boşaltıyor, yeni Türk devletini *de jure* tanıyor, Fransa işgalindeki Suriye ile Türkiye arasında sınır belirleniyordu. Dahası, bu anlaşmayla, Türkiye'ye karşı İngiltere, Fransa ve İtalya'nın oluşturdukları düşman cephe parçalanıyor ve Türkiye, Fransa üzerinden Avrupa'ya bir pencere açmış oluyor. Bu anlaşma, Ankara Hükümeti için Türk-Sovyet Anlaşmasından sonra, ikinci büyük diplomatik başarıydı.

İngiltere, Ankara Anlaşmasını sert tepkiyle karşıladı. Diplomatik bir yaygara kopardı. Fransa'yı eleştirdi, kınadı, suçladı. Fransa, Ankara Hükümetiyle böyle bir anlaşma imzalamakla, Sevr Antlaşmasına aykırı davranmış, Müttefiklerine ters düşmüş, sadakatsizlik etmişti. Ve İngilizlerin gözünde, bu oyunbozanlığın, bu

hainliğin baş sorumlusu Franklin-Bouillon idi. İki defa Ankara'ya giden, anlaşmayı pişirip kotaran oydu. Suçlu oydu.

Franklin-Bouillon da Yusuf Kemal Bey'i "Suç ortağı" sayıyormuş. Bu büyük suçu ikimiz beraber işledik, suça ikimiz de ortağız diyormuş. Ankara'ya gele gide kendisiyle samimi olduğu Yusuf Kemal Bey'e, kısaca "Kemal" diye sesleniyor. "Siz benim suç ortağımsınız" (Mon complice) diyormuş. Bu bakımdan Ankara Anlaşmasına, sadece "Franklin-Bouillon Anlaşması" demek, Yusuf Kemal Bey'in hakkını yemek olur belki.

Yusuf Kemal Bey, Şubat 1922'de Fransa ve İngiltere'yi ziyaret eder. Franklin-Bouillon, kendisini ta Marsilya limanında karşılar. Yusuf Kemal Bey dostunu orada görünce şaşırır.

"O, siz burada ne geziniyorsunuz?" der.

Franklin-Bouillon'un cevabı hazırdır:

"Hayret edecek bir şey yok, suç ortağımın Marsilya'ya geleceğini duydum. Onu karşılamaya geldim," der, gülümseyerek.[16]

Franklin-Bouillon, ondan sonraki günlerde dostunun yanından pek ayrılmaz, Paris'te de hep onunla olur. Türk dostu olarak bilinen ve öyle kalan Franklin-Bouillon, Büyük Zafer'den hemen sonra İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'nın yanında, Mudanya Konferansı günlerinde de Mudanya'da İsmet Paşa'nın yanında görülür.

16) ***Ibid,*** s. 245.

III

ALİ FUAT CEBESOY

Ali Fuat Paşa sefir-i kebir olarak Moskova'ya gidebilirdi.

Kemal Atatürk

*

Bekir Sami Bey'le konuşmamız çok eski zamana aittir.

Çiçerin

*

Merasime katılan kıtaların bir tümenden fazla olduğu anlaşılıyordu... Emsali az görülen bir istikbal (karşılama) merasimi...

Ali Fuat Cebesoy

*

Rus memurlarının davranışları her türlü devletler hukuku kurallarına aykırıdır... Türk Dışişleri Bakanlığı bu vahim olayı şiddetle protesto eder.

Türk Notası

*

Rusya ile daima iyi komşu olmaya gayret et-

meliyiz. Fakat ne haklarımızdan en küçük bir şey feda etmeliyiz ne de oyunlarına kapılmalıyız.

Kemal Atatürk

Kar Üstünde Geceleyen Büyükelçi

Ankara Hükümetinin yurtdışına atadığı ilk büyükelçi, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dır. Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanlığından Moskova Büyükelçiliğine atandı. O dönem için Moskova Büyükelçiliği, yeni Türkiye'nin en yüksek dış temsilciliğiydi. Gerçi, Bakü, Kabil, Tiflis temsilciliklerimiz de vardı, ama onlar büyükelçilik düzeyinde değildi.

Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya gidişi de oradan dönüşü de roman gibidir. Jules Verne, *Seksen Günde Devri Âlem* diye roman yazmış, yani *Seksen Günde Dünya Turu*. Bizim büyükelçimiz de Ankara'dan Moskova'ya tam seksen günde varmış.

Hikâyeye kısaca başından başlayalım. Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, 24 Ekim 1920'de Gediz'deki Yunan ordusuna karşı bir taarruz düzenliyor. Taarruza, iki tümen asker ile Çerkez Ethem'in seyyar kuvveti katılıyor. Taarruz başarısızlıkla sonuçlanıyor. Çerkez Ethem orduyu, ordu da Çerkez Ethem'i suçluyor. Dedikodular yayılıyor.

Atatürk, *"Efendiler, artık Ali Fuat Paşa'nın Garp Cephesine kumanda edemeyeceğine kani oldum. O günlerde Moskova'ya da bir sefaret heyeti göndermek lüzumu karşısında bulunuyorduk. O halde, Ali Fuat Paşa sefiri kebir olarak Moskova'ya gidebilirdi"* diyor.[17]

Atatürk, bir taşla iki kuş vuracaktır. Hem Batı Cephesi Komutanını değiştirecek, hem de Moskova'ya büyükelçi gönderecektir. Bunu, tatlılıkla, zarif biçimde yapmayı tasarlar. Ali Fuat Paşa, katiyyen rencide edilmemeliydi.

Fuat Paşa, Kurmay Başkanı Saffet (Arıkan) ve yaverleriyle bir-

17) Kemal Atatürk, ***Nutuk, Cilt II, 1920 – 1927,*** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 503.

Ali Fuat Cebesoy

likte. 21 Kasım 1920 günü Ankara istasyonuna iner.[18] Hiç beklemediği görkemli bir törenle karşılanır. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, birçok bakanlar ve mebuslar oradadır ve bir de tören kıtası hazırlanmıştır. O güne kadar hiçbir büyükelçi adayı böyle karşılanmış değildir. Bu karşılamadan Fuat Paşa pek hoşnut kalır, duygulanıp onurlanır. Trenden iner, karşılamaya gelenlerin hepsini ayrı ayrı selamlar.Tören kıtasını da teftiş ettikten sonra, Mustafa Kemal Paşa onun yanına gelir ve usulca,

"Paşam, müsaade edersen biraz hususi görüşmek istiyorum" der.

Beraberce vagona girerler. Tören kıtası yerinde bekler. Atatürk, vagonda, kısaca hal hatır sorduktan sonra, konuya girer. Moskova'ya gönderilen Bekir Sami Bey'in başarılı olamadığını, oysaki Sovyet Rusya ile en kısa zamanda dostluk ilişkileri kurmak gerektiğini, bunun için de Moskova'ya, milli hareketimizin en tanınmış bir simasının büyükelçi olarak gönderilmesinin düşünüldüğünü ve hükümetçe kendisi (Ali Fuat Paşa) üzerinde durulduğunu bildirir. Ve...

"Rica ediyorum, der, Vekiller Heyetinin vermek istediği vazifeyi kabul et."[19]

Ali Fuat Paşa, biraz düşündükten sonra,

"Mademki bu da bir vatan vazifesidir, hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağıma emin olabilirsiniz" diye karşılık verir.[20]

Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya atanması böyle oluyor. İşlemler ve yol hazırlıkları çabucak tamamlanıyor. Büyükelçimiz, 1 Aralık günü Ankara'dan yola çıkıyor. Büyükelçilik kadrosu genişçe tutulmuştur. Sovyetlere gitmek üzere dört ayrı kafile oluşturulmuş-tur: 1) Sekiz kişiden oluşan büyükelçilik personeli, 2) Dört kişilik askeri ataşelik personeli, 3) Sovyet Rusya'yı incelemeye giden dört kişi-lik mebuslar heyeti: Dr. Tevfik Rüştü Aras, Fuat Carım, Besim Atalay, bir kâtip, ve 4) Mümessiller heyeti: Şimali Kafkasya Mümessili Albay Bekir Sami, Azerbaycan Mümessili Memduh Şevket (Esen-

18) Atatürk, Ali Fuat Paşa'nın 8 Kasım günü Ankara'ya geldiğini söylüyor ki, rumi tarih olsa gerek. Bkz. **Ibid.**, s. 504.

19) Ali Fuat Cebesoy, ***Milli Mücadele Hatıraları***, İstanbul: 1953, s.516.

20) Ali Fuat Cebesoy, ***Moskova Hatıraları***, İstanbul: 1955, s.101.

dal) ve Tiflis Mümessili Albay Kazım (Dirik) Beyler.[21] Toplam 19 kişi, ayrıca korumacılar. Sovyet Rusya ile Dostluk Antlaşması imzalamaya giden Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey heyeti de Kars'ta bu dört kafileye katılacaktır.

Dört kafile, aralık başında Eskişehir'de toplanır. Ankara'dan Doğu Anadolu'ya tren olmadığı için, Eskişehir'den trenle Ulukışla'ya, oradan da kara yoluyla Kars'a gidilecektir. Tren, 4 Aralık günü Ulukışla'ya varır. Kafilede üstü açık bir tek binek otomobili vardır. Büyükelçi Ali Fuat Paşa, müsteşarı Aziz (Meker) ve Ataşemiliter Kurmay Binbaşı Saffet (Arıkan) Beyler otomobile binerler, diğerleri ertesi sabah at arabalarıyla yola koyulacaklardır.

Otomobil, Niğde üzerinden Kayseri'ye doğru yola düzülür. Mevsim kış, şose karlı ve buzludur. Ağır ağır yol alırlar. Güç hal ile Niğde'ye varırlar. Kalabalık bir grup Ali Fuat Paşa'yı karşılamaya gelir, geceyi Niğde'de geçirmelerini rica eder. *"Sizi bırakmayız, misafirimiz olun"* diye ısrar eder. Ama paşanın önceden çizilmiş bir yol programı vardır. Bir an evvel Moskova'ya gitmek için süratle yola devam etmek durumunda olduğunu söyler ve kısa bir moladan sonra yoluna devam eder.

Hava daha Niğde'de kararmıştır. Oradan öte, karda kışta, gece yolculuğu yaparlar. Yolun üçte ikisini alırlar. Gece saat 22 sularında, araba birden pat diye stop eder. Lastiklerden biri arızalanmıştır. Yedek lastikleri yoktur. Gece karanlığında onarım da yapılamaz. Kala kalırlar. Yolda ne gelen vardır, ne giden. Yakında ne otel, ne han görünür. Bomboş bozkırda in cin top atar. Tarih 4/5 Aralık gecesidir, mevsim kıştır. Her taraf kar kaplıdır. Ayaz paşa kol gezer. Yapılacak başka bir şey yoktur. Çaresiz, geceyi geçirmek üzere, elleri tabancalarının kabzasında, kürklerinin veya kürklü paltolarının içinde büzülüverirler. Ama moralleri yerindedir. Uykuya dalmaya çalışırken kendi kendilerini avutmaktan da geri kalmazlar:

"Rus soğuğuna şimdiden kendimizi alıştırıyoruz!" derler.[22]

Geçmişe Mazi Derler

Moskova Büyükelçiliği görevine başlamak üzere, 1 Aralık

21) ***Ibid***, s. 101-102.
22) ***Ibid***. s.105.

1920 günü Ankara'dan yola çıkan Ali Fuat Paşa, Eskişehir – Ulukışla – Kayseri – Sıvas – Erzincan – Erzurum yoluyla, 16 Aralık'ta Kars'a varmıştır. Orada Kazım Karabekir Paşa tarafından karşılanmış ve ağırlanmıştır. Fuat Paşa'nın niyeti, elçilik ve ataşemiliterlik personeliyle orada buluşup, hep birlikte Bakü'yé doğru yola koyulmaktır. Ama Kars'a varınca Ankara'dan bir talimat alır. Sovyet Rusya ile dostluk antlaşması imzalamak için Ankara'dan Moskova'ya gönderilmekte olan heyeti beklemesi istenir. İktisat Vekili Yusuf Kemal ve Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Beylerden oluşan heyet 1921 Ocak ayının ilk haftasında Kars'a ulaşır. Büyükelçilik ve ataşemiliterlik personeli de Kars'ta toplanmıştır.

Bu sırada Ankara'ya gitmekte olan Sovyet Rusya Diplomatik Temsilcisi Midivani de Kars'a gelmiştir. Sanki randevulaşmışlar gibi, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisiyle Sovyet Rusya'nın Ankara Diplomatik Temsilcisi Kars'ta karşılaşırlar. Yoldaş Midivani, gelir gelmez, önce Kazım Karabekir Paşa ile, arkasından da Ali Fuat Paşa ile görüşür ve sonra Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyleri ziyaret eder.

Rus temsilcisiyle bizimkilerin bu görüşmesinde doğrudan esas sorunlara geçilir. Protokolle, nezaket cümleleriyle pek vakit harcanmaz. Daha dün Bekir Sami Bey heyeti Moskova'dan eli boş döndürülmüştü. Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin, Türkiye'ye yardım yapmaları için, Van ve Bitlis vilayetlerimizden Ermenilere toprak verilmesini şart koşmuştu. Bu yüzden Moskova görüşmeleri kesilmiş ve Sovyet Rusya ile bir dostluk antlaşması imzalanamamıştı.

Ankara Hükümeti, şimdi Moskova'ya bir büyükelçi gönderiyordu. Ayrıca İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir diplomatik heyet yolluyordu. Moskova'da, Türk ve Rus delegeleri yine masaya oturacaklardı. Rusya'nın bu defaki tutumu ne olacaktı? Bizimkiler öncelikle bunu öğrenmek istiyorlardı. Yetkili Rus temsilcisi Midivani'ye açık açık soruyorlardı: Sovyet Rusya, doğu sınırlarımızın çizilmesinde, Misakı Milli esaslarını tanıyacak mıydı? Bizimle bir dostluk antlaşması imzalayacak mıydı? Bize yeterince yardım yapacak mıydı? Bu gibi sorunların çözümünü Rus Dışişleri Komiserliği yine yokuşa sürecek miydi, sürmeyecek miydi?... Bizimkiler bu defa işi sıkı tutmak istiyorlardı.

Yoldaş Midivani, Moskova'da artık siyasi havanın değiştiğini,

yeni Türkiye'ye şimdi çok daha fazla önem verildiğini söylüyordu Ermeniler için Türkiye'den toprak isteklerinden de vazgeçildiğini resmen bildiriyordu. Türk büyükelçisinin ve Türk delegelerinin Moskova'da beklendiğini ekliyordu. Türkiye ile dostluk antlaşması yapılacaktı. Rus Diplomatik Temsilcisi,

"Bu sözlerimi resmi bir mektup ile de teyid edebilirim" demişti.

Gerçekten, Midivani, 14 Ocak 1921 günü Ali Fuat Paşa'ya resmi bir mektup yazmış, söylediklerini tekrarlamıştı. Mektupta şöyle diyordu:

"Van ve Muş'un Ermenistan'a terki hakkında, sizinle ve Moskova Konferansına gitmekte olan muhterem koleginizle yaptığım görüşmelerimi,... Sovyet Hükümetinin Kafkas Temsilcisi Yoldaş Orjenikidze'ye bildirdiğimi size duyurmayı gerekli görüyorum. Çiçerin, Orjenikidze'ye demiş ki, eğer Türk heyeti geç kalmayıp daha çabuk gelebilirse, bütün sorunlar çabucak çözümlenecektir. Çiçerin, Bekir Sami Bey'le konuşmasının çok eski zamana ait olduğunu... söylemiştir.... Yoldaş Orjenikidze, Yoldaş Stalin'in Moskova Konferansı çalışmalarına aktif biçimde katılacağını bildirmiştir.

"Kendi adıma da şunu bildirmek isterim ki,... Türkiye'ye hareketimden önce ne bana verilmiş olan talimatta ve ne de Yoldaş Stalin'le yapmış olduğum görüşmede, Ermenistan'a Türk toprağından herhangi bir bölümün terkedileceği hakkında bir kelime bile yoktur...

"Bu açıklamanın, Sovyet Hükümetinin gerçek niyetleri hakkındaki kuşkuları giderebileceği ümidiyle derin saygılarımın kabulünü sayın büyükelçiden rica ederim."[23]

Evet, Moskova'da hava değişmiş görünüyordu. Çiçerin, daha ağustos ayında Ermeniler için Türkiye'den toprak istemişti. Şimdi ise bunun *"çok eski zamana ait olduğunu"* söylüyor. Sanki daha dün değil de M.Ö. olmuş gibi davranıyor. Yani, *geçmişe mazi derler,* dün söylenen geçmişte kaldı, unutalım gitsin, demek isti-

23) ***Ibid.*** s.118-119

yor. Hemen buyurun gelin, dostluk antlaşmasını imzalayalım yollu mesaj gönderiyor. Moskova'da iktidar mı değişmişti? Hayır. Lenin'se Lenin, Stalin'se Stalin; ikisi de görev başındaydı. Dışişleri koltuğunda da yine Çiçerin oturuyordu.

Öyleyse, neler mi olmuştu bu arada? Şunlar olmuştu: Türk ordusu Ermenilere bir darbe indirmişti. 30 Ekim'de Kars kurtarılmıştı. 7 Kasım'da Gümrü (Aleksandropol) alınmıştı. 2/3 Aralık gecesi Türk-Ermeni Barış Antlaşması imzalanmıştı. Ermenilerin Van, Bitlis, Muş ve Hınıs'ta toprak istekleri, yüzlerine çarpılıp tarihe gömülmüştü... Dahası, Türk askeri Kilikya'da Fransızlara karşı başarılar kazanmıştı. Ve Ali Fuat Paşa ile Yoldaş Midivani'nin Kars'ta görüşmeler yaptıkları bir sırada, 10 Ocak 1921 günü, batıdaki ordumuz Birinci İnönü zaferini kazanmıştı. Midivani'nin önünde, Kars'tan Ankara'ya tebrik telgrafları çekiliyordu. Ankara Hükümeti, yakında Londra Konferansına çağırılacak, batıda *de facto* tanınacaktı....

Bütün bunları yakından izleyen Moskova, artık ağız değiştiriyordu. Türk Kurtuluş Savaşında, önce toplar, sonra diplomatlar konuşmuştur. Bu defa da bu böyleydi ve büyükelçimizle bakanlarımız şimdi Moskova'ya güçlenmiş olarak gidiyorlardı. Bu, şehitlerimiz sayesindeydi. Büyükelçi Ali Fuat Paşa, Moskova'ya giderken, *"Vatan müdafaası uğrunda şehit düşen silah arkadaşlarımın aziz hatıraları önünde eğilirim"* diyordu.[24]

Bir Bela ve Moskova'da Gösterişli Karşılama

Ankara Hükümetinin ilk Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa heyeti ile Sovyet Rusya'da antlaşma imzalayacak olan Yusuf Kemal Bey heyetini götüren tren, Bakü'den Moskova'ya on bir günde gidebilmiş. Uzun yolun bu son bölümü, pek güvenli değilmiş. Büyükelçimizin yanına, Yüzbaşı İdris Çora komutasında, sekiz Türk neferi verilmiş. Rostov'dan geçerken, Sovyet Hükümeti de trene bir makineli tüfek takımı yerleştirmiş. Ayrıca Kuzey Kafkasya'dan

24) ***Ibid***. s.117.

sonra katarın önüne zırhlı bir kılavuz treni konmuş. Bu önlemlere rağmen, Türk Büyükelçisi ve Bakanları ciddi bir tehlike atlatmışlar.

Sovyet Hükümeti, Rusya içinde güvenliği henüz tam olarak sağlayamıyor. Rejime karşı, silahlı direnişler yer yer devam ediyormuş. Çoğu köylülerden oluşan büyük çeteler kol geziyor, köyleri. kasabaları basıyor, yolcu trenlerini vuruyormuş. Bizimkilerin yolu üzerinde de böyle çeteler varmış. Zeloni adı verilen bu çetelerden biri, bin mevcutlu Mahno çetesiymiş. Voronoj havalisinde de bir öğretmenin komutasında başka bir çete dolaşıyormuş. Marusia adlı yaman bir kadının çetesi de Rezan yöresini kasıp kavuruyormuş.[25]

Kursak'tan sonra bir istasyonda, öndeki zırhlı tren bizimkilerden ayrılmış. Yalnız başına ilerki istasyona gitmiş. Bizimkiler neden sonra hareket etmişler. Ama biraz sonra heyetlerimizi götüren katar birdenbire durmuş. Katar şefi,

"İlerde, mevcudu kalabalık bir çetenin yolu tahrip ettiğini sanıyoruz. Bizden ayrılan lokomotif yolu muayene edecektir. Eğer tahrip olunmuş ise geri döneceğiz" demiş.

Şefin bu açıklaması üzerine, trendekiler de hemen savunma önlemleri almışlar. Vagonun pencerelerini eşyalarla kapatıp sipere yatmışlar. Rus makineli tüfek takımı ile bizim ufak mangamız da trenden inmiş ve etrafı kolaçan edip mevzilenmişler. Bir süre böyle tetikte beklemişler. Sonra lokomotif tekrar gelip trene bağlanmış ve yola devam edilmiş. Sonradan öğrenilmiş ki, o büyük çetelerden biri bizimkilerin yolunu kesmek istemiş, ama zırhlı treni görünce çarpışmayı göze alamamış.[26]

Yusuf Kemal Bey ile birlikte, ikinci delege olarak, aynı trenle Moskova'ya gitmekte olan Dr. Rıza Nur, trenin Rostov'da üç gün durduğunu anlatıyor. "Vakıa Rusya'da Bolşeviklik intizamsız ama, üç gün bir istasyonda beklemek normal bir şey değil" diyor. "Meğerse istasyon şefi Ermeni imiş" diye ekliyor. Ermeni şef, düşmanlığından, bizimkileri engellemeye, geciktirmeye kalkışmış.

---

25) ***Ibid.***, s.127.
26) ***Ibid.***, s.127.

Amaç, Türke eziyet etmek. Bizimkiler Moskova'ya telgraf çekmişler. Moskova özür dilemiş. Tren, özel bir tren olarak yola çıkarılmış. Bu defa silahlı çetelerin saldırısıyla burun buruna gelmişler. Bizimkilere musallat olmaya kalkışan da Marusia adlı korkunç dişinin çetesiymiş. Rıza Nur, aynen şöyle diyor:

"Gidiyoruz. Bir ara yolun ortasından geri geri gitmeye başladık. Sebebini anlayamadık. Herhalde mühim bir sebep olacak. Arkadaki istasyona gelip başka bir yolu alarak Moskova'ya doğru yollandık. Onun da sebebini öğrendik: Bir müddettir, Harkov civarında bir Rus kadın türemiş, başına adamlar toplamış. Öteyi, beriyi, trenleri basarmış. Erkeklerin tenasül uzuvlarını muayene eder, sünnetli bulduğunu Yahudi diye kesermiş. Bizden evvel hareket eden bir treni basmış, bizim trene haber yetişmiş, trenimiz geri geri kaçmış. Maazallah büyük bir beladan kurtulmuşuz. Karı bizi de muayene edecek, sünnetli bulacak, kıtır kıtır kesecek. Müslümanız desek dinlemeyecek. İkisi de aynı şekildir. Bize belalar varmış! Ne felaketli bir işe girmişiz! Vatan yolunda bir tehlikeden ötekine koşup duruyoruz. Vakıa Yahudiler sünnette 'Lecan' denilen haşefenin altındaki deriyi keserler, Müslümanlar ise kesmez. Bunu herkes bilmez, hatta hekimler bile. Ben âlâ bilirim, mütehassısım ve vücudum o anda burada bir nimet. Ama o anda çetebaşı karıya bunları anlatmanın ve gösterip bizimki başka diyerek kandırmanın imkânı var mı? Ne ise verilmiş sadakamız varmış..."[27]

Bu belayı da sağ salim atlattıktan sonra, büyükelçimiz ve yanındakiler, nihayet 19 Şubat akşamı Moskova'ya varıyorlar. Ali Fuat Paşa, 1 Aralık 1920 günü Ankara'dan yola çıkmıştı. Moskova'ya varışı 19 Şubat 1921. Demek ki, tamı tamına 80 günde Moskova'yı tutturmuşlar! Jules Verne'in romanındaki gibi bir yolculuk.

Sovyet başkentine ayak bastıkları gün hava sıcaklığı sıfırın altında 27 imiş. O dondurucu soğukta büyük bir kalabalık büyükelçimizi istasyonda karşılıyor, Sovyet Dışişleri ve Harbiye Komiserleri temsilcileri de resmen "Hoş geldiniz" diye selamlıyorlar. Normalde bir büyükelçinin karşılanması bu kadarla kalır...

---

27) Rıza Nur, ***Hayat ve Hatıratım, Cilt III,*** s.756.

Ama Sovyet Hükümeti, iddialıdır, bu kadarla yetinmez. Altı ay önce Dışişleri Bakanımız Bekir Sami Bey heyetine karşı soğuk davranışını affettirecek, unutturacaktır. Belki bu nedenle ölçüyü kaçırıyor. Büyükelçi Ali Fuat Paşa'ya olağanüstü bir itibar gösteriyor. İstasyonda, bir tören kıtası hazırlanmıştır. Büyükelçimiz kıtayı selamlıyor. Heyetlerimizi götürmek üzere otomobiller dizilmiştir. Otomobillerden birine Fuat Paşa, Yusuf Kemal Bey, Dr. Rıza Nur biniyorlar. Öteki otomobillere, heyetlerdeki öteki görevlilerimiz biniyorlar. Yola düzülüyorlar. Bundan sonrasını, Ali Fuat Paşa şöyle anlatıyor:

"İkâmetimize tahsis edilmiş olan binaya kadar, yol boyunca, Moskova askeri garnizonu merasime çıkarılmıştı. Otomobilimiz yavaş yavaş ilerliyordu. Bazen yere inerek kumandanların selamlarına mukabele ediyorduk. Bandolar devamlı olarak marşlar çalıyorlardı. Merasime katılan kıtaların bir tümenden daha fazla olduğu anlaşılıyordu.

"Her nevi protokol ve beynelmilel kaidelerin üstünde, emsali az görülen bir istikbal merasimi yapıldığı muhakkaktı. Çok mütehassis olmuştuk."[28]

"Emsali, az görülen" değil, hiç görülmemiş bir karşılama, denebilir. Belki tarihte ilk defa, bir büyükelçiyi karşılamak için, eksi 27 derece soğukta, bir tümen asker böyle yollara dizilmişti.

Protestolu Son

Ali Fuat Paşa, 1921 yılında, Moskova Büyükelçiliği görevine alâyı valâ ile başladı. Bir aya kalmadan Türk – Sovyet Dostluk Antlaşması imzalandı. İkili ilişkilerimiz pek güzel gidiyordu. Ama ertesi yıl, büyükelçimiz personeli ÇEKA'nın kaba bir saldırısına uğradı. Ali Fuat Paşa, saldırıyı protesto ederek Moskova'yı terketmek zorunda kaldı. Ankara Hükümetinin ilk büyükelçisi Moskova'da gösterişle karşılanmıştı. Oradan ayrılışı ise olaylı oldu.

ÇEKA, Sovyetlerin Olağanüstü Polis Örgütüydü. O yıllarda ülkede bir terör havası estiriyor, herkesten kuşkulanıyor, her tarafı

---

28) Ali Fuat Cebesoy, ***Moskova Hatıraları,*** İstanbul: 1955, s.128.

kasıp kavuruyordu. Ali Fuat Paşa ile aynı trende Moskova'ya giden Rıza Nur, orada gördüklerini anlatırken diyor ki:

"Halkta kara sefalet var. Hükümette aksine büyük bir şiddet var. ÇEKA diye bir şey var. Bu, birini yakalıyor, isticvab ediyor (sorguya çekiyor), hüküm veriyor, sonra da tabancasını çekip öldürüyor. Yani ÇEKA denen adam, hem polis ve jandarma, hem müstantik (sorgu hâkimi), hem hâkim, hem cellat. Hepsi birden. Böyle adalet, hiçbir asırda, hiçbir yerde görülmemiştir; hükümleri de umumiyetle idamdır... Moskova'da bulunduğum müddetçe, diplomatik masuniyetime rağmen, kendimi kurulmuş bir cehennem, ani (infilak edecek) bomba üstünde oturuyorum zannettim. Bu, memleket değil, cehennem."[29]

İşte bu ÇEKA, 21 Nisan 1922 akşamı, askeri ataşelerimizin oturdukları apartmanı basıyor.[30] Apartmanda dört askeri ataşemiz vardı: Binbaşı Ziya (Ekinci), Yüzbaşı Saim (Önhon), eşi Münire Hanım, Yüzbaşı İdris Çora ve Yüzbaşı Emin Beyler. Apartmanda Orşevski adlı bir Rus subayı da ziyaretçi olarak bulunuyordu. Saat 18.30'da, dokuz ÇEKA polisi, ellerinde silahlar, kapıyı tekmeleyip hışımla apartmana dalıyorlar. Başlarında ÇEKA Komiser Yardımcısı Smirnov vardır. *"Davranmayın, haydutları arayacağız!"* diyorlar. Evin telefonu önceden kestirilmiştir. Ne evden dışarıya, ne dışardan eve telefon edilemiyor. Eşkıya gibi dokuz adam, evin altını üstüne getiriyor, her tarafı didik didik ediyorlar. Resmi ve özel evrakı, subaylarımızın tabancalarını, bazı değerli ufak tefek şeyleri bir çantaya tıkıyorlar. Çantayı mühürlüyorlar. Sabaha karşı saat 02'de evden çıkıp gidiyorlar. Yüzbaşı Emin Beyi de birlikte götürüyorlar. Arama tarama yedi buçuk saat sürüyor.

Büyükelçi Ali Fuat Paşa, olayı öğrenir öğrenmez, hemen o gece, Başkâtip Aziz Beyi Rus Dışişleri Bakanlığına koşturuyor. Başkâtip, kimseyle görüşemiyor, ancak Dışişleri Müsteşarı Karahan'la telefonla bir konuşma yapabiliyor. Karahan, ertesi gün sabah saat on bire kadar olaya bir çözüm bulunacağını söylüyor. Ama ertesi gün Rus Dışişlerinden ses seda çıkmıyor. Onun üzerine

29) Rıza Nur, ***Hayat ve Hatıratım, III. Cilt***, s. 761.

30) Olayın ayrıntıları için bkz. Cebesoy, ***Moskova Hatıraları***, s. 329-348.

büyükelçimiz, 22 Nisan günü Dışişlerine ilk notayı veriyor. ÇEKA'nın alıp götürdüğü Yüzbaşı Emin Bey'in ve çantanın iadesini, çantanın içindeki evrakın incelenmesi için bir Sovyet görevlisinin gönderilmesini ve bu gibi üzücü olayların yinelenmeyeceğine dair güvence verilmesini istiyor. Bu durum devam ederse, büyükelçi olarak görevini yapamayacağını ve Türkiye'ye dönmek zorunda kalacağını bildiriyor.

Rus polisi, yumuşayıp özür dileyecek yerde daha da sertleşiyor. Polis merkezinde altı yedi kişi Yüzbaşı Emin Bey'in üzerine çullanıyor, sille tokat elindeki çantayı alıyor, kendisini kapı dışarı ediyorlar. Büyükelçi Ali Fuat Paşa, bu defa daha sert bir nota veriyor. Büyükelçiliğimiz personelinin dokunulmazlığına saygı gösterilmediğini, Devletler Hukuku kurallarının ayaklar altına alındığını, bir askeri ataşemizin polislerce dövüldüğünü ve yaralandığını anlatıyor ve bunu *"en şiddetli bir surette protesto"* ediyor, suçluların cezalandırılmasını istiyor. Bazı çalışma arkadaşlarıyla birlikte memlekete döneceğini de bildiriyor.

Bu arada Ruslar, büyükelçiliğimizin Ankara ile telgraf haberleşmesini on gün boyunca engelliyorlar. 22 Nisan'dan 2 Mayıs'a kadar büyükelçinin çektiği bütün telgrafları durduruyorlar. Buna karşılık Rus Dışişleri, olayı kendilerine göre çarpıtarak Ankara'ya duyuruyor. Ali Fuat Paşa'nin ilk telgrafı ise ta 3 Mayıs günü Ankara'ya ulaşıyor ve Türk Hükümeti ancak o zaman işin aslını öğreniyor. Aynı gün Dışişleri Bakanlığımız, Rus Elçiliğine bir nota veriyor ve özetle şunları bildiriyor:

"Rus memurlarının davranışı, her türlü Devletler Hukuku kuralına aykırıdır. Çantanın iade edilmeyerek zorla alınması ve memurumuzun dövülmesi ise saldırıyı daha da şiddetlendirmiştir. Bu durumda Türk Büyükelçisi, Moskova'da bırakılamaz. Özür dilenmez ise büyükelçimiz geri dönecektir. Türkiye, suçluların şiddetle cezalandırılması için ısrar etmektedir. Yoksa bu, Rus Hükümetinin Türkiye ile dostluk politikasına son vereceğine delalet edecektir. Türk Dışişleri Bakanlığı bu vahim olayı şiddetle protesto etmektedir," deniyor.

Hükümetin de kendisine arka çıktığını gören Büyükelçi Ali Fuat Paşa, 10 Mayıs 1922 günü Moskova'dan ayrılıyor. Dört ataşemiliterimizi ve on kadar erimizi de beraberinde Türkiye'ye ge-

tiriyor. 2 Haziran'da Ankara'ya geliyor ve aynı akşam Çankaya'da Gazi'nin misafiri oluyor. Konuşma sırasında Atatürk şunları söylüyor:

"Garplılar, gaflet edecek olurlarsa, eskisinden daha kuvvetli emperyalist bir Rusya meydana çıkabilir... Sovyet Rusya ile daima iyi komşu olmaya gayret etmeliyiz. Fakat ne haklarımızdan en küçük bir şey feda etmeliyiz ve ne de oyunlarına kapılmalıyız."[31]

Ali Fuat Paşa, 19 Şubat günü Moskova'ya varmış ve 10 Mayıs 1922 günü orayı terketmişti. Demek ki, paşa'nın büyükelçiliği topu topu on beş ay kadar sürmüştür. Varışı pek gösterişli, dönüşü ise olaylı ve protestolu olmuştur. Döndükten sonra Ruslar, olaydan duydukları üzüntüyü resmen bildirmişler, suçluları cezalandıracaklarına söz vermişler ve bu kadarı Türk Hükümetince yeterli görülmüştür. Ama, Ali Fuat Paşa, bir daha Moskova'ya dönmemiştir. Onun yerine, bir süre sonra, Ahmet Muhtar Bey atanacaktı.

IV

MEMDUH ŞEVKET ESENDAL

Benden hariciyeci mi olur beyefendi? Lakin ne yaparsınız, adam yoktu o sıralar.

Memduh Şevket Esendal

*

(Ahmet) Muhtar yegâne bir iyi iş yapmıştır. O da Memduh Şevket'i buraya (Bakü'ye) tayin edişidir. Azeri lehçesiyle konuşuyor. Halkın arasına girmiş, onlara kendisini sevdirmiş ve o derece itimat hasıl ettirmiş ki, halk her sırlarını gelip ona söylüyorlar. Ondan öğüt alıyorlar. Ne derse öyle yapıyorlar.

Dr. Rıza Nur

*

Rıza Han Hazretlerinin Cumhurreisliğini Şahlığa tercih etmesi İran'ın ve İran inkılabının menfaati için daha muvafık olacağının çok mahremane olarak Rıza Han Hz'ne ihsas.. ve ifadesi (mercudur).

Dışişlerinden Esendal'a şifre talimat.
7.11.1925

*

...Tahran Büyükelçiliğinden çekilmeyi doğru ve lüzumlu buluyorum. İstifamın kabulüne müsaade ve delalet–i devletlerini rica ederim.

Memduh Şevket Esendal, 29.7.1930

*

"Avam"dan Biri

3 Mayıs 1920'de kurulan Ankara Hükümeti, ilk dış temsilciliğini Azerbaycan'da açtı ve 12 Ağustos 1920'de, Memduh Şevket Bey'i (Esendal) Bakü'ye mümessil olarak atadı.

Esendal, İkinci Meşrutiyetten 1950'lere kadar uzanan dönemde, Türk hikâyeciliğinin önde gelen yazarlarından birisi, adından sık sık söz ettiren bir politikacı ve on yedi yıl kadar yurtdışında ülkemizi başarıyla temsil etmiş bir diplomattır.[32] 1883'te Çorlu'da doğdu. Bir çiftçi ailesinin çocuğudur. Düzenli bir öğrenim yapamadı. Mülkiye'nin üçüncü sınıfına kadar okudu, oradan diploma almadan ayrıldı, kendi kendine Fransızca, Rusça ve daha sonra Farsça öğrendi[33]. 1906'da girdiği gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde, 1908'den sonra müfettiş olarak çalıştı. Mütareke döneminde İttihat ve Terakki Partisi kendisini feshedince, İstanbul hükümetince kovuşturmaya uğradı, bir süre İstanbul'da saklandı, sonra gizlice yurtdışına kaçtı, bir yıl kadar İtalya'da kaldı. An-

---

32) İsmail Çetişli, ***Memduh Şevket Esendal***, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1991, 216. Esendal hakkındaki yayınlar ve Esendal'ın eserleri hakkında bu kitapta ayrıntılı bilgiler vardır.

33) Esendal'ın Dışişleri Bakanlığı'ndaki sicil numarası 114'tür. DBA – Sicil No. 114. Bu dosyada Esendal'ın eğitim durumu hakkında şu kayıt vardır:

"İptidai ve Rüşdi tahsilini kısmen Çorlu'da ve kısmen İstanbul'da Rehber–i Maarifet nam hususi mektepte, idadi tahsilinin ilk senesini Edirne İdadisinde, üç senesini de İstanbul'da Mülkiye mektebinde ikmal eylediği ve almış olduğu şehadetname ve tasdiknamelerin nümerolarını şimdiki halde bulmaya imkân olmadığı ve Fransızca okuyup yazdığı, fakat konuşamadığı, Rusça okuyup yazdığı ve konuştuğu tercüme-i hal varakasında muharrerdir." Türcüme–i hal varakasının hangi tarihli olduğunu saptayamadık. 1925 tarihli olabilir ve yukardaki bilgiler de o tarihteki bilgiler olabilir, sanıyorum.

Memduh Şevket Esendal

kara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulunca Anadolu'ya geçti, Atatürk'ün yanında yer aldı[34]. Bu sırada Azerbaycan'a mümessil olarak atandı. Daha sonraki yıllarda Tahran ve Kâbil'de büyükelçilik yapacaktı.

Azerbaycan, Rus Bolşevik İhtilalinden kısa bir zaman sonra, 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığa kavuşmuş ve Mehmet Emin Resulzade önderliğinde demokratik bir cumhuriyet olarak tarih sahnesine çıkmıştı. Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı günlerde, 1920 baharında Azerbaycan'da kanlı bir darbe oldu ve Bolşevikler, demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'ni devirdiler. Bolşevik orduları 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye girdiler. Resulzade Türkiye'ye sığındı. Birkaç ay süren kanlı çatışmalardan sonra, Azerbaycan'da, Neriman Nerimanov önderliğinde İçtimai Şûralar Cumhuriyeti, yani Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti kuruldu.

O tarihte Azerbaycan, dış ilişkilerinde bir ölçüde bağımsızdı; yabancı ülkelerle doğrudan diplomatik ilişki kurabiliyor, dışarıya elçiler gönderebiliyor, yabancı elçileri de kabul edebiliyordu. Ankara Hükümeti, bu durumu değerlendirdi ve Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bir diplomatik temsilcilik açmaya karar verdi. O zaman buna mümessillik deniyordu. Mümessillik, fiilen elçilik gibi iş gören, fakat hukuken elçilik düzeyinde olmayan bir diplomatik temsilciliktir. Azerbaycan, kardeş bir ülkeydi, stratejik bakımdan önemliydi ve Ankara için öncelik taşıyordu.

Azerbaycan'da bir "halk" iktidarı kurulduğuna göre, Türkiye'den oraya gönderilecek temsilcinin de "avam'dan biri", yani bir "halk çocuğu" olması uygun düşer diye düşünüldü. Öyle biri bulunmalıydı ki, hem halktan gelmiş, avam tabakasından çıkmış olsun; hem de yabancı dil bilsindi. Hem Azerbaycan'daki halkçılarla anlaşabilsin, hem de diplomatik temsilciliği başarıyla yürütebilsindi.

---

34) Bilgi Yayınevi, Esendal'ın on beş cilt kadar tutan yapıtlarını yayımladı. Bu serinin her kitabında Esendal'ın kısa özgeçmişi verilmektedir. Buradaki bilgiler, Esendal serisinde verilen özgeçmişten de alındı. Ama o kısa özgeçmişte bazı yanlışlar da göze çarpıyor. Örneğin Balkan Savaşı patlayınca (1910) Esendal'ın ailesinin İstanbul'a göç ettiği yazılıyor. Oysa Balkan Savaşı 1910'da değil, 1912'de çıkmıştır. Bunların düzeltilmesi gerekir.

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, T.B.M.M. Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 21 Temmuz 1920 tarihli bir şifre telgrafında şöyle diyordu:

"Bakü'de bir sefirimizin bulunması pek lazımdır ve sürat-i izamını (tezelden gönderilmesini) arzederim. Gönderilecek zatın... amele ve askere kendisini sevdirecek derecede olması, Anadolu vilayeti halkından bulunması ve bir lisan bilmesi menafiimize daha muvafık (çıkarlarımıza daha uygun) olacağını arzeylerim."[35]

Ankara'da, bu telgrafın altına, "Serian (tezelden) birinin bulunması" diye not düşülmüş. Telgraftan anlaşıldığına göre, gönderilecek temsilcimizin Bakü'de makbul bir kişi sayılabilmesi için, onun, aristokrat veya burjuva sınıfından olmaması lazımdı. Atanacak kişi, bir ağaoğlu, beyzade veya paşazade olmazsa, Azerbaycan'ın Bolşevik yöneticileri onu kolayca kabul edebilirdi. Bakü'de, henüz çiçeği burnunda bir işçi – köylü – asker hükümeti veya icra komiteleri vardı. O günlerde bu ihtilal komiteleri, Ali kıran baş kesendi; onların astığı astık kestiği kestikti. Atanacak temsilcimiz, bu keskin usturaların üstüne gidecekti. Komitelerce makbul bir kişi olmalıydı ki, orada iş görebilsin, başarılı olabilsindi. Çıkarlarımıza uygun olanı buydu.

Normal durumlarda, bir ülkeye elçi gönderilirken, oranın hükümetine, bu adamı kabul ediyor musunuz diye önceden sorulur. Yani karşı tarafın "oluru" alınır ve ondan sonra atama yapılır. Bu olur alma işine, diplomatik dilde "agreman isteme" denir. 1920 yazında Kafkaslarda olağanüstü bir durum vardı. Azerbaycan'a gönderilen temsilcimiz de elçi veya büyükelçi unvanıyla değil, "mümessil" olarak gönderilecekti. "Mümessil" veya "diplomatik temsilci" ile elçi veya büyükelçi arasında fark vardır. Bu bakımlardan, gönderilecek temsilci için önceden agreman istenmiyordu, istenmeyecekti, ama yine de temsilcimizin Bakü'de kabul edilebilir nitelikte bir kişi olmasına özen gösteriliyordu.

Aranan nitelikleri taşıyan bir kişi olarak, o günlerde Ankara yakınlarında bir köyde bulunan Memduh Şevket Bey akla geldi. Bir gün kendisi, "kareli bakkal kâğıdına kurşun kalemle yazılmış" bir

35) ***DBA – Sovyet Rusya – Türkiye, 30/A.2***

mektup (veya telgraf) aldı. Mustafa Kemal'den gelmekte olan mektupta, şunlar yazılıydı:

"(Bakü için) benden avamdan yetişmiş bir temsilci istediler. Aklıma sen geldin. Görüşmek üzere Ankara'ya bekliyorum. Mustafa Kemal."[36]

Esendal, bu olayı şöyle anlatır:

"Bendeniz, beyefendi... Cumhuriyet Hükümetinin[37] (TBMM Hükümeti olacak) harice gönderdiği ilk resmi memur olmak şerefine ermişimdir. Benden hariciyeci mi olur beyefendi? Lakin ne yaparsınız, adam yoktu o sıralar... Hakikat bu... Tevazu gösteriyorum zannetmeyiniz. Hele bendeniz bu mesleğe asla hazırlıklı değildim...

"Azerbaycan'da... bizimle siyasi münasebet tesisi istemişler. Bir sefir gönderin ama şöyle "avam"dan biri olsun demişler. Ben Ankara'nın yakınında bir köyde istirahat ediyordum. Bir telgraf geldi. "Avam'dan birini istiyorlar, seni tayin ettik diyorlardı. Pek hoşuma gitti "avam"dan biri olmam yapamam, dedim, yaparsın dediler, kalktık gittik. Ama ne gidiş beyefendi? Ne yol var, ne iz."[38]

---

36) M. Sunullah Arısoy, "M.Ş. Esendal'a bir konuşma", ***Varlık*** dergisi, s. 383, 1 Haziran 1952, s. 7 ve Çetişli, ***op.cit.***, s.12.

Burada, sık sık tekrarlanan, önemli bir yanlışlığa parmak basmak gerekir. Rahmetli Arısoy, Mustafa Kemal'in, "*Ruslar* benden avamdan yetişmiş bir temsilci istediler" diye yazdığını söylüyor. Burada "Rusların" adının geçmesi tarihi bir yanlışlıktır. O tarihte Azerbaycan bağımsızdı, temsilcimiz, Moskova'ya değil, Bakü'ye gönderilecekti. Ankara ile Bakü arasında doğrudan ilişkiler söz konusuydu. Azeriler için Rusların temsilci istemesi söz konusu olamazdı. Kaldı ki 1920 yazında Rusya ile Ankara arasında henüz diplomatik ilişki kurulmamıştı. Moskova'ya gönderilen Bekir Sami Bey heyetinden henüz haber yoktu. Memduh Şevket Esendal'ın Bakü'ye atandığı tarihe kadar da Rusya ile diplomatik ilişki kurulmamıştı. Bütün bu ayrıntıları ve diplomatik incelikleri atlayarak, temsilci istenmesini Ruslara mal etmenin hiçbir anlamı yoktur. Arısoy'un 1952'de yayınlanan yazısından beri Esendal ile ilgili hemen her kitapta veya yazıda tekrarlanan bu büyük yanlışın artık düzeltilmesi zamanı gelmiştir. Edebiyatçılarımızdan ve edebiyat tarihçilerimizden bu düzeltmeyi gecikmeden yapmaları beklenir.

37) Burada da belki bir dil sürçmesinden veya Arısoy'un dikkatsizliğinden kaynaklanan bir yanlışlık vardır. 1920 yılında henüz cumhuriyet yoktur. "Cumhuriyet Hükümeti" yerine, olsa olsa Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti veya kısaca Ankara Hükümeti denebilir.

38) Arısoy, ***op.cit***, s.7; Çetişli, ***op.cit.***, s.12.

Bakü'ye bir an önce bir temsilci gönderilmesi için, ağustos başlarında Kazım Karabekir Paşa'dan ve Nahçıvan'da bulunan Halil Paşa'dan üstüste telgraflar geliyor. Halil Paşa, 2 Ağustos'ta, Karabekir Paşa'ya "Azerbaycan başlı başına müstakil Sosyalist Sovyet Cumhuriyetidir" diyor, "Azerbaycan'da vaziyet tabii bir şekle girmiştir... Sovyet Sosyalist hükümeti oldukça serbest olarak işlemeye başlamıştır," diye ekliyor[39] ve Bakü'de temsilcilik açılması için ısrar ediyor.

Kafkaslarda ve Rusya içlerinde, Birinci Dünya Savaşından kalma Türk esirleri vardır. Bunlar Anadolu'ya gönderilecektir. Ayrıca Anadolu'ya silah gönderilmesi de söz konusudur. Halil Paşa bu işlerle uğraşacak bir temsilciliğe ihtiyaç olduğunu bildiriyor ve 13 Ağustos'ta Şark Cephesi Kumandanlığına şunları yazıyor:

"Bakü'de bu işleri Hükümet-i Osmaniyenin (Türkiye'nin) bir mümessili resmisi sıfatile idare edecek ne bir heyet-i askeriye ve ne de bir sefaret veya maslahatgüzar veyahut da mümessil-i askeri veya siyasi mevcuttur. Yalnız üsera (esirler) muamelesi değil, esliha (silahlar) ve cephane nakliyatı ve Osmanlılara (Türklere) ait birçok muamelat mevcuttur ki bugün cümlesi yüz üstünde kalmıştır. Birkaç gün mukaddem (önce) zatıâlinize ve bir suretini Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım bir şifrede Azerbaycan ile derhal resmen münasebat-ı siyasiyeye girişilmesini yazmıştım. Bu vesile ile bir defa daha hatırlatmış oluyorum.

"Bakü'de bulundurulacak böyle resmi bir memur veya heyetin emrine bir miktar para tahsis ederek bu sayede üseramızın terfih-i hallerine (ihtiyaçlarının giderilmesine) ve sevklerine gayret olunması lazımdır. İhtiyacata mukabil paranın bir kısmı Türkiye'den gönderilmekle beraber asıl ihtiyacat için Azerbaycan ve Hükümeti Osmaniye arasında ilerde hesabatı görülmek üzere Osmanlı sefareti namına Bakü'da Azerbaycan Hükümetince bir hesabı cari tutulması da mümkündür. Bu takdirde de bu hususun Büyük Millet Meclisi'nden Azerbaycan Şurasına teklif olunması lazımdır."[40]

---

39) Kazım Karabekir, ***İstiklâl Harbimiz***, Türkiye Yayınevi, İstanbul: 1969, s.785 ve 791.

40) ***Ibid.***, s. 797: Yoldaş Halil'den (Halil Paşa'dan) Şark Cephesi Kumandanlığına yazı. Beyazıt, 13.8.1336 (1920).

Bu yazıdan, Memduh Şevket Bey'i Azerbaycan'da ne gibi zor işler beklediği de biraz anlaşılıyor. Oralarda perişan halde kalmış, yıllardır yurda dönememiş savaş esirlerimiz vardır ve bunların binbir sorunu çözüm beklemektedir. Bolşevik ihtilali ortasında, ateşler içinde sahipsiz kalmış vatandaşlarımızın işleri, sorunları vardır. Bunların canını, malını, hakkını hukukunu korumak gerekmektedir. Sonra, Rusya'dan, Kafkaslardan silah ve cephane sağlayıp Anadolu'ya göndermek gerekmektedir. Aradaki yolu açtırmak ve açık tutmak lazımdır. Büyük bir kaynaşma içinde olan Kafkaslarda olup bitenleri yerinde izleyip değerlendirmek ve Ankara'ya rapor etmek lazımdır. vs. vs.

Bir ülke, savaş gibi hallerde bir başka ülkeyle ilişkilerini kesince, oradaki haklarının korunması işini bir üçüncü ülkeye emanet eder. Azerbaycan'da Türkiye'nin haklarını koruyacak bir üçüncü devlet de yoktur. Her şey yüzüstü kalmıştır. Bakü temsilcimiz, bütün bu sorunlarla boğuşacaktır. Klasik anlamda diplomatçılık oynamayacak, elde viski kadehiyle fildişi kulesine çekilmeyecektir. Bakü'ye gönderilecek temsilcimiz, bir "monşer hariciyeci" tipi değil, gerçek bir halk çocuğu olacaktır. Çetin sorunların içine dalacak, halkın, savaş esirlerinin arasına girecek, onların dertleriyle ilgilenecek ve dertlere çare bulmaya çalışacaktır. Bu bakımdan da Bakü mümessilimizin "avam"dan biri olması gerekiyordu. Memduh Şevket Bey, bu görev için biçilmiş kaftandır, denilebilir. Çünkü kendisi gerçekten bir halk çocuğu olmanın ötesinde, İttihat ve Terakki müfettişi sıfatıyla on yıl Anadolu halkının içinde bulunmuş bir kimseydi. Azerbaycan'daki esirlerimizin ve vatandaşlarımızın sorunlarına pek yabancılık çekmeyecekti.

Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 17 Ağustos tarihli yazısında, yine Bakü temsilciliği konusuna döndü. Bakü'de yakında bir Doğu Halkları Kongresi toplanacağını, bu kongreyi izleyebilmek için de bir an önce oraya bir temsilci gönderilmesini istedi:

"Bakü'de aktedilen kongreye iştirakimizin ve bununla beraber İslam ve İslam siyasetine merkez olduğu ve gittikçe daha ziyade kesb-i ehemmiyet edeceği (önem kazanacağı) anlaşılan Bakü'de bir sefaret heyetimizin bulunmasının derecei lüzum ve ehemmiyetini tekiden arzederim. Gerek kongreye tayin edi-

lecek olan zevatın, gerek sefirimizin pek zeki ve ahval-i umumiyemize vukufu tam sahibi olmaları ve kendilerinin en seri bir surette Bakü'ye yetiştirilmiş bulunmaları elzemdir" [41] *dedi.*

Bu yazışmalar yapılırken, Memduh Şevket Bey'in Bakü Mümessilliğine atanma işlemleri tamamlandı. 12 Ağustos 1920'de atama kararnamesi çıktı; 15 Ağustos'ta güven mektubu, T.B.M.M. Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Hariciye Vekaleti Vekili Ahmet Muhtar Bey tarafından imzalandı. Bu, bilinen güven mektuplarına pek benzemeyen, iki cümlelik bir belgedir. Hariciye Vekaletinde daha uzunca hazırlanmış olan bu güven mektubu, sonradan Mustafa Kemal Paşa tarafından kısaltılmıştı ve aynen şöyleydi:

"İTİMADNAME

Memduh Şevket Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Mümessil-i Murahhasıdır.

Tasdikan lilmakal 1336 senesi Ağustosunun on beşinde tanzim kılınan işbu vesika-i resmiye tarafımızdan imza ve mümessil-i mumaileyh yedine ita kılındı.

Ankara, 15 Ağustos 1336
Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
(İmza) M. Kemal

Umuru Hariciye Vekili Namına
(İmza) Ahmet Muhtar"[42]

Memduh Şevket Bey, güven mektubunun imzalandığı gün, yani 15 Ağustos'ta Ankara'dan yola çıktı. Hariciye Vekaleti, 22 Ağustos'ta Şark Cephesi Kumandanlığına şunları telledi:

"Azerbaycan Cumhuriyetile münsebat-ı daime-i diplomasiye tesisi lüzumunu öteden beri derpiş eden (sürekli dip-

41) ***Ibid.***, s.800: Kazım Karabekir'den T.B.M.M. riyasetine yazı, karargâh, 17.8.1920.

42) ***DBA - S. Rusya - Türkiye, 30/A-2.***

lomatik ilişki kurulmasını öngören) hükümet, bu husus hakkında sebk eden ilk iş'arı alilerinden (alınan ilk telgraflarından) biraz evvel Bakü'ye şimdilik bir mümessil izamına (gönderilmesine) karar vermiş ve onda zikredilen evsafı haiz (söz konusu edilen özellikleri taşıyan) Memduh Şevket Bey'i mümessil tayin eylemiş idi. Evvela zatı âlilerine ve badehu (sonra) Nahcıvan'da Halil Paşa'ya mülaki olduktan (uğradıktan) sonra yoluna devam edecek olan mirimumaileyh bir hafta mukaddem (önce) buradan hareket etmiştir.

"Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından buraya (Ankara'ya) usulü dairesinde bir heyet-i sefaret izam edildiğinde (gönderildiğinde) Türkiye mümessilliğinin de bilmukabele ehemmiyetli bir heyeti sefarete tahvili mukarrerdir (karşılıklı olarak önemli bir elçiliğe dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır). Keyfiyetin Halil Paşa'ya da tebliğine himmet buyurulmasını rica ederim efendim."[43]

Mustafa Kemal Paşa da, 25 Ağustos'ta, Kazım Karabekir Paşa'ya şunları bildirdi:

"Evvelce de iş'ar edilmiş (bildirilmiş) olduğu vechile, Azerbaycan ile münasebat-ı muntazama-i diplomasiye tesisindeki ehemmiyeti takdir eden Türkiye Hükümeti hatta bir hareket-i mukaddime (başlangıç) olmak üzere, Memduh Şevket Bey'i Azerbaycan'a mümessil tayin ve izam etmiş (göndermiş) ve Azerbaycan Şûra Hükümeti tarafından buraya (Ankara'ya) bir heyet-i sefaret izamında bizim mümessilliğin de sefaret heyetine kalbi mukarrer (dönüştürülmesi kararlaştırılmış) bulunmuştur.

"Elyevm Sıvas havalisinde bulunan Şevket Bey'e, eylül iptidasında inikad edecek (eylül başında toplanacak) olan Bakü kongresine behemehal yetişmesi lüzumu telgrafla tebliğ edildi. Karargah-ı âlilerine muvasalatlarında sür'at-i seyri esbabının istihsalini (sür'atle yoluna devam etmesinin sağlanmasını) rica ederim."[44]

---

43) ***DBA-Sovyet Rusya-Türkiye, 30/A.2***: Hariciye Vekaleti Vekili Ahmet Muhtar Bey'den Şark Cephesi Kumandanlığına şifre tel. 22.8.1336 (1920), No. 147/47.

44) ***Ibid.***, Mustafa Kemal Paşa'dan Karabekir Paşa'ya şifre tel, 25.8.1336 (1920), No. 183/63.

Bu yazışmalardan görülen şudur: Azerbaycan ile normal diplomatik ilişki kurmanın önemini çok iyi bilen Ankara Hükümeti, Azerbaycan tarafı istediği için değil, kendiliğinden Bakü'de bir diplomatik temsilcilik açmaktadır. Bu temsilcilik, şimdilik, elçilik düzeyinde değil, mümessillik düzeyindedir. Ama, Azerbaycan Hükümeti Ankara'da elçilik açarsa, o zaman, Türkiye'nin Bakü Mümessilliği de elçilik düzeyine çıkarılacak, şimdiki mümessilimiz Memduh Şevket Bey, elçi derecesine yükseltilecektir. Memduh Şevket Bey, "zikredilen efsafı haiz" bir kişidir. Yani "avam"dan biridir, yabancı dil bilmektedir vs. 15 Ağustos'ta Ankara'dan yola çıkmıştır. Eylül başında Bakü'de toplanacak doğu halkları kongresinden önce Bakü'ye yetişmesi için yolda kendisine telgrafla talimat verilmiştir. Anadolu'da uçak yok, tren yok, otomobil yoktur. Yol iz de yoktur. Mümessilimiz, belki yaylı ile, belki at sırtında, düşe kalka yoluna devam etmektedir. Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa'ya, Nahcıvan'da Halil Paşa'ya da uğrayacak; onlar da kendisine "aman oyalanma, bir an önce Bakü'ye yetiş" diyeceklerdir.

Bakü'de Türkiye Temsilcisi

Memduh Şevket Bey, Bakü Mümessilliği görevine başlamak üzere Ankara'dan yola çıkarken, kendisine yazılı bir talimat verildi. Bizde, yurtdışına atanan temsilcilerimize veya elçilerimize yazılı önerge vermek, pek yerleşmiş ve yaygın bir uygulama değildir. Elçilerimiz yurtdışına giderken cumhurbaşkanına, başbakana ve bakana veda ederler ve bu sırada onların sözlü talimatını da alırlar. Ama yazılı talimat verilmez. Bakü Mümessilimize verilen yazılı talimat, diplomatik yazışmalarımız arasında benzerine hemen hiç rastlanmayan ilginç bir belgedir. Mesleğe yeni başladığı için, Memduh Şevket Bey'e böyle yazılı bir talimat vermek gerekli görülmüştür, denilebilir.

Tam metnini daha önce yayımlamış olduğumuz bu talimat[45] üzerinde biraz duralım. 15 Ağustos 1920 tarihli ve Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey tarafından imzalanmış olan bu belge, *"Azer-*

45) Bkz. Şimşir, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları***, I, s. 397–398, No. 496.

baycan Cumhuriyetiyle Kafkasya'nın Diğer Cumhuriyetleri Nezdinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Mümessil–i Mutemedi olan Memduh Şevket Bey'e Talimat" başlığını taşıyor. Ankara Hükümetinin yurtdışında ilk temsilcisi olan Memduh Şevket Bey, aynı zamanda bütün Kafkasya bölgesinde tek resmi görevlimizdir. O tarihte Kafkasya'da, Orta Asya'da ve de Rusya'da başka resmi bir temsilcimiz yoktur henüz. Öyleyse kendisi, Azerbaycan'ın yanı sıra, Kafkasya'daki öteki cumhuriyetlerden veya bölgelerden de sorumlu olacaktır. Gürcistan, Dağıstan, Çeçenistan, Abhazya, Osetya, Kabardin, Karaçay, Balkar vs. vs. Kafkaslarda ne kadar ülke ya da etnik bölge varsa, Memduh Şevket Bey oralarda da Türkiye'nin "Mümessil–i mutemedi"dir, yani güvenilir temsilcisi sayılmaktadır. Özellikle Türkiye'ye komşu olan Güney Kafkasya'ya ağırlık verilmektedir.

Talimatta belirtildiğine göre, Bakü temsilcimiz, "Esas Azerbaycan'da ifa-i vazife edecek." Ama aynı zamanda, Karadeniz ile Hazar Denizi arasında kalan bütün bölgeden de sorumlu olacaktır. Tarih boyunca çeşitli kavimlerin gelip geçmiş ve yurt edinmiş olduğu bu bölge, halen çoğunlukla ve pek karmaşık sınır sorunları vardır. Bu önemli olaylar Türkiye'yi pek yakından ilgilendirir. Bu nedenle temsilcimiz, yalnız Azerbaycan olaylarını izlemekle yetinmeyerek, bütün bölgeyi göz önünde tutacaktır. Önemli görülen olayları elden geldiğince yakından izleyip inceleyecek ve tezelden Ankara'ya, Dışişleri Bakanlığına bildirecektir.

Genel nitelikteki bu direktiflerden sonra görevin ayrıntılarına geçilmektedir. Çoğu soru biçiminde olan dokuz madde sıralanmaktadır. Temsilcimiz, önce, Azerbaycan hükümeti hakkında bilgi verecektir. Bakü'deki hükümet, hangi esaslara göre kurulmuştur, ne kadar başarılıdır? İktidarda olanlar kimlerdir, ne düşüncededirler, aralarında görüş ayrılıkları var mıdır, varsa nelerdir? Muhalefet partilerinin gücü ve muhaliflerin kişilikleri nedir ve bunlar nasıl çalışmaktadırlar? Azerbaycan'ın çeşitli çevrelerinde, Türkiye ve Osmanlı Türkleri hakkında ne gibi düşünce ve duygular beslenmektedir?

Talimat devam ediyor. Memduh Şevket Bey, Azerbaycan'ın komşularıyla ilişkilerini de izleyip inceleyecek ve rapor edecektir. Azerbaycan'la Ermenistan ve Gürcistan arasındaki sorunlar ne-

lerdir? Azerbaycan'ın bu iki ülkeyle ekonomik ve mali ilişkileri nasıldır? Üç Güney Kafkas ülkesi ile Rus Sovyet Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler ne düzeydedir? Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında ilişki kurulmasına engel olan sorunlar nasıl giderilebilir ve İngiliz kışkırtmaları ne derece etkili olmaktadır?

Bakü temsilcimiz ayrıca, Kuzey İran'da (yani Güney Azerbaycan'da) yaşayan Türkler ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler konusuna da eğilecektir. Yani Güney ve Kuzey Azerbaycan arasında ilişki var mıdır, yok mudur? Yoksa nasıl kurulabilir? Bunlar da incelenecek ve rapor edilecektir. Bu incelemelere, komşu olması dolayısıyla, İran, Türkistan ve Rusya'daki durumla ilgili olarak alınacak bilgiler de eklenecektir.

Memduh Şevket Bey'den, Azerbaycan'da yaşayan Türkiye Türkleri hakkında da rapor isteniyor. "Osmanlı Türkleri'nden olup da elyevm Azerbaycan'da bulunan zevatın ne ile, nerelerde meşgul bulundukları" soruluyor.

Talimat budur ve görüldüğü gibi daha ziyade siyasi niteliklidir. Bakü Mümessilimiz, siyasi sorunların yanı sıra, vatandaş işleriyle, savaş esirleriyle, askeri konularla, kültür konularıyla vs.de ilgilenecektir.

Memduh Şevket Bey'in Bakü'de başarılı olduğu anlaşılıyor. Bu bakımdan hariciye vekaleti, Aralık 1920'de, Bakü Mümessilliğini elçilik düzeyine yükseltmeye ve Memduh Şevket Bey'i de elçi olarak atamaya niyetlendi. 12 Aralık'ta, Milli Müdafaa Vekaletine şunu yazdı:

"Bakü Mümessilliği sefarete tahvil edilmek (elçiliğe dönüştürülmek) üzeredir. Mümessil Memduh Şevket Bey'le oraya azimet etmiş (gitmiş) bulunan Yüzbaşı Ömer Lütfi Efendi'nin ataşemiliter unvanile kemakan yanında kalması tensibi âlilerine arzolunur..."[46]

Kazım Karabekir Paşa, Bakü Mümessilliğinin, elçilik düzeyine yükseltilmesi için acele edilmemesi görüşünü ileri sürdü. Bu görüşü destekleyen Milli Müdafaa Vekaleti, Hariciye Vekaletine şu karşılığı verdi:

---

46) Şimşir, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları***, I, s. 402, No. 501.

"Bakü'de mümessil unvanının şimdiden sefarete tahvilinde istical olunmamasının (acele edilmemesinin) daha münasip bulunduğu ve Memduh Şevket Bey'in mümessillik vazifesini daha bir müddet ifa etmesi ve bizim için pek mühim bir merkez olan Bakü'de sefaret işini yapıp yapamayacağının tecrübe olunması muvafık olacağı Şark Cephesi Kumandanlığından mevrut şifreli telgrafname ile bildirilmektedir..."[47]

Bu yazı üzerine, Dışişleri Bakanlığı, Bakü Mümessilliğinin elçilik düzeyine yükseltilmesi ve Memduh Şevket Bey'in elçi olarak atanması işini erteledi. Bu kararını 16 Aralık'ta Kazım Karabekir Paşa'ya da bildirdi. *"Bakü Mümessilliğinin sefarete tahvili için bir müddet daha intizar edilmesinin"* uygun olacağını söyledi. Ondan sonra bir daha bu konuya dönülmedi ve Memduh Şevket Bey'in Bakü Elçisi olması suya düştü. 1921 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Ankara'da bir elçilik açtı ve İbrahim Abilov adında bir diplomatı da Ankara'ya elçi olarak atadı. Ankara'da, Hamamönü semtinde açılan Azerbaycan Elçiliğine bayrağı Mustafa Kemal Paşa çekti. Bunun üzerine, karşılıklılık ilkesine göre, Bakü Mümessilliğimizi de elçilik düzeyine çıkarmak ve Memduh Şevket Bey'i elçi payesine yükseltmek uygun olurdu. Ama nedense bu yapılmadı.

Bakü Mümessilliği, oldukça zor şartlarda görev yaptı. Zaman zaman ciddi sıkıntılara düştü. 6 Aralık 1920 günü Kazım Karabekir Paşa, Hariciye Vekaletine şunları telliyordu:

"Bakü'de bulunan Mümessilimiz Memduh Şevket Bey'le refakatindeki Yüzbaşı Ömer Lütfi Efendi'nin paraca müzayakada (darda) oldukları haber alınmıştır. Mumaileyhim için Tiflis gibi münasip tahsisatın kabul ve Trabzon maliyesi vasıtasıyla gönderilmesine ve mezkür tahsisata göre icab eden meblağın ita ve tesrii irsali için Trabzon'a telkinat-ı lazimenin ifasına delalet buyurulması."[48]

Bakü Mümessilliğinden sonra Ekim 1920'de, Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te de bir mümessillik açılmış ve oraya Kazım Bey (Dirik) atanmıştı. Memduh Şevket Bey, Aralık 1920'de Tiflis'e gitti ve ora-

47) ***Ibid.***, s. 402.

48) ***DBA – S. Rusya – Türkiye,*** 30/A–2: Şark Cephesi Kumandanlığından Hariciye Vekaletine şifre tel: 6.12.36 (1920), No. 163/40

dan Ankara'yla yazışmalar yaptı. O tarihlerde Bakü – Ankara arasındaki haberleşmede epeyce gecikmeler oluyordu. Dışişleri Bakanlığı, Tiflis'te bulunduğu sırada Memduh Şevket Bey'e, 5 Kasım'da Bakü'den Ankara'ya çekmiş olduğu son telgrafının ancak aralık başında alınabileceğini bildiriyor, İran hakkında da kendisinden ayrıntılı rapor istiyordu. Dışişleri, Memduh Şevket Bey'e ayrıca şunları duyurdu:

"Bakü'ye müteveccihen hareket eden İktisat Vekili Yusuf Kemal ve Maarif Vekili Rıza Nur Beylerle beraber Azerbaycan ile ahdi mutasavver muahedenameyi (yapılması düşünülen antlaşmayı) müzakereye memur heyeti murahhasaya (delegasyona) siz de aza tayin olundunuz ve Bakü Mümessilliği Birinci Kitabetine (başkâtipliğine) Zonguldak Umuru Hukukiye Müdir–i sabıkı Muhiddin, ikinci kitabetine Muzaffer, evrak memurluğuna Osman Beylerin bittayin Yusuf Kemal Beyle birlikte hareket edecekleri ve maaş ve tahsisatınızın derdesti irsal olduğu beyan olunur.

"Aileniz kemal–i afiyettedir. Rüfeka (arkadaşlar) ile birlikte selam ve ihtiram."[49]

Bakü Mümessilliğinin kadrosu ve bütçesi tamamlanıyor. Tıpkı bir elçilik gibi, mümessilliğe bir başkâtip, bir ikinci kâtip ve bir evrak memuru atanıyor; maaşlar ve ödenekler gönderiliyor.

Ankara Hükûmeti, Azerbaycan Hükümeti ile antlaşma imzalamak niyetindedir. Moskova'ya gitmekte olan Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Rıza Nur, Bakü'ye de uğrayıp Azerilerle bu işi konuşacaklar. Memduh Şevket Bey de delege olarak müzakerelere katılacak. Yusuf Kemal Bey heyeti 29 Ocak 1921 günü Bakü'ye varıyor, çok iyi karşılanıyor ve ağırlanıyor; ama anlaşma yapamıyor. Rıza Nur, bu konuda şunları söylüyor:

"Kendisine (Neriman Nerimanov'a), Türkiye ile Azerbaycan arasında muahede yapmayı teklif ettik. Bundan maksadımız Azerbaycan'ı müstakil tanımak olduğunu söyledik. Can attı; nereye başvurduysa vurdu, geldi. Olamayacağını söyledi. Bizim

---

49) ***DBA – S. Rusya – Türkiye, 30/A–2***: Dışişlerinden Tiflis'te bulunan Azerbaycan Mümessili Memduh Şevket Bey'e şifre tel, 16.12.1920, No.620.

yanımızda Gürcistan, Azerbaycan, Afganistan, Demirhanşura, İran, Buhara, Hive, Tataristan, Ukrayna, ilh.. için birçok salahiyetnamelerimiz (yetki belgelerimiz) vardı. Bunları nerede bulursak hemen muahede yapacaktık. Halbuki bizim hükümet hayâl içindeydi. Demirhanşura, Buhara ve emsali devlet değil, birer Rus kolonisinden başka bir şey değildi. Bu seyahatta sade Afganistan ile muahede yapabilmişizdir."[50]

Hemen herkesi acımasızca eleştirmeyi huy edinmiş olan Dr. Rıza Nur, o gezi sırasında, Memduh Şevket Bey'i pek takdir etmiş. Onun hakkında şöyle yazıyor:

"Burada (Bakü'de) Memduh Şevket adında bir mümessilimiz vardır. Kara Kemal'in adamı olmakla meşhurdur. Muhtar hariciye vekili iken tayin etmiş. Baktım ki, makul, aklı selim sahibi bir adam. İyi bir tahsil görmemiş, hele Avrupa dili hiç bilmiyor ama, orada işleri pek iyi döndürüyor. Hoşuma gitti. Muhtar yegâne bir iyi iş yapmıştır. O da Memduh Şevket'i buraya tayin edişidir. Azeri lehçesiyle konuşuyor. Halkın arasına girmiş, onlara kendisini sevdirmiş ve o derece itimad hasıl ettirmiş ki, halk her sırlarını gelip ona söylüyorlar. Ondan öğüt alıyorlar. Ne derse öyle yapıyorlar. Fevkalade bir mazhariyet. Memduh Şevket'ten de iyi malumat alıyorum.. Yine onun vasıtasiyle yine birtakım Azerilerle de görüşüyorum.."[51]

Memduh Şevket Bey, Bakü'de beş ay önce işe başlamıştı. Bu kısa süre içinde Azerbaycan Türklerinin güvenini kazanmayı, gönüllerini fethetmeyi bilmiş. Sözü sazı dinlenen; kendisine saygı, sevgi duyulan bir kimse olup çıkmıştır. Demek ki, avamdan biri olması, orada, gerçekten işe yaramıştı.

30 Ağustos Zaferi ve İzmir'in kurtuluşu sırasında Memduh Şevket Bey, Bakü'deydi; Büyük Zafer haberini alır almaz, Ankara'ya şu tebrik telgrafı çekti:

"Garp cephesinde istihal edilen ve iş'arı âlilerile tebşir buyurulan (telgrafla müjdelenen) büyük muzafferiyetten dolayı burada (Bakü'de) bulunan bilumum askeri ve mülki memurinle

---

50) Rıza Nur, ***Hayat ve Hatıratım***, ***III***, s. 744 – 745

51) ***Ibid.***, s. 748.

birlikte orduyu ve onu sevk ve idare eden mümtaz kumandanlarımızı ve Meclisimizi kemal-i meserretle (büyük sevinçle) tebrik eder ve duyduğumuz hissi şükran ve iftiharı tarife lisanın kifayetsizliğini beyan ile milletimizin saadet ve selametini temenni eyleriz efendim.[52]

Memduh Şevket Bey, Büyük Zaferin Azerbaycan'da nasıl karşılandığını da 14 Eylül günü şöyle rapor etti:

"İzmir'in istirdadı haberi üzerine ahali, hükümet ve matbuat izharı şadımanı ettiler (Sevinç gösterisinde bulundular). (Bakü) Bayraklarla ve Başkumandanımızın tasvirleriyle (resimleriyle) donatıldı. Azerbaycan Cumhuriyeti namına Komiserler Şûrası Reisi, İcraiye Komitesi Reisi, Harbiye Komiseri, Fırka Merkez azaları hep birlikte ve ayrıca Hariciye Komiseri ve müçtemian Rus, İran, Buhara, Alman, İtalyan mümessilleri, bilcümle esnaf, darülfünun talebesi, Azerbaycan muallim ve muallimeleri ve Bakü'de bulunan (...) ve Türkmenler kamilen ve ahali mümessilliğe gelerek tebrikatta bulundular. Nerimanof da tahriren beyan-ı tebrikat eyledi. Velhasıl halkın süruru şadimanisi (sevinç ve neşesi) yazılabilen tezahüratın kat kat fevkinde bulunduğunu arzederim efendim..."[53]

Bakü Mümessili Memduh Şevket, yine 14 Eylül günü, T.B.M.M. Başkanı ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya da şu telgrafı çekti:

"Dün Komiser Şurası Reisi Musabekof, İcraiye Komitesi Reisi Agamalioğlu, Harbiye Komiseri Karayef, Komünist Partisi Merkez Azasından Mirişir Kasımof ve Cengiz, bilumum yoldaşlar, suret-i mahsusada sefarete gelerek, milletimizin gösterdiği gayret ve fedakârlık ve ordumuzun kazandığı muzafferiyet dolayısiyle Millet Meclisimizi ve ordumuz ile beraber bilhassa Zatı Âli-i Riyasetpenahilerini hararetli bir lisan ile tebrik edip temadi-i muzafferiyatımızı temenni ettiklerinin telgrafla iblağını iltimas ettikleri maruzdur."[54]

---

52) ***DBA – Siyasi Türkiye, K.37/26***: Bakü Mümessilliğinden Dışişlerine ş. tel. 9.9.38 (1922).

53) ***Ibid.***: Bakü Mümessilliğinden Dışişlerine ş. tel. 14.9.38 (1922), No.18.

54) ***Ibid.***: Bakü Mümessilliğinden Dışişlerine (Gazi Paşa'ya) Şifre tel. 14.9.38 (1922).

Memduh Şevket Bey'in Bakü'de bulunduğu sırada, Azerbaycan'da Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş hazırlıkları başladı. Mayıs 1922'de Bakü'de bir "Yeni Türk Elifba Komitesi" kuruldu. Bu komite Latin alfabesi temeline dayalı bir "Yeni Türk Elifbası" (Alfabesi) hazırladı. Bu alfabeyle Eylül 1922'de *Yeni Yol* adlı bir gazete çıkarılmaya başlandı. Yeni, alfabenin yer yer denenmesine, uygulanmasına geçiliyordu. Memduh Şevket Bey, bu önemli kültürel gelişmeyi de yakından izledi ve Ankara'ya rapor etti.[55] Bu bilgiler, beş yıl sonra, Türkiye'de yeni yazıya geçilirken işe yarayacaktı.

Memduh Şevket Bey, Azerbaycan'da yapılan Bolşevik darbesinden az sonra Bakü'ye atanmıştı. İkinci bir Rus darbesi üzerine Bakü'den ayrıldı. Birinci darbede demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti yıkılmıştı; ikinci darbede ise Azerbaycan'ın bağımsızlığı ortadan kaldırıldı. Ve 31 Mart 1924'te, Bakü temsilciliğimizin varlığı da Memduh Şevket Bey'in görevi de sona erdi. Türkiye ile kardeş Azerbaycan arasında bir demir perde indi. Bağımsız Azerbaycan'ın ömrü bu defa pek kısa olmuştu. Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığa kavuşabilmesi ve Türkiye'nin Bakü'de elçilik açıp yeniden bayrak dalgalandırabilmesi için yetmiş yıl kadar beklemek gerekecekti.

Vezir, Şahı Mat Etti!

" 'Ahmet Şah hal' edildi. Rıza Han'ın şah nasbolunacağı maruzdur."[56]

1 Kasım 1925'de, Kermanşah Konsolosumuz Ragıp Bey (İlseven), büyük haberi Ankara'ya böyle telledi. İran'ın güçlü adamı Vezir'i Cenk Rıza Han, Kaçar hanedanının son hükümdarı Ahmet Şah'ı devirmişti.

Memduh Şevket Bey'in bahtı darbelerden açılmış! Kendisi, Azerbaycan'daki son darbe üzerine Bakü'den ayrılmıştı. İran'daki

---

55) Memduh Şevket Bey'in bu konudaki bir raporunun tıpkı basımını daha önce yayınlamıştım. Bkz. Bilal N. Şimşir, ***Azerbaycan'da Türk Alfabesi, Tarihçe***, Ankara:1991, Tıpkıbasım 4 ve ***Türk Yazı Devrimi***, Ankara: 1992, ss. 107-108.

56) ***DBA – İran, Dahili. 2/28***: Kermanşah Konsolosluğundan Dışişlerine şifre tel. 1.11.1925.

darbe sırasında da Tahran'a atandı. Bakü'den sonra, nedense Dışişleri Bakanlığı kadrosuna dönmeyip altı ay açıkta kalan Memduh Şevket Bey, 21 Eylül 1924'te İstanbul Kabataş Lisesi tarih öğretmenliğine atandı. Bir ay sonra, ek olarak, İstanbul Erkek Lisesi tarih öğretmenliği görevini de üstlendi. Ondan sonra bir yıla kalmadı, lise öğretmenliğinden Tahran Büyükelçiliğine atanması kararlaştırıldı. 27 Haziran 1925'te İran'dan agreman istendi. 16 Temmuz'da agreman geldi. 29 Temmuz'da kararnamesi çıktı. Kararname şöyleydi:

"Bakü Mümessil–i sabıkı Memduh Şevket Beyefendinin şimdilik orta elçilik maaş ve tahsisatı ile Tahran Büyükelçiliğine tayini Hariciye Vekaleti Celilesinin 29 Temmuz 341 tarih ve Sicil Müdiriyeti 259 numaralı tezkeresile vukubulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 29 Temmuz 341 (1925) tarihli içtimaında tasvip ve kabul edilmiştir."[57]

Yeni Tahran Büyükelçimiz Memduh Şevket Bey'in güven mektubu 19 Ağustos 1925 günü Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından imzalandı. Büyükelçimize, ağustos sonunda Tahran'a gitmesi bildirildi. Güven mektubu, Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan İran Şehinşahı Ahmed Kaçar Hazretlerine yazılmıştı. Ama bu güven mektubu şaha sunulamadan Ahmed Şah devrildi ve İran tahtına Rıza Han oturdu.

Bir asker olan Rıza Han (1877–1944), 1921 yılında 4.000 mevcutlu bir kuvvetle Tahran üzerine yürümüş, başbakanı devirmiş, kendisini vezir–i cenk, yani harbiye nazırı ve başkumandan tayin ettirmişti. Ondan sora adım adım gücünü arttırdı. Ekim 1923'te başbakanlık görevini de üzerine aldı ve Meclis'i topladı. Bundan sonra Kaçar Hanedanı ile Rıza Han arasında iki yıl süren bir iktidar mücadelesi yaşandı. Rıza Han'ın, giderek İran'da rejimi değiştireceği anlaşılmıştı.

Bu geçiş döneminde, Rıza Han, Türkiye'ye de yaklaşmaya çalıştı. Lozan Antlaşması üzerine, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hararetli bir kutlama telgrafı gönderdi. *"Zatı Devletlerinin kahramanca gayretleri sayesinde büyük Türkiye'nin elde ettiği şerefli barıştan dolayı en içten tebriklerimi sunarım"* dedi. Ga-

57) ***DBA– Müt, 2/97***

zi'nin ve büyük Türk milletinin tam başarısı için en iyi dileklerini bildirdi.[58] Atatürk de Rıza Han'a *"bilhassa teşekkür"* etti; *"İran'ın teali ve refahı ve Zatı Devletleri gibi mümtaz bir reisin kumandası altında ordusunun ve şevketinin inkişafı hakkında en samimi temenniyatımın kabulünü rica ederim"* diye karşılık verdi.[59]

Osmanlı saltanatını kaldırmış olan Türkiye, İran'da da Kaçar saltanatını kaldırmaya doğru giden Vezir-i Cenk Rıza Han'a gizlice arka çıktı. Rıza Han, 7 Eylül 1923 günü Türkiye Büyükelçiliğine yemeğe gelmiş ve o zamanki Tahran Büyükelçimiz Muhittin Paşa (Akyüz) ile başbaşa uzun bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmeden sonra Muhittin Paşa, Ankara'ya şunları bildirdi:

"Vezir–i cenkle şahın arası... Zahiren de açıktır. Açıktan açığa Ruslara istinad ederek veziri düşürmek istiyorlar. Bu mürtekib, adi şah, Rusların himayesinde saltanata razı. Vezir–i cenk, aleyhinde, dört suikast tertibatına ıttıla hasıl etti. Vezir ise müstakilen harekete devam ediyor...

"Vezirin kuvvet ve ikbaline hased eden Savet Hükümeti ve yıkılmasını isteyen şahın ve taraflarının arzularına rağmen, vezir–i cenk, tamamen İran'ı elinde tutan bir adamdır. Bu adam da bize dosttur. İran'da vücuda getireceği esaslı bir inkılaptan sonra bize müzaheret edecektir."[60]

Tahran Büyükelçimiz Muhittin Paşa'nın gizli telgrafı üzerine, 15 Eylül 1923 günü kendisine, İsmet Paşa imzasıyla, şu şifre talimat verildi:

"Vezir–i cenge sureti mahsusada teşekkür edilmesi ve kendisinin her suretle takviye buyurulması mercudur..."[61]

Bu yazışmalardan bir buçuk ay sonra Türkiye'de Cumhuriyet ilan edildi. Ankara Hükümeti, yakında devrilmesi beklenen Kaçar Hanedanı yerine İran'da cumhuriyet kurulmasını arzu ediyordu.

---

58) ***DBA – Lozan Sulhu. Tebrikler.*** İran. Dahili. 2/28; Rıza Han'dan Mustafa Kemal Paşa'ya tel. 6.9.1923.

59) ***Ibid.***: Mustafa Kemal Paşa'dan Rıza Han'a tel.15.9.1923.

60) ***DBA–Müt.5/1***: Tahran Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. Gayet mahrem ve zatidir. 7.9.1923.

61) ***DBA– Lozan Sulhu. Tebrikler.***: Dışişlerinden Tahran Elçiliğine şifre tel.15.9.1923, No. 19108/8574.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Tahran Büyükelçimiz Muhittin Paşa aracılığıyla, bu görüşünü Rıza Han'a duyurdu. Ona, cumhuriyet ilan etmesi tavsiyesinde bulundu. Büyükelçimiz, cumhuriyet konusunu birkaç kez Rıza Han ile gizlice görüştü; Rıza Han da cumhuriyet ilan etmeye yatkın gibi görünüyordu. Ankara, yakında komşu İran'da da cumhuriyet ilan edileceği umudu ve beklentisi içindeydi.

Bu beklenti içindeyken, Muhittin Paşa, 1925 Mayıs sonunda Tahran'dan ayrıldı, ağustosta Memduh Şevket Bey Tahran Büyükelçiliğine atandı. Yeni büyükelçimiz güven mektubunu sunamadan, 31 Ekim 1925 günü Kaçar Hanedanının sonuncu hükümdarı Ahmet Şah devrildi. Şûra-i Milli, beşe karşı seksen oyla, Kaçar Hanedanının düşürülmesine, devlet başkanlığının geçici olarak Rıza Han'a bırakılmasına karar verdi. Ama cumhuriyet kurmaya veya Rıza Han'ın şahlığını ilan etmeye gitmedi. Rejim sorunu, daha sonra toplanacak olan kurucu meclise bırakıldı. Kaçar Hanedanının devrilmesi, Tahran'da top atışlarıyla kutlandı.[62]

Kaçar Hanedanı devrilmişti, ama İran'da nasıl bir rejim kurulacağı tam belli olmamıştı. Rıza Han'ın şah ilan edileceği söylentileri dolaşıyordu. Kendisine, şimdiden, sanki şah imiş gibi, "Âli Hazret-i Akdes Hümayun" diye hitap edenler de vardı. Ama bunların resmi bir değeri yoktu. Ankara ise hâlâ, İran'da cumhuriyet ilan edilebileceğini umuyordu. 7 Kasım 1925 günü yeni Tahran Büyükelçimiz Memduh Şevket Bey'e şu gizli talimat verildi:

"...Münasebet olursa, Rıza Han Hazretlerinin Cumhurreisliğini Şahlığa tercih etmesi İran'ın ve İran inkılabının menfaati için daha muvafık olacağının çok mahremane olarak Rıza Han Hazretlerine ihsas ve İran'ın ikbal ve istikbali vadisindeki her türlü mesainin Rıza Han Hazretlerinin kurduğu hükümetin Türkiye'de daima hüsn-ü makes ve müzaheretle karşılanacağına emniyet edilmesinin ifadesi."[63]

Memduh Şevket Bey, Rıza Han ile görüşmeyi beklerken, İran'da şahlık ilan edilebileceğini, 16 Kasım'da şöyle rapor etti:

---

62) ***DBA-İran. Dahili, 2/28***: Tahran B.Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 31.10.1925.

63) ***Ibid.***: Dışişlerinden Tahran B. Elçiliğine şifre tel. 7.11.341 (1925), No. 46907/241.

"Müessesan intihabatı birkaç güne kadar bitecektir.

"Ahvale nazaran, Müessesan Meclisinde cumhuriyet kabil olmazsa, muayyen müddet veya kaydı hayat şartıyla Rıza Han Şahlığa intihap olunacaktır.

"Her ne şekilde olursa olsun, teşekkül edecek Rıza Han hükümetini müsaraaten (gecikmeden) tanımak menfaatimiz iktizasıdır. Biz herkesten geri kalmamak için şimdiden iktizasının emir buyurulması..."[64]

Kurucu Meclis toplandı ve Rıza Han Pehlevi'yi, şah olarak seçti. Yeni şah, 15 Aralık'ta, anayasayı koruyacağına dair and içti. 25 Nisan 1926'da da törenle taç giyecekti. Şah Rıza Pehlevi, 27 Aralık 1925 günü, Türkiye Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'i kabul etti ve neden cumhuriyet ilan edememiş olduğunu anlattı; Türkiye Cumhuriyeti ile dostluk ilişkilerini geliştirmek istediğini bildirdi. Memduh Şevket Bey, o görüşmeyi Ankara'ya şöyle rapor etti:

"Şah beni kabul ederek, eğer cumhuriyet ilân edememiş ise bunun efkârı müteceddidanesinden (yenilikçi fikirlerinden) vazgeçtiğine delâlet etmeyeceğini, bugün cumhuriyet ilanının kabil olmadığını, İran'ı kurtarmak ve Türkiye ile dostane münasebatı arttırmak için bu rejim ile de çalışabileceklerini, Gazi Hazretlerile aralarında şahsen hükümet ve kabinelerin fevkinde bir ittisal ve ittihad tesisini elzem (yakınlık ve birlik kurulmasını gerekli) gördüğünü ve bu ittisale benim delâletimi (istedi), yakında kendisinin de mutemed bir sefir bulunduracağını ve İran'ın samimi olarak ancak Türkiye'ye takarrüb edebileceğini (yaklaşabileceğini) ve aradaki dostluğu izhar ve ilana hiçbir mani tasavvur etmediğini söyledi.

"Ayrıca Başmabeynci, henüz Gazi Paşa Hazretlerinden tebrik telgrafı almadıklarını ve martta tacgüzari merasiminde Ankara'dan bir heyet gönderilmesi iki devlet arasındaki münasebatı haseneyi (iyi ilişkileri) teyid edebileceğini ifade etti..."[65]

Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Rıza Şah'a şu kutlama telgrafını gönderdi:

---

64) ***Ibid.***: Tahran B. Elçiliğinden Dışişlerine ş. tel.16.11.1925.

65) ***DBA – İran. Dahili. 1/6***: Tahran B. Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 27.12.341 (1925).

"Necib İran milletine karşı en samimi dostluk hisleriyle mütehassis olarak İran'ın terakki ve teceddüt (ilerleme ve yenilik) yolunda layık olduğu itilayı (yükselmeyi) temin edecek zaten malûmum olan kudretli şahsiyetinizin Makam-ı Şahiye cülusunu memnuniyetle karşıladım. Halisane ve büyük ümitlerle tebrik ederim. İran'ın refah ve ikbali ve Zatı Hümayûnlarının saadet ve muvaffakiyeti hakkındaki samimane temennilerimi bu müteyemmen vesile ile tekrar eylerim."[66]

İran'daki bu önemli gelişmeler yüzünden Tahran Büyükelçimiz Memduh Şevket Bey'in güven mektubunu sunması da geciktikçe gecikti. Memduh Şevket Bey'in ilk güven mektubu 19 Ağustos 1925 tarihliydi ve Kaçar Hanedanından Ahmet Şah'a yazılmıştı. Ama şaha sunulamadan Ahmet Şah devrildi. Ondan sonra İran'da rejim sorunu bir süre askıda kaldı. Kurucu meclis toplanacak, rejim sorununu çözecekti. Büyükelçimiz bunu bekledi. Sonra, Rıza Han'ın şahlığı ilan edildi. Ama henüz taç giymemiş olan yeni şahın tam resmi ünvanı belli olmadan yeni güven mektubu hazırlanamıyordu. Büyükelçimiz yine bekledi. Sonunda 5 Ocak 1926 tarihinde yeni güven mektubu hazırlandı. Ama Tahran'a ulaştırılması zaman alıyordu. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 26 Ocak 1926 günü İran Şahı Rıza Pehlevi'ye bir telgraf çekti, Memduh Şevket Bey'i ona tanıttı ve güven mektubu sunuluncaya kadar kendisini büyükelçi olarak tanımasını Şah'tan rica etti. Telgraf Türkçe olarak ve Latin harfleriyle gönderilmişti; transkripsiyonu bir yana, şöyle kaleme alınmıştı:

"Zati Hümayunlarına karşı perverde ettiğim biraderane hissiyatı meveddetkaraneme ve devleteyn arasında müteyemminen cayigir olan münasebatı amikai dostaneye binaen, Memduh Şevket Beyi nezdi Hümayunlarında fevkalade murahhas ve Büyükelçi sıfatile bila teahhur terhiis etmek lüzumuna kani olduğumdan itimatnameleri takdim edilinceye kadar müşrileyhi bu sıfatla kabul buyurmalarını rica ederim."[67]

---

66) ***Ibid.***: Telgraf, önce PTT aracılığıyla, Türkçe olarak, fakat Fransız transkripsiyonuyla çekilmiş, sonra da şifre telgrafla Dışişlerinden Tahran Büyükelçiliğimize gönderilmiştir. Telgrafın aslının üzerinde tarih yoktur, fakat 5 Ocak 1926 günü çekilmiş olduğunu sanıyorum.

67) ***DBA – Müt. 2/97***: Gazi M. Kemal'den Şah Rıza Pehlevi'ye tel. 26.1.1926.

Gazi Mustafa Kemal'in bu telgrafı üzerine Şah Rıza Pehlevi, hemen bir tören hazırlattı. Güven mektubunun gelmesini beklemeden, Memduh Şevket Bey'i Türkiye Büyükelçisi olarak kabul etti. Tıpkı güven mektubunu sunma törenlerinde olduğu gibi, büyükelçi ile Şah, karşılıklı konuşmalar, görüşmeler yaptılar, dostluktan, kardeşlikten söz ettiler. Büyükelçimiz, İran'a karşı beslediği kardeşlik ve dostluk duygularını dile getirdi. 30 Ocak 1926 günü Şah, Türkiye Büyükelçisini kabul ettiğini Gazi Mustafa Kemal'e telgrafla bildirdi:

"Memduh Şevket Bey Cenaplarının büyükelçi sıfatıyla tanınmasına ilişkin telgrafınızı almakla onurlandım. Hemen kabul töreni yapıldı. Kendisi, büyükelçi sıfatıyla, samimi kardeşlik niyetinizi ve dostluk duygularınızı dile getirdi. Pek memnun kaldık. Bu samimi niyetler, milletlerimiz arasındaki bağları teyit ettiği gibi bizim kalbimizde bulunan aynı samimi duyguların da tezahürü oldu. Umarım ki bu samimiyet, iki ülkenin mutluluğu için hayırlı olacak ve gitgide karşılıklı memnuniyetimizi ve kalbimizin coşkusunu arttıracaktır.[68]"

Böylece, Memduh Şevket Bey, Tahran Büyükelçiliği görevine resmen başlamış oldu. Güven mektubunu sunmadan, sanki sunuyormuş gibi törenle yüksek huzura kabul edilen ve resmen büyükelçi olarak tanınan belki ilk diplomattı.

Taç Giyme Töreni

Büyükelçi Memduh Şevket Bey'in Tahran'da ilk önemli hizmeti, Türkiye–İran Dostluk Antlaşmasını yapmak oldu. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı devletinden farklı olarak, yabancı ülkelerle ilişkilerini birer dostluk antlaşmasına dayandırarak geliştirmeye özen gösteriyordu. Özellikle komşu ülkelerle dostluk antlaşmaları yapmaya önem veriyordu. Tahran'da da yeni bir saltanat, yani bir hükümet vardı artık. İran Hükümeti de Türkiye ile dostça ilişkiler kurmaya ve bir dostluk antlaşması imzalamaya istekli görünüyordu. Türkiye adına bu antlaşmayı müzakere edip sonuçlandırmak ve im-

68) ***Ibid.***: Şah Rıza Pehlevi'den Gazi M. Kemal'e tel.30.1.1926. (Sadeleştirilmiştir.)

zalamak, yeni Tahran Büyükelçimiz Memduh Şevket Bey'e nasip oldu. Türkiye–İran Dostluk Antlaşması, 22 Nisan 1926 günü Tahran'da imzalandı. İki buçuk yıl sonra, 29 Kasım 1928'de yine Tahran'da, dostluk antlaşmasına ek protokol imzalandı. Her iki tarihi belgede de Memduh Şevket Bey'in imzası vardır.[69]

Memduh Şevket Bey, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin tahta çıkışı günlerinde Tahran Büyükelçiliği görevine başladı. Şahın on beş yıl sürecek saltanatının ilk beş yılında Tahran'da bulundu. Şah ile Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal arasındaki ilişkilere aracılık etti. Atatürk'ten Şah'a ilk mesajları ulaştıran büyükelçimizdi. Türkiye'nin yeni İran rejimine karşı izleyeceği politikanın oluşturulmasında onun payı oldu. Büyükelçimiz, saltanatının daha ilk günlerinde tanıdığı Şah'ı da Türkiye'ye yaklaştırmaya çalıştı. Şah'ın giriştiği reformlarda da Memduh Şevket Bey'in katkısı olduğu söylenir. Kasım Gülek şöyle yazıyor:

"Esendal'ın İran ve Afganistan'daki Büyükelçiliği Türk dış politikasının daima iftihar edeceği hizmet yılları oldu... Esendal, bu iki memlekette sadece sefir değil, hükümetlerin ve hükümdarların en yakın müşaviri ve mutemedi idi. İran Şahı merhum Rıza Pehlevi'nin dostu idi ve Şah'ın ileri fikirli ıslahat icraatında Esendal'ın teşvikleri mühim âmil oldu."[70]

Tahran'a varışının ilk aylarında, Memduh Şevket Bey'in önüne gelen bir diğer konu da İran Şahı Rıza Pehlevi'nin taç giyme töreni oldu. Taç giyme veya resmen tahta oturma töreni Nisan 1926'da yapılacaktı. Sonra mayısa ertelendi. İran tarafı, komşu Türkiye'nin törende önemle temsil edilmesini bekliyordu. Genç Türkiye Cumhuriyeti de hem İran'a dostluk göstermeyi, hem de bir dış ülkede kendisini tanıtmayı arzu ediyordu.

Hükümetimiz, Şah'ın taç giyme törenine iki askeri uçak göndermeye karar verdi. Belki Cumhuriyet Türkiyesi'nin nasıl çağ yakalamakta olduğunu ve Türklerin nasıl uçak kullandıklarını İran'a gösterme amacı da güdülüyordu. Karar, 27 Nisan'da Memduh Şev-

---

69) Türkiye–İran Dostluk Antlaşmasının ve buna Ek Protokolün tam metinleri için bkz. İsmail Soysal, ***Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt I (1920-1945)***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1983, s. 274-280.

70) Kasım Gülek, "M.Ş.Esendal", ***Seçilmiş Hikayeler***, C.6, s.5, Haz. 1952, s. 57-58'den aktaran Çetişli, ***Op.ct.***, s.15.

ket Bey'e ve Tebriz Konsolosumuza telgrafla bildirildi. Telgrafta şöyle deniyordu:

"1– İran Şehinşahı resmi tetevücünde (taç giymesinde) hazır bulunmak üzere, iki Junkers tayyaresi 30 Nisan'da Ankara'dan kalkarak, hava müsait olduğu takdirde, 1 Mayıs'ta Tebriz'e ve 2'sinde Tahran'a vasıl olacak ve Tahran'da bir hafta kaldıktan sonra avdet edecektir.

"2– Tayyarelerimizin istikbali (karşılanması),

"3 – Tebriz tayyare meydanında mevcut taş ve sair maniaların temizlettirilerek meydanının ihzarı (hazırlatılması),

"4 – Rüzgârın istikametini tayin için, dumanı görülebilmek üzere, tayyarelerin sesi işitildikten sonra meydanın üç köşesinde saman yaktırılması,

"5 – Meydanın en müsait kısmında iki yüz metro murabbaında (kare) yirmi santimetro genişliğinde bir mahallin kireçle tahdidi,

"6 – Tebriz'de tayyarelerin azimet ve avdetleri (gidiş ve dönüşleri) için muktazi 800 litre ağır benzin ve bir miktar gres yağının ihzarını rica ederim."[71]

O günlerde havacılığımız böyle imiş. F.16'ları yapıp uçurduğumuz bugünlerimiz ile bir karşılaştırırsak, nereden nereye gelmiş olduğumuzu daha çarpıcı biçimde kavrarız.

Taç giyme töreni dolayısiyle İran Şahı'na bir de değerli kılıç hediye edilmesi kararlaştırılıyor; murassa bir kılıç. Bu kılıç, Birinci Dünya Savaşı sırasında Afganistan Emiri Habibullah Han'a hediye edilecekmiş. Afganistan'a Osmanlı Sefiri olarak tayin edilen eski İzmir Mebusu Abdullah Efendi kılıcı Habibullah'a takdim edecek imiş, ama oraya ulaşamamış. Sonra da Habibullah Han bir suikaste kurban gitmiş. Şimdi bu maceralı kılıç Şah Rıza Pehlevi'ye hediye edilecek. Kime niyet, kime kısmet. 29 Nisan 1926 günü, bu değerli kılıç için bir kararname çıkarılıyor. Altında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in ve bütün bakanların imzaları bulunan kararname şöyle:

"İran Şahı'nın resmi tetevvücü münasabetiyle Tahran'a gi-

---

71) ***DBA – Müt. 21:*** Dışişlerinden Tahran Büyükelçiliğine ve Tebriz Konsoloslığuna tel. 27.4.1926, No. 59780/80 ve 59781/15.

decek olan tayyarelerimizle diğer devletler gibi bir hediye gönderilmesi tensip edildiğinden, Harbi Umumide İzmir Mebusu esbakı Abdullah Efendi vasıtasıyla Afgan emiri müteveffa Habibullah Han'a hediye edilen ve ahval hasebiyle mahall-i memuriyetine gidememesi hasebiyle mumaileyh tarafından Tahran'daki Alman Sefaretine terk ve bilahare Maliye Vekaletine teslim olunan murassa kılıcın gönderilmesi, Hariciye Vekaletinin 28 Nisan 926 tarih ve 59900/229 numrolu tezkeresi ile vukubulan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyetinin 29 Nisan 926 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur."[72]

Bu kararname çıkınca, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, 2 Mayıs günü, Büyükelçi Memduh Şevket Bey'e şu talimatı verdi:

"1 – Reisicumhur Hazretleri tarafından (Şah'ın) resmi tetevvücü (taç giymesi) münasebetiyle bir tebrik telgrafı bugün keşide edilmiştir (çekilmiştir).

"2 – İki askeri tayyaremiz yarın (3 Mayıs) saat dörtte Ankara'dan hareketle Diyarbekir'de bir gece geçirdikten sonra Van'da ve Tebriz'de kısa tevakkuflar yaparak (mola vererek) Tahran'a muvasalat edecektir (varacaktır).

"3 – Reisicumhurumuz Gazi Hazretleri tarafından Şah Hazretlerine murassa ve modern bir kılıç ihda edilmiştir. Mezkür hediye tayyarelerle takdim olunuyor.

"4 – İran Hariciye Nazırına hitaben bir mektup yazdım. Zatı Devletleri tarafından görülmesi için zarfı kapamadım..."[73]

Uçaklar, 3 Mayıs'ta Ankara'dan yola çıktılar. O gün Diyarbakır'a kadar yol aldılar. Geceyi orada geçirdikten sonra 4 Mayıs'ta Diyarbakır'dan kalkacaklardı. Hava bozdu, kalkamadılar. Pilotlar, Diyarbakır'dan yıldırım telgrafla Ankara'ya haber verdiler: "Muhalefet–i havadan dolayı bugün yolumuza devam edemedik. Yarın hava müsait olduğu takdirde bir günde Tahran'a geçmeye gayret edeceğiz" dediler.

Ankara'dan Tahran'a ve Tebriz'e haber uçtu. Uçaklar gecikti, haberiniz olsun, dendi. Herkesi bir kaygıdır aldı. Acaba uçaklarımız törene yetişemeyecekler miydi?

---

72) ***DBA – İdari, K.60–O.***

73) ***DBA – Müt. 21:*** Dışişlerinden Tahran B. Elçiliğine tel.2.5.1926, No.60103/

Neyse ki, Tebriz Konsolosumuz Şevki Bey, iki satırlık bir telle gönüllere su serpti. 5 Mayıs'ta, "Tayyarelerimiz salimen gelmişlerdir. Yarın Tahran'a hareket edeceklerdir..." dedi. Dışişlerinden İçişlerine, Milli Savunmaya, Genelkurmaya haberler gitti. Uçaklarımız Tebriz'e varmış, dendi. Herkes bir oh çekti. Çok şükür.

Bundan sonra Ankara'yı asıl hoşnut eden rapor, büyükelçimizden geldi. Uçaklarımız zamanında Tahran'a varmışlardı. Pilotlarımız kusursuz bir gösteri uçuşu yapmışlardı. İranlılar etkilenmişti. Memduh Şevket Bey, Atatürk'ün armağanı değerli kılıcı şaha sunmuştu. Şah, pek memnun kalmıştı. Güzel sözler söylemişti. İran Şahı, pilotlarımızı da huzura kabul buyurmuştu. Büyükelçi Memduh Şevket Bey, 27 Mayıs 1926 günlü raporunda kılıcı şaha sunmasını şöyle anlatıyor:

"Rıza Şahın cülusu münasebetiyle, Reisicumhurumuz Gazi Hazretleri tarafından ihda olunan (hediye edilen) kılıç takdim olundu. Bu münasebetle tayyarecilerimiz de huzura kabul olundular. Tarafımdan okunan nutka mukabil Şah, irticalen, evvela Farsça, sonra Türkçe güzel cümleler ile mukabelede bulundu. İfadeleri içinde dikkati celbeden (çeken) cümleler şunlardır:

" 'Bu, yalnız bir dost yadigârı değil, bir kardeş yadigârıdır; nezdimde mevkii büyüktür. Gazi Hazretlerinin bu hediyeyi bana bu dört genç zabit ile gönderdiğine ne derece memnun olduğumu ifade edemem; bunları gördükçe insanın sinesi iftihar ve ümit ile doluyor. Ümit ediyorum ki yakın vakitte askerlerimiz düşmana karşı omuz omuza harp edeceklerdir.'

"Şah (kardeş) sözünü yalnız bizim ile Afganlılar hakkında kullanmakta pek dikkatlidir.

"Şahın emri ile Harbiye Veziri zabitlerimiz şerefine askeri külüpte yirmiş beş kişilik bir ziyafet vermiş ve bu ziyafette bütün ümera ve erkan üniformalarile hazır bulunmuşlardır. Buna mukabil biz de sefarette bir yemek verdik.

"İki tayyaremizin muvaffakiyetli uçuşları, tayyarecilerimizin burada bulundukları esnada güzel hareket etmeleri, kıyafet ve tavırları, ümit ettiğimizden fazla hüsnü tesir bırakmıştır. Bu seyahati devletimizin buradaki mevkii hesabına bir muvaffakiyet olarak kaydederim. Bu seyahat Junkers şir-

ketinin mahut tayyaresinin bıraktığı fena tesirleri silmiş ve bizim Tahran'a bir uçuş yapmak için Alman pilotlarına muhtaç olmadığımızı ispat eylemiştir."[74]

Şahın Saray Nazırı Akay Timurtaş da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e bir mektup yazdı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in bir dostluk hatırası olarak göndermiş olduğu kılıcın, büyükelçi Memduh Şevket Bey tarafından şaha sunulduğunu ve pek makbule geçtiğini ve şahı sevindirdiğini bildirdi. Türkiye ile İran'ın yepyeni bir döneme girmiş olduklarını, bu dönemde işbirliği yapmak için elele verebileceklerini söyledi.

"Her iki memlekette husule gelen mühim ve tarihi tahavvülatın (değişikliklerin) milleteyn saadetine kamil bir vasıta olması ve aradaki dostluğun en yüksek seviyeye çıkması" dileğinde bulundu.[75]

Gazi ile Şah Rıza Han arasında bir dostluk havası doğmuştu. Yeni dönemde Türkiye–İran İlişkileri gittikçe iyileşerek gelişecek gibi görünüyordu. Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey, bu olumlu ortamda işe koyuldu.

Esrarengiz Bir İstifa

Memduh Şevket Bey, Tahran'da başarılı oluyor ve öyle sayılıyordu. Derken, bir gün Tahran Büyükelçiliği görevinden istifa ediverdi. 29 Temmuz 1930 günü, Tahran'dan Dışişleri Bakanlığına, şu kapalı istifa telgrafını gönderdi:

"Beş senedir Tahran'da Hükümetimiz siyasetinin tatbikinde ihtiyar ettiğim tarzın İran'da anlaşılamamasından son günlerde istenilmeyen vaziyetler husule gelmekte olduğunu görerek Tahran Büyükelçiliğinden çekilmeyi doğru ve lüzumlu buluyorum.

"Şimdiye kadar hakkımda gösterilen itimada arzı şükran ile istifamın kabulüne müsaade ve delaleti devletlerini rica ederim."[76]

---

74) ***DBA–İran. Dahili.*** 1/6: Tahran B.Elçiliğinden Dışişlerine yazı. 27.5.1926.
75) ***Ibid.***
76) ***DBA–İran. Dahili.*** 2/97: Tahran B.Elçiliğinden Dışişlerine yazı. 29.7.1930.

Türk Hükümetinin İran politikasını uygularken, büyükelçimizin benimsediği yöntem veya tuttuğu yol, İran'da anlaşılamamış. Bu yüzden, son günlerde istenilmeyen durumlar ortaya çıkmaya başlamış. Bunu gören büyükelçimiz, görevden çekilmeyi gerekli bulmaktadır. Bu gerekçeler, zihinde birçok soru yaratmaktadır: Türk Hükümetinin İran politikası neydi? Memduh Şevket Bey, Hükümetimizin siyaseti derken acaba neyi kastediyordu? Büyükelçimizin uygulamada seçtiği yol neydi? Neden bu yol İran'da anlaşılamamıştı? Ne gibi "istenilmeyen vaziyetler" meydana gelmişti veya geliyordu? Bunların giderilmesi için başka çare yok muydu? İstifa kesinlikle gerekli miydi? Büyükelçi kendiliğinden mi istifa ediyordu, yoksa istifamı ettiriliyordu? Vs. vs.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey (Aras), istifa telgrafını alınca şaşırmadı. Sanki bunu bekliyormuş gibi davrandı. O günlerde Cumhurbaşkanı İstanbul'da, Başbakan da Yalova'da idi. Bakanımız, istifanın Cumhurbaşkanımızca kabul edilmesini, ama, aynı zamanda büyükelçinin gönlünün alınmasını telkin etti. 30 Temmuz günü Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bey'e (Bıyıklıoğlu) şu kapalı telgrafı çekti:

"Memduh Şevket Bey'den gelen istifa telgrafnamesi ikinci maddede arzolunmuştur. Keyfiyetin Başvekil Paşa Hazretlerine ve Büyük Reisimiz Hazretlerine arzı ile istifanın kabulüne ve Memduh Şevket Bey'i tatmin edecek tensip ve irade buyuracakları surette teveccühkâr cevap itasına ve istifaname suretinin neşredilip edilemeyeceğine dair emirlerinin tebliğini rica ederim."[77]

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bey (Bıyıklıoğlu), ertesi gün, Dolmabahçe Sarayından Dışişleri Bakanına şu cevabı telledi:

"Memduh Şevket Bey'in istifanamesini ve agreman aldıktan sonra avdeti hakkındaki telgrafları Gazi Hazretlerine arzettim.

"Gazi Hazretleri, Memduh Şevket Bey'in Tahran Elçiliği esnasında ifa ettiği yüksek hizmetlerden dolayı müteşekkir ol-

77) *Ibid.* Tevfik Rüştü Bey'den Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bey'e şifre tel. 30.7.1930.

duğunu ve kendisine her suretle itimadı bulunduğunu beyan ve keyfiyetin ya tarafı devletlerinden veyahut kendi imzalarile tebliğ buyurmanıza müsaade buyurdular.

"İsmet Paşa Yalova'da olduğundan telgrafları kendilerine ayrıca arzedeceğim."[78]

Başbakan İsmet Paşa (İnönü) da 1 Ağustos'ta Kaplıca'dan Tevfik Rüştü Bey'e telgrafla şu talimatı verdi:

"Memduh Şevket Bey'in istifasını teessürle kabul ediyoruz. Reisicumhur Hazretleri teşekkür ve teveccühlerinin tebliğini emir buyurdular.

"İstifanamenin neşrine şimdilik lüzum yoktur efendim."[79]

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, 2 Ağustos günü Memduh Şevket Bey'e, istifasının kabul edilmiş olduğunu şöyle bildirdi:

*"İstifa telgrafınızı İstanbul'da bulunan Reisicumhurumuz Hazretlerine ve Başvekil Paşa Hazretlerine arzettim. Cevap olarak aldığım irade ve emirlerinin şahs-ı devletlerine taalluk eden kısmını aynen nakil etmeği faideli buldum ki şudur: '**Memduh Şevket Bey'in istifasını teessürle kabul ediyoruz. Tahran Elçiliği esnasında ifa ettiği yüksek hizmetlerden müteşekkir olduğumuzu ve kendisine her suretle itimadımız bulunduğunu beyan etmenizi...**' Benim hissiyatıma gelince ona pek vakıf olduğunuz kanaatindeyim. Keyfiyeti arzederim."*[80]

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, bir hafta sonra, Memduh Şevket Bey'e şu talimatı verdi:

"Halefiniz yakında hareket edecektir. Zatı Devletlerine havale olunan işlerin ehemmiyeti ve meselenin had bir halde devamı hasebile sıhhatınızın müsaadesi nisbetinde halefinizin muvasalatına kadar bu işlerin cereyan ve intacı sektedar olmamak üzere azimetinizi tehir buyurmanızı hassaten rica ederim."[81]

Memduh Şevket Bey'in yerine, Hüsrev Bey (Gerede) atanmıştı. Atama kararnamesi, 17 Ağustos 1930 tarihliydi ve şöyle kaleme alınmıştı:

---

78) ***Ibid.***: Tevfik Bey'den (Bıyıklıoğlu), Tevfik Rüştü Bey'e şifre tel. 31.7.1930.
79) ***Ibid.***: İsmet Paşa'dan Tevfik Rüştü Bey'e şifre tel, Kaplıca, 1.8.1930.
80) ***Ibid.***: Tevfik Rüştü Bey'den Memduh Şevket Bey'e şifre tel. 2.8.1930.
81) ***Ibid.***: Dışişlerinden Tahran B.Elçiliğine şifre tel. 9.8.1930, No.92215/110.

"Memduh Şevket Beyefendinin istifası üzerine inhilal eden (boşalan) Tahran Büyükelçiliğine vuku bulan istimzaca (agreman isteğine) İran Hükümetince muvafakat alınan Sofya Birinci Sınıf Elçisi Hüsrev Bey'in tayini Hariciye Vekaletinin 13.8.1930 tarihli... tezkeresile vukubulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 17.8.1930 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur." [82]

İstifası kabul edilen, yerine atanan Hüsrev Bey'in varışına kadar Tahran'dan ayrılmaması rica edilen Memduh Şevket Bey'in veda mektubu da çabucak hazırlandı ve 13 Ağustos'da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e imzalatıldı. Bu mektupta Atatürk, İran Şahı Rıza Pehlevi'ye şöyle diyordu:

"Aziz ve Büyük Dost,

"Nezdi Hümayunlarında Büyükelçimiz sıfatile bulunmuş olan Memduh Şevket Bey'in hidematına diğer bir mahalde ihtiyacımız olmakla kendisinin geri çağırıldığını Zatı Hümayunlarına beyan ederim.

"Memduh Şevket Bey'in ifayı vazife ettiği müddetçe evamirimizin (buyruklarımızın) icrasında Zatı Hümayunlarının da tasvibine mazhar olduğuna emin bulunuyorum.

"Bu ümniye ile Zatı Şehinşahilerine karşı olan muhalasat-ı daimi ve İran milletinin saadet ve inkişafı hakkında beslediğim samimi arzuların kat'i teminatını tekrar ederim." [83]

Böylece Memduh Şevket Bey'in Tahran Büyükelçiliği görevinden ayrılması için formaliteler tamamlanmış oluyor. Ama, bu ayrılışın arkasında yatan nedenler üzerinde biraz durmak gerekir.

Memduh Şevket Bey'in Tahran'dan ayrılışı, Ağrı Ayaklanmasıyla ilgilidir. 1930 baharında çıkan Ağrı Ayaklanması, Türkiye–İran ilişkilerinde ciddi bir gerginlik yarattı. Olayların nasıl geliştiğini hatırlamak bakımından, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924–1938)* adlı kitabımdaki İngiliz belgelerinden aşağıya birkaç satır aktarıldı:

29 Nisan: Türk jandarması, Ağrı bölgesinde dağlarda saklanan asi Kürtleri kovalıyor. Asilerin, İran Kürtleri ve Rusya Er-

---

82) ***DBA– Sicil No.344.***

83) ***DBA– Müt.3/97:*** Gazi'den Şah'a mektup, 13.8.1930.

menileri ile işbirliği yapmalarından kuşku duyuluyor. Asilerin elebaşısı halen İran'da bulunuyor.

5 Mayıs: Ayaklanmayı bastırmak için Zeki Paşa ile Salih Paşa görevlendiriliyor. Sınır bölgesine asker yığılıyor. Rusya Ermenileri İran'a göçüyor.

18 Haziran: İngiltere'nin Tebriz Konsolosu Palmer, İran'ın asi Kürtlere erzak ve silah yardımı yapmak niyetinde olduğunu bildiriyor. Asilerin sayısı tam bilinmiyor, 2 bin ile 25 bin arasında tahmin ediliyor.

28 Haziran: Türkiye Kürtlerine silah sağlamak amacıyla Ruben Paşa adlı bir Ermeni Tahran'a geliyor; Tahran'daki İngiliz Askeri Ataşesi Yarbay Rodd ile görüşüyor. Ruben Paşa, Türkiye Kürtleri için İran'ın ve İngiltere'nin desteğini sağlamaya çalışıyor; İran'dan silah sağlayabileceğini umuyor.

30 Haziran: Türkler, Ağrı bölgesinde asilere karşı planlı saldırıya geçiyorlar.

7 Temmuz: Türk basını, İran'ın, asi Kürtlere gıda ve silah sağladığını yazıyor.

10 Temmuz: Türk basınında, İran'ın asilere yardım ettiği yolundaki yayınlar devam ediyor. "*İran*" adlı Tahran gazetesi, Türk basınına cevap veriyor ve İran'ın Kürtlere yardım etmediğini yazıyor.

12 Temmuz: Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, İngiliz Büyükelçisi Sir G. Clerk'i kabul ediyor; silahlı çetelerin İran'dan geldiklerini, yerel İran makamlarının bunlara yardım ettiklerini söylüyor. Bakan, kısır protestolarla yetinmeyerek, İran'dan, ya sınırlarını ciddi olarak kontrol altına almasını, ya da sınırda düzeltme yapmaya razı olmasını istediklerini söylüyor.

13 Temmuz: Ağrı Ayaklanmasının bastırıldığı açıklanıyor.

14 Temmuz: Tahran'daki İngiliz Büyükelçisi Sir R. Clive, sınır bölgesindeki İran makamlarının asi Kürtlere yardım ettiklerini bildiriyor.

28 Temmuz: İran, asileri kovalayan Türk askerinin İran'a girmesini engellemek için, Türk sınırına asker sevk ediyor. Başbakan İsmet Paşa bir konuşma yapıyor, Türkiye'nin meşru haklarını savunmaya kararlı olduğunu belirtiyor ve sınır güvenliği sağlanmadan Türkiye ile İran arasında normal ilişki olamayacağını söylüyor. Türkiye–İran ilişkilerinde gergin bir dönem yaşanıyor.

6 Ağustos: Türkiye'nin İran'a yeni bir nota vereceği haber veriliyor. Önceki notada Türkiye'nin, sınır düzeltmesi yapmak ve asileri İran'da kovalamak istediği belirtiliyor. İsmet Paşa'nın sert tedbirlerden yana olduğu, Gazi'nin ise İran'la müzakere ile soruna çözüm bulunmasını istediği ileri sürülüyor...

İşte bugünlerde, yani Türkiye–İran ilişkilerinin iyice gerginleştiği Ağrı Ayaklanması günlerinde, Türkiye, iki nokta üzerinde ısrarla duruyordu:

1) Asileri İran içlerinde de kovalamak, yani sınır ötesi harekât yapmak istiyordu. Çünkü asiler, sıkıştırılınca İran'a geçip kurtuluyor, sonra toparlanıp yeniden Türkiye'ye giriyor ve kan dökmeye devam ediyorlardı. Türkiye, kendi açısından, bu isteğinde haklıydı, ama Tahran Hükümeti de Türk askerinin İran'a girmesine izin vermiyordu. İran, sınır ötesine geçmiş olan asilerin elebaşılarını da ne Türkiye'ye teslim ediyor, ne de enterne ediyordu.

2) Hükümetimizin İran'dan ikinci ve daha kalıcı isteği, Türkiye–İran sınırında düzeltme yapılmasıydı. Çünkü, 1913 yılında çizilmiş olan sınırın özellikle Küçük Ağrı bölümü, gerekli güvenlik önlemleri almaya elverişli değildi ve bundan asiler yararlanıyorlardı. Sınır güvenliğini etkin biçimde sağlayabilmemiz için, sınır, Ağrı Dağının doruğundan değil, çevresinden geçmeliydi, yani Ağrı Dağı tamamen Türkiye sınırları içinde kalmalıydı. Bunun için Küçük Ağrı bölgesinden bir miktar İran toprağı, başka bölgedeki bir miktar Türk toprağı ile değiş–tokuş edilmeliydi. İran buna da razı olmuyordu.

Demek ki, Tahran Büyükelçimiz Memduh Şevket Bey, bu isteklerimizi İran Hükümetine kabul ettirememişti. Bu nedenle onun geri çekilip, yerine bir başka büyükelçi gönderilmesi düşünülmüş ve Sofya Elçimiz Hüsrev Bey'in (Gerede) Tahran'a atanması kararlaştırılmıştı. Memduh Şevket Bey, yumuşak huylu, halim–selim, yazar, alim, sanatkâr yaratılışlı bir kimseydi. Hüsrev Bey ise asker kökenli, sert yaratılışlı, tuttuğunu koparan, işbitiren ve Atatürk'e yakınlığı ile bilinen bir kimseydi; 1919'da Atatürk'le Samsun'a çıkmış olanlardandı. Kendisine tam destek verilirse belki İran ile anlaşma sağlayabilirdi.

Avrupa'da tatilde olan Hüsrev Bey, 16 Temmuz 1930'da, acele olarak Türkiye'ye çağırıldı. 24 Temmuz'da, Yalova'da Cum-

hurbaşkanı Atatürk tarafından kabul edildi ve o akşam yemeğe alı-konuldu. Ertesi gün, 25 Temmuz'da, Hüsrev Bey'in Tahran Büyükelçiliğine atandığı basında açıklandı.[84] Dört gün sonra, 29 Temmuz'da, Memduh Şevket Bey, istifa telgrafını Ankara'ya gönderdi.

Elçi değiştirmek normaldi de böylesi pek alışılmış şey değildi. Tahran Büyükelçimiz usulüne uygun biçimde geri çekilmeden üstüne başka bir büyükelçi atandığı uluorta açıklanıyordu. Bu açıklamadan sonra Tahran Büyükelçimiz istifasını veriyordu. Memduh Şevket Bey, kendiliğinden mi istifa ediyordu, yoksa istifaya mecbur mu edilmişti? Kendi mi geri dönüyordu, yoksa görevden mi alınıyordu? Ve neden?

Bu gibi sorular, zamanında yabancıların da zihinlerini kurcalamış. Memduh Şevket Bey, Tahran'daki İngiliz Büyükelçisi Sir H. Clive'e, "kalp rahatsızlığı yüzünden" istifa ettiğini söylemiş. İngiliz diplomat, Türk meslektaşının gerçekten kalpten şikâyeti bulunduğunu söylüyor. Ama, Memduh Şevket Bey'in hükümetle görüş ayrılığına düştüğü için geri çekildiğini ileri sürüyor. İsmet Paşa Hükümeti, Ağrı Ayaklanmasını sert biçimde bastırmak isterken, Tahran Büyükelçimiz bu görüşü paylaşmamış imiş.[85] Türkiye'deki İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk de, Memduh Şevket Bey'in hükümetle görüş ayrılığına düştüğü için geri çekildiği görüşündeydi.

İran Başbakanı Timurtaş ise, Memduh Şevket Bey'in, Türk Genelkurmay Başkanlığı ile görüş ayrılığına düştüğü için geri çekildiğini ileri sürüyordu. Güya, Genelkurmay Başkanlığı, Tahran Büyükelçimizi "İran yanlısı" olmakla suçluyormuş ve güya Memduh Şevket Bey, hükümetin Doğu Anadolu politikasına sıcak bakmıyormuş.[86]

Muzaffer Uyguner'in yazdığına göre, Esendal, "Ağrı Ayaklanması sırasında ordumuzun İran topraklarına girişini uygun bul-

---

84) Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede, ***Siyasi Hatıralarım I: İran***, İstanbul: 1952, s.14-16.

85) Bilâl N. Şimşir, ***İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de 'Kürt Sorunu' (1924-1938)***, 2. baskı, Ankara: 1991- s. 219-220, No. 82: Clive'den Henderson'a rapor, 26.8.1930, No.415 ve s. 233-234, No.86: Clive'den Henderson'a rapor, 3.9.1930, No.431.

86) ***Ibid.***, s. 235.

mamış, bunun bir siyasal terslik olduğunu söylemiş ve görevden ayrılmak istemiştir. Yedi kez bu isteğini yineleyen Esendal, sonunda ülkesine dönmüştür."[87]

Esendal'ın istifa telgrafında ise böyle bir şey sezilmiyor, İran'ın tutumu eleştiriliyor. Herhalde bu konu şimdilik tam açık değildir.

Esendal, 31 Ağustos'ta Tahran'dan ayrıldı. Yolda halefi Hüsrev Gerede ile karşılaştı. Gerede bu karşılaşmayı şöyle anlatıyor:

"Kazvin'e yaklaştığımız sırada Tahran istikametinden gelen bir otomobille karşılaştık. İçinden muhterem selefim Büyük Elçi Memduh Şevket Bey'in çıktığını görünce tabii hayret ettim. Beni bekleyememesinin sebebini aramanın bir faydası kalmadığından son vaziyet hakkında mulumatını sordum:

" 'İranlılar geçit hakkına razı olmuyorlar!' cevabını aldım.

" Bundan çıkarabildiğim mana; tedip harekatı, kıt'alarımızın İran topraklarına girmesini zaruri kılarsa buna İranlıların razı olmadıklarıydı. Zaten bu esas meseleyi bizzat Şah Pehlevi ile görüşmeye karar vermiş olduğumdan, bu âlim, fadıl, sempatik dosta hayırlı seyahatler temenni ederek, Tahran'a bir an evvel girmek için hızla yola devam ettim."[88]

Yeni Büyükelçimiz Hüsrev Gerede, koşa koşa Tahran'a gidiyordu. Dört yıl sonra, o da, tıpkı Memduh Şevket Bey gibi, oradaki görevinden istifa edecek, daha doğrusu, istifa ettirilecekti.

---

87) Muzaffer Uyguner, ***Memduh Şevket Esendal***, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1991, s.19.

88) Gerede, ***Op.cit.***, s.32.

V

AHMET MUHTAR MOLLAOĞLU

Teşebbüsatımızın akim kalmadığını, Rusya Hükümetinin Azerbaycan Hükümetine istiklâlini iade etmesiyle tebşir ediyorum. Şimali Kafkasya'nın da istiklâlini kabul etmiştir.

Ahmet Muhtar Bey

*

Gerek Batum'da, gerek Tiflis'te hakkımızda gösterilen hüsn–i kabul fevkalade denmeye şayandır.

Ahmet Muhtar Bey

*

Ölümü pek üzücü olan Lenin'in kişiliğinde Rusya'nın uğradığı elem verici kaybın yarattığı gerçek üzüntümün kabul buyurulmasını rica ederim.

Gazi M. Kemal'den Kalinin'e tel

*

Amerika'daki Ermeniler yaşlı Muhtar'ı haklarlarsa, benim cesedimi de buradan (Türkiye'den) aldırmak için hükümet hemen bir savaş gemisi

gönderebilir, çünkü (öldürülmem) pek uzun sürmez.

Joseph Grew
Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi

*

Amerikan toprağına şerareli (elektrikli) bir hava içinde ayak bastık.

Ahmet Muhtar Bey

Bir Müjde

Tanzimat'tan önce, bizde, Dışişleri Bakanlığı görevini yapan devlet adamına *"Reis-ül küttap"* denirdi. Yani "Kâtiplerin başı" veya "Başkâtip" gibi bir şey. Bugün Amerika'da, Dışişleri Bakanına "Devlet Sekreteri" (Secretary of State) denmesi gibi. "Reis-ül küttap"tan başka bir de *"Reis-ül süfera"* sözü vardır. Ahmet Muhtar Bey, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türk elçilerinin en yaşlısı, en kıdemlisi idi. 1927 yılında Türkiye'ye atanan Amerikan Büyükelçisi Joseph C. Grew, ona, Türk diplomatlarının "duvayeni" demişti.[89] Diplomatik dilde, belli bir yerde en kıdemli elçiye "duvayen" dendiği gibi, biz de o zamanki elçilerimizin en kıdemlisi olan Ahmet Muhtar Bey'e *"Reis-ül süfera"*, yani "elçilerin başı" diyebiliriz.

Ahmet Muhtar Bey, 1870 yılında Çanakkale'de doğmuş, Mekteb-i Mülkiye'yi bitirip 1890'da Hariciye Nezaretine girmiş, bu arada Hukuk Mektebini de bitirmiş. Diplomasi mesleğinin çeşitli kademelerinde bulunduktan sonra 1911'de Atina Elçiliğine, 1913'te vekaleten Lahey Elçiliğine, Ağustos 1918'de Kiev Elçiliğine atanmış ve Mart 1919'da İstanbul'a dönmüştü. Mütareke döneminde bir süre açıkta kaldı. Kasım 1919'da İstanbul Mebusluğuna seçildi. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İngilizler tarafından basıl-

89) Joseph C. Grew, ***Turbulent Era, A Diplomatic Record of Forthy Years, 1904-1945***, New York: 1952, Vol. II, p. 729.

Ahmet Muhtar Mollaoğlu

ması üzerine, Mayıs 1920'de Anadolu'ya geçti. Mebusluğunun yanı sıra Hariciye Vekaleti Vekiliğine getirildi.[90]

Ankara Hükümetinin ilk Hariciye Vekili, Bekir Sami Bey, 1920 yazında Moskova'ya gönderilmiş ve dokuz ay kadar Ankara'dan uzak kalmıştı. Bu süre içinde Ahmet Muhtar Bey, Hariciye Vekili sıfatıyla görev yaptı ve dış politikamız ondan soruldu. Moskova'dan döndükten sonra Bekir Sami Bey, Londra Konferansına gönderildi ve yine iki ay süreyle Ankara'dan uzaklaştı ve Ahmet Muhtar Bey yine Dışişlerinin başında kaldı. Bu süreler içinde Muhtar Bey, zaman zaman Türkiye Büyük Millet Meclisine, dış gelişmelerle ilgili bilgi verdi. Meclisin 11 Ekim 1920 günü yapılan gizli oturumunda, Ankara Hükümetinin milli bir politika izlediğini, tam bağımsızlık amacı güttüğünü anlattı. Bağımsızlığımızı tanıyacak her ülkeyle anlaşabileceğimizi belirtti. Bekir Sami Bey heyetinin Moskova'da yaptığı görüşmeler hakkında da kısa açıklamalarda bulundu.

Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey, Meclisin 20 Aralık 1920 günkü gizli oturumunda, Ermenilerle yapılan müzakereler hakkında bilgi verdi. *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin gayesi Ermeni milletini ortadan kaldırmak değildir. Hükümetin maksadı bunların temadii taarruzunu mümkün mertebe uzun müddet durdurmak ve şarktaki hududu temin etmekti. Bu gaye iki suretle istihsal edilecekti. Birisi, hudutların bu maksadı temin edecek surette kabul ettirilmesi, diğeri de Ermenistan hükümetinin yedlerinde bulunan eslihadan tecridi meselesi idi,"* dedi.[91]

Muhtar Bey, 3 Ocak 1921 günü, siyasi durum hakkında TBMM'yi geniş biçimde bilgilendirdi. Özellikle Ermenistan, Gürcistan, Rusya ile ilişkilerimizi ve doğu sınırlarımızın son durumunu uzun uzun anlattı. Batılılarla ilişkilerimiz üzerinde daha kısa durdu. *"Fransa'da ve İtalya'da Sevr ahitnamesini esaslı bir surette tadi-*

---

90) ***Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde (D.B.A.)*** A. Muhtar Bey'in Sicil Dosyası No. 315; M. Ali Çankaya, ***Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler***, Ankara: 1968, Cilt III, s. 436-437.

91) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt I,*** İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: 1985, s. 244.

le bir meyil vardır. İngilizlerde kat'iyyen yoktur" dedi. Türkiye'nin, Sevr Antlaşmasını bütünüyle yok farz ettiğini de belirtti.[92]

24 Ocak 1921 günü Meclisin gizli oturumunda yine dış ilişkilerimizi anlatan Ahmet Muhtar Bey,[93] önce Ermenistan'la imzalanan Gümrü Antlaşması üzerinde durdu. Bu antlaşmanın onay için Meclise sunulacağını, ama önce Ermeni Meclisi tarafından onaylanması gerektiğini belirtti. *"Ankara Hükümeti Milliyesi bu ahitnamenin evvelbeevvel Ermeni Meclisi Millisi tarafından tasdik olunmasına intizar etmek zaruretinde bulunuyor"* dedi. Çünkü antlaşma Ermeni Taşnak Hükümetiyle imzalanmıştı, şimdi ise Sovyet Ermeni Hükümeti iktidarda bulunuyordu. Öyleyse önce yeni Ermeni Hükümeti de antlaşmayı benimseyip onaylamalıydı.

Ahmet Muhtar Bey, Gürcistan'ın da Türkiye'ye barış antlaşması öneridiğini, bu öneriye henüz kesin cevap verilmediğini, önce Ardahan ve Batum konularında Tiflis Hükümetinin tutumunun açıklığa kavuşturulması gerektiğini açıkladı.

Aynı gizli oturumda Ahmet Muhtar Bey, Rusya ile ilişkilerimizi geliştirirken, batılı emperyalistlerle anlaşmaya gidilmeyeceğini, çünkü böyle bir tutumun doğu politikamıza zarar vereceğini belirtti. *"..Ankara Hükümeti Milliyesinin şark ile tesis etmek istediği hayatı siyasiyesini mühlik bir kayaya çarptırmak tabii doğru olmazdı"* dedi. Moskova ile ilişkilerimizin de şimdiden İngiltere'yi kaygılandırdığını anlattı. İngiltere, Türkiye ile Rusya arasında bir ittifak yapıldığını tahmin ediyor ve bu ilişkilerimizi bozmaya uğraşıyormuş. Ahmet Muhtar Bey, kendi eski diliyle, bunu şöyle anlatıyor:

"Bizim Rus Şûralar Hükümetiyle aktü ittifak ettiğimizi, zannı kavi ile, anlayan İngiltere Hükümeti, bu ittifakın garp emperyalizmi ve alelumum dünya emperyalizmi için nasıl müthiş bir darbe-i helâk olacağını takdir ettiğinden dolayı, Rusya ile aramızda husulpezir olmuş bulunduğunu, yani aktedilmiş olduğunu sureti katiyede zannettiği bu rabıtayı ihlal esbab ve vesaitine tevessül etti" diyor.[94]

---

92) ***TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1***, İçtima senesi 1, Cilt 7, s. 146-158.
93) ***TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt I***, 348-353.
94) ***Ibid.***, s.350.

Yine 24 Ocak 1921 günü konuşmasında Ahmet Muhtar Bey, pek iyimser bir tutumla, Meclis'e bir de önemli müjde veriyor: Kafkasları ve Orta Asya'yı komünistleştirmeye çalışan Rusya'ya, İslam ülkelerinde devrim yapma işini Anadolu Türklerine bırak, denmiş. Çünkü Anadolu Türkleri Kafkaslarda ve Orta Asya'da yaşayan kardeşlerini Ruslardan daha iyi tanırlarmış. Onlara önderlik etmek Türkiye Türklerine düşermiş. Rusya da bu düşünceyi kabul edip Azerbaycan'a ve Kuzey Kafkasya'ya bağımsızlık vermiş imiş. Hariciye Vekilimiz, "Heyeti âliyenize mucib-i memnuniyet diğer bir maruzatta bulunacağım" dedikten sonra aynen şöyle anlatıyor:

"Malûmu âliniz Sovyet, yani komünist prensibi, kainatın komünist olmasını istemektir. Çünkü bu bekasının şart-ı lazımıdır... Şark âlemi, kapitalist âlemi değildir... Bidayette komünizm esasatını gayet ânif bir şekilde kabul etmek hatasında bulunmuş olan bilhassa Rusya Hükümeti, şu siyasetinin kendisine mücavir olan Memalik-i Osmaniyede makus bir netice verdiğini görmüştür. Bu ciheti gören hükümetimiz, Rusya Hükümetine, inkılab-ı içtimai yapmak memalik-i İslamiyede icap ediyorsa, o vazife-i tarihiye Anadolu Türklerine ait bir vazifedir. Bu İslam memleketlerini siz bizim gibi, onlardan olan evladı gibi anlayamazsınız. Onlara, muktazayı asra, mevludatı esasiyeye göre rehber olmak vazifesi, gerek siyaseten ve gerek dinen, bize aittir ve bunu ilk geldiği vakit buradaki konsolosuna anlatmaya çalıştık. Bunun, yani teşebbüsatımızın akim kalmadığını, bisud kalmadığını size Rusya Hükümetinin Azerbaycan Hükümetine istiklalini iade etmesiyle tebşir ediyorum. Şimali Kafkasya'nın da istiklalini... kabul etmiştir. (Alkışlar)."[95]

Türk diplomatlarının "duvayeni" Ahmet Muhtar Bey, tecrübesiz olmadığına göre, acaba, o günkü Meclis'in nabzına göre şerbet mi veriyordu? Yoksa yüzyıl sonrasını mı müjdeliyordu?

Bu satırları yazdığımız sırada, Mart 1995'de, Ruslar, Kuzey Kafkasya ülkelerinden Çeçenistan'ın bağımsızlık isteğini kanla bozmaya çalışıyorlardı.

---

95) ***Ibid.*** s. 352.

Gürcistan'da Top Atışlarıyla Karşılama

Ankara Hükümetinin ilk dış temsilciliklerinden biri, 1920 yılında, Bakü'de, diğeri de Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te açıldı. Tiflis temsilciliği, mümessillik adını taşıyordu, gerçekte ise bir elçilik gibiydi. Başındaki temsilcimize, dışa karşı mümessil, kendi iç yazışmalarımızda ise çokçası "sefir" deniyordu. Tiflis'teki ilk mümessilimiz veya sefirimiz Kazım Bey (Dirik) idi. 100 lira maaş, 300 lira ödenekle atanmıştı. Kadrosu, Başkâtip Talat Bey, İkinci Kâtip Cavit Bey, Evrak Memuru Edip Efendi, tercüman, hademe vs'den oluşuyordu. Ayrıca maaşları istihbarattan ödenen Feridun ve Asım Beyler adında iki görevli daha mümessilliğin hizmetinde görünüyordu. Gürcistan'da bir de konsolosluk kadromuz vardı, ki Kasım 1920'de henüz boş bulunuyordu.[96]

1921 yılında Bolşevikler Gürcistan'da iktidara gelince, Tiflis Mümessilimiz Kazım Bey'i değiştirmek uygun görüldü. Şark Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Tiflis Mümessilimiz Kazım Bey'in geri çekilerek yerine geçici olarak Kurmay Yüzbaşı Hüsamettin Efendi'nin gönderilmesini önerdi. Çünkü Menşevik Gürcü Hükümetiyle pek samimi ilişkiler kurmuş olan Kazım Bey, Bolşeviklerce belki pek istenmeyebilirdi. Karabekir Paşa, 10 Mart 1921 günü Dışişleri Bakanlığına şunları yazıyordu:

"Tiflis'e Kızılordu nezdine erkanıharp Yüzbaşı Hüsamettin Efendi'yi, refakatinde iki zabit olduğu halde göndereceğim. Gürcistan Mümessilimiz Kazım Beyin, Bolşeviklerle hali harpte bulunan Gürcü Hükümetiyle pek samimi olması ve harekatı ahire bidayetinde bu samimiyeti ef'aliyle de hissettirmiş olması hasebiyle, Bolşevikler nezdinde hüsnü kabule mazhar olamayacağı muhtemel olduğundan, Bolşevikler Gürcistan'ı kâmilen işgal ederlerse Kazım Bey'in heyetiyle beraber Borçka'dan dahil-i memlekete gelmesini muvafık bulurum.."[97]

Bu telgrafa Dışişlerinden verilen karşılıkta, *"Tensibi alileri*

---

96) ***DBA-S. Rusya, K.22-Türk-Gürcü 27/A-3***: Dışişlerinden Tiflis Mümessilliğine yazı. 28.11.1336 (1920), No.1156.

97) ***Ibid***. Şark Cephesi Kumandanlığından Dışişlerine tel. 10.3.1337 (1921).

veçhile, Sovyet Gürcistan Hükümeti nezdinde mümessillik vazifesinin muvakkaten Hüsamettin Efendi tarafından ifası ve Kazım Bey'in geri çağırılması muvafıktır efendim" dendi.[98]

Böylece, Kurmay Yüzbaşı Hüsamettin Efendi, 15 Mart 1921 günü, geçici olarak, Tiflis Mümessilliği görevini de üstlendi. Ama üç ay sonra, Kızılordu nezdindeki irtibat subaylığı ile mümessillik işlerini birlikte yürütemeyeceğini, Tiflis'te tam yetkili bir elçiliğe ihtiyaç olduğunu bildirdi. Aynen şunları söyledi:

"Halihazırda nim müstakil bir vaziyet arzeden Sovyet Gürcistan Hükümetile Hükümetimiz arasındaki muamelatı siyasiye ve ittifakiye vesairenin Rusların müdahalesi olmadan Gürcü Hükümetiyle bir dereceye kadar hal ve faslı mümkün ve hükümetimizin Gürcistan'daki menafii büyük olduğundan Tiflis'te salahiyeti tammeyi haiz bir sefarete lüzum olduğu...

"Tiflis Mümessilliği ve Şark Cephesi Başkumandanlığının Kızılordu nezdindeki irtibat vazifesi ayrı ayrı pek mühim.... işleri pek çok olduğundan iki vazifenin de memuru az ve tahsisatsız bir makam tarafından tedviri her ikisinin de layıkiyle ifasına imkân bırakmıyor. Bu sebeple de hükümetimizin şeref ve menafiile mütenasip tahsisata malik bir sefaretin lüzumu teeyyüt ettiği kanaatinde bulunduğum maruzdur."[99]

Komşu Gürcistan ile ilişkilerimiz gerçekten önemliydi. 13 Ekim 1921 günü imzalanan Kars Antlaşmasıyla, Türkiye–Gürcistan ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştı. Artık Gürcistan'a hâkim olan Gürcistan Sovyet Hükümeti nezdine tam yetkili bir mümessil atama zamanı gelmişti. Hükümetimiz, o tarihte en kıdemli ve tecrübeli diplomatımız olan eski Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey'i Tiflis Mümessilliğine atamayı uygun gördü. Bu atamayla, Ankara Hükümetinin Gürcistan'a pek büyük önem verdiği de gösterilmiş oluyordu.

Başbakan ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, 27 Ekim

---

98) ***Ibid.*** Dışişlerinden Şark Cephesi K.'na şifre tel. 10.3.37 (1921), No. 937/634.

99) ***Ibid.***, Tiflis Mümessilliğinden Dışişlerine rapor. 9.6.1337 (1921), No.547. (Ankara'da alınışı 12 Temmuz 1337).

1921 günü, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına şu bildirimde bulundu:

"Tiflis Mümessilliğine İstanbul Mebusu Muhtar Bey'in tayin ve izamı İcra Vekilleri Heyetinin 27.X.1337 (1921) tarihindeki içtimaında takarrur eylemiş olmakla arz eylerim efendim..."[100]

Bir gün önce de İstanbul Mebusu ve eski Maliye Vekili Ferid Bey (Tek) Paris Mümessilliğine atanmıştı. Bu iki atama, 1 Kasım 1921 günü Mecliste tartışıldı. Tartışma konusu, mebuslukla mümessillik görevlerinin bağdaştırılmasıydı. Birinci Meclisin Nisabı Müzakere Kanununda şöyle bir hüküm vardı:

"Madde 4- Büyük Millet Meclisi azalığı ile memuriyet bir zat uhdesinde içtima edemez. Ancak Heyeti Vekile azalığı ve Büyük Millet Meclisinin inzimamı reyi ile sefirlik, ordu ve kolordu kumandanlığı memuriyetlerinin Meclis azalığı ile cem'i caizdir."

Yani bir mebus, sefir olarak atanınca mebusluğunu kaybetmez, mebusluk ve sefirlik görevlerini birlikte sürdürebilirdi. Ancak, bunun için, Meclisin izni gerekiyordu. Muhtar Bey ve Ferit Bey'in mümessillik görevleri, sefirlik gibi sayılıyordu. Bunu kimse tartışma konusu yapmıyordu. Ama kimi mebuslar, Ferit Bey ile Muhtar Bey'in atamalarının da Meclise sorulması gerektiğini ileri sürdüler. Kimileri ise atamaların hükümetin görevi olduğunu, Meclisin yetkisinin ise onları izinli saymaktan ibaret bulunduğunu belirtirler. Meclis onları izinli saymazsa mebusluk sıfatları düşebilecekti. Tartışmalar bu noktada toplandı ve epeyce uzadı. Sonunda hem Ferid Bey, hem de Muhtar Bey, izinli sayıldılar ve mebusluklarını koruyarak mümessillik görevlerine atandılar.

Ahmet Muhtar Bey'in güven mektubu 7 Kasım 1921 tarihlidir. Bunda, "Türkiye ile Gürcistan arasındaki samimi dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini güçlendirmek ve pekiştirmek amacıyla, TBMM üyesi ve eski Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey'in Gürcistan Sovyet Sosyalist Hükümeti nezdine tam yetkili mümessil olarak atandığı" bildiriliyordu. Ayrıca, Kars Antlaşmasının Türk ve Gürcü halkları arasında "yeni bir kardeşlik çağı" açmış olduğu da belirtiliyor-

100) ***TBMM Zabıt Ceridesi***, Devre 1, Cilt 14, s.12.

du.[101] Burada, hemen vurgulamak gerekir ki, Kars Antlaşmasının altında Ahmet Muhtar Bey'in de imzası bulunuyordu ve kendisi bu antlaşmanın imzalanmasından bir ay kadar sonra Gürcistan'a gidiyordu.

Olumlu bir havada yeni görevine giden Muhar Bey, Mustafa Kemal'in temsilcisi olarak, Bolşevik Gürcistan'da âdeta bir devlet başkanı gibi, top atışlarıyla karşılandı. 20 Kasım günü Batum'dan ilk telgrafını gönderdi: *"Batum'a muvasalat ettik. Hükümeti mahalliye tarafından parlak bir surette istikbal edildik. İki güne kadar Tiflis'e hareket edeceğiz efendim,"* dedi.[102]

Türkiye'nin Tiflis'e Ahmet Muhtar Bey gibi bir mümessil veya sefir göndermesi, Gürcü Hükümetini pek hoşnut etmişti. Mümessilimizi götüren vapur Batum Limanına yanaşınca, 21 pare top atışıyla selamlanmıştı. Batum'da bulunan Harbiye Komiseri, asker sivil, bir resmi heyetle vapura gelmiş ve Ahmet Muhtar Bey'e hoşgeldiniz demişti. Bir tabur asker selam durmuştu. Mümessilimizi Batum'dan Tiflis'e götürmek için bir salonlu vagon hazırlanmış ve Tiflis'ten özel bir heyet gönderilmişti. Tiflis istasyonunda da mümessilimiz büyük bir törenle karşılanmıştı.

Ahmet Muhtar Bey, Namık Kemal'in yazılarını andıran üslubuyla, Gürcistan'a varışını şöyle anlatıyor:

"Şehr-i carinin ilk günü Gürcistan'a muvasalat edildi. Gerek Batum'da, gerek Tiflis'te hakkımızda gösterilen hüsnü kabul fevkalade denmeye şayandır. Vapurun limana duhulünde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Mümessilini selamlamak için karada yirmi bir pare top endaht edildiği gibi o sırada Batum'da bulunan Harbiye Komiseri İliyava'nın riyaseti altında bilcümle rüesayı memurin-i mülkiye ve askeriye ve bahriyeden mürekkep bir heyet vapura gelerek resmi hoşamediyi ve iskelede bulundurulan Kızılorduya mensup bir müfrezeyi askeriye de resmi selamı ifa eyledi. Heyeti Sefareti Tiflis'e isal için

---

101) ***DBA-S. Rusya, K.22:*** Gazi M. Kemal Paşa'dan Gürcistan Cumhurbaşkanına mektup. 7.11.1921.

102) ***DBA-S. Rusya. K.22:*** Tiflis Mümessilliğinden Dışişlerine şifre tel. 20.11.37, No.2286.

bir salonlu vagon ile Batum'a gönderilen biri Hariciye Komiserliği erkanından ve diğer ikisi zabitandan mürekkep bir heyet ile merkez-i hükümete azimet edildi. Garda bilcümle komiserler murahhaslar ile Rusya sefirinin izam ettiği vekilden mürekkep bir heyet-i mahsusa tarafından samimi bir surette istikbal edildik. İstasyonda ahaliden bir cemmi gafir muvasalatımıza intizar ediyordu. Resmi selamı ifa için istasyon cephesine ikame edilen orduya mensup bir bölüm askerin önünde askere hitaben tarafımdan bir nutuk iradını müteakip sefarethaneye gidildi.... Usul ve teamüle muvafık şekil ve surette bir Türk Heyet-i Sefaretinin izamı buraca pek ziyade hüsn-i tesir hasıl ettiği maruzile teyidi ihtiramat eylerim efendim. 5/12/37."[103]

Türkiye ile Sovyet Sosyalist Gürcistan arasındaki diplomatik ilişkiler böyle başladı, ama pek uzun ömürlü olmadı. Bir zaman sonra Gürcistan bağımsızlığını kaybedecek ve Tiflis'teki diplomatik temsilciliğimiz de kapanacaktı.

Lenin'e Son Saygı

Ahmet Muhtar Bey, Tiflis'te bir yıl kadar kaldı. Kasım 1922'de, Tiflis Mümessilliğinden Moskova Büyükelçiliğine atandı. Moskova Büyükelçiliği, Ali Fuat Paşa'nın oradan ayrılışından yani Mayıs 1922'den beri boştu. Mebuslar, Moskova gibi önemli bir merkezin neden bu kadar uzun süre boş bırakıldığını sormaya ve bu konuda hükümeti sıkıştırmaya başlamışlardı. Bu hava içinde 2 Kasım 1922 günü, Ahmet Muhtar Bey için Moskova'dan agreman istendi. Dört gün sonra İzmir Mebusu Sırrı Bey, hükümete şu yazılı soruları yöneltti:

"Evvela – Aylardan beri Moskova'nın sefirsiz bırakılmasındaki sebep nedir?

"Saniyen – Daha ne zamana kadar sefir tayin olunmayacaktır?"

11 Kasımda Rus Sovyet Hükümeti, Ahmet Muhtar Bey'i memnuniyetle kabul ettiğini bildirdi. Üç gün sonra, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Muhtar Bey'in güven mektubunu imzaladı.

---

103) ***Ibid.***: Tiflis Mümessilliğinden Dışişlerine şifre yazı. 5.12.1921, No.1278.

Bunda, büyükelçimizin, *"Türkiye ile Rusya arasında imzalanmış 16 Mart 1921 tarihli Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile kurulan iyi ilişkileri güçlendirmek ve pekiştirmek"* için çalışacağı belirtiliyordu.[104]

Yeni Moskova Büyükelçimiz, 23 Aralık 1922 günü Rus Devlet Başkanı Kalinin'e güven mektubunu sundu. Sunarken yaptığı konuşmada, özetle şu noktalara parmak bastı: Türkiye ve Rusya, derin değişiklikler geçirmişlerdi. Bu değişiklikler, Türk ve Rus halklarına, izleyecekleri yolu da göstermişti. Halklarımız, dostluğu aramışlar ve bulmuşlardı. Bu dostluk, güç zamanda doğmuş, gelişmiş ve 16 Mart 1921 Moskova Antlaşmasıyla somutlaşmıştı. Türkiye ve Rusya halkları, ülkelerinin ve dünya barışının yararına olan işbirliğine devam edeceklerdi. Kendisi (Muhtar Bey) de bu uğurda elinden gelen çabayı esirgemeyecekti.[105]

Muhtar Bey, Büyük Zaferden ve Mudanya Mütarekesi'nden hemen sonraki dönemde Moskova'ya atanmıştı. Görev başlayışı, Lozan Konferansının toplandığı günlere rastladı. Onun Moskova'da bulunduğu zaman içinde de önemli olaylar yaşandı: Lozan Barış Antlaşması imzalandı. Türkiye'de, genel seçimler yapıldı, ikinci Meclis toplandı, cumhuriyet ilan edildi, Gazi Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı seçildi, halifelik kaldırıldı...

Yine Ahmet Muhtar Bey'in Moskova'da bulunduğu dönemde, Rusya'da Sovyetler Birliği kuruldu. Azerbaycan, Gürcistan gibi cumhuriyetler, bağımsızlıklarını kaybettiler ve yeni "Birlik"e katıldılar. Rusya Federasyonu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine dönüştü. Rus Devlet Başkanı Kalinin, yeni Birliğin başı oldu. Rusya nezdinde görevli bulunan Ahmet Muhtar Bey de bu defa Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği nezdine büyükelçi atanacak ve bu sıfatla, Kalinin'e ikinci defa güven mektubu sunacaktı.

Bu gelişmeler arasında Lenin de öldü. Zaten hasta olan Lenin, bir ara iyileşmeye yüz tutar gibi olmuştu. Ahmet Muhtar Bey, 27 Mart 1923 günü bunu Ankara'ya telledi ve Atatürk'ün bir telgraf çekmesini telkin etti. Kendine özgü üslubuyla şöyle yazdı:

"Lenin'in sağ kolu ile sağ ayağına arız olan zaafiyetin bu

---

104) ***DBA– Müt.4/95***: 14.11.1922 tarihli güven mektubu.

105) ***Ibid.:*** Ahmet Muhtar Bey'in 23.12.1922 tarihli nutku.

uzuvlardaki kan damarlarının hastalığından neş'et ettiği ve iade-i sıhhat etmesinin daire-i imkânda bulunduğu... Ancak bu hal-i zaafiyetin seyri bati olduğundan, lüzum hasıl olmadıkça yevmi rapor neşredilmeyeceğine dair bu ayın yirmi birinde etibba-i ecnebiyeden mürekkep bir heyet tarafından müşterek bir rapor tanzim edilmiş idi.

"Bugün neşredilen yeni bir raporda hastanın ahval-i maraziyesinde eser-i hiffet meşhud olduğu zikrolunuyor.

"İstifsar-ı hâtırayı mutazammın olarak Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından Merkezi İcra Komitesi Reisi Kalinin vasıtasıyla bir telgrafname irsali münasip olur mütaleasındayım."[106]

Büyükelçimizin bu gibi raporlarını okurken, Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca *Lügat*'ini sürekli el altında bulundurmak gerekecektir. Genç okuyuculara kolaylık olsun diye, telgrafı biraz açmaya çalışalım. Anlaşılabildiği kadarıyla, Ahmet Muhtar Bey, demek ister ki: Oktobr İhtilalinin babası Lenin'in sağ tarafı felçtir. Ama sağlığına kavuşma olanağı vardır. Yabancı doktorlardan oluşan bir kurul, ortak bir rapor hazırlamış ve Lenin'in sağlık durumuyla ilgili günlük raporların artık yayınlanmayacağını açıklamıştır. 27 Martta yayınlanan son raporda, hastanın sağlık durumunun iyiye gittiği duyurulmaktadır. Bu durumda, Mustafa Kemal Paşa'nın, Kalinin'e bir telgraf gönderip hal hatır sorması uygun düşer.

Diyelim ki, kapı komşunuz Ahmet Bey yatalaktır. Büyük oğlu Mehmet Bey, ona Avrupa'dan doktorlar getirmekte, çırpınmakta, parçalanmaktadır. İyi görüştüğünüz komşunuzla biraz ilgilenip gönül almak istemez misiniz ve Mehmet Bey'e "Babanız nasıl?" diye hal hatır sormaz mısınız? Büyük komşunuza "acil şifalar" dilemez misiniz? İşte onun gibi bir şey.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 4 Nisan 1923 günü Kalinin'e şu telgrafı gönderdi.

"Yoldaş Lenin'in sağlık durumunun iyileşmekte olduğunu

---

106) ***DİA–Müt.1/118:*** Moskova B. Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 27.3.39 (1923), No.317.

büyük bir memnuniyetle öğrendim. Kendisine âcil şifa dileklerimi iletmenizi rica ederim."[107]

Atatürk'ün bu telgrafı Moskova'da hoşnutluk yarattı. Kalinin, verdiği cevapta, *"Sovyet Rusya ile doğu halkları arasında dostluğun gerekli olduğu düşüncesinin koruyucusu yoldaş Lenin'in sağlık durumunun günden güne iyiye gittiğini"* sevinçle haber verdikten sonra, *"Bu dostça dilek için Lenin adına ve Rusya Cumhuriyeti adına içtenlikle teşekkür ederim. Bunu, halklarımızı birleştiren bağın yeni bir göstergesi olarak selamlarım,"* dedi.[108]

Sekiz ay kadar sonra, Ahmet Muhtar Bey, Lenin'in öldüğünü haber verdi. Cumhurbaşkanımız ile Başbakan ve Dışişleri Bakanımız tarafından gönderilecek başsağlığı telgraflarının diğer ülkelerinkinden daha önce ulaştırılması dileğinde de bulundu. 22 Ocak 1924 günü şu şifre telgrafı gönderdi:

"Lenin 21 Kanunsani (Ocak) 924 akşamı saat altıyı elli geçe vefat etti. Riyaseticumhur ve makamı samileri tarafından keşide buyurulacak taziyetnamelerin sür'atçe düvel'i saireninkine takaddümü hüsn-i te'sir eder mütaleasındayım efendim."[109]

Bu telgrafı alınca Ankara hemen hareketlendi. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal İzmir'de bulunuyordu. Başbakan ve Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, hemen bir şifre telgrafla haberi Cumhurbaşkanına iletti. Onun adına hazırlanan bir başsağlığı telgrafının da arkadan kendisine gönderilip onayının alınacağını duyurdu:

"Lenin'in 21 Kanunsani akşamı vefat ettiği haberi vasıl olduğundan sair hükümetlere takaddüm etmek üzere nam-ı Riyasetpenahilerine Rusya Reisi Hükümetine taziyeti mutazammın bir telgrafnamenin derdest-i irsal bulunduğu maruzdur," dedi.[110]

İsmet Paşa, bunun hemen arkasından da Gazi Paşa'ya şunları telledi:

---

107) ***Ibid.***: Gazi'den Kalinin'e tel.4.4.1923. Telgrafın aslı Fransızcadır.

108) ***Ibid.***: Kalinin'den Gazi'ye tel. 13.4.1923 (Tiflis üzerinden).

109) ***Ibid.***: Moskova B. Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına şifre tel. 22.1.1924, No. 51.

110) ***Ibid.***: İsmet Paşa'dan İzmir'de Gazi Paşa'ya şifre tel. 23.1.1924, No.4116/4.

"Zeyl nümero 4:

"Madde 1– Canib-i Riyasetten Kalinin için berveçhi ati ihzar edilen telgrafname buraca derhal keşide edilmek üzere tasvib-i Riyasetpenahileri istirham olunur.- İSMET

"Madde 2 – İrtihali ziyadesile şayan-ı teessüf (Ölümü pek üzücü) olan Lenin'in şahsında Rusya'nın duçar olduğu mucib-i elem ziyan (uğradığı elem verici kaybın) hasıl ettiği hakiki teessüratımı kabul buyurmanızı rica ederim."[111]

Atatürk, yukarda ikinci maddedeki telgrafı onayladı ve aynı gün İsmet Paşa'ya, "İzhar kılınan telgrafnamenin derhal keşidesini rica ederim" diye cevap verdi.[112] Türkçe hazırlanmış olan telgraf, Fransızcaya çevrilerek 23 Ocak günü, Gazi Mustafa Kemal imzasıyla Kalinin'e çekildi.[113]

Yine aynı gün, İsmet Paşa da Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin'e bir başsağlığı telgrafı çekti. "Büyük Lenin'in kaybından dolayı pek müteessir olarak yürekten başsağlığı dileklerimizi kabul buyurmanızı rica ederim" dedi. Ertesi gün, T.B.M.M. Başkanı Ali Fethi Bey (Okyar) da Kalinin'e bir telgraf çekmiş ve Meclis adına başsağlığı dileklerini bildirmiştir.

Ahmet Muhtar Bey, Lenin'in cenazesine Türkiye Cumhuriyeti adına bir çelenk gönderilmesinin pek olumlu etki yapacağını düşündü ve Ankara'dan telgrafla talimat istedi. 23 Ocak günü Dışişlerine şu şifre telgrafı çekti:

"Lenin'in umum şark milletleri ve bilhassa Hükümet-i Milliyemiz hakkında perverde etmiş olduğu hissiyat-ı samimiye-i dostanenin bir netayic-i takdiri olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti namına ayrıca bir çelenk gönderilmesi pek ziyade hüsnü te'siratı mucip olacağından bu suret tensip buyurulduğu takdirde keyfiyetin zaman darlığı hasebile müstacelen emir buyurulmasını rica ederim."[114]

---

111) ***Ibid.:*** İsmet Paşa'dan Gazi Paşa'ya şifre tel. 23.1.1924, No.4136/5.

112) ***Ibid.***: Gazi Paşa'dan İsmet Paşa'ya tel. 23.1.1924.

113) ***Ibid.:*** Telgrafın Fransızcası şöyleydi:

"Sous l'impulsion bien douloureuse de la pert que la Russie vient d'éprouver en la personne du très regretté Lénine je vous prie de recovoir l'expression de ma réelle affliction–GHAZİ MOUSTAFA KEMAL"

114) ***Ibid.:*** Moskova B. Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 23.1.1924, No.53.

Ankara, bu düşünceyi olumlu karşıladı. "Lenin'in cenaze merasimine cumhuriyet namına çelenk gönderilmesi münasiptir" dedi. Birkaç gün sonra Ahmet Muhtar Bey, Türkiye tarafından Lenin'e gösterilen son saygının Moskova'da pek olumlu karşılandığını uzun uzun rapor etti. Buna göre:

Ahmet Muhtar Bey, Lenin'in ölümü üzerine Çiçerin'e içten bir mektup yazmış, hem Türkiye Hükümeti, hem de kendi adına başsağlığı dilemiş. Sovyetler için iyi dileklerde bulunmuştur. Çiçerin, uzun ve hararetli bir mektupla büyükelçimize teşekkür etmiş. Lenin'in, "halkların kurtuluşu davasının en büyük önderlerinden biri" olduğunu söylemiş. Bu acılı günlerinde, "dost Türkiye temsilcisinin değerli sesini duymak" onları pek duygulandırmıştır. Çiçerin, Lenin'in çizmiş olduğu dostluk siyasetini sürdüreceklerini de belirtmiş. Türkiye Cumhuriyeti adına cenazeye çelenk gönderilmesi de Sovyet Hükümetini pek memnun etmiş. Çiçerin, hararetle teşekkür etmiş ve bu dostluk jestinden duydukları minnettarlığın hükümetimize iletilmesini rica etmiştir.

Aynı raporunda Ahmet Muhtar Bey'in bildirdiğine göre, cenaze töreni geciktirilerek Lenin'in nâşı halka teşhir ediliyormuş. Yüzbinlerce insan, Rusya'nın her tarafından, akın akın cenazeyi görmeye geliyormuş. Cenaze töreninde olaylar çıkmasından kaygı duyuluyormuş. Bu yüzden olağanüstü önlemler alınmış. Ahmet Muhtar Bey, *"Cenaze günü bazı hadisatın ihtimali vukuu endişesile hükümetçe şimdiden fevkalade tedbirler ittihaz edilmiştir. Hatta Heyeti Süferanın cenazeyi medfene kadar takip etmesi bidayeten mukarrer iken bundan sarfı nazar zarureti hasıl olmuştur"* diye rapor ediyordu.[115]

Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliğin, "Kalburüstü Türkler Üzerine Notlar" diye yıllık raporları vardır. Bunlardan birinde, 1928 yılına ait olanında, Ahmet Muhtar Bey, "Ruslara karşı güçlü sempatisi olan" bir kişi olarak nitelendiriliyor.[116] İlk bakışta, İngiliz raporu pek yanlış değil gibi görünüyor. Lenin'in ölümündeki tutumu da büyükelçimizin Ruslara yakınlığını sanki doğruluyor. Ama bu, o za-

115) ***Ibid.:*** Moskova B. Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 26.1.1924, No. 57.
116) ***F.O. 424/268***, p.9, No.7/1: Notes on Leading Turkish Personalities, 1928.

manki politikamızın bir gereğidir, denilebilir. Muhtar Bey, her şeyden önce bir Türk yurtseveri ve deneyimli bir Türk diplomatıydı. Moskova'da başarılı olmuştu. Daha sonra gönderileceği Washington'da da başarılı olacaktı.

Amerika'da Elektrikli Hava

"Amerika toprağına... şerareli bir hava içinde ayak bastık."

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey, oradan gönderdiği ilk ayrıntılı raporunda böyle diyordu.[117] "Şerareli", yani elektrikli hava. Büyükelçimiz, Kasım 1927'de oraya gitti. Ama o günkü havayı anlayabilmek için biraz gerilere dönelim.

Türk–Amerikan ilişkileri 1917 yılında kesildi. Amerika, 6 Nisan 1917'de, Osmanlı devletinin müttefiki olan Almanya'ya savaş açmıştı. Bunun üzerine Babıâli, 20 Nisan'da Amerika ile ilişkilerini kesti, ama bu ülkeye savaş açmadı. Amerika da Türkiye'ye savaş ilan etmedi. İki devlet arasında savaş hali doğmamış, yalnız ilişkiler kesilmişti. Bu durum yıllarca sürüp gitti.

1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması yürürlüğe girince, Türkiye, eski düşman devletlerle yeniden normal diplomatik ilişkiler kurdu. Türk elçileri İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan başkentlerinde göreve başladılar. 1925 yılında Türkiye'nin normal ilişki kuramadığı tek ülke kalmıştı: Amerika Birleşik Devletleri. Birinci Dünya Savaşında kıyasıya savaştığımız ülkelerle ilişkiler kurulmuştu. Ama, hiç savaşmadığımız Amerika ile on yıl boyunca normal ilişki kurulamamıştı. Bu anormal gecikmenin nedeni, Amerika'daki "şerareli hava" idi.

Lozan Barış Antlaşmasından ayrı olarak, Türkiye ile Amerika arasında, yine Lozan'da, 6 Ağustos 1923 günü bir Dostluk ve Ticaret Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma onaylanınca, Türk-Amerikan ilişkileri de normale dönecekti. Ama öyle olmadı.

---

117) Raporun tam metni ve diğer ayrıntılar için bkz. Bilâl N. Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği" (1920-1927), ***Belleten***, Cilt XLI, sayı 162, Nisan 1977, s.277-356'dan ayrıbasım Ankara:1977.

Lozan'da Türk-Amerikan Antlaşması imzalanır imzalanmaz, Amerika'da Türk düşmanları hemen ayağa kalktılar, kükrediler, harekete geçtiler. Amerika sanki yerinden oynadı. *"Lozan Antlaşmasına Hayır!"* sloganı altında yeni ve güçlü bir Türk düşmanlığı kampanyası başlatıldı. Atlantik ötesinde Türklere karşı zaten bir kampanya yıllardır sürdürülüyordu. Yeni kampanya için hava elverişliydi. Eskiden kurulmuş düşman örgütler hazırdı. Yeni kampanya bu kurulu temele oturtuluverdi. Çabucak tutundu. Güçlü bir baskı grubu oluşturuldu. Mütareke yıllarında Türk düşmanlığı kampanyasına öncülük eden "Ermenistan Bağımsızlığı İçin Amerikan Komitesi" adlı örgüt, bu kez, "Lozan Antlaşmasına Karşıt Amerikan Komitesi" (The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty) adını aldı. Bu örgüt, bütün hazır kadrosu, organları, gazeteleri ve etkisi altındaki çevreleriyle Lozan Antlaşmasına savaş açtı. Kampanyaya başka örgütler, gazeteler ve Amerikan iç politikasına oynayan muhalefetteki Demokrat Parti ileri gelenleri de katılınca, Amerikan Kongresi ile kamuoyunu baskı altına almak kolaylaştı.

Yeni kampanyanın elebaşıları eski Türk düşmanlarıydı. Bunların başında da James W. Gerard adında bir avukat vardı. Ahmet Muhtar Bey, Gerard hakkında özetle şu bilgileri veriyordu: "New York'un ileri gelen avukatlarından ve Demokrat Parti liderlerindendir. Hükümeti sürekli rahatsız etmek isteyen ataklığı ile tanınır. Ermeni örgütünce satın alınmış bir kişidir. Büyük Savaşta Berlin'de büyükelçiydi. Türkiye'yi hiç tanımamaktadır. Rastgele karşımıza çıkmış şarlatan bir düşmandır. Aşırı İngiliz yanlısıdır. İngiliz Hükümeti kendisine nişan vermiştir. Amerika'daki Ermeni örgütleri de İngilizlerce kışkırtılmakta ve paraca beslenmektedirler. Bu bakımdan Gerard'ın ne gibi ilişkilerle Türkiye'ye musallat olduğu kendiliğinden anlaşılır."

Gerard, eski Ermeni komitesinin başkanıydı. Bu defa "Lozan Antlaşmasına Karşıt Amerikan Komitesi"nin de başına geçmişti. Ermeni ve Amerikalı cerbezeli yardımcıları da vardı. Bunlardan biri Vahan Kardaşyan adlı bir Ermeniydi. 1910-15 yıllarında Vaşington'daki elçiliğimizde tercümanlık yapmış, işine son verilince Türklere düşman kesilmiş, sonra zengin bir Amerikalı kadınla evlenmiş olan Kardaşyan; Amerika'nın İstanbul'daki eski büyükelçisi Henry

Morgenthau ve diğerleri. Anglikan Kilisesinden 110 din adamı da "Lozan Antlaşmasına Hayır!" kampanyasına katıldı. Amerikan Senatosu içinde de kampanyanın sözcüleri vardı.

Lozan Antlaşmasına "evet" diyen Amerikalılar da örgütlendiler, bir komite kurdular ve bir kampanya başlattılar.[118] İki taraf arasında 1923-1926 yıllarında kıyasıya bir mücadele sürüp gitti. Antlaşmaya "hayır" diyenlerle "evet" diyenler, söyleyeceklerini söylediler. Sonunda söz sırası Senato'ya geldi. New York'a yeni atanmış Başkonsolosumuz Celal Bey, 13 Ocak 1927 günü, "Şimdilik vaziyet lehimizdedir" diye rapor etti. Ama dediği çıkmadı.

Amerikan Senatosu, 18 Ocak 1927 günü, Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşmasını reddetti. Başkonsolos, bu defa, "Muahedemizin tasdik olunmadığı kemal-i teessüfle arzolunur" dedi ve ekledi: *"Verilen 84 reyden 50 rey lehimizde ve 34 aleyhimizde olarak, yani sülüsan reyden (üçte bir oydan) altı rey noksan ile muahedemiz reddolundu."* Çoğunluk olumlu oy kullanmıştı, ama oy için gerekli üçte iki çoğunluk tutturulamamıştı.

Antlaşmanın senatoda veto edilmesi, Amerika'da çok geniş yankılar yaptı. Amerikan gazetelerinin büyük çoğunluğu, senatonun kararını "aptallık", "dar görüşlülük", "partizanlık", "büyük hata", "gaf" olarak gördüler ve sert biçimde eleştirdiler. Ama Amerikan Dışişleri Bakanlığı antlaşmayı yeniden senatoya sunmayı denemedi.

Bunun üzerine, Türkiye ile Amerika arasında, nota değiş-tokuşu yoluyla bir ***modüs vivendi*** yapılması uygun görüldü. Ankara'da üç hafta kadar süren müzakereler yapıldı. Sonunda, 17 Şubat 1927 günü, notalar imzalanıp değiş-tokuş edildi. On yıllık aradan sonra, Türk-Amerikan ilişkileri artık yeniden kurulabilecekti. Bu ***modüs vivendi***'nin birinci maddesi, ilişkilerin yeniden kurulmasını öngörüyordu: *"Amerika Hükümat-ı Müttehidesi ile Türkiye Cumhuriyeti aralarında diplomasi ve şehbenderi münase-*

118) Antlaşmanın onaylanmasını savunan bu komitenin çalışmalarıyla ilgili belgeler bir kitapta toplanıp yayınlandı: ***The Treaty With Turkey, Statements, Resolutions, and Reports in Favour of Ratification of the Treaty of Lausanne,*** New York: 1926.

batını, hukuk-u düvel esasatına tevfikan yeniden tesis eylemek ve sür'ati mümkine ile sefirler teati etmek hususlarında ittifak etmişlerdir..." diyordu.

Böylece Senato engeli aşılmış, kördüğüm çözülmüş ve normal Türk-Amerikan ilişkilerinin yolu açılmış oldu. Ondan sonra hemen büyükelçi atamalarına gidildi. Amerika, vaktiyle Lozan Konferansına katılmış olan Joseph C. Grew'u, 27 Mayıs 1927 günü Ankara Büyükelçiliğine atadı. Grew, 21 Eylül'de Türkiye'ye geldi, 12 Ekim'de Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e güven mektubunu sundu. Üç gün sonra Atatürk, tarihi Büyük Söylev'ini (***Nutuk***) okurken, locadaki dinleyenler arasında Amerikan Büyükelçisi de vardı.

Türkiye'nin Vaşington Büyükelçiliğine de Ahmet Muhtar Bey atandı. Ama, büyükelçimizin Amerika'ya gidişi biraz gecikti. Amerikan Büyükelçisi Türkiye'de göreve başladığı sırada, Muhtar Bey hâlâ Türkiye'de bulunuyordu. Oysa her iki büyükelçinin aynı zamanda Ankara'da ve Vaşington'da göreve başlamaları uygun düşerdi. Grew, 3 Kasım 1927 günü bu konuda girişimde bulundu. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey'e çıktı. "Kimi senatörler, Türkiye'nin Amerika Büyükelçisi nerede? Bizim büyükelçimiz eylül ortasında Türkiye'ye gittiği o zamandan beri de aylar geçtiği halde Türk Büyükelçisi Amerika'ya gelmedi, diyebilirler. Bu durum elverişsiz tepkilere yol açabilir" dedi.

Ahmet Muhtar Bey'in kararnamesi çıkmış, güven mektubu da 10 Ekim 1927 günü Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından imzalanmıştı. Ama büyükelçimizin yeni görevine gidişi boyuna gecikiyordu. Gecikme, bazı idari konuların yanı sıra, yine Amerika'daki o "şerareli hava' yüzündendi. ***Modüs vivendi*** anlaşması, Amerika'daki Türk düşmanlarını yeniden ayaklandırmıştı. Hele Türkiye ile Amerika arasında, büyükelçilik düzeyinde yeniden ilişkiler kurulacağı haberi, düşmanlarımızı büsbütün çileden çıkarmıştı. Bunlar, Başkan Coolidge'e, Dışişleri Bakanı Kellog'a küstahça denebilecek telgraflar yağdırıyor, Senato'yu atlayarak, Türkiye ile ilişki kurulmasının anayasaya aykırı olduğunu ileri sürüyor, protesto mitingleri düzenliyor, tozu dumana katıyorlardı. Türkiye, Amerika'daki bu kışkırtmaları, kaynaşmaları kolluyor ve büyükelçimizin gidişinden önce havanın biraz yatışmasını bekliyordu.

Ama hava bir türlü yatışmıyordu. Büyükelçi Grew'ün Türkiye'ye atanması üzerine, Türk düşmanı Gerard, bu defa, "Beş milyon nüfuslu ilkel bir Asya ülkesi olan *Türkiye'ye neden bir büyükelçi gönderiyoruz?*" diye sesini yükseltiyordu. Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington'a atandığı duyulunca, Gerard, büsbütün gemi azıya aldı. Büyükelçimiz aleyhinde basında çirkin bir karalama kampanyası başlattı. *"Ahmet Muhtar Bey, 30 bin Ermeninin öldürülmesinden sorumludur"* diyor, böyle bir "suçlu"nun Amerikan toprağına ayak basmasının, Amerikan halkına karşı "bağışlanmaz bir hakaret" olacağını söylüyordu. Bu azgın Türk düşmanının saçma sapan iddialarına en ciddi Amerikan gazeteleri bile sütunlarını açıyordu. *The New York Times*'de Gerard'ın demeçlerini başlık atarak sütunlarına alıyordu.

Mustafa Kemal'in temsilcisi Ahmet Muhtar Bey, altı yıl önce Gürcistan'da 21 pare top atışıyla, âdeta bir devlet başkanı gibi karşılanmıştı. Şimdi Amerika'da kendine başka türlü bir karşılama "töreni" hazırlanmıştı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Vaşington Büyükelçisini ve heyetini götüren ***Leviathan*** gemisi, 28 Kasım 1928 günü, büyük bir uğultu içinde Amerikan karasularına girdi. Amerika'daki Türk düşmanları, yuvalarına çomak sokulup azdırılmış eşek arıları hışmıyla Türk Büyükelçisinin üzerine çullanmaya hazırlanmıştı. Büyükelçimiz karaya ayak basar basmaz hemen üstüne yürüyecekler, kendisini oracıkta haklayıp linç edeceklerdi. Kim vurduya gidecekti zavallı büyükelçimiz.

Ahmet Muhtar Bey, ateş yağmuru altında bir "düşman" hattına gelip dayandığını New York limanına girince anladı. Demir atmış ***Leviathan*** gemisinde karaya çıkmak için beklerken, Amerikan gazetelerine şöyle bir göz attı. Gerçek havayı işte o zaman kavradı. Az sonra Amerikan görevlileri geldiler. Türk Büyükelçisini, tepeden tırnağa silahlı korumalarla gemiden alıp zırhlı araca bindirdikleri gibi, dört tarafını mitralyözlü motosikletler ve otomobillerle çevirdiler ve son hızla hemen trene yetiştirdiler. Siyaset gangsterlerinden salimen kaçırılan Ahmet Muhtar Bey, nefes alırken, "Amerika toprağına şerareli bir hava içinde ayak bastık" dedi ve *"bu tarz-ı kabul merasim-i ihtiramkane şeklinde pek heybetli olmuştur"* diye ekledi. Onun kanaatine göre, ölmüş ölmüş de ye-

niden dirilme sırrına ermiş ve sonra şaşırtıcı inkılaplarıyla dünyanın dikkatini üzerine çekmiş olan yeni Türkiye'nin *"dostu kadar düşmanlar peyda etmesi de pek tabii"* idi.

Ahmet Muhtar Bey şöyle yazıyor:

"... İşte Amerika toprağına bu şerait dairesinde, şerareli bir hava içersinde ayak bastık. Bahusus ki başlıca hasmımız vaziyetini alan... Mr. Gerard'ın hemen muvasalatımızdan birkaç gün evvel gerek Türkiye'ye gerek âcizlerine karşı gazetelerde tanınan birtakım beyanat-ı garazkâranede bulunması enzarı hemen anında bize tevcih etmiş oluyordu. Râkib olduğumuz vapur New York'a akşamleyin karanlıkta vasıl oldu. Gemi liman açığında hemen demir atmaya başlamıştı ki gazeteler heyetimizin şehirde nasıl bir hay-u-huy uyandırdığını bize öğretti. Bu neşriyatta Türkiye Hükümeti 1921 senesinde otuz bin Ermeniyi öldürmekle ve bendeniz de bu kıtalden mes'ul olmakla itham olunuyorduk. Vücudumuzun Amerika'ya bir hakaret mahiyetinde olduğu ilaveten serdediliyordu. Ceraid-i mezküreye göz gezdirirken Başşehbender Bey birtakım memurin-i mahalliye ile istikbalimize geldi.

"Heyetimizi bir güna muamele için bekletmeksizin eşyamızla beraber derhal bir istimbota erkâb ettiler. Cenahımızda ve arkamızda diğer birkaç merakib-i bahriye beraber geliyordu. Bize refakat eden memur arzu ettiğimiz takdirde Vaşington'a hareket etmemizin protokol muktezasından bulunduğunu ve trenin hazır olduğunu nazikane bir lisanla ifade etti. Bittabi kabul ettim.

"İskeleye vürudumuzda etrafımızın kordon altına alındığı mahsus idi. Orada muntazır bulunan otomobillere hemen atladık. Zırhlı ve mitralyözlü motosikletlere râkib ve dört tarafımızı muhat uzun bir polis kafilesi bizimle beraber harekete geldi. Caddelerde bu merakib ıslıklarıyla hep birden kopardıkları bir vaveyla içinde istasyona doğru koşuyorduk. Rehgüzarımıza müsadif bütün tramvaylar, otomobiller, arabalar bize yol vermekle mükellef idiler. Otomobilimizi, vaktiyle İngiltere veliahtını taşıyan şoför yıldırım sür'atiyle idare ediyordu. İstasyonda yine kesif bir kordon içinde, etrafımız bütün bütün sivil memurlarla muhat olarak trene bindik. Bu geştügüzar esnasında fotoğrafçı-

lar her taraftan magnezyumlar tutuşturuyorlar, istasyon âdeta yanıyordu. Vaşington'a kadar refaketimizde bulunan aynı memur bu istikbalin yalnız rüesa-yı hükümete yapıldığını izah ediyordu.

"Hakikat şu merkezdedir ki, Gerard'ın beyanatı ve gazetelerin bu beyanat etrafındaki neşriyatı ile başta Ermeniler olduğu halde, bir kısım halkın galeyana gelerek bir nümayişte bulunması ihtimalini derpiş eden Amerika Hükümeti, müşkül bir vaziyete düşmemek üzere birtakım tedabir-i fevkalade ittihaz ve bunlara bir tarz-ı cemilekarenede fevkalade bir istikbal manzarası bahşetmişti..." [119]

Demek ki, Ahmet Muhtar Bey, New York'ta da âdeta bir Devlet Başkanı gibi karşılanmış! Orada da yer yerinden oynamış. Büyükelçimiz ve heyeti iskeleye iner inmez polis kordonuna alınmış, hemen zırhlı arabalara bindirilmiş, trafik durmuş, muazzam eskortun sirenleri bir vaveyla koparmış ve bizimkiler limandan istasyona uçurulmuş. İstasyonda, fotoğrafçılar üşüşmüş, flaşlar patlamış. Ve Ahmet Muhtar Bey'e, İngiliz veliahtının bindiği zırhlı otomobil ve şoförü tahsis edilmiş. Böyle bir karşılama "yalnız rüesa-yı hükümete" yapılıyormuş ve bir de Türk Büyükelçisine.

Ahmet Muhtar Bey'in gürültü patırtı içinde Amerika'ya varışı, Vaşington'daki yabancı diplomatların da ilgisini çekmişti. İngiltere'nin Vaşington Büyükelçisi, olayı Londra'ya şöyle rapor ediyordu: "Amerika'ya yeni atanan Türk Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey, 29 Kasım günü Vaşington'a geldi. Hayatına karşı bir suikastten korkulduğu için New York'a gelişinde silahlı, motosikletli bir polis filosunca karşılandı. Hemen başkent trenine götürüldü ve gece yarısı saat 12.30'da başkente geldi. Şimdi kalmakta olduğu Wardman Park Hotel'in yan kapısına kadar dedektifler eşliğinde getirildi... Gelişi Mr. Gerard'ın şiddetli saldırılarına neden oldu. Gerard, basına verdiği demeçte Muhtar Bey'i suçladı... (Ama) bu saldırıları fazla taraftar bulmadı."[120]

---

119) Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması..." s. 349-350: A. Muhtar Bey'den Dışişlerine rapor. 27.12.1927, No. 53/26.

120) **F.O. 424/267,** p. 122, No. 68: Howard to Chamberlain, 2.12.1927, No.2167.

Vaşington'daki İngiliz Büyükelçisi Howard, Ahmet Muhtar Bey'e karşı "bir suikast korkusu"ndan söz ediyordu. Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Grew de benzer kaygılar içindeydi ve kendi can derdine düşmüştü. 29 Kasım 1927 günü defterine şunları not etmişti:

"Amerika'daki Ermeniler yaşlı Muhtar'ı haklarlarsa, benim cesedimi de buradan aldırmak için hükümet hemen bir savaş gemisi gönderebilir, çünkü (öldürülmem) pek uzun sürmez."

Grew, ertesi gün aldığı bir telgraftan Muhtar Bey'in sağ salim Vaşington'a vardığını öğrenince rahatladı. Bu defa günlüğüne şunları yazdı:

"Gerçi fanatik bir Ermeni onu Vaşington'da da New York'taki kadar kolaylıkla öldürebilir. Ama Muhtar Bey'in hiç değilse Vaşington'a varmış olduğunu öğrenmek insanı ferahlatıyor. Muhtar Bey'in başına bir hal gelirse, Gerard hiç değilse kendi vicdanına karşı bunun hesabını verecektir. Vicdanı varsa tabii: ben onun vicdanı olduğundan da kuşkuluyum ya."[121]

Ahmet Muhtar Bey'in kendi raporlarında ise, suikast korkusu görülmüyor. O, Amerikan Hükümeti'nin Türkiye'ye karşı olumsuz bir tutum içinde olmadığını düşünüyor ve şevkle işe koyuluyor.

Ahmet Muhtar Bey, yedi yıl Vaşington'da kaldı. Bu yıllar, Türk-Amerikan yakınlaşmasının gittikçe dostluğa dönüştüğü yıllar oldu. Amerika'daki Türk düşmanlığı sönmemişse bile, o "şerareli hava"dan pek eser kalmamıştı artık.

Ahmet Muhtar Bey, 1934 yılında yeniden mebus seçildi. Mebus olarak Vaşington'dan Ankara'ya döndü. Dönüşünden az zaman sonra vefat etti. Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Mr. Skinner, gönderdiği 6 Temmuz 1934 tarihli başsağlığı mesajında,

"Rahmetli büyükelçinin zamansız ölümü, Vaşington'daki

---

121) Joseph C. Grew, ***Turbulent Era A. Diplomatic Record of Fourty Years, 1904-1945***, New York: 1952, Vol II, p. 7 7; Roger R. Trask, **The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1919-1939,** Minneapolis: 1971, pp. 61-62.

resmi ve özel çevrelerde samimi bir üzüntü yaratmıştır" diyordu.[122]

Amerikan Dışişleri Bakanı Curdel Hull da Muhtar Bey'in ailesine gönderdiği başsağlığı mesajında "samimi üzüntülerini" bildirdikten sonra şöyle diyordu:

"Seçkin Büyükelçi Ahmet Muhtar Bey'in, dostluk ilişkileri kurmak uğrunda hizmetleri uzun zaman hatırlanacaktır."[123]

122) ***DBA–İdari. K. 60-0***: Ankara'daki ABD Büyükelçiliğinden Dışişlerine Nota, 6.7.1934, No.88.

123) ***Ibid.***

VI

AHMET FERİT TEK

Hangi ruble? Sovyet rublesi mi? Romanof rublesi mi? Yoksa Kerenski rublesi mi?

Ahmet Ferit Bey
Maliye Vekili

*

Ankara Mümessili Ferit Bey... Sefaret binasında ikametlerine müsaade edilmesini talep eyledi.

Mehmet Nabi Bey
Paris'te Osmanlı Murahhası

*

Ferit Bey'in... Sefaret-i seniyyede ikameti hiçbir suretle şayan-ı tecviz değildir. 4.12.1921

Hariciye Nazırı İzzet Paşa

*

Bu muzafferiyet bütün Türk, bütün Turan ülkelerini sarstı. 10.9.1922

Azerbaycan'lı Mir Yakub

*

Türkiye'nin Büyük çocuğu!... Gözleri yaşla dolan bir Türk'ün minnet ve şükranını kabul et.

Ferit Tek'ten Gazi M. Kemal'e tel.

*

Büyük bir sefirimizi adi saldırıya kurban edersek bunun sakıncaları tasavvur edilemez.

İsmet İnönü, 2.2.1923

*

Beyefendiler, memleket-i idareye memur ettiğiniz adamların namusu bir servet-i millidir. Bunları muhafaza ediniz.

Ahmet Ferit Tek

Ödenek: Hangi Ruble?

Cumhuriyetin ilk büyükelçilerinden Ahmet Ferit (Tek) Bey, 1920-1921 yıllarında, on ay kadar, Maliye Bakanlığı yapmıştır. Onun bakanlığı zamanında hükümet, ı ıeclise kısa bir kanun tasarısı sunmuştur. Bunun birinci maddesi, sadeleştirilmiş olarak, şöyledir:

"Yabancı ülkelere gönderilecek Dışişleri memurlarıyla öteki memurlara, görevlerinin önem derecesine ve mevkilerine göre verilecek olağanüstü ödenekler Bakanlar Kurulunca belirlenip saptanacaktır."

Bu tasarı 15 Şubat 1921 günü Türkiye Büyük Millet Meclisine geliyor. Dış maaş ve ödenek, Dışişlerinin ezeli sorunudur. Bu konuda, Maliye ve Dışişleri Bakanları hemen her zaman karşı karşıya olurlar. Bu defa ise beraberdirler. Tasarıyı birlikte savunuyorlar, ama karşılarında Meclis vardır. Bakanlarımız epeyce terliyorlar. Görüşmeleri, sadeleştirerek, tutanaklardan izleyelim:

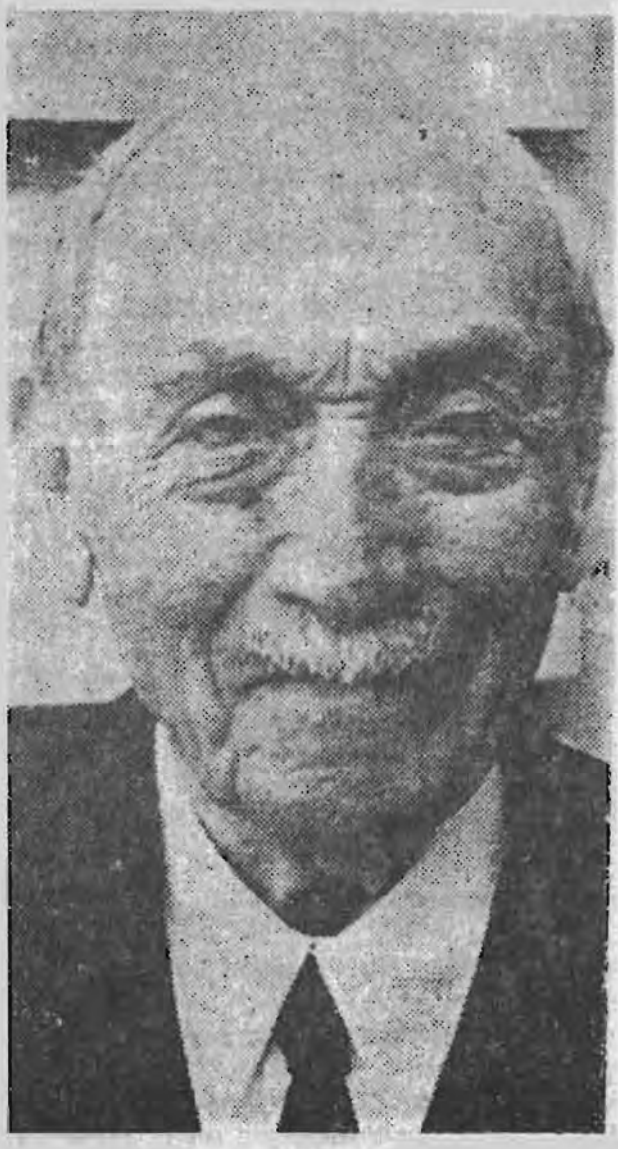
MALİYE VEKİLİ FERİT B. (İstanbul) – Efendim, izin verirseniz bunu iki kelimeyle açıklayayım da iyice anlaşılsın. Bildiğiniz gibi, Dışişleri memurlarının bir maaşları vardır, diğer memurlar gibi, bir de ödenekleri (tahsilatları). Ödeneklerle ilgili eskiden bir kanun vardı, ödeneklerin miktarını saptamıştı. Büyükelçi olursa bu kadar, orta elçi olursa şu kadar, başkâtip olursa bu kadar vs. diye... Bu kanun bütün devletler arasında para piyasalarının az çok birbirlerine denk olduğu zamana aitti. Örneğin bir büyükelçi 20.000 kuruş maaş alır, buna 500 lira ödenek verilirdi. Daha sonra paralar arasında büyük farklar ortaya çıkınca bu ödenek yetersiz kaldı. Sözgelişi Osmanlı kâğıt parasıyla Frenk kâğıt parası arasında yüzde yüz, İngiliz lirası arasında yüzde dört yüzlük bir fark vardır. Bu fark ortaya çıktığı zaman Hariciye Nezareti, ödeneğin yine aynı kurala göre verilmesini uygun gördü. Yani, Dışişleri memurlarının eski aylıklarını alabilmeleri için farkların giderilmesi düşünüldü. Bu kural bugün de uygulanabilir. İtalyan kâğıt parası ile bizim kağıt paramızdan biri yüz, diğeri yüz on kuruştur, diyelim. Öyleyse buna yüzde on eklemek gerekecektir. Eskiden 500 lira alan büyükelçi şimdi 550 lira alacaktır. Bu usul batı ülkelerinde bugün de uygulanabilir.

Ama bizim ilişkilerimiz en çok doğu ülkeleriyle oluyor. Doğu ülkelerinde aynı kuralı uygulama olanağı yoktur. Hangi ruble üzerinden hesap edeceğiz? Sovyet rublesi üzerinden mi? Romanof rublesi üzerinden mi? Yoksa Kerenski rublesi üzerinden mi? Bunlar değişkendir, oynaktır. Bu hesapla yola çıkarsak memurlarımızın ne kadar ödenek almaları gerektiğini belirleme olanağı yoktur. Onun için yüksek heyetinize diyoruz ki, çeşitli ülkelerdeki fiyatlara, hayat pahalılığına göre, oralara göndereceğimiz memurlarımızın ödeneklerini (Hükümet olarak) biz hesap edelim. Maaşları bellidir. Ödeneklerden söz ediyoruz. Ne kadar ödenek vermeliyiz ki, oralardaki memurlarımız devletin onurunu ve saygınlığını koruyarak geçinebilsin? Efendim işte sorun budur.

HACI ŞÜKRÜ B. (Diyarbekir) – Rusya'da para yoktur.

MALİYE VEKİLİ FERİT B. – Rusya'da para yoktur amma yine sarfediyorlar.

TAHSİN B. (Aydın) – Bundan önce Petersburg'a giden Büyükelçi Ali Fuat Paşa ve maiyeti için yüz bin lira bir ödenek kabul et-

Ahmet Ferit Tek

tik. Geçende Londra'ya giden heyetimiz için de ayrıca ödenek kabul ettik... Bütçede bulunmadığından dolayı onların da Meclise sunulması gerekir.

MALİYE VEKİLİ FERİT B. – Efendim, arz edeyim. Bütçe komisyonda kabul edilip basıldıktan sonra büyükelçimiz gönderilmiştir. Yüz bin lira verilmemiş, onların şubat sonuna kadarki maaşları verilmiştir ve bir kısım harcırahlarla ödenekler istenmiştir. Onlar bütçenin ilgili bölümüne eklenecektir.

MAZHAR MÜFİT B. (Hakkâri) – Biz komisyonda, Dışişleri memurlarına verilecek olağanüstü ödeneklerin miktarını belirleme yetkisini hükümete bırakmadan önce, ödeneklerin alt ve üst sınırları ve yıllık miktarı saptansın, dedik. Ondan sonra komisyonumuz, ödeneği takdir yetkisini hükümete verip vermemeyi görüşecektir.

MALİYE VEKİLİ FERİT B. – Bu kanun komisyondan geçmemiş midir?

REİS – Komisyonun görüşünü açıkladılar. Komisyon, kesinlikle kabul etmemiştir. Önce asgarisi ve azamisi saptansın da ondan sonra kabul edelim diyor. Okuyunuz raporu. (Komisyon raporu okundu.)

HARİCİYE VEKÂLETİ VEKİLİ MUHTAR B. – Efendim izin verirseniz açıklayayım. (Buyurun sesleri) Bir defa burada olağanüstü ödenek yoktur. Efendim, öteden beri bizde olduğu gibi bütün ülkelerde Dışişleri memurları iki türlü aylık alır. Biri emekliliğe tabi olan maaştır. Bunlar memurun derecesine göre kadrolarla belirlenmiştir. Bunun senelik tutarı bir toplama yapılarak bulunabilir.

Diğeri ödenektir. Türkçede maaş dışında alınan birçok şeylere ödenek (tahsisat) diyoruz. Fransızcada ise sadece ödenek kelimesiyle anlatılmaz. Bildiğiniz gibi elçilikteki bir kâtiple memleket içindeki bir memura verilen görev aynı değildir. Onun için her devlette olduğu gibi biz de maaşların dışında temsil ödeneği (frais de représentation) adıyla bir ödenek verilir (Masarif-i temsiliye). Bir de Fransızca "allocation" denen ödenek verilir. Bir elçilikte bulunan bir kâtip iki kat elbiseyle yetinemez. Kâtiplere ve elçilere maaşları dışında bir de ödenek verilir. Özellikle Avrupa ülkelerinde diplomasi mesleğine girecek olanlar varlıklı kimselerden (erbab-ı yesardan) seçilir. Bizde ise varlıklı kimselere pek seyrek rastlandığından bu ödeneği Dışişleri memurlarımıza vermek zorundayız. Para (kur) far-

kından dolayı bu ödeneğin asgarisini azamisini belirtmeye gerek yoktur. Tam bilmiyorum, bugün bir Osmanlı lirası 3 İsviçre frangı mıdır? Savaştan önce bir Osmanlı lirasıyla yirmi İsviçre frangı alınabiliyordu. Bugün üç frank alınabiliyorsa, ödeneğe, aradaki farkı giderecek kadar zam yapmak gerekecektir. Dışişleri maaşları bellidir. Bunların yıllık toplamını bulmak kolaydır. Yalnız ödeneklerde savaş öncesi düzeyi tutturmak uygun olur. Bunu da Bakanlar Kuruluna bırakırsanız gayet pratik bir iş yapmış olursunuz.

OPERATÖR EMİN B. (Bursa) – Eski ödeneği altın olarak verelim.

MALİYE VEKİLİ FERİT B. – Batı ülkelerindeki Dişişleri memurlarımız için eski kanun uygulanabilir.. Doğuda ise memurlarımızın ödeneklerini saptamaya ve ne ile geçinebileceklerini bilmeye olanak yoktur. Bugün yüz lira ile geçinirler, gelecek ay iki yüz lira ile. Durmadan değişiyor.

BİR MEBUS B. – Para kalkarsa artık hiçbir şeye ihtiyaçları kalmaz. (Komünizmde para kalkacaktır, düşüncesi.)

MALİYE VEKİLİ FERİT B. (Devamla) – Öyle değildir. Yine doğuda da parayla her şey alınıyor, hatta bizim Dışişleri Bakanımız beyefendi anlatıyordu: Para karşılığında kendisi Moskova'da resmi dairede bir kürk satın almıştır. Binaenaleyh para hâlâ geçerlidir ve buna ihtiyaçları da vardır. Bu bakımdan doğuda rayici belirleme işi hükümete bırakılmalıdır... Bütçede miktarı belirtip saptamaya olanak yoktur.

HÜSEYİN AVNİ B. (Erzurum) – Evvelden sekiz manad bir lira iken şimdi kırk beş manad bir lira. O halde burada da aksini isteriz biz sizden.

MAZHAR MÜFİT B. (Hakkâri) – Efendim Hariciye Vekili beyefendi bunun bir olağanüstü ödenek olmadığını, (buna) ödenek denilebileceğini, karşılığı olan bir Fransızca sözcükle belirttiler. Demek istediler ki, komisyonun olağanüstü ödenek tabiri doğru değildir. Oysaki ben bunu böyle biliyordum, komisyon da öyle biliyordu...

HARİCİYE V. VEKİLİ MUHTAR B. – Yanlışlıkla birinci maddeye öyle yazılmış.

MAZHAR MÜFİT B. (Devamla) – Sonra buyurdular ki, defter-

leri açınca verdiğimiz paralar bellidir. Pek iyi. Encümenin de istediği işte budur. Verilecek paralar belliyse, o yekünün dökümünü bize verirlerdi. Böyle olsaydı, miktarı hükümetçe saptanacaktır demeye gerek kalmazdı. Miktarı belli olan bir şeyin belirlenip saptanmasını hükümete bırakmak ne demektir?

MALİYE VEKİLİ FERİT B. – Efendim iki şekil var. Birisi, bütün Dışişleri memurları ödeneklerinin miktarı, bu vaktiyle belirlenmişti. Sözgelimi bir müsteşar 4000 kuruş alır, kendisinin 6000 kuruş da ödeneği olur, toplamı eder 10000 kuruş. Örneğin Roma Büyükelçiliği Müsteşarına vaktiyle 10000 kuruş verirdik, sorun biterdi. Çünkü İtalyan parası ile Fransız parası arasında hiçbir fark yoktu. Bugün İtalyan parası ile bizim paramız arasında, örneğin 10 kuruş bir fark vardır. Bazı zaman da 8 kuruş oluyor. Şimdi maaş gönderirken o memleketteki paranın değerini tutturabilmesi için 100 lira yerine 110 lira mı yoksa 108 lira mı göndermek lazımdır? Mevcut olan kanun budur. Fakat bazı memleketlerde bu daha fazla tutar. İsviçrede mesela dört kat olur, Londra'da beş kat, hatta daha fazla olur. Londra'da 578 kuruş on İngiliz şilini eder. Bu hesaba göre 578 kuruş vermek gerekir. 100 kuruş karşılığında 578 kuruş verilecek olursa, vaktiyle belirlenip saptanmış olan ödenek ve maaş karşılanmış olur. Ama doğuda bu yapılamaz. Çünkü miktarı belirleyip saptamaya olanak yoktur. Bu bakımdan doğuda gerekli miktarı verebilmek için Hariciye Vekilimiz, hükümete yetki verilmesini talep etmiştir. Şimdi yüksek heyetiniz istediği usulü izleyebilir.

MAZHAR MÜFİT B. (Hakkâri) – Efendim, batıdaki miktarlar madem ki saptanabiliyor, öyleyse bu miktarları lütfen komisyona verirsiniz. Doğu için tahmini bir rakam belirler, bunun dökümünü yaparsınız. Bütçeye tahmini bir para koyarız. Komisyon bu hesabı da istemezse, miktarın tayini hükümete aittir derse, bu faslı sıfırlamak gerekir. Biz örtülü ödenek vermiyoruz ki yuvarlak bir rakam koyalım.

HÜSEYİN AVNİ B. – (Erzurum) Sınırsız bir paranın sarfı için bizden yetki istiyorlar.

HARİCİYE V. VEKİLİ MUHTAR B. – Efendim... biz komisyona kadromuzu vermişizdir, kadrolarda bütün ödenek ve maaşların miktarı belirtilmiştir. Ne isteniyor anlaşılamıyor.

MAZHAR MÜFİT B. – Verdiğiniz kadrolar eskidir. Ondan sonra çok memurlar tayin edilmiştir.

HARİCİYE V. VEKİLİ MUHTAR B. – Kadromuzu komisyona verdiğimizden beri ne batıda ne de doğuda fazla bir memurluk ihdas edilmemiştir ve memur gönderilmemiştir.

REİS – Bu meselede komisyon ile Hariciye Vekaleti arasında görüş ayrılığı vardır.

MAZHAR MÜFİT B. (Hakkâri) – Sizin istediğiniz olağanüstü ödenek 66 bin 460 liradır. Komisyon 36400 lira olağanüstü ödenek kabul etmiştir... Bu kanunla vereceğimiz para, bu 36 bin liranın içinde midir?

MALİYE VEKİLİ FERİT B. – Evet.

TAHSİN B. (Aydın) – Efendim, Hariciye Vekili beyefendi, bunu hükümet yapmalı, yüksek Meclisiniz yapamaz dediler. Bu, iki anlama gelir: Ya Meclisin bunu bilmeye yetkisi yoktur veya Meclisin bu hesabı yapmaya yeteneği yoktur. Sanırım Meclis bunun ikisini de kabul edemez. Biz geçende Petersburg'a giden Ali Fuat Paşa için 100 bin lira diye duyduğum ödenek kabul etmiştik. Sonra Londra'ya giden heyete 10 bin lira ödenek kabul ettik... Bu halktan, saçı bitmedik yetimlerin boğazından alınarak Hazine'ye doldurulуyor. Hükümet bunun için istediği gibi yetkili değildir. Herhalde bizim bunu bilmemiz lazımdır. Neden bunu yüce Meclisiniz bilmesin? Binaenaleyh hükümet bize gelsin hesap versin.

VEHBİ EF. (Konya) – Bu kanunun reddini teklif ediyorum...

REİS – Kanun tasarısını oyunuza sunuyorum. Birinci maddeyi okuyoruz. (Madde okunur)

MAZHAR MÜFİT B. (Hakkâri) – Olağanüstü kelimesinin çıkması lazım.

HARİCİYE V. VEKİLİ MUHTAR B. – Uygundur efendim.

REİS – Olağanüstü kelimesini çıkararak maddeyi tekrar okutuyor ve reyinize sunuyorum... Madde kabul edildi efendim.. İkinci madde hakkında mütalea var mı?

HACI ŞÜKRÜ B. (Diyarbekir) – Birinci madde kabul olunmadı ki ikincisi de olsun.

HASAN BASRİ B. (Karesi) – Şimdiye kadar böyle garip bir kanun Meclise gelmemiştir. Komisyona iade olunsun.

REİS – Komisyona iadesini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edildi.

NAFİZ B. (Canik) – Meclis de boşu boşuna işgal edildi.[124]

Ve... Dışişlerinin beklentisi, ber mutad, bir başka bahara kaldı!

İki Başlı Temsil

Ankara Hükümetinin Paris'e atadığı ilk diplomatik temsilci Ahmet Ferit Bey'dir (Tek). Yıl 1921. Sakarya Meydan Savaşı kazanılmış. Hemen arkasından Fransa eski bakanlarından milletvekili Franklin-Bouillon, tekrar Ankara'ya gelmiş ve 20 Ekim'de, Türkiye-Fransa Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile, Lozan barışından önce bir çeşit ön–barış yapılmış, Türkiye ile Fransa arasında savaşa son verilmiştir. Bunun üzerinedir ki, Ankara Hükümeti, Fransa'da bir diplomatik temsilcilik açabilmiştir. Ancak, nihai barış antlaşması henüz yapılmadığı için, Türkiye ile Fransa, teknik bakımdan, hâlâ savaşta imiş gibi görünüyorlardı; bu yüzden, Paris'teki Türkiye temsilciliğine resmen elçilik veya büyükelçilik adı verilemiyordu. Mümessillik deniyordu. Fransızcası, Mission Diplomatique Turgue, yani Türk Diplomatik Misyonu idi.

Kasım 1921'de Türkiye'nin Paris temsilciliğine atanan Ahmet Ferit Bey, o dönemin politika sahnesinde tanınmış bir kişiydi. Abdülhamid zamanında, Harbiye'den ve Harp Akademisinden kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuş, fakat politikayla uğraştığı ve Meşrutiyet taraftarı olduğu için, bir grup arkadaşıyla birlikte, tutuklanarak Trablusgarb'a sürülmüştür. Sürgünde iken bir yolunu bulup Trablusgarb'tan Fransa'ya geçmiş, Paris'te Siyasal Bilgiler Okulunu bitirmiş, beş yıl kadar Paris'te ve Mısır'da Jön Türk gazeteciliği yapmıştır. Meşrutiyette Türkiye'ye dönmüş, Mülkiye Mektebinde Siyasi Tarih hocalığı ve aynı zamanda gazetecillk yapmış, 1909'da Kütahya'dan mebus seçilmiştir. 1919 yılında Son Osmanlı Meclisine İstanbul'dan mebus seçilen Ferit Bey, 19 Mayıs 1919 günü kurulan İkinci Damat Ferit Paşa kabinesine Nafıa Nazırı olarak girmiştir. Osmanlı Meclisi kapatılınca Ankara'ya gelmiş, Birinci Tür-

124) ***TBMM Zabıt Ceridesi*** – Devre 1, Cilt 8, s.238-244.

kiye Büyük Millet Meclisine girmiş ve ilk Ankara Hükümetinde maliye Vekili olmuştur. Bu görevi 16 Mayıs 1921 tarihine kadar sürmüştür. Paris'e giderken mebusluk sıfatı devam ediyordu.[125]

Ferit Bey, başkâtip olarak Hüseyin Ragıp Bey'i (Baydur) de yanına alıp Ankara'dan yola çıktı. İstanbul'u İngilizler tutmuştu, bu nedenle, Ankara – Mersin – Beyrut – Marsilya yoluyla Paris'e gitti. Toroslar'ı ve Çukurova'yı geçerken, Ermeni çetelerine karşı korunması için yanına bir manga asker verilmişti. Manganın başında cin gibi bir çavuş vardı: Numan Çavuş. Ferit Bey pek beğendiği bu çavuşu da yanında götürdü. Numan Çavuş, o yıllarda, Kuvayı Milliye kalpağını Paris sokaklarında gururla dolaştırdı ve bir daha oradan ayrılmadı. (Kırk küsur yıl sonra, 1960'larda, Paris Büyükelçiliğimiz başkâtipliğinde bulunduğum sırada, Numan Çavuş hâlâ oradaydı ve hâlâ cin gibiydi.)

Ferit Bey, Paris'e vardı. Otele indi. Ama İstanbul Hükümeti burada da karşısına çıktı. Padişahın gölgesi Paris'e de uzanmıştı. Türkiye'de iki devlet, iki hükümet ve iki baş varken, Fransa'da tek Türk temsilciliği olur muydu? Ankara Hükümeti Paris'te temsil edilecekti de İstanbul Hükümeti ondan geri mi kalacaktı? Babıâli daha önce davranmış ve Paris'te temsilciliğini açmıştı bile. Şöyle bir kılıf bulunmuştu: Sèvres antlaşmasını imzalayan Osmanlı Delegasyonu, sanki geri dönmemiş de Paris'te kalmıştı. Onun için İstanbul Hükümetinin Paris temsilciliğine, Osmanlı Murahhaslığı, yani delegeleliği, Fransızca olarak da Délégation Ottomane adı verilmişti. Sèvres Antlaşması onaylanıp yürürlüğe girmediği için, İstanbul Hükümeti de hukuken Fransa ile savaşta gibi görünüyordu ve Paris'te resmen elçilik veya büyükelçilik adıyla bir temsilcilik açamıyordu. Gerek İstanbul temsilciliği, gerek Ankara temsilciliği, fiilen elçilik görevi yapıyorlardı, ama başka adlar taşıyorlardı. Biri *murahhaslık*, diğeri *mümessillik* idi.

Osmanlı Murahhaslığının başına Mehmet Nabi Bey atanmıştı. Nabi Bey, meslekten diplomattı, Atina, Sofya, Roma'da elçilik ve 1916 yılında kısa bir süre Hariciye Nazırlığı da yapmıştı. Sèvres Antlaşmasının imzalanmasından sonra, 1920 yılında Paris'e gel-

125) Ahmet Ferit Tek'in biyografisi için bkz: Ali Çankaya, ***Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi,*** İkinci Cilt, s.928-929 ve Dr. Emel Esin, "Ahmet Ferid Tek (1877-25.11.1971)", ***Türk Kültürü*** dergisi, sayı 110, yıl X, Aralık 1971, s. 57-62.

miş, dayalı döşeli eski Osmanlı Sefareti binasına yerleşmiş bulunuyordu. Ferit Bey, Paris'e varışının ertesi günü, Başkatip Hüseyin Ragıp Bey'i, İstanbul temsilcisi Nabi Bey'e gönderdi ve çalışma arkadaşlarıyla birlikte sefaret binasında oturmak istediklerini bildirdi.

Nabi Bey, telaşla kaleme sarıldı. 1 Aralık günlü aşağıdaki şifre telgrafla İstanbul'dan talimat istedi:

"Ankara Mümessili Ferit Bey başkâtibini göndererek, Mustafa Kemal Paşa'dan ve Hariciye Vekaletinden telakki ettiği emir üzerine, kendisinin ve dört memurundan mürekkep maiyetinin sefaret binasında ikametlerine müsaade edilmesini talep eyledi. Bizzat binayi gezdirerek bunun ademi imkânını ve kâtiplerimizin bile hariçte iskan edilmekte bulunduklarını söyledim... Meselenin nezaket ve ehemmiyet-i siyasiyesine binaen taraf-ı samilerinden emir alınmaksızın cevab-ı kat'i veremeyeceğimi bildirdim. Telgrafla talimata muntazırım."[126]

Hüseyin Ragıp Bey'den sonra, yine 1 Aralık günü, Ferit Bey'in kendisi de Nabi Bey'le bir görüşme yaptı. Sefaret binasında oturmaktan amacının, birleşik bir Türkiye bulunduğunu dış dünyaya göstermek olduğunu anlattı. Nabi Bey, bunu da Hariciye Nazırı İzzet Paşa'ya şöyle telledi:

"Bugün Ferit Bey'le görüştüm. Sefarette ikametten maksadı burada müzakeratta bulunacağı zevata yekvücut bir Türkiye karşısında bulunduğunu göstermek olduğunu söyledi. Bir bina dahilinde oturmakla bu maksadın temin edilemeyeceği ve zahiren ikiliğin şimdilik menafii milliyeye pek muvafık olduğu mukabelesinde bulundum. Israrı üzerine, cevab-ı fehimanelerini almadan hiçbir karar veremeyeceğimi bildirdim."[127]

Ankara temsilcisi Ferit Bey'in, aynı binada oturmak ve birlikte olmak için İstanbul temsilcisi Nabi Bey'e ricaları veya önerileri boşa gitti. İstanbul Hükümeti, Ankara'nın bu isteklerini kesinlikle reddetti. Hariciye Nazırı İzzet Paşa, 4 Aralık günü Nabi Bey'e şu cevabı verdi:

"Ferit Bey'in Paris'te icra edeceğini beyan ettiği müzakerat

---

126) ***Paris Büyükelçiliğimiz Arşivi (PBA.)***, İstanbul Murahhaslığı siyasi dosyaları, Aralık 1920. Nabi Bey'den Hariciye Nazırı İzzet Paşa'ya şifre tel, 1.12.1921, No.844/537

127) ***Ibid.***, Nabi Bey'den İzzet Paşa'ya şifre tel. 1.12.1921, No.845/538

hakkında Babıâli'nin malûmatı ve Ankara'nın bu babta iş'arı yoktur. Mumaileyhin Sefareti seniyede ikameti hiçbir suretle şayanı tecviz değildir. Ankara'nın diğer cihetlerdeki mümessilleri sefaretlerde ikamet etmemektedir."[128]

Babıâli'nin bu kesin tavrı karşısında, Paris'teki iki Türk temsilciliği birleştirilemedi. Türkiye'nin Fransa'da iki başlı temsili dönemi başladı. Ferit Bey, Nabi Bey'in oturduğu sefaret binasına yerleşemeyince, o binanın hemen yakınında bir bina kiraladı. Kiraladığı bina, Viktor Hugo caddesi üzerindeydi. Osmanlı temsilciliği de Victor Hugo caddesine çıkan Villejuste sokağındaydı (Bu sokak bugün galiba Paul Válery adını taşımaktadır). İki temsilcilik arasında 200 metre kadar bir uzaklık vardı.

Koskoca Paris'te, bula bula öteki temsilciliğin burnunun dibinde bir bina bulunmuş olmasının başlıca iki nedeni vardı. Birinci neden, Osmanlı temsilciliğinin kolaylıkla gözetlenebilmesiydi. Nabi Bey'in Başkâtibi Mehmet Ali Bey, gizlice Ankara hesabına çalışıyordu ve Ferit Bey'e sürekli haber ulaştırıyordu. İstanbul'dan Nabi Bey'e ne gibi telgraflar gelmişti, bunlara ne gibi cevaplar verilmişti? Nabi Bey, Paris'te kimlerle görüşüyor, neler konuşuyordu?... Ferit Bey bunları çabucak öğreniyordu. İki binanın yakınlığı, bu haber akışını kolaylaştırıyordu. Bu bir.

İkinci ve daha ilginç bir neden de şuydu: Nabi Bey'in oturduğu bina, Devleti Aliyye'nin sefaret binasıydı ve her şeye rağmen, tam bir büyükelçilik gibi donanımlıydı. Ferit Bey'in kiraladığı bina ise tam takırdı. Ferit Bey, resmi bir ziyafet mi verecek? Hemen Numan Çavuşu koşturuyor, Başkâtip Mehmet Ali Bey'in yardımıyla, Osmanlı Sefaret binasındaki ayyıldızlı yemek takımlarını gizlice beriki binaya taşıttırıyor ve bu sayede, yüz akıyla, kusursuz bir ziyafet veriyordu. Yemek sonunda çabucak yıkanıp kurulanan tabak ve çatal-bıçak takımı, aynı gece yine gizlice geri götürülüp yerlerine konuyordu. Nabi Bey, bu olup bitenlerden habersiz oluyordu ya da öyle görünüyordu. İki binanın birbirine pek yakın olması bu işleri de kolaylaştırıyordu.

Paris'te Türkiye'nin iki başlı temsili, 1922 yılı boyunca sürdü. Her iki Türk temsilciliği birbirinden ayrı olarak görevlerini sürdür-

128) ***Ibid.***, İzzet Paşa'dan Nabi Bey'e şifre tel. 4.12.1921, No. 106.

dü. Paris Büyükelçiliğimiz arşivinde her iki temsilciliğimizin yazışmaları var. Bunlara göre, iki temsilcilik, çoğu zaman birbirine paralel işler görmüşler, iki koldan haklarımızı savunmuşlar; kimi zaman da birbirlerine taban tabana ters düşmüşler. Habil ile Kabil kardeşlerin zıtlıklarına işte hazin bir örnek:

Dumlupınar'da Başkumandanlık Meydan Muharebesi kazanılmış, muzaffer ordularımız düşmanı İzmir'e doğru sürmeye başlamışlardır. Zafer haberi, Paris'te gayri resmi olarak 1 Eylül, resmen ise 3 Eylül günü öğrenilmiştir.[129] O günlerden, ordularımızın İzmir'e ulaşacakları 9 Eylül gününe kadar geçen bir haftalık zaman, pek nazik bir zamandı. İşte o nazik günlerde Ahmet Ferit Bey, Paris'ten Ankara'ya üst üste telgraflar çekiyor. Aldığı haberlere göre, İtilaf Devletlerinin ateşkes için baskı yapmaları ve zaferimizi yarım bıraktırmaları ihtimali bulunduğunu bildiriyor; buna meydan vermemek için düşmanın, son süratle denize dökülmesi gerektiğini telkin ediyordu. Ferit Bey, 2 Eylül günü çektiği telgrafta,

"İngiliz gazeteleri tavassut lüzumundan bahse başladılar. Avrupa ile resmi muhabere inkıtaını şiddetle muhafaza ediniz" diyor.[130]

Büyük Taarruz öncesinde Anadolu'nun dış dünya ile haberleşme hatları kesilmişti. Ferit Bey, bunu devam ettiriniz, Avrupa ile resmi haberleşmeye girmeyiniz, yoksa arabuluculuk diyerek askerimizin ileri yürüyüşünü durdurmaya kalkışacaklar, demek istiyor. 4 Eylül'de Ferit Bey, arabuluculuk sorunuyla ilgili olarak, Ankara'ya üstüste üç şifre telgraf çekti. Birinci telgrafla,

"İngilizlerin tavassut teşebbüsü yüz gösterdi. Burada men'e çalışıyorum" diye haber verdi.[131]

---

129) ***PBA***- Paris Mümessilliği 1922. "Anadolu Meselesi". Resmi zafer tebliğini alınca, 3 Eylül 1922 günü, Ahmet Ferit (Tek) Bey, Paris'ten Mustafa Kemal Paşa'ya şu kutlama telgrafını çekti:

"Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

"Türkiye'nin Büyük Çocuğu!

Azmin vatanı esaretten kurtardı. Sürur ve heyecandan gözleri yaşla dolan nâçiz bir Türk'ün minnet ve şükranını kabul et. Nusret-i ilahiye senin ve fedakâr ordumuzun üzerinden eksik olmasın." (***PBA***-Ferit Bey'den Mustafa Kemal Paşa'ya tel. Paris, 3.9.1922, No.683).

130) ***Ibid.***: Ferit Bey'den Hariciye Vekaletine şifre tel. 2.9.1922, No.678.

131) ***ibid.***: Ferit Bey'den İstanbul'da Hamid Bey'e şifre tel.

İkinci telgrafta,

"...Ayandan Herriot, tavassut teklifine nasıl mukabele edeceğimizi sordu. Fikrimce İzmir'e girmeden evvel hiçbir teklifi dinlemeyeceğimizi, çünkü bütün vaadlerin sonra tutulmayacağına emin olduğumuzu ve ne kazanırsak ancak düşmanı denize dökmekle kazanabileceğimizi söyledim..." dedi.[132]

Ferit Bey, 4 Eylül'de çektiği üçüncü telgrafta da şunu bildirdi:

"İngilizlerin devletlere müşterek tavassut ve mütareke teklifinde bulunma ihtimali mütezayiddir... Bu teklifi tarafgirane ve gayrı dostane telakki edeceğimizi ve Fransa'nın bu teklife alelacele iştirak etmemesine muntazır bulunduğumuzu vakit geçirmemek için bugün Hariciye'ye tebliğ ediyorum."[133]

Ferit Bey, İngilizlerin arabuluculuk ve zamansız ateşi kestirme teklifini önlemek için çırpınır ve resmen girişimde bulunurken, tam o 4 Eylül günü, Fransa Dışişleri Bakanlığında Nabi Bey'e rastlıyor. "Hayrola?" diyor. Nabi Bey, gizlemiyor: İstanbul'dan aldığı talimat üzerine, aynı gün, Fransa Dışişleri Bakanlığı nezdinde, taban tabana ters bir girişimde bulunmuş: Daha fazla kan dökülmemesi için, askeri harekâtın durdurulup tezelden Venedik'te bir konferans toplanmasını istemiş!

Ferit Bey, duyduklarına inanamıyor, donup kalıyor. Ölür müsün öldürür müsün?! Nabi Bey'in söylediklerini, ertesi sabah Ankara'ya şöyle rapor ediyor:

"Dün Hariciye Nezaretinde Nabi Bey'e tesadüf ettim. Babıâli'den aldığı emir üzerine, Fransa Hariciyesinden Venedik konferansının sür'at-ı akdi için istical rica edeceğini söyledi. Böyle bir teşebbüsün zamanı olmadığı mütealasında bulundum. Fakat aldığı emri ifadaki mecburiyetini beyan ile teşebbüsü icra etmiştir. Babıâli'ye tebligat reyi devletlerine menuttur."[134]

O günlerde, hiçbir Türk diplomatı Nabi Bey'in yerinde olmak istemezdi herhalde. Padişahın sadık kulu Nabi Bey, Babıali'nin bu son hayınca oyununa da boyun eğiyor, Türk ordusunun muzaffer

---

132) ***Ibid.*** Ferid Bey'den Hariciye Vekaletine şifre tel. 4.4.1922, No.682.

133) ***DBA–S. Türk. 41/3***: Ferit Bey'den Hariciye Vekaletine şifre tel. 4.9.1922, No. 684.

134) ***PBA***. "Anadolu Meselesi", Ferit Bey'den Hariciye Vekaletine şifre tel. 5.9.1922, No. 707.

yürüyüşünü durdurmaları için gidip yabancılara yalvarıyor. Neyse ki, muzaffer Türk orduları, beş gün sonra düşmanı denize döküyor.

Ankara Hükümeti, Lozan Barış Konferansına çağırılıyor. İstanbul Hükümetinin bu defa da konferansa katılmaya kalkışması üzerine, Ankara artık iki başlılığa izin vermiyor. 1 Kasım 1922 günü saltanat kaldırılıyor. Bir zamanlar dillere destan olan Babıâli veya İstanbul Hükümeti, tarihe karışıyor. Paris'te de iki başlı temsil sona eriyor. Ferit Bey, artık Fransa'da Türkiye'nin tek diplomatik temsilcisi oluyor ve şimdi, haklı olarak, Nabi Bey'in kaldığı sefaret binasına taşınacaktır.

Zavallı Nabi Bey, birdenbire açıkta kalıvermiştir. Artık tutunacak bir dalı yoktur. Daha düne kadar sadakatle hizmet ettiği Babıâli yoktur artık. Güvendiği dağlara kar yağmıştır. Artık ondan ne hizmet bekleyen vardır, ne de ona maaş ödeyecek bir hükümet. Bir ömür Devleti Aliyyeye hizmetten sonra, şimdi, gurbet diyarında, maaşsız, ödeneksiz, yolluksuz, yüzüstü bırakılıvermiştir. Ne çare. Bundan böyle kendi başının çaresine bakacaktır. İstanbul'a mı döner, Kahire'ye mi gider, yoksa Avrupa'da mı kalır, kendisinin bileceği iştir. Nabi Bey, geçen yıl aynı binada birlikte oturma isteğini reddettiği Ferit Bey'e geliyor. Süngüsü düşmüştür şimdi. Sıkıla sıkıla, yalvararak soruyor:

"Ferit Beyefendi, diyor, şahsi işlerimi yoluna koyabilmek için, acaba müsaade buyurulur mu, on beş gün daha sefarette ikamet edebilir miyim?"

"Pek tabii, efendim, pek tabii."[135]

Hindistan'dan Yardımlar

Paris Mümessilliğimiz yazışmaları arasında, bir de *"Hind Hilafet Komitesi ile Muhaberat, 1922"* başlıklı bir dosya var.[136] Dosya'da, Paris Mümessilimiz Ahmet Ferit Bey (Tek) ile Bombay'daki Hindistan Hilafet Komitesi Başkanı M.M.H.J. Chotani arasındaki yazışmalar yer alıyor. Bu yazışmalar, oldukça yoğun. Ahmet Ferit

---

135) Bunu o günlerde Paris Mümessilliğimiz hizmetinde bulunmuş olan ve 1960'larda hâlâ hizmetlerine devam eden Numan Çavuş ile Mösyü Mandil'den dinlemiştim. Nabi Bey, Saltanatın kaldırılmasından sonra, izin isteyip, on beş gün daha sefarette kalmış. (B.N.Ş.)

136) ***PBA***. K. 367/6.

Bey, 1922 yılında, Hint Müslümanlarının Türkiye ile haberleşmelerinde bir merkez durumuna gelmiş.

Hint Hilafet Komitesi Başkanı Chotani, Bombay'dan Ferit Bey'e yazdığı, 18 Şubat 1922 tarihli mektubunda,

"Netherland Bank aracılığıyla 50.000 sterlin gönderdik. Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından imzalanmış makbuzu henüz alamadık. Buna tezelden ihtiyacımız var. Lütfen gönderilmesini sağlamanızı rica ederim..." dedi.[137]

Ferit Bey, 11 Mart'ta, telgrafla Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya haber verdi: *"Hindistan Merkezi Hilafet Komitesi Riyasetinden mevrud (gelen) bir mektupta, Netherland Bankası vasıtasıyla nam-ı devletlerine elli bin lira gönderildiği bildirilmektedir. Arz-ı malumat olunur efendim"* dedi.[138] Ama makbuzdan söz etmedi. Bu işi, o tarihte Paris'te bulunan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e bıraktı.

Yusuf Kemal Bey, 16 Mart 1922 günü Paris'ten, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya şu şifre telgrafı çekti:

"Gönderdikleri mebaliğin makbuzlarını alamadıklarından dolayı Hindistan Hilafet Komitesi ahaliye karşı pek müşkil bir mevkide kalmış olduklarından şikâyet ve bu halin iane cem'ine mani olacağını beyan etmektedir. Makbuz senetlerinin serian gönderilmesini tekiden niyaz eylerim."[139]

Paranın transferinde bir karışıklık olduğu anlaşılıyor. Yeni yazışmalar yapılıyor. Dışişleri, 27 Mart'ta, bu paranın hangi bankanın hangi şubesine gönderildiğini soruyor. Ferit Bey, 17 Nisan'da, uzunca bir telgrafla açıklama yapıyor: Hindistan'dan gönderilmekte olan yardımlar, Netherland Bankasının Bombay şubesine yatırılmış. Banka bunları, Gazi Mustafa Kemal Paşa adına ödenmek üze-

---

137) ***Ibid.***: Buradaki belgeler, hep ***PBA-K.*** 367/6 kısaltmalı dosyadan alındı. Bunların bir bölümü, Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümü dolayısıyla Pakistan'da basılan bir kitabımda yayınlanmıştı. Bkz. Bilal N. Şimşir, ***Homage to Mustapha Kemal Atatürk. Hero of the East***, Institute of Islamic History, Culture and Civilization, Islamic University, Islamabad: 1401/1981, 207 pages.

138) ***Ibid.***: Ferit Bey'den Gazi Paşa'ya tel. 11.3.338 (1922), No. 176.

139) ***Ibid.:*** Yusuf Kemal Bey'den Gazi Paşa'ya şifre tel. Paris, 16.3.1922. Telgraf, Paris Mümesilliğimiz kanalıyla çekilmiştir.

re, Osmanlı Bankasına devretmiş. Bu yolla Hindistan Hilafet Komitesi, 70.000 lira gönderdiğini söylüyormuş.[140]

Hindistan'dan gönderilen paraların izini bulabilmek için yapılan yazışmalar mayıs ayına taşıyor. İşe, Atatürk el koyuyor. TBMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal imzasıyla, 2 Mayıs günü, doğrudan Ferit Bey'e şu şifre telgraf çekiliyor:

"Hariciye Vekaletine mevrud bir şifreli telgrafnamenizde Hilafet Komitesinin namıma elli bin lira gönderdiği beyan ve makbuzunun irsali iş'ar buyurulmuştur. Mezkûr elli bin lira vasıl olmadığından hangi bir vasıta ile ve hangi bir zamanda gönderildiğinin bittahkik iş'arını ve nerede kalmış ise irsaline delalet buyurulmasını rica ederim."[141]

Ferit Bey, Atatürk'ün bu buyruğunu 9 Mayıs'ta aldı. Hemen Paris'teki Osmanlı Bankası Müdürüne yazdı. Hindistan Hilafet Komitesi'nin gönderdiği paraların, Netherlandsche Trading Society'nın Bombay şubesinden, Osmanlı Bankası'nın Londra şubesi ve İstanbul merkezi aracılığıyla Ankara şubesine, Mustafa Kemal Paşa adına transfer edilmekte olduğunu öğrendi. Bu yolla, Kasım 1921 - Nisan 1922 tarihleri arasında, toplam 75.000 İngiliz Lirası gönderilmiş. Son olarak 24 Mayıs tarihine kadar 9.000 sterling daha gönderilmiş.[142]

Bu bilgileri topladıktan sonra, Ferit Bey, 25 Mayıs günü, doğrudan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya şu şifre telgrafı gönderdi:

"Hindistan'dan gönderilmekte olan ianelerin peyderpey cem'edildikçe Osmanlı Bankası vasıtasıyla irsal edildiği ve geçen nisan ayına kadar bu suretle gönderilen mebaliğin yetmiş beş bin liraya baliğ olduğunu 17 Nisan tarihli tahriratla Hariciye Vekaletine bildirmiş idim. Şeref telakki ettiğim emri devletleri üzerine bu hususta yaptığım tahkikat-ı mütemmime de bunu müeyyid olup mebaliğ-i mezkürenin Osmanlı Bankası Londra ve İstanbul şubeleri vasıtasile Ankara'ya nam-ı Samilerine

---

140) ***Ibid***.: Ferit Bey'den Dışişlerine tel. Paris, 17.4.1922, No.254.

141) ***Ibid***.: Gazi Paşa'dan Ferit Bey'e şifre tel. 2.5.1922 (Paris'te alınışı 9 Mayıs).

142) ***Ibid***.: Paris Osmanlı Bankası Müdüründen Ferit Bey'e yazı. 24.5.1922 ve eki: Osmanlı Bankası İstanbul Genel Merkezinden Paris Şubesine tel. 22.5.1922.

gönderilmekte bulunduğu ve evvelce gönderilmiş mebaliğe ilaveten Nisan ayından beri yeniden dokuz bin lira gönderilmiş olduğu anlaşılmakta arz-ı keyfiyet olunur efendim."[143]

Türkçe yazışmalarda, gönderilen paralardan sadece "lira" diye söz ediliyor. Ama Osmanlı Bankası ve Hilafet Komitesi ile yazışmalardan, bu paraların "İngiliz lirası" (Lstg) olduğu anlaşılıyor.

Peşine düşünce, Hindistan'dan gönderilen paralar, peyderpey yerine, yani Mustafa Kemal Paşa'ya ulaşmaya başlamıştır. Atatürk, ilk defa, 4 Mayıs günü, 26 bin liranın alındığını bildirmiştir. Ferit Bey'e şunları yazmıştır:

"Madde 1- İkinci maddedeki telgrafnamenin suret-i tercümesinin münasib bir vasıta ile mahalline irsal ve iş'arı mercudur:

"Madde 2- Felemenk'te, Amsterdam'da Netherlandsche Handelbankası vasıtasıyle Hindistan Merkez Hilafet Komitesi Reisi Chotani Hazretlerine:

"Bombay'dan yazılan 2 ve 9 Kanunevvel 1921 ve 12 Kanunsani 1922 tarihli üç kıta mektubunuzu memnuniyetle aldım. (...)

"Netherlandsche Bankası vasıtasıyla gönderilen 26 bin lira alınmıştır. Teşekkür ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
MUSTAFA KEMAL"[144]

Ferit Bey, Atatürk'ün bu mesajını 25 Mayıs'ta Chotani'ye gönderdi.[145] Chotani, 19 Haziran günlü telgrafıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın mesajının şükranla alındığını bildirdi.[146]

Atatürk, temmuz ayında da, yine Ferit Bey aracılığıyla Chotani'ye ikinci bir mesaj gönderdi ve 20 bin lira daha alındığını bildirdi. Şöyle dedi:

---

143) ***Ibid.***: Ferit Bey'den Gazi Paşa'ya şifre tel. Paris, 25.5.1922, No.355.

144) ***Ibid.***: Mustafa Kemal Paşa'dan Ferit Bey'e tel. 4.5.1922 (Bu tarih telgrafın Paris'e varış tarihidir. Çekildiği tarih belli değildir, muhtemelen 25 Nisan'dır. BNŞ)

145) ***Ibid.*** Ahmet Ferit Bey'den Chotani'ye yazı. Paris, 23.5.1922, No. 352 ve eki: Mustafa Kemal Paşa'dan Chotani'ye mesaj (Mektup ve eki Fransızcadır).

146) ***Ibid.***: Chotani'den Ferit Bey'e tel. Bombay, 19.6.1922.

"25 Nisan 922 tarihli telgrafnameye zeyildir.

"9 Kanunevvel 921 ve 12 Kanunsani tarihli mektuplarınızda İzmir felaketzedeleri için Roma vasıtasile irsal kılındığı bildirilen 28.000 İngiliz lirasından 20.000 lirası alınmış ve Hilaliahmer Cemiyeti vasıtasıyla maksuda sarf edilmiş ve sekiz bin lirası henüz vasıl olmamıştır."[147]

Ferit Bey, bu mesajı da, Atatürk'ün hararetli teşekkürleriyle birlikte, Fransızcaya çevirip 18 Temmuz'da Chotani'ye postaladı.[148]

Demek oluyor ki, 18 Temmuz 1922 tarihine kadar, biri 26 bin, diğeri 20 bin tutarında olmak üzere, toplam 46.000 sterlin Atatürk'e ulaşmıştı. Daha sonra bu miktar artmış görünüyor. 14 Eylül'de Ferit Bey'e gönderilen bir ***Bombay Chronicle*** gazetesi haberine göre, Türkiye'nin Roma İşgüderi Mehmet Hilmi Bey, 75.000 lira alındığını Hilafet Komitesine bildirmiş. Aynı haberde, Hindistan'dan Ankara'ya gönderilen yardımların toplam 90.000 İngiliz lirasına ulaşmış olduğu belirtiliyordu. Hilafet Komitesi, 10.000 lira daha toplayıp bu miktarı 100 bine tamamlamaya çalışıyordu.[149]

Hindistan'dan gönderilen yardımların hikâyesi kısaca budur. Toplam 100 bin sterling söz konusudur, daha fazla değil.

Zafer Sevinci

Büyük Zaferimiz tüm ezilen uluslarca coşkuyla karşılandı. Paris Mümessili Ferit Bey'e, üç kıtadan kutlama telgrafları yağdı. Paris Mümesilliğimiz, bayraklaşan Mustafa Kemal ile ezilen uluslar arasında, bir köprü, bir röle istasyonu oldu. Muzaffer Başkomutana ulaştırılmak istenen mesajlar, onun Avrupa'daki en önemli temsilcisi Ferit Bey'e gönderiliyordu (Padişahın Paris temsilcisi Nabi Bey'e ise bir tek tebrik telgrafı gönderilmemişti). Asya'dan, Afri-

147) ***Ibid.*** Dışişlerinden Paris Mümessilliğine şifre tel. 8.7.1922.

148) ***Ibid.*** Ferit Bey'den Chotani'ye yazı. Paris, 18.7.1922, No. 545 ve eki G.M Kemal'den Chotani'ye mesaj. 7.7.1922.

149) ***Ibid.***: S.F. Rahmin'den Ferit Bey'e yazı. 14.9.1922 ve eki ***Bombay Chronicle*** gazetesi kesiti.

ka'dan, Avrupa'dan Ferit Bey'e gelen tebrik mesajların haddi hesabı yoktur. Aşağıda bunlardan örnekler veriliyor.

Büyük Taarruz ve 30 Ağustos zaferi, dünya kamuoyuna biraz geç açıklanıyor ve dış basın 1 Eylül'de Türk taarruzunu duyurmaya başlıyor. Zafer haberi, dünyada bomba gibi patlıyor. Ezilmiş halklar, bayram ediyorlar. Sevinçlerini Türkiye'ye de duyurmak istiyorlar. 5 Eylül günü, Hindistan Merkez Hilafet Komitesi Başkanı Chotani, "Bütün Hindistan" adına, Bombay'dan, Ferit Bey'e şu telgrafı çekiyor:

"Yunan ordularına karşı kazandıkları parlak ve şanlı zaferden dolayı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle muzaffer ordusuna Hindistan Merkez Hilafet Komitesinin, bütün Hindistan'ın ve özellikle Müslümanların en içten tebriklerini iletmenizi dilerim.

"Eylülün sekizine rastlayan Cuma günü bütün Hindistan'da ibadet günü sayılacak ve Ankara Hükümetinin tam zafer kazanması ve bütün insan haklarını ayaklar altına alarak savunmasız Türk halkına korkunç zulümler yapmış olan Yunanlıları toptan kovması için dua edilecektir."[150]

Ferit Bey, 7 Eylül'de Chotani'ye teşekkür etti. Tebrik telgraflarını Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ilettiğini bildirdi. Bu zaferimizde, Hindistan'daki Müslüman kardeşlerimizin de *"manevi payı"* bulunduğunu söyledi ve Yunanlıların, bütün Anadolu'dan atılacaklarını belirtti.[151]

Türk orduları son hızla düşmanı İzmir'e doğru kovalarken, 8 Eylül günü Cuma namazından sonra bütün Hindistan camilerinde Türk ordularının tam zaferi için dua edilmiş ve kimi camilerin dualarına "Zindebat Mustafa Kemal", yani "Yaşasın Mustafa Kemal" diye yazılmış. Türk Kurtuluş Savaşının önderi, bütün Hindistan'da kurtuluş ve özgürlük simgesi olmuş.

---

150) PBA - K. 367/6 ve Bilal N. Şimşir, "Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri", ***VIII. Türk Tarih Kongresi III. Cilt***'ten ayrıbasım, TTK Basımevi, Ankara: 1983, s.1912: Chotani'den Ferit Bey'e tel. Bombay, 5.9.1922.

151) ***PBA-K.367/6***: Ferit Bey'den Chotani'ye tel. Paris, 7.9.1922.

Bombay'dan çekilen yukardaki telgraftan sonra, Delhi Hilafet Komitesi Başkanı Mazhuriddin imzasıyla 10 Eylül günü Ferit Bey'e şu telgraf gönderiliyor:

"Bugün Delhi'de yapılan mitingte aşağıdaki kararlar alındı:

"Delhi halkı, Kemalistlerin Anadolu'da kazandıkları kesin zaferi yürekten kutlar. Ayrıca, İngiliz Dışişleri Bakanlığının Yunan yanlısı tutumunu büyük bir nefretle kaydeder ve Türklere karşı bu haksız tutumun sürdürülmesinin yalnız Hindistan'da değil, bütün İslam dünyasında İngiltere'ye karşı üzücü bir durum yaratacağı ve bunun sorumluluğunun da bugünkü İngiliz Kabinesine düşeceği üzerinde hükümeti uyarmak zorunluluğunu duyar."[152]

Paris Mümessilliğimiz içinde bir "Türk Basın Bürosu" vardı, basınla ilişkilerden sorumluydu ve Kurtuluş Savaşı sırasında oldukça etkili tanıtma çalışmalarında bulunmuştu. Bu büro, aslı İngilizce olan yukardaki telgrafı Fransızcaya çevirip hemen basına dağıttı.

11 Eylül günü, Karaçi Hilafet Komitesi Başkanı Hacı Abdullah Harun, Ferit Bey'e şunları telliyordu: *"Parlak zaferi ve İzmir'in kurtarılması dolayısıyla Gazi Mustafa Kemal'e ve mücahitlerine Sind Müslümanlarının en içten tebriklerini iletmenizi dilerim."*[153]

İki gün sonra Ferit Bey, Chotani imzasıyla şu telgrafı aldı:

"İslam ordularının Anadolu'da kazandıkları parlak zafer ve özellikle Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları dolayısıyla Hilafet Merkez Komitesi ve bütün Hindistan (United India) adına en içten tebriklerimizi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Büyük Millet Meclisine ve Ankara Hükümetine lütfen iletmenizi dilerim. İnşaallah Ankara'nın yiğit mücahitleri bütün Anadolu'dan ve Trakya'dan Yunan ordularını atarak çaresiz Müslüman halkını yok edilmekten kurtaracak ve Türk'ün anayurdunda sürekli barışı sağlayacaktır. İstanbul'un ve Çanakkale'nin adalet şampiyonu Türklere tam olarak geri verildiğini ve Türk davasının, bütün İslam dünyasının haklı isteğine uygun olarak kesinlikle çözümleneceğini bildiren iyi haberleri hepimiz büyük

---

152) ***Ibid.***, Mazharuddin'den Ferit Bey'e tel. Delhi, 10.9.1922.

153) ***Ibid.,*** Hacı Abdullah Harun'dan Ferit Bey'e tel. Karachi, 11.9.1922.

bir sabırsızlıkla bekliyoruz. Bütün Hindistan, Ankara'nın mücahitlerinin sarsılmaz imanlarıyla gerçekleşen bu parlak ve şerefli hizmetleri takdirle karşılaşırken hak ve adalet savaşında Türkleri yürekten ve en hararetli biçimde desteklediğini bir kez daha belirtir.

"Yaşasın Gazi Mustafa Kemal Paşa ve muzaffer ordulari."[154]

Buna benzer telgraflar birbirini kovalar. Yalnız Bombay, Delhi, Karaçi gibi belli yörelerden değil, çok uzak bölgelerden ve kentlerden de telgraflar gelir. Ferit Bey'e gönderilen telgraflar arasında Surat, Balli, Shahjahanpur gibi çok değişik bölgelerden çekilmiş olanlar da var. Bunlar yalnız Hindistan Müslümanları adına da gönderilmiyor, çoğu bütün Hindistan veya Birleşik Hindistan adına çekiliyor. Bugünkü Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'in tümünü kapsayan bütün Hindistan yarımkıtası, Sind'den doğu Bengal'e kadar, Türk zaferini coşkuyla alkışlamış. Mustafa Kemal'i kendi kahramanı olarak algılamış, yüceltmiş, baş tacı etmiş ve de kurtarıcı bellemiş. 14 Eylül günü Sahjahanpur'dan Paris'te Ferit Bey'e gönderilen bir kutlama telgrafında şu cümle anlamlıdır:

"Hepimizin gözleri Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya çevrilmiştir."[155]

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Paris Mümessilli Ferit Bey aracılığıyla, Chotani'ye şu teşekkür telgrafını gönderdi:

"Hilafet Merkez Komitesi Reisi Chotani Hazretlerine,

"Paris Mümessilimiz Ferit Bey vasıtasıyla şahsım ve kahraman ordularımız hakkında ibzal buyurulan kıymettar takdirat ve tebrikatınıza İzmir'de muttali oldum. Hindli Kardeşlerimizin her vesileden bilistifade hakkımızda izhar etmekte bulundukları temenniyat ve tezahürat-ı mahsusaya arz-ı teşekkür eder ve takdim-i hürmet eylerim efendim."[156]

---

154) ***Ibid.***, Chotani'den Ferit Bey'e tel. Bombay, 13.9.1922.

155) ***Ibid.***, Sahjahanpur Hilafet Komitesi Sekreterlerinden Ferit Bey'e tel. 14.9.1922.

156) ***DBA-S. Türk.K.37/26.*** ve Bilal N. Şimşir, ***Atatürk ile Yazışmalar, 1920-1923,*** İkinci Baskı, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara: 1992, s.313. Bu mesaj 27 Eylül 1922 günü Paris Mümessili Ferit Bey'e gönderilmiş ve onun tarafından 17 Ekimde Chotani'ye tellenmiştir.

Büyük Zafer üzerine Avrupa'da yaşayan Azerbaycan Türkleri de çeşitli tebrik mesajları gönderdiler ve bizim zafer sevincimizi gönülden paylaştılar. Fransa'da yaşayan Azerbaycan Türkleri, 8 Mayıs günü Ferit Bey'e 11 imzalı şu mektubu yazdılar:

"Muhterem Sefir Efendi,

"Son günler zarfında Türk milli ordusunun kazandığı muharebeler, düşman üzerine indirdiği büyük darbeler ve şanlı galebeler, her bir Müslüman Türk'ün göğsünü samimi bir sevinçle kabartıyor. Büyük Cihan Harbinden yeni çıkmış Türkiye, henüz mübarek yaralarının kanı kurumamışken, yeniden kendi hukukunun müdafaası yolunda mübarezeye (mecbur) edilerek bir defa daha kendisinin müstakil bir devlet ve namuslu bir millet olduğunu enzar-ı âleme seyrettirdi. Cenab-ı Hakk bütün Türk ve Müslüman ahalisinin duasını işiterek Türk kılıcına pek şanlı bir zafer daha ita buyurdu.

"Bir asırdan beri yabancı hükümranlığının bütün fenalığını kendisi üzerinde imtihan etmiş Azerbaycan Türkleri, bugün Anadolu Türklerinin de bir hissesinin yabancı kuvvete boyun eğmeye mecbur edildiğini görüyor ve kalben bu milli faciaya iştirak etmiyordu... Bereket versin ki, Kuvayı Milliyenin himmet ve kahramanlığı bu batıl fikirleri devirdi. Bugünkü darbe yalnız Yunanlılar üzerinde değil, onları teşvik eden bir Avrupa devlet-i muazzaması üzerine de indirildiği için Türk ordusunun satvet ve ihtişamına büyük bir delildir.

"Fransa'da yaşayan Azerbaycan Türkleri bugünkü büyük Türk-Müslüman bayramına samimen iştirak ediyorlar, Osmanlı bayrağına yeni muzafferiyetler ita buyurmasını Cenab-ı Haktan istida ediyor ve bu milli şenlik münasebetiyle Zat-ı Âlinizi ve sizin vasıtanızla temsil ettiğiniz millet ve hükümeti tebrik etmeyi kendilerine bir vazifeyi milliye ve medeniye sayıyorlar."[157]

Almanya'nın Baden-Baden kentinde yaşayan Azerbaycan'lı Mir Yakub Seyid Mehdi de, Büyük Zaferimiz üzerine, "Bu muzafferiyet bütün Türk, bütün Turan ülkelerini sarstı" dedi ve 10 Eylül günü Ferit Bey'e şunları yazdı:

---

157) ***PBA-K.369/6*** ve Şimşir, "Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri", s.1918.

"Muhterem Ferit Beyefendi,

"Bu son günlerde Anadolu'da cereyan eden vukuat beni son derece sevindirdiğinden kendi hissiyatımı size arzetmeyi kendime bir vazife addettim. Hakikaten Türk ordusunun Yunanlılar üzerine olan bu şaşaadar muzafferiyeti Türk ırkının ne kadar müstesna, ne kadar zinde olduğunu bütün parlaklığıyla gösterdi; Türk ordusunun bu kadar mahrumiyetler içersinde Yunan ordusunu ezip hırpalaması bütün Müslümanları, hususiyle bir candan, bir ırktan bulunan biz Azerbaycanlıları sevinçten sevince sevketti.

"Çünkü bu muzafferiyet bütün Türk, bütün Turan ülkelerini sarstı ve onların nazarlarını Turancılık pişdarları bulunan Kemallerin, İsmetlerin bulundukları noktaya, o muazzez Anadolu'ya celbetti. Çünkü onlar bu muzafferiyeti Anadolu Türklerine hasretmiyor, fakat onu belki bütün Turan'ın, bütün Turan oğullarının bir muzafferiyeti gibi telakki ederek gayet samimi alkışlarla karşılayacaklardır. Şimdi kendime tasvir ediyorum ki, Anadolu'dan çıkan bu zafer haberi, bir yıldırım sür'atiyle ne kadar seri bir surette Türk ruhunun beslendiği, Türk kalbinin çarptığı büyük, geniş Turan'ın uzak köşelerinde ne büyük şenliklere sebep olmuş, ne büyük ümitler doğurmuştur. Birkaç zamandan beri diplomatların halledemedikleri Anadolu meselesi kendi kendisinden hemen halledilmiş oldu.

"İşte bu vesile ile Türk ordusunun daha ne büyük muzafferiyetler elde etmesini ve Türk Turan bayrağının daha uzak Turan ülkelerine götürülmesini Cenab-ı Haktan temenni eder ve bütün tebrikatımı, bütün teşekküratımı Türk ordusuna arz ve takdim etmek için Türk ruhunun, Türk hissiyatının temerküz ettiği şahsınızı vasıta bildiğimden Türk âlemi için bu bayram ve şenlik günlerinde bir Türk, bir kardeş kalbinden feveran eden bu hissiyat-ı samimaneyi lütfen kabul buyurmanızı rica ederim.

"Baki ihtiramat-ı faikamın kabulünü rica ederim."[158]

---

158) ***İbid.,*** Mir Yakup'tan Ferit Bey'e mektup, Baden-Baden, 10 Sentabr 1922.

Kafkasya "İttihad" Partisi Almanya Murahhası Ahmet Zade Bey de Paris Mümessilimiz Ahmet Ferit Bey'e, 12 Eylül günü Bonn'dan şunları yazdı:

"Bu son günlerde Anadolu Türk kahramanlarının Yunan asakirini misli tarihte görülmemiş bir surette hezimete düçar ederek onları bütün meziyet-i askeriyesini gaib etmiş bir sürü gibi Anadolu'dan sürüp çıkarması, biz Azerbaycanlıları tasviri gayri kabil bir sürura gark etti. Hususiyle büyük bir Türk şehri olan İzmir'in istirdad edilmesi, inşaallah pek yakında diğer iki Türk şehri olan İstanbul ile Edirne'nin dahi düşmanlardan temizlenerek istihlas edilmeleri ümidiyle kalbimizi ferahlandırdı.

"İşte bütün Türk âlemi için bu mübarek bayram günlerinde İttihad Fırkası, Anadolu Türklerinin fedakârlıkların takdir ederek, onların neşatur ve sürürlarına iştirak etmeyi kendisine kardaşlık vazifesi addeder ve bu vesile ile samimi tebrikatını Anadolulu kardaşlarına takdim etmek için Zatı Âlinizin vesatette bulunmasını rica ve istirham eyler."[159]

Mustafa Kemal'in Büyük Zafer'i Asya kıtasında olduğu gibi Afrika kıtasında da derin yankılar yapmış ve Afrika ülkelerinden de Türkiye'nin Paris Mümessilliğine pek çok tebrik mesajları gelmişti. 1922 yılında, Fas'ın Rif dağlarında İspanyollara karşı umutsuzca savaş veren mücahitler vardı. Bu savaşçıların önderlerinden Caid Haddou ben Hamoun, İzmir'in kurtulduğu gün, Paris Mümessilliğimize çektiği telgrafta, *"Bağımsızlık için savaşan Rif şefleri adına, Türk ordularının parlak zaferi için sizi kutlarken mutluluk duyuyorum"* diyordu.[160]

Tunus'un Tebrousk kasabasından Hamouda-ez-Khamassi imzasıyla Ferit Bey'e şu telgraf çekilmişti:

"Türk ordularının kazandıkları parlak zafer, Anadolu'nun Yunan boyunduruğundan kurtarılması ve İzmir'in yeniden Anavatana kavuşması dolayısıyle içten tebriklerimizi hükümetinize, İslamın büyük adamı Mustafa Kemal'e ve dindaşlarımızın Meclisine iletmenizi; ayrıca, şanlı Türk bayrağının yakında Trakya,

159) ***Ibid.***, Ahmet Zade'den Ferit Bey'e mektup, Bonn, 12.9.1922.
160) ***Ibid.***, Ben Hamoun'dan Ferid Beye tel. Portsay, 9.9.1922.

Edirne ve düşmandan kurtarılacak kutsal toprağın geri kalan bölgeleri üzerinde de dalgalandığını görmeyi umduğumuzu kendilerine bildirmenizi dilerim. İmza sahibinin derin saygılarını lütfen kabul buyurunuz efendim."[161]

Cezayir'in Ainbeida kasabasından Emir Haled, çektiği telgrafta, *"Cezayir Müslümanları, Anadolu'yu Yunan boyunduruğundan kurtaran Kemalist ordunun parlak zaferinden mutlu ve pek sevinçlidirler. Ellerini açarak, yüreklerinin derinliğinden Tanrıya yakarmaktadırlar. Tchok Yacha, 'El Muzaffer al Gazi Mustafa Kemal Pacha'ya coşkun ve saygılı tebriklerini sunarlar,"* diyordu.[162]

Fransa'nın Toulouse kentindeki Mısır'lı üniversite öğrencileri Ferit Bey'e, *"Türk zaferini büyük bir sevinçle karşıladık ve sizin kişiliğinizde Türk kardeşlerinizi ve Doğu'nun Kahramanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı kutlarız"* diye telgraf çekmişlerdi.[163] Yine aynı şehirdeki Mısırlı Hukuk öğrencisi Mahmoud Abaza, çektiği telgrafta,

"Mısırlı olarak Türk ordusunun parlak zaferinden çok büyük sevinç duydum. Ben ve arkadaşlarım, Türk ordusunda görev almak için öğrenimimizi feda etmeye hazırız ve İslamın haklı davasını savunmak için o ordunun saflarında canımızı vermekten onur duyacağız," diyordu.[164]

Mustafa Kemal Paşa'nın Paris'teki temsilcisi Ahmet Ferit Bey (Tek), bunlar gibi daha pek çok tebrik mesajları aldı. Her birine uygun cevaplar verdi. Zafer mutluluğunu yoğun biçimde yaşadı. Kendisi de "Türkiye'nin büyük çocuğu!" diye hitap ettiği Başkumandan Gazi Paşa'ya,

"Azmin vatanı esaretten kurtardı. Sürur (sevinç) ve heyecandan gözleri yaşla dolan nâçiz bir Türk'ün minnet ve şükranını kabul et..." diye telgraf çekti.[165]

---

161) ***Ibid.***, H. Ez Khamassi'den Ferit Bey'e tel. Teboursouk, 30.9.1922.

162) ***Ibid.***, El Khled'den Ferit Bey'e tel, Ainbeida, 11.9.1922.

163) ***Ibid.***, Toulouse'daki Mısırlılar derneğinden Ferid Bey'e tel. Toulouse, 13.9.1922.

164) ***Ibid.***, Mahmoud Abaza'dan Ferit Bey'e tel, Toulouse, 13.9.1922.

165) Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar,** s. 236: Ferit Bey'den M. Kemal Paşa'ya tel. 3.9.1922.

Zirvede Sefir Kavgası

Lozan Konferansı günlerinde, özellikle Ocak 1923'te, Hüseyin Rauf Bey (Orbay) ile İsmet Paşa (İnönü), uzaktan uzağa, kavga etmektedirler. Rauf Bey, Ankara'da Başbakan ve Dışişleri Bakan Vekilidir. İsmet Paşa, Lozan'da, Dışişleri Bakanı ve Başdelegedir. O günün Başbakanı ile yarının Başbakanı arasındaki zıtlaşma, Ankara ile Lozan arasında gidip gelen telgraflarla sürüp gitmektedir. Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında bir çeşit kapalı telgraf polemiği vardır.

Zirvedeki bu sürtüşmenin nedenlerinden biri de Paris Mümessili Ahmet Ferit (Tek) Bey'dir. Ferit Bey, Ankara'da Maliye Bakanlığı yapmış bir kimsedir ve aynı zamanda Kütahya Milletvekilidir. O gün için Türkiye'nin bir numaralı dış temsilciliği olan Paris Mümessilliğinin başında bulunmakta ve Lozan Konferansında İsmet Paşa'ya destek olmaya çalışmaktadır. İsmet Paşa'nın da ona güveni vardır. Başbakan Rauf Bey ise Ferit Bey'e, nedense, pek güvenmemektedir. Rıza Nur, *"Rauf ile Ferit'in arası pek bozuktur. Millet Meclisinde kürsüde bir defa Rauf, Ferit'i rezil etmiştir,"* diyor.[166] Anlaşılan araları eskiden açıkmış.

Lozan günlerinde, bu iki kişinin arasında (yeniden) soğukluk çıktı. Lozan Konferansı başlamak üzereyken, 19 Kasım 1922 günü, Başbakan ve Dışişleri Bakan Vekili Rauf Bey, Paris Mümessili Ferit Bey'e şu kısa talimatı verdi:

"Merkeze tebliğ olunan mühim istihbarat-ı siyasiyenin doğruca Lozan Heyet-i Murahhasa Riyasetine de iblağı hususuna itina olunması mercudur."[167]

Yani, Ferit Bey, bakanlığa göndereceği önemli siyasi raporların örneğini doğruca Lozan'da İsmet Paşa'ya da gönderecekti.

Ferit Bey, Rauf Bey'in bu talimatına cevap verirken, o günlerde *"siyasal işlerin Lozan'da yoğunlaştığını"* da söyledi. Ankara'ya şu telgrafı çekti:

"Mesail-i siyasiyenin Lozan'daki Heyet-i Murahhasamızda

166) Rıza Nur, ***Hayat ve Hatıratım, III***, s.1056.

167) ***PBA - K.372/1:*** Dışişlerinden Paris Mümessilliğine tel. 19.11.1922.

temerküzü hasebiyle evvelce muntazaman maruz ahbar-ı siyasiye bir müddetten beri arzedilmektedir. Mamafih mesail-i harbiye ile beraber Fransa hakkında mühim ve lüzumlu görülen istihbarat-ı siyasiyenin arzedileceği maruzdur."[168]

Bu telgrafı alınca Başbakan Rauf Bey pirelendi ve öfkelendi. Ferit Bey, raporlarını doğrudan İsmet Paşa'ya gönderiyor da Rauf Bey'i devre dışı mı bırakıyordu? Ne demekti "Siyasi işler Lozan'da yoğunlaşmıştır" demek?! Hükümetin dış politikası Ankara'dan yürütülürdü; Lozan'dan değil. Rauf Bey, Ferit Bey'e sert bir uyarıda bulundu ve 7 Aralık günü şu telgrafı çekti:

"Mesail-i siyasiyenin Lozan'da temerküz etmesine rağmen Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin siyaset-i hariciyesi Hariciye Vekaletince tedvir edildiğine nazar-ı dikkat-i âlilerini celbe müsaadenizi rica eylerim. Mesail-i mühimmeyi tesrian İsmet Paşa Hazretlerine bildirmekle beraber memleketin alakadar olduğu her hususun Hariciye Vekaletine iş'arını lazımeden görürüm efendim."[169]

Ferit Bey, Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında kalmıştı. Rauf Bey'e saygılı bir telgraf çekti. Kendisi (Ferit Bey) tabiatıyla Dışişleri bakanlığına bağlıydı. Sadece Lozan Konferansıyla ilgili bilgileri İsmet Paşa'ya da gönderdiğini bildirmişti. Önceki telgrafı yanlış anlaşılmış olmalıydı. Belki yanlış açılmıştı. Bunun bir örneğini tekrar gönderiyordu. Şöyle yazdı:

"... Memleketin alakadar olduğu kaffe-i hususat kemafissabık (eskiden olduğu gibi) ve doğrudan doğruya Vekalet-i Celileye arzedilmekte ve ancak bunlardan Lozan Konferansının cereyanı ile alakadar görülenlerin bir sureti Heyet-i Murahhasa Reisi İsmet Paşa Hazretlerine dahi arz kılınmaktadır?"[170]

Bu saygılı yazıya rağmen Rauf Bey ile Ferit Bey'in arası düzelmedi.

Lozan Konferansında ikinci delege Hasan Bey (Saka), mali konularda hükümete bilgi sunmak ve yeni talimat almak için,

---

168) ***Ibid.***: Paris Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine tel. 23.11.1922, No. 1026.

169) ***Ibid.***: Dışişlerinden Paris Mümessilliğine tel. 7.12.1922.

170) ***Ibid.***: Paris Mümessiliğinden Dışişlerine yazı. 7.12.1922, No: 1126.

1922 Aralık sonunda Ankara'ya geldi. Onun yokluğunda Lozan Konferansında mali ve iktisadi konulara bakmak üzere, Ferit Bey Paris'ten Lozan'a çağrıldı. İsmet Paşa, konferansta mali ve iktisadi sorunları doğrudan savunabilmesi için Ferit Bey'e "yedek delege" statüsü ve yetkisi verilmesini de istedi:

"Hasan Bey'in avdetine kadar Ferit Bey'in komisyonlarda ve konferans içtimaında ledelicab söz alarak mesail-i maliyeyi resen müdafaa ve münakaşa edebilmesi icabedecektir. Bunun için müşarünileyhin murahhas unvan ve mevkiini haiz olması muktazi olduğundan diğer heyet-i murahassalarda emsali olduğu vechile müşarünileyhe ***délégué suppléant*** *mevki ve salahiyeti itasını istirham ederim"* dedi.[171]

Rauf Bey, buna karşı çıktı. Ferit Bey, "yedek delege" olarak atanmaksızın çalıştırılmalıydı. Rauf Bey, İsmet Paşa'ya şu karşılığı verdi: *"Ferit Beyefendinin yedek murahhas tayini meselesini Heyet-i Vekilece görüştükten sonra hasıl olan zarurete ve Meclise intikali lüzumuna binaen azim müşkilatı mucip olacağını anladım. Müşarünileyhin murahhas tayinine lüzum göstermeden istifade ve vaziyeti idare buyurmanızı daha faydalı gördüm efendim."*[172]

Ferit Bey, yedek delege statüsü olmaksızın, Lozan delagasyonumuzda çalışmaya başladı. Osmanlı borçları işini görüşürken Fransızların nasırına bastı. Fransızlar, Ferit Bey aleyhine bir kampanya başlattılar. Paris'te çıkan ve sistematik olarak Türk düşmanlığı yapan ***Journal des Débats*** gazetesi, 14 Ocak 1923 günü Ferit Bey aleyhine uzun ve ağır bir yazı yayınladı. Ferit Bey'in "Osmanlı borçlarının ödenmesi için yeni bir proje ortaya attığını ve daha önceki çalışmaları sıfıra indirdiğini" söyledikten sonra, veryansın etti. Ferit Bey aleyhine söylemediğini bırakmadı ve onun "istenmeyen kişi" ilan edilip Fransa'dan kovulmasını istedi.[173]

---

171) Bilal N. Şimşir, ***Lozan Telgrafları, Cilt I,*** Ankara: 1990, s.285, No.219.

172) ***Ibid.***, s.295, No. 228.

173) Bu yazının tam metnini daha önce yayımlamıştım. Bkz. Bilal N. Şimşir, ***Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, Cilt I, 1922-1924***, Ankara: 1981, s.196-198, No.76.

Bunun üzerine İsmet Paşa, Müttefiklerin, "kişisel saldırılarla delegasyonumuzu yıldırmak taktiği güttüklerini" rapor etti. 14 Ocak günü Ankara'ya şunları yazdı:

"Diğer taraftan Müttefikler şahsi hücumlarla hey'eti yıldırmak ve itibardan düşürmek tab'iyesindedirler. Bunun en mütecaviz şeklini buradaki Fransız heyeti Ferit Bey aleyhine yaptılar. Meselenin esası, Ferit Bey Düyun-u Umumiye Fransız dâyinler vekili ile müzakere ederken Fransızların Almanlarla meşgul ve sulha mecbur ve İngilizlerin zaten sairlerini muharebeye sürmekle mel'uf ve İtalyanların ise ehemmiyetten ari olduğunu ve bu mealde söylemiş. Halbuki Fransız, Müttefiklerin mütarekeyi müteakip şeraitini dikte etmemek hatasını yaptıklarına teessüf etmekle söze başlamıştı. Her ne ise bu mülakatı Fransızlar kendi aralarında Fransa'ya hakaret telakki ederek Ferit Bey'le münasebattan imtina ettiler. Müttefiklere mübalağalı surette yetiştirerek tevsi ettiler. Sebeb-i asli, Ferit Bey'in limaslahatin yaptığı müzakerat ve teklifat idi. Münasebata taalluk eden kısmını müdahale ederek bertaraf etmiş isem de husumetiyle meşhur olan Débats gayet mütecavizane bir makale yazarak gazetede münakaşa ve tecavüz açtı. Diğer gazetelerin henüz ne vaziyet alacağı malum değildir. Eğer Fransızlar infaz-ı meram için şahsa tecavüz yoluna girerlerse bundan son derece münkesir olacağımızı Mougin vasıtasıyle ihsas eylemek muvafık olur."[174]

Ferit Bey'in Lozan'da Fransızlarla dalaşması, çok geçmeden Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında bir kavgaya dönüştü. Ankara'daki Fransız temsilcisi Albay Mougin, Rauf Bey'e gelmiş ve Ferit Bey hakkında şikâyette bulunmuştu. Bunun üzerine Rauf Bey, Ferit Bey'in Paris'teki görevine son vermeye karar verdi. 22 Ocak 1923 günü İsmet Paşa'ya şunları yazdı:

"Ben Miralay Mougin'e.. her halde Ferit Bey'in bu tarzda idare-i kelam edemiyeceğini söyledim ise de müşarünileyhin âtiyen Paris'te ifay-ı vazife etmesi imkânsız olacağı mütaleasındayım. Aynı mütcleaya siz de iştirak ederseniz ne zaman ve en

174) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s.385, No.346.

münasip kimin bu vazifeye tayini muvafık olacağının mütaleayı aliyeleri ile birlikte iş'arını rica ederim."[175]

Rauf Bey, Ferit Bey'i cezalandırmayı kafasına koymuştu. Nezaketen İsmet Paşa'ya da soruyordu. Onun yerine kimi atamalıydı, ne zaman atamalıydı? İsmet Paşa'nın bu konudaki görüşü neydi? Rauf Bey, İsmet Paşa'nın cevabını beklemeden, üç gün sonra, 25 Ocak günü, ona şu telgrafı da gönderdi:

"Ferit Bey'in Paris Mümessilliğinde devam-ı memuriyetinin gayr-ı caiz ve gayr-ı kabil olduğunda Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de dahil olduğu halde Heyet-i Vekile müttefiktir. Tebdilinin kendi tarafından istifa suretiyle vukuu şayanı tercihtir. El'an orada bulunduğunu zannettiğim müşarünileyhe keyfiyetin iblağı ve Paris'te mümessillik mürurunun diğeri intihab ve izam edilinceye kadar maslahatgüzar unvanı almak şartiyle ve yalnız tebliğ ve tebelluğa memur olarak Ragıp Bey'in bulunması şimdilik münasip görülmektedir.

"Telgrafın vusulünün ve neticesinin inbası müsterhamdır"[176, 177]

İsmet Paşa, Ferit Bey'e kanat gerdi. "Büyük bir sefirimizin, görevini yaptı diye adi saldırıya kurban edilemeyeceğini" belirtti. 2 Şubat günü Rauf Bey'e şu cevabı verdi:

"1– Ferit Bey hakkında vukubulan şikâyet haksızdır, sun'idir. Kendisini buraya çağırdım, vazife ifa ettirdim. Fransızların hoşuna gitmedi. Tecavüz ve entrika yaptılar. Onunla kat-i münasebet şeklini bana da gösterdiler. Ankara'ya yazılan sözlerin on kat hafifini bana söylemek istediler. Derakıp mukavemet ettim. Başmurahhaslar mes'eleyi iki heyet arasında dostane ve dürüstane tetkik ve halledebileceğimizi, buna muvaffak olunmazsa bu şekilde tecavüze aynen mukabele edeceğimi bildirdim. Mesele yatıştı, hitam buldu. Sonra el altından da Débats gazetesine malumat verip neşriyat yaptırdılar. Bunun üzerine Ankara'ya yazdım ki ilaveten de ihtiyaten inkisar izhar edesiniz. Poincaré tarafından atfolunan sözlere inkisar ve nef-

175) ***Ibid.***, s. 422, No.404.
176) ***Ibid.***, s.437, No. 425.
177) ***Ibid.***, s. 485, No. 486.

retle mukabele ve asla kabul edilemeyeceğini ifade etmek muvafık ve kafi idi. Tebdili hakkında Mougen(in) ilâve ettiklerini Paris'te tekzib etmişler.

"2– Kanaat-ı şahsiyem şudur: Hakikaten Fransızlar ile Ferit Bey arasında adem-i emniyet hasıl olmuştur. Fakat onların entrikaları üzerine kaldırılmasına muvafakat edemeyiz. Uzun müddet aynı halde kalmak ve ondan sonra da muadil bir sefaret veya memuriyete kaldırmak lazımdır. Büyük bir sefirimizi mahza vazifesini ifa ettiğinden dolayı adi tecavüzata kurban edersek muhaziri gayri kabili tasavvurdur."[178]

Lozan Konferansının kesildiği 4 Şubat 1923 günü, Rauf Bey, Ferit Bey'in görevden alınması için ısrar ediyordu. Paris'ten alındıktan sonra onun başka bir elçiliğe atanmasına da kesinlikle karşıydı. Başka bir göreve atanmak istenirse, Rauf Bey buna Meclis'te de karşı çıkacaktı, karşı çıkmayı bir görev sayacaktı. Yani, Ferit Bey'in işini orada bitirmeye, onun diplomatlık mesleğini ebediyen söndürmeye Rauf Bey yemin etmiş gibiydi. İsmet Paşa'ya şunları yazdı:

"Umur-u hariciyeye bilmecburiye üçüncü defadır vekalet ediyorum. Her defasında Ferit Beyefendinin muamelatta alelekser lüzumundan ziyade hissiyatla müteharrik olduğunu müşahede ettim. Bu defaki vekaletimde merkezin malumatı olmadan cerayan eden bazı muamelat dolayısıyla hürmetkârane olmakla beraber kuvvetlice nazarı dikkatlerini celbe mecbur oldum.. Hadise üzerine gerek zatı âlinize vaki olan maruzatım, gerek Gazi Paşa ile muhaberat ve Heyet-i Vekile ile müzakerat neticesinde müşarünileyhin Paris'te devam-ı memuriyeti caiz olmadığını Heyet-i Hükümetçe müttefikan takarrür etmiş ve o vazifede istihdamı imkânı münselib olmuştur.

"Maruzat-ı salifeden başka Ferit Beyefendi vaadlarına rağmen Paris'te Fransız hükümet-i cumhuriyesi ile bir sulh-i münferid hakkında dört gün icra ettiğini bildirdiği müzakerattan beni vazifeten değil, vazifesine taallik eden bir meselenin izahı esnasında ve lütfen haberdar etmek suretiyle zatıâlinizin tabirini istimal ediyorum, dürüst hareket etmemiştir. İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekaleti Vekili olarak müşarünileyhin

178) ***Ibid.***, s. 490, No. 493.

başka bir sefarette istihdamına dahi muvafakat edemeyeceğinden başka, meb'us olarak da muhalefeti vazife-i milliye telakki etmekteyim. Lozan'a celp ve nezdinizde misafir bulundurmak suretiyle haricen ve dahilen hadisenin su-i tesirini izale maksadı takib buyuruluyorsa bu müddet zarfında Ferit Beyefendiyi mezun telakki edebileceğimizi arzeylerim efendim."[179]

1920'lerde, zirvede kavga böyle oluyormuş demek! Bugünkü kuşak görsün diye belgelerin asıllarından uzunca parçalar aktarıldı. Dili anlayabilene akşolsun! Başbakan Hüseyin Rauf Bey (Orbay), Ferit Bey'i çok duygusal buluyor, kendisini atlamakla suçluyor ve görevden almak için sonuna kadar dayatıyor Acımasız davranıyor. İsmet Paşa'nın Lozan'dan Ankara'ya dönüş telaşı içinde olduğu bir sırada, 6 Şubat 1923 günü, hükümetin bir kararıyla Ferit Bey'in Paris Mümessilliği görevine son veriliyor.

İsmet Paşa, Fransızların entrikası yüzünden sefirimizi görevden alamayız. Bir süre orada bırakalım, ondan sonra uygun bir elçiliğe nakledelim diyordu. Yapılacak şey bu olmalıydı, normali de buydu. Yoksa Fransızın şantajına, entrikasına boyun eğmiş durumuna düşerdik. Saygınlığımız zedelenirdi. Rauf Bey'in ise gözü sanki başka bir şey görmüyordu. Köşeye sıkıştırdığı Ferit Bey'in işini bitirmeden rahat etmeyecekti. Ve Rauf Bey, kavganın birinci raundunu kazanıyor.

Ferit Bey, Ankara'ya dönüyor. Cumhuriyetin ilanı üzerine, 30 Ekim 1923 günü kurulan Birinci İsmet Paşa kabinesinde İçişleri Bakanı oluyor. 6 Şubat 1925 tarihinde de Londra Büyükelçiliğine atanıyor. Hüseyin Rauf Bey'in, başka hiçbir elçiliğe atanamayacağını söylediği Ferit Bey, Londra, Varşova, Tokyo gibi merkezlerde, büyükelçi olarak uzun yıllar başarıyla görev yapıyor ve ülkemize yararlı hizmetlerde bulunuyor.

Son Mesaj

Ahmet Ferit Tek. 1925'ten sonra tamamen Dışişleri hizmetine girdi. 1925-1932 yıllarında Londra'da, 1932-1939 yılları arasında Varşova'da, 1939-1943 yıllarında da Tokyo'da büyükelçilik

179) ***Ibid***. s. 490, No. 493.

yaptı. Yaş haddi gelince, görevi bir yıl uzatıldı ve 1943 yılında emekli oldu, İstanbul'a yerleşti.

İsmet İnönü, daha 1923 yılında Ferit Bey'i, "Büyük bir sefirimiz" diye tanımlamıştı. Ferit Bey, gerçekten Atatürk ve İnönü dönemlerinin seçkin büyükelçilerinden biri olduğunu hizmetleriyle kanıtladı. Diplomasideki elle tutulan başarılarına bir örnek:

Türk Hükümetinin, İngiliz Vickers-Armstrong şirketinden eski bir alacağı vardı. Ferit Tek, Londra'da büyükelçi bulunduğu sırada, 1929 yılında, âdeta batmış gibi görülen bu parayı kurtardı. Şirket, Türkiye'ye 150 bin İngiliz lirası kadar bir para ödemeyi kabul etti. Bunun üzerine Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu, 11 Aralık 1929 günü Ferit Tek'e şu telgrafı çekti:

"1– Telgrafınızı aldım ve Heyeti Vekileye arzettim.

"2– Nakden tasfiyesi tekarrür eden yüzelli bin sterlinin alınarak Maliye Vekaletine gönderilmesi şıkkı Heyeti Vekilece tercih edilmiştir. Mezkûr meblağın Hazineye irsali.

"3– Telgrafınız Heyeti Vekilede okundu. Muvaffakiyet-i devletleri için resmen teşekkür etmek kararı alındı. Şahsen ben de tebrik ederim efendim."[180]

İki hafta sonra, Saraçoğlu, Ferit Bey'e şunları telledi: *"Para alınmıştır. Bugün (25 Aralık 1929) içtima eden Heyeti Vekilede Maliyenin teklifiyle zat-ı devletinizin bu işte sepkeden hizmetine mükafaten 10.000 Türk lirası verilmesi takarrür etmiştir efendim."*[181]

Ahmet Ferit Tek, 1939 yılında Varşova'dan Tokyo'ya atandı. İkinci Dünya Savaşı patlamış, uluslararası ulaşım allak-bullak olmuştu. Tokyo'ya varınca, 5 Aralık 1939 günü Ankara'ya şu kapalı telgrafı çekti:

"Bin müşkülatla üç ayda muvasalat kabil oldu. Teahhurum, beyannamede arzolunduğu üzere, harbin vesait-i nakliyeyi tevkif ve intizamını tagyir etmesinden tevellüt eylemiştir. Navlun dahi tezyit olunmuştur. Harcırah yetişmedi. Muzayaka-

180) ***DBA – Sicil No. 229***
181) ***Ibid.***

dayım. Telgrafla dört bin dolarlık daha avans gönderilmesi hürmetle mercudur."[182]

Bu telgrafın altına, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu şu notları düşmüş: "1- Maaşın hemen telgrafla irsali, 2- Harcırahına ilaveten ve mahsuben 1000 dolar gönderilmesi."

*

Aradan yıllar geçiyor. 1970 yılında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ellinci yılı kutlanıyor. Acaba ilk Meclis'ten kimler hayatta kalmıştır, diye merak ediliyor. Araştırılıyor. Görülüyor ki, İlk Meclis'ten sadece 14 kişi hayattadır: *Fahrettin Altay, Tevfik Rüştü Aras, İsmet İnönü, Celal Bayar, Ahmet Fevzi Erdem (Batum Mebusu), Abdülgani Ensari, Refik Koraltan, Yasin Kutluğ, Ali Kılıç, Halil İbrahim Özkaya, Hüseyin Aksun, Yasin Haşimoğlu Akdağ ve Ahmet Ferit Tek.*[183] Bu 14 eski mebusun duvayeni, en yaşlısı Ahmet Ferit Tek'tir. O tarihte kendisi 94 yaşındadır ve İstanbul'da yaşamaktadır. 23 Nisan'ın ellinci yıldönümü dolayısıyla kendisinden bir mesaj alınır. Ferit Bey, bu mesajında şöyle demektedir:

"Aziz vatandaşlarım,

"Bugün, müthiş bir yıkılıştan, mes'ud bir yükselişe gidişimizin muvaffakiyet devrini kutluyoruz.

"Milli hayatımız için ne korkunç, ne karanlık günler idi, o günler! Birinci harbin ertesi günleri!

"Asırlarca, Asya, Afrika, ve Avrupa'da fermanferma, büyük, Osmanlı Devleti, en büyük Türk Devleti, uzun müddet zaaf, atalet ve harabe içinde yaşadıktan, devlet değil, âdeta bir müstemleke hayatı sürdürdükten sonra, gümbür gümbür çöküyor, parçalanıyordu! Galib düşman, memleketimizi paylaşmak kavgasına girişmişlerdi. Bütün saltanatımız esnasında, kendilerine kardeş muamelesi yaptığımız muhtelif unsurlar, bizi arkamızdan vurmak için silahlanmış, düşman bayraklarını kaldırmışlardı.

---

182) ***Ibid.***, Tokyo B. Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 5.12.1939, No.220.

183) Nalan Seçkin, ***İlk Meclis'ten Kalanlar*, 1920-1970,** Ankara: 1970.

"Bir kıyamet günü yaşıyorduk. Ne oluyorduk, ne olacaktık? Bütün Türkler, hayret ve dehşet içinde idik! O kadar ki, o esnada, bazı kalbi veya aklı zayıf kimseler, ecnebi himayesine girmeyi bile düşünebildiler.

"İşte o aradadır ki, bir mucize belirdi; bir ziya, bir nur parladı. Bir genç zabitimiz, Mustafa Kemal, meydana çıktı. ***'Ne oluyorsunuz?'*** *dedi. Ne oluyorsunuz?"* ***'Korkmayın, hiç ümidinizi kesmeyin.'*** *Bu millet el'an berhayat ve zindedir. Canlıdır. Hürriyetini, istiklalini kurtaracaktır. Korkmayın, hiç korkmayın!*

"Bu halaskârı ta'zim ile analım!"...[184]

Ahmet Ferit Tek, mesajına devam ediyor:

"Mustafa Kemal yalnız asker değil, idarecilerin, siyasilerin en büyüğü, en akıllısı, en uzak göreni idi.

"O bilirdi ki, dünyada yalnız ileri medeniyetli milletlere hakk-ı hayat vardır. O bilirdi ki, millet çalışıp, tekamüle ermek için, uzun ve devamlı huzur ve sûkuna muhtaçtır. Medeniyet bir sulh mahsulüdür. O öğrenmişti ki, bir milletin devam ve bekası için, etrafında, dünya muhitinde, sulh ve salah hüküm sürmelidir. 'Yurtta sulh, cihanda sulh!'...

"İlk Yirmi Üç Nisan'dan beri, hürriyet, istiklal ve inkişaf içinde yaşıyoruz. Terakki, tekamül, medeniyet yolunda çalışmamız, hızla ve parlak muvaffakiyet ile, devam ediyor...

"Vatanperver Gazi'nin candan arzusu, gaye-i hayatı bir medeni, kuvvetli Türkiye'nin kurulması ve huzur, saadet içinde, hür ve müstakil yaşaması değil mi idi?

"İşte bugün o gayeye varılmış, Türkiye, bir faaliyet nuru içinde, bu yolda kurulmuş ve yükselmiştir.

"ilelebed payidar olsun...!"

Ahmet Ferit Tek, TBMM'nin 50. yıldönümünü kutladıktan ve bu mesajı yayınladıktan bir yıl sonra, 1971 yılında, 95 yaşında vefat etti. Ardından kızı Dr. Emel Esin, babasını tanıtan bir yazı ya-

184) "İlk Büyük Millet Meclisinden Hayatta Kalan En Yaşlı Aza, İstanbul Milletvekili Ahmet Ferit Tek'in Yirmi Üç Nisan'ın Ellinci Yıldönümünde Mesajı", ***Türk Kültürü***, sayı 91, yıl VIII, Mayıs 1970, s. 411-442.

yınladı.[185] A. Ferit Tek hakkında, dergilerde başka yazılar da çıktı.[186]

Ahmet Ferit Tek, bir fikir adamıydı. Bazı fikirleri son yıllarda günlük basında da anıldı. Oktay Akbal, onun ekonomik bağımsızlık düşüncesine parmak bastı ve şunları yazdı:

"8 Mart 1921 günü TBMM'nin Maliye Bakanı Ferit Tek, *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi yazarı Hüseyin Ragıp'a (Baydur) şunları söyler:

"...'Yazmayı unuttuğunuz mühim bir şey var: Fabrika, azizim fabrika. Evet bize en lazım şey bu. Yazınız, tekrar yazınız, herkese anlatınız ki bize fabrika, yine fabrika lazımdır. Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı (istiklal-i iktisadisi) ancak bununla sağlanacaktır. Bu olmazsa kazanacağımız siyasal bağımsızlık neye yarayacaktır.!'

"Kurtuluş Savaşının en zorlu döneminde Maliye Bakanının baş düşüncesi budur; ekonomik bağımsızlık!..."[187]

Derya Sazak da, Ahmet Ferit Bey'in 18 Şubat 1925 günü TBMM'nin gizli oturumunda söylediği bir sözünü günümüz politikacılarına hatırlatmayı yararlı görmüştür. Ahmet Ferit Bey, milletvekillerine seslenerek,

"...Beyefendiler", demiş, *"Devlet işinde memleketi idareye memur ettiğiniz adamların namusları bir servet-i milliyedir. Bunları muhafaza ediniz."*[188]

---

185) Dr. Emel Esin, "Kayıplar: Ahmet Ferit Tek (1877-25.IX.1971)", ***Türk Kültürü,*** sayı 110, yıl X, Aralık 1971, s.137-142.

186) Prof. Necati Akder, "Seçkin Vatansever, Büyük Milliyetçi, Değerli Fikir ve Mefkure Adamı Ahmet Ferit Tek, Uful Etti!", ***Türk Kültürü,*** Aralık 1971, s.116-128

187) Oktay Akbal, "Ekonomik Bağımsızlık Olmadan...", ***Milliyet***, 12.5.1994.

188) Derya Sazak, "Ferit Bey'in Serveti", ***Milliyet***, 23.9.1993.

VII

İSMET İNÖNÜ

Hariciye Vekili İsmet Paşa Hazretleri, mevcut bir kısım sefarethane ve şehbenderhanemizin muvakkaten idaresini Paris Mümessilliğine tevdi eylemiştir. 21.11.1922

Ahmet Ferit Tek

*

Çerkez Ethem'in Lozan'a giderek heyet-i murahhasamıza suikast tertibatıyla alakadar olması... muhtemel görülmektedir. 13.1.1923

Kemal Atatürk

*

Taşnak ve Hınçak merkezlerince iki grubun İsviçre'ye izam edildikleri, keza Çerkez Ethem'in de İsviçre'ye geçtiği bildiriliyor. 14.5.1923

Hüseyin Rauf Orbay

*

İnönü beni çok sevdi, iki yanağımdan öptü.

Sir Winston Churchill

Dışişleri'nde Devrim

Kitaplarda okuruz: 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırıldı. 4 Kasımda son Sadrazam Tevfik Paşa istifa etti. Böylece, İstanbul Hükümeti tarihe karıştı. 16/17 Kasım gecesi son Padişah Vahdettin de yurtdışına kaçtı. Osmanlı devleti tarih olup gitti. TBMM, Osmanlı devletinin sona erdiğini belirten, geriye dönük bir karar kabul etti. Kararda, Osmanlı devletinin, 16 Mart 1920 tarihinde, yani İstanbul'in işgal edildiği gün, sona ermiş olduğu belirtildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Osmanlı devletinin varisi sayıldı ve öyle oldu.

Peki, Osmanlı devletinin teşkilatı, asker sivil kadroları, memuru, subayı, onların kazanılmış hakları ne oldu? Geçiş döneminde uygulama nasıl yapıldı? Evet, Refet Paşa (Bele) Ankara'dan İstanbul'a gönderildi, Babıâli'yi teslim aldı, askeriyle birlikte birkaç resmi binaya yerleşti, diyelim. Ondan sonrası? Buyurun, başlıbaşına bir inceleme konusu. Bu soruları tarihçilere, araştırıcılara bırakıp geçelim.

Bu arada, Osmanlı devletinin dış teşkilatı ne oldu? Bu sorunun karşılığı kitaplarda pek yok. Biraz arşivlere inmek gerekiyor. Yurtdışındaki Osmanlı Elçilikleri, Konsoloslukları ne oldu? Ya elçiliklerde, konsolosluklarda çalışan son Osmanlı hariciye memurları? Onların maaşları, ödenekleri, yollukları, emeklilik hakları? Kadroları, terfileri, kazanılmış hakları, gelecekleri, güvenceleri ne oldu? Elçilik ve konsolosluk binaları, o binalarda devlete ait eşyalar, demirbaşlar ne oldu? Evet, Osmanlı devleti, küçüle küçüle, İstanbul belediye sınırlarına kadar daralmıştı. Buna paralel olarak, devletin dış teşkilatı da pek küçülmüştü. Bir zamanlar haşmetli bir cihan imparatorluğu olan o Devlet-i Aliyye, içte de dışta da, yavaş yavaş eriyip biten bir mum gibi sönüp gitmişti. Ama cami yıkılsa da mihrabı kalır. Osmanlı devletinin de yurtdışında, az da olsa, temsilcilikleri kalmıştı ve oralarda hâlâ Osmanlı görevlileri vardı.

İşte, İsmet Paşa (İnönü), Dışişleri Bakanı olunca, bu soruna da el attı. Paşa, 26 Ekim 1922 günü Dışişleri Bakanlığına atanmıştı. Dışişleri Bakanı ve başdelege sıfatıyla, Lozan Barış Konferansına katılmak üzere, 5 Aralık günü Ankara'dan yola çıktı. İsviçre'ye varınca, konferansın bir hafta ertelenmiş olduğunu öğrendi. Bu bir haftalık zamanı değerlendirmeyi düşündü ve Fransa Hükümetinin

İsmet İnönü

de daveti üzerine, 15-16 Kasım günleri Paris'i ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında, Fransız devlet adamlarıyla görüşmeler yaptı ve ulusal davamızı Fransız basınına anlatmaya çalıştı. Yine bu ziyaret sırasında, eski Osmanlı devletinden kalan elçilikler ve konsolosluklar sorununa da eğildi.

İsmet Paşa, pratik bir kararla, Avrupa ve Amerika'da ne kadar Osmanlı elçiliği ve konsolosluğu kalmışsa, hepsini, geçici olarak, Paris Mümessili Ahmet Ferit (Tek) Bey'e bağladı. Paris Mümessilliği, o tarihte, Ankara Hükümetinin Batı Avrupa'daki en güçlü temsilciliğiydi. Resmen elçilik veya büyükelçilik adını taşımıyordu, ama fiilen büyükelçilik gibi iş görüyordu. Bunun başında, eski bakan ve milletvekili Ahmet Ferit (Tek) Bey vardı. İsmet Paşa, eski kabine arkadaşı Ferit Bey'e güveniyordu ve son Osmanlı dış temsilciliklerinin hepsini ona bağlıyordu. Bu temsilcilikler konusunda görevli ve yetkili kişi Ferit Bey'di artık.

Avrupa ve Amerika'daki son Osmanlı temsilciliklerinin, Paris Mümessilliğine bağlanması, Ankara Hükümetine bağlanması demekti. Başka bir deyimle, Ankara Hükümeti, Paris Mümessilliği aracılığıyla, Osmanlı dış teşkilatını teslim alıyor veya düpedüz yutuyordu. Bu, bir bakıma, bir ihtilaldi, veya silahsız, kansız bir sivil darbeydi. Şu anda, Ahmet Ferit Bey'in Paris'teki pozisyonu, Refet Paşa'nın İstanbul'daki durumunu andırıyordu. Refet Paşa, payıtahttaki Osmanlı merkez teşkilatını, Ferit Bey de yurtdışı teşkilatını teslim alıyorlardı.

Ferit Bey, İsmet Paşa'yı Paris'ten Lozan'a uğurladıktan sonra, Avrupa'daki son Osmanlı temsilciliklerine ilk talimatını gönderdi. 21 Kasım günü, Madrid, Stockholm, Kopenhag, Lahey, Brüksel, Bern ve Londra'daki Osmanlı Elçiliklerinde görevli ikinci veya üçüncü sıradaki memurların adlarına bir genelge yazı yolladı. Şöyle dedi:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili İsmet Paşa Hazretleri, mevcut bir kısım sefarethane ve şehbenderhanelerimizin muvakkaten idaresini Paris Mümessilliğine tevdi eylemiştir. Emr-i mezkûre tevfikan makam-ı aciziye merbut olacak olan (Londra, Lahey-Brüksel, Madrid, Stockholm-Kopenhag, Bern...) sefaretinin umur-u cariyesini temşiyete (günlük işlerini yürütmeye) Zatı Âlinizi memur eylediğim cihetle, işbu tezkere-

nin yedinize vusulünden itibaren yirmi dört saat zarfında es'ile-i melfufenin (ilişikteki soruların) cevaplarını bittanzim irsal buyurmanızı rica ve temenni-yi muvaffakiyet eylerim efendim."[189]

Bu yazı, Madrid Maslahatgüzarı Mukbil, Londra'da Başkâtip Şefik, Kopenhag'da da görevli olan Stockholm Sefaretinde Lahik Mukbil, Brüksel'de de görevli Lahey Sefaretinde Esad ve Bern Sefaretinde İkinci Kâtip Numan Rıfat (Menemencioğlu) Beylere gönderilmişti. Burada dikkati çeken ilginç nokta şudur: Osmanlı Elçilikleri, küçük memurlar aracılığıyla Paris Mümessilliğine bağlanıyor. Ferit Bey, onların başlarındaki amirleri, sefirleri atlıyor. Doğrudan küçük memurlara görev veriyor. Örneğin, o tarihte Londra Sefaretinin başında Reşid Paşa vardır (Tanzimatçı Koca Reşit Paşa ile karıştırılmaya). Ferit Bey, Reşid Paşa'yı atlıyor, doğrudan Londra'daki Başkâtip Şefik Bey'e yazıyor ve ona görev veriyor. 'Sefaretin günlük işleri için sizi görevlendirdim, bundan böyle doğrudan bana bağlı olacaksınız,' diyor. Yani Londra'daki başkâtip, artık emirleri oradaki Reşid Paşa'dan değil, Paris'teki Ferit Bey'den alacak, Londra Sefareti artık Başkâtip Şefik Bey'den sorulacaktır, Reşid Paşa'dan değil. Bir askeri darbe sırasında, teğmenlerin, karargâhtaki generalleri teslim almaları gibi, burada da başkâtip, koskoca Osmanlı sefirini teslim almakta ve sefarete el koymaktadır.

Bern'deki Osmanlı Elçiliğinin başında da o tarihte Başkâtip Reşat Nuri Bey vardı. Ferit Bey, Bern Elçiliğinin günlük işlerini yürütmek için, başkâtibi değil de İkinci Kâtip Numan Rıfat Bey'i görevlendirmiş, resmi yazıyı da doğrudan ikinci kâtibe yazmıştı. Ferit Bey, Başkâtip Reşat Nuri Bey'e de özel bir yazı yazmış, her elçilikte, geçici olarak, yalnız bir memur bırakılmasının kararlaştırıldığını, Bern Elçiliğinde günlük işleri yürütmek için İkinci Kâtip Numan Bey'in görevlendirildiğini bildirmiştir. Ama elçiliklerin düzenlenmesi işinin pek uzamayacağını, kendisi (başkâtip) arzu ederse, bir ay kadar Bern yakınlarında bir yerde kalarak, kesin sonucu bekleyebileceğini sözlerine eklemiştir.[190] Demek ki, başkâtibe biraz umut veriliyordu. Başkâtip görevden alınıyordu, ama yapılacak yeni dü-

---

189) ***PBA – K. 272/1:*** Ferit Bey'den Madrid, Stockholm (Kopenhag), Lahey (Brüksel), Bern ve Londra Sefaretlerindeki görevlilere yazı. 21.11.1922.

190) ***Ibid.***, Ferit Bey'den Bern Sefaretinde Reşat Nuri Bey'e mektup. Hususi. 21.11.1922.

zenlemede kendisine belki yine bir görev verilebilirdi. Şimdilik Bern Elçiliği, başkâtibe değil, İkinci Kâtip Numan Bey'e emanet ediliyordu. O ikinci kâtip, yirmi yıl sonra, Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenecek olan Numan Menemencioğlu idi.

Avrupa'daki Osmanlı Elçiliklerinin, geçici olarak, Paris Mümessilliğine ve dolayısiyle Ankara'ya bağlanması işi iki haftada tamamlandı. Bu temsilcilikler, ondan sonra, bütün 1923 yılı boyunca Paris Mümessilliğine bağlı kaldılar, emirleri oradan aldılar, yazılarını, raporlarını oraya gönderdiler. Paris Mümessilliği, kendisine bağlı elçiliklerden pek çok bilgi topladı. Bu temsilciliklerimizin bulundukları ülke hükümetleriyle ilişkileri, binaları, demirbaşı, personeli, personelin dereceleri, maaşları ve ücretleri, elçiliklere bağlı konsolosluklar ve fahri konsolosluklar vb. gibi birçok bilgi toplanıp Dışişleri Bakanlığına rapor edildi. Bu bilgilere dayanılarak, Osmanlı devletinden kalan binalar, demirbaşlar ve personel yeniden gözden geçirildi. Eski Osmanlı Dışişleri memurları süzgeçten geçirildi, bir bölümü ayıklanıp açığa çıkarıldı, diğer bir bölümü ise yeniden Dışişleri kadrosuna alındı. Ayıklayıp, eleyerek bazı kişilere yeniden görev vermeye, o zamanlar, "cevaz-ı istihdam" tabir ediliyordu. Bu, Dışişlerindeki devrimin veya reformun birinci aşamasıydı.

İkinci aşama, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri teşkilatının kurulması oldu. Dışişlerimiz merkez ve dış teşkilatının yeniden düzenlenmesi, yabancı ülkelerle normal diplomatik ilişkiler kurulması, özellikle eski düşman ülkelerde yeniden elçilikler, konsolosluklar açılması için Lozan Barış Antlaşmasının yürürlüğe girmesini beklemek gerekti. Bu da 1924-1925 yıllarına kadar sarktı.

İki Almanya'nın birleşmesi sırasında, Pekin'de görevliydim. Federal Almanya Büyükelçiliği, bir çırpıda Doğu Almanya Büyükelçiliği binalarına el koyuverdi. Demokratik Almanya Büyükelçiliği binasıyla, personeliyle geniş bir misyondu. Yetişmiş ve uzmanlaşmış kalabalık personeli vardı. Doğu Alman Büyükelçisinin kendisi de iyi yetişmiş bir Çin uzmanıydı ve bizim oradaki duvayenimizdi. Popüler bir diplomattı, hemen her yerde hazır ve nazırdı. Sonra bir gün, birdenbire ve bütün personeliyle birlikte, ortadan kayboluverdi. Pekin'de bir tek Doğu Alman diplomatı kalmadı.

O günlerde, Batı Alman Büyükelçisiyle sohbet ederken, bu konuya değindim. Vaktiyle bizim de benzer bir tecrübemiz olduğunu, Osmanlı saltanatına son verirken, Osmanlı diplomatları arasında bir eleme yaparak bir bölümünü yeni teşkilatımıza kazandırdığımızı anlattım. Büyükelçi, Doğu Alman diplomatlarının hepsinin işlerine son verdiklerini, bir tekini bile Federal Almanya Dışişleri kadrosuna almayacaklarını, bu konuda kesin kararlı olduklarını söyledi. Demek ki, biz daha yumuşak ve insanca davranmışız; "cevaz-ı istihdam"ı ilke olarak kabul etmişiz. Alman ise bunu reddetmiş, daha katı ve köktenci davranmış.

Ne denir, her yiğidin bir kılıç kullanışı var.

Bayrak, İnmez!

Lozan Barış Konferansında, Dışişleri Bakanımız ve Başdelegemiz İsmet Paşa'nın (İnönü) can güvenliği sorunu, o zamanki ilgililerimizi pek düşündürmüş. Paşa, yaver ve emireri olarak, Lozan'a on kadar asker de götürmüş ve bunlar, orada, koruma görevleri de üstlenmişler. Türk istihbaratı o günlerde oldukça uyanık davranmış. Atatürk de konuyla doğrudan ilgilenmiş ve İsmet Paşa'yı, zaman zaman bilgilendirip uyarmıştır. Konferansın daha ikinci günü Atatürk, İsmet Paşa'ya şu şifreyi çekiyor.

"Ethem ve Eşref'le rüfekasının ve muhtemelen Reşit ve Tevfik'in İsviçre'ye gittikleri istihbar edilmiştir. Zatı Âlilerine suikastte bulunmaları ihtimali olduğundan, İsviçre Hükümetine müracaatla tevkif ve hudud haricine ihraç ettirilmelerinin temini taleb ederim."[191]

Burada, Ethem denen kişi, Çerkez Ethem'dir. Eşref de eski Teşkilatı Mahsusacı Kuşçubaşı Eşref. Reşit ve Tevfik ise Çerkez Ethem'in kardeşleridir. Bunlar, -önceki hizmetleri bir yana- Milli Mücadeleye hıyanet etmiş ve Yunanistan'a kaçmış belalı sabıkalılardı. Demek ki, Lozan'da, İsmet Paşa'ya suikast, önce bunlardan bekleniyordu.

Ayrıca, Ermenilerin de İsmet Paşa'ya suikast hazırladıkları haber alınmıştı. Ermeni çeteleri, suikast işlerinde uzmandı ve pek teh-

191) Bilâl N. Şimşir, ***Lozan Telgrafları, Cilt I***, Ankara:1990, s.119, No.17.

likeliydi; 1921-1922 yıllarında eski Sadrazam Talat Paşa'yı Berlin'de, Sait Halim Paşa'yı Roma'da ve daha birçok seçkin Türk'ü çeşitli yerlerde vurmuşlardı. Rıza Nur'un dediği gibi, "*Suikast, Ermeni milletinin spesiyalitesidir...*"[192]

Atatürk, 13 Ocak 1923 günü, İsmet Paşa'ya ikinci bir kapalı telgraf gönderiyor:

"*Refakatinde Eşref olduğu halde bera-i tedavi İsviçre'ye giden Çerkez Ethem'in Lozan'a giderek heyet-i murahhasamıza suikast tertibatıyla alakadar olması bazı istidlata nazaran Erkan-ı Harbiye-i Umumiyece muhtemel görülmektedir*" diyor.[193]

Bunlar, Lozan Konferansının ilk dönemiyle ilgilidir.

Konferansın ikinci döneminde de suikast tehditleri İsmet Paşa'nın peşini bırakmaz. 22 Nisan 1923 günü, Başbakan Hüseyin Rauf Bey (Orbay), İsmet Paşa'ya şunları teller:

"*Zat-ı samilerine karşı suikast için Yunanistan'da eşhas-ı lazimenin izhar edildiği* (gerekli kişilerin hazırlandığı) *ve bugünlerde İngiltere pasaportu ile Kıbrıs'lı Mamapoli nam-ı müstearile* (takma adıyla) *zat-ı samilerine ve Refet Paşa Hazretlerine suikast maksadile hareket edeceği mevsukan istihbar edilmiştir. Tertibat-ı tahaffuziyenin tezyidini* (korunma önlemlerinin arttırılmasını) *rica ederim. İsviçre Hükümetini münasib suretle keyfiyetten haberdar buyurmaları mercudur*" der.[194]

Ermeni, Çerkez, Yunan suikastçileri derken, bu arada, beklenmedik başka bir suikast, Lozan Konferansını derinden sarsmıştır. Konferanstaki Rus delegesi Vorovski, 10 Mayıs 1923 gecesi vurulmuş ve konferans çevreleri birdenbire karışmıştır. İsmet Paşa, hemen o gece, haberi Ankara'ya telliyor ve: "*Rusların mukim oldukları otelde suikast yapılmıştır. Vorovski maktul (öldürülmüştür), iki refiki ağır yaralıdır. Katilin tutulduğu ve bir İsviçreli olduğu söyleniyor. Tafsilat nakıstır (eksiktir)*" diyor.[195]

---

192) Rıza Nur, ***Hayat ve Hatıratım***, cilt III, s.1066-1067.

193) Şimşir, ***Lozan Telgrafları I***, s. 378, No.337.

194) Şimşir, ***Lozan Telgrafları II***, No. 46: Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den Lozan'da İsmet Paşa'ya şifre tel. Gayet Müstaceldir. Ankara, 22.4.1923, No.4.

195) ***Ibid***, No.207: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel. 10.5.1923, No.80.

Olay, Lozan'da yankılanıyor ve İsviçre gazeteleri, "memleketimizde misafir olan diğer yabancı heyetlere karşı çok mahçup durumdayız" diye yazıyorlar. Fransa delegesi General Pellé de, İsviçre'nin tekin olmadığını, barış müzakerelerini bir an önce bitirip buradan gitmek gerektiğini söylüyor ve İsmet Paşa'nın iyi korunup korunmadığını soruyor.[196]

Vorovski'nin vurulması, Türk hükümetini de pek kaygılandırıyor. Rus delegesi öldürüldüyse, o güvensiz şehirde –Allah göstermesin– Türk delegesi de vurulabilirdi. Hüseyin Rauf Bey, İstanbul'daki Müttefik temsilcileri katında hemen girişim yaptırıyor ve Lozan'daki Türk delegelerinin korunmalarını istiyor. İsmet Paşa'ya da,

"*Başkaca yapılacak bir şey var ise bildirmenizi suret-i mahsusada rica ederim.*" diyor.[197] Paşa,

"*Hükümetçe ibraz buyurulan alakaya arz-ı teşekkür ederim. Yapılacak başka bir şey olmadığı maruzdur,*" diye karşılık veriyor.[198]

Vorovski'nin vurulmasından üç gün sonra, İsmet Paşa'ya suikast hazırlandığı yolunda bir haber daha alınıyor. Türk hükümeti, hemen gerekli girişimlerde bulunuyor; Bir yandan İtilaf Devletlerini, öte yandan da İsviçre makamlarını harekete geçiriyor. H. Rauf Bey, 14 Mayıs 1923 günü, hem İsmet Paşa'ya hem de Türkiye'nin Paris Temsilciliğine şunları telliyor:

"*Almanya'daki Taşnak ve Hınçak Merkez-i Umumilerince iki grubun İsviçre'ye izam edildikleri (yollandıkları), keza Almanya'da bulunan Çerkez Ethem'in İsviçre'ye geçtiği mevsuk kaydıyle bildiriliyor. İcab edenler nezdinde derhal nazar-ı dikkat-ı celp ile teşebbüsatta bulunmanızı ve neticenin sür'atı iş'arı mercudur.*"[199]

---

196) Ali Naci Karacan, ***Lozan Konferansı ve İsmet Paşa***, Üçüncü Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s.286-287.

197) Şimşir, ***Lozan telgrafları II***, No.216: Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den Lozan'da İsmet Paşa'ya tel. 12.5.1923, No.109.

198) ***Ibid., No.229***: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel. 13.5.1923, No.91.

199) ***Ibid***. No. 236: Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den Paris Mümessilliğine şifre tel.14.5.1923, No.13066.

Yeniden İsviçre'de ve Fransa'da girişimler yapılıyor. Etkin koruma isteniyor. Bu girişimler üzerine İsviçre Hükümeti, koruma önlemlerini arttırıyor. Lozan Polis Müdürü Jaquiard, İsmet Paşa'ya geliyor ve:

"Paşa hazretleri, diyor, Ermeni çetelerinin size bir suikast yapacaklarını biz de haber aldık, görevimiz sizi korumaktır. Ancak, sizden bir ricamız var, ilk önlem olarak konferans salonuna gidip gelirken otomobilinizden Türk bayrağının kaldırılmasını rica ediyoruz."

İsmet Paşa, bu öneriyi şiddetle karşılıyor ve,

"Ben, diyor, burada Türk delegesi olarak bulunuyorum. Bu Türk bayrağı benim arabamdan kalkmaz. Ben burada bir suikaste kurban gidebilirim. Fakat benim ardımdan bir Türk delegesi daha gelir, arabaya biner ve benim vazifemi yapar. Fakat Türk bayrağı otomobilden hiçbir zaman kaldırılamaz. Bin Türk delegesi bile kurban edilse bayrak kaldırılmaz, yerinde durur."[200]

Paşa bunları söyledikten sonra, hemen küçük Türk bayrağını taşıyan otomobiline binerek bir hastaneyi ziyarete gidiyor.[201]

Evet, İsmet Paşa, Lozan'da her an suikast tehlikesiyle burun buruna olmuş. Rum, Ermeni, Çerkez çeteleri, Paşa'yı vurmak için fırsat kollamışlar. Türk istihbaratı uyanık, İsviçre polisi de tedbirli davranmış ve suikastçılara fırsat verilmemiş. Bu sayede, İsmet Paşa ve Türk Heyeti, Lozan'da görevini başarıyla tamamlayıp sağ salim yurda dönebilmişlerdir.

Ve, bütün konferans boyunca, İsmet Paşa'nın otomobilindeki küçük Türk bayrağı, hep çırpınmış durmuş, hiç aşağı indirilmemiştir.

İnönü, Churchill'i Neden Öptü?

İsmet İnönü, savaşın ne demek olduğunu dünyada en iyi bilen devlet adamlarından biriydi. *"Hayat-ı millet tehlikeye maruz kal-*

---

200) Mehmet Kemal, "Tarihten Gelen", ***Cumhuriyet***, 8. XI. 1984 ve ***Asım Us'un Hatıra Notları, 1930-1950***, İstanbul: 1966, s.11.

201) Karacan, **op.cit.**, s. 292.

madıkça, harp bir cinayettir" diyen Atatürk'ün silah arkadaşı, cephe komutanıydı. O kuşak, Trablusgarb Savaşını, Balkan Savaşını, Birinci Dünya Savaşını ve nihayet İstiklal Savaşını bütün dehşetiyle yaşamış, imparatorluğun dağıldığını görmüş ve "Yurtta sulh, cihanda sulh" düsturuna yürekten inanmıştı. Bu yüzden İsmet İnönü liderliğindeki Türkiye, İkinci Dünya Savaşının dışında kalmaya kararlıydı ve o korkunç savaşa sürüklenmemeyi başarmıştır.

Ama o yıllarda, Cumhurbaşkanımız İsmet İnönü, savaş-dışı kalabilmemiz için akla karayı seçmiş, Türkiye'yi savaşa sokması için kendisine yapılan ağır baskılara göğüs germek durumunda kalmıştır. Baskılar savaşın ilk döneminde Almanya'dan, son döneminde de Müttefiklerden geldi. Türkiye, 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile bir İttifak Antlaşması imzalamıştı. Bu antlaşmaya bağlı askeri sözleşmeye göre, Müttefikler, Türkiye'yi gerektiği anda, savaşa etkili bir tarzda katılma olanaklarına kavuşturacaklar, yani Türkiye'yi modern silahlarla donatacaklardı. Ama Fransa, o büyük savaşın daha ilk yılında yenilip istilaya uğrayınca, müttefiki Türkiye'yi silahlandırma görevini yerine getiremedi. Geriye, İngiltere kaldı. Ama İngiltere de Dunkerque'de Alman darbesini yiyince, savaşın ilk döneminde kendi derdine düştü; Türkiye'yi silahlandırmayı pek düşünemedi ve dolayısıyla, savaşa girmesi için Türkiye'yi pek sıkıştıramadı. Fakat, İkinci Dünya Savaşının son döneminde Türkiye üzerindeki İngiliz baskıları giderek arttı.

İnönü, bu baskılardan belki en şiddetlisiyle, Kasım 1943 tarihinde Kahire Konferansında karşılaşmıştır. Bu konferansta İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Türkiye'nin hemen Müttefiklerin yanında savaşa girmesini istedi. İlk iş olarak da Türkiye havaalanları İngiliz uçaklarına açılmalıydı. Türkiye'den havalanacak İngiliz savaş uçakları, o tarihte Alman işgali altında bulunan Ege adalarına ve Balkanlar'a hücum edeceklerdi.

İnönü, Churchill'e "hayır" demedi ama ondan silah istedi. Türkiye'nin, savaşa girince Alman saldırısına etkili biçimde karşı durabilmesi için, Türk silahlı kuvvetleri modern silahlarla donatılmalıydı, bu bir. İkincisi, Türk hava sahasının savunmasında Türk hava kuvvetleri İngiliz filolarıyla takviye edilmeliydi... Churchill, Türkiye'nin silah ve destek ihtiyacı hakkında etraflı bilgi istedi. İnönü, Ankara'ya döner dönmez ayrıntılı bilgi vereceğini söyledi ve Kahi-

re'den ayrıldı. Churchill ve İngiliz Dışişleri Bakanı Antony Eden, havaalanında İnönü'yü uğurladılar. İnönü, ayrılırken Churchill'i iki yanağından öpmeyi de ihmal etmedi.

Churchill'in istediği bilgiler, Dışişleri Bakanımız Numan Menemencioğlu'nun 12 Aralık 1943 tarihli mektubuyla Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'e iletildi. Büyükelçinin uşağı, Arnavut asıllı, Zeki adlı ve "Cicero" kod adlı bir Alman casusuydu ve bu çok gizli mektubumuzun örneğini de çabucak Almanlara iletti. Ankara'daki Alman Büyükelçisi Von Papen, bu bilgilere dayanarak, "Türkiye'nin bu defa da savaşa girmeyeceğini" kesin bir dille Hitler'e rapor etti. Çünkü, Türkiye'nin silah ve destek istekleri o kadar fazlaydı ki İngiltere bunları kolay karşılayamazdı. İngilizler de bu istekleri aşırı buldular. Sonunda Türkiye savaşa fiilen katılmadan savaş bitti.

Yıllar sonra, 1965 yılında, Londra Büyükelçimiz Zeki Kuneralp, bir özel yemekte, emekli ve yaşlı Eden'le karşılaşıyor. Eden şu fıkrayı anlatıyor: Kahire Konferansı bitmişti. İnönü memlekete dönüyordu. Churchill ve Eden hava meydanında İnönü'yü uğurluyorlar. İnönü uçağa binmeden evvel Churchill'i iki yanağından öpüyor. Uçak havalandıktan sonra Churchill Eden'e dönüp,

"*Gördün mü, İnönü beni çok sevdi, iki yanağımdan öptü*" diyor. Eden,

"*Tabii ki sizi çok sevecek, onun her istediğini yaptınız*" diye karşılık veriyor. Churchill de bu sefer,

"*Hadi, hadi, beni kıskandın, onun için böyle konuşuyorsun*" diye Eden'e takılıyor.[202]

Evet, İnönü Churchill'i neden öptü acaba?

Kuneralp, "galiba Eden haklı idi" diyor.

Kuneralp de haklıdır. İnönü, Türkiye'ye göz diken Stalin'i veya ona göz yuman Roosevelt'i öpecek değildi ya. Elbette Churchill'i öpecekti, çünkü, o sıralarda ondan haklı beklentileri vardı.

---

202) Zeki Kuneralp. ***Sadece Diplomat. Hatırat,*** İkinci Baskı, İstanbul, 1981. s. 60-62.

VIII

HÜSEYİN RAGIP BAYDUR

Mustafa Kemal Paşa Hz.'nin emirleri üzerine Hâkimiyeti Milliye gazetesini yevmi olarak neşre başladım. Bu gazetenin ser muharrirliğini ifa ettim.

Hüseyin Ragıp Baydur

*

Litvinof ile görüştüm. Reisicumhur Hazretlerinin Rusya'ya seyahati için temas etti. 29.5.1934

Tevfik Rüştü Aras

*

Ben Türkiye ihtilalini takip ve çok takdir ettim. Atatürk'ün bütün eserlerinin hayranıyım. 11.5.1936

Benito Mussolini

*

Bu dünyada hadiseler çok çabuk unutuluyor.

Hüseyin Ragıp Baydur

Ege'den Havalanan Kartal

Hüseyin Ragıp Baydur, Atatürk ve İnönü dönemlerinin seçkin diplomatlarından biridir. Yurtdışında, aralıksız otuz yıl elçilik ve büyükelçilik yaptı. Merkezde ise hemen hemen hiç çalışmadı. Nazik dönemlerde önemli dış merkezlerde bulundu. Üç yıl kadar Paris Mümessilliğinde denendikten sonra, 1925-1955 yılları arasında, sırasıyla, Bükreş, Moskova, Roma, tekrar Moskova, Vaşington, tekrar Roma ve nihayet Londra Büyükelçiliklerinde bulundu. Stalin'i, Mussolini'yi, Roosevelt'i, Truman'ı ve Churchill'i yakından tanıdı. Londra'da görevi başında öldü. Anılarını yazmadı.

Bu büyük Türk diplomatı hakkında bizdeki kitaplarda, ansiklopedilerde bir bilgiye rastlanmaz. Öyleyse, burada, onun özgeçmişine kısaca değinmek fazla olmaz.[203] Hüseyin Ragıp Baydur, 1890 yılında Rodos'ta doğdu. Babası, adliye mesleğinden Mehmet Galip Bey'dir; adalarda, Ege bölgesinde yargıçlık yapmış, Mersin İstinaf Mahkemesi üyeliğinden emekli olmuştu. Hüseyin Ragıp Bey'in de çocukluğu ve ilk gençlik yılları Ege'de geçti. Rüştiyeyi ve idadinin bir bölümünü Rodos'ta okuduktan sonra, 1909 yılında İzmir idadisini birincilikle bitirdi. Bir yıl kadar Sakız Sancağı Maarif Müfettişliğinde çalıştı. 1914 yılında İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun oldu. İstanbul, Üsküdar, Kadıköy Sultanilerinde (lise) öğretmenlik ve müdürlük yaptı. 1913'te Türk Ocağı'nın ilk İdare Heyeti üyeliğine ve Kâtibi Umumiliğine seçildi. O sırada ***Türklük*** adlı bir kitap yayımlandı. Öğretmenler için ***Türkçenin Usulü Tedrisi***, öğrenciler için ***Kitabet, Ezber ve İnşa Dersleri*** adlı kitapları yazdı. Konferanslar verdi. 1917-1918 yıllarında Kadıköy Sultanisi Müdürü iken ***Muallim*** adlı bir dergi çıkardı.

Hüseyin Ragıp Bey, 1 Nisan 1918'de, Avrupa Talebe Müfettişliğine atandı. On bir ay kadar bu görevde kaldı ve Almanya, Avusturya ve Macaristan'daki öğrencilerimizin teftişiyle uğraştı. Mondros Mütarekesi üzerine Almanya'da mahsur kalan, memleketle bağlantıları kesilen ve zor durumda bulunan 1500 kadar öğrencimizi kurtarmak istedi. Maarif Nezareti bu işle pek ilgilenmeyince

---

203) ***DBA – Sicil No. 129***. Bu bölümdeki bilgiler Baydur'un bu sicil dosyasından alındı.

Hüseyin Ragıp Baydur

Öğrenci Müfettişliği görevinden istifa etti. İstanbul'da gazeteciliğe başladı. Ahmet Ferit (Tek) Bey'in çıkardığı günlük ***İfham*** gazetesinin başyazarı oldu. İngiliz sansürü, milliyetçi yayımlarından dolayı bu gazeteyi süresiz kapatınca ve 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilince, Hüseyin Ragıp Bey de önce İstanbul'dan Rodos'a gitti ve oradan Ankara'ya geldi. Bu arada Rumeli ve Anadolu Müdafaayı Hukuk Cemiyeti'nin Milas merkez heyeti üyeliğine seçildi.

Ağustos 1920'de, TBMM Hükümeti Maliye Vekaletince, hazine pulları ve bandrolleri bastırmak göreviyle İtalya'ya gönderilen Hüseyin Ragıp Bey, beş ay kadar yurtdışında kaldı. Ocak 1921'de Ankara'ya döndü. Döner dönmez, Mustafa Kemal Paşa tarafından ***Hâkimiyeti Milliye*** gazetesinin başına getirildi. Atatürk tarafından kurulan ve adı konulan bu gazete, 10 Ocak 1920'dan beri, yani bir yıldır, haftada iki defa çıkarılıyordu. Atatürk'ün isteği üzerine, Hüseyin Ragıp Bey, 6 Şubat 1921'de gazeteyi günlük olarak çıkarmaya ve başyazarlığını yapmaya başladı. O sıralarda kendi imzasıyla gazeteye başyazılar yazıyordu. Enver Behnan Şapolyo,

*"Atatürk, gazetenin (**Hâkimiyeti Milliye**'nin) günlük olarak çıkması işini Hüseyin Ragıp Baydur'a bıraktı, baş muharirliğini de Hüseyin Ragıp Bey yapmaya başladı. **Hâkimiyeti Milliye**, 6 Şubat 1921 sabahından itibaren günlük olarak çıktı. Bu tarihten itibaren Hüseyin Ragıp Bey imzası ile baş makaleler neşrediliyordu"* diyor.[204]

Hüseyin Ragıp Bey de, sicil dosyasında, kendi el yazısıyla doldurulmuş tercümei halinde şunları söylüyor:

*"...Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin emirleri üzerine, o vakte kadar haftada iki defa intişar eden **'Hâkimiyeti Milliye'** gazetesini hükümetin naşiri efkârı*

---

204) Enver Behnan Şapolyo, ***Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın***, Ankara: 1969, s. 196. Bir başka kitapta, "Günlük ***Hâkimiyeti Milliye***'nin başına, yine Mustafa Kemal'in emriyle, Mustafa Ragıp (Baydur) getirilmişti" deniyor ki, burada "Mustafa" adı yanlıştır; Hüseyin Ragıp (Baydur) olması gerekir. Bkz. Fuat Süreyya Oral, ***Türk Basın Tarihi, 1919-1965, Cumhuriyet Dönemi***, İstanbul: (1968) s. 44.

olmak üzere yevmi olarak neşre başladım. Bu gazetenin ser muharrirliğini ifa ettim. 12 Mart 1327 (1921) tarihinde... Büyük Millet Meclisi Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesine tayin edildim. (Fakat aldığım emir hasebiyle bu vazife ile beraber imzasız olarak ***Hâkimiyeti Milliye*** *ser muharrirliğini de ifaya devam ettim.)*"[205]

20 Ekim 1921'de Türk-Fransız Anlaşmasının imzalanması üzerine, Paris'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Mümessilliği kuruldu. 26 Ekim 1921 günü, Kütahya Mebusu Ahmet Ferit Bey (Tek), Paris Mümessilliğine atandı. Ferit Bey, daha önce ***İfham*** gazetesinde birlikte çalışmış olduğu Hüseyin Ragıp Beyi de yanında başkâtip olarak götürmeye karar verdi. Hüseyin Ragıp Bey, 1 Kasım 1921 tarihinde Paris Mümessilliği Başkâtipliğine atandı. Böylece diplomasi mesleğine girmiş oldu. O tarihte otuz bir yaşındaydı. Ondan sonra, ömrünün sonuna kadar veya otuz dört yıl boyunca, yurtdışında Türkiye'yi temsil edecekti.

Paris Mümessilliği, 1922-24 yıllarında, Türkiye'nin en önemli dış temsilciliğiydi. Kurtuluş Savaşının son yılında ve özellikle Lozan Barış Konferansı döneminde pek yararlı hizmetlerde bulundu. O nazik günlerde Ankara'nın Batı Avrupa'da hemen hemen tek resmi haber kaynağı Paris Mümessilliğimizdi. Adı resmen elçilik veya büyükelçilik değildi, ama bir büyükelçilik gibi iş gördü. Kasım 1922'de, saltanatın kaldırılmasıyla boşta kalan Avrupa'daki Osmanlı Elçilikleri ve Konsoloslukları da, geçici bir süre, Paris Mümessilliğine bağlandı. Bu merkezimizin önemi daha da arttı. Hüseyin Ragıp Bey, Paris Mümessili Ferit Bey'in yardımcısı, mümessilliğin iki numaralı adamıydı. Bu sırada, 1921 sonlarında, Hüseyin Ragıp Bey, ***Mustafa Kemal ve Türk Milli Hareketi*** adlı Fransızca bir kitap yayınladı. Türk Kurtuluş Savaşı üzerine Avrupa'da yayınlanan ilk kitaplardan biri ve belki de birincisi budur.

Ahmet Ferit Bey, Şubat 1923'te Ankara'ya geri çekildi. Paris Mümessilliğine yeni bir atama yapılmadı. Hüseyin Ragıp Bey, işgüder olarak, iki yıl Paris Mümessilliğinin başında kaldı. Bu süre

205) ***DBA – Sicil No.129.***

içinde, diplomasi mesleğinde iyi bir sınav verdi. Yıldızı parladı. 1 Aralık 1923 günü başkâtiplikten mümessillik (elçilik) müsteşarlığına yükseltildi. Bir yıl sonra, 7 Aralık 1924 tarihinde de Bükreş Orta Elçiliğine atandı. Kararnamesinde, "*Bükreş Elçiliğine Paris Mümessilliği Vekaletini ifa etmekte bulunan Müsteşar Hüseyin Ragıp Bey'in tayini Hariciye Vekaletinin... teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 7.12.1340 (1924) tarihli içtimaında karargir olmuştur*" deniyordu.[206]

Hüseyin Ragıp Bey, 29 Ocak 1925'te Paris'ten ayrıldı; güven mektubunu alıp 26 Mart'ta yeni görev yerine gitti. 19 Şubat 1925 tarihli güven mektubunda Atatürk, Romanya Kralı Birinci Ferdinand'a, "*...şimdiye kadar Paris'te maslahatgüzar sıfatıyla bulunan Hüseyin Ragıp Bey'i nezdi Haşmetanelerine Fevkalade Murahhas ve Orta Elçi sıfatıyla tayin eyledim*" diyordu.[207]

Bükreş Elçisi Hüseyin Ragıp Bey, epeyce gecikmeyle, 16 Haziran 1925 günü güven mektubunu Romen Kralına sundu. Ertesi gün Ankara'ya şu kapalı telgrafı çekti:

"*Dün Sinaiya'da 'Peleş' Sarayında Kral Hazretleri tarafından mutad olan merasim ve teşrifat ile kabul edilerek itimatnamemi takdim eyledim. Nutukların teatisinden sonra Kraliçe Hazretleri tarafından kabul edildim. Bunu müteakip Kral ve Kraliçe Hazretleri âcizlerini, refakatimde bulunan ataşemiliter ve başkâtip ile beraber öğle taamına (yemeğine) alıkoymak suretiyle teveccüh ibraz ettiler.*

"*Merasim, taam ve taamı müteakip musahebet esnasında müşarileyhin Reisicumhurumuz Hazretlerine pek ziyade ihtiram ve takdim eylemişlerdir. Ve âcizlerine de pek har ve samimi bir hüsnü kabul göstermişlerdir.*"[208]

Bu telgrafın arkasından uzun bir rapor da kaleme alan Hüseyin Ragıp Bey, güven mektubunu sunma törenini ayrıntılarıyla anlattı. Romen Kralı, elçimize yakınlık göstermiş, sıcak davranmış ve

---

206) ***Ibid.***, 7.12.1924 tarihli ve 1222 sayılı kararname.

207) ***DBA-Müt. 3/94***: Bükreş Elçiliğine Hüseyin Ragıp Beyin tayini. 19.2.1925 tarihli güven mektubu.

208) ***Ibid.***, Bükreş Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 17.6.1925.

onu yemeğe de alıkoymuş. Konuşma sırasında kral, Atatürk'ün sağlığıyla da ilgilenmiş. Bir süre önce, Türkiye Cumhurbaşkanının rahatsız olduğu yolunda gazetelerde bir haber gördüğünü söylemiş. Hüseyin Ragıp Bey, son olarak Gazi Paşa tarafından kabul edildiğini, kendisinin tamamen sıhhat ve afiyette olduğunu söylemiştir.[209]

Hüseyin Ragıp Baydur'un elçiliği böyle başladı ve başarıyla sürüp gitti. Meslek grafiği sürekli yükseliş gösterdi. Baydur, Bükreş'ten sonra, kartal gibi hep yükseklerde uçtu durdu: Moskova, Roma, Vaşington ve Londra.

Atatürk - Stalin Buluşmasına Hazırlık

Hüseyin Ragıp Baydur, Bükreş'te dört yıl kaldı, başarılı oldu, takdir topladı. 1929 yılında, büyükelçi unvanıyla Moskova'ya atandı. Güven mektubunun tarihi 25 Şubat, Moskova'da göreve başlayış tarihi ise 19 Mart'tır. Onun Moskova'ya atanması, Türk ve Rus basınında olumlu karşılandı. 7 Mart günlü *Cumhuriyet* gazetesinde Yunus Nadi, özetle şunları yazdı:

"Temsilciliklerimiz bulunan bütün başkentler arasında Moskova'nın özellikle önemli bir yeri vardır. Çünkü Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gerçekten samimi, yakın bir dostluk bulunmaktadır. Bu dostluk, tarihimizin en zor zamanında kurulmuştur. Hüseyin Ragıp Bey, Moskova Büyükelçiliği için mutlu bir seçimdir. İnsan kendisine gıpta ediyor. Çünkü dost bir ortamda görev yapacak, her gün güçlenen dostluk ilişkilerimizi içtenlikle uygulayıp yürütme fırsatı bulacaktır. Türk-Sovyet dostluğu, barışa hizmet etmektedir..."

Yunus Nadi'nin yazısı Rus basınına da aktarıldı.[210] Böylece, daha yeni görevine başlamadan Hüseyin Ragıp Bey hakkında Moskova'da olumlu bir hava yaratıldı.

Büyükelçi Baydur, 29 Mart 1929 günü, Sovyet Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Kalinin'e güven mektubunu sundu. Sunarken şu konuşmayı yaptı:

---

209) ***Ibid.***, Bükreş Elçiliğinden Dışişlerine rapor, 22.6.1925, No. 1632/166.
210) ***İzvestiya*** gazetesi, 9.3.1929.

"Türkiye Cumhurbaşkanı Hazretlerinin beni nezdinize büyükelçi tayin ettiğine dair olan mektupla halefimin görevinin bittiğini bildiren mektubu elinize sunmakla onurlanırım. Şahsınız ve Sovyetler Birliği için Türkiye Cumhurbaşkanı ile bütün Türk milletinin izhar ettikleri içten mutluluk dileklerini sunmakla görevlerin en tatlısını yerine getirmiş oluyorum. Cumhuriyet Hükümeti, Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti arasında teyemmünen (mutlu biçimde) var olan bağların samimi surette sağlamlaştırılmasına en büyük önemi vermektedir.

"Her iki millet için de hatırası aziz zamanlarda doğmuş olan iki memleket arasındaki sıkı dostluk, menfaatlerimizin ortak olması sayesinde her iki milletin birbirlerine karşı beslediği sevgi ve saygı duygularının mutlu etkisi altında daha fazla gelişebilir ve ancak daha fazla kuvvetlenebilir. Sovyetler Birliğinin gelişmesini Türk milleti dinmeyen bir ilgi ile izlemektedir. Sovyetler Birliğinin başarılarını Türkiye gerçek değerleriyle görmektedir.

"Bu büyük ülkenin maddi ve manevi kalkınmada aldığı yol Türkiye'de aynı derecede dostça bir ilgi uyandırmaktadır. Sovyet Rusya gibi Türkiye de barışın sağlam temeller üzerinde kurulmasını görmeyi yürekten dilemektedir.

"Bu büyük gayenin gerçekleşmesini çabuklaştırmak uğrunda Sovyet Hükümetinin sürekli sarfettiği faaliyet Türkiye'de daima sevinç ve memnuniyetle karşılanmıştır. Bana emniyet edilmiş olan yüksek görevin yerine getirilmesinde iki milletin karşılıklı duygularına ve sizin yüksek lütfunuza dayanacağım. İki memleket arasında siyasi ve iktisadi iyi ilişkileri geliştirmek için hükümetimin kesin arzusu benim kişisel arzuma tamamen uyduğundan görevime bütün gücümü daha büyük bir mutlulukla hasredeceğim."[211]

Kalinin de hemen hemen aynı dostça duygularla büyükelçimize cevap verdi. Türkiye Cumhurbaşkanının iltifatlarından pek duygulandığını söyledi. "Ben de kendisi hakkındaki minnettarlığıma ve en dostça duygularıma ve Sovyetler Birliği halkının Türk halkı hak-

211) ***Ayın Tarihi***, Mart - Mayıs 1929, No. 60-62, s. 4479 (Sadeleştirildi.)

kındaki sarsılmaz muhabbetine, kendileri nezdinde tercüman olmanızı rica ederim" dedi. Sovyetler Birliğinin Türkiye ile dostluğa "en büyük önemi verdiğini" belirtti. En zor zamanlarda kurulmuş olan bu dostluğun bundan böyle de güçlenmeye devam edeceğini söyledi. Sözlerini şöyle sürdürdü:

"Sovyetler Birliği halkları, Türk milletinin hızla ilerlemesini büyük bir ilgi ile izlemektedir. Kanaatimce Türkiye'de imar ve kültür ve özellikle Latin alfabesinin kabulü alanlarında yapılan muazzam icraat, Türk milletinin tarihinde birinci derecede bir ilerleme aşaması oluşturmakta ve ona bütün doğu halklarının en içten övgü ve sevgisini kazandırmaktadır. Türkiye cumhuriyetinin, sayın başkanının yüksek yönetimi altında, kültürel ve ekonomik kalkınması kadar başarıyla geleceğe doğru yürüyeceğine tamamen eminim. Türk Cumhuriyetinin dünya barışının devamı için yaptığı değerli işbirliğini sessiz geçemeyeceğim. Moskova protokolünün Türkiye Cumhuriyeti tarafından imzası, Türk Hükümetinin, Sovyet Hükümetinin emellerine tamamen ve kesinlikle uyan barışçı emellerinin en iyi delilidir."[212]

Sovyet Devlet Başkanı Kalinin'in burada sözünü ettiği Moskova Protokolü, "savaşın milli politika aracı olarak kullanılmaması hakkında protokol"dür. Diplomasi tarihinde "Litvinov Protokolü" olarak da anılan bu belge, 1 Nisan 1929'da imzalanmıştı ve Türkiye de buna katılmıştı.

Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur, güven mektubunu sunduktan sonra Ankara'ya şu kapalı telgrafı çekti:

"Dün gripten yeni kalkmış olan Kalinin tarafından kabul olunarak itimatnamemi takdim eyledim. Bu merasim esnasında mukaddema tasvib-i devletlerine arzolunan nutka cevaben Kalinin tarafından okunan ve gayet cemilekârane ve dostane bir şeklide olmasına ihtimam edildiği görülen nutukta Reisicumhurumuz Hazretlerine en halisane hissiyat arz ve Sovyet İttihadı milletlerinin de Türk milletine sarsılmaz muhabbeti beyan olunmaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin mühim terakkiyatı tadât ve işbu terakkiyatın Büyük Reisin yüksek idaresi tahtın-

212) ***Ibid.***, s.4480 (Sadeleştirildi).

da bundan sonra dahi aynı muvaffakiyetle devam edeceği kanaatı dermeyan edilerek dünya sulhunun muhafazası için memleketimizin kıymettar iştirak ve ahiren imza edilen Moskova Protokolüne iltihakımızın da bunun en iyi delili olduğu ifade edilmektedir..."[213]

Türkiye Büyükelçisinin Moskova'da güven mektubunu sunması, Türk basınında olduğu gibi Rus basınında da haber konusu oldu. Gerek Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur'un, gerek Kalinin'in konuşmalarının tam metinleri Moskova gazetelerinde de yayınlandı.[214] Daha doğrusu bu metinler, Dışişleri Bakanlıklarınca basına verilip yayımlatıldı.

Hüseyin Ragıp Baydur, 1932 yılında, Moskova Büyükelçiliğine ek olarak, Litvanya Cumhuriyeti'nde de Türkiye'yi temsil etmekle görevlendirildi. Buna ilişkin kararname şöyleydi:

"Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey'in, ilave-i memuriyet olarak Litvanya Hükümet-i Cumhuriyesi nezdinde Türkiye Cumhuriyetini orta elçi sıfatıyla temsil eylemesi, Hariciye Vekaletinin 3.7.1932 tarihli... tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 19.7.1932 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur."[215]

Yani Baydur, Moskova'da büyükelçi, Litvanya'da ise orta elçi unvanını taşıyordu. Çünkü Litvanya ile ilişkilerimiz büyükelçilik düzeyinde değildi. Baydur, on yıl arayla, Moskova'da iki defa görev yaptı. Birinci defa 1929-1934 yıllarında ve ikinci defa 1943-1944 yıllarında. Onun ilk Moskova Büyükelçiliği yılları, Türk-Sovyet ilişkilerinin en iyi dönemine rastladı. Bu ilişkileri en üst düzeye çıkarmak için, büyükelçi olarak onun da önemli katkıları oldu. Öyle ki, onun Moskova'da bulunduğu yıllarda, Atatürk'ün Sovyetler Birliği'ne gidip Stalin'le buluşması dahi gündeme geldi. Hesapça Atatürk, cumhurbaşkanı sıfatıyla ilk yurtdışı gezisini büyük komşumuz Sovyetler Birliği'ne yapacaktı. Kalinin ve Stalin ile buluşacaktı. Bu buluşma, tarihi bir olay olacaktı. Türk-Sovyet dostluğu doruk noktasına çıkacaktı.

---

213) ***DBA-Müt. 3/94.***
214) ***İzvestiya*** Gazetesi, Moskova, 30.3.1929.
215) ***DBA-Müt.3/94:*** 19 Temmuz 1932 tarihli ve 13185 sayılı kararname.

Atatürk-Stalin buluşması hazırlıklarıyla ilgili olarak, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Sovyet meslektaşı Litvinof ile Cenevre'de yaptığı görüşmeyi, 29 Mayıs 1934 günü, kapalı telgrafla Ankara'ya şöyle rapor ediyordu:

"1– Burada yaptığım temaslara ait raporumu ayrıca takdim edeceğim. Dün Litvinof ile görüştüm; Reisicumhur Hazretlerinin Rusya'ya seyahati için temas etti. Kendisine Gazi Hazretlerinin bu aralık Moskova'ya seyahatlerinin mümkün olmadığını söylemekle beraber, henüz Ankara'dan bu babta bir cevap almadığımı ilave ettim. Viyana'dan takdim ettiğim raporda bahsettiğim SUCU (Soçi?) telakkisine imkân olup olmayacağını anlamak için Kalinin ve Stalin'in Sucu'ya ne vakit gideceğini sordum. 'Eylülde orada bulunacak' cevabını verdi. M. Suriç ile Viyana'da yaptığım mülakat esnasında mevzuubahs mülakatın Sucu'da yapılması hakkında vaki telkinin tatbik mevkiine vaz'ı mümkün olabilecek ise yani Reisicumhur Hazretlerinin eylülde Trabzon'u teşrif buyurarak oradan arzettiğim gibi bir gemimizle Rusya'ya gitmeleri telkini müşarünileyh Hazretlerinin yüksek irade ve müsaadelerine iktiran etti ise ve keyfiyeti burada Litvinof'a bildirmek ve Gazi Hazretleri Trabzon'da iken Sucu'da bulunan Kalinin'den bir davet telgrafı getirmek veyahut buna mümasil bir surette mülakat tanzim etmek üzere bu bapta emir ve talimata muntazir bulunduğumu arzederim.

"2– Rusya ile aramızda mevcut muahedelerin on sene müddetle temdidi hususunu Litvinof'a teklif ettim; hemen muvafakat etti ve hatta memleketlerimiz beynindeki dostluğun sağlamlığına ve mahiyetine nişane teşkil etmek üzere bu hususta daha kuvvetli bir tezahür yapmamızı teklif etti. Birinci maddede arzettiğim mülakat vuku bulduğu takdirde her iki tarafın en yüksek şeflerinin bu hususu mütalea edip muahedelerin asgari on sene müddetle temdidi şimdiden mukarrer bulunmakla beraber bu bapta daha kavi bir dostluk tezahürü teşkil edecek bir telkinde bulunmaları muhtemel olabileceğinden muahedelerin temdidi keyfiyetinin o zamana taliki noktasında Litvinof ile mutabık kaldık."[216]

---

216) ***DBA-Sovyet Rusya 2/27-B.1, a.1:*** Cenevre'de bulunan Tevfik Rüştü'den Dışişlerine şifre tel. 29.5.1934, No. 35.

Türk ve Sovyet diplomasisinin başları, Atatürk ile Stalin'i ve Kalinin'i buluşturmak için uğraşıyorlar. O dönemde devlet başkanlarının yurtdışı gezilere çıkmaları pek seyrek görülen olaylardandır. Hele Atatürk, Cumhurbaşkanı olduğundan beri hiç yurtdışına çıkmamıştı. Şimdi de Moskova'ya gidemeyecekti, ama Karadeniz kıyısında, Soçi'de Sovyet liderleriyle buluşabilirdi. Stalin ve Kalinin, Moskova'dan kalkıp Soçi'ye geleceklerdi. Türkiye Cumhurbaşkanına bir davet telgrafı göndereceklerdi. Atatürk de İstanbul'dan kalkıp bir Karadeniz gezisine çıkacak, Trabzon'u ziyaret edecekti. Oradan da karşı kıyıya uzanıverecekti. Türk ve Sovyet Dışişleri Bakanları, kendi aralarında, yaklaşık bir tarih de belirlemişlerdi: Eylül 1934 diyorlardı. Böyle bir buluşma olağanüstü bir olay olacaktı. Bakanlar, bu buluşmayı daha da sansasyonel hale getirmek için zihin yormaya başlamışlardı bile...

Atatürk-Stalin buluşması gerçekleşmedi. Ama bunun tasarlanmış ve hazırlanmış olması bile, 1930'larda Türk-Sovyet ilişkilerinin ne kadar iyi düzeyde olduğunu gösterir. İlişkilerimizin bu düzeye ulaşmasında Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur'un da önemli rolü olmuştu ve Soçi buluşması onun Moskova'da bulunduğu zamanda konuşuluyordu.

Kara Gömlekliler Ülkesinde

Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur, 1934'te Moskova'dan Roma Büyükelçiliğine atandı. 2 Eylül tarihli güven mektubunda Atatürk, İtalya Kralına şöyle yazıyor:

"Türkiye ile İtalya arasında teyemmünen (uğurlu, mutlu biçimde) mevcut olan dostluk münasebetlerinin muhafaza ve takviyesi matlup ve mültezimim olduğundan sabık Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey'i nezd-i Haşmetanelerine Fevkalade Murahhas ve Büyükelçi sıfatiyle memur etmeye karar verdim.

"Kendisini temyiz eden evsaf ve şimdiye kadar gösterdiği dirayet ve fatanet eserleri, tevdi olunan yüksek vazifeyi itimad-ı Haşmetanelerine mazhar olacak tarzda hüsnü ifa edeceğini zamindir.

"Bu kanaatledir ki, Zat-ı Haşmetanelerinden kendisini hüsnü kabul buyurmalarını, gerek namıma gerekse Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti namına ifaya memur edileceği tebligata itimat ve emniyet buyurmalarını rica ederim.

"Bu münasebetle şahsi hislerimi ve Türk milletinin İtalyan milletine karşı olan samimi muhabbet hislerini teyit ederim, Aziz ve Büyük Dost..."[217]

Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur, 4 Aralık 1934 günü İtalya Kralı Üçüncü Viktor Emanuel'e güven mektubunu sundu. Bunu Ankara'ya şöyle telledi:

"Kralın seyahatten avdeti dolayısiyle bugün itimatname merasimi yapıldı. Kral beni dikkat ve nezaketle kabul etti. Reisicumhur Hazretlerinin selamlarını arz ettim; teşekkürlerinin ve bilmukabele selamlarının kendilerine arzını rica etti. Reisicumhur Hazretlerinin yeni soyadlarının manasını sordu. Ankara'nın serian imarından, harf ve dil inkılabımızdan bahsetti ve malumat aldı. Türk miletinin güzel vasıflarına ve Türk askerinin meziyetlerine temas etti. Türkiye hakkında sempatik bir eda ve ifade ile görüştü. Beni yanında mutattan daha fazla bir müddet alıkoydu..."[218]

Büyükelçi Baydur, Soyadı Kanunu yürürlüğe girdiği ve Gazi Mustafa Kemal'in "Atatürk" soyadını aldığı günlerde Roma'da göreve başlamıştı. İtalyan Kralı de Atatürk'ün soyadını merak edip sormuştu. Hesap işlerinde pek dikkatli ve titiz bir kimse olan büyükelçi, kendisi de soyadı alınca, herhangi bir karışıklığa meydan verilmemesi için Dışişleri Bakanlığına şunları yazıyor:

"Kanunu mahsusuna ve Yüksek Vekaletin tebliğine tevfikan soyadı olarak Baydur ismini aldığımı ve alelusul tescil ettirdiğimi evvelce arzetmiştim. İtalya Süfera listesine ismim (Hüseyin Ragıp Baydur) olarak kaydedildiği gibi vekaletten gönderilen masarif avanslarını ve maaşımı nakleden Banco di Roma'da da ismim bu suretle tescil edilmiş olduğundan bundan sonra gönderilecek resmi avanslar ile maaşlarımın (Hüseyin Ragıp Baydur) namına gönderilmesine müsaade buyurulmasını saygılarımla rica ederim."[219]

---

217) ***DBA-İtalya. D.1, a.1 - K.3/48***: Gazi'den Victor Emanuel III'e mektup. 2.9.1934.

218) ***DBA-İtalya. D.1.a.1.-K.3/48***: Roma B. Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 4.12.1934, No.227.

219) ***DBA-Sicil No.129:*** Roma B. Elçiliğinden Dışişlerine yazı. 12.9.1935, No.18821/486.

Hüseyin Ragıp Baydur, Atatürk'ün takdirini ve desteğini kazanmış bir büyükelçiydi. Kurtuluş Savaşı yıllarında ***Hâkimiyet-i Milliye*** başyazarlığı yaptığı günlerden beri, Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda görev yapmıştı. Atatürk'e yürekten bağlıydı. Çeşitli vesilelerle bu bağlılığını gösteriyor, yineliyordu. Örneğin, 1937 yılında, Cumhuriyet Bayramı dolayısiyle Atatürk'e çektiği kutlama telgrafında şöyle diyordu:

"Büyük kudret ve dehanızla yarattığınız bahtiyar Cumhuriyetin yıldönümü münasebetile en derin tebriklerimi ve sıhhat ve afiyetleri hakkındaki en halis temennilerimi yüksek huzurunuza arzeder, ebedi tazimlerimle ellerinizden öperim."[220]

Baydur, Atatürk'ün hastalığıyla ilgili ilk resmi açıklamaların yapıldığı bir sırada, 23 Nisan 1938'de Atatürk'e şu telgrafı gönderiyordu:

"Yarattığınız Yeni Türkiye'nin büyük merhalelerinden biri olan Yirmi Üç Nisan yıldönümü münasebetile aziz ve mukaddes sıhhat ve saadetleri hakkındaki ebedi temennilerimi yüksek huzurunuza arzeder ve tazim ile ellerinizden öperim."[221]

Atatürk, bu kutlama telgraflarına, "Size de kutlu olsun" diye birer satırla cevap veriyordu.

Baydur, yürekten bağlı olduğu Atatürk'ün ölümünde Roma'daydı. Kendi deyimiyle, "dinmez bir acı"ya boğuldu. Ama, acısını içine gömerek, görevini yaptı; Faşist İtalya'nın tutumunu izleyip Ankara'ya rapor etti. 11 Kasım 1938'de şunu telledi:

"Atatürk'ün vefatı dolayısıyle Hariciye Nezareti Protokol Müdür Vekili ziyaretimde bulunarak İtalya Hükümetinin tazi-yetlerini beyan etti. Harbiye Nezareti Müsteşarı General Periani elçiliğe gelerek defteri imzalamıştır.."[222]

Üç gün sonra da Baydur, Ankara'ya şunları haber verdi:

"Atatürk'ün cenaze merasimine İtalya Hükümetinin bir heyet-i mahsusa ile iştirake karar verdiğini Hariciye Nazırı şimdi

---

220) ***RBA-K.193/5***: Roma B. Elçisi Baydur'dan K. Atatürk'e tel. 28.10.1937.

221) ***Ibid.***, Baydur'dan Atatürk'e tel. 23.4.1938.

222) ***RBA-K.228/8:*** Roma B.Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 11.11.1938, No.110.

bana bildirdi. Heyet sabık Ankara Büyükelçisi Baron Aloisi'nin riyasetinde Kralın Yaveri General Barbazetti ve Amiral Lais'ten mürekkep olacaktır. Heyet refakatinde kâtip ve zabit olarak cem'an üç veya dört kişi bulunacaktır."[223]

İtalyan basını Atatürk'ün ölümüne geniş yer vermişti. 11 Kasım günü bütün İtalyan gazeteleri, Atatürk'le doluydu. Gazeteler, uzun uzun onun yaşamını, eserini anlatıyor, övgü dolu yorumlar yapıyorlardı. ***La Tribuna*** gazetesi, "İtalyan halkı, Türk halkının büyük acısını paylaşır" diyor, Atatürk'ü anlatıyordu: "Kemal Atatürk'ün ölümüyle, Yakın Doğu'ya egemen olan ve Yakın Doğu'yu kökten değiştirmiş bulunan pek güçlü tarihi bir sima sahneden çekiliyor," diyordu.

Messaggero gazetesi, "Türkiye'nin mimarı, zamansız olarak dünya sahnesinden çekildi... Onun reform eserini sayıp dökmek çok uzun sürer. En cüretli, en köklü reformlar onun eseridir. Türk milli hayatının her tarafına reform damgasını vurmuştur... Bununla beraber yine de eseri tamamlanabilmiş değildir, çünkü kendisinden önce pek az şey yapılmıştı. Ama Kemal Atatürk, on beş yılda dev bir eser meydana getirmiştir," diyordu.

Mussolini'inin kurmuş olduğu ***Popolo d'Italia*** gazetesi de Atatürk'ü yüceltiyor, onun geniş bir özgeçmişini veriyor, eserlerini sayıp döküyordu. Bu arada Latin harflerinin kabülünü, İsviçre ve İtalyan kanunlarının alınmasını, çok kadınla evliliğin yasaklanmasını da sayıyordu. ***Corriera della Sera***, "Yirmi yılda Türkiye'de yepyeni bir zihniyet yaratmış olan adam ölmüştür" diyor, Atatürk'ün dış politika alanındaki başarılarını da anlatıyor ve bu arada Montrö sözleşmesiyle Boğazlar sorununun Türkiye lehine çözümlenmiş olduğunu anımsatıyordu. Öteki büyük İtalyan gazeteleri de Atatürk'ün, en cesur reformculardan biri olduğunu vurguluyor, onun yönetimi altında Türkiye'nin nereden nereye gelmiş olduğunu anlatıyorlardı.

Faşist İtalya'nın, hükümetiyle, basınıyla, Atatürk'e son saygıda kusur etmediği görülüyordu. Büyükelçi Baydur, bunları günü gününe Ankara'ya rapor ediyordu.

---

223) ***Ibid.***: Roma B.Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 14.11.1938, No. 113.

Baydur, İtalyan faşizminin en azgın zamanında, dokuz yıl kadar Roma'da görev yaptı. Zorluklara rağmen, Türkiye-İtalya ilişkilerini iyi düzeyde tutmaya gayret etti. Zaman zaman İtalyan diktatörü Mussolini ile görüştü. Boğazlar rejimi hakkında Mussolini katında yaptığı bir girişimi, 12 Mayıs 1936 günü Ankara'ya şöyle telliyordu:

"...*Mussolini'yi ziyaretimde evvela Atatürk'ün sıhhatlerile alakadar oldu. Teşekkür ederek kendilerine bu alakasını arzedeceğimi söyledim. Bedehu (sonra) Mussolini'ye talimat dairesinde Boğazlar hakkındaki talebimizden bahs ettim. Meselenin müzakeresini esas itibarile kabul etmek... (yanlısı olduğunu) fakat İtalya'nın bu baptaki noktai nazarlarını henüz tetkik etmediğini söyledi. Bundan sona derhal sanksiyonlara geçerek bunların artık nihayet bulması lazım geldiğini, sanksiyonların İtalya'yı manen rencide etmekte olduğunu beyan ve Türkiye'nin de bu bapta bir şey yapması arzusunu izhar etti. Kendisine talimat dairesinde cevap verdim. Mussolini dedi ki: Birçok ülke sanksiyonların kaldırılmasını istediklerini söylediler... Ben Türkiye'nin de bir teşebbüste bulunmasını çok arzu ederim. Çünkü Türkiye kuvvetli bir devlettir. Balkanlarda sulhperverdir ve beynelmilel siyasette mevki sahibidir... Ben Türkiye ihtilalini takip ve çok takdir ettim. Reisicumhur Atatürk'ün bütün eserlerinin hayranıyım. Sevr muahedesinin ilgasından başlayarak yapılan şeyler mükemmeldir. Bunlara karşı ancak dostlukla mütehassis oldum. İtalya hakkında vaktiyle beliren bazı emniyetsizlikler beni müteessir etti. Türkiye benim için yüzde yüz bir Avrupa devletidir. Kendi hakkında menfi bir tasavvurda bulunmaklığım mümkün değildir ve ben bir söz söyledim mi onu mutlaka tutarım. Binaenaleyh dostluğum da sağlamdır, dedi. Cevaben Türkiye'nin de İtalya'ya dostane hislerini ve bunun inkişafı hakkındaki samimi arzularını izah ettim. Bu ifademi bariz bir alaka ile dinledi. Sanksiyonların kalkmasını ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiğimizi ve buna çalışmakta olduğumuzu söyledim...*

"*Boğazlar hakkındaki talebimizi... izah ettim. Ve Boğazların gayrı askeri mıntıkasını şimdiden teslihine (silahlandırılmasına) muvafakatini istedim. Mussolini cevaben sanksiyonlar için şimdiden bir teşebbüste bulunmaklığımız talebini tekrar et-*

ti. Cevaben 'iki mesele hakkında münasebet yoktur. Sanksiyon müşterek bir karar neticesidir ki Türkiye'nin münferit cevap verebileceği bir mesele değildir. Boğazlar meselesinde ise sizden istediğim İtalya'nın muvafakatı' dedim ve muvafakati gecikmeden vermelerinin memleketimizde çok iyi tesir yapacağını söyledim. Mussolini 'Türkiye'ye birçok defalar gösterdiğim dostluğu bir defa daha göstermek isterim' dedi ve meseleyi tetkik ettireceğini vait etti. Bir saat süren mülakat samimi bir hava içinde geçti."[224]

Baydur, Türkiye-İtalya ilişkilerini iyi düzeyde tutabilmek için protokol inceliklerini de ihmal etmemeye, gözden kaçırmamaya çalıştı. Örneğin, Şubat 1937'de İtalyan veliahtının bir oğlu dünyaya gelmişti. Büyükelçimiz, hemen Dışişleri Bakanı Aras'tan telefonla talimat istedi ve gidip İtalyan Kralını ve Veliahtını Türk Hükümeti adına kutladı. Kraliyet ailesi pek hoşnut kaldı. Kral Victor Emanuel, hararetle teşekkür etti. "Ailemizde vukua gelen mesut hadise dolayısıyle Türkiye Hükümeti namına beyan ettiğiniz tebrikat ve temennilere kraliçe ve ben hararetle minnettarız. Şahsen size de derinden teşekkürler ederiz" dedi. Baydur, Atatürk'ün de İtalyan Kralına bir kutlama telgrafı göndermesini Ankara'ya telkin etti. Çünkü doğan çocuk, hesapça, Savoy Hanedanı saltanatının sürekliliğini sağlayacaktı.[225]

Büyükelçimizin çabalarına rağmen, faşist İtalya ile ilişkilerimiz pek parlak değildi. Çünkü Mussolini yönetimi, tarihe gömülmüş olan eski Roma İmparatorluğu'nu diriltmeyi ve Akdeniz'i bir İtalyan gölüne dönüştürmeyi düşlüyor ve bu, Türkiye'yi de rahatsız ediyordu. İtalyan faşistleri, bütün Akdeniz'e "Bizim Deniz" (Mare Nostrum) diyorlardı ve bizim Antalya kıyılarımıza da göz dikiyorlardı.

Rivayet mi, gerçek mi, pek bilinmez; işte o günlerden kalma bir anekdot anlatılır: Kara gömlekli faşistler, ikide bir Roma Büyükelçiliğimiz önünde gösteri düzenler ve slogan atarlarmış: "Antalya'yı isteriz; Antalya, Antalya!" Uzun boylu, yakışıklı ve ağırbaşlı

---

224) ***Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Cilt II***, Kültür Bakanlığı, Ankara: 1981, 297-299, Belge: 54.

225) ***DBA-İtalya, D.3, a.1-K.1/53***: Roma B. Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 16.2.1937, No. 69.

bir kimse olan Büyükelçi Baydur, vakur haliyle balkona çıkar; 'Burada beni ne rahatsız edip duruyorsunuz, cesaretiniz varsa, gidin alın,' der gibilerden şımarık faşist göstericilerine Doğu Akdeniz'i göstererek sert biçimde çıkışır:

"*Antalya burada değil, oradadır!*" der.

Atlantik Ötesinde

Hüseyin Ragıp Baydur, 1943 yılında ikinci defa Moskova Büyükelçiliğine atandı. Bir yıl kadar orada görev yaptıktan sonra, Kasım 1944'te merkeze nakledildi, iki ay süreyle Umumi Kâtiplik refakatinde büyükelçi olarak bulundu. Bütün meslek yaşamı boyunca onun Ankara'da geçirdiği zaman bu iki ayla sınırlı kalmıştır.

Baydur, ondan sonra yine yükseklerde uçmaya devam etti. Ocak 1945'te Vaşington Büyükelçiliğine atandı ve oradayken aynı zamanda Meksika nezdinde de Türkiye'yi temsil etmekle görevlendirildi. Aynı yıl Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurulması için toplanan San Fransisco Konferansında, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın yanında, ikinci delege olarak Türkiye'yi temsil etti; ertesi yıl da New York'ta toplanan BM Genel Kurulunda Türk Delegasyonununa başkanlık etti...

Ankara'da geçirdiği iki aylık mola sayılmazsa, Büyükelçi Baydur, doğrudan Moskova'dan Vaşington'a geçmiştir, denilebilir. Geçerken son on yıl içinde dünyanın ne kadar değiştiğini de gözünün önüne getirmiştir herhalde. On yıl önce Türkiye ile Rusya arasından su sızmıyordu, dostluk doruktaydı, Atatürk ile Stalin'in buluşturulması bile hazırlanabiliyordu. Kalinin, Sovyet ve Türk halkları arasındaki muhabbet "sarsılmaz" diyordu. Sovyet Hükümetinin, Türkiye ile dostluğa "en büyük önemi verdiğini" söylüyordu....

Şimdi ise o dost Rusya gitmiş, yerine saldırgan ve yayılmacı bir Rusya gelmişti. Rusya, Amerika'nın yardımıyla İkinci Dünya Savaşından galip çıkacağını anlar anlamaz, ilk iş olarak Türkiye ile Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını feshetmişti. Ne demekti saldırmazlık paktını ortadan kaldırmak? "İstersem artık ben sana saldırabilirim" demekti. Ne demekti dostluk antlaşmasını geçersiz saymak? Yirmi yıllık Türk-Sovyet dostluğunun temelini yıkmak demekti. Rusya Türkiye ile yeni bir antlaşma yapabilecekti. Ama bunun için bize kabul edemeyeceğimiz bir bedel ödetmek peşindeydi.

Rusya bizden ne istiyordu? Kars ve Ardahan'ı istiyordu. Başka? Boğazlar bölgesinde üs istiyordu. Ne demekti Anadolu'dan toprak istemek? Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ayaklar altına almak demekti. Ne demekti Boğazlar'a üs kurmak? Türkiye'nin egemenliğini ve bağımsızlığını hiçe saymak demekti. Kısacası Rusya, Türkiye'yi uydulaştırmak istiyordu. Vatanın bölünmezliği ve bağımsızlığı kolay mı sağlanmıştı? Bunlar kolay feda edilebilir miydi? Edilemezdi ama, Rusya da güçlüydü. Türkiye'yi üç taraftan kıskaca almıştı. Türkiye yalnızdı, yapayalnızdı. İngiltere ve Fransa, zaten savaştan bitkin çıkmışlardı, isteseler bile Türkiye'nin imdadına koşamazlardı.

O tarihlerde, yani 1945 ve 1946 yıllarında Rusya'nın karşısına dikilebilecek, Türkiye'ye arka çıkabilecek durumda olan yalnız bir devlet vardı, o da Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Ama Amerika, daha dün Almanya'ya karşı Rusya ile birlikte savaşmıştı; şimdi bir dönüş yaparak Rusya'nın karşısına dikilmeye pek niyetli görünmüyordu; Türkiye'ye karşı ise ilgisiz ve uzaktı.

Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur, işte böyle bir ortamda Vaşington'da göreve başladı. Orada, görevi dışında ölmüş olan Halefi Münir Ertegün'ün bıraktığı bayrağı aldı. Rus tehlikesine karşı Amerika'nın gözünü açmak, bizim bölgemize ve bizim sorunlarımıza karşı Vaşington'un ilgisini uyandırmak ve Amerika'yı Türkiye'nin yanına çekmek gibi bir misyon üstlendi. Bu görev,Türkiye bakımından pek büyük önem taşıyordu; çünkü Türkiye, tehdit altındaydı, tehlike karşısındaydı.

Rusya'nın Boğazlar'da üs istediği bir sırada, ABD Başkanı Truman bir basın toplantısında uluslararası su yolları konusunda bir konuşma yapıyor. Boğazlar konusunun derinliğini, inceliklerini pek bilmeden şöyle konuşuyor: "Su yollarının bencil kontrolü, Avrupa'nın son iki asrın sürüp giden harp sebeplerinden biri olmuştur. Bu sözlerimle Tuna, Karadeniz Boğazları, Ren, Kiel Kanalı ve iki veya daha fazla devlet toprağına sıkışmış diğer bütün iç su yollarını kastediyorum. ABD, bu iç su yollarının hiçbir kısıtlama olmaksızın serbest denizciliğe açılmasını teklif etmiştir... Aynı şekilde, seyrüseferin uluslararası otoriteler tarafından düzenlenmesini de teklif ettik..."

Bu açıklama üzerine Büyükelçi Baydur, Amerikalılara, işin as-

lını anlatmak için harekete geçiyor. Yaptığı girişimle ilgili olarak Ankara'ya gönderdiği rapor önemlidir, kitaplara geçmiştir.[226] Baydur'un siyasi raporlarına bir örnek olmak üzere bu belge aşağıya aktarılmıştır. Büyükelçi şöyle anlatıyor:

"Yaz tatilinden dönen Hariciye erkânından Mr. Allen'e dün bir nezaket ziyaretinde bulunmuştum. Bir müddet afakî görüştükten sonra, ben bu meselede Amerikan Hükümetince takip edilen hattı hareketin beni tatmin edecek mahiyette olmadığını ve bu işin başından beri gevşek davranmış olduklarını söyledim. Rus taleplerini müteakip ve Berlin Konferansından evvel İngilizlerin Moskova'da yaptıkları teşebbüse Amerika'nın iştirak etmemiş olmasının mânâsını anlayamadığımı zikrettim. Berlin Konferansında bizi kafi derecede tutmamış olmalarından şikâyet ettim.

*"Boğazların serbest bir geçit olmasını isteyen Amerika'nın böyle bir faideyi istihsale çalışırken Türkiye'ye bu yüzden gelebilecek zararı önleme tedbirleri de düşünmesi ve temin etmesi lazım olduğunu ve bunun manevi bir borç ve mecburiyet teşkil ettiğini, Amerika Cumhurbaşkanı Truman'ın Boğazlar, Tuna nehri ve Kiel'den bahseden nutkunda su geçitlerinin sahipleri tarafından kullanılmasını **'selfish'** (bencil) sözü ile ifade ettiği Boğazlara taalluk eden kısmından müteessir olduğumu, çünkü bizim Boğazları hodbin (bencil) bir surette kullanmadığımızı, Boğazların umuma açık bir geçit olduğunu ve harp esnasında şayet Müttefik gemileri Boğazlardan geçmemişlerse bunun bizimle bir alakası olmayıp Boğazlara müntehi (açılan) su yollarının Almanların kontrolü altında bulunmasından münbeis bulunduğunu (ileri geldiğini) ve yine Cumhurbaşkanının nutkunda su geçitlerinden bahsedilir iken Boğazlarla Tuna, Ren ve Kiel'in hep bir arada zikredilmiş olduğunu, halbuki bunlardan birincisinin harbin başından beri Müttefikler safının içinde olan ve Müttefikler davasına kendilerinin de itiraf ettikleri mühim hizmetlerde bulunmuş olan Birleşmiş Milletler azasından Türkiye'ye, diğer geçitlerin*

---

226) Dışişleri Bakanlığı, ***Türkiye'nin Dış Politikasında 50. Yıl. İkinci Dünya Savaşı Yılları. (1939-1946),*** Ankara: 1973, s.280-283; Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara: 1983, s.155-158.

ise, Müttefiklerle harbetmiş olan Almanya'ya ve Romanya'ya ait olduğunu ve bu üç memleketin bir arada zikredilmesini de anlayamadığımızı söyledim. Bu dünyada hadiseler çok çabuk unutuluyor. Alman ordusunun bütün Balkanları zaptettikten sonra Türk hudıduna kadar gelmesi turistik bir maksada matuf değildi. Türkiye'den geçip Süveyş Kanalına ve Kafkaslara gitmek niyetinde idi, geçse idiler harbin talihi bugünkünden farklı olurdu. Almanları Trakya'da Türkler durdurdu, dedim.

Amerika'nın tarz-ı hareketi hakkındaki sözlerime devam ederek Amerika'nın vaktile Moskova'da İngiliz teşebbüsüne iştirak etmemiş bir kısım meseleler için Berlin'de bizi Ruslarla müzakereye bırakmak suretiyle meseleyi esasından halledecek tarzda hareket eylemiş olmalarını tenkit ederek Amerika'nın hatalı bir yolda gitmekte olduğunu, söyledim. Dostluğa, kabul ve ilan ettiği umumi prensiplere uygun olarak hareket etmesi lazım geldiğini ve bunun için de müsellah ihtilaflar çıktıktan sonra önlemeye değil, fakat çıkmamasını temin etmeye gayret etmesi lazım geldiğini, siyasetin tababete benzediğini ve tababete ilk merhalenin tedavi olmayıp hastalıkların çıkmasına mani tahaffuzi (koruyucu) tedbirleri almak olduğunu, Amerika'nın işbu gevşek hareketiyle, Almanlar Çekoslovakya'ya göz diktikleri zaman Müttefiklerin Münih Konferansında gösterdikleri ve ne gibi zararlı neticeler verdiği malum olan gevşekliğin aynını tekrar etmekte olduklarını söyledim. Başkan Truman'ın, Dışişleri Bakanının nutuklarından ve notalarından Amerika'nın şarki Avrupa memleketlerinde Rus nüfuzunun yerleşmesinden memnun olmadıklarını gördüğümü, bununla beraber Rusların tazyikine iki seneden beri mukavemet etmekte olan Türklere daha müspet bir tarzda müzaheretin (desteğin), Amerikan teşebbüslerinden çıkan mantiki bir netice olmak lazım geldiğini ilave ettim."

Bunları anlattıktan sonra Büyükelçi Baydur, raporuna devam ediyor:

"Allen beyanatımı dostane ve muhabbetkerane bir tarzda ve dediklerimin birçok noktalarını kabul ve tasvip edici ve bazı noktalarda hareketlerini justifier etmeyi (haklı göstermeyi) arzu eder tarzda dinledi. Sözlerinin başlıca noktaları aşağıdadır: Mumaileyh, 'anladığıma göre tarzı hareketimizden memnun de-

ğilsiniz', dedi, tasdik ettim ve hükümetimizin de hissiyatının bu yolda olduğunu anlatmak için Sayın Başbakan'ın Amerika Sefiri ile temmuz iptidasında vaki olan mükalemesini hatırlattım. Allen, 'evet hatırlıyorum' dedi. Mumaileyh Boğazlar haricindeki meseleleri Rusya ile Türkiye arasında doğrudan doğruya bir müzakere mevzuu addetmiş olmalarının, Rus talepleri üzerine olan görüşmelerin hepsinin de dostane bir surette vuku bulmuş olmasından ileri geldiğini söyledi. Burada sözünü keserek, 'Bizden toprak istediler, böyle bir talep dostane müzakerelere mevzu olur mu?' dedim. Allen, 'bunun dostane bir surette vuku bulduğunu Türkiye Dışişleri Bakan Vekili söylemiş. Biz, 26 Haziran tarihli cevabımızda bunu yalnız tekrar ettik', dedi. Gerek Dışişleri Bakanının, gerek Grew'nun, gerek Allen'in ve gerekse görüştüğüm bu mesele ile alakadar diğer Dışişleri erkânından aldığım intibaa göre, bu mesele hakkındaki hattı hareketlerini tayin ederken Amerikalıların zihinlerinde şu iki nokta hâkim olmuştur:

"a) Türkler Ruslarla bir ittifak muahedesi yapmak için Moskova'ya müracaatta bulunmuşlar, Ruslar da bu hususta şartlarını bildirmişlerdir.

"b) Türkler kendi teşebbüslerile vaki olan bu müzakereyi dostane bitaraf bir mahiyette addediyorlar.

"Meseleyi bizim teşebbüsümüzle vuku bulmuş iki taraflı dostane bir görüşme addederek hareketlerini bu telakkinin icabatına uydurduklarına dair Allen'in sözlerine cevaben Başbakanın Amerikan Sefirile cereyan eden yukarıda zikredilen görüşmesini ileri sürdüm.

"Allen, bizim meselemiz karşısında Amerika'nın asla gevşek olmadığında ısrar etti. Amerika'nın Birleşmiş Milletler Misakına iltihakının manasının çok ciddi olduğunu söyledi. Türkiye'ye karşı Amerika'nın alakasızlığını kabul etmedi. Rusların arazi talebini bizim müracaatımız üzerine serdedilmiş bir tashih-i hudut meselesi halinde anladıklarını söyledi. Hayır, böyle değildir, dedim.

"Allen, su geçitlerinin istimali hakkında kullanılan **'selfish'** (bencil) tabirinin Boğazlara teşmil edilmesinden mütevellit teessürüme iştirak etti. 'Başkan Truman'ın nutkunu biz de

sizinle beraber okuduk. Evvelce haberimiz yoktu. Fakat sizi temin ederim ki bu Boğazlar ve Türkiye düşünülmeksizin umumi olarak ve rastgele kullanılmış bir tabirdir', dedi. Boğazların düşman memleketlere ait olan diğer üç su geçiti ile beraber zikredilmiş olması hakkındaki ifademe karşı da samimi bir anlayış gösterdi. Fakat bunun düşünülerek kasten vaki olmamış, hatıra gelen su geçitlerinin hep birden zikredilmiş olmasından ileri gelmiş olacağından emin bulunduğunu beyan ve kendilerinin nutkun birinci kısmından da evvelce haberdar olmamış olduklarını tekrar eyleyen Allen, Müttefiklerin harp esnasında Boğazlardan ne için geçmemiş olduklarının sebebini çok iyi bildiklerini, Türkiye'nin bu harp esnasındaki vaziyetinin doğruluğunu gayet iyi anladıklarını ve Türkiye'nin Müttefiklere yapmış olduğu hizmetlerin kıymetli olduğunu ifade etti... Allen, Boğazlar hakkında kullanılmış olan "internationalisation" tabirinden hoşlanmadığını söyledi. Montreux Mukavelesinin serbest mürura (geçişe) mani bulunmadığını zikretti.

"Allen'e Boğazların o serbestisine mukabil bizim hâkimiyet ve emniyetimizi temini hakkında ne düşündüklerini sordum, daha takarrür etmiş hiçbir fikirleri bulunmadığını müşahede ettim. 'Türkiye'nin hâkimiyeti tabii bir keyfiyettir' dedi. Emniyetin Birleşmiş Milletler Teşkilatından verilmesinin düşünülebileceğini söyledi. 'Bu teşkilat şimdi daha ziyade nazari bir şeydir'... dedim."

Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur, raporunu şöyle düğümlüyor:

"Benim gördüğüm manzara şudur: Amerika büyük bir kuvvetle dünyanın idaresinde birinci derecede söz söylemek vaziyetine ve zaruretine gelmiştir. Bu arada işlerinin arasına bizim Boğazlar meselesinin de karışmasından Amerika hem bizim mesele ile meşgul olmak zaruretinde bulunmakta hem de ne yapacağını kendisi de pek iyi bilmemektedir..."

Büyük gemiler ağır manevra yaparlarmış. Dev Amerikan gemisi de çabucak rota değiştiremiyor. Vaşington Büyükelçimiz Hüseyin Ragıp Baydur, Amerika'nın rotasını Türkiye'ye ve Boğazlara çevirebilmek için, sabırla büyük bir çaba harcıyor ve doğrusu etkili oluyor. Amerika, yavaş yavaş da olsa Türkiye ile ilgilenmeye ve

Türkiye'ye arka çıkmaya yöneliyor. Nisan 1946'da, ünlü ***Missouri*** zırhlısı, Vaşington'da ölen Büyükelçi Münir Ertegün'ün cenazesini Türkiye'ye getirmek için İstanbul'a gelecek ve Rus tehdidi karşısında Türkiye'nin yalnız olmadığı mesajını verecekti. Bir yıl sonra bunu Truman Doktrini izleyecekti. Bu gelişmelerde Baydur'un da büyük emekleri vardır.

İngiliz Askeri Uçağında Son Yolculuk

Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur, 1948 yılında Vaşington'dan ikinci defa olarak Roma Büyükelçiliğine, 1951 yılında da Roma'dan Londra Büyükelçiliğine atandı. Derken, orada, her şey bitiverdi. Baydur, görev başında vefat eden Türk diplomatları arasına katılıverdi.

27 Şubat 1955 günü, Londra Büyükelçiliğimizden Dışişleri Bakanlığımıza şu şifre telgraf çekildi:

"1– Büyükelçi (Hüseyin Ragıp) Baydur'un cumartesi (26.2.1955, akşam) saat 9'a doğru kendisini yemeğe çağırmak üzere odasına giren hizmetçisi tarafından yatağında ölü olarak bulunduğunu derin teessür ile arzederim.

"2– Müstahdem tarafından derhal celp edilen ve sefarete vürudumda kendisini merhumun başucunda bulduğum eski dostu ve doktoru Mr. Schmidt, büyükelçinin ani olarak ve ızdırapsız vefat etmiş olduğunu beyan ve yeknazarda ölüm sebebinin muhtemelen beyin veya kalbe giden damarlardan birinin tıkanması şeklinde izah etti.

"3– Keyfiyetten Foreign Office haberdar edildi.

"4– Sefaret eşyası ile merhumun şahsi eşyası hakkında gerekli tedbirler alınmıştır.

"5– Büyükelçi cumartesi sabahı normal mesai yapmıştır. Müstahdemin ifadesine nazaran, öğleden sonra sokağa çıkmış, saat 5.30'da elçiliğe dönerek odasında istirahate çekilmiştir.

"6– Talimatlarının iş'arını.."[227]

227) ***Ibid.***, Londra B. Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel, 27. 2. 1955, No.12.

Büyükelçi Baydur, Ege'den havalanmış ve hep yükseklerde uçmuş bir kartal gibiydi. Sanki son bir defa daha yüksek uçmak ve doğup büyüdüğü Rodos semalarında bir tur atmak istemiş gibi, cenazesi bir İngiliz askeri uçağıyla Trablus ve Lefkoşe üzerinden Türkiye'ye getirildi.

Sır Küpü

Atatürk ve İnönü dönemlerinde, aralıksız otuz yıl elçilik ve büyükelçilik yapmış olan Hüseyin Ragıp Baydur, Paris, Roma, Londra, Moskova, Vaşington gibi büyük merkezlerde bulundu; önemli görevler üstlendi, ama, yazık ki anılarını yazıp yayınlamadan göçüp gitti. Emekli büyükelçilerimizden Berduk Olgaçay, bu noktaya şöyle parmak basıyor:

"Rahmetli Hüseyin Ragıp Baydur, niçin anılarını yazmadığı sorulduğunda 'Beni dost bilenlerin bana güvenerek anlattıklarını başkalarına nakletmeyi doğru bulmam' dermiş. Sorarım size, Stalin'in zamanında Moskova'da, Mussolini'nin zamanında Roma'da, Roosevelt'in son günlerinde ve Truman'ın zamanında Washington'da, Churchill'in zamanında Londra'da görev yapmış bir Türkiye Büyükelçisinin anılarını okumak istemez miydiniz? Yazmamış olması, aziz hatırasından özür dileyerek söyleyeyim, biraz da görevini eksik yapmış olması anlamına gelmiyor mu? Tarihin tarlasından topladığı ürünlerin hiç olmazsa bir kısmını, kendisini o tarlaya yollayan efendisine, yani milletine sunması gerekmez miydi? Çok temiz bir duygu ile kırmak istemediği o eski dostları dahi bugün Allah'n rahmetine kavuşmuş olduklarından, güzel kullandığı bilinen kalemi ile artık kimsenin toprak altından çıkarmaya gücü yetmeyeceği gözlemlerini, bugünün ve yarının tarihçilerine bırakmamış olması kusur sayılmaz mı?"[228]

Belki kusur sayılır. Ama ne çare. Belki yazacaktı da ömrü yetmedi. Anlaşılan, Hüseyin Ragıp Baydur, büyük bir sır küpüymüş. Bu konuda bir anekdot aktaralım. Sovyet diplomatı Yakov Suritz,

228) İsmail Berduk Olgaçay, **Tasmalı Çekirge,** İstanbul: (Tarihsiz), 2. Baskı, s. 41.

Berlin'de, Feridun Cemal Erkin'e anlatmış. Suritz, Atatürk zamanında Ankara'da on bir yıl büyükelçilik yapmıştı. Hüseyin Ragıp Baydur, birinci defa, beş yıl Moskova Büyükelçiliğinde bulunduktan sonra Roma'ya atanmış. Zamanın Sovyet Dışişleri Komiseri Litvinov, düzenlediği veda ziyafetinde övücü bir nutuk söylemiş ve nutuk Türkçeye çevrilmiş. Arkasından Baydur ayağa kalkmış ve bütün hazır bulunanları şaşkınlık ve hayranlık içinde bırakan Rusça nefis bir nutukla cevap vermiş. Ruslar,Türk Büyükelçisinin çok iyi Rusça bildiğini ilk defa o zaman öğrenmişler. KGB'si ile, gizli polisi ile, Moskova'daki yabancı diplomatların nefes alıp verişlerini bile dinleyip izleyen pek meraklı ve kuşkucu Sovyet rejiminde o zamana kadar hiç kimse, ama hiç kimse Baydur'un Rusça bildiğini fark edememiş.[229]

Hüseyin Ragıp Baydur, 1925 yılında, Fransızca okuyup yazdığını, Almanca ve biraz İtalyanca konuştuğunu bildirmişti. Daha sonrası tarihlerde Vaşington ve Londra'da görev yaptığı yıllarda İngilizceyi de iyi öğrenmiş olduğu tahmin edilebilir. Anlaşılan 1929-1934 yıllarında, birinci defa Moskova Büyükelçiliğinde bulunduğu sırada Rusça da öğrenmişti ama bunu, nedense, Moskova'dan ayrılacağı günlere kadar gizli tutmuştu.

Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur, eli kalem tutan bir kimseydi. Diplomasi mesleğine girmeden önce gazetecilik, başyazarlık yapmıştı. Ders kitabı niteliğinde de olsa kitaplar kaleme almıştı. Böyle olduğu halde anılarını yazmamış olması, anlaşılır gibi değildir.

Büyükelçinin resmi yazışmaları, günün birinde belki arşivlerde bulunup gün yüzüne çıkarılabilir. Ama resmi yazıya dökülmemiş olan kim bilir ne kadar ibret alınabilecek, izlenim, yaşanmış öykü, fıkra, kıssa, anekdot ve süzme düşünce Baydur'un kendisiyle birlikte gitti gider!

---

229) Feridun Cemal Erkin, ***Dışişlerinde 34 Yıl. Anılar-Yorumlar. I. Cilt,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1980, s.122.

IX

SUAT DAVAZ

San Remo'da bulunan firari Vahdettin'in etrafında suikastler icra eden ve icrasına hazırlanan ***Tarikat-ı Salahiye*** *namile siyasi bir cemiyet bulunduğu tahakkuk etmiştir.*

Dışişleri Bakanlığı

•

Burada Gazi, halkının ve ülkesinin mukadderatını ebediyen gözleyen bir nöbetçi olarak temsil edilmektedir.

Pietro Canonica

•

Dün geç vakit ***Paris-Soir****'in Atatürk'ümüzün sıhhati hakkında garazkârane havadis neşretmesi üzerine hükümet nezdinde teşşebbüste bulundum.*

Suat Davaz

•

Hepimiz Kemalist olarak kalacağız.

Suat Davaz

"Vahdettin Füc'eten Vefat Etti"

Dışişleri Bakanlığımızda, müsteşarlık kaleminin girişinde, 1921 yılından beri gelmiş geçmiş Dışişleri müsteşarlarımızın fotoğrafları asılıdır. Bunların başında, Suat Davaz'ın fotoğrafı yer almaktadır. Yeni Türkiye'nin ilk Dışişleri Müsteşarı Suat Bey olmuştur. Arkadaşları arasında "Kara Suat" diye de tanınan Suat Bey, imparatorluktan Cumhuriyete devredilmiş diplomatlarımızdandır. Galatasaray Sultanisini ve Hukuk mektebini bitirdikten sonra, 1900 yılında Hariciye Nezaretine girmiş, umum müdürlüğüne kadar yükselmiş, Mütareke döneminde bir ara açıkta kalmış, sonra Ankara'ya gelmiş ve 30 Nisan 1921 günü Hariciye Vekaleti Müsteşarlığına atanmıştır. 1923'ten başlayarak, dokuz yıl Roma Büyükelçiliği, yedi yıl da Paris Büyükelçiliği görevlerinde bulunan Suat Davaz, 1939 yılında Tahran Büyükelçiliğine atanmış ve 1941 yılında, orada, görev başında ölmüştür. İstiklâl madalyası sahibiydi ve Atatürk döneminde önde gelen büyükelçilerimizdendi.

Suat Bey, istifa eden Celalettin Arif Bey'in yerine, 21 Haziran 1923 günü Roma Mümessilliğine atandı, 28 Ağustos günü Roma'da görevine başladı. Mümessil unvanıyla gittiği İtalya'da, Lozan Antlaşmasının yürürlüğe girmesi üzerine, önce elçi, sonra büyükelçi payesine yükseltildi. Roma'da, Suat Bey'in ilk işlerinden biri, son Padişah Vahdettin'i izletmek oldu.

Son Padişah Mehmet Vahdettin, 17 Kasım 1922 günü, "***Malaya***" adlı İngiliz zırhlısıyla yurtdışına kaçmıştı. Altı ay kadar Malta adasında ve Hicaz'da vakit geçirdikten sonra, 20 Mayıs 1923 günü, oğlu ve maiyeti ile birlikte, İtalya'nın San Remo şehrine gelip "Nobel" adlı villaya yerleşmişti. O tarihte Roma Mümessilliğinin başında Celalettin Arif Bey vardı ve Vahdettin'i izletme işini önce o başlattı. Celalettin Arif Bey, ilk iş olarak, mümessilliğin İtalyan tercümanını hemen San Remo'ya gönderdi ve Vahdettin'in oraya kimlerle gelmiş, orada kimlerle görüşmüş olduğunu saptadı. 30 Mayıs 1923 günü de Lozan'da bulunan Hariciye Vekili İsmet Paşa'ya şunları yazdı:

"Vahdettin'in San Remo'daki ahval ve harekâtını yakından takip için bazı teşebbüsatta bulundum. İtalya Hükümeti de kendisini polis nezareti altında bulunduruyor. Muhaberesinin

Suat Davaz

polis vasıtasile tetkik edilmesini ve neticesinin bildirilmesini Montagna'dan talep buyurabilmek mümkün ise büyük istifade temin olunacağı maruzdur."[230]

Celalettin Arif Bey, 7 Haziran 1923 günü Hariciye Vekaletine şunları bildirdi:

"Vahdettin, vaktiyle İngilizler tarafından İran Şahı için San Remo'da isticar ve ikametine tahsis edilmiş olan Nobel villasına 20 Mayıs (1923) tarihinde yerleşmiş ve elyevm orada ikamet etmekte bulunmuştur. Muvâsalatını müteakip 26, 28 ve 31 Mayıs tarihinde İngiltere konsolosunun ziyaretini kabul ve kendisiyle uzun müddet müdavele-i efkârda bulunmuştur. Dairesi Müdürü Ali Tahir sık sık İngiltere konsoloshanesine azimetle konsolosa mülaki olmaktadır.

"Damat Ferid Paşa ile Fransa'dan azimet etmiş bulunan Emin Paşa'nın, Vahdettin'in muvasalatından az bir zaman sonra iltihak etmiş oldukları peyder pey iblağ kılınacağını evvelce arz etmiş olduğum istihbaratım cümlesinden bulunduğu maruzdur efendim hazretleri."[231]

Celalettin Arif Bey'in Roma'dan ayrılmasından sonra, Vahdettin'i izleme işini Suat Bey devraldı. Bu defa iş daha sıkı tutuldu ve geçici İtalyan hafiye kullanmak gibi yöntemlerle yetinilmeyerek, 1923 sonunda, Cenova'da bir muavin konsolosluk açıldı ve buraya Fuat İzzet (Kerman) atandı. Suat Bey'in direktifi altında çalışan ve Temmuz 1926 tarihine kadar Cenova'da kalan konsolos Fuat İzzet Bey'in en önemli görevi, devrik Padişah Vahdettin'in faaliyetleri hakkında istihbarat toplamaktı. Gerek bu kanallarla, gerek büyükelçilik kanalıyla veya başka kaynaklardan epeyce bilgi toplanmıştı.

San Remo'da oturan Vahdettin, genç Türkiye Cumhuriyeti için gerçekten bir tehdit oluşturuyor muydu? Başka ülkeler, Vahdettin'i Türkiye aleyhine kullanmaya kalkışıyorlar mıydı? Vahdettin, Türkiye'deki saltanatçıları ve hilafetçileri kışkırtıp genç Cumhu-

---

230) ***TC Roma Büyükelçiliği Arşivi (RBA), K.148/3***: Celalettin Arif Bey'den İsmet Paşa'ya yazı, Roma, 30.5.1923, No. 1452/292.

231) ***RBA-K.148/3:*** Celalettin Arif Bey'den Hariciyeye yazı. 7.6.1923, No. 1485/303.

riyet rejimine zarar verebilir miydi? Vahdettin'in Türkiye içindeki taraftarlarıyla ilişkileri neydi? Cumhuriyet ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa aleyhinde komplolar hazırlanıyor muydu ve hazırlanıyorsa bu entrikaların içinde kimler vardı? Vs. vs. gibi sorular Cumhuriyet yöneticilerinin zihinlerini kurcalamış durmuştu. Suat Bey, 23 Kasım 1923 tarihinde şunları rapor ediyordu:

"Hariciye Nezaretine mensup bir zatın mahrem ve mevsuk ifadesine nazaran, İtalyanlar, bu haini (Vahdettin'i) ellerinde Şeyh Sünnisi'ye mukabil olmak üzere bize karşı kullanmak ve bu suretle bizi güya tehdit etmek istiyorlar... Bu mes'elede İngilizlerin İtalyanlara karşı yardımı bulunduğunu evvelce söylemiştim..."[232]

Vahdettin'le ilgili olarak, Roma ile Ankara arasında epeyce yazışma yapılmıştır. Üç yıl süren bu yazışmalarda ilginç ve düşündürücü birçok nokta göze çarpmaktadır. Vahdettin'in yanında bulunan kayınbiraderi Çerkez Zeki Bey, bir ara Ankara hesabına çalışmış ve Cenova Konsolosluğumuz aracılığıyla Roma Büyükelçiliğimize raporlar göndermiştir. Bazı kuşkuların San Remo'ya kadar uzandığı da görülmektedir. Özellikle, 1925 Şeyh Sait ayaklanmasında Vahdettin'in parmağı olup olmadığı sorusu, ciddi bir kuşku olarak ortaya çıkmıştır.

Vahdettin'in faaliyetleri hakkında, Roma Büyükelçiliğimizin İtalya Hükümeti nezdinde resmi girişimleri de olmuştur. 28 Ağustoss 1925 günü, Dışişleri Bakanlığından Roma Büyükelçiliğine şu talimat gönderilmiştir:

*"Ankara İstiklal Mahkemesinde cereyan eden muhakemenin neticesine nazaran, San Remo'da bulunan firari Vahdettin'in etrafında suikastlar icra eden ve icrasına hazırlanan **'Tarikat-ı Salahiye'** namile siyasi bir cemiyet bulunduğunun tahakkük eylediği ve Türkiye aleyhinde İtalya toprağında içtima ve icra-i faaliyet eden mevzuubahs cemiyetin faaliyetine İtalya Hükümetince bir nihayet verilmek üzere teşebbüsat-ı muktaziyede bulunulması Dahiliye Vekaletinin iş'arına atfen Başvekaleti Celileden bildirilmiştir.*

232) ***Ibid.***, Suat Bey'den Hariciye Vekaletine şifre tel. 23.11.1923. No. 55/41.

"İtalya Hükümeti nezdinde müstacelen teşebbüsat-ı siyasiyede bulunularak neticesinin işarı rica olunur efendim."[233]

Roma Büyükelçiliğimiz, sadece bu konuyla ilgili olarak, İtalya Dışişleri Bakanlığına üç nota vermiştir. 11 Eylül 1925 tarihli notada, Vahdettin ve çevresinin faaliyetleri anlatıldıktan sonra, "Tarikat-ı Salahiye" adlı derneğin, İtalya'da, Türkiye aleyhinde çalışmasına izin verilmemesi isteniyordu.[234] Bu notalarda, özetle şu bilgiler veriliyordu:

*"**Tarikat-ı Salahiye** adlı gizli dernek, dini bir kisve altında, Türkiye içinde karışıklıklar çıkarmak amacıyla, yurtdışında, devrik Sultan Vahdettin tarafından kurulmuş ve örgütlenmiştir...*

*"**Tarikat-ı Salahiye**'nin Rodos, Halep, Mekke, Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Mısır ve Irak'ta kolları vardır.*

*"Vahdettin, **'Millet Ordusu Cemiyet-i İnkılabiyesi'** adıyla yeni bir örgüt kurmak üzeredir. Bu amaçla, kayınbiraderi Zeki ve Tütüncübaşı Şükrü aracılığıyla, bir yandan Vehib Paşa, sabık Dahiliye Nazırı Mehmet Ali ve halen Köstence'de bulunan eski Şeyhülislam Mustafa Sabri Hoca ile, diğer taraftan da Yunanistan'da bulunan Aziz Nuri ve İşkembeci Adil ile haberleşmektedir..."*

Yazışmalar sürüp gidiyor ve bu fıkranın çerçevesini çok aşıyor.

Derken, 17 Mayıs 1926 günü, Büyükelçi Suat Davaz, Ankara'ya şu haberi telledi:

Vahdeddin'in füc'eten vefat ettiği şimdi haber alınmıştır."[235]

Büyükelçi Suat Bey, Cenova Konsolosu Fuat Bey'e de hemen şu gizli talimatı verdi:

"Zeki ile derhal temasa gelerek, müteveffanın (Vahdet-

---

233) ***Ibid.***, Hariciye Vekaletinden Roma B.Elçiliğine, 28.8.1341 (1925).

234) ***Ibid.***, Roma B. Elçiliğinden İtalya Dışişleri Bakanlığına Nota. 11.9.1925, No. 2933/77.

235) ***Ibid.***, Roma B.Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına tel. 17.5.1926, No.680/486.

tin'in) bilcümle evrakının behemehal elde edilmesine himmetlerini ve neticenin iş'arını rica ederim."[236]

Konsolos Fuat Bey, hemen Vahdettin'in kayınbiraderi Zeki Bey'i harekete geçirdi. Ama müteveffanın evrakı ele geçirilemedi.

Heykel Çağına Giriş

Eskiden bizde heykel yoktu, heykeltıraş da yoktu. Heykel dikme Cumhuriyet'le başladı. Önce Gazi'nin, yani Atatürk'ün heykelleri dikildi. İlk Atatürk heykeli, 3 Ekim 1926 günü, İstanbul Sarayburnu parkında açıldı. Bu heykel, "Türkiye'de tam manasıyla heykelin ilki" sayılır;[237] Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippel'in (1883-1945) eseridir. Sonra bunu başka heykeller izledi. Heykel dikme işinde, İstanbul ve Ankara başı çekti, öteki şehir ve kasabalara örnek oldular.

İlk heykellerimiz ve anıtlarımız yabancı ustalara yaptırıldı. Örneğin, Ankara Ulus meydanındaki Zafer Anıtı Heinrich Krippel'in, İstanbul Taksim meydanındaki Zafer Anıtı sanatçı Pietro Canonica'nın eserleridir. Bunlar gibi bellibaşlı heykellerimizi, anıtlarımız kimin yaptığı, kimlerin yaptırdığı bilinir de bunların yaptırılıp dikilmesinde yurtdışındaki diplomatlarımızın ne kadar emekleri geçmiş olduğu pek bilinmez. Biraz değinelim.

Tarih, 15 Eylül 1924. ***Cumhuriyet*** gazetesi sahibi Yunus Nadi Bey, Roma'da Türkiye Sefiri Suat Bey'e (Davaz) şunları yazıyor:

"Ankara'da rekzi mukarrer (dikilmesi kararlaştırılan) Zafer Abidesi için izahat-ı lâzimeyi havi risalenin 100 nüshası tarafı âlilerine gönderilmiştir. Zafer Abidesi Komitesi bu abide için yapılacak müsabakanın Paris, Berlin ve Roma'da dahi ilanını kararlaştırmıştır. Orada en mühim ceraid (gazeteler) ile keyfiyet ilan ettirilerek ilanatı muhtevi gazetelerin bir nüshasının tarafı âcizaneme gönderilmesini rica ederim. Müracaat vukuunda mezkür risaleden birer tanesi müsabakaya iştirak etmek isteyecek sanatkârlara verdirilir. Müracaatla risale alacakların isimle-

236) ***Ibid***.: Suat Bey'den Fuat Bey'e tel. 17.5.1926, No. 6806/16.

237) Gültekin Elibal, ***Atatürk ve Resim-Heykel***, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1973, s.192.

ri zapt ettirilirse belki Heyet-i faale için müfid olabilir. Bu isimleri de lütfen bize bilâhara gönderirsiniz. Gazetelere verilecek ilan sureti melfuftur... 15 Eylül 1340 (1924)"[238]

Yazıda sözü edilen risale, ***"Yeni Gün"****ün teşebbüsüyle Ankara'da Büyük Millet Meclisi Önünde Rekzi Mukarrer Zafer Abidesi için İcra Edilecek Müsabaka Hakkında Bazı İzahat* başlığını taşıyordu. Atatürk'ün resimlerini ve anıtın dikileceği meydanın planını da içeren, Türkçe ve Fransızca bir broşürdü.[239] Bunda, özetle, şu bilgiler veriliyordu:

Büyük Zaferden sonra, "Yeni Gün" gazetesinin girişimiyle, Ankara'da bir Zafer Abidesi dikilmesi için, 80.000 lira kadar bir para toplanmış, bir Abide Heyeti kurulmuş. Bu kurul, TBMM önündeki alana (yani bugünkü Ulus meydanına), Gazi'nin tunçtan bir heykelini diktirmeye karar vermiş. Bu amaçla bir yarışma açılmış, 25 Temmuz 1924 tarihine kadar süre verilmiş. ancak, başvuranların sayısı az olduğu için sürenin 31 Aralık 1924 tarihine kadar uzatılmasına ve açıklayıcı bu broşürün yayınlanmasına gerek duyulmuş.

"Abide, büyük halk zaferinin ruhu per cidalini, bu zafere kumanda etmiş olan büyük Türk müncisi (kurtarıcı) Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında temsil etmek maksadına istinat ediyor. Abide o suretle vücuda getirilmelidir ki onda yarınki Türk nesilleri bir vakitler babalarının Türk istiklalini nasıl müdafaa etmiş olduklarını canlı bir surette görmeye ve okumaya muvaffak olsunlar. Bunun için abidenin, bir taraftan bu istiklâl cidalinin muazzam ruhunu kendi şahsında temsil etmiş olan Mustafa Kemal Paşa'yı, diğer taraftan da cidalin milli manasını canlandıran bir timsal şeklinde vücuda getirilmesi lazım geleceği düşünülmüştür. Sanatkârlar bu abideyi tasavvur ederlerken ona nasıl bir şekil vermek lazım geleceğini tayinde serbesttirler..."

---

238) ***Roma Büyükelçiliği Arşivi, Kutu 160, Dosya 3.*** (Bundan sonra ***RBA-K.160/3*** kısaltmasıyla gösterilecektir.)

239) ***Notice sur le Concours concernant le monument à ériger à Angora par l'initiative du journal "Yenl Gune" en commémoration de la Victolre Nationale***, Imp. Ahmed Ihsan and Co. Constantinople: 1924, 10-7 pages-4 Photos-2 plans.

Sanatkârlara kolaylık olsun diye, broşürde, Türk İstiklal Savaşı hakkında açıklayacı bilgi veriliyor. Bu savaşta, *"Türk milleti iki cephede birden harp ediyordu, deniyor: Biri Yunanistan'a karşı askeri ve Avrupa'ya karşı siyasi cephe, diğeri de bizzat kendi tarihinin zulm ve esaret ananelerine müteveccih içtimai ve siyasi cephe.. İşte abidede cidalin bu iki cepheli ruhu temsil edilmek matlubdur...'*

"Abide Heyeti, kendisine tevdi edilecek projelerden birini intihab ve kabul edecek ve bunun sahibine 7500 Türk lirası verecektir. Bununla beraber müsabakaya iştirak etmiş olan diğer sanatkârların dahi emeklerinin boşa gitmemesini arzu eyleyen Abide Heyeti, birinciden maada dört projeye de derecelerine göre: İkinciye 1000 lira, diğer üçünün beherine 500 lira vermeye karar vermiştir."[240]

Türkiye'de, heykelsiz çağlardan heykel çağına atlama böyle başlıyor. Yunus Nadi Bey'in, sonradan ***Cumhuriyet*** adını alan ***Yeni Gün*** gazetesinin öncülüğüyle, Ankara'da bir Zafer Anıtı dikilmesine karar veriliyor. Heykelciliğimizin çıkış noktası bu olsa gerektir. Bu anıt için, para toplanıyor, uluslararası yarışma açılıyor. Heykel denince, elbette, önce İtalya akla geliyor. İtalya, köklü heykelcilik geleneği olan bir ülke; Leonardo da Vinci'lerin, Michelangelo'ların, Raffaello'ların vatanı. Ankara'da heykel veya anıt yaptırma işi gündeme gelince, Roma'daki elçimiz devreye sokuluyor. O tarihte Roma'daki Büyükelçimiz Suat Bey'dir (Davaz). 1923'ten 1932 yılına kadar Roma'da bulunmuştur. O yıllar, Türkiye'de heykel diktirmenin moda olmaya başladığı yıllardır. Büyükelçimiz de heykel işinin içinde oluyor.

Büyükelçi Suat Bey, Yunus Nadi'nin yazısını alınca, İtalya'nın en büyük gazetesi olan ***Giornale d'Italia, Popolo d'Italia*** ve ***Messagero*** gazetelerine ilanlar verdi. Ankara'da bir anıt yaptırılacağını İtalyan kamuoyuna duyurdu. Sanatçılarla uzun uzun yazışmalar, görüşmeler yaptı. Onlara broşür gönderdi, açıklamalarda bulundu. Sonunda, 13 Ekim 1924 tarihine kadar 21 heykeltıraş

240) ***Ibid.***, s.1-6.

başvuruda bulundu ve yaptırılacak anıt için projeler sundu. Büyükelçi, bu projeleri ve heykeltıraşlarla ilgili gerekli bilgileri Anıt Kurulu'na gönderdi.[241]

Roma Büyükelçiliğimizin, bir yandan Abide Komisyonu Başkanı Yunus Nadi ile, diğer yandan da çeşitli heykeltıraşlarla yazışmaları bir yıla yakın sürdü. Sonunda Yunus Nadi Bey, yarışmadan vazgeçildiğini duyurdu. 16 Haziran 1925 günü Suat Bey'e şunları yazdı:

"Zafer Abidesi heyeti Ankara'da son defa içtima ederek şimdiye kadar gönderilen elli altmış adet miktarında fotoğraf ve asarı birer birer tetkik etmiş ve abidenin bu tarzda müsabaka ile rekz ve inşa edilemeyeceğine kanaat getirmiştir. Zafer abidesi meselesinin sureti katiyede hal ve intacı için müsabaka şeklinin tebdiline karar vererek bu işin münferid bir sanatkâra havalesini tensip etmiştir. Şimdi bu sanatkârın tespiti maksadile tetkikat icra olunmaktadır. Heyet bu son kararın eşkal ve şeraitini ilan edecek ve Zatı alinize de bittabi arz-ı malumat eyleyecektir. Masarifi nakliye olarak irsali iş'ar buyurulan 2.610 liret 30 santimi emir ve iş'arı âlileri veçhile Roma Şehbender Vekili Şevket Fuad Bey namına gönderttim.."[242]

Bundan sonra, Ankara Zafer Anıtı işinin Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippel'e verildiği anlaşılıyor. Krippel, 1926-1936 yılları arasında Türkiye'ye beş önemli eser veriyor. Açılış tarihlerine göre bu eserler şunlardır: 3 Ekim 1926'da Sarayburnu Atatürk anıtı, 29.10.1926'da Konya Atatürk anıtı, 24.11.1927'de Ankara Zafer anıtı, 15 Ocak 1932'de Samsun Atatürk anıtı ve 24 Mart 1936'da Afyon Zafer anıtı.[243] Afyon anıtının yapımı epeyce sorun oluyor. Buna ayrıca dönülecektir.

Canonica

İtalya'dan heykeltıraş Pietro Canonica, 1926 yılında Türki-

241) ***RBA-K.160/3:*** Suat Bey'den Zafer Abidesi Komitesine yazı, 13.10.1924, No.1866/445.

242) ***Ibid.***, Yunus Nadi Bey'den Suat Bey'e yazı, İstanbul, 16.6.1341 (1325).

243) Gültekin Elibal, ***Atatürk ve Resim-Heykel***, s.195-205.

ye'ye çağırılıyor. Bu heykeltıraşı Ankara'ya tavsiye eden Roma Büyükelçimiz Suat Bey'dir. Suat Bey, 25 Eylül 1926 günü, Maarif Vekili Necati Bey'e şunları yazıyor:

"*Reisicumhur Gazi Paşa Hazretlerinin heykelinin imali zımnında memleketimize davet olunan meşhur heykeltıraş Roma Sanayii Nefise Enstitüsü Müdürü Mösyö Canonica, yalnız İtalya'nın değil, belki Avrupa'nın en maruf ve en büyük heykeltıraşlarından olup İngiltere, Rusya, Almanya ve İspanya'dan vukubulan davetler üzerine vücuda getirdiği âsar bütün cihan erbab-ı sanatınca mazhar-ı takdir olmuştur. Böyle bir üstadın vücuda getireceği eserin lâyemut (ölümsüz) olacağına şüphe yoktur. Bugün âcizlerini ziyaret eden üstad-ı müşarileyh, yakında İtalyan Sefiri Mösyü Orsini Baroni ile İstanbul'a müteveccihen hareket eyleyeceğini ifade etmiştir. Yapılacak tebligat varsa acilen iş'arını rica ederim...*"[244]

P. Canonica (1869-1962), Türkiye'ye geldi; 1927-1932 yılları arasında, Ankara, İstanbul ve İzmir'e dört önemli eser kazandırdı: Biri, Ankara Etnografya Müzesi önünde Atlı Heykel'dir. Yürümekte olan güzel bir at üzerinde, asker giysisiyle Ata'yı gösterir ve Batı'ya bakar. İkinci heykel, yine Ankara'da, Zafer Alanı'ndadır ve Atatürk'ü, asker giysisiyle, ayakta, iki eli kılıcının kabzasında olmak üzere canlandırır. Bu heykel hakkında Canonica, "*Burada Gazi, halkının ve ülkesinin mukadderatını ebediyyen gözleyen bir nöbetçi olarak temsil edilmiştir. Bu heykel, pek başarılı olmuştur. İsmet Paşa hazretleri de ona bayılmıştır,*" diyor.[245] Ankara'daki bu iki heykel, aynı gün, 4 Kasım 1927'de açılmıştır.

Canonica'nın ülkemizdeki diğer iki eseri, İstanbul Taksim alanındaki ünlü anıt ile İzmir'deki Atlı Gazi heykelidir. Taksim anıtı 8 Ağustos 1928'de, İzmir Gazi heykeli ise 27 Temmuz 1932'de açılmıştır.[246] Bunlardan başka Canonica'ya Atatürk büstleri de yaptırılmıştır.

---

244) ***RBA-K.160/3:*** Suat Bey'den Maarif Vekili Necati Bey'e yazı. 25.9.1926, No.7420/315.

245) ***Ibid.***, Canonica'dan Suat Bey'e yazı, 29.10.1929.

246) Elibal, Op.cit., s.206-211.

Taksim Anıtı, Roma Büyükelçimiz Suat Bey'i de epeyce uğraştırmıştır. Taksim Abide Komisyonu Reisi, İstanbul Mebusu Hakkı (Şinasi Erel) imzasıyla, 4 Ocak 1927 günü, Suat Bey'e şu yazı gönderilmiştir:

"Gazi Paşa Hazretleri namına Beyoğlu'nda Taksim meydanında rekz olunacak (dikilecek) abide için Roma Sanayii Nefise Enstitüsü Reisi Mösyö Pietro Canonica ile yapılan mukavelenamenin bir sureti leffen takdim kılındı. Bu işle oraca Zatı Âlileri de alakadar olarak mukavelenin tatbikatına peyderpey Beyoğlu Belediye Dairesinde müteşekkil Abide Komisyonumuza malumat lütfetmenizi rica eder ve bilvesile takdimi ihtiramat eylerim efendim. 4 Kanunusani 1927."[247]

Roma Büyükelçimiz Suat Bey, Taksim Anıtı işine böyle girdi ve ondan sonra beş yıl bu işin içinde kaldı. Kendisinden istenen, Canonica ile yapılmış olan sözleşmenin uygulanmasıyla ilgilenmesiydi. Bu, 14 maddelik ayrıntılı bir sözleşmeydi. Roma Büyükelçimiz arşivindeki örneğinde tarih yoktur, ama bu örnek 4 Ocak 1927'de Suat Bey'e gönderilmiş olduğuna göre, sözleşmenin 1926 yılının son günlerinde veya 1927'nin ilk günlerinde imzalanmış olduğu söylenebilir.

Sözleşmenin beşinci maddesi, *"Bâlâda mezkür abidenin şeraiti mezküre dairesinde imal ve nakil ve mahalline vaz ve inşasına mukabil Mösyö Canonica'ya 16.500 İngiliz lirası ita edilecektir..."* diyordu.

Altıncı madde, *"Mösyö Canonica, Taksim Abidesini mukavelenamenin imzası tarihinden itibaren on sekiz ay zarfında ikmal ve teslim edecektir..."* diyordu. Yedinci madde de, sözleşmenin imzalandığı tarihte heykeltıraşa, ilk taksit olarak, bedelin % 15'nin, yani 2.475 İngiliz lirası ödenmesini öngörüyordu. Bedelin geri kalan bölümü de üç taksitte ödenecekti. İkinci taksit 4.125, üçüncü taksit 4.950 ve son taksit de 4.950 İngiliz lirası olacaktı.

Uygulamada, asıl bu maddeler sorun oldu ve Roma Büyükelçimizi de epeyce uğraştırdı. Suat Bey, Canonica ile Abide Komisyonu arasında kaldı. Canonica'nın İstanbul'da bir vekili vardı, söz-

247) ***RBA-K.160/3***: Hakkı Paşa'dan Suat Bey'e yazı. 4.1.1927.

leşmenin uygulanmasına, büyükelçimiz bakıyordu. Canonica'nin atölyesi Torino şehrindeydi. Roma ile Alplerin eteğindeki Torino arası epeyce yoldur. Suat Bey, zaman zaman Roma'dan kalkıp ta Torino'ya kadar da zahmet edip çalışmaların nasıl gittiğine baktı. 26 Mayıs 1927 günü Beyoğlu Belediyesine şunları yazdı:

"Gazi Hazretlerinin Ankara'da rekz edilmek üzere ikmal edilen heykellerini görmek için geçenlerde Torino'ya giderek heykeltıraş Canonica'nın atölyesini ziyaret ettim ve Reisicumhur Hazretlerinin Taksim meydanı için ihzar edilen heykellerinin alçıdan modelini de bu vesile ile gördüm. Her iki eserin büyük birer eser-i sanat olduğu görülmektedir ve bu cihet İtalya'nın san'at mehafilinde de teslim edilmektedir.

"Bu ziyaretim esnasında heykeltıraş Canonica, mevzuubahs heykellerin ameliye ücretinin olbabtaki kontrato mucibince tespit ve takarrür edildiği zaman liretin kıymetinin 120-125 raddelerinde olduğunu ve bugün İtalyan parasının kesbi kıymet etmesiyle malzeme fiyatlarının yine eski kıymetlerini muhafaza etmesi dolayısıyle kendisinin pek mutazarrır olduğunu söyleyerek zararının kısmen olsun telafisi için heykellerin hitam-ı imalinde kendisine teslim olunmak üzere İstanbul'da Commerciale Bankasına emaneten tevdi edilmiş olan bir miktar meblağ ile kontrato mucibince istihkakı olan paranın Torino'da bir bankaya nakli ile meblağ-ı mezküre şimdiden tasarruf edebilmek için kendisine mezuniyet verilmesini rica ettI ve bu hususta metnini leffen gönderdiğim muhtırayı takdim etti.

"Mumaileyh Mösyö Canonica İtalya'nın san'at mehafilinde ve diplomasi muhitinde tanınmış ve celb-i takdir ve muhabbet eylemiş bir sanatkârdır. Yukarıda arzettiğim gibi, Gazi Hazretlerinin heykellerini imali hususunda büyük bir muvaffakiyet göstermiştir. Serdettiği mülhazının muhik olduğu nazır-ı itibara alınarak arzusunun is'afı cihetine gidilmesi mümkün olduğu takdirde bu babda muktazi kararın ittihazıyla iş'arını rica ve takdim-i ihtiramat eylerim efendim."[248]

---

248) ***Ibid***: Roma B.Elçisi Suat Bey'den Beyoğlu Belediyesine yazı. 26.5.1927, No.8524/196.

İşte bir sorun. Sözleşmenin üzerinden altı ay geçmeden, heykeltıraş Canonica, şartlar değişti diye fazladan para istiyor. Bu beş-altı ay içinde ne mi olmuş? Önce Mösyö Canonica, Taksim Anıtı için alacağı ücreti, sözleşmede, Türk lirası veya İtalyan lireti olarak değil de İngiliz lirası olarak saptamış. Herhalde İngiliz lirası en sağlam paradır diye düşünmüş. Ama işe bakın ki, sözleşme imzalandıktan az sonra İngiliz lirası, İtalyan parası karşısında değer kaybetmeye başlamış. Heykeltıraş, ben zarara uğruyorum, zararımı kapatın diyor. Büyükelçimiz, heykeltıraşı haklı buluyor. Canonica büyük sanatkârdır, çalışması da büyük bir sanat eseridir, isteğini karşılayalım diyor.

Bir yıl sonra Suat Davaz, Taksim Anıtının tamamlandığını bildirdi ve heykeltıraşa ücretinin son taksidinin ödenmesini istedi. 7 Haziran 1928 günü, Abide Komisyonunu ve belediyeyi atlayıp, doğrudan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya şu telgrafı çekti:

"Heykeltıraş Canonica âcizlerine müracaatla, abidenin hitam bulduğunu ve abideyi rekz etmek üzere Taksim'deki yerin bilihzar kendisine tevdiini ve mukavele mucibince üç taksitte verilmesi icap eden ücret-i ameliyesinin son taksiti müteaddit taleplerine rağmen tesviye edilmediğini, halbuki kendisinin abidenin hitamına mebni bütün masarifi tesfiyeye mecbur olduğunu ve bu hususta İstanbul Şehremanetine ve Abide Komisyonuna müracaatlarının cevapsız kaldığını ve Torino'da binlerce zevat tarafından ziyaretle takdir olunan abidenin uzun müddet burada kalmasının doğru olmayacağını ifade ile müracaatlarına cevab verilmesi hususunun temini zımnında vasatatı âcizlerine müracaat etti.

"Halâskarımızın cidden bir şaheser olan heykellerinin ve inkılabımızın nefis bir timsali bulunan abidenin bir an evvel memlekete rekzine (dikilmesine) ve heykeltıraşa ber mucibi mukavele verilecek ücretlerin tesfiyesine ait hususatın ikmali için icabedenlere evamir-i vekaletlerinin verdirilip neticenin iş'ar buyurulmasını niyaz eylerim."[249]

---

249) ***İbid:*** Suat Bey'den Şükrü Kaya'ya tel 7.6.1928, No: 9804/300.

Şükrü Kaya, 16 Haziran'da cevap verdi: Belediye ve Abide Komisyonu, Taksim'de anıtın dikileceği yeri hazırlatıyordu. Oradan geçen tramvay raylarını, su, elektrik, havagazı tesisatını kaldırtmıştı. Gerekli inşaat çalışmalarını yapması için Canonica'nın İstanbul'daki müteahhidine duyuru yapılmıştı. Para işine gelince, şimdiye kadar taksitler Canonica'ya ödenmişti. Yalnız son taksit, vadesi henüz dolmadığı için ödenmemişti. Anıt İstanbul'a getirilince vadesi dolacak olan son taksidin de parası hazırdı. Şükrü Kaya, aynen şöyle diyordu:

"Mukavelename hükmünün iltizam ettiği taksitlerin şimdiye kadar tamamen tesfiye edildiği ve elyevm verilecek taksit müddetinin abidenin İstanbul'a getirilmesini müteakip hulûl edeceği ve bu paranın da hazır bulunduğu Şehremini Muhiddin Bey (Üstündağ) tarafından ifade edilmektedir."[250]

İki ay kadar sonra Anıt, İstanbul'a getirildi ve 8 Ağustos 1928 günü Taksim meydanına dikildi. Ama para işi yıllar yılı sürüncemede kaldı. Bu konuda heykeltraş Canonica ile Abide Komisyonu arasında anlaşmazlık çıktı. Bu yüzden Roma Büyükelçiliğimiz de epeyce sıkıntılı zamanlar geçirdi. Heykeltıraşın olan paranın bir an önce ödenmesi için İtalyan Dışişleri Bakanlığı da büyükelçimizi boyuna sıkıştırıyordu. Suat Bey, İstanbul'a yazdı, çizdi ve sorunu bir türlü halledemedi. Yıllar geçti. 1932 yılında Suat Bey'in Roma'daki süresi doldu, kabarık dosya bu defa yeni Büyükelçi Vasıf Bey'e (Çınar) devredildi. O da uzun uzun uğraştı ve epeyce üzüldü. İstanbul Belediyesi veya Abide Komisyonu, heykeltıraşın parasını bir türlü ödemiyordu. Anlaşmazlık beş yıl kadar sürüp gitti.

Vali ve Belediye Reisi Muhittin (Üstündağ) Bey, Haziran 1928'de, son taksidin de parası hazır, anıt İstanbul'a getirilince ödenecek demişti. Beş yıl sonra, 11 Mayıs 1933'te Roma Büyükelçiliğimize şunları yazıyordu:

"Heykeltıraş Mösyö Canonica tarafından Taksim'de Cumhuriyet meydanına rekzolunan (dikilen) abide hakkında Mösyö Canonica ile Abide Komisyonu arasında hâdis olan ihtilafın hakeme müracaat suretiyle halledilmesine Umumi Meclis Daimi

250) ***Ibid.***: Şükrü Kaya'dan Suat Bey'e yazı, 16.6.1928, No. 6112/25.

Encümenince karar verildiği cihetle ahiren İstanbul'a gelen Mösyö Canonica ile temas edilerek hasıl olan ihtilafa binaen tarafeyn hakemlerini intihap etmiş ve üçüncü hakem olarak da Müze Müdürü sabıkı İstanbul Mebusu Halil Bey intihap edilmişti. Hakemler tarafından ekseriyetle verilen karar Mösyö Canonica'nın lehinde olduğu cihetle bakiye istihkakının bir kısmı hemen verilmiş ve üst tarafının da haziranda tatbik edilmeye başlanacak olan yeni sene bütçesinden tesfiyesi mukarrer bulunmuş olmakla arzı keyfiyet ve bilvesile teyidi hürmet eylerim Ef. 11/5/933 .

İstanbul Vali ve Belediye Reisi
Muhittin"[251]

Bugün, ne zaman Taksim meydanından geçsem, kendi kendime, "Dur yolcu", diyesim gelir, "Bu güzelim anıtı seyrederken, şu bizim diplomatları da hatırla. Hele Suat Davaz'ın emeklerini ve zahmetlerini unutma!"

*

Canonica'nın Ankara ve İstanbul'da diktiği anıtlar beğenildi, tutuldu. Bunun üzerine, başka belediyelerden de Roma Büyükelçimiz Suat Bey'e başvurular oldu. Ocak 1927'de, Sıvas'ta da heykeltıraş Canonica'ya bir "Milli Abide" yaptırılmak istendiği bildiriliyordu.[252] 14 Eylül 1929'da, Diyarbakır Belediyesi Reisi Mustafa imzasıyla Roma Büyükelçiliğine şu yazı gönderildi:

"*Diyarbekir'de Gazi Hazretlerinin heykelinin rekzini arzu ediyoruz. Ankara'da müze önündeki atlı heykelinin bir eşini kaç Türk lirasına yapabileceğinin lütfen Kano Nika'dan (Canonica olacak) sual buyurularak neticenin emir ve imbasını istirham ve arzı tazimat eylerim efendim hazretleri.*"[253]

---

251) ***Ibid.***: İstanbul Belediyesinden Roma B.Elçiliğine yazı. 11/5/1933, Hesap İşleri, No. 4711/1402.

252) ***Ibid.*** Maarif Vekaletinden Roma B.Elçiliğine yazı. 1.2.1927, No.2305/25.

253) ***Ibid.***: Diyarbakır Belediyesinden Roma B. Elçiliğine yazı, 14.9.1929.

Büyükelçiliğimiz heykeltıraşa sormuş. Canonica, bu konuda bir proje hazırlayıp göndereceğini söylemiş. Ama ondan sonrası bilinmiyor.

Yine 1929 yılında Bursa Valiliği de Canonica'ya bir Atatürk heykeli yaptırmak istemiştir. Ankara'da müze karşısındaki heykeli tercih ettiklerini bildirmiş ve bir aynının Bursa'da kaidesiyle beraber kaç liraya yapılabileceğini sormuştur.[254] Ondan sonra Bursa ile Roma arasında uzun yazışmalar olmuştur. Bursa Valiliği, yaptırmayı düşündükleri Gazi heykelinin özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi vermiş. Roma Büyükelçiliğimiz bunları heykeltıraşa aktarmış. Canonica, çeşitli projeler hazırlayıp göndermiş, bunlardan biri için 250.000 liret, diğeri için ise 600.000 liret istemiştir. Heykellerin İstanbul'a kadar 20.000 lirete taşınabileceğini de bildirmiştir.[255] Ondan sonrası yine bilinmiyor. Bu girişimlerin sonuçsuz kaldığı sanılmaktadır.

Daha sonra, atlı bir Atatürk heykeli için, 1930 yılında İzmir Belediyesi ile Canonica arasında anlaşma imzalanmış ve ünlü heykeltıraş, Türkiye'deki dördüncü eserini, 27 Temmuz 1932'de Ege kıyısına dikmiştir.

Gazi'ye Bağlılık

Mustafa Kemal Paşa ile Büyükelçi Suat Davaz'ın tanışıklığı, 1921 yılına kadar uzanır. Suat Bey, bugünkü Dışişleri Bakanlığımızın birkaç kurucusundan biriydi. Diğerleri, Hariciye Vekilleri Ahmet Muhtar, Yusuf Kemal ve Siyasi İşler Genel Müdürü Yusuf Hikmet Bayur idi. Bu çekirdek kadronun orta direği Ahmet Muhtar Bey ile Suat Bey idi. Meslekten gelen, uzun mesleki birikimi olan onlardı. Yeni Dışişleri Bakanlığımızın temel harcında onların katkısı büyüktür.

Bugünkü devletimizin kuruluş döneminde, Kurtuluş Savaşı günlerinde Mustafa Kemal Paşa ile Suat Davaz arasında bir yakınlık doğmuştu. Davaz, yeni bir Türk Devleti yaratmanın coşkusunu

254) *Ibid.*: Bursa Valiliğinden Roma B.Elçiliğine yazı. 19.5.1929, No.950/92.
255) *Ibid.*: Canonica'dan Suat Bey'e yazı. 29.10.1929.

yaşamış, Atatürk'e sarsılmaz bir inançla bağlanmıştı. İnanmış bir Atatürkçü idi ve bu özelliğini her zaman göstermiş, sergilemişti.

Suat Bey, 1923 yılında dış göreve atandı ve o tarihten sonra yurtdışından Atatürk devrimlerini adım adım izledi, hararetle alkışladı ve her defasında Atatürk'e coşkulu kutlama mesajları yolladı. Atatürk'ten de karşılık gördü. Halifeliğin kaldırılması üzerine, Suat Bey, 6 Mart 1924 günü Roma'dan, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta özetle, şu düşüncelere yer verdi:

"Halifeliğin kaldırılması, okulların ve mahkemelerin birleştirilmesi Cumhuriyetimizin doğal akışı ve mantıki sonucudur. İnanıyoruz ki, dahice yönetiminiz altında, Türkiyemiz geri kalmışlıktan kurtulacak ve ulusumuz refah ve mutluluğa kavuşacaktır. Benim ve mümessilliğimizin en içten tebriklerini lütfen kabul buyurmanızı niyaz eylerim efendim."[256]

1925 yılında Atatürk, örnek bir çiftlik kurmaya niyetlenir. Büyükelçi Suat Davaz, Roma'dan Atatürk'e bu konuyla ilgili yayınlar bulup gönderir. Bir başka kitabı Ankara'ya gönderirken özetle şunları yazar:

"Büyük kurtarıcımız Gazi Paşa Hazretlerinin, milletimizi kalkındırmak için, tarım alanında da çiftçilere ve köylülere önderlik etmesi pek duygulandırıcıdır. Belçika'da kurulan çağdaş köyler ve örnek tarım örgütleri hakkındaki bir kitabı, Sayın Cumhurbaşkanımıza sunulmak üzere gönderiyorum. Sayın Cumhurbaşkanımızın bu alandaki çalışmalarına bir zerre kadarcık katkıda bulunabilirsem ne mutlu bana."[257]

İtalya'ya ısmarlanmış olan ***Kocatepe*** muhribinin denize indirilmesi dolayısıyla Suat Bey, 18 Şubat 1931 günü Atatürk'e şu telgrafı çeker:

"Bugün Cenova'da Türk Cumhuriyeti'nin denizciliğini yük-

---

256) ***RBA-K. 148/4:*** Roma Mümessili Suat Bey'den Hariciye Vekaletine şifre tel. 6.3.1924, No. 603/201.

257) ***RBA-K. 160/1***: Roma B.Elçiliğinden Dışişlerine yazı. 30.12.1925, No.4041/204.

seltmek hususundaki dahiyane irşadatı Riyasetpenahileri asarından olmak üzere İstiklal Harbimizin en şanlı mevkii tarihisi bulunan yüksek ***Kocatepe*** *namını taşıyan muhribin resmi tenzilinin (denize indirilmesinin) azim tezahürat ve alkışlar içinde kemali muvaffakiyetle icra edilmiş olduğunu ve merasimde İtalyan ricali askeriye ve mülkiyesile bir cemm-i gafirin (insan kalabalığının) hazır bulunduğu ve bu vesile ile Türkiye Cumhuriyetinin ve onun banisinin (kurucusunun) yüksek namının hararetle tebcil edilmiş olduğunu burada bulunan bilcümle Türk deniz zabitanı ve sefaret erkânı namına tazimlerimle arza müsaraat eylerim efendim."*[258]

Atatürk, 1931 yılında üçüncü defa Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Roma Büyükelçimiz Suat Beyin 5 Mayıs 1931 günü Cumhurbaşkanımıza çektiği kutlama telgrafı aynen şudur:

"Hayran olduğumuz dehanızın eseri mübecceli olmak üzere, düştüğü girdab-ı felaketten bugünkü yüksek ve müterekki mevkiye çıkardığınız ve irade buyurduğunuz tarih-i medeniyette hatvelerle ilerlettiğiniz Türk milleti şükran vazifesini ifa edebilmek için bu kerre de yeniden Büyük Meclise gönderdiği vekillerinin ittifakı arası ile zatı münciyanelerine karşı hissettiği minnet ve şükranın binde birinin ifasının ifadesi olmak üzere Zatı samilerini Riyaseticumhur makamına tekrar intihap etmesi bizim gibi zatı dahiyanelerine merbutiyet-i kalbiye ile bağlı bulunan efrad-ı milletin kaffesini fahr-u sürur hislerile meşbu kılmış olduğunu arzeyler ve bu vesile ile en derin tazim ve tebrikatı naçizanemin lütf-u kabulünü istirham eylerim efendim."[259]

Suat Davaz, 1932 yılında Roma Büyükelçiliğinden Paris Büyükelçiliğine atandı. Ertesi yıl cumhuriyetimizin onuncu yıldönümünü Paris'te kutladı ve 28 Ekim 1933 günü Paris'ten Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e aşağıdaki kutlama telgrafını gönderdi:

---

258) ***RBA-K.166/1***: Suat Bey'den Gazi M. Kemal'e tel. 18.2.1931.
259) ***RBA - K. 160/4***: Suat Bey'den Gazi M. Kemal'e tel. 5.5.1931.

"Yarattığınız Cumhuriyetin, kurduğunuz devletin onuncu yıldönümünü, kurtardığınız Türk milleti sonsuz sevinç ve minnetle yurdun her noktasında kutlarken yurttan uzak fakat kalben en yakınınızda bulunan bizler de bu çok yüksek günü, candan kutlamaktayız. Âcizleri başta olarak büyükelçilik erkânı memurini ve Paris'te bulunan ve Cumhuriyetimizi seven yurttaşlarımızla ve nurlu yollarda ilmü marifet tahsil eden talebimizle birlikte en yüksek tazimatımızı ve zatı samilerine kalpten merbutiyetimizi arza müsaraat eyleriz Yüce Gazimiz."[260]

Suat Davaz'ın kutlama telgrafları, Atatürk'e bağlılık mesajları böyle sürüp gider.

"Karşılıklı Ağlaştık"

Derken, Atatürk'ün sağlığı bozuldu. Paris Büyükelçimiz Suat Davaz, taparcasına bağlı olduğu Atatürk'ün sağlık durumuyla da yakından ilgilendi. İlk defa 4 Ocak 1938 günü, Atatürk için Paris'ten telgrafla bazı ilaçlar istendi. Büyükelçi Davaz, hemen ilaçları aldırıp gönderdi. Ondan sonra ocak, şubat ve mart aylarında ilaç siparişleri devam etti. Davaz, her defasında istenen ilaçları zamanında Çankaya'ya ulaştırdı. Atatürk'ün sağlığı konusunda, 30 Mart akşamı ilk defa resmi bir açıklama yapıldı ve Cumhurbaşkanının "kuvvetli bir grip" geçirmekte olduğu kamuoyuna duyuruldu.[261]

Sonra, nisan ayında, Fransız basın yayın organları, Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün ağır hasta olduğunu haber vermeye başladılar. Büyükelçi Suat Davaz, Ankara'ya da sorarak, bu yayınları her defa sert biçimde yalanladı. 30 Nisan günü Ankara'ya şunları telledi:

"Fransız radyolarının Atatürk'ümüzün vahim surette hasta olduğuna dair işaatı hakkında Hariciye'nin şiddetle nazarı dikkatini celbettim ve bunu dostane bir maksada hamletmek im-

---

260) ***TC Paris B.Elçiliği Arşivi (PBA) - K.96/A:*** Suat Bey'den Gazi'ye tel. 28.10.1933.

261) Bilal N. Şimşir, ***Atatürk'ün Hastalığı***, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1989, s.11-17.

kânı olmadığını ve Atatürk'ümüzün sıhhat ve afiyetinin tamamiyle berkemal olduğunu kendilerinin bizim kadar iyi bildiklerini ileri sürerek derhal tashih etmeleri lüzumunu söyledim. Bu hadiseden son derece müteessir olduklarını ve derhal tashihi keyfiyet ettireceklerini söylediler. Arzı keyfiyet eylerim Efendim."[262]

Büyükelçi Davaz, 18 Mayıs 1938 günü de Dışişleri Bakanlığına şu telgrafı gönderdi:

"Dün geç vakit ***Paris-Soir****'ın Atatürk'ümüzün sıhhati hakkında garazkârane havadis neşretmesi üzerine hükümet (Fransa Hükümeti) nezdinde teşebbüste bulundum. Gerek Hariciyenin ve gerek bizzat Dahiliye Nazırı Mösyö Sarraut'nun nazarı dikkatini celbettim ve kendisiyle konuştuğum esnada bu haberin aslı esası olmadığından dolayı, fevkalade memnun olduğunu ve derin tazimat ve sarsılmaz dostluk hislerinin derhal Atatürk'ümüze arzını rica etti. Gazete başmuharrirlerini de gece geç vakit buldurarak ve ayrıca ajans vasıtasıyla da bu bedhahane haberi tekzip ettirdim. Bu sabahki bütün Fransız gazeteleri tekzibimi neşrettiler. Bu düşmanca haberin menbaı hakkında yaptığım tahkikat neticesinde de bunun Fransa'dan değil, hariçten verildiği anlaşıldı. Bu bedhahane haber Fransız radyoları vasıtasiyle de tekzip ettirilmiştir."*[263]

Girişimler, tekzipler birbirini izledi. Ama ne var ki, Atatürk'ün hastalığı artık gizlenemez oldu. 16 Ekimde Atatürk ilk defa komaya girdi. Ertesi gün resmi bir açıklama yapıldı. Suat Davaz, *"Halaskârımız Ulu Atatürk'ümüzün rahatsızlığının birdenbire kesbi vehamet etmesi haberleri, burada hepimizi son derece yeis ve teessüre garketmiştir"*, dedi. [264]

Atatürk, birinci komayı atlattı. Ama arkasından gelen ikinci koma onu da yıktı. Kara haber çabuk yayıldı. Paris'te de yer yerinden oynadı. Büyükelçi Suat Davaz da beyninden vurulmuşa döndü; ölüm haberinin üzerinden birkaç saat geçmeden, 10 Kasım 1938 günü Dışişleri Bakanlığına şunları telledi:

---

262) ***Ibid.***, s. 28-29.
263) ***Ibid.***, s. 30.
264) ***Ibid.***, s. 51.

"Bu sabah bir taraftan ajansların ve diğer taraftan radyoların verdiği elim haber, her Türk'ün kalbini dondurduğu ve durdurduğu gibi bizim de kalplerimizi parçaladı. Teessürümüze hudut tasavvur etmek imkânı yoktur. Yegâne tesellimiz onun layemut (ölümsüz) oluşudur. O, kalplerimizde daima yaşayacaktır.

"Bu ziyaı elimi haber alan Reisicumhur Mösyö Albert Lebrun, askeri mahiyetinden Kolonel Chaudessolle'ü göndererek ve birçok nazırlar ve sefirler de bizzat sefarete gelerek taziyette bulunmuşlardır. Bütün sefaretler bayraklarını Atatürk'ün ufulü dolayısıyle yarıya çekerek Türk milletinin matemine iştirak etmişlerdir. Reisicumhur bu elim ziyaın Fransa için de bir matem teşkil ettiğini ifade etmiştir. İngiliz Sefiri, bütün İngiliz milletinin çok takdir ettiği ve sevdiği Atatürk'ün ufulünden dolayı son derece teessür içinde bulunduğunu söyleyerek muhabbet ve tazimlerini izhar etmiştir. Matbuat hemen denecek şekilde teessürle dolu yazılar yazmaktadır. Dahiliye Nazırı Albert Sarraut'nun Akşam gazetesine vaki beyanatında, Atatürk'ün ufulünün Türkiye için azim bir ziya (kayıp) olduğu gibi Fransa ve sulh için de sonsuz ve acı bir ziya teşkil ettiğini bildirerek alenen ve resmen taziyede bulunmaktadır. Maruzdur."[265]

Büyükelçi Davaz, aynı gün, TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'ya ve Başbakan Celal Bayar'a gönderdiği telgrafta da duygularını şöyle açıklamaya çalıştı:

"Türk milletinin kurtarıcısı Büyük Atatürk ölmemiştir. Atatürk lâyemuttur. Fani olan vücududur. Ruhu bize telkin ettiği mevcudiyeti her Türk'ün kalbinde derin surette yaşayacaktır. Her Türk, Atası'nın izinde yürümeyi kendine bir vatan borcu bilecektir. Hepimiz Kemalist olarak kalacağız. Bu bizim için en büyük şereftir. Fani Atatürk ölmüştür. Atatürk daima yaşayacaktır. Varolsun Türk milleti. Derin teessürlerimin ifadesinden âciz olduğumu arz ederim."[266]

Paris Büyükelçiliğimize yüzlerce başsağlığı mesajı yağdı. Bu mesajların çoğu büyükelçiliğimizin arşivinde muhafaza edilmekte-

---

265) ***Ibid.***, s. 98
266) ***Ibid.***, s. 99

dir.[267] Paris Türk Talebe Birliği, *"Büyük matem ruhlarımızı sardı. Hepimiz yas içindeyiz. Atamızın baki ve ebedi ruhu kalplerimizde yaşıyor. Onun yolunda yürümek andımızı tazeleyerek taziye ve tazimlerimizi sunarız"* diyordu.[268]

Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'da Fransa'yı temsil etmiş olan General Mougin, Suat Davaz'a çektiği telgrafta, *"Güzel Türkiyenizin muazzam kaybını duydum. Büyük dostumun göçüşü bana pek büyük ızdırap verdi. Hararetli sempatimi ve içten taziyetlerimi sunarım"* diyordu.[269]

Paris'teki yabancı elçiler, Türkiye Büyükelçiliğine kadar gelip Özel Defter'i imzalıyorlar, kartvizitlerini bırakıyorlar, kimileri sözlü olarak Türkiye'nin büyük acısını paylaştıklarını bildiriyorlardı. Kimi elçilikler ise yazılı olarak Türkiye'nin acısına katıldılar. Kara haber Avrupa sınırlarını da aşmıştı ve Fransız kolonilerinden de sempati telgrafları çekiliyordu.

Paris yakınlarında öğretmenlik yapan A. Merad adlı Fransızlaşmış bir Cezayirli, Suat Davaz'a aşağıdaki mektubu göndermişti:

"Sayın büyükelçim,

"Ben basit bir kişiyim ve belki ekselanslarına yazmaya hakkım yoktur. İyice Fransızlaşmış bir Cezayirli ailenin çocuğu olarak doğdum. Bununla birlikte bizde babadan oğula değişmeden geçen geleneği asla unutmadım. Bu geleneğe göre biz, Fransızların işgalinden önce Cezayir'e yerleşmiş olan o Türk soyundan gelmekteyiz. Doğduğum şehir Tlemcen'de bize Kourgoules lakabı verilir. Araplar ve Avrupalılar bizden aynı şekilde nefret ediyorlarsa, bu, ecdadımızın hatırasından ve bizim asıl gurur duygusu taşımamızdandır.

"Günümüzde bizim gözlerimiz bir tek adama çevrilmişti. Kader o adamı bir milleti kurtarmak ve hakir görülmekten korumak için seçmişti. Fetih topraklarına, Libya'ya, Tunus'a, Cezayir'e serpilmiş aynı milletin bazı çocukları, ne yazık ki, hakir görülmekten kurtulamadılar. Evet bizler, artık geri dönmemek

---

267) ***PBA-K.180.***
268) Şimşir, ***Atatürk'ün Hastalığı.***: s. 99.
269) ***Ibid.***: s. 100.

üzere Fransızlaştıkça da ecdadımıza taparcasına saygı beslemeyi hiç kimse bize yasaklayamaz. Şu halde ekselans, şunu söylememe müsaade buyurunuz ki, Türkiye sınırları dışında, burada, Fransa'da da kendi kimliğini ve benliğini (Türklüğünü) hatırlayan yürekler vardır. Kemal Atatürk öldü ve sizler gibi bizler de ağlaşıyoruz. Medenileşmek için milliyetini değiştirmiş olan bizler, o Büyük Yenilikçi Adam'a, o Mustafa Kemal'e (Mustapha le Parfait) sizlerin neler borçlu olduğunuzu biliriz.

"Bu saygının biçimini hoş görünüz ekselans. İnanınız ki, son derece içtenlikle kaleme alınmıştır."[270]

Mektubun altında, Maison-Lafitte (S.-O.) Fransızca öğretmeni A. Merad imzası vardır. Bu içten mektup, insanı duygulandırıp düşündürüyor. Atatürk'ün Türk milletine verdiği Türklük gururu, ta nerelerde etkisini göstermiş. Atatürk, "Ne mutlu Türk'üm diyene!" derken, ta uzaklarda ve derinlerde gömülü yüreklere de Türklük gururu üflemiş. İyice Fransızlaşmış olan Türk asıllı bir genç de bu gururu yeni baştan duymuş. Bu genç, "medenileşmek için benliğimizi, kimliğimizi kaybetmiş olan bizler" derken, "sizler, Atatürk sayesinde Türklüğünüzü kaybetmeden medenileştiniz, ne mutlu size!" diyor gibidir. "Artık geri dönmemek üzere" Türklüğünü kaybetmiş olmanın derin elemini çeken bu genç öğretmen, Atatürk'ün Türk milletine ne büyük bir mutluluk kazandırdığının bilincine varmıştır. "Sizin ona neler borçlu olduğunuzu biliriz" derken bunu anlatmaya çalışmaktadır. Her Türk gibi o da, şimdi, için için kan ağlamaktadır.

Atatürk'ün ölümü üzerine Fransız basını çok geniş yayın yaptı. Fransa Cumhurbaşkanı Albert Lebrun, Türkiye Cumhurbaşkanı Vekili Abdülhalik Renda'ya gönderdiği başsağlığı mesajında, *"Hayatını yurdunu yeniden şerefle diriltmeye hasretmiş olan hararetli yurtseverin ve Büyük Devlet Adamı'nın göçtüğü şu anda, derin bir heyecanla Türkiye'nin yasına katılırım. Onun, akıllı ve barışçı metodlarla gerçekleştirdiği eseri, milletler tarihinde seçkin bir yer tutacaktır"* diyor ve Fransız milletinin de Türki-

270) ***Ibid***. s. 104-105: A. Merad'dan Suat Davaz'a mektup, Paris, 12.11.1938.

ye'nin uğradığı kaybı "*elim bir sempatiyle duymaktadır*" diye ekliyordu.[271]

Paris Büyükelçiliğimiz başsağlığına gelenlerle dolup taştı. Atatürk'ün Fransız dostları da başsağlığına geldiler. Bunlar arasında Fransa İçişleri Bakanı Albert Sarraut da vardı. Daha önce Ankara'da büyükelçilik yapmış, Atatürk ile dost olmuştu. Atatürk'ün cenaze töreninde de Fransa'yı temsil edecekti. Sarraut, Büyükelçi Suat Davaz'ı ziyaretinde gözyaşlarını tutamadı. Davaz, bunu, Ankara'ya kapalı telgrafla telledi:

"*Karşılıklı çok ağlaştık*" dedi...[272]

Büyükelçinin Hüzünlü Sonu

Atatürk'ün ölümü üzerine, epeyce elçimizin yeri değişti. Bu arada Büyükelçi Suat Davaz da, 1939 yılında, Paris'ten Tahran Büyükelçiliğine atandı. Davaz, 18 Ağustos 1941 günü Dışişleri Bakanlığına bir kapalı telgraf çekti. Tahran'da "*râkımın yüksekliği dolayısıyle*" rahatsızlandığını ve deniz kenarında bir süre dinlenmesinin doktor tarafından gerekli görüldüğünü bildirdi. İki ay izin istedi, iznini İstanbul'da geçirecekti.[273]

Tahran Büyükelçiliğimizin yazlık konutu, şehir dışında, Şamran'da, denizden 1.500 metre yükseklikteydi ve orası, yazın Tahran'a göre 8-10 derece daha serin oluyordu. Davaz, emeklilik yaşına dayanmış bir büyükelçiydi. O tarihte yanında kızı vardı, eşi ise İstanbul'daydı. Kendisi de İstanbul'a gidip biraz dinlenmek ihtiyacındaydı.

Tarih, 1941 yazı. İkinci Dünya Savaşının nazik günleri yaşanıyor ve İran üzerinde de kara bulutlar dolaşıyordu. O sıralarda Tahran Büyükelçimizin görev başında kalması iyi olurdu, ama şimdi sağlık söz konusuydu. Bu bakımdan, Ankara, anlayış gösterdi, büyükelçinin izin isteğini geri çevirmedi; 21 Ağustos günü Dışişleri

---

271) ***Ibid.,*** s.113.

272) ***Ibid.***, s.142.

273) **Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), Sicil No. 29:** Tahran B.Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 18.8.1941, No. 273.

Bakanlığı, büyükelçiye telgrafla cevap verdi: "*Talep buyurulan iki aylık mezuniyet muvafık görülmüştür*" dedi.[274]

Evet, öyle dedi, ama ne fayda. Telgraf büyükelçiliğe ulaşmadan önce, 22 Ağustos Cuma günü, saat on dolayında, Büyükelçi Suat Davaz vefat etti. Beş doktor rapor verdi: Ölüm nedeni, kalp yetmezliğiydi. Davaz, 1926 yılında, "*Vahdettin füc'eten vefat etti*" demişti. On beş yıl sonra kendisi de "füc'eten", yani aniden öldü.

Büyükelçinin ölüm haberi, Ankara'da derin üzüntü yarattı. Başbakan Refik Saydam, büyükelçinin eşi Fatine Hanıma gönderdiği başsağlığı mesajında, "*...duyduğum elem pek büyüktür..*" dedi.[275] Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, mesajında, rahmetli Davaz'ın, yeni Dışişleri Bakanlığımızın ilk kurucularından olduğunu da belirtti:

"*Tahran Büyükelçimiz Suat Davaz'ın haberi irtihali (ölüm haberi) vekaletimizce büyük bir teessürle karşılanmıştır. Müşarünileyh memlekete hayırlı hizmetler ifasına muvaffak olmuş ve Mücadeleyi Milliye devresinde yeni Hariciyenin ilk esaslarını kurmuş vatansever ve fedakâr bir arkadaşımızdı. Ziyaından mütevellit teessüratınıza Hariciye ailesi namına iştirak eder ve taziyetlerimi arzederim,*" dedi.[276]

Dışişleri Bakanlığı, Tahran Büyükelçiliğine de, başsağlığı mesajıyla karışık şu şifre talimatı gönderdi:

"*Büyükelçi Suat Davaz'ın irtihali hükümet ve vekaletçe büyük teessürle karşılanmıştır. Tahran'da bulunan kerimesine teessürlerimizin tebliğini rica ederim. Cenazenin memlekete nakledilmesi ve tahnit yaptırılması için telgrafla 1.500 lira avans gönderilmiştir.Sevkedilecek tarik (yol) hakkında da malumat verilmesini rica ederim.*"[277]

Tahran'da, 22 Ağustos günü, ölüm haberini alan büyükelçilik personeli, hemen Şamran'daki yazlık konutta toplandılar. Çok geç-

---

274) ***Ibid***.: Dışişlerinden Tahran B.Elçiliğine şifre tel. 21.8.1941, No. 1906/66.
275) ***Ibid***.: R. Saydam'dan Fatine Davaz'a tel. 23.8.1941, No.13673/881.
276) ***Ibid***.: Ş. Saracoğlu'ndan Fatine Davaz'a tel. 23.8.1941, No. 13671/879.
277) ***Ibid***., Dışişlerinden Tahran B.Elçiliğine şifre tel. 23.8.1941, No. 1923/67.

meden kordiplomatik duvayeni Mısır Büyükelçisi, İran Dışişleri Bakan Yardımcısı, Dışişleri ilgili genel müdürü de oraya geldiler ve başsağlığı dileklerinde bulundular. Günlerden cuma idi, yani tatil günüydü. Buna rağmen, İran Maarif Veziri ve fakülte müdürü bulundu, cenaze fakülteye taşındı ve tahnite başlandı.

23 Ağustos günü büyükelçilikte bir defter açıldı, başsağlığı için gelen vatandaşlar, yabancı temsilciler, İranlı yetkililer defteri imzaladılar. O gün ve ertesi gün, büyükelçilik ile İran Dışişleri Bakanlığı görüştüler ve cenazenin, Erzurum yoluyla, Türkiye'ye gönderilmesini kararlaştırdılar. Ankara'ya da böyle bildirildi.

Derken, İran, birdenbire karıştı ve planlar altüst oldu. Tam Büyükelçi Davaz'ın cenazesi Türkiye'ye gönderilmek üzereyken, 25 Ağustos 1941 günü, İran toprakları, kuzeyden Sovyetler'in, güneyden de İngiltere'nin istilasına uğradı. Cenazenin Tahran'dan Erzurum'a gönderilmesi kararı suya düştü. Dışişleri Bakanlığı, "*Yeni tahaddüs eden vaziyet dolayısıyle*" cenazenin Irak üzerinden gönderilmesi talimatını verdi. Bağdad Elçiliğine de şunları telledi:

"*...Davaz'ın cenazesi Bağdad tarikile memleketimize sevkolunacaktır. Cenazenin 10 Şubat 1937 tarihli beynelmilel Berlin mukarreratına uygun bir şekilde tahnit edilerek tabutun ona göre hazırlandığı Tahran'dan bildirilmiştir. Cenazenin Irak'tan transit olarak doğruca İstanbul'a nakli için icabeden müsaadei resmiyenin istihsali ve vagonun teminile masrafının Tahran'dan gönderilecek 500 dolardan tesviyesi...*"[278]

Demek ki, cenaze, önce işgal bölgelerinden geçirilerek Tahran'dan Basra körfezine indirilecek, oradan vapurla Bağdad'a götürülecek, Bağdad'dan vagona yüklenip doğruca İstanbul'a getirilecekti. İzin almak vs. epeyce zaman gerektiriyordu. Tahran'da cenaze töreni yapılması da şu sırada pek zorlaşmıştı. Cenazenin, zaten küçük olan morgda fazla kalamayacağı da anlaşılmıştı. Tahran dışında bir türbede geçici bir mezar hazırlatıldı ve 30 Ağustos günü cenaze oraya gömüldü. Küçük bir tören yapıldı.[279]

İran'da ortalık biraz sakinleştikten sonra tekrar cenaze işine

278) ***Ibid.***: Dışişlerinden Bağdad Elçiliğine şifre tel. 29.9.1941, No. 2236/110.
279) ***Ibid.***, Tahran B.Elçiliğinden Dışişlerine rapor. 24.9.1941, No. 788/511.

dönüldü. 5 Ekim günü cenaze geçici kabirden büyükelçiliğe getirildi. Büyükelçilikte kusursuz bir tören yapıldı. Bayrağa sarılı tabut, büyükelçiliğin kabul salonuna yerleştirildi. Dört İran askeri tabutun dört tarafında nöbet tuttular. İran Başveziri hasta olduğu için yerine Adliye Vezirini göndermişti. Ondan başka hemen herkes oradaydı: Meclisi mebusan başkanı, yeni saray nazırı, hariciye veziri, diğer vezirler, Dışişleri Bakanlığının üst düzey görevlileri, belediye başkanı, polis müdürü, Tahran askeri komutanı, yabancı elçiler ve maiyetleri. Hepsi, rahmetli Büyükelçi Suat Davaz'a son saygılarını gösterdiler. Salon çelenklerle doldu.

Kortej, tam saatinde büyükelçilikten hareket etti. Önce yaya olarak Dışişleri Bakanlığına, sonra otomobillerle gara gidildi. İlk kortej projesinde askeri bando ve cenaze için top arabası da öngörülmüştü. Ama, Tahran'da o günkü "müessif vaziyetin icabı" olarak, bunlardan vazgeçildi. Cenaze trene yüklendi ve Basra'ya yollandı. Büyükelçilik kâtiplerinden Hamit Balkan ile bir İranlı görevli de cenazeyle birlikte gittiler.[280]

Üç gün sonra, Bağdad Elçiliği Ankara'ya şunları telledi:

"Bay Suat Davaz merhumun cenazesi bu sabah (8 Ekim) yolcu treniyle Basra'dan buraya (Bağdad'a) getirilmiş, saat 10.30'da Basra istasyonundan alınarak bir sıhhi imdat otomobili ile Musul istasyonuna götürülmüş ve Toros Ekspresi eşya vagonuna yerleştirilmiştir.

"Bu nakil esnasında Hariciye Vezareti Protokol Müdürü ve vezaret erkânından bir zat, bütün mevcutlarıyla İran Elçiliği erkânı ve memurları, Britanya Büyükelçiliği namına Büyükelçilik Şark İşleri Kâtibi hazır bulunmuşlardır."[281]

Ertesi gün Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'daki görevli memuru Senai İzer'e talimatını verdi:

"Merhum Büyükelçi Suat Davaz'ın cenazesini hamil tren Bağdad'tan 8 Teşrinievvel akşamı hareket etmiştir. Bugün na-

280) ***Ibid.*** Tahran B.Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına rapor. 6.10.1941, No.840/533

281) ***Ibid.***, Bağdad Elçiliğinden Dışişlerine tel. 8.10.1941, No. 764/259.

mınıza gönderilen 50 lira ile çelenk yaptırılarak merasime iştirak etmenizi ve Hariciye namına Haydarpaşa'da treni karşılamanızı rica ederim."

Sonunda cenaze, 11 Ekim Cumartesi günü saat 19.50'de Haydarpaşa istasyonuna ulaştı. Ertesi Pazar günü törenle toprağa verildi. Büyükelçi Suat Davaz, ölümünden tam 50 gün sonra vatan toprağına kavuşabilmişti.

X

HÜSEYİN VASIF ÇINAR

Mekteplerin bütün programlarını değiştirmek ve ıslah etmek pek zor bir işti. Bundan yılmadım.

Vasıf Çınar

Seni nereye gönderdik ise Türkiye Cumhuriyetinin ülküsünü, ruhunu ve özel sevgi duygularını beraber götürdün.

Dr. Tevfik Rüştü Aras

Vasıf, ileri hareketin yere düşmez bayraklarından biri idi... Kelimenin bütün kuvvetiyle bir adamdı.

Falih Rıfkı Atay

İnkılap Çocuğu

Vasıf Çınar, Prag'a gönderilen ilk Türk Elçisidir. Türkiye ile Çekoslovakya arasında diplomatik ilişkileri o başlattı. Sonra Budapeşte, Moskova, Roma ve tekrar Moskova Elçiliklerinde ve Büyük-

Hüseyin Vasıf Çınar

elçiliklerinde bulundu. Ama kendisi, diplomatlığından çok, bir *"inkılap çocuğu"* olarak hatırlanır. *"İleri hareketin yere düşmez bayraktarlarından biriydi."* Bir *"Ankara devrimcisi"* idi. Atatürk'ün büyük eseri için savaşmıştı.

Falih Rıfkı Atay, " 'Genç' keşfetmek, yeni adam yetiştirmek Atatürk'ün merakları arasında idi" der.[282] Vasıf Bey, bu "keşfedilen" gençlerden biriydi. Bu dünyadan rüzgâr gibi gelip geçti. Hızlı yaşadı, çabuk pişti, çabuk olgunlaştı, yaşının iki katı sorumluluk üstlendi ve çabuk öldü. İkinci Meclise hayli genç girmişti. Ateşliydi, hırslıydı. 27 yaşında mebus, 28 yaşında bakan, 29 yaşında elçi, sonra tekrar bakan, tekrar büyükelçi oldu ve 39 yaşında bu dünyaya veda etti. Kabuğuna sığmayan, yerinde duramayan, ateşli bir Türk inkılapçısıydı.

Hüseyin Vasıf Çınar, Söke Eski Kaymakamı Abdullah Hulusi Bey'in oğludur. Kitaplara göre, 1895 yılında İzmir'de doğmuştur. Sicil dosyasında ise Rumi 1312 tarihinde Kandiye'de doğduğu yazılıdır.[283] Demek ki, 1896 yılında Girit'te doğmuştur. İzmir İdadisinden sonra Hukuk mektebinde okudu. Meşrutiyetin, savaşların olağanüstü havasına kapıldı. Üçüncü sınıftan sonra Hukuka devam etmedi. 1915 yılında, eski Maarif Vekili Mustafa Necati Bey ile birlikte, öğretmenliğe başladı. Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine "Reddi İlhak Cemiyeti"nin kurucuları arasında yer aldı. Yine Mustafa Necati Bey ile birlikte Balıkesir bölgesinde milli kuvvetlere katıldı. Balıkesir'de çıkan ***İzmir'e Doğru*** gazetesinde Ulusal Kurtuluş Savaşını destekleyen yazılar yazdı. 11 Ağustos 1923 tarihinde, ikinci dönem ***TBMM***'ne Saruhan Milletvekili olarak girdi.[284] Mecliste ateşli ve aynı zamanda fikri temelleri sağlam nutuklarıyla dikkati çekti ve çabucak yıldızı parladı.

---

282) Falih Rıfkı Atay, ***Çankaya, Atatürk Devri Hatıraları***, Dünya Yayınları, 2. Cilt. s. 555.

283) ***DBA - Sicil No. 420*** (Hariciye eski sicil No. 259, Maarif Vekaleti sicil dosyası 5404).

284) Bazı kaynaklar, Vasıf Bey'in 23 Nisan 1920'de başlayan birinci dönem TBMM'nde Saruhan Milletvekili olduğunu yazıyorlar. (Bkz. Fahri Çoker, ***Türk Tarih Kurumu***, Ankara: 1983, s. 320.) Bu, kesinlikle yanlıştır.

Vasıf Bey, Tevhid-i Tedrisat Kanununun TBMM'ne önerilmesine öncülük etti. 3 Mart 1924 günü kabul edilen bu devrim kanunu, bütün okulları maarif vekaletine bağlıyor, din eğitimi yapan medreseleri de şeriye ve evkaf vekaletinden alıyor ve bu vekalete son veriyordu. Tanzimattan beri devam eden mektep–medrese ikiliğini ortadan kaldırıyordu. Vasıf Bey, bu sıfatla, kanunun süratle uygulanmasında önemli rol oynadı. Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulünden üç gün sonra, 6 Mart günü, Maarif Vekili oldu ve bu sıfatla, kanunun süratle uygulanmasında önemli rol oynadı. Tevhid-i Tedrisat Kanununu uygulayan bakan oldu.

Okulların birleştirilmesinde olduğu gibi, genç Cumhuriyetin eğitim sisteminin yeniden şekillendirilip yoğurulmasında da Vasıf Bey'in büyük payı vardır. Kendisi şöyle diyor:

"Türkiye maarifinde, Türkiye Hükümeti Milliyesi teşekkülünden beri yapılan tedris, eski Osmanlı zihniyetiyle alude idi. Eski Osmanlı İmparatorluğunun icat ettiği şekilde idi. Tasavvur ediniz ki, mekteplerin bütün programlarını tadil ve ıslah etmek pek müşkül bir işti. Bundan içtinap etmedim... Memleketin kıymetli muallimlerinden müteşekkil kırk üç kişiden mürekkep bir heyet yaptım. Bunlar yirmi dört gün çalıştılar. Ve memleketin bütün programlarını ve bütün ders programlarını Cumhuriyetin esasına göre, Cumhuriyetin ruhu aslisine mutabık bir halde yeniden vücuda getirdiler.

"Efendiler! Bu da kâfi değildi. Bu programlara muvafık olarak kitap yoktu... Memleketin liselerinde, büyük mekteplerinde kitap yoktu... Liselerin on dokuz yeni kitabını, kimisini telif, kimisini tercüme suretiyle hazırladım. Ve bugün çocukların ellerinde yeni esaslara, yeni zihniyetlere ait kitaplar vardır..."[285]

Vasıf Bey, gerek eğitim birliğini kurarken, gerek Cumhuriyetin eğitim sistemini oluştururken, radikal uygulamalardan çekinmedi. Bu yüzden tutucu çevrelerin şimşeklerini üzerine çekti. Mecliste de tutucuların eleştirilerine uğradı. Belki bu nedenle, 21 Kasım 1924

285) ***TBMM Zabıt Cəridesi, Devre II, Cilt 10***, TBMM Matbaası, Ankara: 1975, s.147.

tarihinde bakanlıktan istifa etti. Topu topu sekiz buçuk ay bakanlıkta kalmış oldu.

Altı ay kadar sonra, 16 Haziran 1925'te Prag Elçiliğine atandı. Türkiye Cumhuriyeti'nin Çekoslovakya'da ilk elçisi oldu. 21 Ağustos günü Çekoslovak Cumhurbaşkanı Masaryk'e güven mektubunu sundu. Türk Hükümetinin, iki genç cumhuriyet arasında, karşılıklı saygıya dayanan ilişkiler kurmak istediğini belirtti ve ekonomik önemine parmak bastı.[286]

Vasıf Bey, Prag'da, iki yıl kadar kaldıktan sonra, 11 Aralık 1927'de Budapeşte Elçiliğine atandı. Orada da bir yıl kadar kaldı ve 3 Kasım 1928'de Moskova Büyükelçiliğine nakledildi. Moskova'ya varışını Ankara'ya şöyle bildirdi:

"24 Teşrinisani'de (1928) Moskova'ya geldim. İstasyonda Teşrifat Umum Müdürü, Hariciye Komiserliği Şark-ı Karip (Yakın Doğu) şube müdürü ve arkadaşlarım tarafından istikbal edildim. Teşrifat müdürü otomobilde büyükelçiliğe kadar bana refakat ederek Hariciye Komiseri Litvinof namına samimi bir lisanla selamladığı gibi Karahan'ın beyan-ı hoş amedisini ve selamlarını bildirdiği berayı malumat arzederim efendim."[287]

Vasıf Bey, Moskova'da sadece üç ay kalabildi. 1 Ocak 1929 günü, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, apandisitten ölmüştü. Vasıf Bey, bu yakın arkadaşından boşalan İzmir milletvekilliğine seçildi ve maarif vekilliğine atandı. Şubat 1929'da Ankara'ya çağırıldı. Vasıf Bey'in geri çağırılması hakkında, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Sovyetler Birliği Merkez İcra Komitesi Başkanı Kalinin'e gönderdiği 25 Şubat 1929 tarihli mektup veya namede şöyle diyordu:

"Nezdi Devletlerinde Fevkalade Murahhas ve Büyükelçi olarak ifayı vazife etmekte bulunan Vasıf Bey İzmir mebusluğuna intihap edildiğinden müşarünileyhin işbu büyük vazifesi hitama ermiş bulunuyor.

"Memnuniyeti tamemi isticlap edecek surette memuriyeti

---

286) ***DBA- Müt. 1/96.***

287) ***DBA - Sicil No. 420***: Moskova B. Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 24.11.1928, No. 562.

aliyesini hüsnü ifa ve eda etmiş olan müşarünileyhin Zatı Devletlerinin ve Sovyetik Sosyalist Cumhuriyetleri Hükümetinin teveccühlerine mazhar olmuş bulunduğunu tahmin eder ve vazifei mevduasını ifa ettiği müddetçe hakkında ibzal buyurulan lütufkârlıklardan mütevellit hissiyatı minnettarenesini arz ve izhara müsaade buyuracağınızı ümit eylerim."[288]

Bu mektubun imzalanmasından bir gün sonra, 26 Şubat günü, Başbakan İsmet Paşa imzasıyla Dışişlerine şu yazı gönderildi:

"Maarif Vekaleti işlerinin İzmir Meb'usu Vasıf Beyefendinin uhdesine tevdii Reisicumhur Hazretlerinin yüksek tasviplerine iktiran eylediğini arzeylerim efendim."[289]

Böylece Vasıf Bey, Dışişleri kadrosundan çıkıyordu. Elçi olarak atandığı yurtdışında büyükelçiliğe yükseltilmişti ve bakan olarak geri geliyordu. maarif vekilliğinden ayrılarak yurtdışına gitmişti, şimdi yine maarif vekili olarak dönüyordu. Üç yılda üç başkentte elçilik ve büyükelçilik yapmıştı. Herhalde bu bir rekordu.

Hızlı yaşam devam etti. Mayıs 1932'de Başbakan İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile birlikte İtalya'yı ziyaret edecekti. Vasıf Bey'in de Roma Büyükelçisi olarak atanıp başbakanla birlikte İtalya'ya gitmesine karar verildi. Roma'daki büyükelçimiz Suat Bey (Davaz) alelacele istifa etti, Vasıf Bey için İtalya'dan agreman istendi. İtalyan Hükümetinin cevabı beklenmeden, Vasıf Bey, başbakanla birlikte 21 Mayıs 1932 günü Roma'ya gitti. Güven mektubunun tarihi boş bırakıldı. Agreman, 26 Mayıs'ta geldi. Güven mektubunun tarihi, Roma'da, 28 Mayıs olarak doldurudu. Aynı gün Vasıf Bey İtalya'da göreve başladı. Bu da bir başka rekordu. Diplomasi tarihinde güven mektubunun imzalandığı gün görevine başlayabilen bir başka elçi görülmemiştir!

Falih Rıfkı Atay yazıyor:

"Vasıf (Çınar) elçilikte yabancı dil bilmemek zaafını efendiliği, cömertliği ve kibarlığı ile örtebiliyordu. Kanaatlerini söylemekte cesur ve serbestti. Mesela Türkiye'deki İtalyan korkusu-

288) ***DBA - Müt. Vasıf Bey'in Moskova Büyükelçiliği***
289) ***DBA Sicil No. 420.***

nun bir hayal olduğunu iddia eder, Mussolini'nin Türkiye'ye tecavüz etmeyi aklından bile geçirmediğini ileri sürerdi. Roma'dan Ankara'ya gelişlerinden birinde aynı fikirleri, Mussolini aleyhine nedense durmadan kışkırtılan Atatürk'e söylediği vakit, Atatürk:

"... Siz Mussolini yanında benim elçim misiniz, yoksa benim yanımda Mussolini'nin mi elçisisiniz, diye sormuştu.

"Vasıf:

"...Hayır paşam, ben Roma'da Türk milletinin temsilcisiyim, cevabını vermişti."[290]

Rus Kruvazörüyle Gelen Tabut

Büyükelçi Vasıf Bey, 16 Temmuz 1934 günü, Roma'dan Moskova'ya atandı.[291] Güven mektubu 26 Temmuz'da imzalandı. Bunda Atatürk, Kalinin'e hitaben şöyle diyordu:

"Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetik Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadı arasında teyemmünen mevcut olan dostluk münasebetlerini muhafaza ve takviye dileğinde bulunduğumdan sabık Maarif Vekili ve elyevm Roma Büyükelçisi bulunan Vasıf Bey'i Nezdi Devletlerine Fevkalade Murahhas ve Büyükelçi sıfatıyla tayin ve izama karar verdim..."[292]

Vasıf Bey, 10 Eylül 1934 günü, ikinci kez Moskova'da işe başladı. İki ay kadar sonra, 7 Kasımda, Moskova'daki görevine ek olarak, "Litvanya Cumhuriyeti Hükümeti yanında da Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini Orta elçi sıfatıyla temsil etmesi" kararlaştırıldı. Yine Kasım 1934'te, Beyaz Rusya Cumhurbaşkanının davetlisi olarak Minsk'e gitti ve dönüşünü şöyle rapor etti:

"Bugün (23 Kasım) Minsk'ten döndüm. Üç günlük ikametim esnasında ciddi samimiyet gösterdiler. Reisicumhurun verdiği dine'de bütün komiserler, matbuat, akademi ve sanayii ne-

290) ***Atay,*** Çankaya, 2, s. 556.

291) ***DBA.Sicil No. 420.***: 16.7.1934 tarihli, 2/1032 sayılı kararname.

292) ***DBA-Vasıf Çınar'ın Moskova Büyükelçiliği.*** 26.7.1934 tarihli güven mektubu örneği.

fise mümessilleri vardı. Aramızda samimi nutuklar teati edildi. Gerek Reisicumhur, gerek komiserler nutuklarında Reisicumhur(umuz) Hazretleri hakkında derin hayranlıklarını ve saygılarını ifade ettiler. Gazi Türkiyesi hakkında sitayişkârane sözler söylediler. Darülfünun ve kütüphaneyi ve şehrin haricine çıkarak Kollej ve su havuzlarını gördüm. Her sahada şayanı dikkat ve takdir bir mesai ve terakki müşahede ettim. Nutkumda, Sovyet İttihadının kuvveti ve muvaffakiyetini kendi kuvvetimiz gibi telakki ettiğimizi söylediğim zaman, herkes ayağa kalkarak şiddetli bir heyacanla, sürekli alkışlar yaptılar."[293]

Vasıf Bey, 1 Aralık 1934 günü, Sovyet Savunma Komiseri Voroşilov'u ziyaret etti ve kendisine Atatürk'ün sözlü bir mesajını iletti. Voroşilov, pek duygulandı ve şöyle konuştu: *"Reisicumhur Hazretlerinin pek büyük iltifatlarından çok mütehassis ve müteşekkir oldum. Kendisine şükranlarımı, derin ve sarsılmaz saygı ve sevgilerimi bildiriniz. Malzemenin zamanında teslim edilmesi muhakkak temin edilecektir. Fabrikalar ile temas eylemek üzere fen zabitlerimize malzemenin gayet iyi hazırlanmasına dikkatle nezaret etmeleri için ayrıca emir vereceğim."*[294]

25 Şubat 1935 günü de Vasıf Çınar, -artık soyadı vardı- Ankara'ya şunları bildiriyordu:

"Bu akşam M. Voroşilov tarafından evindeki ziyafete davetli idim. Müdafaa Komiserliğinin bütün erkânı, Maarif Komiseri, M. Karahan ve bayanları, bizden de General Hakkı Murat, miralay ve refikası, başkâtibim ve ataşemiliterim davetli idiler. Atatürk'ün İstalin'in şereflerine içildi. M. Voroşilov, yemekten sonra, plaka geçirilmek üzere Türkçe bir nutuk söylememi rica etti. Türk ve Sovyet dostluğu mevzuu üzerine bir nutuk söyledim. Nutuk plaka geçti. Büyük bir samimiyet içinde vakit geçirildi."[295]

---

293) ***DBA-Sovyet Rusya. K.27-B.1, a.1:*** Moskova B.Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 23.11.1934, No. 163.

294) ***DBA - Sovyet Rusya. 2/61***: Moskova B. Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 1.12.1934. No. 175.

295) ***Ibid., K. 27-B.1.- a.1:*** Moskova B.Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 25.2.1935, No. 67.

Bu telgraftan öğreniyoruz ki, Vasıf Çınar'ın bir de plağı varmış. Onun sesini dinlemek ve dinletmek isteyecek meraklı araştırmacılar için işte bir konu. Acaba bu plak korunabilmiş midir? Korunabilmişse bugün nerededir? Bulunup dinlenebilir mi acaba? İyi bir hatip olduğu bilinen Vasıf Çınar'ın sesi nasıldı acaba?...

Vasıf Çınar, 28 Mayıs 1935 akşamı, Moskova operasında bir konsere gitti. Türkiye'de konser verip dönmüş olan Sovyet sanatçıları, aynı konseri Moskova'da tekrarladılar ve büyükelçimize dinlettiler. Sanatçılar Türkçe şarkılar da söylemişlerdi. Bütün büyükelçiliğimiz personeli oradaydı. Büyükelçimiz de mutluydu, neşeliydi. Moskova günlerini dolu dolu yaşıyordu. Bu konser, onun son eğlencesi oldu.

Derken, hiç beklenmedik bir anda ölüm geliverdi. Vasıf Çınar, 30 Mayıs 1935 akşamı evinde birdenbire hastalandı. Karnında şiddetli sancılar duymaya ve kusmaya başladı. Sabahleyin doktor muayene etti. Bağırsaklarının düğümlendiğini gördü. Hasta, Kremlin hastanesine kaldırıldı. Doktorlar başına üşüştüler, ameliyatı göze alamadılar, "konservatif bir tedavi"de karar kıldılar. Ama yapılan tedavinin boşa gitmesi üzerine, sabaha karşı ameliyat yapıldı. Bağırsaklarda tam bir felç görüldü. Ameliyattan sonra kalp de yavaşladı ve büyükelçimiz 2 Haziran sabahı saat 8.40'ta vefat etti.[296] Türkçesi, Vasıf Çınar, kör bağırsaktan ölmüştü; tıpkı yakın arkadaşı Mustafa Necati Bey gibi.

Beklenmedik ölüm haberi Ankara'yı sarstı. Moskova'da hükümet ve kordiplomatik çevrelerinde acı bir sürpriz oldu. Moskova'da elçiler, işgüderler, Türkiye Büyükelçiliğine koşuştular, başsağlığı dilediler: Duvayen İtalyan, sonra Amerikan, Polonya, Afganistan, Çin, Romanya, Fransa, İran, Yunanistan, Uruguay, İngiliz, Japon, Alman, Bulgar, Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya ve Macar temsilcileri büyükelçiliğimize gelip sempatilerini bildirdiler. Sovyet devlet adamları hem büyükelçiliğe hem de Ankara'ya başsağlığı dileklerinde bulundular. Merkez Komitesi Başkanı Kalinin'den Atatürk'e, Başbakan Molotov'dan Başbakan İsmet İnönü'ye, Dışişleri

296) ***Ayın Tarihi***, Ankara, Temmuz 1935, No. 19, s.41-42.

Bakanı Litvinov'dan Dr. Tevfik Rüştü Aras'a, Voroşilov'dan İsmet İnönü'ye başsağlığı telgrafları geldi.

Kalinin'in Atatürk'e gönderdiği telgrafta, *"Türkiye Cumhuriyeti"nin pek kıymetli Büyükelçisi Vasıf Çınar'ın vakitsiz ölümü dolayısıyla duyduğumuz acı derindir. Size ve bütün Türk ulusuna en içten başsağlığı sunarım"* deniyordu. Atatürk de Kalinin'e, *"...uğradığımız yası paylaştığınızdan dolayı kendim ve Türk ulusu namına teşekkür ederim"* dedi.[297]

Molotov, *"Türkiye'nin seçkin devlet adamı ve Sovyetler'in pek değerli dostu Büyükelçi Vasıf Çınar'ın ani ve büyük kaybından dolayı SSCB Halk Komiserleri Kurulunun içten başsağlığı dileklerini"* sundu. İnönü, *"Türk inkılabının en asil çocuklarından biri olan Vasıf Çınar'ın ölümünden duyduğumuz büyük acıyı paylaşmalarından dolayı"* Molotov'a ve Sovyet Hükümetine hararetle teşekkür etti.[298]

Voroşilov, *"Vasıf Çınar'ın zamansız ve acı ölüm haberini şimdi aldım. Yüksek görevinde pek büyük ve verimli işler yapmış olan bu hayat dolu ve olağanüstü insanın öldüğünü düşünmek acıdır. Onun ölümü yalnız kendi hükümeti ve halkı için değil, aynı zamanda onu yakından tanımış herkes için acı bir kayıptır. Sizin aracılığınızla Türk halkına ve müteveffanın ailesine en içten başsağlığı dileklerimi sunarım,"* diyordu. İnönü, *"Vasıf Çınar'ın ölüm haberi hepimize pek acı geldi. Onun beklenmedik ve inanılmaz kaybında acımızı paylaştığınız için size minnettarız. O, halklarımız arasındaki geleneksel dostluğa hizmet etmek görevine pek bağlıydı. Asil biçimde teselli etmiş olduğunuz yaslı ailesi de size minnettarlığını sunmaktadır."*[299] diye karşılık verdi.

Dışişleri Bakanı Aras'a birçok başsağlığı telgrafı geldi. Telgraf gönderenler arasında İtalya Başbakanı Mussolini, İtalya Dışişleri

---

297) ***Ibid.*** s. 43.

298) ***DBA - Vasıf Çınar'ın ölümü.*** Molotov'dan İnönü'ye ve İnönü'den Molotov'a tel. 2.6.1935.

299) ***Ibid.***: Voroşilov'dan İnönü'ye tel. 2.6.1935 ve İnönü'den Voroşilov'a tel. 3.6.1935.

Bakanı Aloizi, Sovyetlerin Paris Büyükelçisi Potemkin, Romanya'nın Moskova Büyükelçisi Attoliko da vardı.

Sovyet gazeteleri, Vasıf Çınar'ın ardından övücü yazılar yazdılar, üzüntülerini dile getirdiler. 3 Haziran günlü ***İzvestiya*** gazetesi: *"Büyükelçi Vasıf Çınar'ın zamansız ölümü, Sovyet kamuoyunu derin acılara boğdu. O, herkesin saygı ve sevgisini kazanmıştı. Onunla tanışmak fırsatını bulmuş olanlar, bu sevimli ve neş'eli adamı her an anacaklardır"* diyor, onun Türk-Sovyet dostluğuna büyük değer verdiğini belirtiyordu.

5 Haziran günü Vasıf Çınar için Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğinde görkemli bir tören yapıldı. Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov ile kıdemli üç büyükelçi, İtalyan, Afgan ve Romen Büyükelçileri, tabutun dört tarafında son saygı nöbeti tuttular. Daha sonra, cenaze marşı eşliğinde salondan alınan tabut, büyükelçiliğin önünde bekleyen top arabasına konuldu. Burada, Stalin Muhafız Kıtasından bir süvari müfrezesi ile askeri okul öğrencileri ve Panrus merkez yürütme komitesi üyeleri hazır bulundular. Muhafız kıtası ve binlerce kişi tabutla birlikte istasyona kadar gittiler. Tabut, askeri bir törenle trene yüklendi.

Tren, ertesi gün, tabutu Sivastopol'e getirdi. Türkiye İşgüderi Nurettin Pınar ile Sovyet Dışişleri Bakanlığı görevlisi Miller de tabutla birlikte Sivastopol'e geldiler. Orada da görkemli bir tören yapıldı. Denizciler saygı duruşunda bulundular. Yerel hükümet üyeleri ve Karadeniz Filosu Komutanlığı cenazeyi selamladılar. Sonra, yeşil dal ve çiçeklerle süslü ve ayyıldızlı Türk bayrağına sarılı tabut, trenden alınıp ***Çernova Ukrayna*** adlı Sovyet kruvazörüne götürüldü. Türkiye İşgüderi, cenaze alayının önünde, bir yastık üzerinde, Vasıf Çınar'ın istiklal madalyasını taşıyordu.

Madeni tabut, kruvazörün kıç tareti önündeki güverteye yerleştirildi. Tabutun dört tarafında, bir subayın komutasında, dört süngülü er nöbete geçti. Tabutun üstünde ve etrafında, ileri gelen Sovyet kişi ve kuruluşlarının göndermiş oldukları 47 çelenk yerleştirilmişti. Kruvazörün tareti üstüne konulmuş büyük levhalarda, büyük harflerle şunlar yazılmıştı:

"Sovyet Şûralar İttihadının kıymetli dostu Türkiye Büyükelçisi Vasıf Çınar'a ebedi tazim"

"Büyük Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi Vasıf Çınar'a ebedi hürmetler"

Çernova Ukrayna kruvazörü bayrağını yarıya indirdi ve 6 Haziran 1935 günü, tam öğleyin, bir uçak filosunun eşliğinde, Sivastopol'den İstanbul'a uğurlandı.

Ankara'da Yaslı Tören

Büyükelçi Vasıf Çınar'ın cenazesini getiren Sovyet kruvazörü ***Çernova Ukrayna***, 7 Haziran günü, Boğaz açığında ***Kocatepe*** muhbirimiz tarafından karşılandı ve saat 13'te, top atışlarıyla, İstanbul'u selamlayarak Haydarpaşa önünde demirledi. Kruvazörü karşılamakla görevlendirilmiş olan vali, İstanbul komutanı, merkez komutanı, CHP yönetim kurulu üyesi, harp filosu komutanı, filotilla komadoru, Dışişleri temsilcisi, Sovyet Konsolosu, Emniyet Müdürü vs. 5 büyük çelenkle, Tophane rıhtımından Şirket vapuruna bindiler ve saat 13.30'da Sovyet kruvazörüne çıktılar.

Kruvazörde hazin bir devir teslim töreni yapıldı. Matem marşı eşliğinde tabut, Sovyet denizcilerin kolları arasında, taretten kaldırıldı ve şirket vapuruna götürüldü. Kollarına yas işaretleri takmış olan Sovyet deniz subayları, tabutun arkasından geliyordu ve bunlardan biri, bir yastık üstünde, Vasıf Çınar'ın istiklal madalyasını taşıyordu. Şirket vapuru cenazeyi alıp ayrılırken, kruvazör top atışlarıyla son defa cenazeyi selamladı ve güverteye dizilen Rus denizciler de saygı duruşunda bulundular.

Cenaze, saat 14.15'te Haydarpaşa rıhtımına çıkarıldı. İki bölük askerle polis müfrezesi rıhtımda yer almış ve büyük bir kalabalık töreni görmek için oraya toplanmıştı. Büyük bir öğretmen kitlesi de eski bakanları Vasıf Çınar'a son saygıda bulunmak üzere istasyona gelmişti. Tabut, vapurdan alındı, yine matem marşı eşliğinde, eller üstünde ve çelenkler arasında trene bağlanmış olan özel vagona yerleştirildi. Saat 15'te tren Haydarpaşa'dan Ankara'ya hareket etti.

Asıl tören Ankara'da yapıldı. Dışişleri protokolü, töreni bütün ayrıntılarıyla hazırlamış, tören programını ve davetiyeleri önceden çoğaltarak dağıtmıştı. 1935 yılının dil çalışmaları sırasında "cenaze töreni" yerine, "ölü töreni" deniyordu. Tören davetiyeleri şöyle kaleme alınmıştı:

"Dış İşleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Moskova Büyükelçisi Vasıf Çınar'ın ölü töreninde bulunmak üzere 8 Haziran 1935 günü Cumartesi günü öğleden sonra saat 15.45 de istasyon alanına gelmelerini saygıyla diler.

"Törenin programı ve krokisi bağlıdır.

"Giyim: Jaketatay, siyah kravat, silindir şapka.

"Generaller, üstsubaylar ve subaylar için gündelik üniforma."

Ankara'daki cenaze töreninin programı şuydu:

"Ölü törenine davetli bulunanlar, haziranın sekizinci cumartesi günü öğleden sonra tam saat 15.45'te istasyon alanında ilişik krokide gösterildiği üzere yer alacaklardır.

"Büyük Millet Meclisi Reisi, Başbakan, Büyük Erkânı Harbiye Reisi, İcra Vekilleri Heyeti azaları, Riyaseticumhur Umumi Kâtib vekili Başyaver, Büyük Millet Meclisi Reis Vekilleri ve azaları, kordiplomatik tabutun etrafında protokol memurlarının gösterecekleri yerleri işgal edeceklerdir. Müteakiben Başbakan İsmet İnönü tarafından bir nutuk söylenecektir. Nutuktan sonra, herkes krokide gösterilen yerleri alacaklar ve istasyon alanının ortasında bulunan ve dört süngülü asker tarafından beklenen tabut top arabasına nakledilecek ve orada bulunan ve törene iştirak edecek olan kıtaat tarafından selamlanacaklardır. Ölü töreni saat 16'da İstasyon alanından hareket edecek, istasyon caddesi yolu ile Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyet Halk Fırkası ve Hâkimiyeti Milliye alanında (Ulus alanında) Atatürk heykeli önünde birer dakika durarak Bankalar caddesini takiben Hariciye Vekaleti önüne geleceklerdir.

"Burada cenaze top arabasından indirilerek, Hastane caddesini takiben Cebeci mezarlığına götürülmek üzere ölü otomobiline konacak ve tören dağılacaktır. Bundan sonra cenaze otomobillerle takib edilecektir..."[300]

Bu program hemen hemen aynen uygulandı. Programda belirtilen saatte, başta TBMM Başkanı Abdülhalik Renda olmak üze-

300) ***Ibid.***

re, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, CHP Genel Sekreteri Recep Peker ve diğer davetliler yerlerini aldılar. Yalnız Başbakan İsmet İnönü, rahatsızlığı dolayısıyle törende bulunamamış ve konuşma yapamamıştı. Vasıf Çınar'ın tabutu başında, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras heyecandan ve kederden titreyen bir sesle bir konuşma yaptı ve şunları söyledi:

"... Vasıf Çınar, ölümünden şeflerinin, arkadaşlarının ve bütün yurttaşlarının duyduğu acı çok büyüktür. Tam bir inkılap çocuğu yetişerek yüksek ruhun her yerde şefin izini buldu ve orada yürüdü. Sen bu yerde, bu ulusa hizmet için, elinde silah çarpıştın. Büyük Kamutayın başlarında kutlu savaşlarda bulundun ve en sonra vatanın korunması yolunda Dışişlerinde büyük hizmetler ettin. Seni nereye gönderdik ise Türkiye Cumhuriyetinin ülküsünü, ruhunu ve özel sevgi duygularını beraber götürdün. İç savaşında nasıl herkesi büyük önderin etrafında toplamaya çalıştın ise, dış savaşında da memleketine sevgi birliği getirmeye uğraştın.

"Ölümün teselli kabul etmez. Fakat dost ellerde dost gibi, kardeş gibi, dikkatle bakılarak, sevilerek, sayılarak bakılmış olman belki bizim için bir tesellidir...

"Çınar, inkılap çocuğu, yüksek ruhlu, yüksek ülkülü Vasıf, müsterih ol, kalplerimizin acısı içinde aramızda boşalan yerini Türk gençliği dolduracaktır. Müsterih uyu, yetiştirmeye çalıştığın bu gençlik bütün boşalan yerlerimizi doldurmaya hazır bulunuyor..."[301]

Programa uygun olarak, Vasıf Çınar, 8 Haziran günü Cebeci mezarlığında toprağa verildi. Ankara'da yayımlanan ***Ulus*** gazetesinin 9 Haziran tarihli sayısının baş sayfası hemen hemen tamamen Çınar'ın cenaze törenine ayrılmıştı. Beş sütunluk baş sayfanın üç sütununda fotoğraflı bir haberi, bir sütununda da İ. Müştak Mayakon'un "Yaslı bir gün" başlıklı yazısı yer alıyordu. Haberde şöyle deniyordu:

"Moskova'da son nefesini vermiş olan devrimin büyük ve

301) ***Ayın Tarihi***, Ankara, Temmuz 1935, No. 19, s.22-23 ve ***Ulus*** gazetesi, 9.6.1935.

değerli çocuğu Vasıf Çınar, dün, büyüklerinin ve ulusun saygı ve gözyaşları arasında, ağır ve yaslı bir törenle, Cebeci'deki son dinlengesine götürüldü.

"Az ölüler artlarında bu kadar büyük bir keder ve üzüntü bırakmışlardır... Onu tanımış olanların hepsi, ayrasız, bu ateşli, bu sevimli, iyi kalpli, dürüst ve temiz adamın ölümüne ağladılar. Onun şahsında, memleket kendisinden çok büyük işler beklenen bir devrimci ve tanıdıklarının hepsi de değerli ve unutulmaz bir dost kaybettiler. Ve dün işte böyle bir adamı gömdük."

İ. Müştak Mayakon'da, *"Ne mutlu Vasıf'a ki, sağlığında elinden hiç düşürmediği Türk bayrağını ölümünde de omzunda taşıyarak toprağa karıştı!'* diye yazıyordu.

Vasıf Çınar'ın ardından basında epeyce yazılar çıktı. 3 Haziran günlü ***Ulus***'ta Burhan Belge şunları yazdı:

"Kırkında bilmiyorum var mıydı. İstiklal mahkemelerinde iddia makamlarını, hükümette bakanlık ve diplomaside elçilik ve büyükelçilik sandalyelerini onun yaşında tutabilmek için sadece bir devrim değil, sadece bir devrime katılmış olmak değil, şeflerin emrinde sınaçlardan (sınavlardan) açık alınla çıkmış olmak gerektir. Vasıf Çınar, bu türlü bir gençti.

"Ankara'nın yetiştirdikleri, şen, pekgözlü, arkadaş canlı olur... Ankara'daki 'şef rahlesi'nin önünden kalkanları yıllarca bir mengenenin baskısına alarak sıkabilirsiniz. Onların varlığından şarıl şarıl hayat akar. Hızlı konuşurlar, güvenerek konuşurlar, iddialı konuşurlar... Ankara devrimcileri... açık konuşurlar, küt diye inerler, protokolün sırnaşıklıklarına bir türlü metelik vermemişlerdir.

"Vasıf Çınar da böyle idi. Bir Ankaralı devrimci, enine boyuna bir çocuk, şeflerine karşı tam bir inanlı ve uysal; ödevde çalışkan; kalan yerlerde şen, gürültücü, kabadayı.

"Tıpkı Necati gibi, onu da 'kör barsak'dan kaybettik..."

Falih Rıfkı Atay, 5 Haziran günlü ***Ulus*** gazetesinde diyordu ki:

"Vasıf, ileri hareketin yere düşmez bayraklarından biri idi. Kamutayda ve Kültür Bakanlığında, kaytaklığa karşı nasıl kahramanca döğüşmüş olduğunu hepimiz hatırlarız. Atatürk'ün büyük eseri için savaşırken ne kadar çetin ve sertse, bildikleri ve

bilmedikleri için o kadar eyicil ve hoşgörür bir dost efendi idi...

"(Mustafa) Necati ile, Kuvayı Milliye ordusunda ne güzel iki halk çocuğu idiler. İkisi de Atatürk'e ellerinden geldiği kadar evlatlık ettiler. İkisi de, şen gülüşlerinin sesini kulaklarımızda bırakarak, yeşil yaprak kadar taze gençliklerinde, bir kör barsak yüzünden ölüp gittiler... Yurt ve parti Vasıf'ı her zaman anacaktır. Vasıf, kelimenin bütün kuvvetiyle bir adamdı."

İ. Müştak Mayakon da, 7 Haziran tarihli ***Ulus***'ta, Vasıf Beyi "Devrilen çınar" diye nitelendiriyor, *"o yüksek boyun devrildiğine, o gür sesin sustuğuna, o bir çift iyi gözün kapandığına inanamıyoruz. Yalnız şuna inanmışızdır ki onun bıraktığı nöbet yeri hiçbir zaman boş kalmayacaktır"* diyordu.

Vasıf Çınar, toplam beş buçuk yıl elçilik ve büyükelçilik yaptı. Bu süre içinde beş yer veya "post" değiştirdi: Prag, Budapeşte, Moskova, Roma ve tekrar Moskova. Moskova'da ilk gidişinde sadece üç ay, ikinci gidişinde ise dokuz aydan az kalabilmişti.

XI

KEMALETTİN SAMİ PAŞA

Türkiye Hükümetinin bu göreve sizi seçmesi Almanya'da çok iyi bir etki yaratmıştır. Zira, Sefir Hazretleri, siz Almanya'da meçhul bir şahsiyet değilsiniz.

Friedrich Ebert
Alman Cumhurbaşkanı

*

Biz merhum Kemalettin Sami Paşa'nın şahsında bir silah arkadaşını, tecrübeli bir diplomatı ve kahraman bir milletin seçkin bir temsilcisini selamlıyoruz.

Baron Von Neurath
Alman Dışişleri Bakanı

*

Yüreğinin ve dermanının bütün kabiliyetini muharebe meydanlarında vere vere bitip tükenen Kemalettin, artık sıhhat arızalarına karşı koyamayacak hale gelmiştir. Kemalettin'i daima samimiyetle sevdik.

İsmet İnönü

On Yedi Harp Yarası Taşıyan Adam

Türkiye Cumhuriyeti'nin Almanya'ya gönderdiği ilk büyükelçi Kemalettin Sami Paşa'dır. Almanya ile siyasi ilişkilerimiz, 1918 Mondros Mütarekesi üzerine kesilmişti ve Lozan Antlaşması imzalanıp yürürlüğe girinceye kadar da yeniden kurulamamıştı. Kemalettin Sami Paşa, Almanya ile yeniden diplomatik ilişkileri başlattı ve 1924-1934 yılları arasında, Berlin'de, büyükelçi olarak görev yaptı.

Paşa veya general deyince, Avrupa'daki ilk kuşak işçilerimizin yakıştırmaları akla geliyor. Yabancı dil bilmeyen bu ilk gurbetçilerimiz, başkonsolosluk demek olan Almanca ***General Konsulat*** veya Fransızca ***Consulat Général*** ismideki "general" kelimesine bakarak, bizim başkonsoloslara birer ***"General"*** veya ***"Paşa"*** sanmışlardı. Kendi aralarında, "Adam paşaymış yahu, bak general diye yazıyor" diye konuşurlardı. Mektuplarında da başkonsoloslarımıza "general" diye hitap ederlerdi. Örneğin, "Sayın General Celâl Çalışlar, Paris Başkonsolosu" diye mektuplar, dilekçeler gönderirlerdi. Paris Başkonsolosluğumuz, ***"Boulevard Haussmans"*** adresindeydi, bugün de oradadır. Paris şehrini, şehircilik ilkelerine göre kurmuş ünlü belediye başkanı Haussmann'ın adını taşıyan bu bulvara da işçi vatandaşlarımız, ***"Osman Caddesi"*** derlerdi. Arada bir bulvarın "Osman"ı ile başkonsolosluğun "general"ini birleştirenler de olur ve ortaya, yoktan bir ***"Osman Paşa"*** çıkardı!

Berlin Büyükelçimiz Kemalettin Sami Paşa'ya gelince, o, böyle yakıştırma paşalardan biri değil, gerçek bir paşaydı; hem de milli savaş kahramanı olan bir paşa. 1884 yılında Sinop'ta doğdu. 1905'te Mühendishane-i Berri Hümayun'u, 1908'de Harp Akademisini bitirdi ve 1908'de kurmay yüzbaşı çıktı. 1914'te binbaşı, 1917'de yarbay, 1921'de albay, 30 Ağustos 1926'da ferik (korgeneral) rütbesine yükseldi.

1912-1913 Balkan Savaşına, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşına ve 1920-1922 İstiklal Savaşına katıldı. Balkan Savaşında Yanya cephesinde; Birinci Dünya Savaşında Çanakkale'de, Hicaz'da ve Kafkas'ta çarpıştı. İkinci İnönü Muharebesinde, İsmet Paşa'nın Birinci Tümen komutanıydı. Temmuz 1921'de, Kütahya, Eskişehir Muharebelerine, yine İsmet Paşa'nın yanında, 4. Grup Komutanı olarak katıldı. Sakarya Meydan Muharebesinde de Dör-

düncü Grup Komutanıydı. Sakarya Zaferinden sonra, Eylül-Ekim 1921'de yapılan takip harekâtında, Dördüncü Kolorduya komuta etti.

Kemalettin Sami Paşa, 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruzda Dördüncü Kolordu Komutanıydı ve 30 Ağustos Başkomutan Meydan Muharebesinde de yine Dördüncü Kolorduya komuta etti. Yunan Başkomutanı Trikupis'i esir aldı. Üç savaşta ve on ayrı cephede ateş hattında korkusuzca vuruşan Kemalettin Sami Paşa, 17 harp yarası almış ve yine hayatta kalabilmiş gerçek bir kahramandı. Bazı kaynaklara göre aldığı yaraların sayısı çok daha fazlaydı. Balkan Savaşında yüzbaşı iken yaralanan sağ kolu felçli kalmış, köprücük kemiğinden iki ameliyat geçirmişti. Doktor raporunda, "bu kol, yok hükmündedir" deniyordu. Bu yüzden arkadaşları ona ***"Çolak Kemal"*** derlerdi.[302]

Kemaletitn Sami Paşa, kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ve takdirname ile ödüllendirilmişti. Başka çeşitli nişan ve madalyalar da almıştı; Dördüncü rütbeden Osmani Nişanı, Gümüş Muharebe Liyakat, Gümüş Muharebe İmtiyaz madalyaları, Alman Demir Haç, Afgan Serdarlık nişanları vardı. Mısırlı Prens Abbas Hilmi Paşa'nın, 1899 İstanbul doğumlu kızı Prenses Emine ile evliydi. Prenses Emine, Almanca da dahil, birkaç yabancı dil konuşan, bilgili, kültürlü, kibar bir hanımefendi idi. Kemalettin Sami Paşa da Almanca ve Fransızca biliyordu.

Kurtuluş Savaşından sonra, Ağustos 1923'te, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisine Sinop Mebusu olarak seçilen Kemalettin Sami Paşa, bir yıl sonra, 2 Ağustos 1924'te Berlin Ortaelçiliğine atandı, ama hemen arkasından kendisine büyükelçi unvanı verildi. 20 Ağustos 1924 tarihli kararnamede şöyle deniyordu:

"Alman Hükümeti Türkiye'deki sefaretini Ortaelçilik olarak tesis etmiş olmakla beraber sefirine büyükelçi unvanı verdi-

---

302) ***DBA-Sicil No. 186***. Ayrıca Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri,** Genelkurmay Basımevi, Ankara: 1972, s. 218-220 ve İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1993, s.184, 185, 199, 202, 264, 273, 280, 285, 292 ve 295.

Kemalettin Sami Paşa

ği ve bilmukabele Berlin'deki Türkiye Sefareti de ortaelçilik derecesinde tesis edilmiş ise de Kemalettin Sami Paşa'nın aynıyla Alman Sefiri gibi büyükelçi unvanını haiz olması muvafık görüldüğünden müşarileyhe büyükelçi ünvanının tevcihi... uygun görülmüştür."[303]

Kemalettin Sami Paşa'nın, ortaelçi olarak Almanya'ya gönderilmekle beraber "büyükelçi" unvanı taşıdığı güven mektubunda da belirtildi. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'den Almanya Cumhurbaşkanı Freidrich Ebert'e yazılan 2 Eylül 1924 tarihli güven mektubunda, *"...Türkiye Büyük Millet Meclisi aza-i sabıkasından büyükelçi unvanını haiz Mirliva Kemalettin Sami Paşa'yı nezdi Riyasetpenahilerine Fevkalade Murahhas ve Ortaelçi sıfatıyla tayin ettim"* deniyordu.[304]

Büyükelçi Kemalettin Sami Paşa, 7 Ekim 1924 günü güven mektubunu Alman Cumhurbaşkanı Friedrich Ebert'e sundu. Sunarken yaptığı konuşmada, kendisinin *"Büyükelçi ünvanile ve Fevkalade Murahhas Ortaelçi sıfatile"* atanmış olduğunu söyledi. Almanya ile Türkiye arasında siyasi ilişkilerin kurulmasıyla görevlendirilmiş olmaktan pek mutlu olduğunu belirtti. Bütün çabasının Almanya ile Türkiye arasındaki eski dostluğu geliştirmeye, bir devrim geçirmiş olan ülkelerimiz arasındaki ilişkileri eskisinden *"daha metin ve daha samimi esasat üzerinde takviyeye"* harcayacağını söyledi. Almanya'nın güveni ve desteği ile bu görevini başarıyla yapabileceğini ekledi.[305]

Alman Cumhurbaşkanı da verdiği cevapta, *"Alman Hükümeti de iki memleket arasındaki ilişkileri samimi ve hakiki bir dostluk suretinde sürdürmeyi en yüksek bir görev bilmektedir"* diye konuştu. Kemalettin Sami Paşa'nın Berlin'e atanmasından memnun kaldığını dile getirdi:

"Türkiye Hükümetinin bu vazifeyi ifaya sizi intihap etmesi

---

303) ***DBA-Sicil No.186.***

304) ***DBA-Müt. 2/94*** ve Bilal N. Şimşir, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I,*** Ankara:1993, s.116.

305) ***Ibid.***, s.117.

Almanya'da çok iyi bir tesir icra etmiştir. Zira, Sefir Hazretleri, siz Almanya için meçhul bir şahsiyet değilsiniz" dedi.[306]

Kemalettin Sami Paşa, güven mektubunu sunduktan sonra Alman Cumhurbaşkanı Ebert ile on beş dakika kadar başbaşa bir görüşme yapmıştır. Bunu Ankara'ya şöyle rapor etti:

"Reisicumhur (Ebert), Türkiye inkılabının büyüklüğünden bahsetti. Gazi Paşa Hazretlerini takdirle yadetti ve memleketin ahvalini sordu. Bendeniz de her tarafta mesai başladığını ve Türkiye'nin çok mesut ve müsterih anlar yaşadığını, yalnız Yunanlıların yaptığı tahribattan bahsederek bunun tamirile meşgul olunduğunu, memleketin tamir ve iktisaden ihyasına Alman sanayi ve muavenetinden istifadeyi düşündüğümüzü ve bunu fiilen de tatbika başladığımızı söyledim.

"(Ebert) Payıtahtın Ankara'da kalıp kalmayacağını sordu. Katiyetle Ankara'da kalacağını söyledim. Ankara'nın yeni inşaasından ve Meclis binasından bahsetti. Türk milletinin vahdetinin şayanı takdir olduğunu söyledi. Badehu Enver Paşa'nın hakikaten ölüp ölmediğini sordu. Katiyetle öldüğünü söyledim. Badehu şahsımdan iltifatkârane bahsetti. Kendisiyle Almanca görüşmekliğimden fevkalade memnun olduğunu ve her arzularım için müracaat edebileceğimi ve yüksek dost bir memleket sefirile temas ettiğinden memnun olduğundan bahsetti. Bu mülakat on beş dakika kadar devam etti..."[307]

Bu görüşmeden beş ay kadar sonra, 28 Şubat 1925 günü, Cumhurbaşkanı Ebert, körbağırsak ameliyatından öldü. Ünlü ve yaşlı Mareşal Von Hindenburg, Almanya Cumhurbaşkanı oldu. Kemalettin Sami Paşa için yeni bir güven mektubu hazırlandı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in 5 Mayıs 1925 günü imzaladığı bu yeni güven mektubunda, Ortaelçi Kemalettin Sami Paşa'nın bu defa büyükelçi olarak atandığı belirtildi.[308] Berlin'deki ortaelçiliğimiz büyükelçilik düzeyine çıkartılmış, Kemalettin Sami Paşa da büyükelçi payesine yükseltilmiş oldu.

Büyükelçi Kemalettın Sami Paşa, 21 Haziran 1925 günü yeni

306) ***Ibid.***, s.118.
307) ***Ibid.***, s.119.
308) ***Ibid.***, s.125.

güven mektubunu Cumhurbaşkanı Mareşal Hindenburg'a sundu. Sunarken uzunca bir konuşma yaptı. Berlin'deki Türkiye Ortaelçiliğinin büyükelçiliğe yükseltilmiş, kendisinin de "Büyük ve Fevkalade Elçi olarak" atanmış olduğunu belirtti. Türk-Alman dostluğuna değindi. İki ülke arasında ekonomik işbirliği yapılması dileğinde bulundu. Özellikle, Türkiye'nin onarımı ve kalkınması için Almanya'nın yardımcı olmasını istedi. Şöyle konuştu:

"...Türkiye, uzun seneler devam eden bu çetin mücadelat neticesinde kendisine şerefli bir sulh temin edebildi; fakat sulha takaddüm eden bütün bu vakayi vatanı harap etti. Bugünkü Türkiye, harabezarlarını tamir ve dahili refahını temine sarf-ı gayret etmektedir. Türkiye, fütuhatçıyane hiçbir fikir perverde etmediği gibi kimsenin menfaatini ihlal etmeyi de hatırından geçirmemektedir; fakat buna mukabil kendi menfaatinin de ihlal edilmesine asla müsaade etmeyecektir.

"Türkiye, bu devre-i imarında... Almanya'nın müzaheret-i sınayisinden büyük muavenetlere intizar eder" dedi.[309]

Hindenburg da verdiği cevapta, ikili ticaretin artırılması dileğinde bulundu. Bu uğurdaki çalışmalarında büyükelçimize destek olacaklarını söyledi. Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına Almanya'nın yardımda bulunabileceğinden söz etti. *"Zatı Devletleri bu hususta benim ve hükümetimin daimi müzaheretinden emin olsunlar" dedi. "Zatı Devletlerine büyükelçi sıfat ile kalbi surette hoşamedi ederim"* (hoş geldiniz derim) diye ekledi.[310]

Kemalettin Sami Paşa, ertesi günü Ankara'ya Almanya'nın da ekonomik işbirliğinden yana olduğunu rapor etti. Şöyle dedi:

"Verilen cevaptan dahi anlaşılacağı veçhile, Almanya Hükümeti nutku âcizaneme büyük büyük bir ehemmiyet atfetti. Ve bu suretle iki hükümet arasında münasebet-i iktisadiyenin tarafeynce arzu edildiği bu vesile ile de teyid ve tespit edilmiş oldu."[311]

Yunanlıların Anadolu'yu nasıl yakıp yıkmış olduklarını çok iyi bilen Kemalettin Sami Paşa, hep vatanın bayındırlığını ve kalkın-

309) Konuşmanın tam metni için bkz. ***Ibid.***, s.128-129.
310) ***Ibid.***, s.130.
311) ***Ibid.***, s.132.

masını düşünüyordu. Alman sermayesini Türkiye'ye çekmeye çalışıyordu. Almanlar ise Türkiye'de yatırım yapmak yerine Türkiye ile ticaret yapmayı yeğliyorlardı. Hammadde alıp mamul madde satmak istiyorlardı. Yine de Türkiye'nin bayındırlığına ve özellikle başkent Ankara'nın inşaasına katkıda bulunmuşlardır.

Kemalettin Sami Paşa'nın, Almanya'da çok sayılan ve takdir edilen bir büyükelçi olduğu anlaşılıyor. Öldüğü sırada onun yanında bulunanlardan Feridun Cemal Erkin, *"Vücudunda on yedi harp yarası taşıyan Paşa'nın Almanya'da savaş kahramanı olarak çok özel bir itibar mevkii vardı"* diyor.[312]

Kemalettin Sami Paşa, elçi olarak atanırken, askerlikten ayrılmış değildi; generalliği de muhafaza ediyordu. 1928 yılında askerlikle diplomatlık arasında bir seçim yapması kendisine bildirildi. Paşa, karar vermeden önce, kapalı bir telgrafla Atatürk'e danıştı. 24 Ağustos 1928 günü, Cumhurbaşkanına şu şifre telgrafı çekti:

"Riyaseticumhur Başkitabetine.

"Reisicumhur Hazretlerine:

"Sefirlik veya askerlikte kalmak kararımın 28 Ağustos'a kadar Müdafaayı Milliye Vekaletine iş'arı Hariciye Vekaletinden emrolunuyor. Ati ve vazife, mukadderatımı Zatı Devletlerinin hakkımadik kanaat ve irşadatına terk eylemiş bulunduğumdan kararımı teşkil edecek olan reyi Riyasetpenahi istizan olunur. Bu vesile ile arzı hürmet eder ve ellerinizden öperim efendim."[313]

Atatürk, 26 Ağustos'ta, Dışişleri Bakanlığı kanalıyla, Kemalettin Sami Paşa'ya şifre telgrafla şu cevabı verdi:

"C. Vazifeniz pek mühim hizmet yeridir. Tamamen hususi

---

312) Feridun Cemal Erkin, ***Dışişlerinde 34 Yıl. Anılar-Yorumlar, I. Cilt,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1980, s. 34.

313) ***DBA-Özel Kalem*, 1928:** Kemalettin Sami Paşa'dan Gazi Paşa'ya şifre tel. 24.8.1928. Bu telgraf, Dışişleri şifresiyle kapatılmış olarak, o tarihte İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanına gönderilmiştir. Anlaşılan açılamamıştır. Onun üzerine, açılması için, Dolmabahçe'den telgrafla Dışişlerine yollanmıştır. Dışişleri, geldiği gün telgrafı açarak, Dolmabahçe'ye tellemiştir.

bir mesele olduğu için serbesti-i kararınız tabiidir efendim. - Gazi Mustafa Kemal."[314]

Bu telgraf üzerine Kemalettin Sami Paşa, kendi kararını kendi verdi ve 24 Eylül 1928'de askerlikten emekli oldu. Ondan sonra, Dışişleri Bakanlığı kadrosunda, Berlin Büyükelçiliği görevine devam etti.

Kaza

Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği İkinci Kâtibi Celal Tevfik (Karasapan), 11 Mayıs 1932 günü, kaza haberini Ankara'ya şöyle telledi:

"Büyükelçi Kemalettin Sami Paşa, Wüezburg Fahri Konsolosu ile Weimar civarında bir otomobil seyahati esnasında arabasının devrilmesi neticesinde başından ağır surette yaralanmıştır. Kafatasının çatlamış olması dolayısiyle yaranın ağır olduğu ve müşarüleyhin Weimar'da Sophie hastanesine kaldırıldığı öğrenilmiş ve Üçüncü Kâtip derhal hastaneye izam kılınmıştır. Fahri konsolosla kızı da yaralıdır. Mütemmim malumat arzolunacaktır."[315]

Haber, Ankara'yı üzüntüye boğdu ve hemen hareketlendirdi. Acaba Kemalettin Sami Paşa kurtarılabilecek miydi, yoksa Paşa'yı kaybediyor muyduk? Dışişleri Bakanı Moskova'daydı. Bakanlık Müsteşarı Numan Bey (Menemencioğlu) hemen Berlin Büyükelçiliğine talimatını verdi. *"...Kazayı büyük teessürle öğrendik. Fevkalâde alâkadar olduğumuz sıhhatinden acilen malumat itası ve afiyet temennilerimizin kendisine iblağı"* dedi.

Ertesi gün, Berlin Büyükelçiliği, biraz ferahlatıcı haberler verdi. Üstüste iki telgraf çekti. Birinci telgrafta, "Paşa'nın ahval-i sıhhiyesinin daha iyi ve ümitbahş olduğunu" bildirdi. "Mahaza ağırlık ve baygınlığı berdevam" diye ekledi. İkinci telgrafta biraz daha tamamlayıcı bilgi verdi ve şunları yazdı.

"Kemalettin Sami Paşa, vahim olduğu arzedilen yarasına

---

314) ***Ibid.***

315) ***DBA-Almanya. D.1, a.1: Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa hakkında.***

rağmen, birçok imtihanlardan geçmiş vücudunun mukavemeti sayesinde gittikçe iyileşmektedir. Dün akşam gönderilen Profesör Sauerbruch riyasetinde bugün öğleyin yapılan konsültasyonda müşarünileyhin tehlikeyi % 80 atlatmış olduğu tespit edilmiştir. Konsültasyon esnasında Paşa kendisine gelmiş ve doktoru tanıyarak selamlamıştır. Hem kazazedelerden Konsolos Metzing'in refikası vefat etmiştir. Kızı ve kendisi iyicedir. Reisicumhur Hindenburg, Başvekil ve Hariciye Müsteşarı, Paşa'ya beyan-ı teessür telgrafları göndermişler ve Tueringen Hükümet Mümessili sefarete gelerek beyan-ı teessür etmiştir. Matbuat umumiyetle beyanı teessürle müşünileyhin meziyetinden bahsetmektedir."[316]

Kaza haberi duyulunca her taraftan geçmiş olsun telgrafları geldi. Alman Cumhurbaşkanı Hindenburg ve Başbakan Hitler kazadan duydukları üzüntülerini bildirdiler. Beri tarafta Atatürk de 12 Mayıs günü şu telgrafı çekti:

"Berlin B. Elçisi Kemalettin Sami Paşa Hz.

"Kaza dolayısıyle çok müteessir oldum. Çabuk eyi olmanızı temenni eder ve sıhhi vaziyetinizin serian iş'arını rica ederim.

Gazi Mustafa Kemal"[317]

Aynı gün, Dışişleri Müsteşarı Numan Bey, çektiği telgrafta, *"Bugün eyi haberlerinizi almakla fevkalade bahtiyar oldum. Bütün kalbimle acil şifalar dilerim paşam"* dedi. Ertesi gün, Rusya'dan dönen Başbakan İsmet Paşa ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey de Kemalettin Sami Paşa'ya birer geçmiş olsun telgrafı çektiler. İsmet Paşa,

"Ankara'ya avdetimde geçirdiğiniz kazayı büyük teessürle öğrendim. İlk heyecandan sonra gelen iyilik haberlerinizden pek memnun ve müsterih oluyorum. Size acil şifalar diler gözlerinizden öperim" diye yazdı.

Dışişleri Bakanı da, aynı doğrultuda bir telgraf gönderdi ve *"Pek yakında iadei afiyetinizi diler gözlerinizden öperim"* diye sözünü noktaladı.

---

316) ***Ibid.***
317) ***Ibid.***

Herkes geçmiş olsun diyordu, ama Paşa'nın durumu ciddiyetini koruyordu ve Ankara'yı düşündürüyordu. 14 Mayıs günü, kapalı telgrafla Berlin Büyükelçiliğine şu talimat verildi:

"Paşa'nın ahval-i sıhhiyesinin ve son vaziyete göre hayatının elan tehlikede olup olmadığının ve kuvvetle temenni ettiğimiz veçhile kurtulunca kendisinde bir arıza kalıp kalmayacağının salahiyettar menabiden tahkik ve acilen iş'arı."[318]

Bu telgrafta, önce, "kafatasındaki çatlakların beyindeki tesiratının ne olduğu" sorulmuştu. Sonra bu ifadeler değiştirilerek, "bir arıza kalıp kalmayacağı..." denmiştir. Ankara'yı asıl düşündüren, Kemalettin Sami Paşa'nın, eskisi gibi görevine devam edip edemeyeceği idi. Bu konuda hâlâ kesin bir şey söylemek zordu. 16 Mayıs'ta Berlin Büyükelçiliği, şifre telgrafla şu cevabı verdi:

"Paşa Hazretlerinin vaziyetini bugün Weimar'dan avdet eden profesörden sordum. Ahvali sıhhiyesi nispeten eyileşmekte ve şuur avdet etmektedir. Bu defa tespit edilen kafatası çatlağının vahametine rağmen tamamen iktisab-ı afiyet etmesi ümidi mevcuttur. Mutlak lazım olan istirahatın müddeti ancak üç hafta sonra tayin olunabilecek ve bu müddetten evvel Berlin'e nakil dahi edilemeyecektir. Arıza kalıp kalmayacağı şimdiden kestirilemiyor. İhtilat imkânı da tamamen zail olmamıştır. Tafsilat postadadır."[319]

Uzunca bir bekleyiş dönemine girildi. Bu arada, gösterdiği ilgi ve nezaketten dolayı Alman Hükümetine resmen teşekkür edildi. Çeşitli telgraf ve mektuplara cevap verildi. İlginç telgraflar geliyordu. Örneğin Kütahya Ticaret Odası Başkanı Gıyas, Dışişlerine şu telgrafı göndermişti:

"Bugün içtima eden (toplanan) Ticaret Odası Kongresi, Milli Mücadelenin yüksek kahramanlarından Berlin Sefirimiz Kemalettin Sami Paşa Hazretlerinin müessif kazalarına muttali olmuş ve teessürlerinin Zatı Vekaletpenahilerine arzına karar vermiştir."[320]

Berlin Büyükelçiliği, gelen mesajlara tek tek cevap vermeye

---

318) ***Ibid.***: Dışişlerinden Berlin B.Elçiliğine şifre tel. 14.5.1932, No.342.
319) ***Ibid.***: Berlin B.Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 16.5.1932, No. 536.
320) ***Ibid.***: Kütahya Ticaret Odasından Dışişlerine tel. 13.5.1932.

yetişemedi. Anadolu Ajansı aracılığıyla bir teşekkür yayınlanmasını Dışişleri Bakanlığına önerdi. Şu taslağı gönderdi:

"Büyükelçi Kemalettin Sami Paşa'nın uğramış oldukları müellim kaza dolayısiyle telgraf ve mektupla izhar olunan teessür ve temenniyata ayrı ayrı cevap vermek imkânsızlığı karşısında Berlin Büyükelçiliği işbu şükran borcunun edasına muhterem Anadolu Ajansının tavassutunu rica etmeyi vecibe addeder."[321]

Atatürk, Kemalettin Sami Paşa'nın sağlık durumuyla yakından ilgileniyordu. 24 Mayıs'ta, Dışişlerinden Berlin Büyükelçiliğine şu talimat verildi:

"Büyükelçi Paşa Hazretlerinin ahvali sıhhiyesinin son vaziyeti Reisicumhur Hazretleri tarafından istifsar buyurulmaktadır. Kendilerine malûmat itasile beraber keyfiyetin acilen tahkik ve iş'arı."[322]

Büyükelçilikten alınan bilgilerle yetinilmedi. Haziran 1932'de Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Numan Bey (Menemencioğlu) Almanya'ya gönderildi. Numan Bey, Kemalettin Sami Paşa'yı hastanede ziyaret etti, doktorlarla görüştü ve 13 Haziran günü şifre telgrafla Ankara'ya raporunu verdi. Şöyle yazdı:

"(Kemalettin Sami) Paşa Hazretlerini ziyaret ettim. Kendisini zaif olmakla beraber neşeli ve şuuru tam bir halde buldum. Evvela Reisicumhur Hazretlerinin sıhhatlerini istifsar etti ve göstermiş oldukları yüksek alakadan dolayı ne kadar minnettar olduğunu söyledi. Gazi Hazretlerinin ve Şeflerinin selam ve temennilerini kendisine tebliğ ettim. Çok mütehassis ve müteşekkir oldu. Paşa Hazretleriyle yarım saat kadar mütenevvi mevzular üzerinde görüştüm. (Vaziyete) rağmen kuvvetli zekâsındaki idrak ve muhakeme kabiliyetini kendisinde tam buldum. Yalnız geçirdiği kazayı ve vahametini idrak edemiyor ve hafızasında bir parça zafiyet vardır."[323]

---

321) ***Ibid.***: Berlin B.Elçiliğinden Dışişlerine yazı. 15.5.1932, No. 626/211'in eki.

322) ***Ibid.***: Dışişlerinden Berlin B.Elçiliğine şifre tel. 24.5.1932, No.375.

323) ***Ibid.***: Berlin B. Elçiliğinden (Numan Bey'den) Dışişlerine şifre tel. 13.6.1932. No. 646.

Numan Menemencioğlu, ondan sonra doktorla görüşmesini anlatıyor ve şöyle diyor:

"Profesörle Paşa Hazretleri hakkında uzun uzadıya görüştüm. Paşa Hazretlerinin geçirdiği kazanın fevkalade vahim olduğunu ve bidayette dimağa seyalan-ı dem (kan kaybı) teşhisile yapılmak istenilen ameliyat yapılmış olsa idi Paşa Hazretlerinin berhayat (sağ) kalamamış olacağını ve halbuki doğruca teşhis kafatasındaki çatlaklarla beraber kuvvetli bir sadmeyi dimağiyye (beyin darbesi) olduğunu ve bugün hayatının kurtulmuş bulunduğunu ifade etti ve Paşa Hazretlerine laakal (en az) üç ay her türlü meşgalenin memnu (yasak) olduğunu, hiçbir şey okuyup yazmaması lazım geldiğini ilave etti. Paşa Hazretlerini on güne kadar Berlin'e naklettirecek ve Weimar'da mümkün olmayan röntgen muayenesini esaslı surette yaptıktan sonra âtiyen edilecek hattı hareketi tespit edecektir. Bu babta da daha mufassal malumatı posta ile arz edeceğim..."[324]

Kemalettin Sami Paşa, 70 gün hastanede yattıktan sonra 20 Temmuz'da büyükelçiliğe dönebildi. Büyükelçilik, "Paşa... tamamen kesb-i afiyet etmiştir... bir müddet daha istirahat edecekler" diye bildiriyordu. Ama doktorlar uzunca bir müddet çalışmasına izin vermediler. Yıl sonunda iki doktordan daha rapor alındı. Bu defa da doktorlar, *"Kemalettin Sami Paşa üç ay daha bütün işlerden uzak kalmalıdır"* diye rapor verdiler. Tamamen iyileşerek devlete hizmet edebileceği umudunu da dile getirdiler.[325]

Kemalettin Sami Paşa'nın tam sağlığına kavuşması yaklaşık bir yıl sürdü. Mayıs 1933'te yeniden kendisini işine verebildi. Bu sıralarda, Nasyonal Sosyalist Partinin yayın organı ***Angriff*** gazetesi, Paşa ile uzun bir şöyleşi yayınladı. Gazete, "Kordiplomatik içinde en çok sevilen şahsiyetlerden biri" diye sözettiği Paşa'nın sağlığına kavuşmuş olmasının herkesi sevindirdiğini belirtiyor; başka şeyler yanında, Paşa'nın yiğitliğini de şöyle dile getiriyordu:

"Paşa, Türk İstiklal Harbinde birçok mücadeleye katılmış ve Yunan Başkumandanı Trikopis'i bizzat esir etmiştir.

---

324) ***Ibid.***

325) ***Ibid.***, Dr. Sauerbruch'un 29.12.1932 günlü, Dr. Bonhöffner'in 24.12.1932 günlü raporları.

1911'den 1923'e kadar devam eden harplerde on yedi yerinden yaralanan General Kemalettin Sami Paşa, pek halkı olarak, Büyük Savaş'ın en cesur generallerinden biri olarak tanınmıştır. Neferleri kendisine 'ölmez' adını vermişlerdi."[326]

Paşa, son kazadan da sağ çıkmıştı, ama artık ömrünün sonuna yaklaşıyordu. İsmet Paşa'nın dediği gibi, "Yüreğinin ve dermanının bütün kabiliyetini muharebe meydanlarında vere vere bitip tükenen Kemalettin (Sami Paşa), artık her insanın maruz bulunduğu sıhhat arızalarına karşı koyamayacak bir hale gelmişti."[327]

Kahramana Son Saygı

1934 yılı başında Berlin Büyükelçiliğinde Müsteşar olarak göreve başlamış olan Feridun Cemal Erkin, Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'yı hasta bulduğunu yazar. Müsteşar gelince Paşa izne çıkmış. Dönüşte hastalığı daha da artmış. Alman doktorlar kendisine karaciğer tedavisi yapıyorlarmış. Feridun Cemal Erkin şöyle yazıyor:

"Büyükelçinin avdetinde, ilk bakışta, rahatsızlığının arttığı besbelli idi. Refikaları eski doktorlarını bırakarak ünlü Operatör Sauerbruch'u davet etti; mütehassıs, kısa bir muayeneden sonra, mide filminin alınmasını istedi. Ne kadar isabet etmişti; çünkü film Paşa'nın midesinde ilerlemiş bir kanseri açıkça gösteriyordu. Halbuki bir buçuk yıl müddetle Berlin'in tanınmış doktorları Paşa'yı karaciğer tedavisine tabi tutmuşlardı."[328]

Kanser teşhisi. belki ilk başta hastaya söylenmemişti, belki kendisi bunu bilmemezlikten geliyordu. Zira, Kemalettin Sami Paşa, 6 Mart 1934 günü Dışişlerine, *"Bir ülser başlangıcını izale etmek üzere bir iki güne kadar ameliyat olacağım maruzdur,"* diye bilgi veriyordu.[329] Ama hastaneye giderken büyükelçilik kasası anahtarlarıyla birlikte kapalı bir zarfı da müsteşarına teslim etmiş

---

326) "Bedeutsame Unterredung mit dem türkischen Botschafter in Berlin Exzellenz General Kemalettin Sami Pascha", ***Der Angriff***, No. 107, Berlin, 8. Mai. 1933.

327) ***Hâkimiyeti Milliye***, 18 Nisan 1934 ve ***Ayın Tarihi***, Mayıs 1934, s.20.

328) Feridun Cemal Erkin, Dışişlerinde ***34 Yıl. Anılar-Yorumlar, I.Cilt***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1980, s.34

329) ***DBA- Almanya D1, a1***: Berlin B.Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 6.3.1934.

ve *"Bunun içinde para var. Şayet şifaya kavuşmak mukadder ise, avdetimde anahtarla birlikte yine bana, yok kaderde ölmek varsa, o takdirde, bu zarfı hanıma teslim edersin"* demiş.[330]

Müsteşar Feridun Cemal, 8 Mart'ta ameliyat sonucunu Dışişleri Bakanlığına şöyle bildiriyordu:

"Büyükelçi Paşa Hazretlerinin ameliyatı bu sabah (8 Mart) doktorlara nazaran iyi geçti. Kalp sağlam imiş. Kati sözü doktorların ancak birkaç gün sonra söyleyebileceği maruzdur."[331]

Erkin'in yazdığına göre, ameliyatı yapan mütehassıs, kanserin tahribatını görünce, artık yapılacak bir şey olmadığını anlayıp yarayı kapatmış. Hasta ayağa kalkıp hastane içinde dolaşmaya başlamış. Ailesi ve çalışma arkadaşları sevinip umutlanmışlar. Ama bu, geçici ve aldatıcı bir iyileşmeymiş. Birkaç hafta sonra şiddetli sancılar başlamış. İlaçlarla hastayı yatıştırmaya çalışmışlar. Sancılar giderek sıklaşıp şiddetlenmiş ve yatıştırıcı ilaçların dozu da arttırılmış.

1934 yılı Nisan başlarında, Berlin Büyükelçiliği Müsteşarı Feridun Cemal'den Ankara'ya telaşlı telgraflar gelmeye başlıyor. Gelen her telgraf, Cumhurbaşkanına arzedilmek üzere, günü gününe Dışişleri Bakanlığından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine de sunuluyor. Son telgraflardan birkaçı şöyle:

7 Nisan: "Büyükelçi Paşa Hazretlerinin vaziyetlerinin maatteessüf vahim olduğu maruzdur."

8 Nisan: "Paşa Hazretleri ağırlaşmakta, ümit azalmakta olduğu maruzdur."

13 Nisan : "Paşa Hazretlerinin çok ağırlaştığı maruzdur."

Ve

15 Nisan 1934:

"Son saatlerini başucunda geçirdiğim aziz şef (Kemalettin Sami Paşa) 13.10'da gözlerini kapadı. Elem içinde bulunan elçilik namına Vekalet-i Celilerine arzı taziiyet ederim. Merhum Sinop'ta babasının yanında defnini arzu etmiştir. Ailesi bu ar-

330) Erkin, ***Op.cit.*** s.35.

331) ***DBA-Almanya D1. a1***. Berlin Büyükelçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 8.3.1934.

zunun infazını rica ediyor. Tahsisat ve talimatlarını beklerim efendim. – FERİDUN CEMAL."[332]

Evet, ölüm, sonunda, "ölmez" denen Kemalettin Sami Paşa'yı da bulmuştu.

Dışişleri Bakanlığı hemen büyükelçiliğe cevap verdi:

"Hariciye ailesinin en kıymetli bir uzvu olan Paşa'nın hayata gözlerini kapaması hepimizi fevkalade müteessir etti. Bu çok kederli kayıp dolayısıyle büyükelçiliğe beyanı taziyet ederim. Cenazenin memlekete nakli için muktazi tahsisat gönderilecektir. Tahnit muamelesinin hemen yaptırılmasını rica ederim"[333]

Aynı günü Almanya Cumhurbaşkanı Mareşal Hindenburg, Atatürk'e şu başsağlığı telgrafını çekti:

"Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

"Şimdiye kadar beslenilen ümitlerin hilafına (aksine) olarak Sefir Kemalettin Sami Paşa'nın deva bulmaz bir hastalık avakibinden (sonucunda) vefat ettiği haberini alarak fevkalade müteessir oldum. Yurdunuzun bu yerine getirilemeyen ziaından (kaybından) dolayı derin alâkamın kabulünü rica ederim. Müteveffa, en müşkül zamanlarda vatanının ve Almanya'nın hayrına çalışmış ve sefir sıfatiyle mesbuk faaliyetinde iki devletin dostluk bağlarını yalnız idame değil, tarsin dahi eylemeye (devam ettirmeye ve de güçlendirmeye) muvaffak olmuştur. Almanya'nın bu vefakâr dostunu her zaman bir hatıra-i şükran ile anacağım.

Reich Reisicumhur Hindenburg"[334]

Atatürk de Hindenburg'a şöyle teşekkür etti:

"Almanya Reisicumhuru Mareşal Hindenburg Hazretlerine;

"Sefirimiz Kemalettin Sami Paşa'nın bizi fevkalade müteessir eden vefatı dolayısiyle Zatı Devletinizin lütufkâr takdirleri

---

332) ***Ibid***. Berlin B.Elçiliğinden Dışişlerine tel. 15.4.1934.

333) ***Ibid***. Dışişlerinden Berlin B.Elçiliğine tel. 15.4.1934.

334) ***Ayın Tarihi***, Ankara. Mayıs 1934, No. 5, s.5 ve Şimşir, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları***, I, s. 14, No.190.

beni fevkalade mütehassis etmiştir (duygulandırmıştır). Bundan dolayı Zatı Devletinize en hararetli teşekkürlerimi arzederim.

"Kemalettin Sami Paşa'nın vefatile kıymetli evlatlarından birini kaybeden Türkiye, Almanya'nın şahsı devletinizde müteveffanın matemine samimiyetle vuku bulan iştirakine karşı daima mütehassis kalacaktır.

Gazi M. Kemal"[335]

Almanlar, 19 Nisan günü, Kemalettin Sami Paşa için "muazzam ve muhteşem" bir cenaze töreni düzenlediler. Büyükelçinin Türk bayrağına sarılmış ve bahar çiçekleriyle bezenmiş tabutu, cenaze namazı kılınmak üzere, önce Berlin Camiine götürüldü. Namazı kılındıktan sonra büyükelçiliğe taşındı ve orada resmi tören yapıldı. Törene Alman Hükümetinin temsilcileri, elçilikleri, ordu ve donanma temsicileri, Nazi Partisi, rahmetlinin dostları ve Türk kolonisi katıldı. Tabutun üzerine birçok çelenk yerleştirildi. Bunlar arasında Alman Hükümetinin, bakanların çelenkleri de vardı.

Dışişleri Bakanı Baron von Neurath çelenk koyarken bir de konuşma yaptı. *"Biz, merhumun şahsında bir silah arkadaşını, tecrübeli bir diplomatı ve kahraman bir milletin ...mümtaz bir temsilcisini selamlıyoruz... Alman Hükümeti ve Alman Milleti, milletlerimizin dostluğunu pekiştirmek ve demirleştirmek için merhumun yapmış olduklarını hiçbir zaman unutmayacaktır,"* dedi. Berlin'deki kordiplomatik adına papalık temsilcisi, eski muharipler adına Çanakkale'nin savunmasına katılmış bir Alman generali de birer konuşma yaptılar.

Bu törenden sonra tabut, bir top arabasına konuldu. Bir bölük asker selam durdu. Cenaze alayı Anhalt istasyonuna doğru yola koyuldu. Hitler'e bağlı SA müfrezeleri caddenin iki tarafında dizilmişlerdi. Alayın başında atlı polisler, onların arkasında bir tabur asker ve mızıka, ağır ağır yol alınıyor, üç subay, merhum Paşa'nın nişanlarını ve madalyalarını taşıyor ve hemen arkadan merhumun ailesi, Türkiye Büyükelçiliği üyeleri, Alman Cumhurbaşkanın temsilcileri, elçiler, Türk Kolonisi ve bir polis taburu yürüyorlardı. İs-

335) ***Ibid***. Gazi'den Hindenburg'a tel. 19.4.1934, s.140, No.191.

tasyon girişinde Hitler'in SA birlikleri selam durdular. Tabut istasyona taşınırken, bir piyade bölüğü üç el tüfek atışıyla cenazeyi selamladı. Devlet polis birlikleri de peronda son selamı yerine getirdikten sonra tren hareket etti.

Kemalettin Sami Paşa'nın ölümü, Almanya'da gerçekten geniş yankı yaptı ve üzüntü yarattı. O tarihte Başbakan Yardımcısı olan, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya Büyükelçisi olarak Ankara'da görev yapan Von Papen, Paşa'nın eşine gönderdiği başsağlığı telgrafında şöyle diyordu:

"Benim gibi Cihan Harbinde merhumun yanıbaşında harbetmiş olanlar bilirler ki, çok yüksek askeri meziyetlere sahip olan Kemalettin Sami Paşa, kendisini tanıyanların hiçbir zaman unutamayacakları mükemmel bir seciyeye malikti. Türkiye bugün en iyi ve en sadık evlatlarından birini kaybetmekle müteessir olduğu gibi Almanya da hayatının son senelerini Türkiye ile Almanya arasındaki münasebetleri ıslaha vakfetmiş olan en iyi ve en kıymetli dostlarından birinin zıyaı (kaybı) dolayısıyle teessür içindedir. Almanya ve bilhassa eski askerler onu asla unutmayacaklardır."[336]

Alman basını, Kemalettin Sami Paşa üzerine geniş yayın yaptı. Gazeteler onun, Almanlarla beraber omuz omuza savaşmış sadık bir silah arkadaşı, iyi bir dost, kahraman bir asker, seçkin bir diplomat olduğunu uzun uzun vurguladılar. ***Deutsche Tages Zeitung,*** şöyle yazdı: "Merhum, Almanya'daki diplomasi hayatında çok büyük teveccühler kazanmıştı. Zekâsı, sevimliliği, şetareti ve tavırlarındaki mertlik, Almanya'nın her tarafından son derece takdir edilmişti. Alman milleti bu kahraman adam hakkındaki sevgisini daima muhafaza edecektir. Türk Büyükelçisi, Berlin'deki kordiplomatlığın en tanınmış ve en sevilen şahsiyetlerinden idi."

Kemalettin Sami Paşa, Kurtuluş Savaşında, hep Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın yanında, onun kolordu komutanı olarak savaşmıştı. Ölümü üzerine İsmet Paşa, eski kolordu komutanı hakkında, 18 Nisan 1934 günlü ***Hâkimiyeti Milliye*** gazetesinde şunları yazdı:

336) ***Ayın Tarihi***, Mayıs 1934, No. 5, s. 6.

"Sevgili ve heyecanlı günlerimizin en canlı hatıralarını taşıyan candan bir varlığımızı kaybettik. Yüreğinin ve dermanının bütün kabiliyetini muharebe meydanlarında vere vere bitip tükenen Kemalettin, artık her insanın maruz bulunduğu sıhhat arızalarına karşı koyamayacak bir hale gelmişti. Onun göçmesinin asıl sebebini vatan uğrunda oluklar gibi akan kanlarının erken bir neticesi saymalıyız.

"Kemalettin, genç zabitliğinden beri fedakâr ve kahramandı. Balkan Harbinden yarım vücutla çıktı. İstiklal Savaşında, İkinci İnönü'nün en çetin bir sahasında idi. Yüksek kabiliyetle dövüştü ve yarım kolundan yeni bir yara aldı. Sakarya'nın 21 günü esnasında Kemalettin Paşa, hemen arasız, duraksız vuruşmak vaziyetinde bulunmuştur. Gazi, Başkumandan Savaşını idare ederken muharebe meydanınında onun en yakın emirlerini almakla bahtiyar oldu.

"Kemalettin Paşa, son yirmi senelik harplerin içinde yetişmiştir; harpte fedakârlık ve kahramanlığın bir kıt'a için ve bir kumandan için asıl meziyetlerin başında bulunduğuna daima misal olmuştur. Yarım vücudunu güçlükle eyer üstüne attıktan sonra tek eliyle atını şiddetle sevkeder ve buhranlı zamanlarda azmini ve canlılığını yetiştirirdi. Şeref hissi, vatanseverlik bütün mevcudiyetine hâkim kalırdı.

"Sulhtan sonra Cumhuriyeti Berlin'de temsil etti. Son hastalığına kadar bu bölük vazifesinde yüksek kabiliyet göstermiştir. Bulunduğu memleketi hulus ile severek vazife yaptı. Almanya'daki Türk cemiyetleri ve Türk talebesiyle yakından alakadar oldu. Bu itibarla da kaybımız çok acıklıdır.

. "Kemal Paşa ile sinirlerin gergin olduğu müstesna zamanlarda beraber çalıştık, Kemalettin'i daima samimiyetle sevdik. Bu satırlar onun yüce hatırasına karşı eski bir arkadaşının derin acılı yüreğinin vefa, hayranlık ve saygı duygularının ifadesidir."[337]

Berlin Büyükelçimiz merhum Kemalettin Sami Paşa, 23 Ni-

337) ***Ibid.***, s. 20.

san'da İstanbul'da toprağa verildi. Burada da Berlin'dekine benzer bir tören yapıldı. Cenaze, Gülhane Askeri Hastanesinden alınıp Ayasofya'ya götürüldü. Orada namazı kılındıktan ve duası okunduktan sonra, cenaze alayı Ankara Caddesinden Galata Köprüsüne götürüldü. Alayın önünde bir süvari müfrezesi ve sonra da topçu, piyade müfrezeleri ile öğrenciler, malûl gaziler, askeri bando, başta Cumhurbaşkanı Gazi'nin ve Başbakan İsmet Paşa'nın çelenkleri olmak üzere, yüzlerce çelenk, arkasında atlas bir bayrağa sarılmış ve top arabasına konmuş tabut geliyordu. Cenazeyi, İstanbul Vali ve Belediye Başkanı, Kolordu Komutanı, Almanya Büyükelçisi, Müsteşarı ve Başkonsolusu, Dışişleri Bakanlığı adına Büyükelçi Şevki Bey (Berker), Emniyet Müdürü, subaylar izlemekteydi.

Cenaze, Galata Köprüsünden bir Haliç vapuruna konarak Eyüp'e götürüldü ve orada bekleyen bir bando ve askeri müfrezenin omuzlarında Eyüpsultan 16 Mart Şehitliğine taşındı. Şehitlikte asker havaya silah atarak cenazeyi son defa selamladı ve kahraman asker, değerli Büyükelçi Kemalettin Sami Paşa toprağa verildi.

Kemalettin Sami Paşa, Sinop'ta babasının yanına gömülmek istemişti. Neden Eyüp Sultan Şehitliğine gömüldüğü ise anlaşılamamıştır.

Kemalettin Sami Paşa'nın mezarı önünde duygulu konuşmalar yapıldı. Alman Büyükelçisi, yaptığı konuşmada, Paşa'dan "büyük dostu", "kahraman asker", "büyük diplomat" diye söz etti. "Seni seven ve sana hürmet eden ve seni hiçbir zaman unutmayacak olan Almanya'nın son selamını söylüyorum" diye konuştu.

Şükrü Naili Paşa (Gökberk), konuşmasında, Türk ordusu ve kendi adına başsağlığı ve Allah'tan rahmet diledi. Rahmetlinin örnek kişiliğini vurguladı. *"Memleket, Kemalettin Sami Paşa'nın şahsiyetinde yalnız büyük bir asker değil, maruf ve değerli bir diplomat da kaybetmiştir"* dedi.

Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl Başkanı Cevdet Kerim Bey de parti adına bir konuşma yaptı ve şunları söyledi:

"Tabiatın insafsız eli bugün büyük bir kahramanı aramızdan almıştır... Kemalettin Sami Paşa'yı Balkan Harbinde Yanya Kalesi müdafaasından beri tanımayan Türk yoktur. Bilhassa İstiklal Harbinin bütün saflarında onu daha iyi tanırız... Yalnız Türk ordusunun,

Türk milletinin değil, aynı zamanda bütün insanlığın tevazu, fazilet, ahlak ve namusunun aynasını alnında parlatan bir Türk çocuğu idi.

"Kemalettin Sami Paşa, Başkumandanlık Meydan Muharebesinde büyük bir mevcudiyet göstermiş, bu harbin ertesi günü Yunan Generalini (Trikopis'i) esir etmişti. O zaman Başkumandan kendisini huzuruna davet etti. Kemalettin Sami Paşa çok mütevazı, âdeta bir mektep çocuğu gibi Gazi'nin huzuruna çıktı. Büyük Gazi kendisine: 'Kemalettin Sami Paşa seni tebrik ederim!' dedi. Çolak Kemal Bey işte o anda Kemalettin Sami Paşa olmuştu...[338] Paşa, şimdi öz çocuklarının, hakiki felaket arkadaşlarının yanındadır. Kemalettin Sami Paşa müsterihtir. Ve gözlerini kaparken biliyordu ki, uğrunda bu kadar fedakârlık yaptığı büyük Türk milleti hiçbir zaman kendisini unutmayacaktır. Türk milletinin vasfı, büyüklerini hiç unutmamak ve daima hatırasında yaşatmaktır.."[339]

Evet, milli savaş kahramanı Kemalettin Sami Paşa da toprağa verildi. Kendisine son saygıda kusur edilmedi. Öldüğü zaman 50 yaşındaydı. Yoğun yaşamıştı, elli yıla on yıllık başarılı bir büyükelçilik de sığdırmıştı.[340]

---

338) Kemalettin Sami Paşa, 31 Ağustos 1922 günü tümgeneralliğe terfi etmiştir. Trikupis'in esir edilmesi ise 2/3 Eylül 1922 gecesi, hatta 3 Eylül sabahıdır. (BNŞ)

339) ***Ibid.***, s.21-22.

340) Kemalettin Sami Paşa'nın ölümünden sonra onun kolordusu hakkında bir eser yayımlandı ve "Kemalettin Sami'nin Aziz Ruhuna" ithaf edildi: Kur. Yzb. Fahri Aykut, ***İstiklal Savaşında Dördüncü Kolordu***, 97 Sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, Askeri Matbaa, İstanbul, 1 Haziran 1935.

XII

DR. TEVFİK RÜŞTÜ ARAS

Bir de ne göreyim, bir garson, fesi, gümüş bir tepside, hızlı adımlarla götürüyordu. Tepsinin ardından bakakaldık!

Kont de Chambrun
Fransa Büyükelçisi

*

Reisicumhur Hazretleri, Mısır Sefirine fesini çıkararak rahat edebilmesine müsaade buyurduklarını söylemişlerdir. Sefir, fesini bizzat çıkarmıştır.

Dr. Tevfik Rüştü Aras

*

Bir fes diplomatik fırtına koparacak.

Daily Herald, Londra

*

Kahraman kralınız ile namdar şefim Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin başladıkları esere gerek sizin ve gerek bizim devam etmemiz lazım gelmektedir.

Dr. Tevfik Rüştü Aras

*

Cihanın bu kısmında biz kardeşliğe inandık. Şimdi biz asırlarca süren geçimsizliği ve bu mıntıkaları o kadar uzun zamandan beri harab eden ve kökleşmiş addedilebilecek olan kinlerin yerine karşılıklı muhabbet hislerini ikame ediyoruz. Biz memleketimizin selamet ve menfaatini sulhta buluyoruz... Çocuklara öğretmek lazımdır ki, bir mezarlıkta eğlenceli bayram olamaz ve harabeler üzerine de bir saadet köşkü kurulamaz.

Dr. Tevfik Rüştü Aras

*

Bu misakı memleketlerimiz için çok hayırlı bir eser telakki ederim.

Kemal Atatürk

Mısır Elçisinin Fesi

Tevfik Rüştü Aras, Atatürk döneminin "değişmez" Dışişleri Bakanıdır. 1925'ten 1938 sonlarına kadar, on üç küsur yıl Cumhuriyet diplomasisinin başında bulundu. Onun zamanında, yeni Türkiye'nin dış politikası iyice yerine oturtulurken, pek çok diplomatik olay yaşandı. Bu arada, Türkiye ile Mısır arasında bir de ***"Fes Olayı"*** yaşandı.[341] Bu ilginç olay, iki ay boyunca bakanımızı epeyce uğraştırdı. Nasıl mı olmuş? Hikâyesi uzundur; kısaltarak anlatalım:

Tarih, 29 Ekim 1932, Cumhuriyet Bayramı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), kutlamaları kabul ediyor. Ankara'daki yabancı misyon şefleri sırayla Atatürk'ün elini sıkıyorlar. Bu arada Mısır Elçisi Abdülmelik Hamza Bey fesli olarak törene geliyor ve Cumhurbaşkanını kutluyor. Fes, Türkiye'de, yedi yıldır yasak. Mısır Elçisi, aldırmıyor; iki yıl önce Türkiye'ye geldiğinden be-

341) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Bilal N. Şimşir, ***"Fes Olayı, Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)", Belleten,*** C. XLVIII, sayı: 189-190 (Ocak- Nisan 1984)'dan ayrıbasım, Ankara: 1985, s. 1-54.

Tevfik Rüştü Aras

ri, Ankara'da hep fesle dolaşıyor. Türk yetkililer elçinin bu tutumunda biraz kışkırtma niyeti de sezinliyorlar, ama ses çıkarmıyorlar. Ve Hamza Bey şimdi Atatürk'ün huzuruna da fesle çıkıyor.

Kutlamalardan sonra, geçit töreni izleniyor. Tören, Ulus'ta, o zamanki Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde yapılıyor. Yabancı elçiler de törendedirler. Mısır Elçisi, geçit törenini de fesli olarak izliyor.

Akşam, Atatürk, Ankara Palas'ta, iki yüz kişilik resmi bir yemek veriyor. Asker, sivil ileri gelen Türklerin yanı sıra Ankara'daki yabancı elçiler de davetli. Yemeği, Cumhuriyet Halk Partisinin vereceği balo izleyecek. Mısır Elçisi, akşamki yemeğe de fesli olarak gelmiş ve yemek boyunca masada fesle oturmuş. Yemekten sonra baloya geçilmiş.

Ne olmuşsa işte o zaman, yemekten baloya geçerken olmuş. Yemekte hazır bulunan İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk'e göre, Atatürk, Mısır Elçisinin yanından geçerken:

"Kralınıza söyleyiniz, ben, Mustafa Kemal, size bu akşam fesinizi çıkarmanız talimatını verdim."

Demiş ve bir garson çağırmış. Elçi, uysallıkla fesini çıkarıp garsona vermiş. Garson, kalabalık davetlilerin şaşkın bakışları arasında, bir gümüş tepsi üzerinde fesi salonun öbür ucuna doğru götürüp gözden kaybolmuş. Mısır Elçisi, üzüntüyle hemen oradan çekilmiş.

Fransa Büyükelçisi Kont de Chambrun, olayı şöyle anlatıyor:

"Ulusal Bayram onuruna, padişahların altın tabaklarında, hükümet üyelerine ve kordiplomatiğe verilen yıllık yemeği bitiriyorduk... İki yüz kişilik davetliler arasında Mısır Elçisinin fesi gösterişle sırıtıyordu. Cumhurbaşkanı, arada bir, sezdirmeden, fese alaycı bir göz atıyordu. Zavallı meslektaşım bunun farkına varmadı. Ama Gazi, masadan kalkınca Mısırlının yanından geçti ve geçerken, bir kedi mırıltısını andıran usulca bir sesle kendisine bir şeyler söyledi, onun omzunu okşadı. Kendisini kucaklıyor sanmıştım ki, bir de ne göreyim, bir garson, fesi, gümüş bir tepside, hızlı adımlarla götürüyordu. Tepsinin ardından bakakaldık!"

Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü'nün versiyonu ise şöyledir:

"...Reisicumhur Hazretleri... yemekten sonra yanından geçerken, Mısır Sefirine teveccühkâr bazı ifadatta bulunmuşlar ve fesini çıkararak rahat edebilmesine müsaade buyurduklarını söylemişlerdir. Sefir, bir an için tereddüt ettikten sonra, fesini bizzat çıkarmış, bunun üzerine Reisicumhur Hazretleri kendisini yüzünden öpmüşlerdir."

Mısır Dışişleri Bakanı Yahya Paşa ise olayı şöyle hikâye ediyor:

"Gazi, yemekten sonra Mısır Elçisine kesin bir dille fesini çıkarmasını söylemiştir. Üniformalı olan elçi, bu isteği yerine getirememiş, bunun üzerine Cumhurbaşkanı, fesi çıkarması için bir uşağa emir vermiştir. O zaman ve artık fes giymemesi için Kral Fuad'a yazması yolunda Cumhurbaşkanının açık ısrarı karşısında Hamza Bey, fesini kendi çıkarmayı uygun görmüştür. Bu beklenmedik müdahaleyle sarsılan elçi, salonu terk etmek zorunda kalmıştır. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı aynı gece elçiyi görmeye çalışmış, ama kendisine rastlayamamıştır."

Öyle ya da böyle. Sonuç olarak, Mısır Elçisi Hamza Bey'in fesi çıkartılmış. Bunun üzerine elçi, baloyu terketmiş. Ertesi gün, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, elçiyle görüşmüş, onu yatıştırmaya çalışmış. Vaktiyle bizde de fes giyilirken, ancak büyüklerin izniyle fesin çıkarıldığını, bu defa da Gazi'nin, elçinin kendi rahatı için fesini çıkarmasına izin verdiğini anlatmış.

Olay, o günlük orada kalmış. Basına sızmamış. Ertesi gün, daha sonraki günler de hiç bir ses seda çıkmamış. Sanki olayın üzerine bir perde inmiş. Artık olay kapanmış, unutulmuş gibiymiş. Derken, ***Daily Herald*** adlı İngiliz gazetesi, 11 Kasım günü ilk bombayı patlatıyor:

"Bir fes diplomatik fırtına koparacak" diye başlık atıyor ve olayı epeyce çarpıtıyor.

Aynı gün öğleden sonra, ***Evening Standard*** adlı bir başka Londra gazetesi, kışkırtıcı bir dille olayın üzerine gidiyor:

"Bir fes yüzünden", diyor, "Türkiye ile Mısır arasında kavga çıkıyor... İnsan şaşırıyor... Ama Mustafa Kemal, fes görünce, kırmızı paçavra görmüş bir boğa gibi oluyor... Mısır diplomatına fesini çıkarttırıyor ve Mısırlıların öfkesi anlaşılıyor...vs."

Olay açığa çıkmıştır, örtbas edilemez artık. Bundan sonra gittikçe büyütülecektir. İngiliz Reuter ajansı, haberi hemen Kahire'ye telliyor. Mısır gazeteleri, telgrafı görür görez, kolları sıvıyor. Hükümet yanlısı El-Ahram, Gazi'nin Mısır Elçisinden özür dilemiş olduğunu ileri sürüyor. Aklı sıra muhalefeti yatıştıracak. Ama olmuyor.

Muhalefet organı ***El-Belag*** gazetesi, alıyor sazı eline, hükümete veryansın ediyor. Bu arada, Atatürk'ü de diline doluyor. Bu gazeteye göre:

"Fes, Mısır'ın ulusal başlığıydı. Fesi çıkartmak, Mısır'a hakaretti. Gazi'nin Hamza Bey'den özür dilemesi, bu hakareti temizlemeye yetmezdi. Kaldı ki, bu özürü kabul etmeye elçinin yetkisi de yoktu. Bu işi, hükümet temizlemeliydi. Sonra, acaba Ankara'da mı, yoksa Kahire'de mi özür dilemek gerekiyordu. Bunu da incelemek lazımdı. Hükümet acaba ne yapıyordu?..vs...?

İsmail Sıtkı Paşa Hükümeti de muhalefetten aşağı kalmıyor. Mısır Dışişleri Bakanı Yahya Paşa, 16 Kasım günü Türkiye İşgüderi Şevki Alhan'ı çağırıyor ve:

"Bizden özür dilenmesi gerektiği kanısındayız," diyor.

Bakan, 20 Kasım günü de işgüderimize bir nota veriyor:

"...Yabancı ülkelerdeki Mısır temsilcileri", diyor, *"resmi törenlerde ulusal başlığı giymek zorunda olduklarından, Haşmetli Kral Hazretlerinin Dışişleri Bakanlığı,... böyle bir olayın ilerde tekrarlanmayacağı konusunda güvence almaktan mutlu olacaktır."*

İşgüderimiz, güvence isteğinin, "müfritane bir talep" olduğunu belirtiyor. Ama Mısırlı Bakan, bu güvence verilmezse, Türkiye'deki "sefaret heyetini geri çağıracaklarını" söylüyor. Bu arada Mısır basını, âdeta kıyamet koparıyor, Türkiye'ye verip veriştiriyordu.

Gerçi Mısır'da Atatürk Türkiyesi'ne gıpta ile bakan, Türkiye'deki reformlara özenen, hasret çeken bir aydın gençlik de vardı. Bunlar da seslerini yükseltmeye çalışıyorlar ve haklı olarak sorguluyorlardı: *"Fes, ne zamadan beri Mısır'ın ulusal başlığıdır? Mısır'ın sıcağına fes diye bir serpuş hiç uygun düşer mi? Firavunlar fes mi giyiyorlardı sanki?"* Ama, sayıları az olan bu "Mısırlı Kemalistlerin" sesleri, Türkiye aleyhtarı kampanyada boğulup gidiyordu.

Mısır basınında Türk aleyhtarı yaygara sürüp giderken, Türk basını, ta aralık başlarına kadar sabırla sustu, polemiğe girişmedi, kendini tuttu. Ama sonunda onun da sabrı taştı.

Önce, ***Milliyet*** gazetesi patladı ve 5 Aralık'ta,

"Mısır'da birtakım münafıklar mesele çıkardılar" diye başlık attı.

Gazetenin yazdığına göre, Mısır'da, bir "fitne yuvası" vardı. Bu yuva, Türk ve Mısır milletlerini birbirine düşürmek istiyordu. Ama Türk basını bu münafıkların maskesini indirecekti. Meydanı, sokak politikacılarına, şantajcı Mısır gazetelerine bırakmayacaktı. Türk gazeteleri, gittikçe sertleştiler ve doğrudan İsmail Sıtkı Paşa hükümetini hedef aldılar. 12 Aralık'ta ***Milliyet***'in başlığı şöyleydi:

"MISIR POLİTİKACILARI TAHRİF, TEZVİR VE ENTRİKA YOLUNU TUTTULAR

Biz, kardeş Mısır milletinin değil, entrikacı ve politikacı müzevirlerin düşmanıyız...."

Bu arada Türkiye, Mısır notasına cevap verdi. Nota, Ankara'da hazırlanmış, 18 Aralık günü Kahire'de Mısır Dışişleri Bakanlığına sunulmuştu. Notada, *"son derece dostane olan bir fiilin manasının"* Mısır'da çarpıtılmış, istismar edilmiş olduğu ve iki ülkenin ilişkileri üzerine *"bulutlar yaratma tehlikesi gösterdiği"* belirtiliyor ve şöyle deniyor:

"...Milli serpuşun taşınması meselesine gelince, her devletin muvafık bulduğu üniformayı kabulde bittabi serbest olduğunu ve keza her devletin kendi protokolünü de... tanzim eylemesi tabii olduğunu ilaveye lüzum yoktur."

Yani, Mısır istediği üniformayı kabul edebilirdi ama, Türkiye de kendi protokol kurallarını belirlemekte serbestti. Duruma göre, Türkiye, yabancı elçilerin milli gün davetine üniforma ile değil, frakla (yani fessiz olarak) gelmelerini isteyebilecek demekti...

Türk notasının Kahire'ye gönderildiği günlerde, İngiliz gazeteleri, *"Mustafa Kemal asla özür dilemez"* diye yazmışlardı. Bunun üzerine Mısır basını, yeniden ayağa kalkmıştı. Özür dilemezse Türkiye ile diplomatik ilişkileri hemen keselim diye yayın yapıyor, ateş püskürüyordu. Fes olayının yeniden körüklenip alevlendirilmesi, Türk hükümetini iyice kuşkulandırdı. Acaba, Türkiye'ye karşı geniş

bir tertip mi söz konusuydu? Acaba bu işin arkasında İngiltere mi vardı? Tevfik Rüştü Bey, gizlice sorup soruşturdu. Londra Büyükelçimiz Münir Bey (Ertegün) *"İngiltere'yi memleketimize karşı dostane bulmaktayım"* dedi. Kahire İşgüderimiz Şevki Bey, Mısır Hükümetinin bir gizli amacının bulunmadığını, sadece Veft muhalefetinden geri kalmamak için bu işi büyüttüğünü ve bir onur sorunu yaptığını bildirdi. Mısır'da İngiliz kışkırtması yoktu, tam tersine, İngilizlerin olayı yatıştırma çabaları vardı.

Gerçekten, Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Loraine, olayın dostça bir çözüme bağlanması için Mısır hükümeti üzerinde etkili olmuştur. İlerde Ankara'da büyükelçilik yapacak olan Loraine, Türkiye'ye verilecek ikinci Mısır notasının yumuşak biçimde kaleme alınmasında doğrudan rol oynamıştır.

İkinci Mısır notası, 26 Aralık günü Türkiye İşgüderine verildi. Notada *Mısır Hükümeti, Türk protokolü ile Mısır'ın fesli üniformasının çatışmayacağı inancını belirtiyordu.* Yani, Türkiye kendi protokolünü düzenlesindi, ama Mısır elçileri de Türkiye'de fesli üniformalarını giyebilsinlerdi.

Bu nota Türk hükümetini hoşnut etti. Böylece olay kapanmış sayıldı. İki ay süren fes krizi artık sona ermişti. Birkaç gün sonra, Ankara'da, Kızılay'ın yılbaşı balosu yapıldı. Baloya Mısır Elçisi Hamza Bey'in fessiz geldiği dikkati çekti. O akşam Atatürk de baloyu onurlandırdı. İngiliz İşgüderinin J. Morgan'ın raporuna göre, baloda, Atatürk'le Hamza Bey arasında şöyle bir "konuşma" geçmiş:

– *Gazi* (pek alaycı): "Niçin fesinizi giymediniz?"

– *Hamza Bey* (şaşırır):???

– *Gazi*: "Beni niçin Hükümetinize rapor ettiniz?"

– *Hamza Bey* (aptallaşır): ???

– *Gazi:* "Gelecek 29 Teşrinievvel yemeğinde fesinizi giymezseniz sizi ben hükümetinize rapor ederim."

– *Hamza Bey* (büsbütün ezilir): ???

İngiliz İşgüderi, *"Bu canlı hazırcevaplık karşısında gayrete gelen Gazi, Hamza Bey'e ve Kral Fuad'a beslediği sevgiyi uzun uzun anlatmaya koyuldu"* diyor ve ekliyor:

"Fes olayına artık kapanmış gözüyle bakıldığı kesindir."

Kral Öldü, Yaşasın Balkan Antantı

9 Ekim 1934 günü, Türkiye, bomba gibi bir haberle sarsıldı: Yugoslavya Kralı Birinci Aleksandr, resmi bir ziyaret için gittiği Fransa'nın Marsilya şehrinde bir Hırvat tarafından vurulmuştu. Kral, ***Dubrovnik*** kruvazörüyle Marsilya'ya varmış, orada Fransa Dışişleri Bakanı M. Barthou tarafından karşılanmıştı. Marsilya'dan Paris'e geçeceklerdi. Kral ve bakan, limandan arabaya binmiş, Marsilya Belediye Sarayına hareket etmişlerdi. Borsa meydanından geçerlerken, kalabalığın arasından fırlayan suikastçi, arabayı yaylım ateşine tutmuş. Kral Aleksandr, kalbinden ve karnından yaralanarak hemen can vermiş. Ağır yaralanan Barthou da daha sonra ölmüştü.

Haber, Ankara'da âdeta şok yarattı. Atatürk'ü ve hükümeti üzüntüye boğdu. Hükümet sözcüsü ***Hâkimiyeti Milliye*** gazetesi, ertesi gün, baştan başa bütün baş sayfasını Yugoslav Kralının ölümüne ayırdı. Türkiye'de bayraklar yarıya indirildi. Müzik sustu. Sinemalar, tiyatrolar gişelerini kapattılar. Ankara'dan çekilen duygulu başsağlığı telgrafları birbirini izledi. Türk basını geniş yayın yaptı. Kralın toprağa verildiği gün de Türkiye'de milli yas ilan edildi... Cumhuriyet tarihinde ilk defa bir yabancı hükümdar için ulusal yas tutuldu.

Kral Aleksandr, Türkiye'nin dostuydu. Balkan Antantının hararetli taraftarıydı. Atatürk ile birlikte Balkanlar'da bir barış faktörüydü. Daha bir yıl önce İstanbul'a gelmiş, Dolmabahçe Sarayında Atatürk'le görüşmüştü. Balkanları bir barış bölgesi yapmak için sözleşmişlerdi. Birlikte, Balkan Antantının temelini atmışlardı. Ondan sonra Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya, Balkan Antantı Paktını imzalamışlardı. Atatürk, Kral Aleksandr'ı "dost ve kardeş" sayıyordu. Balkan politikasında kendisine güveniyordu. Şimdi bu krala sıkılan kurşun, aynı zamanda Türkiye'nin Balkan politikasına da sıkılmış oluyor, Atatürk'ün özenle kurduğu Balkan Antantını sarsmayı da amaçlıyordu.

Kral Aleksandr, Yugoslavya'nın kurucusuydu. Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulmuş, fakat çok geçmeden dağılmaya yüz tutmuş olan Sırp–Hırvat–Sloven Krallığını yeniden toparlayan, devlete resmen "Yugoslavya" adını veren, güney Slavlarını birleştiren oydu. Yugoslavya'da Kral Aleksandr'a ***Veliki Kral Uyedinitel***

deniyordu, yani ***Birleştirici Büyük Kral***. Şimdi ona sıkılan kurşun, Yugoslav birliğine sıkılmış oluyor, Yugoslavya'yı sarsıp parçalamak amacı güdüyordu. Yugoslavya'nın sarsılması veya parçalanması demek, Balkanlar'da taşların yerinden oynaması demekti. Atatürk'ün üzerine titrediği Balkan barışını allak bullak etmekti.

Yugoslav Kralının vurulması, Türkiye bakımından önemli bir dış politika sorunu oldu. Öldürülen kralın işbirliğiyle kurulmuş olan Balkan Antantını, Balkan barışını, Balkan ülkeleri arasındaki işbirliğini yaşatmak gerekirdi. Türkiye, suikast haberini duyar duymaz bu hedefe yöneldi. Yugoslavya'ya ve dünyaya bu mesajı verdi. Atatürk, Yugoslav Kral Naibi Prens Pol'e gönderdiği başsağlığı telgrafında, "dost ve kardeş" dediği kralın ölümünden duyduğu derin üzüntülerini bildirirken, aynı zamanda, Yugoslavya'nın barışçı politikadan sapmaması dileğini de dile getirdi. "Ben katiyetle eminim ki, Yugoslav milleti, ...bu acıklı tebrübeden de muzafferane çıkacak ve insaniyete refah bahşedici sulha doğru çizdiği yolda ilerlemesine büyük bir sükûn ile devam edecektir" dedi. Başbakan İsmet Paşa da mesajında, Kral Aleksandr'dan, "Avrupanın büyük sulh banisi" diye övgüyle söz etti.[342]

Hükümete yakın gazetelerimiz ve yazarlarımız, Balkan Antantını ayakta tutmayı, Balkan barışını korumayı amaçlayan yayınlar yaptılar. 11 Ekim günlü, ***Cumhuriyet***'te Nadir Nadi, *"Kral Aleksandr'ın hayatına kastedenler, emin olsunlar ki, Türkiye, Yugoslavya'ya karşı aldığı Balkan taahhüdüne dün olduğu gibi bugün de, yarın da bütün kuvvetile bağlı kalmakta devam edecektir."* dedi.[343]

Hâkimiyeti Milliye'de Falih Rıfkı (Atay) şunları yazdı:

"Kral Aleksandr'ı şahsen tanımış ve onunla Balkanlar sulhü için sözleşmiş ve çalışmış olan Gazi'nin telgrafı, bütün Türk milletinin hakiki ve samimi duygularını hulasa etmektedir.

"Suikastçiler, bu cinayetten umdukları daha büyük faciayı göremeyeceklerdir... Orta Avrupa ve Balkanlar muvazenesinin esaslı unsurlarından biri olan dost devlet sarsılacak olursa, kıtamız sulhünün desteklerinden biri yerinden oynamış olur... Cinayetin bir muvaffakiyet vasıtası olduğunu göstermemek la-

342) ***Ayın Tarihi***, Ankara, İkinci Teşrin 1934, No. 11, s.90-92.
343) ***Ibid.***, s. 116.

zımdır... Marsilya cinayeti, Yugoslav milletlerini birbirlerine ve Yugoslavya'yı bütün dostlarına daha fazla yaklaştıracak, sulh mücadelesi safları daha sıkışmış, azim daha artmış, tehlike daha iyi anlaşılmış olarak devam edecektir."[344]

Bu olayda asıl görev, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e (Aras) düştü. Bakanımız, Kral Aleksandr'ı yakından tanımıştı. Bir yıl önce İstanbul'a gelen kralı, Dubrovnik kruvazörüne kadar gidip ilk karşılayan o olmuştu. Ondan sonra Atatürk ile Aleksandr'ın Dolmabahçe Sarayında yaptıkları görüşmede hazır bulunan, tercümanlık yapan, not tutan yine oydu. Bu defa da Tevfik Rüştü Bey, kralın cenaze törenine katılacak heyete başkanlık etmek, Türkiye'yi temsil etmek görevini üstlendi.

Cenaze törenine giden heyetimiz şu kimselerden oluşuyordu: Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İkinci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar, Cumhurbaşkanlığı Başyaveri Binbaşı Celal Üner, Deniz Akademisi Komutanı Kaymakam Talat Bey, Hava Binbaşısı Naim Bey, Dışişleri Bakanlığı Birinci Daire Umum Müdürü Cevat Açıkalın, Bakan Özel Kalem Müdürü Refik Amir ve Emniyet Memuru Sadık Efendi. Atatürk ayrıca, kendi Muhafız Alayından 130 mevcutlu bir askeri bölüğü de cenaze törenine gönderdi. Albay İsmail Hakkı Bey komutasındaki bölüğün başında iki yüzbaşı, altı teğmen vardı.[345] Cumhuriyet tarihinde ilk defa bir askeri birliğimiz bir yabancı devlet başkanının cenaze törenine gönderiliyordu.

Türkiye, böyle bir heyet göndermekle, Yugoslavya'ya ve dünyaya bir mesaj gönderiyordu: Balkan Antantı yaşatılacaktı. Bu uğurda Türkiye, Yugoslavya'nın yanındaydı, Yugoslavya ile dayanışma içindeydi. Suikastten medet umanların hevesleri kursaklarında kalmalıydı. Türkiye'den gönderilen heyet ve bölük, Belgrad'da büyük etki yaptı. Belgrad Elçimiz Haydar Aktay, *"Başkumandanlarının cenaze merasimine Muhafız Alayından bir bölük göndermek suretiyle Reisicumhur Hazretlerinin büyük alakalarını gösteren bu büyük dikkati asker ruhu taşıyan Yugoslav zimandaranı üzerinde çok büyük bir tesir yapmıştır"* diyordu.[346]

---

344) ***Ibid.,*** s. 118.

345) ***DBA–Yugoslavya, K.5/B:*** Dışişlerinden Belgrad Elçiliğine şifre tel. 13.10.1934.

346) ***Ibid.***, Belgrad Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 12.10.1934, No.291.

Kral Aleksandr'ın toprağa verildiği 18 Ekim günü Falih Rıfkı Atay şunları yazdı:

"Kral Aleksandr, Türkiye ile Yugoslavya arasında sıkı ve sarsılmaz dostluğu kurmakta Gazi ile birlikte çalıştı... Gazi'nin Muhafız Alayından bir bölük, Türk ordusu namına Belgrad sokaklarında büyük ölünün arkasında gidiyor. Böyle bir merasim için bir Türk kıtasının ilk defa olarak memleketten çıkmış olması da Türk milletinin kralın hatırasına ve eserine karşı duyduğu hürmetin müstesna bir ifadesidir... sulh ve emniyet davasına karşı bağlılık hissinin de bir delilidir."[347]

Dışişleri Bakanımız Tevfik Rüştü Aras, bütün bu mesajları daha da pekiştirdi. Cenaze töreni için gittiği Belgrad'da, ***Politika*** adlı Yugoslav gazetesine şu demeci verdi:

"Sizler Büyük Kralınız için ağlarken bizler de Gazi'nin kardeşi için ağlıyoruz. Belgrad'da ve Topolats ile Oplanarts'a kadar yollarda gördüklerim, Kral Birinci Aleksandr Hazretlerinin hakikaten Yugoslav milletinin hiçbir zaman unutmayacağı çok sevilen bir hükümdar olduğu hakkındaki kanaatimi takviye etmiştir. Merasim müessir ve muhteşem oldu. Burada şunu tebarüz ettirmek isterim ki, yalnız milletinizi değil, fakat Balkanlarda hepimizi yasa düşüren bu büyük felaket huzurunda yapılan merasimde her şey çok muntazam bir tarzda tertip edilmişti."

Bakan, Yugoslavları övücü sözlerinden sonra söyle devam ediyor:

"Şimdi sükûn içinde, önümüzde bizi bekleyen büyük işi düşünmemiz ve kahraman kralınız ile namdar şefim Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin başladıkları esere gerek sizin ve gerek bizim devam etmemiz lazım gelmektedir. Onların bu eserleri, beynelmilel teşriki mesai (işbirliği) ve beynelmilel sulhün temini eseridir ve bizler bu işe devam edeceğiz...

"Kahraman kralın ölümü, Balkanlarda ve Avrupa'da vaziyetin tarsini eserine daha fazla ikdam ile devam edilmesini in-

347) ***Ayın Tarihi,*** Ankara, İkinci Teşrin 1934, No. 11, s. 34 ve ***Hâkimiyeti Milliye,*** 18.10.34.

tac eyleyecektir. Nihayet kardeşinin ölümü haberiyle Büyük Şefimizin ne kadar müteessir olduğunu söylemek isterim. İstanbul mülakatından sonra kendileri Birinci Aleksandr'ı daima kardeşim diye yadetmekte idi. Son defa da milletimize kardeşini kaybettiğini ilan eyledi ve Yugoslavya'nın ittihadını temin eden kralınızın ölümüne Türkiye'de bu suretle ağlandı.

"Türk milletinin, hissiyatınıza ne derece iştirak ettiğini telgraflarda da görmüşsünüzdür. Fakat bunu daha iyi anlamak için şunu düşünmelisiniz ki yeni Türkiye'de bu ana kadar milli matem tutulmamıştır. Kral Aleksandr'ın cenazesinin kaldırıldığı gün Türkiye'nin ilk matem günü olmuştur.

"Maalesef Kral Aleksandr ölmüştür. Fakat eseri ebediyen yaşayacak ve bu eser, bizi Balkanlarda tesanüdün ve sulhün tahkimi yolunda müşterek işin başında ebediyen toplu bulunduracaktır..."[348]

Tevfik Rüştü Bey, kralın cenaze töreninden döner dönmez, Yugoslavya'daki hava hakkında Atatürk'e bilgi arzetti. Bunun üzerine Atatürk, hemen aynı gün, yeni Yugoslav Kralı İkinci Pierre'e bir mesaj gönderdi. *"Tahta çıkışlarının daha ilk gününde majestelerine, Türkiye'nin sarsılmaz dostluğu hakkında yeniden kesin güvence veririm"* dedi. *"Aynı barış ve güvenlik ideali etrafında birleşecek olan Türkiye ile Yugoslavya'nın dostça işbirliğini geliştireceklerine kesin kanaatim vardır"* diye ekledi. Yeni kralın mutluluğu ve Yugoslavya'nın büyüklüğü ve refahı hakkında en iyi dileklerde bulundu.[349]

Yugoslav Kral Naibi Prens Paul, kral ve niyabet meclisi adına, Atatürk'e candan teşekkür etti. *"Genç Kral ile Niyabet Meclisi, Zatı Devletlerinin ve asil memleketinizin dostluğunun kıymetini takdir ederek, onu, her halde kemali dikkat ve itina ile muhafaza edeceklerdir. Sulh ve emniyetin muhafazası yolunda memleketlerimizin iştiraki mesaisi (işbirliği), çok sevgili kralımızın meramı veçhile, devam edecektir"* dedi.[350]

---

348) ***Ayın Tarihi,*** Ankara, İkinci Teşrin 1934, No. 11, s.96-97.

349) ***DBA–Yugoslavya, K.5/8***: Gazi'den Kral İkinci Pierre'e tel. (Telgraf Fransızcadır.)

350) ***Ibid.***, Prens Paul'den Gazi'ye tel. 25.10.1934.

Belgrad Elçimiz Haydar Aktay, Atatürk'ün telgrafının Belgrad'da çok olumlu etki yaptığını şöyle rapor etti:

"Krala çekilen telgraf Sırplar üzerinde unutulmaz bir tesir bırakmıştır. Hükümetin gerek Reisicumhur Hazretleri, gerekse Büyük Millet Meclisi tarafından izhar olunan bu muazzam ve kıymetli dostluk tezahüratından kuvvet almakta olduğu ve halkın da aralarında (Cenabı Hakka şükürler ki bu tehlikeli ve elemli zamanımızda Türkler gibi ciddi ve samimi bir dostumuz vardır) diyerek Büyük Şefimizin civanmerdane hareketinden minnetle bahsetmekte bulunduğu maruzdur."[351]

Yugoslav Kralının cenaze töreninden on gün sonra, Balkan Devletleri Dışişleri Bakanları Ankara'da, Tevfik Rüştü Aras'ın misafiri oldular: Yunan Dışişleri Bakanı Maksimos, Romanya Dışişleri bakanı Titülesko, Yugoslav Dışişleri Bakan Vekili Furiç ve ev sahibi Tevfik Rüştü Aras, 29 Ekim bayramında Ankara'da bir araya geldiler, elele verdiler, dosta düşmana karşı, topluca gövde gösterisinde bulundular. Balkan Antantının örgütünü tamamlamaya koyuldular. Hep bir ağızdan dünyaya haykırdılar: Kral Aleksandr öldü, yaşasın Balkan Antantı!

Bakanın Seyir Defteri

Hoca'ya "Sizin hanım çok geziyor" demişler. "İnanmam, çok gezse arada sırada bizim eve de uğrardı" diye karşılık vermiş. Arka arkaya yaptığı dış gezilerden sonra, Ankara'ya uğradığı bir sırada, eski Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'e bu nükteyi söylemiştim. Pek gülmüştü.

Dışişleri Bakanlarımızın dış gezileri, çok konuşulur; zaman zaman da biraz haksız yere eleştirilir. Bakanın, görev gereği bu gezileri yapmak durumunda olduğunu söyleyenler azdır. Çok zaman, "Dış bakan hep dışta mı olmalı, efendim?" denir. Bakanın dış gezilerini "savurganlık" gibi görenler de olur. Eskilerin pek tutumlu olduklarından, böyle ikide bir dış geziye çıkmadıklarından dem vurulur. Ama hafızamız zayıf olduğu için midir nedir, eskileri pek doğru hatırlayamayız. Ankara Hükümetinin ilk Hariciye Vekili Bekir Sa-

351) ***Ibid.***, Belgrad Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 26.10.1934, No. 341.

mi Bey'in, bir yıl süren bakanlığının on bir ayını Türkiye dışında geçirmiş olduğu unutulur.

Atatürk'ün "değişmez" Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın da ne kadar sık dış gezilere çıkmış olduğu pek hatırlanmaz. Hafızalarımızı tazelemek babında, Aras'ın "Seyir defteri"nden kısa bir bölüm aşağıya aktarıldı.[352] Birlikte okuyalım:

1 Haziran 1937:

Cenevre'den tayyare ile Paris'e gelen Hariciye Vekili Dr. Rüştü Aras, meşhur Fransız Devlet adamı Briand'ın 75'inci doğum senesi münasebetiyle Sorbonne'da gece tertip edilen toplantıda bulundu... Toplantıya B. Herriot riyaset etti. Herriot, Hariciye Vekilimizin Cenevre'de mesut mesaisini bitirdikten ve Assambleye riyaset ettikten sonra hava tarikile bu toplantıya iştirak etmek üzere gelmesini büyük bir şükran lisanile tebarüz ettirerek Dr. Aras'ın hatipler arasında bulunacağını da tespit etti. Herriot'un bu sözleri alkışlarla karşılandı. Badehu Dr. Aras bütün yüksek rical tarafından sürekli alkışlarla karşılanan nutkunu irat etti.

2 Haziran 1937:

Hariciye Vekili Dr. Aras Viyana'ya geldi. Avusturya Dış Bakanı M. Schmidt, hususi surette Viyana'da bulunan Türkiye Hariciye Vekili Dr. Aras'ı kabul etti. Mülakat, Avusturya ile Türkiye arasında münasebatı vasıflandıran samimi dostluk havası içinde cereyan etti.

3 Haziran 1937:

Hariciye Vekili Dr. Aras, Viyana'da, Neue Freie Presse gazetesine beyanat verdi. Ezcümle dedi ki:

"Dün Avusturya Hariciye Nazırı Bay Giudo Schmidt ile yaptığım görüşme, Türkiye–Avusturya arasında en mükemmel bir dostluğun mevcudiyetini göstermiştir. Türkiye, Avustur-

352) Buradaki bilgiler, ***Ayın Tarihi***'nin Temmuz 1937, 43 numaralı ve Ağustos 1937, 44 numaralı ciltlerinden alındı.

ya'nın yüksek kültürel seviyesinin hayranıdır. Ekonomik münasebetlere gelince, ziyadesile müsaittir ve aynı zamanda geniş bir ıslahata da tabi tutulacaktır.

4 Haziran 1937:

*Dün akşam **Budapeşte**'ye gelen Hariciye Vekili Dr. Aras, bu sabah Macar Kral Naibi Amiral Horthy'nin sarayındaki hususi defteri imzaladıktan ve Başvekil B. Daranyi'nin ikametgâhına kart bıraktıktan sonra, Hariciye Vekili B. de Kanya'yı ziyaret etti ve kendisiyle bir buçuk saat görüştü. B. de Kanya, Dr. Aras'a, Türkiye Elçiliğinde ziyaretini iade etti ve elçilikte bir öğle ziyafeti verildi.*

Dr. Aras, Macar ajansına beyanatta bulundu, ezcümle dedi ki:

"Çok az olmakla beraber Macaristan'da kaldığımdan ve eski dostum B. de Kanya'yı ziyaret etme fırsatı bulduğumdan dolayı bilhassa memnunun. B. de Kanya ile yaptığım görüşme, en kalbi dostluk havası içinde cereyan etmiştir. Esasen Türkiye, Macaristan hakkında samimi bir dostluk beslemektir. Ve bu dostluğun kökleri, Türk milletinin ta kalbindedir."

Dr. T. R. Aras, akşam, Bükreş'e gitmek üzere Budapeşte'den ayrıldı... İstasyon'da, Hariciye Nazırı B. de Kanya'yı temsil eden Baron Apar ile Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya Elçileri, Macaristan'ın Ankara Elçisi B. Mariasy, Mebusan Meclisi İkinci Reisi B. Tahy, İngiltere Elçisi B. Knox ve Türkiye Elçisi ile Elçilik erkânı hazır bulundu.

5 Haziran 1937:

*Budapeşte'den **Bükreş**'e gelen Hariciye Vekili Dr. Aras, istasyonda Romen Hariciye Nazırı Bay Antonesko ile Türkiye Elçisi B. Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Elçilik erkânı, Balkan Antantı Elçileri ve Hariciye direktörleri tarafından karşılandı.*

6 Haziran 1937:

Hariciye Vekili Dr. Aras, Bükreş'te, Romen Hariciye Nazırı B. Victor Antonesko ile uzun bir mülakatta bulundu. Antonesko, Dr. Aras şerefine Hariciye Nezaretinde hususi bir öğle ye-

meği verdi. Antonesko, akşamleyin de Dr. Aras şerefine, Colonade restoranda bir ziyafet verdi ve bunda Türk Elçiliği erkânı ile Hariciye Nezareti erkânı bulundu.

7 Haziran 1937:

Dr. Aras, Bükreş'te, Romen Başvekili B. Tataresko ile uzun bir görüşme yaptı. akşam, B. Antonesko tarafından Dr. Aras şerefine bir dine verildi.

10 Haziran 1937:

Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras, bu sabah Anadolu ekspresiyle Ankara'ya geldi. İstasyonda, Hariciye Vekaleti Vekili ve Adliye Vekili Saracoğlu Şükrü, Hariciye Vekaleti Siyasi Müsteşarı Numan Menemencioğlu, Başvekalet Hususi Kalem Müdürü ve diğer vekalet erkânı, kordiplomatik tarafından karşılandı.

14 Haziran 1937:

Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras, B. M. Meclisinde Sancak hakkındaki kanun layihasının müzakeresine başlanırken beyanatta bulundu ve müteakiben Başvekil İsmet İnönü ile birlikte, İstanbul'a hareket etti.*

15 Haziran 1937:

Hariciye Vekili Dr. Aras, Başvekil İnönü ile birlikte İstanbul'a geldi.

16 Haziran 1937:

Hariciye Vekili Dr. Aras, Başvekil İnönü ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ile birlikte bu akşam 19.30'da hususi trenle İstanbul'dan Ankara'ya hareket etti.

17 Haziran 1937:

Hariciye Vekili Dr. Aras, bu sabah Ankara'ya döndü.

---

* Sancak; İskenderun Sancağıdır. Ve yeniden alevlenen Hatay Davasına ilişkin çalışmaları içeren bir konuşmaya atıfta bulunmaktadır.

18 Haziran 1937:

Şarkta uzun bir seyahat yapacak olan Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras, İktisat Vekili Celal Bayar ile beraber, bu akşam saat 21.50'de Toros ekspresi ile Ankara'dan hareket etti. İki vekil doğru Bağdad'a gidecekler ve birkaç gün Irak Hükümetinin misafiri olacaklardır. Dr. Aras, bu suretle, birkaç ay evvel resmen Ankara'yı ziyaret eden Irak Hariciye Nazırı Naci El Asil'in bu ziyaretini iade edecektir. Dr. Aras, Bağdad'tan Tahran'a geçecek ve oradan da Hazar Denizi ve Kafkasya yoluyla Moskova'ya gidecektir.

21 Haziran 1937:

Hariciye Vekili Dr. Aras ile İktisat Vekili Bayar, bu sabah Telköçek'e vardılar. İstasyonda hudut kaymakamı, teşrifat müdürü tarafından karşılandılar ve buradan Irak hududuna otomobillerle gittiler. Musul mutasarrıfı ile polis müdürü burada vekillerimizi istikbal ettiler ve kendilerine Musul'a kadar refakat ettiler... Kerkük'e giriş tasavvurun fevkinde nümayişlerle oldu... Halk Türk dostluğuna, Atatürk'e karşı emsalsiz tezahüratta bulundu.

22 Haziran 1937:

Türk heyetini Kerkük'ten getiren hususi tren bu sabah Bağdad'a vasıl oldu... İstikbal merasimi hararetli ve muhteşem oldu. Dr. Tevfik Rüştü Aras trenden inerken Irak Hariciye Nazırı tarafından karşılandı... Türk heyeti, kendilerine tahsis edilen dairelerde kısa bir müddet istirahat ettikten sonra Hariciye Nezaretine gitti ve burada büyük merasimle karşılandı. Heyet müteakiben Başvekili makamında ziyaret etti. Öğleden sonra, Kral Hazretleri, Türk heyetini El Zuhur sarayında kabul etti ve çaya alıkoydu. Akşam, Irak Hariciye Nazırı, heyetimiz şerefine bir akşam yemeği verdi...

26 Haziran 1937:

Hariciye Vekili Dr. Aras, bu sabah saat 6'da, beraberinde Hususi Kalem Müdürü Refik Amir ve iki kâtip olduğu halde, askeri tayyare ile Bağdad'dan Kermanşah'a hareket etti. Mera-

simle uğurlandı. Hariciye Vekili, Kermanşah'tan itibaren Tahran'a kadar olan yolculuğunu otomobille yapacaktır.

28 Haziran 1937:

Dr. Tevfik Rüştü Aras ve maiyeti bu sabah Tahran'a geldiler. Ve şehrin dışında Hariciye Veziri ve hariciye erkânı ile diğer zevat tarafından karşılandılar ve Şimran'da Sahibülkerami sarayına misafir edildiler.

Hariciye Vekili Aras ve Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Şahinşah Hazretleri tarafından kabul buyurularak öğle yemeğine alıkonuldular. Akşam, Hariciye Veziri Samiy, Dr. Aras şerefine büyük bir ziyafet vermiş ve ziyafeti bir suvare takip etmiştir.

8 Temmuz 1937:

Türkiye Hariciye Vekili ile İran, Irak ve Afganistan Hariciye Nazırları tarafından, Tahran'ın Saadabad sarayında, dörtler ademi tecavüz paktı imzalandı.

10 Temmuz 1937:

Hariciye Vekili Dr. Aras, bu sabah saat sekizde trenle, Tahran'dan Şahvar'a hareket etti. İstasyonda İran, Irak ve Afgan Hariciye Nazırları ve Türkiye Büyükelçiliği erkânı tarafından uğurlandı.

12 Temmuz 1937:

Dr. Tevfik Rüştü Aras, Pahlavi'den Bakü'ye geldi ve kendisini karşılamak için oraya gelmiş olan Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın ile birlikte derhal Moskova'ya hareket etti.

13 Temmuz 1937:

Dr. Aras, Moskova'ya muvasalat etti ve istasyonda B. Litvinov ve diğer zevat tarafından karşılandı.

19 Temmuz 1937:

*Hariciye Vekili Dr. Aras ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, **"Gruziya"** vapuriyle Batum'dan İstanbul'a hareket ettiler.*

31 Temmuz 1937:

Hariciye Vekili Dr. Aras, maiyetinde Kalemi Mahsus Müdürü B. Refik Amir olduğu halde bu akşamki ekspresle İstanbul'dan Ankara'ya gelmiştir.

*

Ve hoş gelmiş, safa gelmiştir! Dışişleri Bakanımız Dr. Tevfik Rüştü Aras, iki ayda ancak üç buçuk gün Başkent Ankara'ya uğrayabilmiştir.

Çok gezen bir başka Dışişleri Bakanımız, İhsan Sabri Çağlayangil'in uçağı bir şehre inmek üzere imiş; "Aman bu ne güzel şehir, acaba neresi?" diye sormuş. "Sayın Bakan", demişler, "herhalde pek seyrek geliyorsunuz; burası Başkentimiz Ankara'dır."

Böyle oluyor, demek, bizim Dışişleri Bakanlarımız.

Saadabad Paktı Dedikleri

İlk günler buna ne ad vereceklerini bilemediler. Basında hemen her köşe yazarı ve her gazete, kendine göre bir isim bulup kullandı. Falih Rıfkı Atay, *"Şark Paktı"* dedi; Necmettin Sadak, *"Dörtlü Şark Andlaşması"* titrini yeğledi. Kimileri, Balkan Antantına nazire, *"Doğu Antantı"* dediler. Sovyet Pravda gazetesi *"Yakın Şark Paktı"* diyor, Alman gazeteleri *"Ön Asya Bloku"* adını veriyor, Bulgar gazeteleri ise kısaca *"Asya Paktı"* adını kullanıyorlardı. Resmi adı *"Türkiye, Afganistan, Irak ve İran Arasında Ademi Tecavüz Muahedenamesi"* idi ama, bu çok uzun bir addı ve pek kullanılmıyordu. Sonunda, Tahran'da, görüşmelerin yapılıp paktın imzalandığı yerin adını, yani Şahın Şimran'daki yazlık konutu Saadabad Sarayı'nın adını verdiler ve *"Saadabad Paktı"* dediler. Fransa'nın Versailles Sarayında imzalanan barış antlaşmasına, *"Versailles Andlaşması"* dendiği gibi. Saadabad Paktı unvanı, tutundu ve yerleşti. Pakt, o günlerden beri, diplomasi tarihi kitaplarında artık hep bu adla anılır.

Adını Şahın yazlık sarayından alsa da Saadabad Paktı, Türkiye'nin eseridir. Başından sonuna, buna Türkiye öncülük etmiştir. Paktın fikir babası Atatürk, bunu gün yüzüne çıkaran ise Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'tır, denilebilir. Böyle bir paktın yapıl-

ması, güvenlik ihtiyacından kaynaklanmıştır. Özellikle İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ile Akdeniz ve Ortadoğu bölgesi için yarattığı tehlike, Türkiye'yi yeni arayışlara itmiştir. 2 Ekim 1935'de Cenevre'de, Türkiye, İran, Irak arasında bir saldırmazlık pakti parafe edildi. Daha sonra pakta Afganistan da katıldı. Bunun imzalanması, İran ve Irak arasında süregelen sınır anlaşmazlığı yüzünden gecikti ve 1937 yılına kaldı.

Dışişleri Bakanı Dr. Aras, 28 Haziran 1937'de Bağdad'tan Tahran'a geçti. Şah, Bakanımızla Tahran Büyükelçimiz Enis Akaygen'i saat 11'de kabul etti ve öğle yemeğinde alıkoydu. Yemekte Veliaht Prens ile İran Dışişleri de kabulde hazır bulundular. İmzalanacak pakt ile ilgili son görüş alışverişlerinde bulunuldu. Bundan sonra Dr. Aras, Atatürk'ün İran Prenseslerine göndermiş olduğu hediyelerden söz açtı. Şah, "Büyük Biraderlerinin yeğenlerine gönderdiği bu hediyelerden çok mütehassis ve müteşekkir olduğunu" söyledi. Bunları prenseslere kendisinin vermesini Dr. Aras'tan rica etti...[353] Dr. Aras'ın on gün süren ve Saadabad Paktı'nı imzalanmasıyla sonuçlanan Tahran ziyareti böyle başladı.

Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Aras'ın Tahran'da bulunduğu sırada, Irak Dışişleri Bakanı Naci El-Asil ve Afganistan Dışişleri Bakanı Faiz Mohammed Han da Tahran'a geldiler. Üç Bakan, İran Dışişleri Bakanı Samiy ile birlikte, 8 Temmuz 1937 günü, Şimran semtindeki Saadabad Sarayında Saldırmazlık Antlaşmasını törenle imzaladılar. Ankara'nın ***Ulus*** gazetesi, 11 Temmuz 1937 günlü sayısında, paktın tam metnini yayınladı ve "Saadabad Paktı Yakındoğuda emniyet ve barış unsurudur" diye başlık attı.

Saadabad Paktı'yla taraflar, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, sınırlarının dokunulmazlığına saygı göstermeyi, uluslararası anlaşmazlıklarda birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı saldırı hareketinde bulunmamayı taahhüt ettiler. Nelerin "saldırı hareketi" (tearruz harekâtı) sayılacağını antlaşmada bir bir saydılar. Paktın yedinci maddesi silahlı çetelerle ilgiliydi ve şöyle kaleme alınmıştı:

"Yüksek âkitlerden her biri kendi hudutları içinde, yüksek âkitlerden diğer birinin müessesatını devirmeyi veyahut bu di-

353) ***DBA-İran, K. 27/1***: Tahran B.Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 29.6.1937, No. 28.

ğer devletin topraklarında niza ve emniyete zarar vermeyi istihdaf eden silahlı çetelerin, birlik veya teşekküllerin kurulmasına mani olmayı taahhüt eder."

Bu pakt, Türkiye'nin Afganistan ve İran ile çoktan beri devam eden dostluğunu daha da güçlendirdi. Irak'ın da pakta katılmasıyla, dört ülkenin bir araya gelip elele vermelerini sağlıyordu.

Saadabad Paktı'nın imzalanması dolayısıyle İran Şahı, Atatürk'e gönderdiği tebrik mesajında, *"Bundan sonra, çözülmez bir bağla birleşmiş olan memleketlerimiz, samimi ve verimli işbirliklerini barışın hizmetine koyabileceklerdir"* dedi.

Atatürk, İran Şahına, *"Memleketlerimizin, sulh idealinde, müşterek bir eseri olan bu misakın hepimiz için ve dünya sulhu için kudsi olmasını dilerim"* diye karşılık verdi. Irak Kralına gönderdiği telgrafta, *"Birbirlerine kardeşlik ve dostluk rabıtalarıyla bağlı dört devletin dünya sulhu yolunda verimli bir teşriki mesaisini temin edecek (işbirliğini sağlayacak) olan bu misakı memleketlerimiz için çok hayırlı bir eser telaki ederim"* dedi. Atatürk, Afganistan Kralı Mohammed Zahir Han'a şöyle dedi:

"Dört kardeş devlet arasında mevcut en sıkı dostluk rabıtalarını (bağlarını) bir kat daha teyid ederek cihan sulhunun esaslı desteklerinden birisini teşkil eden bu mühim eserin, milletlerimizin barışseverliği sayesinde meydana gelmiş olması hepimiz için iftiharı mucvip bir hadisedir (Övünülecek bir olaydır). Saadabad Misakı'nın milletlerimize kutlu olmasını temenni ederim."[354]

Saadabad Paktı, bir bakıma, Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın telif eseri idi. Eserin asıl sahibi sayılabilecek olan Dr. Aras, Saadabad Paktı hakkında şunları söylüyor:

"Saadabad Sarayında cerayan eden ve şark için yeni bir devrin başlangıcını teşkil eyleyen mes'ut hadise hakkında mütevaziyane birkaç söz söyleyeceğim... Cihanın bu kısmında biz kardeşliğe inandık. Şimdi biz asırlarca süren geçimsizliği ve bu mıntıkaları o kadar uzun zamandan beri harab eden ve kökleşmiş addedilebilecek olan kinlerin yerine karşılıklı muhabbet

354) ***Ayın Tarihi,*** Ankara, Ağustos 1937, No. 44, s.68-70.

hislerini ikame ediyoruz. Kollarımızı, bütün dostluğumuzla bütün milletlere açıyoruz. Bunu yalnız onlarla mesut bir şekilde mevcut iyi münasebetleri idame için değil, fakat aynı zamanda her milletin nefine (yararına) olarak mezkür münasebatı daha fazla inkişaf ettirmek için yapıyoruz. Biz öyle milletlere mensubuz ki, tarihleri en şanlı zaferlerle olduğu kadar en bedbaht mağlubiyetlerle de doludur. Bu hususlarda diğer herhangi bir millete gıpta edeceğimiz hiçbir şey yoktur. Bizim milletlerimizin asırlarca mahrum kalmış oldukları bir şey varsa o da, en parlak medeniyetlerin beşiği olan bu kıt'ada sevmek ve sevilmek idi. Şunu beyan etmek isterim: Biz, cihanşümul bir muhabbet siyaseti istiyoruz... Biz, Milletler Cemiyeti azasından bir bitaraflar grubu teşkil ediyoruz... Sulh idealine samimiyetle bağlıyız. Çocuklarımızı sükûn içinde yetiştirmek ve tarlalarımızı da emniyet içinde sürmek istiyoruz... Biz sulh davasının samimi ve sadık hadimleriyiz. Biz beynelmilel sulhu korumak için bizzat kendi vasıtalarımızla çalışıyoruz. Biz memleketimizin selamet ve menfaatini sulhta buluyoruz... Çocuklara öğretmek lazımdır ki, bir mezarlıkta eğlenceli bayram olamaz ve harabeler üzerine de bir saadet köşkü kurulamaz..."[355]

Saadabad Paktı, kamuoyunda da çok olumlu karşılandı. Falih Rıfkı Atay, *"Şark paktı, karşılıklı barış ve emniyet taahhüdü nizamını Akdeniz kıyılarından Asya içlerine kadar genişletmektedir" dedi. Paktı imzalayan dört devletin Birinci Dünya Savaşından önceki durumlarıyla şimdiki durumları karşılaştırılınca, bu paktın ne kadar 'derin inkılap' olduğunun kolayca anlışılabileceğini ekledi."*[356]

Necmettin Sadak da Saadabad Paktı'nı, "Yakın Şark'ta sulhu kuvvetlendiren yeni bir amil" olarak değerlendirdi ve şunları yazdı:

"Muahede esas itibariyle bir dostluk misakıdır. Dört komşu devlet birbirlerinin dahili işlerine asla karışmamayı ve kendi

---

355) ***Ibid.,*** s. 7-76.

356) Falih Rıfkı Atay, "Şark Paktı", ***Ulus***, 6.7.1937'den ***Ayın Tarihi,*** Ağustos 1937, s.77.

sınırları içinde silahlı çetelere, tahrikatçı cemiyet ve teşekküllere müsaade etmemek suretiyle hudutlarda sükûn ve emniyetle beraber asayişi de temin etmiş olacaklardır. Şarkın bu kısmında böyle bir emniyetin faydaları küçük görülemez...

*"Türkiye, bu suretle, Balkanlardan başlayarak Yakın Şark'ta, adım adım tesisini kendisine gaye bildiği '**sulh mıntıkaları**'nı tahakkuk ettirmiş bulunuyor."*[357]

357) Necmettin Sadak, "Dörtlü Şark Andlaşması", ***Akşam***, 6.7.1937'den ***Ayın Tarihi***, Ağustos 1937, No. 44, s.77-78.

XIII

MEHMET MÜNİR ERTEGÜN

Münir Bey, bilgin ve pek seçkin bir hukukçudur. Aynı zamanda iyi bir dilcidir.

Daily Telegraph

*

Milli Müdafaa Vekaletinde zat-ı alilerine ve büyükelçilik erkânına teşekkür edildiğini ve bu yerinde teşekküre vekaletin de iştirak etmekte olduğunu arzederim.

Dışişleri

*

Türkiye Büyükelçisi ve şahsi dostum Münir Ertegün... dürüstlüğü ile tanınmış en yüksek derecede bir diplomattı.

Franklin D. Roosevelt

*

Milletlerarası ölçüde bir hukukçu, şarkın ve garbın dil, edebiyat, hukuk ve felsefesine vakıf, büyük bir diplomat ve bunların da ötesinde yurtsever bir Türk ve kâmil bir insandı.

Ahmet Şükrü Esmer

Missouri *zırhlısı, Ertegün'ün cenazesini vatan topraklarına getirmek için bu yolculuğu yapmıştır... Bu dostlukta, her zamanki protokol kaidelerini aşan bir mahiyet vardır.*

Necmettin Sadak

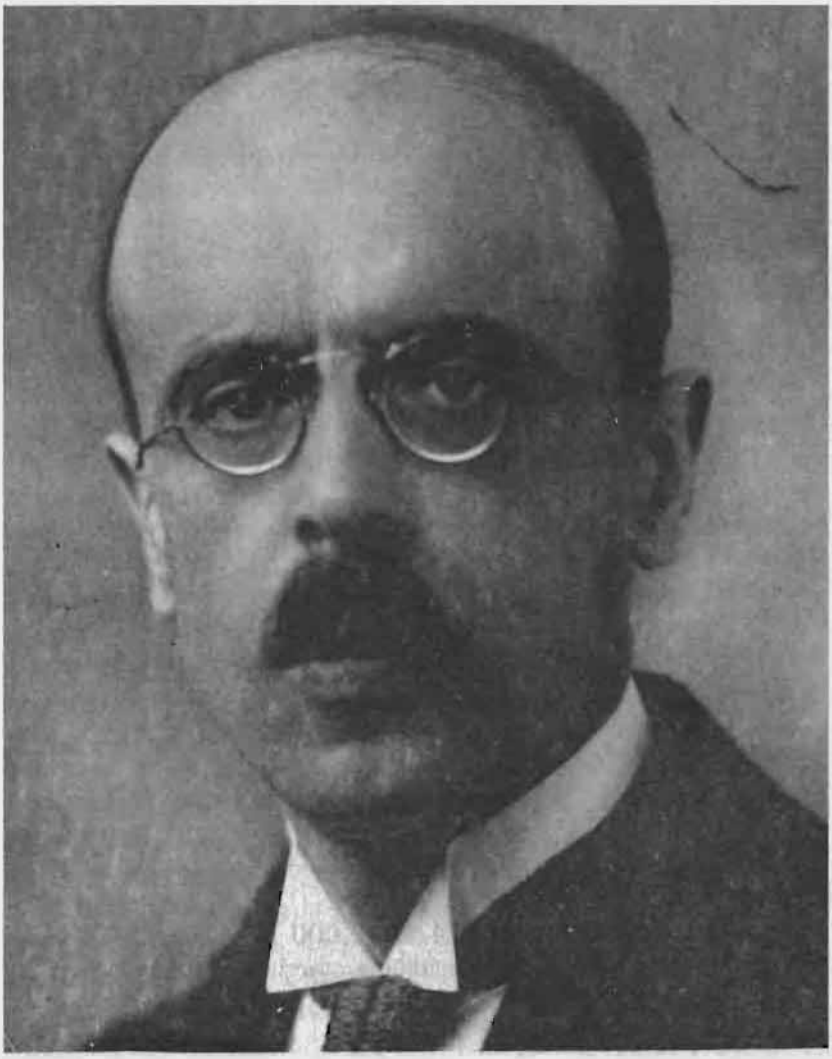
Hukukçu Diplomat

Ertegün denince, bugün, dünyaca tanınmış müzik yapımcıları Nasuhi ve Ahmet Ertegün kardeşler hatırlanır. Bu iki kardeşin, Amerika'da, "neredeyse cep harçlıklarıyla kurdukları" küçük plak şirketinden nasıl dev bir plak prodüksiyon imparatorluğu yaratmış oldukları dillere destandır. Nasuhi artık hayatta değildir. Ahmet Ertegün ise Türk kamuoyunda sık sık adını duyurur. Hayranları, dostları onu kimi Bodrum'da tatilde, kimi İstanbul'da Özbekler Tekkesi'nin açılışında yakalarlar ve kamuoyuna duyururlar. Onun Türkiye'ye gelişi gidişi haber olur. Bu arada, Ertegün kardeşlerin, "Washington'da görevli Türkiye Büyükelçisinin oğulları oldukları"da, ara sıra, satır aralarında, duyurulur.[358] Hepsi o kadar.

Kimdir bu ünlü Ertegün kardeşlerin diplomat babaları? Onu artık pek bilen de, merak eden de kalmamış gibidir. Baba Ertegün, oğlu Nasuhi 17 yaşındayken, Ahmet de 11'de iken, 1934 yılında Washington Büyükelçiliğine atanmış olan Mehmet Münir Ertegün'dür. Cumhuriyet Türkiyesi'nin tanınmış büyükelçilerindendi. 1883 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Hukuk'tan mezun oldu. 1908'de Ayan Meclisi Mütercimliği ile devlet hizmetine girdi. Ertesi yıl Babıâli Hukuk Müşaviri yardımcısı, 1913'te de Hukuk Müşaviri oldu ve yabancı dil bilen, çalışkan bir hukukçu olarak yıldızı parladı. Onun yetişmesiyle, Babıâli'de, Narodounghian gibi Türk olmayan Hukuk Müşavirlerinin de pabucu dama atılmış oldu.

Münir Bey, Birinci Dünya Savaşı yıllarından başlanarak, on yıl boyunca Türkiye'nin katıldığı hemen her konferansa uzman hukukçu olarak götürüldü. 1918 yılında Rusya ile yapılan Brest-Litovsk

358) Zülfü Livaneli, "Ertegün Kardeşler", ***Sabah***, 15.9.1994.

Mehmet Münir Ertegün

konferansına, Romanya ile yapılan barış görüşmelerine katıldı. 1920 Sevr Barış görüşmelerinde hazır bulunduğu gibi 1922–1923 Lozan Barış görüşmelerinde de İsmet Paşa'nın sağ kolu, "vazgeçilmez" hukukçumuz durumundaydı.

Münir Bey, Babıâli Hukuk Müşaviri iken, Aralık 1920'de İzzet Paşa (Furgaç) heyetiyle birlikte Anadolu'ya geçti. Ankara'ya gelir gelmez, Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey, kendisine, 9 Aralık 1920 günlü aşağıdaki yazıyla Dışişleri Hukuk Müşavirliğine atandığını bildirdi:

"Büyük Millet Meclisi Umuru Hariciye Vekaleti Hukuk Müşavirliğine tayin buyurulduğunuzdan bugünden (9.12.1920) itibaren vazifei memuriyetlerine mübaşaret buyurulası (başlamanız) rica ve bilvesile teyidi ihtiram olunur efendim."[359]

Bundan sonra Münir Bey, Ankara Hükümetinin bir memuru olarak görev yaptı. 1 Temmuz 1921'de Hukuk Müşavirliği'ne atanma kararnamesi çıktı. İstanbul'da 7.500 kuruş maaşla çalışıyordu. Ankara'da 10.000 kuruş maaşla göreve başladı. Hukuk Müşaviri olarak Lozan Barış Konferansına katıldı. Yedi ay süren konferans boyunca değerli hizmetlerde bulundu. Türk heyetinin çetin hukuki sorunları başarıyla göğüslemesinde Münir Bey'in önemli payı vardır. Yabancılar kendisini asıl bu konferansta büyük bir hukukçu olarak tanıdılar. O günlerde Fransız gazeteleri, Münir Bey'in, kalpaklı, sakallı, bıyıklı ve de gözlüklü gravürünü yayınladılar ve kendisini "Türk Delegesi" diye okuyucularına tanıttılar.

Kurtuluş Savaşı yıllarında hükümetimizin yaptığı bütün anlaşmalarda Hukuk Müşaviri Münir Bey'in emeği vardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, "Mücadeleyi Milliye'ye fedakarâne hizmetinden dolayı" Münir Bey'e, beyaz şeritli bir İstiklal Madalyası verilmesini kararlaştırdı.

Münir Bey, 1 Nisan 1924'te, 15.000 kuruş maaşla Dışişleri Bakanlığı Birinci Hukuk Müşavirliğine atandı. Bu görevde iken, 2

359) ***DBA– Sicil No. 63*** (Münir Ertegün'ün sicil dosyası). TBMM Hükümeti Hariciye Vekilinden Babıâli Hukuk Müşaviri Münir Beyefendiye yazı. 9.12.336 (1920), No. 525.

Şubat 1925'de Bern Elçiliğine atandı. Türkiye Cumhuriyeti ile İsviçre arasında diplomatik ilişkileri başlatan elçi oldu. 28 Şubat 1925 tarihli güven mektubunda, Atatürk, *"Memleketeyn beyninde münasebat-ı daimeyi siyasiyeyi tesis etmek emel ve arzuyu halisanesile Hariciye Vekaleti Birinci Hukuk Müşaviri Münir Bey'i İsviçre Cumhuriyeti nezdine Fevkalade Murahhas ve Orta-elçi sıfatile tayin eyledim,"* diyordu. Yani, "Türkiye ile İsviçre arasında sürekli diplomatik ilişki kurmak arzu ve emeliyle" atadığını belirtiyordu.

23 Mart 1925 günü Bern'de göreve başlayan Münir Bey, güven mektubunu İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Musy'ye sunarken yaptığı konuşmada, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İsviçre'de ilk elçisi olma onurundan dolayı pek mutlu olduğunu" belirtti. Ülkelerimiz arasında öteden beri zaten var olan dostluk ilişkilerini daha da geliştirmek için çaba harcayacağını söyledi. İsviçre Konfederasyonu Başkanının kendisine güvenmesini ve destek olmasını rica etti.[360]

İsviçre Konfederasyonu Başkanı da, "genç ve kahraman Türkiye Cumhuriyeti'nin laik konfederasyon nezdindeki ilk elçisini" övgülerle ve zevkle selamladı. "Türkiye'ye karşı dostluk besleyen İsviçre'yi zaten tanıyorsunuz", dedi. Ekonomik ve kültürel ilişkileri geliştirirken her zaman İsviçre makamlarından anlayış ve destek göreceğini belirtti. Türkiye'nin refah ve mutluluğu için iyi dileklerde bulundu.[361]

Münir Bey, Bern Elçiliğinde bulunduğu sırada, Milletler Cemiyeti'nin çeşitli toplantılarına, Cenevre'de toplanan Silahsızlanma Konferansına Türk delegesi olarak katıldı. Örneğin 1928'de Cenevre'de toplanan Silahları Azaltma Konferansına, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey (Aras) ile birlikte, "Mütehassıs Murahhas" sıfatıyla katıldı. 1930'da Silahları Azaltma Hazırlık Komisyonu toplantısında da Türkiye'yi temsil etti.[362] Uluslararası Çalışma Teşkilatı'nın çalışmalarını izledi. Bu toplantılardaki çalışmalarıyla kendini uluslararası çapta bir hukukçu olarak tanıttı.

---

360) ***DBA-Müt. 3/94.***
361) ***Ibid.***
362) ***DBA- Sicil No. 63.***

Paris Büyükelçimiz Fethi Bey (Okyar), Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurmak üzere, 1930 yılında yurda döndü. Ondan boşalan Paris Büyükelçiliğine Bern Elçimiz Münir Bey atandı. Beş yıl Bern'de ortaelçi olarak Türkiye'yi temsil etmiş olan Münir Bey, terfi ettirilerek büyükelçi unvanıyla ve 150 lira maaş, 55 lira tahsisatla Paris'e gönderildi.[363]

Münir Bey, 21 Ocak 1932 günü güven mektubunu Fransa Cumhurbaşkanı M. Gaston Doumergue'e sundu. Sunarken yaptığı konuşmada, Türkiye Cumhurbaşkanı tarafından Paris'e atanmış olmaktan mutlu ve kıvançlı olduğunu söyledi. Türk–Fransız dostluğunu daha da geliştirmek için çalışacağını belirtti. Bu dostluğun, iki ülkenin çıkarına, hem de genel barışa ve huzura da katkısı olacağına inandığını ekledi. Fransa'ya ve Fransızlara karşı içten dostluk duyguları beslediğini söylemekten de geri durmadı. Fransa Cumhurbaşkanının yüksek desteğini umduğunu dile getirdi.[364]

Fransa Cumhurbaşkanı da benzer sözlerle cevap verdi. Türkiye'ye karşı aynı dostluk duygularını besleyen Fransa Hükümetinden destek göreceğini söyledi. Büyükelçinin Fransa'ya karşı kişisel duygularının da onun çalışmalarını kolaylaştıracağını ekledi. Büyükelçiye hoş geldiniz dedi.

Münir Bey, Paris Büyükelçiliği görevinde bir buçuk yıl kadar kaldıktan sonra, 26 Mayıs 1932 günü Londra Büyükelçiliğine atandı. O yıl, genç ve ateşli Bakanlarımızdan Vasıf Bey'i (Çınar), alelacele Roma Büyükelçiliğine atamak uygun görülmüştü. Ona yer açmak için, dokuz yıldır Roma'da görev yapmakta olan Büyükelçi Suat Davaz, Paris Büyükelçiliğine kaydırıldı. Paris Büyükelçimiz Münir Bey Paris'ten Londra'ya, Londra Büyükelçimiz Ahmet Ferit Tek de Varşova Büyükelçiliğine gönderildiler.

Büyükelçi Münir Bey, Londra'ya hareketinden önce, görüşmek üzere Ankara'ya çağrıldı. 16 Haziran 1932 günü kendisine şu şifre talimat gönderildi:

"Yeni memuriyetinize muhterem ailenizi ve eşyanızı doğruca Paris'ten nakletmenizi doğru bulurum. Ancak Londra'ya git-

363) ***Ibid.***: 14.9.1930 tarihli, 9946 sayılı kararname.
364) ***DBA–Müt. 7/99.***

rneden evvel Reisicumhur Hazretlerinin ve Başvekil Paşa Hazretlerinin emirlerini telakki etmek ve Hariciye ile temas eylemek üzere buraya (Ankara'ya) gelmenizi rica ederim."[365]

Münir Bey'in Londra'ya atandığı haberi üzerine İngiliz ***Daily Telegraph*** gazetesi şunları yazdı:

"St. James Sarayı nezdinde büyükelçi olarak Ferit Bey'in (Tek) yerini alacak olan Türkiye'nin şimdiki Paris Büyükelçisi Münir Bey, allame ve pek seçkin bir hukukçumuzdur. Kendisi aynı zamanda çok iyi bir dilcidir.

"Münir Bey, bu çifte özelliğini 1922-23 Lozan Konferansı sırasında kullandı ve orada, şimdi Türkiye Başkanı olan İsmet Paşa'nın başlıca danışmanlarından biri oldu.

"O konferans sırasında, İngilizce, Türkçe ve diğer dillerde yapılan konuşmaların çevirisini, Türk Başdelegesi için, olağanüstü bir hızla bir kâğıda hemen döktürüveren Münir Bey idi."[366]

Münir Bey, 23 Temmuz 1932 günü İngiltere Kralı Beşinci George'a güven mektubunu sundu ve Ankara'ya şifre ile şunları telledi.

"Bu sabah Kral Hazretleri tarafından merasim–i mutade ile kabul edilerek itimatnamemi takdim ettim. Reisicumhur Hazretlerinin hatırlarını istifsar etmeleri üzerine selam ve temennilerini iblağ eyledim. Teşekkür ettiler. Müteakiben Kraliçe Hazretleri tarafından da kabul edileceğim maruzdur."[367]

Münir Bey, Londra Büyükelçiliğinde de bir buçuk yıl kadar kaldıktan sonra 1934 yılında Washington Büyükelçiliğine atandı. Bu atama üzerine ***The Near East*** adlı İngiliz dergisi, *"Münir Bey, büyükelçi olarak Londra'da kaldığı yirmi ay içinde, Türkiye ile Büyük Britanya arasında, geleneğin ve karşılıklı çıkarların gerektirdiği iyi ilişkileri güçlendirmek için çok şey yaptı. Onun telkiniyle başlatılan ekonomik ilişkileri geliştirme girişimi henüz*

---

365) ***Ibid***. Dışişlerinden Paris B.Elçiliğine şifre tel. 15.6.1932.

366) "Hukukçu ve dilci Münir Bey", ***Daily Telegraph***, Londra, 20.5.1932.

367) ***LBA*** – 1932 yılı şifre yazışmaları. Londra Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine şifre tel. 23.7.1932.

tam olarak meyvelerini vermeden yapılan bu tayine buradaki pek çok dostu gibi belki kendisi de üzülmüştür," diyordu.[368]

Paris ve Londra'da ikişer yıldan az kalabilen Münir Ertegün Washington'da ölünceye kadar kalacaktı.

Elçiye Ders

Münir Ertegün Paris Büyükelçisi iken, arkadaşı Hikmet Bayur, Belgrad Elçiliğine uçakla gitmeyi düşünmüş. Münir Bey, Bourget havaalanında Hikmet Bey'e şöyle demiş:

"...Birader, sizden sekiz sterlin alacağım var. Ne olur ne olmaz, belki bir kaza olur. Şu sekiz sterlini şimdi verir misin?"[369]

Ertegün'ün Paris Büyükelçiliği sırasında, küçük ama anlamlı bir olay daha yaşanmıştır. Bu, Atatürk'ün Paris'ten kitap siparişleriyle ilgilidir. Atatürk, özellikle 1928–1935 yıllarında, kendisini sistematik olarak okumaya vermiş. Bu yıllar, Türkiye'nin, kültür alanında atılımlar yaptığı dönemdir. Türk Yazı Devrimi, Millet Mektepleri, okuma–yazma seferberliği, Türk Tarih ve Türk Dil Kurumları, üniversite reformu, İstanbul'da Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara'da Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi hep bu yılların yenilikleridir. Demek ki yurtta bir kültür seferberliği vardır ve Atatürk, bu seferberliğin merkezindedir, başındadır.

İşte bu dönem içinde Atatürk, bol bol okur ve yurtdışından sürekli olarak kitaplar getirtir. Paris'ten kitap siparişleri, Fethi Okyar'ın orada büyükelçi bulunduğu zaman başlamış ve ondan sonra da devam etmiştir. Paris Büyükelçiliğimiz arşivlerinde, Atatürk'ün Fransa'dan kitap siparişleriyle ilgili epeyce belge vardır.[370]

12 Eylül 1929 günü, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey, Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey'e bir telgraf çeker ve,

---

368) Near East, 8.3.1934

369) Asım Us, 1930–1950: ***Atatürk, İnönü Devri Hatıraları***, İstanbul: 1966, s.178

370) Bu belgelerin bazılarını daha önce yayınlamıştım. Bkz. Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Kitap Sevgisi", ***Sivas'tan Ankara'ya, 18-27 Aralık 1919***, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 1983, s. 17-27 ve Bilal N. Şimşir, "Atatürk'ün Kitap Sevgisi", ***Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri (29 Kasım 1982-Kayseri)***, Erciyes Üniversitesi, Kayseri: 1982, s.85-95.

"Reisicumhur Hazretleri, Fransız Hukuk Fakültelerinde okutulan derslere ait kitaplarla en mufassal ve yüksek bir umumi tarihi Zat-ı Âlilerinden rica etmektedir..." der.

Fethi Bey, üç gün içinde kitapları aldırtıp Cumhurbaşkanlığı Genel Sekterliğine postalar.

Bir ay sonra, yeni siparişler gelir. Atatürk bu defa, Sümerler ve eski Türk tarihi hakkında kitaplar ister. Kitaplar bulunup Çankaya'ya postalanır. Ondan sonra da siparişler devam eder. Atatürk, 2 Kasım'da, Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud'nun on iki ciltlik *Histoire Générale des Peoples et des Civilisations* adlı kitabını ister. Fethi Bey hemen aldırtıp gönderir. 18 Kasım'da Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinden şu mektubu alır:

"Pek Muhterem Beyefendi Hz.

"Dün Ernest Laviss'in on iki ciltlik Tarih-i Umumisi geldi. Yalnız Tarih-i Kadime ait kısmı yok, yani milattan sonra başlıyor. Bunu ikmal edecek kısmın da lütuf buyurulmasını Reisicumhur Hazretleri rica ediyorlar. Şimdiye kadar gönderilen kitaplardan Paşa Hazretleri pek mittardırlar. Yalnız bunların bedeli bir hayli tutsa gerektir. Tesfiye edilmek üzere bedelinin iş'arını istirham ederim. Paşa hazretleri, 'sonra bir daha kitap istemeye yüzümüz olmaz' diyorlar. Reisicumhur Hazretleri muhabbetle gözlerinden öpüyorlar efendim."

Atatürk, ısmarladığı kitapların parasını kendisi ödemektedir. Fethi Bey, Atatürk'ün çok eski dostudur, istenen kitapların bedelini seve seve ödeyebilir. Ama Atatürk, buna meydan vermemekte, ödemek üzere faturayı istemektedir. Eski dostunu gücendirmemek için onun gönlünü de almaktadır. "Muhabbetle gözlerinden öpmektedir." Bu mektup üzerine büyükelçi faturaları Çankaya'ya gönderir ve kitapların bedeli Atatürk tarafından ödenir.

1930 yılında Fethi Bey merkeze döner, yerine Münir Bey (Ertegün) Paris Büyükelçiliğine atanır. Atatürk'ün kitap siparişleri yine devam eder. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bey, 8 Haziran 1931 günü Büyükelçi Münir Bey'e bir telgraf çeker ve René Grousset'nin *Histoire de l'Extreme Orient* adlı iki ciltlik kitabının, uçak postasıyla, Cumhurbaşkanı Gazi Hazretleri adına gönderilmesini ister.

Münir Bey, hemen kitabı postalar. Kitabın 571 frank, 80 santim tutarındaki faturasını da Dışişleri Bakanlığı'na yollar. Büyük bir hukukçu olan Münir Bey, büyükelçilik veya bakanlık bütçesinden Cumhurbaşkanı için harcama yapılamayacağını herhalde bilir. Ama, belki, "Gazi için yasayı bir kerecik çiğnesek ne çıkar" diye düşünmüştür. Bu yüzden Dışişleri Bakanlığı ve Sayıştay kendisinden hesap soracak değildi ya. Gazi denince akan sular dururdu.

Ama büyükelçi bu konuda yanılmıştı. İki hafta sonra Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, kitapların parasını ödemek için faturaları ister. Münir Bey,

"Hariciyenin kitap ve risail (broşür) tahsisatı mevcut olduğundan mevzuubahis kitapların bedeli mezkür tahsisattan tediye edilmiş ve faturaları da vekalete gönderilmiştir" diye cevap verir.

Büyükelçi, Atatürk'ün özel harcamalarıyla Dışişleri Bakanlığı bütçesini birbirine karıştırmıştır. Çankaya, bunu tepkiyle karşılamış ve hem büyükelçiye, hem de Dışişlerine sertçe bir ders vermiştir. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bey (Bıyıklıoğlu), Atatürk'ten aldığı talimatla, Cumhurbaşkanının özel olarak ısmarladığı kitapların bedelinin büyükelçilik ödeneklerinden veya Dışişleri bütçesinden ödenemeyeceğini hatırlatmış, faturaları bakanlıktan geri istemiş ve kitapların 571 frank 80 santim tutarındaki bedelini İş Bankası aracılığıyla büyükelçiye transfer etmiştir.

Münir Ertegün, herhalde mahcup olmuş, ama devlet parası konusunda Atatürk gibi titiz olmak gerektiğini de anlamıştır. Atatürk'ün Paris'ten kitap siparişleri 1935 yılı ortalarına kadar artarak devam etmiş ve büyükelçi faturaları artık doğrudan Çankaya'ya göndermiştir.

Görev Başında Vefat

Londra Büyükelçisi Münir Ertegün, 1934 yılında Washington Büyükelçiliğine atandı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey (Aras), 28 Şubat 1934 günü kapalı telgrafla haberi kendisine şöyle verdi: *"...Zatı Âlilerinin Washington Büyükelçiliğine tayin edileceğini ve Londra'ya Fethi (Okyar) Beyefendinin geleceğini Reisicumhur Hazretlerinden telakki ettiğim direktif ve Başvekil Paşa*

Hazretlerile bu yoldaki görüşmemize atfen arzederim"[371] dedi. Washington Büyükelçimiz Ahmet Muhtar Bey ise merkeze çekilecek ve büyük bir olasılıkla yakında Türkiye Büyük Millet Meclisine seçilecekti.

Münir Ertegün ile Fethi Okyar'ın yolları ikinci kez çakışıyordu. Fethi Bey, 1930'da Paris Büyükelçiliğini Münir Bey'e devretmişti. Şimdi de Münir Bey, Londra Büyükelçilğini Fethi Bey'e bırakıyordu. Münir Bey, Ankara'ya verdiği cevapta, *"Washington'a tayin edileceğim hakkındaki telgrafnamei devletlerini aldım. Reisicumhur Hazretlerinin devamlı teveccühlerinden dolayı ebedi minnettarlığımın arzını istirham ederim"* dedi. İstanbul'daki işlerini tasfiye edebilmek, ailesini yerleştirmek ve biraz da dinlenebilmek için iki ay izin istedi.[372]

Büyükelçi Münir Bey, 29 Mart'ta Londra'dan ayrıldı. Kısa bir süre için Türkiye'ye uğradıktan sonra ABD'ye gitti ve 18 Haziran 1934'te Washington'da göreve başladı. Amerika Birleşik Devletleri'nden başka Meksika'da da Türkiye'yi temsil etmekle görevlendirildi.[373]

Washington'da, Büyükelçi Münir Ertegün ve çalışma arkadaşları, yoğun bir çalışma içindeydiler. İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve bu savaş içinde Amerika'dan askeri malzeme, uçak vs. alımları dolayısıyle bu çalışmalar daha da yoğunlaştı. Ertegün bir yazısında bu noktaya şöyle değiniyor:

"Vaziyeti hazıra dolayısıyle büyükelçiliğin rutin işleri artmış olduğu gibi milli müdafaamıza aid mühim siparişlerin iltizam ettiği muamelat (gerektirdiği işler) da saat-ı mesainin (çalışma saatlerinin) büyük bir kısmını almakta bulunmuştur... Müdafaa işlerinde bir yanlışlık ve teahhur vukuuna (gecikme olmasına) meydan bırakmamak için ikinci kâtip hemen hemen münhasıran bu işlerle iştigal ettirilmekte olduğundan muamelatı mutade ekseriya yalnız bir memurun üzerine yüklenmektedir. Gün geçtikçe çoğalan işleri teahhürsüz ve layıkı veçhile ya-

371) ***LBA-K.678/1:*** Dışişlerinden Londra B. Elçiliğine şifre tel. 28.2.1934.
372) ***Ibid.***: Londra Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına şifre tel. 2.3.1934.
373) ***DBA-Sicil No.63:*** 3.4.1934 tarihli ve 2/347 sayılı kararname.

pabilmek için bir birinci ve bir üçüncü kâtiple bir evrak memuru tayini suretiyle kadromuzun tamamlanmasına lüzum görülmekte ise de ahvali hazıranın icabettiği mali tahdidat muvacehesinde bu kadar geniş bir istirhamda bulunmaya cesaret edilemediğinden hiç olmazsa Amerika'yı tanır ve İngilizceye vakıf yalnız bir üçüncü kâtip tayin ve izamına müsaadelerini saygılarımla rica eylerim."[374]

Dar kadrosuna rağmen, Washington Büyükelçiliği, yoğun işlerin başarıyla üstesinden gelmiştir. Milli Savunma ve Dışişleri Bakanlıklarımız, gerek Büyükelçi Ertegün'e, gerek çalışma arkadaşlarına teşekkür etmiştir. İkinci Dünya Savaşının ilk günlerinde, Dışişleri Bakanlığından Washington Büyükelçiliğine gönderilen bir yazıda şöyle deniliyor:

"Hava Müsteşarlığı ifadesiyle Milli Müdafaa Vekaletinden alınan 4.8.1939 tarihli... tezkerede, tayyareye aid mukavelelerin aktinde fevkalade sür'at ve dikkat sarfeden ve Milli Müdafaa işlerinde yakından alakadar olan zatı âlilerile Büyükelçilik erkânına teşekkür edildiğini arz ve bu yerinde teşekküre vekaletin de iştirak etmekte olduğunu arzederim."[375]

Bu yazı, büyükelçiyi ve çalışma arkadaşlarını duygulandırdı ve mutlu etti. Münir Ertegün, Ankara'ya şöyle teşekkür etti:

"Amerika'dan alınan tayyareler münasebetiyle Milli Müdafaa Vekaleti ile yüksek vekaletlerinin acizleri ve arkadaşlarım hakkında ibzal buyurdukları büyük iltifata derin şükranlarımızı ve mütehattim vazifelerimizin beğenilebilecek bir tarzda ifa edilebilmiş bulunması ile çok müftehir ve bahtiyar olduğumuzu arzederim."[376]

Evet, zaten çok çalışkan bir kimse olan Büyükelçi Ertegün, Washington'da da yorulmak bilmeyen çalışmalarını sürdürdü, başarılı oldu, teşekkürler aldı. Ama kendinden vere vere kendini de tüketti. Ertegün'ü Lozan günlerinden tanıyan gazeteci Ahmet Şükrü

---

374) ***Ibid.***: Washington B.Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına yazı. 25.4.1940, No.403/102/A.

375) ***Ibid.***: Dışişleri Bakanlığından Washington B. Elçiliğine yazı. 14.9.1939, No. 48083/476.

376) ***Ibid.***: Washington B.Elçiliğinden Dışişlerine yazı. 28.11.1939, No.196/442/Af.4.

Esmer, onu 1944 yılında Washington'da tekrar gördüğü zaman epeyce çökmüş olarak bulmuştu. Onun bir sözünü de aktarıyordu. O yıl muayene olduğu Amerikalı doktor, büyükelçiye en son ne zaman izin kullandığını sormuş. Ertegün'ün cevabı şu olmuş:

"Otuz beş yıl önce."[377]

Sonunda Büyükelçi Ertegün, 1944 yılı Cumhuriyet Bayramında hasta düştü. Kendisini muayene eden doktor R. Massie Page ve Thomas Lu, pek alışılmış olmadığı biçimde, 9 Kasım 1944 günü, doğrudan Türkiye Dışişleri Bakanlığına şu telgrafı çektiler:

"Bu ülkedeki büyükelçiniz, 29.10.1944 tarihinde yakalandığı hastalığa dair doğrudan doğruya bilgi verilmesini istediler. Görülen ilk tehlike belirtileri 31 Ekim'de azaldı. Kriz sabahın altısında gelmişti. 'Coconary occlusion' teşhisi kondu ve teşhis kesinleşti. Durumu hâlâ ciddidir. Zaman zaman çok acı çekiyor. İyileşme ihtimalinin yarıdan fazla olduğunu sanıyoruz. Üç aydan önce görevine başlamamalı. Saygılarımızla."[378]

Dışişleri Bakanlığı, hemen Ertegün'e üç ay izin verdi. Şu telgrafı çekti:

"Ahval-i sıhhiyeniz hakkında tabib-i müdavimlerinizin gönderdikleri telgrafı aldık. Zatı Devletlerine lüzum gösterilen üç ay sıhhi mezuniyeti acil şifalar temennilerimizle verdik. Bu mezuniyet devresi zarfında Müsteşar Orhan Erol'un maslahatgüzar olarak ifa-i vazife edeceğini Hariciyeye tebliğ buyurmanızı diler, sıhhat ve afiyet temenni ederiz."[379]

Bu telgraf 11 Kasım günü gönderilmişti. Aynı gün Washington Büyükelçiliğinden de Dışişleri Bakanlığına şu şifre telgraf çekilmiştir:

"Büyükelçi bu gece saat 4'ü 15 geçe irtihal (vefat) etmiştir. Talimatı Devletlerine muntazır bulunduğum maruzdur - KUTLU."[380]

---

377) A.Ş. Esmer, "Mehmet Münir Ertegün", ***Ulus***, 13.11.1944.
378) ***DBA-Sicil No.63.***
379) ***Ibid***: Dışişlerinden Washingon B.Elçiliğine tel. 11.11.1944, No.301.
380) ***Ibid.***: Washington B.Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 11.11.1944, No. 360.

İki telgraf yolda karşılaşmış, Büyükelçi Ertegün, verilen izni bir gün bile kullanmaya vakit bulamadan hayata gözlerini kapamıştır. Öldüğü zaman 61 yaşındaydı. Arkasında üç çocuk bıraktı: Mehmet Nasuhi, Ahmet Cemalettin ve Fatma Selma.

Büyükelçi Ertegün'ün beklenmedik ölümü, hem Ankara'da, hem de Washington'da derin üzüntü yarattı. 12 Kasım 1944 günlü ***Ulus*** gazetesi ölüm haberini, baş sayfasında, fotoğraflı olarak, *"Yerine konulmaz bir kayıp"* başlığıyla verdi ve şöyle dedi:

"Dün öğle üstü Amerikan radyosu Washington Büyükelçimiz Münir Ertegün'ün ölüm kara haberini verdi. Resmi ve hususi hayatında birbirinden büyük faziletler sahibi olsun, bu memleket vatandaşlarıyla memleket dışında büyük tanıyanlar tarafından saygı ile sevilen, bu alim ve asil devlet emektarının kaybolmasına ne kadar acınsak yeri vardır... yaptığı hizmetler unutulmayacaktır. Lausanne muahedesi görüşmelerinde Hukuk Müşaviri olarak Milli Şefimize en değerli yardımlarda bulunmuş ve Bern Elçisi iken Milletler Cemiyeti teşkillerinde gördüğü vazifeleriyle enternasyonal çapta bir hukukçu vasıflarıyla tanınmıştı. Ailesine ve kendisini tanıyan bütün sevdiklerine başsağlığı dileriz..."

13 Kasım günlü ***Ulus***'un yine baş sayfasında, iki haber vardı. Birincisinde *"M. Roosevelt Washington Büyükelçimiz Rahmetli M. Münir Ertegün'ün hatırasını tebcil etti"* başlığıyla Amerika Cumhurbaşkanının şu beyanatı veriliyordu:

"Türkiye Büyükelçisi ve şahsi dostum Münir Ertegün'ün ani ölüm haberini almakla meyûs oldum. Memleketimizde Türk menfaatleri onun tarafından on seneden fazla bir müddetle ve muvaffakiyetle temsil edilmiş ve bu müddet içinde benim ve yüzlerce başkalarının fikri şu olmuştur: Münir Ertegün şahsi namuskârlığıyla temayüz etmiş ve en yüksek derecede bir diplomattır.

"Reisicumhur İnönü'ye bu derece kabiliyetli bir devlet memurunun ziyaından dolayı taziyetlerimi gönderirken bizzat kendi hükümetim de bu ziyaı (kaybı) derin bir tarzda duymaktadır."

Gazetenin ikinci haberinde de Amerikan Dışişleri Müsteşarı M. Stettinius'un şu demeci verdiği bildiriliyordu:

"Türkiye Büyükelçiliğini ziyaretten geliyorum. Bu sabah ölen Ekselans Mehmet Münir Ertegün'ün ailesine ve mesai arkadaşlarına samimi taziyetlerde bulundum. Münir Ertegün'ün vefatı ile şahsen ruhumuzu derin bir teessürün kapladığını söylerken, müteveffa büyükelçinin bütün dostları adına bunu söylemiş oluyorum... Onun yüksek namuslu şahsiyeti ve işbirliği, kendisine Washington'un diplomatik âleminde hemen hemen eşsiz bir mevki temin eylemiştir.

"Cihan milletlerinin sulh yolunu bulabilecekleri yolundaki kanaati unutulmayacaktır... Türkiye Cumhuriyeti en iyi memurlarından birini kaybetmiştir."

Amerikan Cumhurbaşkanı Roosevelt, Cumhurbaşkanımız İsmet İnönü'ye şu sıcak başsağlığı telgrafını gönderdi:

"Bu memleketteki büyükelçiniz ve şahsi dostum Mehmet Münir Ertegün'ün vefatı münasebetiyle en samimi taziyetlerimi takdim eylerim. Müşarünileyhin buradaki değerli hizmetlerinden iftihar duymalısınız. Büyükelçi Ertegün'ün şahsi istikametini ve asil ve müşvik ruhunu takdir etmeyi öğrenmiş olan Amerikan Hükümeti erkânı uğradığınız ziyaa iştirak ederler. Böyle güzide bir Türk vatandaşının ve memurunun vefatı karşısında memleketimde duyulan derin teessürü size ve sizin vasıtanızla Türk Hükümet ve milletine büyük hüzün içinde iblağ ediyorum."[381]

ABD Dışişleri Müsteşarı Stettinius da Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya gönderdiği telgrafta, *"Mehmet Münir Ertegün'ün ölümü bizi, memleketimizdeki yüzlerce dost tarafından paylaşılan samimi ve derin bir kedere garketti. Onun hayırhah ve asil ruhu ve büyük liyakati... kendisine sevilen bir mevki vermiştir"* diyordu.

13 Kasım günlü ***Ulus*** gazetesinde, "Milletlerarası Sivil Havacılık Konferansında Büyükelçi Münir Ertegün saygı ile anıldı" başlıklı başka bir haber daha vardı. Büyükelçimizin ölümü Chicago'da toplanan Sivil Havacılık Konferansında da üzüntüyle karşılanmıştı. Konferans Başkanı Berle, bir konuşma yaparak, Washington'daki kordiplomatik duvayeni Ertegün'ün ölümünden duyulan üzüntüyü dile getirmişti.

---

381) ***Ulus***, 14.11.1944, ***Aylık Ansiklopedi***, Cilt I, s. 215-216.

Büyükelçi Ertegün'ün ölümü üzerine Türk basınında epeyce yazılar çıktı. Ertegün'ün kişiliği, hizmetleri övgüyle anıldı. Örneğin, Ahmet Şükrü Esmer'in 13 Kasım günlü ***Ulus***'ta, "Mehmet Münir Ertegün" başlıklı uzun bir yazısı vardı. Bundan birkaç satır aşağıya aktarıldı. Esmer şöyle diyordu:

"...Evet, M. Ertegün'ü vazifenin başından ancak ölüm ayırabildi... Bilgin devlet adamı idi. Milletlerarası ölçüde bir hukukçu, şarkın ve garbın dil, edebiyat, hukuk ve felsefesine vakıf, büyük bir diplomat ve bunların da üstünde yurtsever bir Türk ve kâmil bir insandı... Münir Ertegün ile görüşmek, insanı daima hocadan feyz almak duygusu altında bırakırdı...

"Münir Ertegün, malumatının derinliği kadar şahsiyetinin temizliği ve tevazuu ile de saygı ve sevgi telkin etmişti... (Amerikan) Hariciye Nazırlığının müdürlerinden biri bana demişti ki:

'...Bir haberin M.E.'den çıktığı söylendiği zaman, ona Washington'da inanmayacak bir kimse yoktur.'

" Washington kendisini ne kadar sevmişse o da Washington'a o kadar bağlanmıştı. Washington'da ikameti aşağı yukarı Roosevelt'in Beyaz Evdeki ikameti kadar eski olan Ertegün, son senelerde kordiplomatiğin duvayeni olmuştu.

"Münir Ertegün'ün ölümüyle Türk milleti, büyük evlatlarından ve çalışkan, temiz, doğru ve dürüst emekçilerinden birini kaybetmiştir. Millet onu daima hayırla anacaktır."

Amerikan Hükümeti, Büyükelçi Münir Ertegün için pek parlak bir askeri cenaze töreni düzenledi. Türkiye Büyükelçisine, âdeta bir Devlet Başkanına gösterilen son saygı gösterildi. Türk bayrağına sarılı tabutu, top arabasıyla mezara götürüldü. Pek çok çelenk gönderilmişti ve bunlar arasında Amerikan Cumhurbaşkanının eşi Bayan Roosevelt'in çelengi de vardı. Törende duygulu konuşmalar yapıldı. Büyükelçinin seçkin kişiliği, engin kültürü, zekâsı, saygınlığı, alçakgönüllülüğü vs. bir kere daha dile getirildi, sayıldı döküldü. Cenaze, on dokuz topun üç salvo ateşiyle selamlandı. Büyükelçi M. Ertegün, 16 Kasım 1944 günü, ABD milli mezarlığı olan Arlington mezarlığında toprağa verildi.

Vefatından Sonra da Hizmete Devam

Evet, Büyükelçi Münir Ertegün, geçici olarak Washington'da toprağa verilmişti. Ama toprağa verilmekle onun memlekete yapacağı hizmetleri bitmiş olmadı. O, ölümünden sonra da büyük bir hizmette daha bulunacaktı ve bulundu. Nasıl mı? Kısaca anlatalım!

Münir Ertegün, İkinci Dünya Savaşının son yılında vefat etti. O zaman cenazesi yurda getirilemedi, geçici olarak Amerika'da gömüldü. Bir yıla varmadı, büyük savaş bitti. Bu savaştan galip çıkan Sovyet Rusya, Türkiye için büyük bir tehdit olmaya başladı. Moskova Hükümeti, 19 Mart 1945 günü, yirmi yıldır Türk–Sovyet ilişkilerinin temelini oluşturan 17 Aralık 1925 tarihli Türk–Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nı feshetti. Türkiye ile Saldırmazlık Paktı'nı ortadan kaldırmakla Rusya, dolaylı biçimde, Türkiye'ye saldırabileceği mesajını da veriyordu.

Bundan sonra Ruslar, 7 Haziran 1945 günü bizden Kars ve Ardahan bölgesini Sovyet Rusya'ya terketmemizi ve Boğazlar'da Rusya'ya askeri üs vermemizi istediler. Kars, Ardahan ve Batum, 1877–1878 Osmanlı – Rus Savaşından sonra Türkiye'den koparılıp Rusya'ya katılmıştı. Kırk yıl Rus işgalinde kaldıktan sonra, Kurtuluş Savaşı sırasında Kars ve Ardahan tekrar vatana kavuşmuş, Batum ise Rusya'da kalmıştı. Rusya şimdi yüzyıllardır Türk vatanının birer parçası olan Kars ve Ardahan'ı da istiyordu. Aynı zamanda Boğazlar bölgesine ayak basmayı arzuluyor. Temmuz–Ağustos 1945'te toplanan Postdam Konferansında da Boğazlar konusu ortaya atılmıştı.

Kısacası, İkinci Dünya Savaşı sonunda, Rus baskı ve tehdidi adamakıllı üstümüze çökmüştü. Muzaffer Rusya, yayılmacı ve saldırgandı ve Türkiye'de dişlerini göstermişti. Kuzey İran, 1942 yılından beri zaten Rus işgali altındaydı ve Ruslar buradan çıkmamakta direniyorlardı. Balkanlar, 1944 sonunda Rus işgali altına düşmüştü. Arnavutluk, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan, Rusya'nın uydusu oluyorlardı, olmuşlardı. Komşu Bulgaristan'da büyük bir Rus askeri yığınağı vardı. Rus işgali dışında kalmış olan Yunanistan'da da komünistler bir iç savaş başlatmak, bu ülkeyi de Rus uydusu yapmak hazırlığı içindeydiler. Rusya, Türkiye'yi üç taraftan çevirmiş, kuşatmıştı. Türkiye'ye karşı bir Rus saldırısı olasılığı vardı, Ankara böyle bir saldırı olasılığından ciddi olarak kaygılanmaktaydı.

Üç taraftan kıskaca alınmış olan Türkiye, Rusya karşısında yapayalnızdı. Rusya, İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kaldığı için Türkiye'yi hatalı ve hatta "suçlu" imiş gibi gösteriyor, dostlarını Türkiye'den soğutuyordu. Kaldı ki Avrupa ülkeleri, harap ve yorgundu. İsteseler bile Türkiye'nin imdadına gelebilecek durumda değillerdi. Dünkü müttefiklerimiz İngiltere ve Fransa'dan medet yoktu. Güvendiğimiz dağlara kar yağmıştı. Amerika, bize arka çıkabilecek, yardım edebilecek durumda olan tek devletti ama ilgisiz ve uzak görünüyordu. Henüz ne NATO vardı, ne de başka bir ortak güvenlik sistemi. Tutunacak bir dalımız yoktu. Türkiye, tarihinde belki ilk defa bu kadar yapayalnız kalmıştı ve böylesine büyük bir tehdit karşısında bulunuyordu. Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı açık bir tehdit altındaydı.

İşte bu hava içinde rahmetli Münir Ertegün, Washington'daki mezarından kalktı ve ünlü ***Missouri*** zırhlısıyla Türkiye yolunu, vatanının yolunu tuttu. Ertegün, ömrünün son on yılını Amerika ile Türkiye'yi birbirine yaklaştırmak uğrunda harcamıştı. Şimdi bu büyük misyonunu tamamlayacaktı. ***Missouri*** zırhlısı, bir "denizler devi"dir, Amerikan donanmasının galiba en büyük gemisidir. Amerika, İkinci Dünya Savaşı sonunda Japon İmparatorluğu'na kayıtsız şartsız teslim antlaşmasını bu gemide imzalatmıştı. Bu bakımdan da bu zırhlı tarihe geçmişti.

Missouri zırhlısı, bordasına Münir Ertegün'ün Türk bayrağına sarılı tabutunu aldı. Yanında ***Providence*** ve ***Power*** adlarındaki iki kruvazör ile birlikte 22 Mart 1946'da New York'tan yola çıktı, 1 Nisan'da Cebelitarık boğazını geçti ve 5 Nisan sabahı İstanbul'a geldi. Gemide ABD Başkanı Truman'ın özel temsilcisi Mr. A. Veddell de vardı. Büyükelçimizin nâşını Türkiye'ye getirmek için rastgele bir gemi veya başka bir savaş gemisi değil de ünlü ***Missouri***'nin seçilmiş olması, bunun yanına iki de destroyer katılması, dahası, gemide oramiral ve amirallerden başka Başkan Truman'ın bir özel temsilcisinin bulundurulması ve bir Amerikan gazeteci grubunun bu gemide bulundurulması, bu sefere, apayrı bir anlam ve önem kazandırıyordu.

Missouri'nin İstanbul'a gelişi, görünüşte Ertegün'ün nâşını ülkemize getirmeyi amaçlıyordu. Ama aynı zamanda Amerika'nın Türkiye'ye ilgi göstermeye, arka çıkmaya başladığını da gösteriyor-

du. Bu bakımdan geminin ülkemize gelişi büyük bir olay oldu, sevinç yarattı. Türk gazetecileri Amerikan zırhlısını daha Marmara'da iken karşıladılar ve adım adım izlediler. ***Missouri***'nin gelişini Anadolu Ajansı şöyle anlatıyor:[382]

"5 Nisan 1946

– İstanbul:

"Washington Büyükelçisi merhum Münir Ertegün'ün nâşını memleketimize getiren ***Missouri*** *zırhlısını karşılamak üzere bu sabah* ***Acar*** *motoru ile Yeşilköy açıklarına giden Anadolu Ajansı muhabiri müşahede ve intibalarını şöyle anlatmaktadır:*

"Saat 6: Güneş Çamlıca sırtlarında yükselirken, ***Acar*** *motoru mihmandarlar ve irtibat subayları ile gazetecileri alarak hareket etti. Hava çok güzel ve sakin.*

"Saat 7: ***Missouri****'ye mülaki olmak üzere Yeşilköy açıklarına doğru ilerliyoruz. Gelen şerefli misafir, beraberinde vatanın değerli bir evladının nâşını getiriyor. İkisini de layık oldukları büyük sevgi tezahürleriyle karşılamak, birini ağırlamaya devam ederken, diğerini de derin saygılı bir şeref içinde ebedi istirahat yerine kadar geçirmek vazifesiyle mükellefiz...*

"Saat 7.30: Amiral Hevitt, güvertede Japon teslim muamelesinin imzalandığı noktada bizi büyük bir nezaketle kabul etti ve şu sözleri söyledi: Memleketinize çoktan beri gelmek istiyordum. Bu fırsatı elde ettiğim için çok memnunum. Bu ziyaretimiz Amerika'nın memleketinize karşı bir iyi niyet tezahürüdür.

"Amiral'den sonra Amerikan, Cumhurbaşkanı Truman'ın şahsi mümessili Mr. A. Veddell, gazetecileri kabul ederek şu sözleri söylemiştir:

" 'Amerika'nın eski Türkiye Büyükelçisi Amiral Bristol benim büyük dostumdu. Merhum Münir Ertegün'le onun vasıtasıle tanışmıştım... Biz ***Missouri*** *ile Türkiye'ye, iki millet arasındaki büyük dostluğu samimi bir nişane ile belirtmek için geldik.* ***Missouri****'yi getirmekle milletlerarası nezaket sahasında en yüksek bir jest yapmak istedik.'*

---

382) ***Ayın Tarihi***, Ankara, Nisan 1946, No. 149, s.52 vd. (Bu alt bölümde bundan sonraki bilgiler hep bu kaynaktan alındı.)

*"**Missouri** zırhlısı, arkasında sırasiyle **Providence**, **Power** ve bizim üç muhribimiz olduğu halde ağır yolla Selimiye önlerine gelerek evvela 21 topla şehri selamladı. Buna Selimiye kışlasından aynı sayıda topla mukabele edildi.*

*"Kıyılarda, tepelerde, geniş yeşil sahalarda biriken on binlerce kişi **Missouri**'nin limana girişini seyretmekte idi.*

*"Zırhlının yoluna devamla Dolmabahçe hizasında **Yavuz**'un önünden geçerken bandosu İstiklal Marşını çalıyor, Yavuz da evvela İstiklal, sonra onu takiben Amerikan Marşını çalmak suretile **Missouri**'yi selamlıyordu. İki gemide de mürettebat selam vaziyetinde bulunuyorlardı. Saat 8.50'de **Missouri**, **Yavuz**'un biraz üzerinde demirledi."*

Zırhlının demirlemesinden sonra sıra cenaze törenine geliyor. Anadolu Ajansı bunu da şöyle anlatıyor:

*"Saat 9.30'da merhum Ertegün'ün güvertede bulunan ve Türk bayrağına sarılı tabutu, etrafında İstiklal Marşı çalınarak yapılan askeri törenden sonra, Amerikan motoruna indirildi ve motor uzaklaşırken **Missouri**'den atılan 21 topla selamlandı...*

*"Dolmabahçe'de karaya çıkarılan tabut orada **Yavuz** mürettebatının yardımıyla, tekerlekleri ve üzeri defne dallarıyla süslenmiş olan bir top arabasına konulmuştur.*

"Saat 10.30'da cenaze alayı aşağıdaki şekilde teşekkül etmiş bulunuyordu:

*"Önde merasim komutanı olmak üzere merasime iştirak eden kıtalardan bir kısmı başta yer almışlardı. Kıtaların arkasında, biri **Missouri** zırhlısına mensup bir bandodan başka daha iki bando mevki almıştı Bandoları, başta Cumhurbaşkanımızın çelenkleri olmak üzere Amerikan Cumhurbaşkanlığının çelengi, Büyük Millet Meclisi Reisi ile Başbakan ve Dışişleri Bakanı, Bakanlar ve Genelkurmay Başkanının çelenkleri ve diğer çelenkler takibetmekte idi.*

"Çelenkleri takibeden top arabasının iki yanında ve arkasında üç kara, üç deniz ve Amerikan gemilerinden iştirak eden diğer üç subay yer almışlardı.

"Cenaze arabasını, merhum büyükelçinin ailesi efradından üç kişi, onları takiben Cumhurbaşkanımız adına İstanbul Vali

ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar, ABD Büyükelçisi, Amerika Cumhurbaşkanının şahsi mümessili Mr. Veddell, ABD Dışişleri Bakanlığı mümessili Mr. George Allen, Oramiral Henry Hevitt, Tümamiral Jules Cames ve maiyetleri, Büyük Millet Meclisi Başkanının mümessili Ağrı Milletvekili Halit Bayrak, Başbakanımızın mümessili Başbakanlık Müsteşarı Cemal Yeşil, Dışişleri Bakanlığı Mümessili Büyükelçi Şevki Berker, Orgeneral Cemil Cahit Toydemir, Örfi İdare Komutanı Korgeneral Asım Tınaztepe... Dışişleri Bakanlığı memurları, kordiplomatik erkânı, vilayet ve belediye erkânı, Amerikan ve Türk kıtalarının diğer kısımları takip etmekteydi.

"Bandoların sırayla onar dakika çaldıkları matem havası ile alay Beşiktaş'tan Sinan Paşa camii önüne gelmiş ve orada kıtaların sıra ile cenaze arabası önünde yaptıkları bir geçit resmiyle merasim sona ermiştir.

"Cenaze namazı kılındıktan sonra asri mezarlığa nakledilerek ebedi istirahat yerine tevdi edilmiştir.

*"Cenaze alayı harekete geçtiği andan merasim sonuna kadar **Yavuz** ve **Missouri**'den dakika topları atılmıştır."*

Cenaze töreninden sonra ziyaretler başladı. Önce bizim donanma komutanımız ***Missouri***'ye gitti. Arkasından Avrupa'daki Amerikan Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Hevitt ***Yavuz*** zırhlısına giderek ziyarete karşılık verdi. Her iki ziyaret de karşılıklı top atışlarıyla selamlandı. Öğleden sonra Amiral Hevitt, valiyi ziyaret etti. Vali Kırdar bir saat sonra ziyareti iade etti ve Amerikan zırhlısından ayrılırken 17 topla selamlandı.

Akşam, Amerikan Cumhurbaşkanının temsilcisi Büyükelçi A. Veddell, Oramiral Hevitt, Akdeniz'deki Deniz Kuvvetleri Komutanı Tümamiral James ile 13 kişilik maiyeti, 8 Amerikan gazetecisi ile birlikte Ankara'ya hareket ettiler.

6 Nisan günü Amerikalı konuklar Ankara istasyonunda Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Salih Omurtag tarafından karşılandılar. Konuklar, Çankaya Köşkünde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından kabul edildiler. Başbakan Şükrü Saracoğlu da Amerikan gazetecileri kabul ederek bir demeç verdi ve şunları söyledi:

"...Türkiye'ye ve bir Türk ölüsüne karşı siz Amerikalılar tarafından hükümet ve halk olarak gösterilen derin dostluk ve muhabbet tezahürleri bizi, halk olarak ve hükümet olarak ve her şeyden evvel insan olarak minnettar bırakmıştır...

"Üstünde yaşadığımız ihtiyar dünyanın en genç ve en mükemmel çocuğu olan Amerika ve Amerikalılar, ellerinde insanlık, adalet, hürriyet, medeniyet bayrakları olduğu halde Birleşmiş Milletlerden mürekkep büyük bir insanlık dünyası kurmak yolunda sağlam ve metin adımlarla yürümektedirler.

"Hallolunacak her davada Türk milletinin ve hükümetinin Amerika'nın teşkil edeceği safların içinde bulunmak ve büyük davaya yardımı dokunmak için yanıbaşınızda bulunacağından emin olunuz...

"Biz, elde silah, harbin sonuna kadar ayakta durduk, onun için, insanlık için yapılmış olan büyük Dünya Harbinin şerefinde bizim de hissemiz olduğu kanaatindeyiz."[383]

Öte yandan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kazım Orbay'ın Ankara Palas'ta Amerikalılara verdiği öğle yemeğinde de karşılıklı olarak dostluktan söz edildi. Orbay, yaptığı kısa konuşmada şöyle dedi:

"ABD'nin, merhum Büyükelçimiz Münir Ertegün'ün cenazesinin Türkiye'ye ulaştırılması işine, kahraman ve muzaffer Amerikan deniz kuvvetlerinin tarihi ve en kudretli gemilerinden biri olan ***Missouri****'yi tahsis etmesindeki yüksek dostluk gösterisinin asil manasını büyük bir zevk ve heyecanla müdrikiz. Bu münasebetle... sizlerle tanışma ve sizleri aramızda görme, bizler için ayrı ve çok içten bir sevinç vesilesidir..."*[384]

Amiral Hevitt de "dostluk hisleri ve karşılıklı saygı bağları ile bağlı bir memleketi" ziyaret etmenin kendileri için "imtiyazların en şereflisi" olduğunu söyledi ve "dost Türk milleti" için kadeh kaldırdı.

Türk basını, ***Missouri***'nin gelişini coşkun bir sevinçle karşıladı. Başyazarlar, köşe yazarları bu ziyaretin anlamını ve önemini yorumlayıp vurguladılar. ***Ulus***'ta Falih Rıfkı Atay, şunları yazdı:

---

383) ***Ibid.***, s. 61-62.
384) ***Ibid.***, s .63.

"Rahmetli Münir Ertegün, bizim iyi bir vatandaşımız ve yüksek bir diplomatımızdı. Washington'da öldü ve ömrünün son dakikasına kadar Amerikalılarla Türkler arasındaki dostluğu kuvvetlendirmek, barışçı ve hürriyetçi Türkiye'yi Birleşik Devletler halkına tanıtmak için çalıştı. Amerikalılar kendisinin ölümü ve gömülme töreni sırasında hepimizi minnet içinde bırakan bir kadirşinaslık gösterdiler. Fakat cenazesini yurduna getiren **Missouri** *zırhlısının adı, Amerikan – Türk dostluğu tarihine ondan da büyük ve derin bir hatıra olarak kalacaktır...*

"Hayatında Türklerle Amerikalıları birbirlerine yaklaştırmak isteyen Münir Ertegün, ölümünün vermiş olduğu bu fırsatla dahi aynı hayırlı hizmetine devam etmiş olmaktadır?"[385]

Akşam'da Necmettin Sadak, "Aziz dostlarımız hoş geldiniz" başlıklı yazısında, bu ziyaretin tarihi bir önem taşıdığını vurguluyor ve şöyle diyor:

*"...**Missouri** zırhlısı, Türkiye Büyükelçisi merhum Münir Ertegün'ün cenazesini vatan topraklarına getirmek için bu yolculuğu yapmıştır... Fakat Büyük Amerika Devletinin Türkiye'ye karşı gösterdiği bu dostlukta, her zamanki protokol kaidelerini aşan müstesna bir mahiyet vardır.*

*"Merhum büyükelçinin Washington'da yapılan cenaze töreni ve nâşının **Missouri** ile vatana gönderilmesi, seçkin bir diplomatın hatırası yolundan temsil ettiği devlet ve memlekete karşı Amerika'nın sevgi ve saygısına en açık delil olduğu içindir ki Türk milletini sevindiriyor.*

*"**Missouri** ve yanındaki gemilerle Amiral Hevitt'in İstanbul'a gelişi, Türkiye bakımından hiçbir zaman unutulmayacak olan bir tarihi kıymeti taşıyor...*

"İlk defadır ki bu harpten sonra bir Amerikan donanması, bu münasebetle Akdeniz'de yer almaktadır. Bu da Amerika'nın, yalnız Pasifik'te değil, Avrupa işlerine hâkim Akdeniz sularında

---

385) Falih Rıfkı Atay, "Missouri...", ***Ulus***, 5.4.1946 ve ***Ayın Tarihi***, Nisan 1946, s. 67-68.

her tehlikeye karşı hazır olacağını göstermesi bakımından başlıbaşına ehemmiyetli bir hadisedir."[386]

Cumhuriyet'te Yunus Nadi, "Dost Amerikan denizcilerini karşılarken..." başlıklı başyazısında, Amerikan zırhlısını, bir "barış ülküsünün sembolü" olarak selamlıyor ve şunları yazıyordu:

"Rahmetli Münir Ertegün'ün nâşını getiren ***Missouri*** *zırhlısı bugün limanımızda olacak... Ertegün, devletimizi on yıl müddetle Birleşik Amerika'da başarı ile temsil etmiş, iki millet arasındaki yakınlık ve dostluk duygularının kuvvetlenmesine yürekten çalışmış, kuvvetli bilgisiyle, sağlam karakteri ve şahsi meziyetleriyle temas ettiği muhitlerde kendisini çok sevdirmiş değerli ve ağırbaşlı bir diplomatımızdı... Atlantik Okyanusunun öbür kıyısından kalkarak hür Boğazların hür ve mavi suları üzerinde bize birkaç günlük bir misafirliğe gelen* ***Missouri'***yi *İstanbul halkı sevinerek karşılıyor, bu en büyük Amerikan harp gemisinin heybetli çizgilerinde yarınki barış dünyasını gerçekleştirmeye çalışan ülkücülük sembolünü görüyor...*

"Bu ideal (barış ideali) uğruna kalbi çarpan Türk milleti, dost Amerika'nın kahraman denizcilerini sevgi ile karşılarken onların şahsında aynı idealin temiz bayrağını selamlar."[387]

Vakit'te Asım Us, ***Missouri***'nin Türkiye'ye gelişiyle Rusların İran'dan çekilmek zorunda bırakılmalarının aynı zamana rastladığına dikkati çekiyor ve bunu "hayırlı bir alamet" sayıyordu. Şunları yazıyordu:

*"****Missouri*** *zırhlısının İstanbul'a gelişi ile İran meselesinin B.M. Anayasası prensipleri dairesinde bir cereyan alışı aynı güne tesadüf etti. Bu tesadüf dünya tarihinin gidişini değiştiren çok hayırlı bir alamet gibi telakki edilse yeridir. Birleşik Amerika... Ertegün'ün nâşını Türkiye'ye göndermek için herhangi bir deniz taşıt vasıtası da tahsis edebilirdi. Bu suretle yine Türkiye*

---

386) Necmettin Sadak, "Aziz Dostlarımız Hoş Geldiniz", ***Akşam***, 5.4.1946 ve ***Ayın Tarihi***, Nisan 1946, s. 69-77.

387) Nadir Nadi, "Dost Amerika'nın Denizcilerini Karşılarken...", ***Cumhuriyet***, 5.4.1946 ve ***Ayın Tarihi***, Nisan 1946, s.68-69.

Cumhuriyetine ve Türk milletine karşı olan dostluk duygularını gösterebilirdi. Böyle yapılmayıp da Uzak Doğu harbinde Amerikan zaferini temsil eden ***Missouri*** *zırhlısının gönderilmiş olması hadisesi iki memleket arasındaki dostluk gösterisinden fazla ve üstün bir mana bulunduğunu anlatmaya kafi gelir. Bu fazla ve üstün manayı herhangi bir politika mülahazasiyle saklamaya hacet yoktur. Bilakis bunun bilinmesinde, bütün dünyaca anlaşılmasında insanlık âleminin ve milletlerarası sulhün menfaati vardır... Rus işgal kuvvetlerinin mayısın altısına kadar İran topraklarından çekileceğine artık inanabiliriz... Biz* ***Missouri*** *zırhlısının Türk sularına gelişi ile Güvenlik Konseyinde İran meselesinin B.M. Anayasası hükümleri dairesinde bir cereyan alışı arasında bir münasebet buluyoruz. İki hadise arasındaki tesadüfte insanlık haklarını ve milletlerarası sulhün zaferine delalet eden bir mana seziyoruz."*[388]

Kısacası, Büyükelçi Ertegün'ün nâşını getiren ***Missouri*** zırhlısı, Türk–Amerikan ilişkilerinde bir yakınlık dönemi açtı. Rus tehditleri karşısında Türkiye'nin yalnız bırakılmayacağı mesajını verdi. Amerika'nın bizim bölgemizde de sorumluluk alabileceğini gösterdi. Amerikan zırhlısı İstanbul'da iken, Başkan Truman da Chicago'da, "Ordu Günü" dolayısıyle bir konuşma yaptı. "Yakın Doğu'da, barışın devam ettirilmesi işinde bizim de sorumluluk payımız vardır" dedi. Türkiye, bir ölçüde ferahladı, sevindi ve mutlu oldu.

Bu gelişmeleri bir bakıma rahmetli Büyükelçi Münir Ertegün'e borçluyuz. Ertegün, ***Missouri***'yi Türkiye'ye getirmiş, Amerika'yı Türkiye'ye yaklaştırmış ve son bir görev daha yapmış oldu, denilebilir.

---

388) Asım Us, "Missouri'nin Türk Sularını Ziyareti...", ***Vakit***, 6.4.1946 ve ***Ayın Tarihi***, Nisan 1946, No. 149, s. 70-71.

XIV

YUSUF HİKMET BAYUR

Bugün itimatnamemi verdim. Rus Sefiri itimatnamesini benden bir saat sonra takdim eyledi.

Yusuf Hikmet Bayur

•

İstiklal ve itibarını cihana tanıtmak evsaf, liyakat ve kudretinde olan milletlerin, medeniyet yolunda da seri ve muvaffak adımlarla ilerlemek istidatları, teslim olunmak lâzımdır.

Gazi M. Kemal

•

Mustafa Kemal kardeşim hiç endişe etmesinler, kaya gibi sağlamım; ordu arkamda.

Amanullah Han

•

(Afganistan'daki) Türk zabitleri, irticaa karşı kralın emrile Türk vatanını müdafaa eder gibi, hayatlarını ortaya koyarak vazife ifasile mükelleftirler.

Dr. Tevfik Rüştü Aras

Orada bulunan ve yolda emrinize iltihak etmek üzere olan bilcümle Türk ümera ve zabitanı sizin için fedayi hayat emrini almışlardır.

Gazi M. Kemal'den
Amanullah Han'a

Kabil'de Duvayenlik Yarışı

Bugünkü Dışişleri Bakanlığımızı kuran birkaç kişiden biri Yusuf Hikmet Bayur idi. Kuruculardan bir diğeri, Hariciye Vekaleti Vekili Ahmet Muhtar Bey idi. Bir diğer kurucu, 1921–1923 yıllarında Dışişleri Müsteşarlığı yapan Suat Davaz'dı. Kurucular arasında yer alan Yusuf Hikmet Bey, 1920–1923 yıllarında Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü, sonra Genel Müdürü idi. *"Üç dört kişiyle işe başladık"* derdi. Keçiören taraflarındaki bağ evlerinden Ulus'taki bakanlık binasına atla gelip giderlermiş. Bir zaman sonra, hiç değilse, vekil beyefendiye, makam taşıtı olarak, bir at arabası veya fayton verilmesi düşünülmüş; ama Büyük Millet Meclisi ayağa kalkmış:

"Bu ne israf!"

Bayur, Lozan Konferansına katılmış, 1924'te Belgrad Elçiliğine, 1927'de Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine, 1928'de Kabil Büyükelçiliğine atanmış, 1932'de tekrar Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri ve ertesi yıl Milli Eğitim Bakanı olmuştur. Ondan sonra devlet adamlığını ve ilim adamlığını birlikte yürütmüş, ordinaryüs profesörlüğe kadar yükselmiş, Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçilmiştir. Başta *Türk İnkılap Tarihi* adlı dev yapıtı olmak üzere, pek çok yayını vardır.

Bayur'u 1970'li yıllarda tanıdım. O, Türk Tarih Kurumu'nun en yaşlı üyesiydi, ben ise en genç üye. Beni severdi, ben de kendisine derin saygı beslerdim. İlerlemiş yaşına rağmen çok çalışkandı. Ankara'ya geldikçe Dışişleri Bakanlığı arşivine uğrar, 1920'lerde çoğunu kendisinin yazdığı eski yazıların kopyalarını alır, son kitaplarından birini tamamlamaya çalışırdı. Yusuf Hikmet Bayur deyince, bakanlığımızda hemen hemen hiç kimse onu tanımıyormuş, onun için kendisini "emekli büyükelçi" diye tanıtıyor ve o zaman

birazcık ilgi görüyormuş. Ankara'da Bulvar Palas otelinde kalırdı. Bazen orada başbaşa yemek yerdik, o anlatırdı; ben de dinler, sorular sorardım.

Afganistan'a büyükelçi atanmasını Bayur'un kendisinden dinlemiştim. Bu atama, Amanullah Han'ın Türkiye'ye ziyaretiyle bağlantılıdır. Mayıs 1928'de Afganistan Kralı Amanullah Han, eşi Kraliçe Süreyya ile birlikte Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapıyor, Atatürk'ün konuğu oluyor. Ankara'da bu ziyarete çok önem veriliyor. Çünkü, Ankara, başkent olduğundan beri ilk defa bir yabancı Devlet Başkanı ağırlayacaktır. Cumhuriyet kurulduğundan beri Türkiye'yi ilk ziyaret eden kral, Amanullah Han olacaktır. O zamana kadar hiçbir yabancı kral veya cumhurbaşkanı henüz başkentimize gelmiş değil. Krallardan geçtik, batılı büyükelçiler bile henüz Ankara'ya gelmiyor, İstanbul'da oturuyor ve belki başkent yeniden İstanbul'a taşınır diye orada bekleşiyorlar. Bu bakımdan Amanullah Han'ın, Cumhuriyetimizin başkentini onurlandırması Ankara'yı pek sevindiriyor.

Amanullah Han'ı ağırlamak için Ankara seferber oluyor. Yeni yeni açılan başkent yolları hızla ağaçlandırılıyor. Herkes kolları sıvıyor. Koca koca ağaçlar bir yerlerden kökleriyle sökülüp getiriliyor, Ankara caddelerine, sokaklarına dikiliyor ve Ankara neredeyse bir gecede yeşillendiriliyor! Ankara Palas otelinin yapımı hızlandırılıyor ve otel şaşılacak bir hızla bitiriliyor, dayanıp döşeniyor ve Amanullah Han'a yetiştiriliyor. O zaman için Ankara'nın tek modern oteli Ankara Palas'tır. Buranın ilk konukları da Amanullah Han heyeti oluyor.

Amanullah Han, 20 Mayıs'ta Ankara'ya geliyor. Bir hafta boyunca Atatürk'le beraber oluyor. Türkiye'deki reformları, atılımları gözleriyle görüyor. Etkileniyor. Resmi yemek konuşmasında, Atatürk'e, *"Biz, Zat-ı Âlinizin genç Türkiye'yi dokuz sene zarfında ne büyük terakki payelerine çıkardığınızı... şükran ile dolu bir gözle görüyoruz"* diyor.[389]

Ankara ziyareti sırasında, Amanullah Han ile Atatürk arasın-

389) Bilal N. Şimşir, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1993, s.34.

Yusuf Hikmet Bayur

daki dostluk, doruk noktasına ulaşıyor. 22 Mayıs 1928 günü, Türkiye–Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanıyor. Bu hava içinde, Türkiye ile Afganistan, elçiliklerini, karşılıklı olarak büyükelçilik düzeyine yükseltmeye karar veriyorlar. O tarihte Yusuf Hikmet Bayur, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün genel sekreteridir. Atatürk, Amanullah Han'a bir jest olsun diye, kendi genel sekreterini Kabil'e büyükelçi olarak gönderiyor.

Türkiye'nin Kabil'e büyükelçi atadığını gören Sovyet Rusya da Kabil'deki elçiliğini büyükelçilik düzeyine çıkarıyor ve oradaki Rus Elçisi, Türk Büyükelçisi gelmeden önce büyükelçi olarak güven mektubunu sunmak için girişimde bulunuyor. Amaç, Türk Büyükelçisinin önüne geçmek, Türk Büyükelçisinden önce güven mektubunu sunmak ve Kabil'de duvayen olmaktır. Afganistan'da, bir Türk–Sovyet yarışı söz konusudur. Ruslar iddialıdır, ama Türkiye'de geri kalmak niyetinde değildir.

Afganlar, Türkiye'den yana tavır koyuyorlar. Rus Büyükelçisini bekletiyorlar. Sonunda Büyükelçimiz Yusuf Hikmet Bey Kabil'e varıyor, hiç bekletilmeden huzura kabul ediliyor ve güven mektubunu sunuyor. Rus Büyükelçisi ise Hikmet Bey'den bir saat sonra güven mektubunu sunabiliyor.

Böylece, Türk Büyükelçisi, Sovyet meslektaşın önüne geçiyor ve Kabil'de kordiplomatik duvayeni oluyor. Varır varmaz duvayen olması da şuradan ileri geliyor: Duvayen, büyükelçiler arasından çıkıyor. O tarihte Kabil'de yalnız iki büyükelçi var, biri Türk, diğeri Rus. Kabil'deki öteki yabancı temsilciler ise elçi veya ortaelçi payesinde. Büyükelçi payesinde olan iki kişiden daha kıdemli olan Yusuf Hikmet Bey olduğuna göre, oradaki kordiplomatik duvayenliği de ona düşüyor.

Sovyet Büyükelçisi bir gün önceden Afganistan Dışişleri Bakanlığına nota veriyor. Türk Büyükelçisinden daha önce başvurduğunu, ondan daha önce güven mektubunu sunması gerektiğini, duvayenlik hakkının kendisine ait olduğunu, hakkının yendiğini filan söylüyor. Sovyet notasına cevap vermek için Afganistan Dışişleri Hukuk Müşaviri Cevat Bey'in görüşü alınıyor. Cevat Bey, Türktür ve şu yolda görüş bildiriyor: Yusuf Hikmet Bayur, daha mayıs ayında, Kral Amanullah Han'ın Ankara'yı ziyareti sırasında Kabil

Büyükelçiliğine atanmış ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından, krala takdim edilmiş ve büyükelçi olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla, öncelik ve duvayenlik hakkı onundur. Bu görüş doğrultusunda Sovyet notasına cevap veriliyor ve Kabil Büyükelçimiz duvayen olarak kalıyor.

Bu öyküyü, Yusuf Hikmet Bayur'un kendisinden dinlemiştim. Sonra arşivde yazılı belgesini buldum ve yayınladım. Yusuf Hikmet Bey, güven mektubunu Kral Amanullah Han'a nasıl sunduğunu, 26 Ağustos 1928 günü Ankara'ya şöyle rapor etmiş:

"1. Bugün itimatnamemi verdim. Rus Sefiri büyükelçilik itimatnamesini benden bir saat sonra takdim eyledi.

"2. Kabil'e muvasalatımdan mukaddem her ne kadar Sovyet Sefiri büyükelçilik itimatnamesini takdim etmek istemiş ise de buna muvafakat edilmemiş ve bunun üzerine mumaileyh dün Hariciye Vezaretine tevdi eylediği bir nota ile itimatname takdimi için birinci olarak kendisinin müracaat eylediğini ve binaenaleyh 'duvayen'liğin kendisine ait olduğunu iddia eylemiştir. Hariciye Vezareti tarafından Hukuk Müşaviri Cevad Bey'in mütaleasına istinaden verilen cevapta, Reisicumhur Hazretleri tarafından birkaç ay mukaddem krala büyükelçi olarak takdim ve öylece kabul edildiğim ve münakid bir muahedenin mütemmimi olarak büyükelçiliğin evvela Türkiye tarafından ihdas edildiği bildirilmiş ise de sefir iddiasında ısrar ile kralın seyahati esnasında bir sıfatı resmiyesi olmadığı gibi garip bir iddiada bulunarak büyükelçilik ihdası hakkındaki karara takaddümün duvayenliğe malikiyeti icab ettirmeyeceğini bildirmiştir. Bu babda bir hayli münakaşadan ve inkıtaı andıran tavırlardan sonra bendenizi takiben itimadnamesini vermeye muvafakat etmiştir.

"3. Mamafih bana karşı sefir, bu teşebbüsatı setre sayi etmekte (gizlemeye çalışmakta) ve acizleri de temaslarımda tecahül eylemekteyim. (Bilmemezlikten gelmekteyim.) Bu hadisenin şuyuu tabii bulunduğundan... evvelce İngiliz Sefirinin duvayenliğine itiraz etmemiş olan Rus Sefirinin bu defa duvayenliğin Türklere geçmesi üzerine ortaya atıldığını istihbar edecekler ve her vakit müştereken çalıştıkları zannedilen iki devlet

(Türkiye ve Sovyetler Birliği) arasında büyük bir rekabet olduğuna zahib olacaklardır efendim."[390]

Kabil'deki bu duvayenlik yarışı, altmış küsur yıl sonra, bize ilham verdi. 1992 yılında, yeni Türk Cumhuriyetlerine büyükelçiler gönderirken, elimizi çabuk tuttuk ve Bakü'den Alma-Ata'ya kadar her başkentte Türk Büyükelçileri ilk önce güven mektuplarını sundular ve oralarda duvayen oldular. Bu konudaki ilginç öykülerimizi ileriye saklıyoruz.

Çaduriye Bürünen Kral

Afganistan Kralı Amanullah Han, Mayıs 1928'de ülkemizi ziyaret ettiği zaman, Türkiye'deki köklü reformları yakından gördü. Onun gelişinden bir ay kadar önce, laiklik yolunda büyük bir adım atılmış, Anayasamızda dinle ilgili maddeler çıkarılmıştı. *"Türkiye devletinin dini, din-i İslamdır"* maddesi kaldırılmıştı. Cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin yeminlerinden *"Vallahi"* çıkarılmış, *"Namusum üzerine söz veririm"* konmuştu. Konuk kralın Ankara'da bulunduğu günlerde de Latin rakamları kabul edildi ve Latin Alfabesinin kabulüne doğru ilk adım atılmış oldu. Yine o günlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi, kapatılan tekkelerin şeyhlik ve zaviyedarlıklarını ilgasıyla bazı vakıf görevlilerinin de kaldırılması hakkında bir karar kabul etti...

Amanullah Han'ın Ankara'da geçirdiği bir haftalık süre içinde, resmi ve özel konuşmalarda, yeni Türkiye ile Afganistan arasında paralellik kuruldu. 20 Mayıs akşamı resmi yemek konuşmasında Atatürk, bu noktayı vurguladı:

"Zati hükümdarileri, 1919'da kahraman Afgan milletinin başında olarak, Asya'nın ortasında, istiklal için mücadeleye atılırken, biz de aynı tarihte, burada, Avrupa'nın şarkında... hürriyet ve istiklalimize vurulan darbelere, göğüslerimizi siper ederek döğüşüyorduk" dedi. [391]

Türk ve Afgan milletleri, aynı tarihte bağımsızlık savaşına

390) ***Ibid.***, s. 42.
391) ***Ibid.***, s. 32.

atılmışlar, aynı tarihlerde bağımsızlıklarını ve özgürlüklerini dünyaya tanıtmışlardı. Şimdi, uygarlık yolunda ilerleyebileceklerini de dünyaya göstereceklerdi. Atatürk, aynı konuşmasında şöyle diyordu:

"İstiklal ve itibarını cihana tanıtmak evsaf, liyakat ve kudretinde olan milletlerin, medeniyet yolunda da seri ve muvaffak adımlarla ilerlemek istidatları, teslim olunmak lazımdır... Zati hükümdarileri, Afgan milletinin başına geçer geçmez, yalnız millet ve memleketinize istiklal-i tam kazandırmakla iktifa etmediniz... Devletinizin teşkilatını tanzim ettiniz... Maarif işlerinde mühim hatveler attınız. İçtimai hayatta, mahsus hamleler gösterdiniz. Bütün bu şuurlu ve ruhlu icraat ve faaliyet, ülkenizin ve milletinizin mamuriyet ve medeniyet sahasında, layık olduğu yüksek mevkie suud zamanının gecikmeyeceğini zamindir."[392]

Kısacası, Afganistan, Türkiye gibi köklü reformlar yapmaya özendiriliyordu. Ama Atatürk, yine aynı konuşmasında, Türkiye ile Afganistan arasındaki farka da Amanullah Han'ın dikkatini çekiyordu. Afganistan, *"Asya'nın ortasında"*, Türkiye ise *"Avrupa'nın şarkında"* bulunuyorlardı. *"Bir heyeti içtimaiyenin zamanla kökleşmiş örf ve adet, hissiyat ve telakkiyatı mühimdir... müteşebbis fertler üzerinde âdeta âmir ve hâkim bir tesir ederler"* diyordu. Yani, Atatürk, dostuna, *"reformlar yap, ama toplum koşullarına da dikkat et"* demek istiyordu.

Amanullah Han, Türkiye'de gördüklerinden pek etkilenmiş olarak yurduna döndü. Afganistan'ı Türkiye gibi yapacaktı. "Afganistan'ın Gazi Mustafa Kemal Paşa'sı" olacaktı. Coşkulu, şevkli, cesur idi. Atatürk, dostunun bu ataklığından, için için biraz kaygılandı. Bu iyi niyetli, fakat biraz hesapsız kitapsız görünen genç kral, başını Afgan kayasına çarpabilirdi.

Amanullah Han Afganistan'a döndü. Arkasından, Cumhurbaşkanı Atatürk, Genel Sekreteri Yusuf Hikmet Bayur'u, büyükelçi olarak Kabil'e gönderirken, Kral Amanullah Han'a bir sözlü mesaj da yolladı:

---

392) ***Ibid.***, s. 32-33.

"Varınca, benim adıma Amanullah Han'a söyle, aman çok dikkatli olsun, çok temkinli olsun!" dedi.

Yusuf Hikmet Bey, güven mektubunu sunduğu gün, Atatürk'ün bu sözlü mesajını da Afgan Kralına iletmiş. Amanullah Han, kararlı ve kendinden emin,

"Mustafa Kemal kardeşim hiç endişe etmesinler, kaya gibi sağlamım, ordu arkamda," demiş.

Ama çok geçmeden, Afganistan'da gerici bir ayaklanma patlamış ve Kral Amanullah'ın hesapları altüst olmuş. Afganistan'da, 15-20 kişilik bir kız öğrenci grubu, Türkiye'de öğrenim görmek için seçilmiş; Hindistan üzerinden Türkiye'ye gelecekler. Kabil'den Hindistan'a doğru yola çıkarılmışlar. Belki yabancı ajanların da kışkırtmasıyla, hemen, bir söylenti, bir propaganda yayılıvermiş:

"Dinsiz Padişah (Amanullah) kızlarımızı kâfirlere peşkeş çekecek!"

Amanın, yetişin! Güneydeki aşiretler, "gürr" diye ayaklanıvermişler. Kızların namusunu koruyacak, Afganistan'ı dinsiz, imansız Amanullah'ın pençesinden kurtaracaklar. İsyancılar, başkent Kabil'e doğru yürüyüşe geçmişler.

Ankara, Afganistan'daki gerici ayaklanmayı haber alınca, hemen hareketlenmiş. 21 Kasım 1928 gecesi hükümet toplanmış. Atatürk de devreye girmiş. O tarihte, Afganistan'da, General Kazım Orbay başkanlığında bir Türk askeri heyeti vardır. Afgan ordusunu ıslah etmekle görevlidir. Hükümet, bu askerlerimizi Amanullah Han'ı korumakla görevlendirmeye karar vermiş. Hükümetin kararıyla ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü imzasıyla, 21/22 Kasım gecesi, Kabil Büyükelçimiz Yusuf Hikmet Bey'e şu şifre telgraf gönderilmiştir:

"1– (Afganistan'daki) Türk zabitleri, irticaa karşı kralın emrile Türk vatanını müdafaa eder gibi, hayatlarını ortaya koyarak vazife ifasile mükelleftirler. Ailelerin kaçırılması için bahs ettiğiniz müracaat katiyyen doğru olmadığı gibi böyle bir arzunun hissedilmesi bile caiz değildir. Afgan politikamızın istikrarı, zabitanımızın bu hadisede fedakârlık ve muvaffakiyetlerine bağlıdır. Zabitanımıza vazifelerini hükümet namına emrediniz. Kraldan mülakat isteyiniz ve gayet metin ve cesaret verici bir

tavr ile zabitanımızın hayatlarıyle kendisini müdafaaya hazır olduklarını söyleyiniz ve alacağınız cevabı bildiriniz.

"2– Reisicumhur Hazretleri tarafından imzası kapalı şahsına mahsus şifre telgrafnameyi, şifrenizi beraber alarak kralın huzurunda açmanız mühimdir. Bu telgrafın vürudunu derhal bildiriniz."[393]

Aynı 21/22 Kasım gecesi Hikmet Bey'e gönderilen ve Atatürk'ün Afgan Kralına kapalı mesajını içeren şifre telgraf da şudur:

"Bu telgraf Afgan Kralı Hazretlerine mahsustur. Bu satırdan sonrası Kral Hazretlerinin huzurunda hallolunacaktır (açılacaktır).

"Son günlerde Zatı Şahanenizi muztarip eden bazı ahval ve hadisattan haberdar oldum. Eğer vaki ise öz kardeş bildiğim sizin ıstarabınızı tahfife medar olacak noktai nazarlarımı bildirmek üzere beni serian hakikatten haberdar ediniz. Orada bulunan ve yolda emrinize iltihak etmek üzere olan bilcümle Türk ümera ve zabitanı sizin için fedayi hayat emrini almışlardır. Büyük alâka ile cevabınıza intizar ederim kardaşım. 21 T.S. – Gazi M. Kemal / Tevfik Rüştü."[394]

Atatürk'ün bu mesajını Amanullah Han'a sunmaya vakit kalmamış. Gerici eşkıyanın elebaşılarından Saka ve avenesi, başkent Kabil'e girmişler. Kralın pek güvendiği ve arkamda dediği Afgan ordusu, ciddi bir varlık gösterememiş. Olayı yerinde yaşamış olan ve öyküyü anlatan Yusuf Hikmet Bayur'a sordum:

"Peki, Kral Amanullah Han ne yaptı?"

"Kral mı? O, bir çaduriye bürünerek, kadın kılığında Kabil'den kaçtı" dedi.

Amanullah Han, daha sonra İtalya'ya yerleşmiş. Uzun yıllar Roma'da oturmuş, zaman zaman özel olarak Türkiye'ye de gelip dostu Atatürk'le görüşmüştür.

Amanullah Han'dan sonra Afgan tahtına Mehmet Nadir Han

---

393) ***Ibid. s.46***: Dışişlerinden Kabil B. Elçiliğine şifre tel. 21/22.11.1928, No. 53063/117.

394) ***Ibid., s.46-47***: Dışişlerinden Kabil B.Elçiliğine şifre tel. 21/22.11.1928.

geçti. Atatürk, yeni Afgan Kralına karşı önceleri biraz soğuk davrandı. Ama Nadir Han'ın da Türkiye'ye yaklaşmak istediği görüldü, soğukluk zamanla ortadan kalktı. Yusuf Hikmet Bey, 24 Haziran 1930 günü Nadir Han'a güven mektubu sundu ve bunu Ankara'ya şöyle telledi:

"24 Haziran'da itimatnamemi verdim. Kral mükaleme esnasında ezcümle, 'kâffemiz Reisicumhur Hazretlerini başımız tanırız' dedi."[395]

395) ***Ibid., s.56***: Kabil Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 26.6.1930, No.103.

XV

RIDVANBEYOĞLU HÜSREV GEREDE

Benim ilk inkılap ve müşkülat arkadaşım.

Kemal Atatürk

*

Büyük Gazi'nin inkılap nurları Küçük Asya hudutlarını aşmıştır ve ilerleyecektir.

Bulgar Kralı Boris

*

Başvekil Mösyö Liaptcheff ile yeni Türk harfleri hakkında görüştüm.

R. Hüsrev (Gerede)

*

Sabık Afgan Kralı Emanullah Hazretleriyle görüştüm. Biraz Fransızca ve Almanca ve pek çoğu Türkçe olmak üzere anlaştık.

Bulgar Kralı Boris

*

Devletimiz, yurtiçinde asayişin ihlaline ve hudutlarında bir Makedonya teşekkülüne mani ol-

mak meşru hak ve azmiyle seni göndermektedir. Binaenaleyh sen İran Hükümeti ile seferber olmuş bir ordumuz arkanda harekete hazır bir halde konuşacaksın.

Başbakan İsmet İnönü

*

Hüsrev Bey, Tahran'a geldiği zaman kılıç çekmişti. Duvayen olarak yabancıları tuttu.

Şah Rıza Pehlevi

*

Gazi Hazretleri Tahran'dan istifa etmenizi emir buyurdular.

Dr. Tevfik Rüştü Aras

Gazi'nin Şerefine

Türkiye Cumhuriyeti'nin Sofya'ya gönderdiği ilk elçi, Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Bey (Gerede) idi. Hüsrev Bey, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkan on sekiz subaydan biridir. 1884'de Edirne'de doğdu.[396] Hersekli Rıdvanbeyoğlu ailesinden Ferik (Korgeneral) Ali Paşa'nın oğludur. 1905 yılında Harp Okulunu bitirdi, 1908'de Harp Akademisinden kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. 1912'de Balkan Savaşında, 1913'te Trakya Tahdid-i Hudut Komisyonu üyeliğinde görev yaptı. 1914'de Atina Askeri

396) ***DBA – Sicil No.344***: Sicil dosyasında Gerede'nin 1300 yılında doğduğu, 65 yaşını doldurduğundan 13 Temmuz 1949'da emekliye ayrıldığı belirtilmektedir. Kendisi de buna itiraz etmemiştir. Buna göre doğum tarihi 13 Temmuz 1884 olmaktadır. Bazı kaynaklar ise Gerede'nin 12 Mart 1886'da doğduğunu kaydediyor. (Dr. Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'le Samsun'a Çıkanlardan: Hüsrev Gerede", ***Türk Kültürü,*** sayı 82, yıl VII, Ankara: Ağustos 1969, s.693 (25). Biz sicildeki kaydı doğru kabul ettik.

Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede

Ataşeliğine, oradan Kafkas Ordusu Harekât Şube Müdürlüğüne atandı. Trabzon'da toplanan Kafkas Barış Komisyonu üyeliği ve Kazım Karabekir Kolordusu Kurmay Başkanlığı görevlerinde bulundu. Ataşemiliter iken tanıştığı eski Atina Elçisi Galip Kemali Söylemezoğlu'nun kızı Lamia Hanım'la evlendi.

Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıktığı zaman kurmay binbaşı rütbesindeydi. Mustafa Kemal Paşa'nın İstihbarat ve Siyasiyat Şube Müdürlüğü görevini yapmıştır. Kurtuluş Savaşı boyunca Atatürk'ün yanında olmuş ve yararlı hizmetler görmüştür. Atatürk ona, *"benim ilk inkılap ve müşkülat arkadaşım"* diyordu. Bolu isyanının bastırılmasında, Gerede'de gördüğü hizmetinden dolayı, Atatürk tarafından kendisine "Gerede" soyadı verilmiştir. İstanbul Belediyesi de, yerinde bir kararla, Gerede'nin, İstanbul Teşvikiye'de oturduğu caddeye "Hüsrev Gerede Caddesi" adını vermiştir.[397]

Hüsrev Bey, son Osmanlı Meclisine ve ilk Türkiye Büyük Millet Meclisine Trabzon Mebusu olarak girdi. İkinci TBMM'ye Urfa'dan mebus seçildi ve daha sonra da Sıvas Mebusu oldu. Ama bu son görevinde pek uzun kalmadı. Hüsrev Bey, asıl diplomasi alanında uzun yıllar hizmet verdi. Atatürk döneminin tanınmış elçilerindendi. 1924-1926'da Budapeşte'de ve 1926-1930'da Sofya'da elçi; 1930-1934'te Tahran'da, 1936-1939'da Tokyo'da, 1939-1942'de Berlin'de ve nihayet 1947-1949'da Rio de Janeiro'da büyükelçi olarak, çeyrek yüzyıl görev yaptı.

Hüsrev Bey, 1926 yılında Sofya Elçiliğine atandı. 12 Kasım 1926 günü Bulgar Kralı Boris'e güven mektubunu sundu. Sunarken, Bulgaristan Krallığı nezdinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk temsilcisi olmaktan dolayı "bilhassa bahtiyar" olduğunu belirtti. Türkiye ile Bulgaristan arasında ilişkilerin yeniden kurulması yolundaki çalışmaları sürdüreceğini söyledi. Görevini başarabilmek için Kral Hazretlerinden ve Bulgar Hükümetinden destek göreceği umudunu dile getirdi. O gün kral tarafından kabulünü Ankara'ya şöyle rapor etti:

397) Dr. Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'le Samsun'a çıkanlardan: Hüsrev Gerede", ***Türk Kültürü*** dergisi, sayı 82, yıl VII, Ağustos 1969, s.695.

"...Kral Boris Hazretleri bana karşı fevkalade samimi bir hüsnü kabul göstererek Türkiye Cumhuriyeti'nin Bulgaristan'da ilk sefirini görmekten dolayı memnun ve şahsımı kastederek bilhassa bu intihaptan dolayı pek mesrur olduğunu beyan ederek, Türkiye ile Bulgaristan arasında samimi bir dostluğun devamı (tenmiye-i) amali bulunduğunu ...dermeyan eylemiş ve Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Türkiye'nin terakki ve tealisi için masruf gayretlerini nazarı takdir ve hürmet ile takip etmekte olduğunu ve Sofya'da ataşemiliter iken tanımış olduğu bugünkü muhterem ***collègue****'ine selam ve hürmetlerinin iblağına delaletimi rica etti..."*[398]

Demek ki, Bulgar Kralı Boris, Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya yakın bir kişinin Sofya'ya elçi olarak gönderilmesinden memnun olmuştu. Bunu belirtirken, "koleg" saydığı Atatürk'le eski dostluğunu da tekrar hatırlıyor, hatırlatıyordu. Dostlukları gerçekten eski sayılabilirdi. Boris ile Atatürk, gençliklerinde tanışmışlardı. Mustafa Kamal (Atatürk), Sofya'da ataşemiliter iken o zaman veliaht prens olan Boris'le ilişki kurmuştu.

Boris 1918'de kral, Mustafa Kemal Paşa da 1923'te cumhurbaşkanı olunca, eski günler yeniden hatırlanmıştı. Kral Boris, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından bir ay kadar sonra, Simon Radef adlı bir adamını, yarı resmi temsilci olarak İstanbul'a göndermiş, onun aracılığıyla Atatürk'e tebriklerini yollamış, vaktiyle Sofya'da beraber geçirdikleri saatleri daima tatlı tatlı hatırladığını bildirmişti. Atatürk de aynı temsilci aracılığıyla krala teşekkür etmişti. Yeni dönemde Atatürk ile Kral Boris arasındaki dostluk ilişkileri böyle başlamıştı.[399]

Üç yıl sonra, 1926 yılında, Türkiye ile Bulgaristan arasında ortaelçilik düzeyinde diplomatik ilişki kuruluyor ve Türk Elçisi Hüsrev Bey Sofya'da göreve başlıyordu. Bundan sonra Atatürk ile Kral Boris arasındaki dostluk ilişkileri yoğunlaşarak sürüp gidecek ve bu gelişmede elçimizin önemli katkıları olacaktı. Atatürk'e yakın olarak bilinen Hüsrev Bey, Bulgar Kralı ve Bulgar Hükümeti katında saygı ve itibar görecek ve Sofya'da gerçekten başarılı olacaktı.

---

398) Bilâl N. Şimşir, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, I,*** s.498.
399) ***Ibid.***, s. XXII, 494.

Hüsrev Bey, 28 Ocak 1929 akşamı, Sofya Elçiliğimizde, Bulgar Kralı şerefine bir yemek ve arkasından bir soirée düzenlemiştir. Ziyafete, Kral Boris'ten başka, kızkardeşi Prenses Eudoxie ve maiyetleri, Başbakan, Dışişleri Bakanı ve kordiplomatik duvayeni eşleriyle birlikte katılmışlardır. Soirée'ye de Sobraniye Başkanı, bakanlar. Sofya Belediye Başkanı, Garnizon kumandanı, Dışişleri Genel Sekreteri, yabancı misyon şefleri, elçilik müsteşarları ve başkâtipleri, ataşemiliterler, Milletler Cemiyeti Komiserleri eşleriyle birlikte davet edilmişlerdir.

Bulgar Kralı Boris, tahta çıktığından beri ilk defa bir yabancı elçilikte düzenlenen yemeğe katılmayı kabul etmiştir. Böylece kral, Türkiye'ye ve Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı dostluğunu bir kez daha göstermiştir. Kralın ilk defa Türkiye Elçiliğinde akşam yemeğini kabul etmiş olması dolayısıyle, Bulgar basınında Türkiye lehine geniş yayın yapılmış, Atatürk Türkiyesi övülmüş, yüceltilmiştir. Sofya'da Türkiye'nin bu yüksek saygınlığı, yabancı siyasi çevrelerce gıpta ile takdir olunmuştur.

Türkiye Elçisi Hüsrev Bey, yemeğin sonuna doğru kral ve kızkardeşinin sağlığına ve Bulgar ulusunun mutluluğuna kadeh kaldırmıştır. Bunun üzerine Kral Boris de ayağa kalkarak, şöyle karşılık vermiştir:

"Necip Türk milletinin saadetini ve onun, şahs-ı muhteremelerine karşı hürmet-i mahsusa ve hiss-i takdir ile mütehassis olduğum halaskârı Gazi'nin, büyük inkılap eserinin, vatanının tamamen refah ve saadetile tetevvüç etmesini idrak için tuli ömürle muammer olmasını, yaratıcı kuvvetinin devam eylemesini dilerim. Kadehimi ***Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal****'in ve onun layık ve mümtaz mümessilinin* ***şerefine kaldırıyorum.***"[400]

Atatürk, ertesi yıl, Büyük ***Nutuk*** kitabının Almanca baskısı ile Fransızca belgeler cildini imzalayıp dostu Bulgar Kralı Boris'e gönderdi. Sofya Elçimiz Hüsrev Bey, 5 Mart 1930 günü huzura kabul edildi ve kitapları elden krala sundu. O vesileyle bir saat kadar kral ile görüştü. Kral Boris, Atatürk'le ilgili şunları söylemiş.

---

400) ***Ibid., s. 504:*** Sofya Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına yazı. 31.1.1929, No.97/67.

"Ulu Gazi'nin bu kıymetli hatıra ve hediyesine şükran ve minnetlerimi kendisine arzediniz. Benim Reisicumhur Hazretlerine olan muhabbet ve samimiyetim kolleglik hududundan çok fazladır. Medeni ve kuvvetli yeni bir Türkiye yaratan, garp medeniyet ve kültürünü şark âlemine nakl eden büyük dahiye perestij ederim. Mes'ut inkılabınızı samimi bir alaka ile uzaktan, mümkün olduğu derecede takip etmiştim. Şimdi bu kıymetli tarihi kitapla büsbütün tenevvür edeceğim. Harf inkılabının azameti on, on beş sene sona anlaşılacaktır. Memleketlerimiz arasındaki yaklaşma, dostluk ve anlaşmaya da bunun çok yardımı oluyor ve olacaktır..."[401]

Kral Boris, Atatürk'ün büyüklüğünü anlatmak için, onun yaptıklarını herkesin kolay başaramayacağını belirtmiş, eski Afgan Kralı Amanullah'la görüşmesini anlatmış ve şöyle demiştir:

"Düğün münasebetiyle bu defa Roma'da iken sabık Afgan Kralı Emanullah hazretleri ile görüştüm. Biraz Fransızca ve Almanca ve pek çoğu Türkçe olmak üzere anlaştık. Teceddütperver ve hüsnüniyet sahibi olan müşarünileyhe, Afganistan'ın Türkiye gibi birçok edvar geçirerek böyle bir inkılaba müsait bir hale gelmiş olmadığını, bahusus Gazi Hazretlerinin şahsi prestij ve nüfuzunun kadir olduğu şeylerin başka mahallerde aynen tatbikinin mümkün olamayacağını, kendisinin pek acele ettiğini söyledim, hak verdi. Mahaza bir Afgan Kralı ile Afganistan'da teceddüt lüzumundan bahs etmek bile bugün artık şarktaki milletlerin uykuda olmadıklarını göstermek itibariyle şayanı muhakemedir. Büyük Gazi'nin inkılap nurları Küçük Asya hudutlarını aşmıştır ve ilerleyecektir. Bu şüphesizdir."[402]

"Beni Aydınlattınız"

Atatürk dönemi elçilerimizden ikisi, Bulgaristan'daki soydaşlarımızın kültürüne unutulmaz hizmetlerde bulunmuşlardır. Bunlardan biri Tahir Lütfi Tokay, diğeri Hüsrev Gerede'dir. Bulgaristan

401) ***Ibid., s. 507:*** Sofya Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına yazı. 7.3.1930, No.257/158.

402) ***Ibid.***, s. 507.

doğumlu olan Tahir Lütfi Bey, İstanbul'da Mülkiye'yi bitirdikten ve bir süre Osmanlı Maarif Nezareti kadrosunda çalıştıktan sonra, doğduğu yere dönmüş ve 1906 yılında Bulgaristan Türk Muallimler Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu dernek, Bulgaristan Türk eğitiminin örgütlenmesi, müfredat programlarının hazırlanıp uygulanması, ders kitapları yazdırılıp bastırılması, öğretmenlerin yetiştirilmesi ve kısacası, Türk azınlık eğitiminin anavatan Türkiye'deki eğitime paralel olarak gelişmesi bakımından son derece etkili olmuştur. Tahir Lütfi Bey daha sonra Türkiye'ye dönüp Dışişlerimiz kadrosuna girmiştir. Ama onun geride bıraktığı eser uzun yıllar yaşamış ve Bulgaristan'da komünist rejim kuruluncaya kadar etkisini göstermiştir. Bulgaristan'daki soydaşlarımız Tahir Lütfi Tokay'a çok şey borçludurlar.

Hüsrev Gerede'ye gelince o, 1926–1930 yıllarında, elçi olarak Sofya'da Türkiye'yi temsil ederken, Bulgaristan Türklerine kanat germiştir. Soydaşlarımızın anavatan Türkiye'deki devrimlere ayak uydurmaları için, onlara güçlü bir destek vermiştir. Onun Sofya'daki elçiliği zamanındadır ki, Bulgaristan Türk basını serpilmiş, Türk azınlığının gençlik ve spor teşkilatları gelişmiş, ilk defa Bulgaristan Türklerinin Milli Kongresi toplanmış ve soydaşlarımız Arap alfabesinden Türk alfabesine geçmişlerdir. Bu gelişmelerde Elçimiz Hüsrev Bey'in etkili rolü olmuştur.

Alfabe işine kısaca değinelim: Türkiye'de yeni yazıya geçiş, kanun gücü veya zoruyla oluyor; Türkiye dışında ise kanun zoru yok, büyük gürültü kopuyor. Türk dünyası, Orta Asya'dan Balkanlara kadar, ikiye bölünüyor. 150'liklerden eski Şeyhülislam Mustafa Sabri, Yunan'a sığınmış, Gümülcine'de çıkan ***Yarın*** gazetesinde, demagoji yaparak, yeni Türk harflerine saldırıyor:

*"Bunun adını **Türk harfleri** koydular. Evvelkiler Arap harfleri olduğundan Türk harfi olamazmış. Latin harfi bir gün içinde Türk harfi oluyor da Türk'ün bin senedir kullandığı Arap harfi, Türk harfi olamıyor...*

"Latinleşiyorlar!"

Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te Latin harfleriyle yayınlanan Türkçe ***Işık Yol*** gazetesi, Azeri ağzıyla, sanki Mustafa Sabri'yi yanıtlıyor gibi:

"Türkler arasında işlenen (kullanılan) Arap elifbasından başka dünyada bir öyle şey yohtur ki onun adı ola, özü olmaya... Yazılır ***"bş"****, okunur* ***"beş"****; yazılır* ***"br", "kz", "zlm"****, okunur* ***"bir", "kız", "zulüm"...*** *ve ha böyle ha böyle.*

"Bes bu seslerin sahipları hani?

"Onların sahiplarını Araplar şehit ediptirler!"[403]

Türk dünyasında görülen bu ikilik gibi, Bulgaristan'daki soydaşlarımız da iki karşıt kampa bölünmüşler: 1) Türk Öğretmenler Birliği ve Türk aydınları, hararetle Latin alfabesini savunuyorlar. 2) Başmüftülük ve tutucu hocalar ise buna şiddetle karşı çıkıyorlar. Tutuculara, Bulgaristan'a kapağı atmış olan Türkiyeli firariler, 150'likler ve Bulgar makamları arka çıkıyorlar. Türkiye Elçisi Hüsrev Bey (Gerede), kendisini, tam bu büyük boğuşmanın ortasında buluyor ve bütün gücüyle, yeni alfabeyi savunan Türk öğretmen ve aydınlarının safında yerini alıyor.[404]

Türkiye'de Latin alfabesi hazırlıkları başlayınca, Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği de hemen kolları sıvamış, 1928 yazında, alfabe değişikliği için hazırlıklar yapmış ve bir karar almıştı. Filibe Konsolosumuz M. Hıfzı, *"Memleketimizde"*, diyor, *"yeni hurufatın (harflerin) kabulüne doğru atılmış olan hatveleri (adımları) yakından takip eden Bulgaristan Türk Muallimler Cemiyeti, bu sene (1928) temmuz ayında Lom'da akt eylediği senelik kongresinde, Türk mekteplerinde yeni hurufatın tatbikine karar vermiştir."* Bu karar doğrultusunda, öğretmenlere yeni yazı kursları açmış, bir de yeni yazıyla *Türk Alfabesi* kitabı hazırlatıp bastırmıştır. Bulgaristan Türk okulları, Türkiye ile aynı zamanda, yani 1928/29 ders yılında yeni Türk harfleriyle öğretime başlayacaklardı. Öğretmenler Birliği bunun hazırlığı içindeydi.

Ama tutucular boş durmamışlar, hemen Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı katında girişimlerde bulunmuşlardı. Bulgaristan Türk

---

403) Bilâl N. Şimşir, "Yazı Devriminin Zaferi", ***Cumhuriyet***, 10 Kasım 1978 ve "En başarılı devrimlerinden biri", ***Cumhuriyet 1981***, İstanbul: 1981, s.158.

404) Ayrıntılar için bkz. Bilal N. Şimşir, "Türk Harf Devrimi'nin Türkiye Dışına Yayılması: Bulgaristan Türkleri Örneği," ***Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu***'ndan ayrıbasım, TTK, Ankara: 1981, ss. 187–206 ve Bilal N. Şimşir, ***Türk Yazı Devrimi***, TTK, Ankara: 1992, s.301-324.

Okullarında okutulan ders kitaplarını yerli Türkler kendileri hazırlıyor ve bastırıyorlardı. Tutucular işi buradan yakalamışlar ve Bulgar Milli Eğitim Bakanı N. Naydenov'a bir karar çıkarttırmışlardı. Buna göre, güya yayınevlerini ve kitap sahiplerini korumak için, eski harflerle basılmış kitaplar dört yıl daha okullarda ders kitabı olarak okutulacaktı ve bu süre içinde Latin harfleriyle basılmış kitaplar onaylanmayacaktı. Zaten tutuculara arka çıkan Bulgar bakan, el çabukluğuyla okullara, encümenlere bir genelge yayınlamış ve Türk okullarında Latin harfleriyle öğretim yapılmamasını istemişti.

Böyle tutucular, alfabe kavgasının birinci raundunu kazanmışlardı.

Ama yeni yazı taraftarları işin peşini bırakmadılar. Türk Öğretmenler Birliği, hemen Sofya'ya bir heyet gönderdi. Heyet, yanlış kararı değiştirtmek için girişimlerde bulundu. Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı ile görüştü, Başbakan Lyapçev'e çıktı. Tutucuların yayın organı ***İntibah*** gazetesi, telaşla şöyle yazdı:

"Bizler soruyoruz o Muallimler Birliği azasına ki, siz nerede yaşıyorsunuz? Bulgaristan Müslümanları, Türkiye'nin Müslümanlığı yıkmak için yaptığı inkılap harekâtını burada (Bulgaristan'da) tatbik etmek mecburiyetinde midir?... Bulgaristan Müslümanı, Türkün yüksek fikirlerini... ifade etmeye yarayışlı yazısını, Türkün olmayan ve asla olmayacak olan Latin yazısıyla asla değiştiremez..."

Bulgaristan Türk mebusları da yeni yazının kabul edilmesi için girişimlere başlamıştı. ***İntibah*** gazetesi bu defa da *"Mebus efendilere milletin dini umuru ile meşgul olmak sıfat ve salahiyetini kim vermiş?"* diye soruyordu. Türk azınlığının yoğun olarak yaşadığı Osmanpazarı (Omurtag) kasabasında yayınlanan ***İntibah*** gazetesi, gericilerin ve 150'liklerin yayın organı durumundaydı. Latin alfabesi aleyhindeki yazıları da, *"Şimal Yıldızı nam-ı diğer Demirkazık"* takma adıyla, 150'liklerden eski Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri yazıyordu.

Elçimiz Hüsrev Bey, *"Firarilerle bazı mutaassıp hocaların... yeni hurufatla tedrisata başlanması için Bulgaristan Türk Muallimler Cemiyeti'nin kararını akim bıraktırmak emeliyle... Bul-*

gar Maarif Nezaretinden eski harflerle tedrisata devam edilmesi için emir isdar ettirdikleri anlaşılmaktadır" dedi ve harekete geçti. Önce tanıdık Bulgar milletvekilleri ile konuştu. Latin alfabesiyle öğretimi engelleyen kararın hemen kaldırılmasını istedi. Hüsrev Bey, inandığı bir davanın peşini kolay kolay bırakmayan, tuttuğunu koparmak isteyen bir kimseydi. Eskilerin deyimiyle fikr–i takip sahibiydi. Yani "iş bitirici". Alfabe davasına da dört elle sarıldı... Bulgar Milli Eğitim ve Dışişleri Bakanlarıyla ayrı ayrı görüştü. Ondan sonra da Başbakan Lyapçev'le konuştu. Bu görüşmesinde nasıl ısrar etmiş olduğunu, 18 Aralık 1928 günü Ankara'ya şöyle rapor etti:

"Başvekil Mösyö Liaptcheff ile yeni Türk harfleri hakkında görüştüm. Mirimumaileyhe, gazetelerde kendisini bir Türk muallimler heyetinin ziyaret ettiğini, Türk ekalliyet (azınlık) mekteplerinde Latin harflerinin kabulü hakkında istirhamatta bulunduklarını okuduğumu söyledim. Cevaben, 'Evet böyle bir heyet geldi, kendilerine şimdi yeni harfler sayesinde ben bile Türkçe okumaya başladığımı, yalnız bu meselede asıl sahib-i kelam ve salahiyet mahalli maarif encümenleri olduğunu, binaenaleyh asıl bu arzuyu onlara ifade etmek lazım geldiğini söyledim. Çünkü biliyorsunuz ki bu mektepler, hususi mekteptir, idareleri mahalli encümenlere muhavveldir ve bu encümen azası da kâmilen Türktür' dedi.

"Bunun üzerine Başvekile: 'Mesele bu kadar basit olsaydı nazar-ı dikkatlerini celbe belki lüzum görmezdim; halbuki Hükümet-i Kraliye maarif encümenlerinin kitapçılar ve eser sahiplerinin himayesini istihdaf eden malum kanuna istinaden bir tamimle daha dört sene Latin harflerinin Türk mektepleri kapısından içeri girmesini men'ettiğini, dört sene daha Türk ekalliyetini Arap harflerle tedrise icbar eylediğini, tabii bu hadisenin yalnız Bulgaristan'daki Türk efkar-ı münevveresini rencide etmekle kalmayıp, bu son günlerde aldığım bizim gazetelerde dahi Bulgaristan Mektupları şeklinde ve başmakale suretinde Hükümet-i Kraliyenin Bulgaristan Türkleri içinde âdeta irticaa yardım eder, mürtecilere hâmilik etmekte bulunur şekilde tefsir edilmekte bulunduğunu, bundan başka hadisenin harice bile inikas etmiş olduğunu, Berlin'de çıkan ***Telegraphen–***

Union'da hükümetlerini itham eder tarzda neşriyata da tesadüf eylediğimi, herhalde Maarif Nezaretlerinin pek yanlış ve sui tevile müsait bir harekette bulunmuş olduğunu, ekalliyetleri tedris hususunda serbest bırakmak lazım geldiğini, bahusus Bulgar Türklerinin cehaletten kurtulup, mütefekkir vatandaş olmalarından asıl kendilerinin istifade edeceğini zikredip, bu babta himmet-i mahsusa ibrazını kendilerinden beklediğimi söyledim.

"Cevaben:

*" '**Beni tenvir ettiniz,** teşekkür ederim, vaziyetin bu şeklini bilmiyordum, Maarif Nazırıyla yarın görüşürüm' dedi."*[405]

Bu ısrarlı girişimler, kısa zamanda olumlu sonuç verdi. Bulgaristan Milli Eğitim Bakanlığı, Türk azınlık okullarında Türk harfleriyle öğretimi dört yıl erteleme kararından çabucak dönüş yaptı. 14 Ocak 1929 günü yeni bir genelge yayımladı ve Türk okullarında öğretimin Türk (Lâtin) harfleriyle yapılmasına izin verdi. Bulgaristan Türkleri, Türkiye'deki kardeşleri ile aynı yıl yeni yazıya geçtiler. Öteki Balkan ülkelerinde, Kıbrıs'ta ve Hatay'da yaşayan soydaşlarımız, epeyce gecikmeli olarak yeni yazıya geçebilmişlerdir. Bulgaristan'daki soydaşlarımızın bu başarısında Sofya Elçimiz Hüsrev Gerede'nin büyük emeği vardır.

"Paşa'ya Kahve"

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Sofya Elçisi Hüsrev Bey (Gerede), 12 Kasım 1926 günü Bulgar Kralı Boris'e güven mektubunu sundu. Sunarken, Ankara'nın talimatı gereğince, resmi nutkunu Türkçe olarak okudu. Nutuk Ankara'da hazırlanıp Fransızca çevirisiyle birlikte Sofya Elçiliğimize gönderilmişti ve bunun Türkçe olarak okunacağı da bildirilmişti. Hüsrev Bey, Ankara'ya gönderdiği 13 Teşrinsani 1926 tarihli raporunda,

"...Kral tarafından kabul edildim. Buradaki teamül muci-

405) Bu raporun tıpkıbasımı için bkz. Şimşir, "Türk Harf Devriminin Türkiye Dışına Yayılması."

bince kapıdan içeri girince bir reverans yapılarak kabul salonunun ortasına kadar gidiliyor ve orada ayakta intizarda bulunan krala alelusul başla selam verilerek nutuk okunuyor. Binaenaleyh ben de emri Vekaletperıahiye tevfikan nutku ***Türkçe*** *olarak okudum. Bu nutka kral* ***Fransızca*** *kıraat ettiği bir nutuk ile cevap verdi"* diyordu.[406]

Türk Elçisinin, Bulgar sarayında, Türkçe resmi nutuk okuması ilginçtir. Anlaşılan, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkçe üzerinde çok duyarlıymışız. Bunun için Ankara, "Bu nutuk, kralın önünde Türkçe olarak okunacaktır" diye talimat veriyor. Böyle bir talimat verilirken, belki, Türk dilinin Bulgaristan'da çok yaygın ve her tarafta geçerli bir dil olduğu da düşünülmüştür. Bulgaristan, tam beş yüzyıl Osmanlı yönetimi altında kalmıştı. Osmanlı devletinden ayrılalı da şunun şurasında henüz yarım yüzyıl bile olmamıştı. Kuzey Bulgaristan, 1878 Berlin Antlaşmasıyla, yani 48 yıl önce ayrılmıştı. Güney Bulgaristan ise Balkan Savaşı sonunda, yani sadece 14 yıl önce Osmanlı İmparatorluğundan kopmuştu. Beş yüzyıldır o topraklarda kökleşmiş olan Türk dili, böyle on beş yılda, elli yılda silinemezdi elbet. 1920'lerde, Bulgaristan'ın neresine gidilirse gidilsin, oralarda Türkçeye rastlanırdı.

Türkçe, Bulgar sarayına bile girmişti. Bulgar Kralı Boris, daha gençliğinde, veliahtlığı sırasında Türkçe öğrenmişti. Öğrendiği bu dil zaman zaman işine de yaramıştı. Örneğin, Kral Boris, Roma'da görüştüğü Afganistan'ın devrik kralı Amanullah Han'la Türkçe anlaşabilmişti. Boris, 1930 yılında, İtalyan Kralının kızı Prenses Giovanna ile nişanlanmıştı. Düğün hazırlıkları için zaman zaman Roma'ya gidiyordu. İki yıl önce tahtından devrilmiş olan Afganistan Kralı Amanullah Han da artık Roma'da oturuyordu. Boris, İtalya'ya gitmişken Amanullah Han ile de görüşmüştü. Amanullah Han'ın biraz Fransızcası ve Almancası varmış ama, Bulgar Kralıyla anlaşmasına pek yetmemiş. Boris, *"Roma'da iken Afgan Kralı Emanullah Hazretleriyle görüştüm. Biraz Fransızca ve Almanca ve pek çoğu Türkçe olmak üzere anlaştık"* diyordu. Bulgaris-

406) Bilâl N. Şimşir, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I***, s. 498: Sofya Elçiliğinden Dışişlerine rapor. 13.11.1926, No. 3639/305.

tan nire, Afganistan nire?! Demek ki, *"Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar Türkçe konuşularak gidilebildiğini"* söyleyenler, doğru söylüyorlarmış. Neyse...

Hüsrev Bey, 1930 yılında, Sofya Elçiliğinden Tahran Büyükelçiliğine atanıyor. Kral Boris'e veda edecek. Boris, 11 Ağustos 1930 günü elçimizi ve eşini Varna yakınındaki Eksenegraf yazlık sarayında kabul ediyor. Onlara, Dışişleri Bakanı Burof ile eşinin de bulunduğu bir akşam yemeği veriyor. Yemekten sonra kral, Hüsrev Bey ile bir buçuk saat kadar görüşüyor. Dostu Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya selam ve saygılarını gönderiyor.

Bu yemek sırasında, bir şey, Hüsrev Bey'in pek dikkatini çekiyor: Kral Boris'in, yazlık sarayındaki hizmetçileriyle hep Rumeli şivesiyle Türkçe konuştuğunu görüyor. Yemeğin sonunda da kral, hizmetçilerine Hüsrev Bey'i göstererek ve yine Türkçe,

"Paşa Hazretlerine iyi bir kahve yapın" diyor.

Hüsrev Bey, pek hoşlanıyor, vaktiyle Rumeli'ye hükmeden eski Türk paşaları gözünün önüne geliyor ve krala, Türkçeyi nasıl öğrendiğini soruyor. Kral,

"Babam Çar Ferdinand'ın baş kavası Hasan Efendi'den öğrendim; bu hademeler de Gagavuzdur, asıl dilleri Türkçedir" diye cevap veriyor.[407]

Şah'a Mesaj

Hüsrev Bey (Gerede), Sofya Elçiliğinden Tahran Büyükelçiliğine atanmıştır. Atatürk, büyükelçiyi, yeni görevine gitmeden önce, 24 Temmuz 1930 günü Yalova'da akşam yemeğine davet ediyor. Yemeğe iki gazeteci de çağırılmıştır. ***Vakit*** gazetesi müdürü Hakkı Tarık (Us) ve ***Milliyet*** gazetesi başyazarı Mahmut (Saydam) Beyler. Bu iki gazeteci aynı zamanda milletvekilidirler ve Atatürk'e yakındırlar.

O tarihte, Türkiye ile İran arasında ciddi bir sorun vardır: Ağrı isyanı. Türkiye, isyanı bastırmaya çalışıyor. Asiler İran'a sığını-

---

407) Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede, ***Siyasi Hatıralarım I: İran 1930–1934***, İstanbul: 1952, s.19.

yor. Türk askeri, asileri sınır ötesinde kovalamak istiyor. Karşısında İran askerini buluyor. İran'a, "Bırak, takip edeyim" diyor, bırakmıyor. "Asileri bize teslim et", etmiyor. "Asileri yakala", deniyor, yakalamıyor. Bir süre sonra asiler, silahlanmış, donanmış olarak tekrar Türk sınırından içeri giriyorlar. İş, uzayıp gidiyor. İran'la işbirliği yapılamıyor. Yerel İran makamları, fiilen asilere kanat geriyorlar. Olacak gibi değil! İşte tam bu kritik dönemde, Hüsrev Bey, Tahran'a gönderiliyor. Yalova'daki akşam yemeği de bu gelişmelerle ilgili.

Atatürk, gayet neşeli olarak misafirlerini karşılıyor. Yemeğe erken geçiliyor. İçkiler, ağır ağır yemekler. Atatürk, Hüsrev Bey'e na zaman yeni görev yerine hareket edeceğini soruyor. Büyükelçi, Ankara'da hükümetle temas edip ilk vasıta ile Tahran'a yola çıkacağını söylüyor. Atatürk, memnun oluyor. Biraz sonra kalkıp Hüsrev Bey'in yanına oturuyor, siyasi konuları konuşmaya başlıyor. Hakkı Tarık Bey'e dönerek not alabileceğini söylüyor. Ertesi gün, ***Vakit*** gazetesinde, *"Gazi Hazretleri Şark Hadisesini Nasıl Telakki Buyuruyorlar"* başlıklı şu yazı çıkıyor:

"...Hakkı Tarık Bey evvelki gün Yalova'da Gazi Hazretleri tarafından kabul buyurulmuşlardı. Musahabe esnasında Gazi Hazretleri, aynı zamanda huzurda bulunan Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey'e teveccüh buyurarak:

– Cumhuriyet hükümetinin size verdiği bu yeni vazifeden memnun musunuz? sualini sormuşlar, Hüsrev Bey de:

– Sizin tensibinize iktiran eder her vazife çok mühimdir; bunun için yeni vazifeme büyük bir hevesle ve Türkiye Cumhuriyetini memnun edecek tarzda vazife göreceğimi memul ederek gidiyorum, cevabını vermişlerdir.

Bundan sonra Gazi Hazretleri gene Hüsrev Bey'e:

– Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti ricali, mazinin manasız kör dövüşlerini bilir, onu hiçbir sebep ve suretle asla tekrar etmek istemez. Bugünkü Türk Cumhuriyeti müdürleri, bilakis hem ırk olduğuna bilhassa yeni tarihi vesikalarla kani olduğu İranlıların muntazam, mazbut, kuvvetli bir devlet olmasını temenni eder.

"Bugün İran devletinin başında bulunan Rıza Han Hz.nin

bu hakikati bilenlerin başında bulunduğuna kaniim; müşterek hudutlar üzerine tezahür eden hadiseler beni Rıza Han hakkında asla şüpheye düşürecek mahiyette değildir; zira, hatırlarım ki, Pehlevi Hz. bu gibi meselelerin müşterek faaliyetimizle bertaraf edilmesinde kuvvetlerimizi teşrik edebileceğimizi de kabul eden samimi dostluk eserleri mahiyetinde sözler söylemiştir.

"Buna nazaran Tahran memuriyetiniz Türk ve İran dostluğunun, zaten mevcut olan yüksek ve kavi temelleri üzerinde âli bir karabet (yakınlık) binası kuracaktır. Zatıâliniz de, benim ilk inkılap ve müşkülat arkadaşım olmak itibarile, bu nazik vazifenizi muvaffakiyetle ifa edeceksiniz; buna emniyetim vardır...

Hüsrev Bey de Gazi Hazretlerine;

"–Maksadınızı ve İran Şahı Hz.'le olan samimi münasebetinizi anladım. Vazifemi Zatı Devletlerini ve iki kan kardeş milleti memnun edecek tarzda ifaya çalışacağıma emniyet buyurabilirsiniz demiştir."[408]

Bu demeciyle Atatürk, İran Şahı Rıza Pehlevi'ye açıkça bir mesaj veriyor, dostluk elini uzatıyor. İşbirliği yapalım, sınır sorununu birlikte çözüme bağlayalım, geçmişin anlamsız kör döğüşünü tekrarlamayalım demek istiyor. Atatürk, aynı zamanda, Büyükelçi Hüsrev Bey'e destek veriyor, güç veriyor, arka çıkıyor. Bilinmelidir ki, bu büyükelçi, sıradan bir büyükelçi değildir; Atatürk'ün "İlk inkılap ve müşkülat arkadaşı"dır; Tahran'daki nazik görevinde de başarılı olacaktır, mesajı veriliyor.

Yalova'da, sabaha karşı sona eren yemekten kalkınca Atatürk, veda ederken, Hüsrev Bey'in elini sevgiyle tutuyor ve,

"Hüsrev, diyor, pasaportun cebinde; fakat dönmeni değil, orada kalmanı, hudut meselesini hallile sulh ve dostluk siyasetimizde muvaffak olmanı isterim."[409]

Atatürk'ün bu direktifini, Ankara'da, Başbakan İsmet Paşa şöyle tamamlıyor:

---

408) ***Ibid.***, s.16-17.
409) ***Ibid.***, s.17.

"Hüsrev, senin durumun tıpkı Osmanlı İmparatorluğunun inhitat devirlerinde filolarını Çanakkale Boğazına dayayarak sefaret tercümanlarını Babıâli'ye gönderen ve sadrazama arzularını dikte ettiren devletlerin Sefirlerine benzemektedir. Bir farkla ki, devletimiz, yurtiçinde asayişin ihlaline ve hudutlarına bir Makedonya teşekkülüne mani olmak meşru hak ve azmiyle seni göndermektedir. Binaenaleyh sen İran Hükümeti ile seferber olmuş bir ordumuz arkanda harekete hazır bir halde konuşacaksın. Bu ciddi vaziyetin icabına göre davranmak lazımdır," diyor.[410]

Hüsrev Bey, hak ve kuvvetinden emin, kararlı bir devletin diplomatı olarak Tahran'a gidiyor. Birkaç yıla varmıyor, İran'la sınır anlaşmazlığı çözüme bağlanıyor; sınırlarımızda yeni bir "Makedonya" yaratılması önleniyor. Türkiye ile İran'ı birbirine düşürüp vuruşturmak emeli besleyenlerin hesapları boşa çıkarılıyor. 1934 yılında İran Şah'ı Rıza Pehlevi, Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapıyor ve Türk–İran dostluğu doruğa çıkıyor.

"Gazi Bar"

Tahran Büyükelçiliğine atanan Hüsrev Bey (Gerede), Ağustos 1930'da yeni görev yerine gidiyor. İstanbul – Batum – Tiflis – Bakü – Enzeli – Reşt – Kazvin yolunu izleyerek, epeyce sıkıntılardan sonra, bir akşam karanlığında Tahran'a varıyor. Kendisini Kazvin'e kadar karşılamaya gelmiş olan büyükelçilikteki çalışma arkadaşları, *"Efendim, Tahran'a girdik!"* dedikleri zaman, büyükelçi biraz şaşırıyor. Başkente benzer bir şey göremiyor; sönük, elektriksiz bir büyük Anadolu kasabasına gelmiş izlenimi ediniyor. İlk düş kırıklığı.

Şehirden çıkıyor, giderek yükselen güzel bir şosede yarım saat yol alıyor ve Şimran kasabasına geliyorlar. Güzel bir caddeden sola sapıyor ve İranlıların "Rumi" adını taktıkları küçük bir köprüden geçiyorlar. Elinde fenerle bir hademenin aydınlattığı kapıdan geçiyor-

410) ***Ibid.***, s. 20.

lar ve tuğladan yapılmış, tek katlı harap bir binaya giriyorlar. Burası Türkiye Büyükelçisinin yazlık konutudur!

Şimran, 4000 metre yükseklikteki Tavcal dağ zincirinin eteklerinde, 1500 metre yükseklikte kurulmuş bir kasabadır; yazları havası çok ağır olan Tahran'dan 8-10 derece daha serin olur. Bu yüzden, Şahın yazlık köşkü, yabancı elçiliklerin yazlık binaları, varlıklı İranlıların sayfiyeleri Şimran'dadır. Türkiye'nin oradaki yazlık konutunu, 1870'lerde Tahran'da sefirlik yapan ünlü Osmanlı bilgini ve devlet adamı Münif Paşa satın almış. Bahçesi veya parkı pek geniş, pek güzel olan bu bina, o zamanlar bile pek oturulacak gibi değilmiş. Münif Paşa,

"Halimiz sefaret değil, sefalettir" dermiş!

Sonra, bir ara, bu binada, eski Osmanlı Hariciye Nazırlarından Asım Turgut Bey oturmuş. Asım Bey, 1914 yılında Tahran Büyükelçiliğine atanmış, Birinci Dünya Savaşının ilk yıllarında orada görev yapmış. Asım Bey'in eşi de, Şimran'da yağmur yağdığı zamanlar, odalarında şemsiye ile oturduklarını eşe dosta anlatırmış. Bu binadan kendisini kırlara atmak için midir nedir, Asım Bey, sık sık ava çıkarmış. Ava giden avlanır, derler. Anlı şanlı ve de avcı koskoca Osmanlı Sefir-i Kebiri Asım Bey de bir gün, Kazvin yöresinde avlanırken, Rus keşif kolları tarafından "avlanarak" esir edilivermiş!

Şimdi gelmiş sıra Cumhuriyet Büyükelçisi Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Beyefendiye. Sofya'daki İngiliz Elçisinin raporuna göre, Hüsrev Bey, *"Sinekkaydı tıraşlı, şen şakrak, ultra-Avrupalı görünmek için elinden gelen çabayı harcayan"* bir kimsedir. Eski bir sefir kızı olan eşi de *"çalçene, susmak bilmeyen, sıkıcı mı sıkıcı"* bir hanımdır.[411] Daha önce, *"avamdam birisi"* diye tanınan alçakgönüllü Büyükelçi Memduh Şevket Bey'in (Esendal) oturduğu Tahran Büyükelçiliğimiz binaları; şimdi, bu ultra-modern görünüşlü, davulu hiç aşağıya asmayan paşazade Rıdvanbeyoğlu Hüsrev

411) ***F.O. 421/316:*** Report on Heads of Mission at Sofia: "Ridvanbeg Oglou Husrew Bey... is clean shaven, of sprightly appearance, and does his utmost to appear ultra-European. His wife talks incessantly and is a terrible bore."

Gerede ailesinin şanına, şerefine hiç mi hiç uygun değildir. Hüsrev Bey, biraz da abartarak, *"Bizim yazlık sefaret binası denilen harabe, damı akan, tavanlarına kirli kiremit renginde bezler gerilmiş, antresi olmayan, doğrudan doğruya içeri girilen, ortada bir hol ile iki tarafta üçer odası bulunan, tamir, badana, boya yüzü görmemiş, eşyası adi, acaip, berbat bir evdi,"* diyor. Binanın, telefonu olmadığını, tuvaletlerinin ise Anadolu köylerinde rastlanan ilkel alaturka apteshanelerden ibaret olduğunu söylüyor.[412]

Tahran'da, Hıyaban-ı İstanbul'da, yani İstanbul Caddesi üzerindeki kışlık sefaret binası ise, yazlık binadan daha da kötü durumdaymış. Yazlık bina, biraz onarılıp elden geçirilirse, oturulacak hale getirilebilecekmiş. Kışlık harap binayı ise onarmak bile mümkün değilmiş. Hüsrev Bey, şehirdeki yeri çok iyi olan bu binayı tamamen yıktırıp yerine, Türkiye Cumhuriyetinin şeref ve itibarına uygun yeni bir bina yaptırmayı kafasına koyuyor. Önce Dışişleri Bakanlığına resmen yazıyor. Uzun uzun durumu anlatıyor. Dışişlerinden ses seda çıkmıyor. Bunun üzerine, Başbakan İsmet Paşa'ya özel bir mektup gönderiyor:

"İsmet Paşa'ya yazdığım (9/IX/1930) mektupta da hükümetimizin Tahran'da tam manasiyle yersiz ve eşyasız olduğunu bilmesi lazım geldiğini, sefaret tesisi için her fedakârlığı göze almak lüzumunu, yarım tedbirlerin hazinenin zararına olacağını... maksadın asgari şeraitle sıhhat ve devletin şerefini korumak olduğunu, Tahran'da bu şeraiti haiz satın alınacak bina bulunmadığını, binaenaleyh Türkiye devletinin kendi evini inşa ettirmek acil zaruretini yazdım" diyor.[413]

Hüsrev Bey, bununla da yetinmiyor. 18 Eylül 1930 günü, doğrudan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya da özel bir mektupla durumu bildiriyor. *"Türkiye Cumhuriyeti'nin maalesef Tahran'da bir sefaret binası olmadığını, bu kışı milli şerefi koruyacak kiralık bir binada geçireceğini ama ilkbaharda beheme-*

412) Gerede, ***op. cit.***, s. 33, 35, 40.
413) ***Ibid.***, s.50.

hal Mustafa Kemal Türkiyesinin medeni şiar ve düveli şerefine layık temiz, modern, servetimizle mütenasip bir sefaret binası inşa ettirmek luzum ve zaruretini arzettim" diye yazıyor.

Tahran ile Ankara arasındaki bu yazışmalar bir yıl kadar sürüyor. On bir ay sonra Ankara'dan Tahran'a bir sefaret binası planı gönderiliyor. Büyükelçinin görüşü soruluyor. Hüsrev Bey, plana şöyle bir bakıyor ki, bu, Tahran'a göre değil, ılıman iklimlere göre hazırlanmış, ultramodern, pek acemice bir taklittir. Zevksiz, stilsiz bir palas otel şeklinde bir bina modeli. Mesela bahçedeki asırlık ağaçlar yok ediliyor, park ortadan kaldırılıyor. Kançılarya, bina içine alınıyor. Bina sokağa yaklaştırılıyor, güneşe, çamura, toza açık tutuluyor. Garaj ve servis kapısı, arkada olacak yerde, ön tarafa alınmış. Odaların tavanları basık mı basık. Girenler sanki mezara girmiş duygusuna kapılacak vs. vs.

Planın, saymakla bitmeyen kusurları arasında, hele bir tanesi vardır ki, tüy dikiyor! Mimar, büyükelçinin geniş tören salonunun bir ucuna, mükellef bir bar, bir içki köşesi yerleştirmiş ve buraya bir de pek orjinal bir ad vermiş:

"Gazi Köşesi" demiş. Veya *"Gazi Bar!"*

Büyükelçi Hüsrev Bey, yerinden sıçrıyor. Henüz soyadı olmadığı için, Atatürk, "Gazi" unvanını taşıyor. "Gazi Köşesi" veya "Gazi Bar", "Atatürk Bar" demek oluyor. Büyükelçi, saçını başını yoluyor, küplere biniyor:

"Devlet Reisinin adını taşıyan bir bar, dünyanın neresinde görülmüştür?" diye gürlüyor.

"Hem de Büyükelçiliğin kabul salonunda!"

Hüsrev Gerede, yirmi yıl sonra dahi hâlha kızgın gibi, 1952 yılında İran Hatıraları'na şunları yazıyor:

"Merasim salonunun bir ucuna, mükellef bir bar yerleştirilmiş. Buraya, 'Gazi Köşesi' ismi takılmak gibi, tavsif etmeye dilim varmayacak bir zihniyetin mahsulü, resmiyet ve devlet vekariyle telifi kabil olmayan hafiflik gösterilmişti. Derhal bu hatalara, münasebetsizliklere şiddetle itiraz ederek, hiçbir yerde Devlet Reisinin adını taşıyan bir bar görmediğimi, genç ve acemi mimarımızın samimi bir his, belki de aşk ile işlediği bu suçsuz hatanın nazarı müsamaha ile görülmesini, vatanı kurta-

ran ve mes'ut inkılabımızın banisi olan Gazi'nin yüksek hatırasını; Devlet Reisi olduğundan değil, Cumhuriyet ideal aşkını mümtaz şahsında gördüğümüz biricik Gazi'miz, halaskarımız (kurtarıcımız) olduğu için, Türk milletinin yüksek kudret ve mezayasının (meziyetlerinin) müşahhas bir timsali bulunduğu için, salondaki şömine üzerine bir büst heykel koymak suretiyle yadetmenin doğru olacağını resmen ihtara mecbur olmuştum. (21/VIII/933)"[414]

Bu yanlışlık düzeltiliyor. Hüsrev Bey 1934 yılında Tahran'dan ayrılıyor. Ondan sonra da çalışmalar devam ediyor. Hükümetimiz, 1935-36 yıllarında, Tahran'da her iki büyükelçilik binasını da yaptırıyor. Atatürk'ün o yıllarda, Şah'ın Türkiye ziyaretine karşılık vermek üzere İran'ı ziyaret edeceği söyleniyor. Atatürk Tahran'a gidecek diye oradaki büyükelçilik binalarımızın yapımı da hızlandırılıp tamamlanıyor. Hüsrev Bey'in didinmeleri boşa gitmemiştir.

"Kurban"

İran Şahı Rıza Pehlevi, Haziran 1934'te Türkiye'ye resmi bir ziyaret yaptı, Atatürk'ün konuğu oldu. Şah, maiyetiyle birlikte, 10 Haziran'da Gürbulak sınır kapısından Türkiye'ye girdi, yurdumuzun hemen her tarafını görüp dolaştıktan sonra, 6 Temmuz'da yine aynı kapıdan ülkesine döndü. Türkiye'de tam 28 gün kalmış oldu. Bu bir rekordur, denilebilir. Bir devlet başkanının, bir başka ülkeye, bir ay kadar süren bir ziyaret yapması veya ülkesinden bir ay süreyle uzaklaşması pek görülmüş şey değildir. Ziyaret, bir olay oldu, alışılmamış bir olay.

Bu ziyaret sırasında, benzeri pek görülmemiş, başka bir olay daha yaşandı: Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi istifa ettirildi, yerine hemen bir başka büyükelçi atandı. Şah'a, gelirken Tahran Büyükelçimiz refakat etmişti, dönerken ise yanına bir başka büyükelçi verildi, alelacele Tahran'a atanan bir büyükelçi. Şah'ı, Türkiye'ye getiren Büyükelçi Hüsrev (Gerede) Bey idi; Türkiye'den götüren ise Büyükelçi Enis (Akaygen) Bey oldu. Hüsrev Bey'in Tahran Büyükelçiliğinden ayrılması da, Enis Bey'in Tahran Büyükelçiliğine atan-

414) ***Ibid.***, s. 54-55.

ması da, klasik protokol kurallarına pek sığmayacak, ilginç bir olaydır.

Peki, ne olmuştu? Neden, İran Şahı Türkiye'de iken, Tahran Büyükelçimiz alelacele değiştirilmişti? Bu soruların cevabı o zamanki Türk gazetelerinde bulunamaz. Bugünkü medyamız olsaydı böyle bir olayı didik didik eder, günlerce spekülasyon yapardı. O zaman ise bu olay sessizce geçiştirilmiş, basına pek sızdırılmamıştı. Türk basını sadece Şah'ın Türkiye gezisini geniş olarak vermişti: Ama perde arkasında geçen bu olayı pek deşmemişti. Yalnız ziyaretin sonuna doğru, dönüşünde Şah'a, yeni Tahran Büyükelçimiz Enis Bey'in refakat edeceğine değinilmişti.

Olayı anlayabilmek için biraz gerilere dönelim. Hüsrev Bey, dört yıl önce, 1930'da, Tahran'a çok güçlü, arkalı bir büyükelçi olarak gönderilmişti. Arkasında Gazi vardı, İsmet Paşa vardı ve hatta seferber olmuş bir Türk ordusu vardı. Büyükelçi, meslektaşları arasında, gıpta edilecek, kıskanılacak bir konumdaydı. Gazi'nin "İlk inkılap ve müşkülat arkadaşı" idi. Sevgi, saygı ve destek görüyordu. Kendisi de tuttuğunu koparmak isteyen, vuruşmaktan çekinmeyen, kolay kolay gerilemeyen, ödün vermeyen bir yaratılıştaydı. Başarılı da oluyordu.

Asker kökenli, cesur ve vuruşkan Büyükelçi Hüsrev Bey, Tahran'a varınca, birkaç konuda İran makamlarıyla kapıştı. Birinci ve en önemli sorun, Türkiye–İran sınır anlaşmazlığı idi. Ağrı ayaklanması sırasında, bir kez daha ortaya çıkmıştı ki, Türkiye–İran sınırında bazı düzeltmeler yapmak ve bir anlaşmaya varmak gerekiyordu. Genel politikamız çerçevesinde ve büyükelçimizin de gayretleriyle, bu sorun bir çözüme bağlandı. Dışişleri Bakanımız Dr.Tevfik Rüştü Bey'in Tahran'a yaptığı ziyaret sırasında, 23 Ocak 1932'de Hudut Hattının Tayinine Dair İtilafname imzalandı. Ortak sınırımızda dostluk, güvenlik ve asayiş rüzgârları esmeye başladı. Başarı hükümete mal edilmiş, büyükelçinin emekleri biraz gölgelenmişti. Hüsrev Bey, *"Sır ve hikmetine akıl erdiremediğim bir garabetle naçiz şahsım tamamen unutulmuş"* diyordu. Bundan dolayı biraz düş kırıklığına uğramamış değildi, ama pek de üzerinde durmamıştı. Önemli olan mutlu sonuçtu.

Hüsrev Bey'in, Tahran'da, İranlılarla vuruştuğu ikinci sorun,

vatandaş işleriydi. Vatandaş işleri, dal budak ve kök salmış, eski bir dertti. İran makamları ülkelerindeki Türk vatandaşlarına karşı sayısız haksızlıklar ve baskılar yapıyorlardı. İran polisi, en ufak bir bahaneyle vatandaşlarımızı sınırdışı ediyor, bazen vatandaşlarımızı zorla askere alıyor, onların pasaportlarını haczediyor, malı mülkü varsa onlara el koyuyordu... Büyükelçimiz, İran'ın dostluğa ve hukuka sığmayan bu haksız davranışlarıyla çok boğuştu. Notalar verdi. Protestolar gönderdi. İranlılar hiçbirine kulak asmadı, bildiklerini okumaya devam ettiler. Hüsrev Bey, *"Hudut işlerinin hallinden sonra, bütün kuvvet ve samimiyetimle... uğraştığım tebaa meselesinin hallinde... muvaffak olamamıştım"* diyor.[415]

Hüsrev Bey, Tahran'da sonuç alamayınca, Ankara'da sonuç almayı denedi. İran'a karşı misilleme yapılmasını önerdi. İran, bizim vatandaşlarımıza ne yapıyorsa, biz de Türkiye'deki İranlılara aynısını yapmalıydık. Örneğin, orada, Türk vatandaşları İran vatandaşlığına mı geçiriliyordu. Biz de İstanbul'da yaşayan varlıklı İran Azerilerini Türk vatandaşlığına almalıydık. Ancak misillemeyle İran'ı hizaya getirebilirdik. Dostluk tek taraflı olmazdı...

Büyükelçimiz, bu görüşlerini Dışişleri Bakanlığına yazdı. Bir ses sada çıkmayınca yeniden, yeniden yazdı. Ankara'dan yine bir tepki gelmedi. Bunun üzerine, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği yazıların birer örneğini Başbakan İsmet Paşa'ya arzetti. *"Haysiyet ve kudret sahibi her müstakil hükümetin, tebaasını himaye ve harici prestijini vikaye için tatbik edeceği mukabele-i bilmisilden başka bu işte çare kalmadığını"* belirtti. Neden sonra Dışişlerinden kısa bir resmi cevap geldi. Cevapta,

"Bu gibi meselelerde İran Hükümetine müsait bulunmak hükümetimizin siyaseti icabından olduğunun nazarı dikkatte tutulması" deniyordu.[416]

Büyükelçimiz, hükümetiyle ters düşmüştü. Bu kısa cevapta bir de uyarı vardı. Ama Hüsrev Bey, bunu anlayamadı veya anlamak istemedi. Ankara'yı, *"manasız, hatalı uysallık zihniyeti"* taşımakla suçladı. Kendi kendine söylendi durdu.

Tahran'da bizim büyükelçimizi uğraştıran bir diğer kategori iş-

---

415) ***Ibid.***, s.174.
416) ***Ibid.***, s.174, 175, 177.

ler, duvayenlik işleriydi. Hüsrev Bey, Tahran'a varışından bir süre sonra, oradaki kordiplomatik duvayeni olmuştu. Öteki elçiliklerin İran'dan ne kadar şikâyetleri varsa, hepsi büyükelçimizin önüne getirilmeye başlandı. Duvayen, dert babasıydı. Dertlere çare bulacaktı. Hüsrev Bey, iyi niyetle ve de acemilikle, herkesin işini kendi işimizmiş gibi benimsedi. Dört elle bu işlere sarıldı. Bütün elçiliklerin avukatı kesildi. Tahran'da, Almanın, Fransızın, Rusun, İngilizin, Arabın, Afganlının ne kadar tatsız işi varsa, büyükelçimiz onları İran'a karşı savunmaya koyuldu. Duvayenlik işleri neredeyse kendi işlerimiz kadar önem kazandı. Oysa, duvayenlik işleri, hiçbir yerde ikili işlerin önüne geçmezdi.

İran Dışişleri Bakanlığının Protokol Şefi, Ferruh Han Brogoni adında biriydi. Hüsrev Bey bunu, *"xnephobe (yabancı düşmanı), pehlivan yapılı, kibirli tavırlı bir biçare"* diye tanıtıyor. Gerçekten de öyle biri olduğu anlaşılıyor. Dışişleri Bakanımız Tevfik Rüştü Bey, İran ziyareti sırasında, İranlı yetkililere ufak tefek hediyeler göndermiş. Protokol Şefi Ferruh Han'a da bir altın saat yollamış. Bu kaba ve yeteneksiz İranlı, hediyeyi az görmüş ve küstahça geri göndermiş! Dilenciye hıyar vermişler, eğri diye almamış! Hüsrev Bey, işte bu adamla ve onun gibi İranlılarla boğuşmak durumunda kalmıştı: Duvayen olarak İran Dışişlerine çarşaf gibi notalar veriyor, notalar Protokol Şefi Ferrih Han'ın önüne geliyor ve bunlardan bir sonuç çıkmıyordu. Hüsrev Bey, küplere biniyor, yeni bir nota gönderiyordu. Başkasının işleri için kendisini yıpratıyor, İran'la kötü kişi oluyor ve bunlar gittikçe birikiyordu.

Hüsrev Bey, son iki yılda, Şah Rıza Pehlevi'yi Türkiye'ye getirmek için, uğraştı. Bu konuda gerçekten çok çalıştı ve başarılı oldu. O dönemde devlet başkanları dış gezilere pek sık çıkmazlardı. Şah Rıza Pehlevi gibi, ufak dağları ben yarattım havasındaki bir monarkı Türkiye'ye getirmek, bir büyükelçi için azbuz başarı değildi. Şah'la birlikte Türkiye'ye gelen Büyükelçi Hüsrev Bey de bu başarısından dolayı haklı olarak övünüyor, gururlanıyor ve hükümetinden takdir, teşekkür bekliyordu. Şah, 16 Haziran'da Ankara'ya geldi. O akşam Çankaya'da Atatürk resmi bir yemek verdi. Ertesi gün öğleyin, Başbakan İsmet Paşa bir yemek verdi. Hüsrev Bey de eşiyle birlikte yemeklere katılıyordu. Öğle yemeğinde İsmet Paşa bir ara Hüsrev Bey'in eşine soruyor.

"Çocukları beraber getirdiniz mi, yoksa İran'da mı kaldılar?"

Allah Allah, bu resmi ziyarette çocukların işi ne?! Başbakan burada çocukların yeri olmadığını bilmez mi? Öyleyse acaba neden böyle bir soru sordu? Hüsrev Bey'in içine bir kurt düşer. Bayan Hüsrev de altıncı duygusuyla bir şeyler sezinler gibi olur. Yine aynı yemekte Şükrü Kaya da Hüsrev Bey'e döner:

"Artık bir izni hak ettiniz değil mi?" der.

Hüsrev Bey daha da pirelenir. Kimseden izin falan istemiş değildir. Şevkle çalışmaktadır. Durup dururken bu "izin" lafı da nereden çıktı? Yoksa, evet yoksa işin içinde bir iş mi var, Ankara'da Hükümet çevrelerinde bir şeyler mi kotarılıyor?

Sonradan anlaşılır ki, ziyaret sırasında Atatürk bir gün Şah'a,

"Hüsrev Bey'den memnun musunuz?" diye sormuş.

Şah:

"Hüsrev Bey'den çok memnunum, çok hizmet etti. Fakat duvayen olarak ecnebileri tuttu" demiş.

Atatürk buna bir mim koymuş. Atatürk'ün isteği üzerine Şah'ın ziyareti bir hafta uzatılmış. Programda yüksek konuğun 20 Haziran'da İstanbul'da olması öngörülürken, o tarihlerde Batı Anadolu'da ve Çanakkale taraflarında bir gezi yapılmış ve Şah ancak 27 Haziran günü İstanbul'a dönmüş. Hüsrev Bey de heyetle dolaşmaktadır. Çanakkale'den İstanbul'a varınca Şah, Dolmabahçe Sarayına iniyor. Atatürk ile bir salonda şampanya içiyorlar. Yanlarında birkaç İranlı general var. Büyükelçi Hüsrev Bey'i de kendilerine katılmaya davet ediyorlar. Şah, Hüsrev Bey şerefine kadeh kaldırıyor:

"Hüsrev Bey, Tahran'a geldiği zaman kılıç çekmişti. Fakat iki devlet dostluğu için çok çalıştı. Bugünkü hali, Büyük Gazi ile tanışmayı kendisine borçluyum" diyor.

Hüsrev Bey'in anlattığına göre, Şahın *"kılıç çekmişti"* sözlerini duyunca, Atatürk'ün rengi değişiyor; pek canı sıkılıyor.

Yine İstanbul'a vardıkları gün, Hüsrev Bey, Atina Büyükelçimiz Mehmet Enis (Akaygen) Bey'in de orada olduğunu ve heyete katıldığını görüyor. Atina Elçimizin İran heyetiyle işi ne? Buna bir anlam veremiyor. Enis Bey, alelacele telgrafla Atina'dan çağırıldığını, sebebini bilmediğini, Rusya'ya gönderileceğini zannettiğini söylüyor.

Ve ertesi sabah, yani 28 Haziran 1934 Perşembe sabahı, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Hüsrev Bey'i oteline çağırıyor. Bakan, Tokatlıyan otelinde kalmaktadır. Büyükelçi yanına varıyor, Tevfik Rüştü Bey, damdan düşercesine ve hiçbir neden göstermeksizin,

"Gazi Hazretleri Tahran'dan istifa etmenizi emir buyurdular" diyor.

Hüsrev Bey, şaşırıp kalıyor. Sebebini soruyor. Bakandan bir açıklama alamıyor. *"Bu kararın siyasi bir hata olduğunu, Başbakanla görüşmeden hiçbir karar alamayacağını"* söylüyor. Aynı otelde kalan Başbakan İsmet Paşa'ya çıkıyor. Başbakan da hiçbir sebep söylemeden, istifasını vermesini tavsiye ediyor. Hüsrev Bey, itiraz edecek oluyor. İsmet Paşa,

"Aman kardeşim itiraz etme, Gazi'nin hali malum. İstifa et" diyor.

Büyükelçi, çaresiz, oteline dönüyor, Hariciye Vekaletine diye uzun bir istifa dilekçesi kaleme alıyor. 29 Haziran tarihli bu dilekçede, Tahran'a nasıl gönderildiğini, orada nasıl çalıştığını sayıp dökülüyor, ama "artık Tahran'da başka bir arkadaşın bulundurulmasına icap ettiğini" söylüyor ve

"Başka bir memlekette siyasi vazifeme devam etmek üzere, Tahran Sefaretinden af buyurulmaklığımı istirham ederim" diyor.

Bir de *"Hakiki vaziyetin yarınki gazetelerde izahını"* diliyor.

Hüsrev Bey, dilekçeyi vermeden önce, Beylerbeyi Sarayında kalmakta olan Atatürk'e de çıkıyor. Biraz sızlanıyor. Atatürk konuyu değiştiriyor. Büyükelçimiz İstanbul'a dönüyor. Şah'tan odyans istiyor. 2 Temmuz günü, eşiyle birlikte, Şah'ın huzuruna kabul ediliyor. *"Hava değişikliğine ihtiyacı olduğundan görevinden istifa etmek durumunda kaldığını, kendisini Tahran'a kadar götürmesi gerekirken bu görevi yerine getiremeyeceğinden çok üzgün olduğunu, arkadaşı Enis Bey'in maiyeti şahanelerine terfik olunacağını"* söylüyor. Şah, üzülmüş gibi davranıyor, Saray Nazırını çağırarak, Türk gazetelerine bir açıklama yapılmasını emrediyor.

Aynı gün akşamüzeri Şah, İstanbul'dan ayrılıyor. Uğurlamada Hüsrev Bey de bulunuyor ve görevi orada noktalanıyor. Şah'la beraber yeni Büyükelçimiz Enis Bey İran'a gidiyor.

3 Temmuz günlü ***Milliyet***, ***Akşam*** gibi gazetelerde şu haber çıkıyor:

"Şehinşah Hazretlerinin yakın muhitinden elde ettiğimiz malumata nazaran; Türkiye Cumhuriyeti'nin Tahran Büyükelçisi Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Bey, dün sabah Dolmabahçe Sarayında Rıza Şah Pehlevi Hazretlerinin huzuruna hususi surette kabul buyurularak Tahran Elçiliği vazifesinin hitam bulması dolayısıyle arzı veda eylemiştir. Ailevi ve sıhhi sebeplerden dolayı Tahran'dan affını dilemiş olan sefirimiz, Şah Hazretleri nezdinde yarım saat kalmışlar ve mazhar-ı iltifat olmuşlardır.

"Şehinşah Hazretleri, yüksek teveccüh ve itimatlarına nail bulunan Hüsrev Bey'e, Türk–İran dostluğu uğrunda devam eden mesaisinden dolayı hassaten teşekkür ve takdirat beyan buyurmuşlar, ayrıldıklarından dolayı teessürlerini ifade etmişlerdir."[417]

İşin aslı şuydu: Türkiye'ye komşu ülkelerle ve bu arada İran'la dostluk kurmak, Atatürk'ün dış politikasının birinci önceliğiydi. Türkiye için çok önemli olan İran sınır anlaşmazlığı sorunu halledildikten sonra, artık İran'la, olur olmaz konularda sürtüşmek olmazdı. İran'la dostluğu pekiştirmek lazımdı, bunun için vatandaş işleri gibi sorunlar arka plana atılmalıydı. Ehemmi mühimme tercih, yani çok önemliyi önemliye yeğlemek gerekiyordu. Tâli menfaat, âli menfaata feda edilmeliydi. Devletin âli menfaatı, yüce çıkarı, İran'la anlaşmada yatıyordu; çatışmada değil.

Hüsrev Bey, işte bunları yeterince kavrayamamış ve ehemmi mühimme karıştırmıştı. Evet, Tahran'a gönderilirken, kendisine "Yürü, biz arkandayız" talimatı verilmişti. Ama bu, yalnız sınır anlaşmazlığı konusundaydı. Büyükelçimiz ise her konuda hükümeti hep arkasında var sanmıştır ve yanılmıştır. Hele duvayenlik adına, başka elçiliklerin çıkarları için, İran'la zıtlaşmak, hükümetçe hiç onaylanmamıştı. Şah, *"Hüsrev Bey kılıcını çekti", "yabancıları bize tercih etti"* dedi mi artık o büyükelçinin Tahran'da işi bitmiş demekti. Bunun lâmı cimi olamazdı. Hikmet-i hükümet, onun derhal görevden alınmasını gerektirirdi. Yapılan, işte buydu. Büyük politika için Acem Padişahına kurban vermek gerekmişti. Verilmiştir.

---

417) ***Ibid.***, s.290-304.

Atatürk, Hüsrev Bey'i, Tahran'a gönderirken, onu "İlk inkılap ve müşkülat arkadaşım" diye lanse etmiş ve basın aracılığıyla Şah'a: "Bak, senin dostluğuna o kadar değer veriyorum ki, sana pek yakın bir arkadaşımı büyükelçi olarak gönderiyorum" mesajını vermişti. Şimdi, yine pek değerli İran dostluğu adına, o değerli büyükelçinin dahi göz kırpmadan harcanabileceği gösterilmiştir. Hüsrev Bey, pek değerli olabilirdi, ama İran dostluğundan daha değerli olamazdı.

Dışişlerimizde bazı kişiler, "Hüsrev Bey de gitti" diye sevinmişler. Ancak, Hüsrev Bey, Tahran'daki görevinden istifa ettirilmişse de, yine tutulan yetenekli bir büyükelçiydi; ilerde, nazik zamanlarda, Tokyo, Berlin gibi önemli merkezlerde görev yapacaktı. Tarihteki "makbul ve maktul" paşaya benzetmek gibi olmasın, ama Hüsrev Gerede, o gün için, "makbul ve kurban" bir büyükelçiydi.

XVI

TAHİR LÜTFİ TOKAY

Meclis–i Mebusan bu sabah (1.9.1928) saat 9.15'te krallık ilan ve Reisicumhur Ahmet Zogu'yu Arnavutlar Kralı Birinci Zogu unvanile kral intihap etmiştir.

Tahir Lütfi Tokay

*

Reisicumhur Hazretlerine bütün maceradan kâfi derecede malumat arzedebilmek için zat-ı âlilerinin buraya gelmelerine ihtiyaç vardır.

Dr. Tevfik Rüştü Aras

*

Bize harp mı ilan edeceksiniz? Artık vaziyet Arnavutluk için tahammül edilmez hale gelmiştir.

Arnavutluk Dışişleri Bakanı

*

Gazi'ye ebediyyen merbut kalacağım.

Arnavut Kralı Zogu 1

*

Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin siyaset ve muvaffakiyetinin hayranıyız. O büyük adam benim için ve bütün şark için bir mukaddes vücuttur.

Irak Kralı Faysal I

•

Hududun iki tarafında yekdiğeri aleyhine harekete ve teşebbüse müsaade etmemek esasının dikkatle ve sebatla takibi teyit edilmiştir. 8.7.1931

Türk–Irak Bildirisi

Tiran'da Bir Olay

Atatürk dönemi elçilerimizden biri de Tahir Lütfi Tokay idi. Birçok rahmetli elçimiz gibi, onun da bugün adı unutulmuş gitmiştir. Tahir Lütfi Bey, Türkiye'nin ilk Arnavutluk Elçisiydi. Önce Tiran'daki bir olay dolayısıyle onun da adını burada analım.

Türkiye ile Arnavutluk arasındaki diplomatik ilişkiler Cumhuriyet döneminde başladı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ilk defa Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine, o zamanki Arnavut Başbakanı Ahmet Zogu'dan hararetli bir kutlama telgrafı geldi. Kısa bir süre sonra, 15 Aralık 1923 günü, Ankara'da, Türkiye–Arnavutluk Dostluk Antlaşması imzalandı. Aynı gün, İkamet Sözleşmesi ve Tabiiyet Sözleşmesi de yapıldı. İki ülke ilişkileri normal çerçeveye oturtuldu. Bu antlaşma ve sözleşmeler 1925 yılında yürürlüğe girerken Ahmet Zogu, Atatürk'e bir dostluk mesajı yolladı. Bu arada Zogu, Cumhurbaşkanı seçilmiş bulunuyordu.

1926 yılında, iki genç Cumhuriyet arasında diplomatik ilişkiler kuruldu. İlk kez karşılıklı olarak elçilikler açıldı. Arnavutluk Cumhuriyeti'nin Ankara Elçiliğine Rauf Fitso, Türkiye'nin Tiran Elçiliğine de Tahir Lütfi (Tokay) atandı.

Tahir Lütfi Tokay

Tahir Lütfi Bey, 1870'de Bulgaristan'ın Rusçuk şehrinde doğmuş, 1893'te Mekteb-i Mülkiye'den "Pekiyi" dereceyle mezun olmuş, Abdülhamid döneminde Osmanlı Maarif Teşkilatında çalışmış, Erzurum Maarif Müdürlüğü görevinde bulunmuş, Jöntürk fikirleri yüzünden tutuklanacağını anlayınca doğum yeri Bulgaristan'a dönmüş, Bulgaristan Türk eğitimine büyük ve kalıcı hizmetlerde bulunmuş, Bulgar Parlamentosuna mebus seçilmiştir. Atatürk Sofya'da ataşemiliter iken Tahir Lütfi Bey de Sofya'da imiş ve tanışmaları o zamana dayanıyormuş. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Sofya Elçiliğimizde beş yıl kadar tercümanlık da yapan Tahir Lütfi Bey, daha sonra Türkiye'ye dönmüş, Dışişleri Bakanlığı kadrosuna girmiş, Belgrad'da konsolusluk yapmış, 1926 yılında da Tiran Elçiliğine atanmıştır. Tahir Lütfi Bey, 17 Şubat 1926 günü, Atatürk'ün bir mektubu ile birlikte, güven mektubunu Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu'ya sunmuştur. Karşılıklı söylevler verilmiş ve *"Beş yüzyıllık kader birliğinden"* kaynaklanan dostluk ve kardeşlik duygularına değinilmiştir. Elçimiz, bu töreni Ankara'ya şöyle telledi:

"Bugün itimadnamemi Reisicumhura takdim eyledim. Merasim pek parlaktı. Gazi Paşa Hazretlerinin name-i mahsusunu dahi tevdi ettim... Musahabe esnasında Reisicumhur Ahmet Bey, Gazi Paşa Hazretleri ve Hükümeti Cumhuriyetimiz ve milletimiz hakkında pek ihtiramkârane ve pek takdirkârane bir lisanla temenniyatta bulundu ve şampanya kadehini kaldırarak 'Büyük Gazi'nin ve büyük Türk milletinin saadet ve ikbali için bâde-nûş olurum' dedi... Bendeniz de mukabeleten Reisicumhur ve Arnavut Cumhuriyeti'nin saadeti için kadehimi kaldırdım..."[418]

Türk-Arnavut diplomatik ilişkileri böyle başladı. Üç yıl güzel güzel gelişti. Derken, bir olay her şeyi tersine çevirdi. Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu, durup dururken, krallığını ilan ediverdi. Tiran Elçimiz Tahir Lütfi Bey, 1 Eylül 1928 günü, olayı Ankara'ya şöyle telledi:

---

418) Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a Yönerge." (Türk Arnavut İlişkileri Üzerine), ***Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan,*** A.Ü. S.B.F., Ankara: 1981, s. 299-316.

"Meclisi Mebusan bu sabah saat 9.15'te krallık ilan ve Reisicumhur Ahmet Zogu'yu Arnavutlar Kralı Birinci Zogu unvanile kral intihap etmiştir. Hariçte Arnavut Kralı denmesi melhuzdur. Kralın validesi ana kraliçe ve kardeşleri prens ve prenses unvanlarını alacaklardır. Kralın bugün badezzuhur beşte Mecliste resmi tahlifi icra edilecektir..."

Bu haber, Türk–Arnavut ilişkilerini birdenbire soğutmaya yetti de arttı bile. Türk yöneticileri, Cumhuriyete inanmış kimselerdi, Cumhuriyet rejimi konusunda pek duyarlıydılar. Onların gözünde Ahmet Zogu, bir "cumhuriyet haini" idi artık. Cumhuriyete bağlılık andını çiğnemişti. Onu cumhurbaşkanı seçmiş olan ulusuna hainlik etmişti. Tarihin akışına sırt çevirmişti.

Üstelik Ahmet Zogu, kötü bir örnek yaratmıştı. Dış basına koz vermişti. Zogu'nun tahta çıktığı gün, kralcı İngiliz gazetelerinde yayınlar başlamıştı bile: *"Mustafa Kemal de Zogu'yu izleyecek mi?", "Kemal de padişah olacak mı?"* diye başlıklar atmışlardı. Bu haberler Atatürk'ü çileden çıkardı. Olan, Tahir Lütfi Bey'e oldu. Atatürk, yaz tatilinden döner dönmez elçimizi Tiran'dan geri çağırttı. 3 Ekim günü, Tahir Lütfi Bey, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'den şu talimatı aldı:

"Reisicumhur Hazretleri avdet etti. Arnavutluk'ta vukubulan şekl–i hükümet tebeddülü hakkında maruzatta bulundum. Bu büyük hadisenin hudusundan mukaddem Arnavutluk Hükümeti tarafından bize kâfi malumat verilmemişti... Bu vaziyet muvacehesinde Reisicumhur Hazretlerine bütün maceradan kâfi derecede malumat arzedebilmek için zatıâlilerinin buraya (Ankara'ya) gelmelerine ihtiyaç vardır... Sebebi seyahatinizi bu suretle münasip şekilde izah ederek buraya gelmenizi rica ederim."

Tahir Lütfi Bey, Ankara'ya geldi. Geliş, o geliş. Bir daha Tiran'a dönemedi. 7 Ekim günü, ***Petit Parisien*** adlı Fransız gazetesinde Atatürk'ün bir demeci çıktı. Atatürk, Cumhuriyete bağlılık andını çiğnemiş olan Ahmet Zogu'yu sert biçimde eleştiriyordu. Tek başına kalsa bile onun krallığını tanımayacağını açıklıyordu. Türk basını da Zogu'ya verip veriştiriyordu. 11 Ekim günü, Arnavutluk Dışişleri Bakanı Tiran'daki Türk İşgüderi Fuat Bey'i çağırdı ve Türk gazetelerini göstererek, sert biçimde çıkıştı:

"...Siz, dedi, bizim kral hakkında 'bu adam' gibi ağır birtakım kelimelere birçok da şedit mütaleat terdif etmişsiniz... Bize harp mı ilan edeceksiniz? Artık vaziyet Arnavutluk için gayrı kabili tahammül bir hale gelmiştir."

Türkiye ile Arnavutluk arasında bir çeşit soğuk savaş başladı. Türk gazeteleri, Arnavutluk krallığına karşı sert yayımlara girişti. Türk gazetelerinin Arnavutluk'a sokulması yasaklandı. Sürgündeki Cumhuriyetçi Arnavut liderleri, Recep Şala ve diğerleri, Atatürk'e teşekkür telgrafları çektiler. Tiran mahkemesi bu telgrafları çekenleri, gıyaben ölüm cezasına çarptırdı. Draç'ta çıkan ***Shekulli i Ri*** adlı gazete, Atatürk'ün ***Büyük Söylev***'ini Arnavutça tefrika ediyordu. Bu yayın durduruldu ve ***Söylev***'in Arnavutluk'ta satılması ve okunması yasaklandı. Arnavutlar, Tiran'daki Türk İşgüderiyle her türlü ilişkiyi kestiler. Arnavut gazeteleri, işgüderimiz aleyhinde de yayın yapıyorlardı. ***Besa*** gazetesi, "Kralımızı tanımayan bir devletin sefirini istemiyoruz" diye halkı Türk işgüderine karşı kışkırtıyordu. Kışkırtılan grupların elçiliğimize saldırmaları olasılığı vardı. Kısacası, Türk–Arnavut ilişkileri kopma noktasına geldi.

Tam bu noktada Atatürk devreye girdi. Türk–Arnavut ilişkilerini yeniden normal yöne döndürdü. 20 Ekim 1931'de İstanbul'da İkinci Balkan Konferansı toplanmıştı. Arnavutluk da toplantıya katılmıştı. Delegeler son oturum için Ankara'ya geldiler. Atatürk, delegeleri kabul etti; aynı gün, konferansa katılmış olan tüm Balkanlı Devlet Başkanlarına birer telgraf çekti. Arnavut Kralı Zogu'ya da şu telgrafı gönderdi:

"İkinci Balkan Konferansı azasını bugün Ankara'da kabul etmekle hakiki bir memnuniyet hissettim. Arnavut milli teşekküllerinin müçtemi mümessilleri tarafından hakkımda ve Türk milleti hakkında izhar olunan temenniyattan pek mütehassis oldum.

"Bu vesile ile Zatı Haşmetanelerinin saadet hali ve asil Arnavutluk milletinin refahı için en samimi temenniyatta bulunurken yalnız kendi hissiyatımı değil, bütün Türk milletinin hissiyatını da ifade etmiş olduğumu zannediyorum."

Atatürk'ün bu telgrafı Arnavutluk'ta bayram sevinci yarattı.

Türk–Arnavut ilişkilerinde üç yıldır süregelen "soğuk savaş" dönemini bir anda kapattı. Tiran'daki İşgüderimiz Zeki Hakkı Bey, *"Reisicumhurumuzun telgrafları Arnavutluk'u hakikaten samimi bir sürur ve şükran heyecanı içinde bıraktı. Yeni vaziyetin hudusu şeklindeki incelik ve zarafete herkes hayran kaldı"* diyordu.

Bir gün öncesine kadar hiç kimsenin selam bile vermek istemediği Tiran'daki Türk İşgüderi, birdenbire popüler oluverdi. Arnavutlar, Türkiye temsilcisinin etrafında pervane oldular. Elçiliğimize gelip kendisini kutlayanlar, Gazi Paşa'yı göklere çıkaranlar, Türk–Arnavut dostluğunu yüceltenler birdenbire artıverdi. Tiran'da tamamen boykot edilmiş durumdaki Türk İşgüderi, şimdi Kral Zogu tarafından da iltifatlarla ve samimiyetle kabul ediliyordu artık. İşgüder Zeki Hakkı Bey Ankara'ya şunları telliyordu:

"Dün kral tarafından sureti hususiyede kabul edildim. Beliğ bir Türkçe ile ve istisnai surette yanında kimse olmayarak ve harikulede bir samimiyetle şöyle söyledi:

" 'Türkiye'ye bizi rapteden bağlar mukaddestir. Onlara asla dokunulmaz. Sui tefehhümün nihayet bulmasından mes'udum. Bi–nihaye hürmet ettiğim Gazi Hazretleri memleketi ihya hususunda insana hayret veren bir deha göstermişlerdir. Bizim yapmaya çalıştığımız onunkinin yanında hiçtir. Sizi ecnebi diplomat olarak görmüyorum. Hariciye Nezareti ile halledemediğiniz ehemmiyetsiz bir iş için bile derhal bana geliniz'."

Bunları söyleyen Kral Zogu, Türkiye İşgüderini kapıya kadar uğurlamış ve Atatürk'e saygılarını yollamıştı. Aradan bir hafta geçmeden Türkiye İşgüderi Zeki Hakkı Bey'i yeniden kabul eden Zogu, bu defa Türkiye ile Arnavutluk arasında bir ittifaktan söz etmiş ve şöyle demişti:

" 'Türkiye Arnavutluğun ve Arnavutluk Türkiye'nin tabii müttefikidir. Gazi'ye ebediyen merbut kalacağım. Bunları Tevfik Rüştü Beyefendiye aynen iş'ar ediniz. Şahsınıza meveddet–i mahsusam var. İstediğiniz zaman bana geliniz.' "

Atatürk, Arnavut Kralını tanıyınca Türkiye ile Arnavutluk arasında yeniden dostluk dönemi başlamıştı. Kral Zogu sık sık Atatürk'e hayranlığını belirtiyor, saygı ve selamlarını sunuyordu. Atatürk de bunlara karşılık veriyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldö-

nümünde Kral Zogu, Atatürk'e kutlama telgrafı yolluyor, Atatürk de buna teşekkür ediyordu. Aynı biçimde Arnavutluk bağımsızlık bayramında da Atatürk Kral Zogu'ya kutlama mesajı yolluyordu.

Kral Zogu, 1933 baharında Ankara'ya Cavit Leskoviku adında yeni bir elçi gönderdi. Öğrenimini Türkiye'de yapmış eski bir Osmanlı subayı olan Cavit Leskoviku'nun görevi, Türk-Arnavut dostluğunu yeniden güçlendirmekti. Türkiye'ye gelir gelmez hemen kolları sıvayıp bu uğurda işe koyuldu. Gazi M. Kemal de ertesi yıl, Genel Sekreteri Ruşen Eşref Ünaydın'ı elçi olarak Tiran'a gönderecekti.

Tahir Lütfi Bey'e gelince, o, 1928 yılında geri çekildikten bir yıl kadar sonra, Bağdat Elçiliğine atandı.

Bağdat'ta On Yıl

Irak'la diplomatik ilişkilerimiz önce maslahatgüzarlık düzeyinde başladı. Musul sorunu çözümlendikten sonra, 1928 yılında Bağdat'a bir daimi işgüder atandı. Bir yıl sonra bu temsilciliğimiz elçilik düzeyinde yükseltildi. 23 Ekim 1929'da Tahir Lütfi Tokay, Bağdat Elçiliğine atandı. Kararnamesi şöyleydi:

"Irak Elçiliğine Tiran Elçisi Tahir Lütfi Beyefendinin tayini hakkında vuku bulan istimzaca (agreman isteğine) Irak Hükümetince muvafakat verilmiş olduğundan Tiran Elçiliği maaş ve tahsisatının Irak'a nakli suretiyle ihdas edilecek mezkûr elçiliğe müşarileyhin (adıgeçenin) tayini Hariciye Vekaletinin 28.9.929 tarihli... tezkeresiyle yapılan teklif üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 23.10.929 tarihli... içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur."[419]

Tahir Lütfi Tokay, Türkiye'nin Irak'ta ilk elçisidir. O da Atatürk'ün "değişmez" elçilerinden biridir. 1929 yılında gittiği Bağdat'ta, 1939 yılında emekliye ayrılıncaya kadar, aralıksız on yıl görev yaptı. Atatürk döneminde Irak işleri Tahir Lütfi Bey'den soruldu.

Atatürk, öncelikle komşu ülkelerle dostluk ilişkileri kurup geliştirmeyi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin çevresinde bir dostluk kuşağı

419) ***DBA-Sicil No.165***: 23.10.1929 tarihli, 8485 sayılı kararname.

oluşturmayı amaçlıyordu. Bu kuşağın bir halkasını da komşu Irak oluşturacaktı. Bağdat'taki ilk elçimiz Tahir Lütfü Togay, bu politikanın Irak'ta uygulanıp gerçekleştirilmesinde başarılı ve etkili oldu. Irak'ı Türkiye'ye yaklaştırdı. Irak Sarayı ve Hükümeti ile yakın ilişki ve işbirliği içine girdi. 1931 yılında Irak Kralı Faysal'ın Türkiye'ye ziyaretini hazırladı. 26 Mayıs 1931 günü Tahir Lütfi Bey, *"Mahrem ve zata mahsustur"* kaydıyla Ankara'ya şu şifre telgrafı çekti:

"Kral Faysal dün beni refikam ile beraber Bağdat civarındaki çiftliğine hususi olarak davet etmişti. Musahabe esnasında bana şu beyanatta bulundu:

"1– Barzan şehi üzerine hemen bir hareket-i askeriye icrasını Nuri Sait Paşa geçen sene Türkiye Hükümetine verdiği söze istinaden iltizam ediyor. İngilizler de bunu terviç ediyor. Ben ise bu işe hemen şimdiden teşebbüsü muvafık bulmuyorum, zira Hoybun Cemiyeti orada Asurilere karşı bir kuvvettir ve İngiliz tesirine tabi değildir. İhtimal ki İngilizler bu sebepten dolayı o kuvveti mahvetmek üzere bu hareketi muvafık buluyorlar. Ben cumartesi günü Musul'a gideceğim, belki Barzan şehi ile de görüşeceğim ve onu hükümete müzahir olmaya ve Türkiye'ye daima dost ve hayırhah olmaya ikna için çalışacağım. Bu suretle hem Asurilere karşı Barzan şehi kuvvetinin idamesine hem de o kuvvetin daima Türkiye'nin emrü itimadına layık bir hale gelmesine gayret edeceğim, muvaffak olamadığım takdirde harekâtı askeriye için Nuri Paşa'nın fikrini terviç edeceğim.

"2– İngiliz entrikalarından çok muztaribiz. Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin bu hususiaki siyaset ve muvaffakiyetinin hayranıyız. O büyük adam benim için ve bütün şark için mukaddes vücuttur. Zaten siyasetimiz Türkiye siyasetinden mülhemdir. Biz bir evin ayrı ayrı odalarında sakin iki kardaşız. Menafiimiz müşterek (çıkarlarımız ortak) ve siyasetimiz birdir. Türkiye bizim rehberimizdir. Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin elini öpmek ve ona karşı bipayan hörmetlerimi ve takdirlerimi takdim eylemek üzere bu sene Türkiye'ye gitmek istiyorum. Hükümetiniz muvafakat ettiği takdirde bu yaz tedavi için gideceğim İsviçre'den avdetimde, teşrinievvelde orada bulunacağım."

"Kralın bu beyanatı üzerine talimatı devletlerine muntazır olduğum maruzdur efendim."[420]

Irak Kralı, Avrupa dönüşünde, Ekim 1931'de Türkiye'yi ziyaret edebileceğini söylüyordu. Ama yapılan diplomatik yazışmalarla ziyareti öne alındı. Kral Faysal, Avrupa dönüşü değil, Avrupa'ya gitmeden önce Türkiye'yi ziyaret etti. Yanına Başbakan Nuri Sait Paşa ile Maliye Veziri Rüstem Haydar Bey'i de alarak 6 Temmuz'da Türkiye'ye geldi.

Ertesi akşam Atatürk, konuk Irak Kralı onuruna Ankara Palas'ta bir ziyafet verdi ve yemekte şu konuşmayı yaptı:

"Kral Hazretleri,

"Zatı Haşmetanelerini burada, Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezinde selamlamakta bahtiyarım.

"Dostumuz ve komşumuz muhterem Iraklılara ve onun sevilen hükümdarına karşı çok samimi dostluk duyguları ile mütehassis bulunmaktayız. Bu hislerin Türkiye'de ne kadar kuvvetli makes bulduğunu, bizzat, müşahede buyuracaksınız. Ziyaret-i Haşmetaneleri, mevcut dostluk hislerini ve bağlarını şüphesiz çok kuvvetlendirecektir.

"Bütün gayretlerini sulh içinde inkişafa hasreden ve komşularile ve dünyanın bütün milletlerile karşılıklı samimiyet ve müsavat esasları dahilinde iyi geçinmeyi şiar edinen Cumhuriyet Hükümeti, Irak'ın gittikçe artan bir terakki ile huzur içinde mesut ve müreffeh olmasını alaka ile takip ve temenni etmektedir.

"Milletler arasındaki bağların ve alakaların inkişafında pek mühim olan ve tarihin seyrinde daima tesirini gösteren coğrafi, iktisadi amillerden başka, bugünkü karşılıklı menfaatları ve dahili, harici sulh ve sükûn siyasetleri ve münasebetleri de Irak ile Türkiye'yi birbirine yaklaştırmakta ve daha çok dost yapmaktadır. Bu görüş ve anlayışta müşterek olduğumuz kanaatını ifade etmeme müsaadelerini rica ederim.

"Bu samimi kanaat ve hisler içinde sözlerimi bitirirken, huzurlarile hepimize sevinçler veren muhterem misafirimiz Haş-

---

420) ***Atatürk'ün Milli Dış Politikası***, Kültür Bakanlığı, Ankara: 1981, Cilt II, s.195-196, Belge: 22.

metli Kral Hazretlerinin şahsi saadetlerini ve dost Iraklıların refah ve ikbalini temenni ederim."[421]

Atatürk, Türkiye'nin barışçı politikasını vurguluyor ve şartların Türkiye ile Irak'ı birbirlerine yaklaştırdığını ve daha çok dost yaptığını belirtiyordu. Kral Faysal da aynı duygularla Türkiye Cumhurbaşkanına cevap verdi. Şöyle konuştu:

"...Öteden beri kalben arzu eylediğim bu ziyarete ve bilhassa cümlenin takdirini bihakkın kazanmış olan Zatı Devletlerile tanışmaya muvaffak olduğumdan ne derece bahtiyarlık duyduğumu beyana hacet görmüyorum.

"Biz Irak'ta iken Türkiye'nin sulh ve terakki sahasında her gün atmakta olduğu mühim ve şayanı takdir hatveleri (adımları) hakiki bir alaka ve memnuniyetle takip ediyor ve muvaffakıyetle neticelenmekte olduğunu görmekle derin bir sevinç hissediyoruz. Zatı Riyasetpenahilerinin şimdi dinlediğim beliğ sözlerinde buyurdukları gibi birçok sebepler ve amiller dolayısıyla her iki memleketin gittikçe daha dost ve daha samimi olmalarının pek tabii ve hatta zaruri olduğu kanaatinde Zatı Devletlerile tamamile müşterekim. Bu hakikatı beyan etmekle bütün milletimin hissiyatına tercüman olduğuma eminim..."[422]

Atatürk ile Kral Faysal arasında ve ayrıca heyetler halinde yapılan görüşmelerde, başka konular yanında, Türk–Irak sınırında güvenlik ve asayişin sağlanması konusu da ele alındı. 8 Temmuz günü yayımlanan bildiride şöyle deniliyordu:

"Irak Kralı Hazretlerinin Ankara'yı şereflendiren ziyaretleri esnasında Türkiye Reisicumhuru Hazretlerile aralarında müteaddit ve çok samimi mülakatlar olmuştur. Irak Reisi Vüzerası Nuri Sait Paşa Hazretlerile Maliye Veziri Rüstem Haydar Beyefendi de Ankara'ya teşrif etmişlerdir.

"Bu iki Irak devlet recülü ile Başvekil İsmet Paşa Hazretleri ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ve İktisat Vekili Mustafa Şeref Beyefendiler arasında vuku bulan temas ve mülakatlarda iki memleketin iktisadi münasebet-

421) ***Ibid.***, s.197, Belge: 23.
422) ***Ibid.***, s.198, Belge :23.

leri ve tarafeyn tebaasının diğerlerinin ülkesinde ikameti şerai-ti hakkında fikir teatisi yapılmış, Türkiye ile Irak arasında ika-met ve ticaret mukavelenamesi akti için hemen müzakerelere girişilmesi hususunda ittifak hasıl olmuştur.

"Türkiye ile Irak arasında dostluk ve iyi komşuluk rabıtala-rının iki memleketin karşılıklı menfaatlarına ve sulhü sükun si-yasetlerine uygun olduğu hususunda mutabık kalınmıştır.

"Hududun emniyet ve asayişini temin hususunda alınan tedbirlerin samimiyetle tatbik edildiği ve iyi neticeler verdiği iki tarafça memnuniyetle müşahede edilmiştir. Hududun iki tarafında yekdiğeri aleyhine harekete ve teşebbüse müsaade etmemek esasının dikkatle ve sebatla takibi teyit edilmiş-tir."[423]

Kral Faysal'ın Ankara'ya yaptığı ziyaretten sonra Türkiye–Irak ilişkileri giderek gelişti. Bu ilişkileri geliştirmekte Bağdat Elçimizin yararlı ve başarılı hizmetleri görülüyordu. 1935 yılında Elçimiz Tahir Lütfi Tokay'ın emeklilik yaşı doluyordu. Kendisi 1870 yılında doğmuş ve artık 65 yaşına gelmişti, ancak Türkiye'deki hizmet süresi topu topu 17 yıl olduğundan ona emekli maaşı bağlanmasına yetmiyordu. Tahir Lütfi Bey, Mülkiye'den çıktıktan sonra Maarif Nezareti kadrosunda devlet hizmetine girmişti. Ama, bir süre sonra meşrutiyetçi düşüncelerinden dolayı yurtdışına gitmek durumunda kalmıştı. Doğum yeri olan Bulgaristan'a dönmüş, Bulgar Sobranyasına mebus seçilmiş, sonra Sofya Elçiliğimizde tercüman olarak görev yapmıştı. Ama bütün o yılları şimdi Türkiye'de emekliliğine sayılmıyordu. O zamanki mevzuatımıza göre, hizmet süresi 20 yıldan az olanlara emeklilik maaşı bağlanamıyordu.

Bu durumda Tahir Lütfi Bey, 5 Haziran 1935 günü Başbakan İsmet İnönü'ye başvurdu ve görev süresinin uzatılmasını istedi. Şunları yazdı:

"...Malum olduğu üzere hizmeti 20 yıldan aşağı olanlar en az bir tekaüt maaşı almaktan bile mahrumdurlar. Bu cihetle ben ve küçük yaştaki çocuklarımla beraber bütün ailem pek zor ve sıkıntılı bir hale düşmüş olacağız.

---

423) ***Ibid.*** s. 199, Belge: 24.

"Şimdiye kadar on sene elçilik etmiş ve şeflerimin emniyetini kazanmış ve rejime yürekten bağlı olarak hizmete çalışmış bir memurun, en küçük tekaüt maaşından bile mahrum bırakılmasına, adalet ve merhametinizin ve ideal bir çocuk babası olarak, babalık duygularınızın razı olmayacağına emin olarak, kanun çerçevesi içinde benim bu hizmette bir müddet daha devamıma müsaade buyurmanızı sizden var yüreğimle dilerim.

"Malum olduğu üzere, tekaüt yaşını bitirmiş olan memurların beş sene daha, Heyeti Vekile kararıyle, istihdamına kanun müsaade etmektedir. Bu kanun hükmüne dayanarak, hiç olmaz ise hizmet müddetimin 20'ye yetişmesi için (her sene ayrı karar ile) daha üç sene istihdamıma karar verilmesine müsaade buyurmanızı dilerim..."[424]

Tahir Lütfi Tokay, bu konuda Atatürk'e ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a da başvurmuş. Bu başvurular da dikkate alınarak Bağdat'taki görev süresi uzatılmıştır. Bakanlar Kurulu, 20 Haziran 1935 günü şu kararı kabul etmiştir:

"Eylül 935 tarihinde 65 yaşını tamamlayacağından dolayı tekaüt edilecek olan Bağdat Elçisi Tahir Lütfi'nin, iktidar ve ihtisasından bir müddet daha istifade edilmek üzere, 1683 sayılı Askeri ve Mülki Takaüt Kanununun üçüncü maddesinin A fıkrasına göre yaş kaydından istisna edilerek yukarıdaki tarihten itibaren bir sene daha çalıştırılması, Hariciye Vekilliğinin 18.6.935 tarihli... tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 20.6.935'de onanmıştır."[425]

Ondan sonraki yıllarda da Tahir Lütfi Tokay'ın görev süresi, yıldan yıla uzatıldı ve kendisi 1 Eylül 1939 tarihinde, 69 yaşında emekliye ayrıldı.[426]

---

424) ***DBA– Sicil No. 165***: Bağdat Elçisi Tahir Lütfi Bey'den İsmet İnönü'ye yazı. 5.6.1935.

425) ***ibid.***: 20.6.1935 tarihli ve 2/2847 sayılı kararname.

426) ***Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*** adlı kitapta (cilt III, s.523) Tahir Lütfi Tokay'ın 31 Temmuz 1935'de yaş haddinden emekliye ayrılmış olduğu yazılmaktadır ki yanlıştır. Ayrıldığı tarih, 1 Eylül 1939'dur. Yine aynı yerde Tokay'ın çocukları yoktu deniyor ki o da yanlıştır. Sicil dosyasındaki kayıtlara göre Tokay'ın 1917 doğumlu Şermin ve 1927 doğumlu Özdemir adlı iki çocuğu vardı.

Bağdat Elçimiz göreve devam etti ve onun zamanında Türkiye–Irak ilişkileri de gelişmeye devam etti. 1937 yılında bu ilişkiler en iyi düzeye ulaştı. O yıl, Türkiye ile Irak arasında ilk defa Dışişleri Bakanları düzeyinde karşılıklı ziyaretler yapıldı. 26 Nisan'da Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El Asil Ankara'ya geldi. Resmi törenle karşılandı. Cumhurbaşkanı Atatürk ve Başbakan İsmet İnönü tarafından kabul edildi. Onuruna verilen resmi yemekte Dışişleri Bakanı Dr. Aras şöyle konuştu:

"...Ankara'yı ziyaret etmek suretiyle izhar buyurmuş olduğunuz nezaket ve muhaleset iki dost memleketimiz arasında mevcut samimi dostluk münasebatının yeni bir tezahürü olduğu cihetle bizi çok memnun etmiştir...

"Tarihi mukadderatın, coğrafi vaziyetin tabii ilcası olarak birbirlerine pek yakın yaşamış milletlerimiz... yekdiğerlerini takdir ederek sevmek fırsatını bulmuşlar ve memleketlerimizin takib ettiği sulh siyaseti gaye itibariyle aynı olduğu cihetle aramızda bugünkü dostluk ve yakınlık teessüs etmiştir...

"Genç ve dinç komşumuz Irak'ın yakın şarkta sulhu selamet ve kardeşliğin temin ve tarsini uğrunda diğer dost devletlerle mesai teşriki sahasındaki yer ve kendisine terettüp eden vazifenin ehemmiyeti derkârdır.

"Bu önemli dava yolunda hepimizin sarfettiği mesainin peyderpey semerelerini iktitaf edeceğimizi (meyvesini toplayacağımızı) düşünmekle hakiki bir zevk duyuyor (um)..."[427]

Bu konuşmadan anlaşıldığına göre, Türkiye ile Irak, ikili işbirliğinden bölgesel işbirliğine gitmekte, Yakın Doğu'da barış ve kardeşliği pekiştirmeye doğru yönelmektedirler. Daha açıkçası, Saadabad Paktı'nın son hazırlıklarını yapmaktadırlar. Konuk Irak Dışişleri Bakanı da yaptığı konuşmada bu konuya şöyle parmak basıyor:

"...Yakın şarkta ve beynelmilel hayatta sulhü selameti ideal olarak tanıyan memleketim, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu gaye uğrundaki mesaisini nazarı takdir ve hürmetle takip etmiş

427) ***Ayın Tarihi,*** Ankara, Mayıs 1937, No. 41, s.105.

ve zatı devletlerinin işaret buyurdukları gibi bu hususta kendi hissesine isabet edecek mesaiyi ifaya daima azimkâr bulunmuştur ve bulunacaktır..."[428]

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, "demir tavında dövülür" dercesine, iki ay sonra Irak Dışişleri Bakanının ziyaretine cevap verdi. İktisat Vekili Celal Bayar ile birlikte, 18–26 Haziran günleri Bağdat'ı ziyaret etti. Türkiye, batıda Balkan Paktı'nın öncülüğünü yapmış olduğu gibi, doğuda da Irak, İran ve Afganistan ile bölgesel işbirliğini geliştirme işinde başı çekiyor, Saadabad Paktı'nın son hazırlıklarını yapıyordu.

Dr. Aras, Bağdat'ta, Irak Kralı Gazi I, Başbakan Hikmet Süleyman tarafından da kabul edildi. Dışişleri Bakanı Naci El Asil ile uzun görüşmeler yaptı. Görüşmeler sonunda yayımlanan resmi bildiride, ikili ilişkilerin "pürüzsüz" olduğu belirtildi: *"Gayet samimi bir sulh içinde cereyan eden bu mülakatlarda iki taraf, Türkiye–Irak münasebetlerinin derin ve pürüzsüz bir muhalefet dairesinde... gittikçe daha ziyade inkişaf ettiğini görmekle büyük bir memnuniyet duymuşlardır"* dendi.

Aynı bildiride, kardeş komşu ülkelerle işbirliği konusuna da şöyle değinildi:

"Keza, iki taraf... komşuları olan kardeş milletlerin siyasetinde daimi bir muhaleset (dostça geçinme) ruhunun hâkim olmasına ve bu yolda kendi aralarında karşılıklı yardımın inkişafına matuf siyasetlerinin birbirlerine tamamen mutabık olduğuna kanaat etmişler(dir)."

Tevfik Rüştü Aras'ın Bağdat ziyaretinden hemen sonra, Türkiye, Irak, İran ve Afganistan Dışişleri Bakanları Tahran'da toplandılar ve Saadabad Paktı'nı imzaladılar. Bu paktın hazırlanmasında, Tahran Büyükelçimiz Enis Akaygen'in ve Bağdat Elçimiz Tahir Lütfi Tokay'ın da çok emekleri geçmiştir.

Tokay, Bağdat'ta on yıl Türkiye'yi başarıyla temsil ettikten sonra, 1 Eylül 1939'da emekliye ayrıldı ve 26 Ağustos 1942'de Ankara'da vefat etti. 72 yaşındaydı.

---

428) ***Ibid.***, s.106.

XVII

CEVAT EZİNE

Balkan ülkeleriyle ilişki kuruyoruz. Cevat Bey'i Bükreş'e tayin ediyoruz. 24.4.1923

Hüseyin Rauf Orbay

*

Romanya ile Türkiye arasındaki ilişkiler daima dostça olmuştur.

Romanya Kralı

*

Türk Hükümeti de Türk– Yunan ilişkilerinin gittikçe iyileşmesini ve karşılıklı güvene dayanarak iki ülkenin barış nimetlerinden yararlanmalarını arzu etmektedir. 6.8.1925

Kemal Atatürk

*

Bundan yüz elli sene evvel Lehistan Kralı gene bu sarayda bir Türk Elçisini kabul etmişti. Ben de bugün orada Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk büyükelçisi olarak zatı âlinizi kabul etmekle mesrurum.

Ignace Mosciski
Polonya Cumhurbaşkanı

Balkanlar'da Bir Cumhuriyet Elçisi

Türkiye Cumhuriyeti'nin Bükreş'e ve sonra Atina'ya gönderdiği ilk elçi Cevat Bey'dir. Soyadı yasasından önce vefat ettiği halde, kitaplarda adı Cevat Ezine diye geçer.

Cevat Bey, imparatorluktan miras cumhuriyet elçilerimizden biridir. Meslekten diplomattır. Gençliğinde çeşitli başkentlerde, bu arada Petersburg'da da kâtip olarak görev yapmış. 11 Temmuz 1914'te, Sırbistan'ın başkenti Belgrad'a Osmanlı Elçisi olarak atanmış. Bu atanma, tam Birinci Dünya Savaşının çıktığı günlere rastlıyor. Osmanlı devleti, bu büyük savaşa girince 1 Kasım 1914'te Sırbistan'la ilişkilerini kesiyor ve Belgrad Elçimiz Cevat Bey, elçilikteki bütün çalışma arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'a dönüyor. Belgrad Elçiliğimiz kapanıyor. Cevat Bey'in bu ilk elçiliği topu topu üç buçuk ay kadar sürüyor.

1920 sonunda Cevat Bey'i Bern'de Osmanlı Elçisi olarak görüyoruz. Bern'e 8 Aralık 1920'de gitmiş ve iki yıla yakın bir süre orada görev yapmış. Bu defa 1 Kasım 1922'de Osmanlı saltanatı kaldırılınca, Osmanlı Hükümeti ve dolayısıyle Bern'deki Osmanlı Elçiliği de sona eriyor. Cevat Bey açıkta kalıyor.

Ondan sonra Cevat Bey, Ankara Hükümetinin bir diplomatı olarak görev yapmaya başlıyor. Lozan Konferansı günlerinde kendisine bir özel görev veriliyor. Başbakan Hüseyin Rauf Bey, 14 Ocak 1923 günü, Lozan'da İsmet Paşa'ya gizli olarak şunları yazıyor:

"Fransızların harekâtı dolayısıyle Almanya siyaseti hakkında mahremane tetkikatta bulunarak (gizlice araştırma yaparak) neticesini size bildirmek üzere, Gazi Paşa ile bilistişare, mülga Bern Sefirliğinde bulunan Cevat Beyi sureti mahsusada memur kıldık (özel olarak görevlendirdik) ve keyfiyeti Paris Mümessilliğimiz vesateti (aracılığı) ile kendisine yazdık. Bera–i malumat arzolunur."[429]

Lozan Barış Konferansının yeniden toplandığı günlerde, Nisan 1923'te, hükümetimiz Balkan ülkeleriyle siyasi ilişki kurmaya

429) Bilâl N. Şimşir, ***Lozan Telgrafları, I***, s. 382, No. 342.

başlıyor ve bu çerçevede Cevat Bey'i Bükreş'e göndermeye karar veriyor. 24 Nisan 1923'te, Başbakan Hüseyin Rauf Bey, Lozan'da bulunan İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta, *"Balkan ülkelerile ilişki kuruyoruz. Cevat Bey'i Bükreş'e tayin ediyoruz. Sırbistan'a da bir temsilci göndermek için girişimleri sürdüreceğiz"* diyordu.[430] Bu girişimleri Cevat Bey'in de yapabileceğini ekliyordu. Cevat Bey, Bükreş'te göreve başladıktan sonra, gizlice Belgrad'a da geçecek ve Sırbistan ile Türkiye arasında normal diplomatik ilişki kurulması için girişim yapacaktı.

Cevat Bey, 3 Mayıs 1923'te Bükreş'te göreve başladı. Birinci Dünya Savaşında kesilmiş olan Türkiye-Romanya ilişkileri henüz normale dönmemişti. Lozan Barış Antlaşması yapılmadığı için, Cevat Bey, Romanya'da elçi veya büyükelçi olarak değil, ancak mümessil unvanıyla görev yapıyordu.

O tarihlerde Sırbistan'da henüz bir temsilcimiz yoktu. Bükreş Mümessilimiz Cevat Bey, arasıra Belgrad'a da gidiyor, Sırp makamlarıyla görüşmeler yapıyor ve Ankara'ya (ve Lozan'a) yararlı bilgileri yetiştiriyordu. Cevat Bey, haziran başlarında Belgrad'a gitti, Sırp Dışişleri Bakanı ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede, Osmanlı borçlarının paylaştırılması yüzünden, Yugoslavya'nın. Lozan Barış Antlaşmasını imzalamayacağını da öğrendi. Ama Yugoslavya, antlaşmayı imzalamadan da Türkiye ile normal diplomatik ilişki kuracakmış. Cevat Bey'in Belgrad'dan verdiği bu bilgiler hemen Lozan'da İsmet Paşa'ya ulaştırıldı.[431]

Bükreş Mümessilimiz Cevat Bey, 11 Haziran 1923'te Sırbistan Kralı ile bir görüşme yaptı. Osmanlı borçları, daha doğrusu borç faizleri veya kuponlar yüzünden, Lozan'da barışın yapılamaması tehlikesini kralın dikkatine getirdi. Kral, *"para işinden dolayı barışın suya düşmesinin bir cinayet olacağını"* söyledi... Bu haber de Ankara'dan Lozan Konferansındaki baş delegemiz İsmet Paşa'ya iletildi.[432] O günlerde Bükreş Mümessilimiz, Romanya'nın

---

430) Bilâl N. Şimşir, ***Lozan Telgrafları, II (Şubat-Ağustos 1923)***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1994, s.16 ve 212.

431) ***Ibid.***, s.79 ve 406.

432) ***Ibid***, s.87 ve 430-431.

Cevat Ezine

yanı sıra Sırbistan'da da görevliymiş gibi iş gördü, hatta bütün Balkanlarla ilgili yararlı bilgiler sağladı.

Bükreş'te, yaklaşık bir yıldır mümessil olarak görevini sürdürmekte olan Cevat Bey, Lozan Barış Antlaşması yürürlüğe girince, 19 Mart 1924 günü Romanya nezdine tam yetkili ortaelçi olarak atandı. 22 Mayıs'ta Romen Kralına törenle güven mektubunu sundu. Bunu Ankara'ya şöyle rapor etti:

"...Yevm-i mezkûrde suret-i mahsusada gönderilen saltanat arabasile ve bir yaver refakatinde, diğer bir arabada sefaret heyeti olduğu halde saraya azimet olundu. Saraya muvasalatımızda İstiklal Marşımız çalındı ve bir müfreze-i askeriye resmi selam ifa etti ve Saray Müşiri ve Nazırı ve Teşrifat Reisi, yaverler ve sair erkân tarafından istikbal ve Hariciye Nazırı Mösyö Duca da hazır bulundular. 'Reisicumhur Hazretleri tarafından Nezdi Haşmetanelerine Ortaelçi olarak tayin edildiğimi mübeyyin itimatnameyi yed-i kralilerine tevdi etmekle mübahi bulunduğumu' beyan ederek itimatnameyi takdim ettim ve berveçhi âti ifadatta bulundum.

" 'Reisicumhurumuzun itimad ve teveccühile deruhte etmiş olduğum vazifeyi âliyeyi layıkıyle ifa edeceğime ve Romanya ile Türkiye arasındaki revabıtı takviye hususunda vaki olacak mesaimin müntic-i muvaffakiyet olacağına (çalışmamın başarıyla sonuçlanacağına) Bükreş'te geçirdiğim bir senelik müddet zarfındaki tecrübe bir zıman-ı kavi teşkil etmektedir. Memleketlerimiz arasında mevcut olan dostluk bilhassa aradaki mefkûre birliğinden ve hakk-ı tebaa ve istikbal uğrunda ve sulh ve mesalemet sahasında her iki taraftan sarfedilen mesainin müşareketinden neş'et etmektedir. Aynı mefkûrelere vasıl olmak için yanyana yürüyen iki komşu memleket halkı kendilerini birleştiren rabıtaları takviye ve mütekabil haslet ve kabiliyetlerine nüfuz ve kesb-i ıttıla suretile yekdiğerini takdir edeceklerdir.'

"Kral Hazretleri bilmukabele 'İtimatnamemi kemal-i haz ve sürur ile telakki ettiklerini ve nezdlerine Fevkalade Murahhas ve Ortaelçi tayin edildiğimin kendilerince bilhassa bâisi memnuniyet bulunduğunu' beyandan sonra, 'Romanya ile Tür-

kiye arasındaki münasebatın daima dostane geçmiş olduğunu ve Harb-i Umumi dolayısile muvakkat bir tevakkufa duçar olan bu münasebatı muhadenetkâranenin fimabad eskisinden daha samimi bir surette takviyepezir olacağına itimatları mevcut olduğunu ve iki memleket beyninde daimi ihtilâflı bir mesele bulunmadığını ve menafimizin müşterek olduğunu' samimi kelemat ve tabirat ile ifade ve hakk-ı âcizanemde izhar-ı tevecc üh eylediler.

Badehu sefaret heyetinin bulunduğu diğer salona geçildi. Kral Hazretlerine rüfekamı takdim ettim. Kendilerine ayrı ayrı bezl-i iltifat ettiler.

"Saraydan çıkarken yine İstiklal Marşıyla ve aynı merasimle teşyi edildik ve müfreze-i askeriye tarafından selamlandık. Saraya giderken ve gelirken güzergâhımızda toplanan halkın tezahüratı pek dostane ve samimane idi.

"Bilvesile arz-ı ihtiram eylerim Efendim Hazretleri."[433]

Cevat Bey'in Romen Kralına güven mektubunu sunmasıyla, Birinci Dünya Savaşı'nda kesilmiş olan Türkiye-Romanya ilişkileri yeniden normale döndü.

Romanya ile Türkiye arasında normal diplomatik ilişkileri yeniden başlatan Cevat Bey, Şubat 1925'te Bükreş'ten Paris'e atandı. 6 Şubat 1925'te güven mektubunu Fransa Cumhurbaşkanına sundu. Ama, yerine bile ısınamadan Paris Büyükelçiliğini Türkiye'nin "ağır topu" Fethi Beye (Okyar) bıraktı. 13 Mart 1925'te Paris'ten ayrılan Cevat Bey, yine Balkanlar'a döndü. Paris'teki görevi topu topu 35 gün kadar sürdü (6 Şubat - 13 Mart 1925).

Cevat Bey, Nisan 1925'te Atina'ya atandı. Atatürk'ten Yunan Cumhurbaşkanı Amiral Coundouriotis'e hitaben yazılan güven mektubu 7 Nisan 1925 tarihlidir. Burada Atatürk, Büyükelçi Cevat Bey'in ortaelçi olarak Atina'ya atandığını belirtmektedir. Aynı zamanda Yunanistan da Mösyö Arguropoulos adlı bir diplomatını Ortaelçi payesiyle Ankara'ya atadı. Her iki elçinin aynı gün güven mektuplarını sunmaları üzerinde de görüş birliğine varıldı. 6 Ağustos 1925 günü, Yunan Elçisi Arguropoulos Çankaya Köşkünde

433) ***DBA- Müt.2/94:*** Bükreş Elçiliğinden Dışişlerine yazı. 24.5.340 (1924), No.691/368.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'a güven mektubunu sunduğu saatte, Türkiye Elçisi Cevat Bey Atina'da güven mektubunu Yunan Cumhurbaşkanı Coundouriotis'e sundu.

Güven mektubunu sunarken, Cevat Bey, Fransızca olarak, şu kısa konuşmayı yaptı:

"Sayın Cumhurbaşkanı,

"Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin beni nezdinize Fevkalade Murahhas ve Ortaelçi olarak tayin eden güven mektubunu ekselanslarına sunmakla onurlanırım.

"İki komşu ülke arasında diplomatik ilişkilerin yeniden başlamasından sonra Türkiye'nin ilk temsilcisi olarak buraya atanmaktan pek onurlanmış olarak, ekselanslarına şu güvenceyi vermek isterim ki, buradaki bütün çabalarım, bu ilişkileri geliştirmeye, gittikçe daha samimi hale dönüştürmeye ve karşılıklı güvene dayandırmaya yönelik olacaktır.

"Ekselanslarının ve (Yunan) Cumhuriyet hükümetinin hayırhah desteklerini benden esirgemeyecekleri umuduyla, Elen milletinin refah ve mutluluğu hakkındaki en iyi dileklerimi kabul buyurmalarını ekselanslarından dilerim."[434]

Yunan Cumhurbaşkanı da aynı uzunlukta bir konuşmayla Türkiye Elçisine cevap verdi. İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştiğini görmek istediğini bildirdi. Bu uğurdaki çalışmalarında Elçimiz Cevat Bey'e destek vereceklerini söyledi.

Öte yandan, aynı gün, aynı saatlerde Ankara'da, Yunan Elçisi Arguropoulos da güven mektubunu Atatürk'e sunarken, aynı uzunlukta, benzer bir konuşma yapıyordu. İki ülke arasında, karşılıklı güvene dayanan ilişkileri geliştirmekten söz ediyordu. Bu yapılabilirse barışın nimetlerinin de geliştirilebileceğini söylüyordu. Atatürk de Yunan Elçisine aynen şöyle karşılık veriyordu:

"Türkiye ile Yunanistan arasında münasebat-ı hasenenin takviyesi hususunda vaki olan beyanatınızdan memnun oldum.

---

434) ***DBA-Müt.3/94***

"Türkiye Hükümeti dahi bu münasebatın gittikçe daha iyileşmesini ve mütekabil bir itimada istinat ederek iki memleketin böylece sulh nimetlerinden istifade eylemesini arzu etmektedir.

"İki memleket münasebatının inkişafına matuf mesainizde benim müzaheretime ve Hükümeti Cumhuriye'nin muaveneti ne mazhar olacağınıza şüphe yoktur. Bu mesainizde hüsnü muvaffakıyetinizi diler ve Yunanistan'ın saadet ve refahı hakkında samimi temennilerimi beyan eylerim."[435]

Türkiye–Yunanistan arasındaki normal diplomatik ilişkiler, böylece yeniden kuruldu. Cevat Bey, bu ilişkilerin en zor döneminde Atina'da görev yaptı. Türkiye ile Yunanistan arasında, yıllarca süren kanlı savaşlardan sonra, kökleşmiş güvensizlik duyguları vardı. Savaşın ızdıraplarını unutturup karşılıklı güven yaratmak gerekiyordu. Sonra, çözüm bekleyen pek çok ortak sorun vardı. Bunlar çetin sorunlardı. Ahali mübadelesi gibi, Lozan Antlaşmasının pürüzleri gibi. Bunları teker teker bir çözüme kavuşturmak hiç de kolay iş değildi...

Cevat Bey, Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya arasındaki ilişkileri yeniden başlattığı gibi, Yunanistan ile de tekrar normal ilişkileri kuran elçimiz oldu. Bu ağır ve şerefli görevi başarıyla yürüttü. Atina'da dört yıl kaldı. Bu dört yıl içinde Türk–Yunan ilişkileri düşmanlıktan dostluğa doğru gelişti. 1920'lerde düşmanlıktan çıkmaya başlayan ikili ilişkiler 1930'larda dostluğa dönüşecekti. Bu gelişmede Cevat Bey'in büyük emekleri vardır.

Cevat Bey. 1929'da Atina Ortaelçiliğinden Tokyo Büyükelçiliğine atandı.

Şarap Uzmanı

Şarap, seçkin sofraların vazgeçilmez içkisi. Hele diplomatik yemekler şarapsız hiç olmaz. Olsa bile, Hoca'nın kar helvası gibi olur. Eski diplomatlar şarap konusunda çok iddialı imişler. Zaman zaman kendi aralarında yarışa bile girerlermiş. Şaraptan en iyi kim

435) ***DBA–MÜT. 6/3 ve Ayın Tarihi,*** Ağustos 1341 (1925), No.17, s.455.

anlar, en iyi şarapları kim ikram eder? Bunlar, birer iddia konusu yapılabilirmiş.

Cevat Bey (Ezine) imparatorluk Hariciyesinden cumhuriyete devredilmiş, az sayıdaki elçilerimizden biridir. Eski diplomasi alışkanlıklarını, protokollerini iyi bilirmiş. Tabii şaraptan da iyi anlarmış. Cevat Bey'in Atina'da bulunduğu sırada, büyük devletlerden birinin oradaki elçisi değişmiş. Giden elçinin yerine zengin, iddialı ve aristokrat bir elçi atanmış. Yeni elçi, gelirken, aşçısını, baş sofracısını da yanında getirmiş. Onun elçiliğinden çıkarılıp serbest kalan yetenekli eski maître d'hôtel'ini de Cevat Bey kendi hizmetine almış.

Yeni elçi, güven mektubunu sunmuş, Türk elçisine de nezaket ziyaretinde bulunmuş. Cevat Bey, usulden olduğu için, yeni gelen meslektaşı onuruna bir akşam ziyafeti düzenlemiş. Kusursuz bir sofra hazırlatmış. Fransız menşeli şaraplarını da özenle seçmiş.

Yeni elçi, sofrada, biraz da görgüsüzce iddiasını sergilemekte gecikmemiş. Beyaz şarabı koklamış, bir yudum almış, ağzında tartmış, değerlendirmiş ve hemen şarabın adını ve yılını, zevk ve takdirle açıklamış. Cevat Bey, hayret içinde! Sofradaki öteki elçiler de yeni koleglerini hayranlıkla izliyorlar. Yeni elçi, hava basmaya devam ediyor; kırmızı şarabı da koklayıp yudumluyor ve tam doğru olarak tanımlıyor. Hayret! Şampanya için aynı şey. Cevat Bey şaşırmış ve de buna bir mim koymuş. Bunun altında kalmayacaktır elbet.

Birkaç zaman sonra yeni elçi, Türk meslektaşına karşılık yemek verecek. Eski Osmanlı Elçisi Cevat Bey kaçın kurasıdır, altta kalır mı hiç? Bu gösteriş düşkünü aristokrat elçiyi en iddialı olduğu yerinden vurup mat etmek için bir kurnazlık düşünür. "Maître d'hôtel"ini çağırır ve ona bir gizli görev verir. Bir süre önce çalıştığı elçiliğe gidecek, orada, ertesi akşam verilecek yemekte çıkarılacak şarapların ve şampanyanın markalarını, yıllarını el altından öğrenecek. Baş sofracı istenen bilgileri kolaylıkla sağlayıp elçimize getirir.

Ertesi akşam yeni elçinin sofrasında gösteri başlar. Şeref konuğu olan Cevat Bey, beyaz şarabı alır, burnuna götürür, şöyle bir koklar, bir yudum alır, ağzında sağa sola götürür, bilgiç bir edayla dudaklarını hafiften şıpırdatır ve şıp diye teşhisini koyar:

"En bon connaisseur Chassagne-Montra-chet. Şu nefis balıklar için yerinde ve pek mükemmel."

Ev sahibi elçinin gözleri fal taşı gibi açılır. Hayret ki ne hayret. Türk Elçisi nasıl da tam olarak bildi. Arkadan *foie gras* geliyor. Cevat Bey, gelen şaraba, neşeyle hemen,

"Château d'Yquem" diyor ve on ikiden vuruyor. Ev sahibi büsbütün şaşırıyor.

Av eti ile *"Ünlü Burgonya şarabı Savigny."*

Yine tam isabet. İnanılır gibi değil. Ev sahibinin neredeyse dili tutulacak! Âdeta beklenmedik bir tokat yemiş gibi şaşkın. Ne diyeceğini bilemiyor. Yutkunuyor, gözlerini kırpıştırıyor. Pür dikkat Türk meslektaşına bakıyor. Derken, nihayet şampanya geliyor. Bizimki için bunu bilmek de bir şey mi! Cevat Bey, son darbesini indiriyor ve hiç tereddütsüz,

"Taittinger şampanyası" diyor.

Ev sahibi yeni elçi, artık dayanamıyor. Görüyor ki, el elden üstün. Bükemediği bileği öpecektir. Türk Elçisi önünde şapkasını çıkarıp saygıyla eğilmekten başka yapacak bir şey kalmamıştır. Hiç değilse mertlik bende kalsın demek ister gibi, şampanya kadehini eline alıyor, diplomatça ayağa kalkıyor ve sofradaki davetlileri, *"dünyanın en büyük içki connaisseur'ü"* Cevat Bey şerefine kadeh kaldırmaya çağırıyor:

"Ben kendimi içkiden anlar sanırdım. Şimdi hocamı buldum." diyor.[436]

Balkan Treninde Son Yolculuk

Cevat Bey, Atina Elçiliğinden sonra, 7 Nisan 1929'da Tokyo Büyükelçiliğine atandı. Bir buçuk yıl kadar orada kaldı. Bu arada Polonya ile ilişkilerimiz büyükelçilik düzeyine yükseltildi ve Cevat Bey'in Varşova Büyükelçiliğine atanması kararlaştırıldı.

---

436) Feridun Cemal Erkin, ***Dışişlerinde 34 Yıl. Anılar –Yorumlar. I. Cilt,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara:1980, s.18.

O dönemde yeryüzünde büyükelçiliklerin sayısı pek azdı. Türk diplomatik misyonlarının da çoğu elçilik veya ortaelçilik düzeyindeydi. Büyükelçilik düzeyinde temsilcilik açmak çok istisnai, çok ayrıcalıklı bir şeydi. Pek az sayıdaki ülkeyle büyükelçilik düzeyinde ilişkimiz vardı. Ancak büyük devletlere veya çok özel ilişkilerimiz olan dost ülkelere büyükelçi atanıyordu. 1930 yılında, Varşova Elçiliğimizin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesi düşünülmüş, ama o zaman bu iş yapılamamıştı. Ancak 1931 sonlarına doğru bu düşünce gerçekleştirilebildi ve Cevat Bey, 11 Ekim 1931 günü, Varşova'ya, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk büyükelçisi olarak atandı. Bu atama, hem Polonya'ya karşı büyük bir dostluk jestiydi, hem de Cevat Bey için bir onurdu.

Büyükelçi Cevat Bey, 2 Ocak 1932 günü, Polonya Cumhurbaşkanı Ignace Mosciski'ye törenle güven mektubunu sundu. Polonyalılar bu törene olağanüstü önem verdiler. Büyükelçimiz, Polonya Cumhurbaşkanının otomobiliyle büyükelçilikten alındı. Büyükelçilik personeli de diğer iki arabaya bindiler. Cevat Bey ile Protokol Müdürünün bindiği makam otomobilinin önüne elli suvari, arkasına da elli suvari dizildi. Hep beraber gösterişli biçimde Varşova sokaklarından geçilip saraya gidildi. Sokaklarda büyük bir kalabalık birikmişti. Varşova halkı Türk Büyükelçisini dostça selamlayıp alkışladı. Normal hallerde, güven mektubunu sunma törenlerinde, Cumhurbaşkanının yanında sadece Dışişleri Bakanı bulunur. Cevat Bey için yapılan törende ise bütün Polonya kabinesi Cumhurbaşkanının yanında hazır bulundu. Cevat Bey,

"Bu kabil merasim esnasında nazırlardan yalnız bir veya iki kişinin Reisicumhur nezdinde hazır bulunması müteamil (teamülden) iken, bendenizin esnayı kabulümde Başvekil de dahil olduğu halde bütün kabine erkânı ispat-ı vücut etmişler ve bu suretle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk büyükelçisine karşı ifa olunan merasime daha çok ehemmiyet ve tantana vermek istemişlerdir," diyor ve ekliyor:

"Zaten Lehistan (Polonya) Hükümetinin bu arzusu, Varşova'ya geldiğim günden beri hakkımda gösterilen cemilekâne muamalat ile tezahür etmektedir. Diğer taraftan, saraya azimetimiz esnasında seyir için güzergâhta toplanan halk da ay-

rıca bizi selamlamak ve samimi jestlerde bulunmak suretiyle millet ve hükümetimiz hakkında muhabbetini göstermiştir."[437]

Cevat Bey, güven mektubunu sunarken, güzel bir nutuk söyledi. "Yeni Türkiye'nin, yeniden kurulmuş olan Polonya'da ilk büyükelçisi" olmak onurundan dolayı pek mutluydu. Bütün çabasını, zaten pek güzel olan Türkiye–Polonya ilişkilerini daha da pekiştirmek için harcayacaktı. Türkiye, Polonya'ya karşı eski dostluk bağlarıyla bağlıydı; yeni bağımsız Polonya'nın hızlı gelişmesini de hayranlık ve takdirle izliyordu. Kendisi de büyük Polonya milletine karşı derin sempati besliyordu ve bu olumlu ortamda görev yaparken Sayın Polonya Cumhurbaşkanının desteğine güvenebileceğini umuyordu.

Polonya Cumhurbaşkanı Mosciski de aynı güzellikteki bir konuşmayla Cevat Bey'e karşılık verdi. Türk ve Polonya misyonlarının, karşılıklı olarak büyükelçilik düzeyine çıkarılmasıyla, zaten pek iyi olan dostluk ilişkilerine ivme kazandırmıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk büyükelçisi, Polonya'da büyük memnuniyetle kabul görecekti. Eski yüzyıllarda Türkiye, Polonyalı yurtseverlere, göçmenlere ve şairlere kanat germiş, kucak açmış ve konukseverlik göstermişti. O zamandan beri dostluğumuz gelişmişti. Şimdi yeni dönemde de Türkiye ve Polonya daha sıkı işbirliği yapacaklardı. Polonya Cumhurbaşkanı ve Hükümeti, Türkiye Büyükelçisine her zaman destek olacaklardı...[438]

Polonya Cumhurbaşkanı, bu konuşmadan sonra büyükelçimizi, özel çalışma odasına buyur etti. Başbakan ve bütün kabine üyeleri de orada toplandılar. Büyükelçiliğimiz personeli de çağrıldı ve Cumhurbaşkanına takdim edildiler. Cumhurbaşkanı, *"Bundan yüz elli sene evvel Lehistan Kralı gene bu sarayda bir Türk Elçisini kabul etmişti. Ben de bugün burada Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk büyükelçisi olarak zatı âlinizi kabul etmekle mesrurum"* dedi.

---

437) ***DBA–Müt. Cevat Bey'in Varşova Büyükelçiliği. 1932***: Varşova Büyükelçiliğinden Dışişlerine yazı. 2.1.1932. No.37/5.

438) ***Ibid***. 2.1.1932 günlü, 37/5 sayılı yazı ekleri konuşma metinleri.

Cevat Bey, bunları anlattıktan sonra, raporunu şöyle düğümlüyor.

"Şahsi intiba ve kanaatim, Lehlilerin (Polonyalıların), Hükümet-i Cumhuriyemizce Varşova'ya bir büyükelçi gönderilmiş olmasından pek memnun ve müftehir bulundukları merkezindedir."[439]

Büyükelçi Cevat Bey de, Türkiye'nin Varşova'da ilk büyükelçisi olmaktan pek mutlu, pek kıvançlıydı. O tarihte Varşova'da yalnız üç ülkenin büyükelçisi vardı: Fransa, İngiltere ve Türkiye. Diğer bütün devletlerin temsilcileri, ya elçi, ya da ortaelçi payesindeydiler. Koskoca Varşova'da, üç seçkin kişiden biri olmak, onur verici, gurur verici bir ayrıcalıktı ve dikkatleri çekiyordu.

Türkiye Büyükelçisi Cevat Bey, bu üstün ve seçkin görevin hakkını veriyor, Türkiye Cumhuriyeti'nin saygınlığını yükseklerde tutuyordu. Güven mektubunu sunduktan az sonra, 20 Ocak 1932 günü, Varşova'da görkemli bir davet verdi. Polonya'nın bütün bakanlarını, asker - sivil bütün kalburüstü görevlilerini ve Varşova'daki bütün yabancı diplomatik temsilcileri topladı. Türk Büyükelçisinin bu büyük daveti, Polonya'da ses getirdi. Varşova gazeteleri, Türk Büyükelçisinin davetine geniş yer ayırdı ve davete katılanların tam listesini yayımladılar. Cevat Bey, bu davetini Ankara'ya şöyle rapor etti:

"Burada teamülden olduğu veçhile, her büyükelçi, Reisicumhura itimatnamesini takdim ettikten sonra, Başvekil ve Heyet-i Nüzzar (Nazırlar Heyeti, yani Bakanlar Kurulu) başta olduğu halde mülki ve askeri bilcümle Leh erkânı (Polonyalı ileri gelenler) ve mali ve iktisadi müessesat heyetleri ve Varşova'da bulunan bütün süferayı ecnebiye (yabancı elçiler) ve ecnebi sefaret heyetleri kamilen ve müçtemian zevceleriyle birlikte ve resmi üniformalarını labis (giymiş) ve nişanlarını hamil oldukları halde büyükelçinin mensup olduğu Devlet Sefarethanesine muayyen bir günde giderek mumaileyhe suret-i resmiyede takdim olunurlar. Takdim merasimi şu suretle yapılır.

---

439) ***Ibid.***: 2.1.1932 günlü, **37/5** sayılı yazı.

"Sefarethanenin büyük kabul salonunun ortasında büyükelçi refikası ile yan yana durur. Sağında Heyet-i Sefaret, solunda Leh Hariciye Nezareti Protokol Müdürü ve erkânı dizilir. Muayyen saatte davetliler gelmeye başlar ve bilcümle süferayı ecnebiye maiyetleri ve Leh Nüzzar ve erkânı zevceleri ile büyükelçinin ve refikasının önünden geçerler ve geçtikleri esnada Protokol Müdürü tarafından kendilerine takdim edilirler.

"Buraya muvasalat-ı âcizi (gelişim) üzerine 20 Kanunusani (Ocak) akşamı da Türk Sefarethanesinde böyle bir resm-i kabul yapıldı ve üç yüzden ziyade Leh ve ecnebi ricali zevceleriyle birlikte âcizinize ve refikama (bana ve eşime) takdim olundu. Merasimin sonunda ihzar edilen mükellef ve büyük büfede supe edildikten ve izaz olunduktan sonra kabule nihayet verildi.

"Leh Hariciye Nezareti, Türkiye Büyükelçiliğinde böyle bir resmi kabul yapıldığına dair gazetelerde sureti mahsusada bir tebliğ neşrettirdi. Resmi kabulde bulunanların isim ve hüviyetlerini bildiren ***Echo de Varsovie*** *gazetesinin bir nüshası melfuftur..."*[440]

Büyükelçi Cevat Bey, orta boylu, tıknaz yapılı, altmış yaşlarında, neşeli, esprili, hareketli, canlı, dinç ve dipdiri görünüşlü ve dost canlısı bir kimseydi. Mesleğini seviyor, şevkle ve keyifle görevini yerine getiriyordu. Polonyalılar ve Varşova'daki kordiplomatik katında pek saygın bir yeri vardı. Kişiliğiyle, dostluğu ile, kısa zamanda, Varşova'da kendisine iyi bir yer yapmıştı. Takdir ediliyor, sayılıyor, sözüne itibar ediliyordu. Derken, bu iyi insan, Varşova'da daha beşinci ayını doldurmadan, 21 Mayıs 1932 günü aniden gözlerini kapayıverdi.

Polonya Cumhurbaşkanı Mosciski, hemen Türkiye Cumhurbaşkanına bir başsağlığı mesajı gönderdi. Atatürk de kendisine şöyle teşekkür etti:

"Büyükelçi Cevat Bey'in müessif irtihali (üzücü ölümü) dolayısile izhar ve iblağ buyurulan necibane alaka ve taziyeden pek mütehassis olarak teessürlerimize iştirakinden dolayı Zatı Devletlerine samimiyetle teşekkür ederim."[441]

---

440) ***Ibid.***: Varşova B.Elçiliğinden Dışişlerine yazı. 25.1.1932, No. 85/39.
441) ***Ibid.***: Gazi'den Mosciski'ye tel., 23.5.1932.

Cevat Bey'in Varşova'dan dönüşü de, oraya varışı gibi, pek görkemli oldu. Polonya Hükümeti, pek dostça bir davranışla, Büyükelçimiz için olağanüstü bir cenaze töreni düzenledi. Varşova Maslahatgüzarımız Ercüment Ekrem Bey (Talu), büyükelçinin Türkiye'ye dönüşünü şöyle rapor ediyor:

"Büyükelçi Cevat Beyefendi merhumun cenazesi dünkü gün (30 Mayıs) fevkalade merasimle kaldırılarak, ailesince izhar olunan arzuya binaen şimendiferle ve Romanya – Bulgaristan – Edirne yolu ile İstanbul'a sevkolunmuştur.

"Rapten takdim olunan program mucibince icra edilen cenaze merasimi gayet mutantan olmuştur.

"Sabahtan, büyükelçilik binasının bulunduğu Szopena sokağından istasyona kadar bütün yollara iki taraflı asker dizilerek, vesaiti nakliye durdurulmuş ve sefarethanelerle resmi mebani (yapılar) üzerine yarım bayrak çekilmiştir.

"Saat 10'da, Reisicumhur M. Mosciski'yi temsilen Başvekil, Hariciye Nazırı M. Zaleski, Hariciye ve Hükümet erkânı, kordiplomatik, Diyet ve Senato mareşalleri, Türk – Leh Dostluk Cemiyeti, Varşova'daki Türk vatandaşları, büyükelçilik binasında toplanarak, merhumun bayrağımıza sarılı ve Riyaseticumhur muhafız bölüğüne mensup altı zabitin ihtiramla çerçeveledikleri sandukasını selamlamışlardır.

"Müteakiben cenaze bir top arabasının üzerine konularak önde muzika, sonra Varşova imamı, büyükelçilik erkânı ve mütekaddem programdaki sıra ile diğer zevat olduğu halde alayla istasyona gidilmiş ve orada hazirun bendenize taziyetlerini beyan ettikten sonra cenaze hususi vagona irkap olunmuştur (konulmuştur).

"Merhum Cevat Bey'in vefatından sonra gerek icab eden formaliteleri ifa ve gerek ailesine ve büyükelçiliğe karşı samimi tashilat ve cemilekârane muamele irae etmek suretile Lehistan Hükümetinin ibraz eylemiş (göstermiş) olduğu insaniyet ve nezaketi şükranla zikretmeyi vicdan borcu bilirim.

"Ezcümle bu gibi ahvalde top arabası ile nakil ancak ifa-i vazife halinde ölen erkâna muhtes iken Cevat Bey hakkında istisnai muamele yapılmış ve cenaze için tarafımızdan isticar olunan vagonun Romanya hududuna kadar bedeli alınmamıştır.

"Bendeniz tabiatiyle hükümete resmen teşekkür edecek-sem de ayrıca Lehistan'ın Ankara Sefaretine tarafı devletlerinden münasip surette beyan-ı memnuniyet edilmesini yüksek rey ve tensiplerine arzederim..."[442]

Türkiye Cumhuriyeti'nin Varşova'ya gönderdiği ilk Büyükelçi Cevat Bey'in de ömrü böyle noktalandı. Cevat Bey, meslek hayatının önemli bir bölümünü Balkanlar'da geçirmişti. Elçiliğe Belgrad'da başlamıştı. Bükreş'te ve Atina'da Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk elçisi olmuştu. Belgrad, Bükreş, Atina arasında mekik dokuyup durmuştu. Sanki Balkanlar'da son bir yolculuk daha yapmak istemiş gibi, cenazesi, Balkan treniyle Varşova'dan İstanbul'a getirildi.

442) ***Ibid.***: Varşova B.Elçiliğinden Dışişlerine yazı. 31.5.1932, No: 354/206.

XVIII

MEHMET ENİS AKAYGEN

Azeri Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri de kendi sevinçlerimiz olduğu için onların muratlarına nail olmaları, hür ve müstakil olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir.

Kemal Atatürk

•

Neriman Nerimanov, 19 Mart (1925), saat sekiz buçukta sekte-i kalpten füc'eten vefat eylemiştir.

Enis Akaygen

•

Bugün öğleyin Reisicumhur Mösyö Zaimis tarafından kabul edildim. Cumhur Riyasetine intihabı dolayısıyle Reisicumhurumuz Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin en har tebrikatı ile saadeti şahsiyesi ve Yunan milletinin refahı hakkındaki temennilerini beyana memur olduğumu söyledim.

Enis Akaygen

Hüsrev Bey'in istifasile inhilal eden (açılan) Tahran Büyükelçiliğine, tayinleri Şehinşahı Hazretlerinin muvafakatlarına iktiran eden, Atina Elçisi Enis Bey'in tayini.. müsterhamdır efendim.

Dışişleri

*

İki kardeş devlet ve millet arasındaki dostluk ve samimiyet herhangi bir vesikanın ehemmiyet ve şümulünün çok fevkindedir.

Şah Rıza Pehlevi

Neriman Nerimanov

Mehmet Enis Akaygen, Atatürk dönemi büyükelçilerimizdendir. 1880 yılında, Doğu Rumeli'nin merkezi Filibe'de (Plovdiv) doğmuş, iptidaiyi ve rüştiyeyi doğduğu yerde, sultaniyi Galatasaray'da okumuş, 1901 yılında Hariciye Nezaretine girmiş, çeşitli iç ve dış görevlerde bulunmuş, siyasi şube müdürlüğüne kadar yükselmiş. Bu görevde iken Enis Bey, 1920 yılında, İstanbul'da kurulan gizli M.M. Grubunun kurucuları arasında yer almış. O zamanki söylenişiyle *"Mim Mim Grubu"* denen ve tam adı *Müdafayı Milliye Grubu* olan bu gizli haber alma örgütü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya bağlı olarak, Ankara Hükümeti adına çalışıyordu. Enis Bey, M.M. Grubunun merkez heyeti üyesi olarak üç yıl kadar görev yaptı ve İstiklal madalyasıyla ödüllendirildi. Kurtuluş Savaşı sonunda Ankara'da, Hariciye Vekaleti kadrosuna geçen Enis Bey, 1927-1929 yıllarında Dışişleri Müsteşarlığı görevinde de bulundu. Atina, Tahran, tekrar Atina'da büyükelçilik yaptı.[443]

---

443) ***DBA., Sicil No. 50.*** ve Semih Nafiz Tansu (Yazan), Hüsamettin Ertürk (Hatıratı anlatan MM Grubu Başkanı), ***İki Devrin Perde Arkası***, İstanbul: 1957, s. 481.

Enis Bey, 1925 yılında Moskova'da Türkiye Maslahatgüzarıydı. 21 Mart 1925 günü Ankara'ya şu telgrafı çekti:

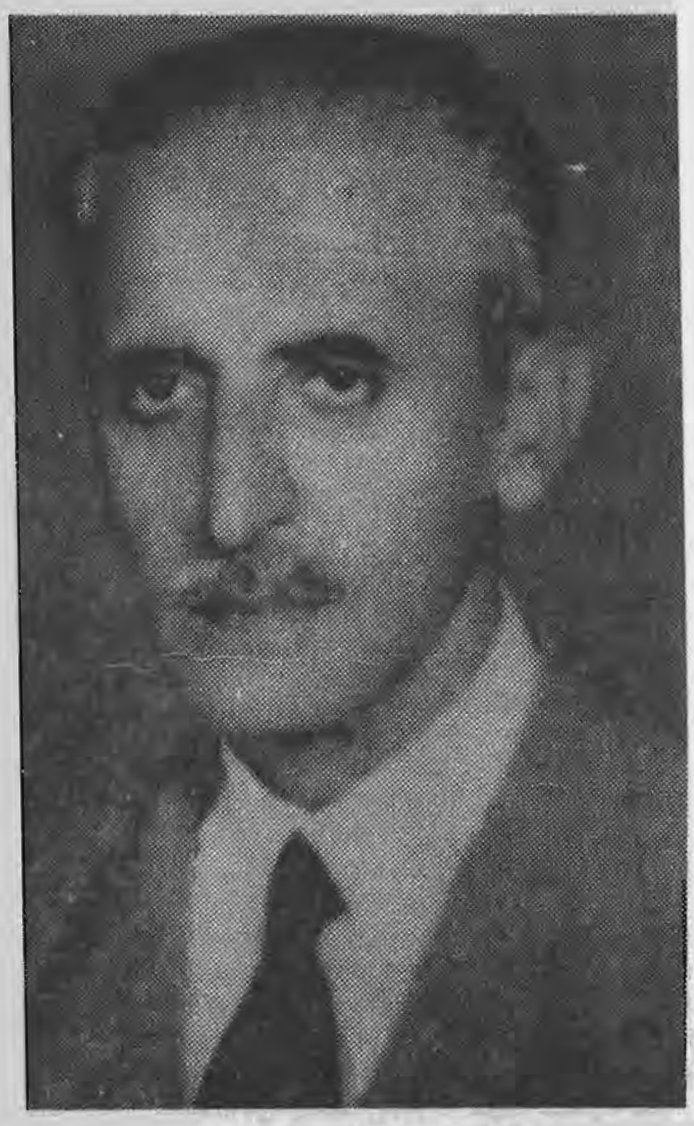
"Şûra Cumhuriyetleri İttihatı Merkezi İcra Komitesi Reisi Neriman Nerimanov, 19 Mart (1925), saat sekiz buçukta sekte-i kalpten füc'eten vefat eylemiştir. Hariciye Komiserliğine giderek Hükümeti Cumhuriyemiz namına beyanı taziyet eylediğim maruzdur."[444]

Enis Bey'in bu kısa telgrafı, Ankara'da derin üzüntü yarattı. Bir yıldız daha kaymıştı. Neriman Nerimanov, Azerbaycan'ın yetiştirdiği seçkin bir edebiyatçı ve devlet adamıydı. Aydın bir ailenin çocuğu olarak 1870 yılında Tiflis'te doğdu. Liseyi bitirdikten sonra bir süre öğretmenlik yaptı, edebiyatla uğraştı, ***Şamdan Bey, Nadir Şah*** gibi çeşitli edebi eserler yazdı, Azerbaycan Türk edebiyatında kendisine haklı bir yer yaptı. 1908 yılında Odesa Tıp Fakültesini bitirdi. İhtilalci çalışmalarından dolayı tutuklandı ve sürüldü. 1913 yılında Bakü'ye döndü. 1917'de Bolşevik Partisinin Bakü Komitesine atandı. Ertesi yıl Bakü Halk Komiserleri Şûrasına girdi. 1920'de Azerbaycan Devrim Komitesinin ve daha sonra Halk Komiserleri Şûrası Sadrı (Başkanı) oldu.

Ruslarla dostluk antlaşması imzalamak üzere, 1920/21 kışında, Yusuf Kemal Bey ile birlikte Moskova'ya gönderilen Dr. Rıza Nur, Bakü'den geçerken Neriman Nerimanov ile görüşmüş. İzlenimlerini şöyle anlatıyor:

"Azeri Hükümeti komünist bir cumhuriyet. Komiserlerden mürekkep bir hükümet, bunun başında da baş komiser olarak Neriman Nerimanof var. Bu zat aklı başında bir adam. Malumatlıdır, muharrirdir. Şah İsmail adlı ve diğer roman, tiyatro, piyesler de yazmış bir zattır. Epeyce, sıkı sıkı ve başbaşa görüştüm. Baktım ki, iyi bir adam. Kendisine itimat telkin ettim. Açıldı ve dedi ki: 'Bolşeviklik ne? Bu rezalet bize gelmez. Biz Türküz, milliyet ile yaşarız.' Çok hoşuma gitti. Ve pek sevdim. Amma, Ruslardan fena korkuyor. Hakkı da var, şakaları yok. Derhal insanı öldürüyorlar. Nitekim de bu zavallıyı bir müddet

444) ***DBA – Müt.1/49:*** Moskova B. Elçiliğinden Hariciyeye tel. 21.3.1925, No.102.

Mehmet Enis Akaygen

sonra azil ve hapis ettiler. Biçare de öldü. Bana Neriman, Moskova hakkında iyi malumat verdi. Bunun sözleri de Stalin'in hâkim ve mutlak vaziyetinde olduğunu gösteriyordu...

"Bir gün Nerimanof, Türkçe için Latin harflerini kabul ve tatbik edeceğini, söyledi. Buna pek taraftardı. Kendisine iki saat kadar vazgeçirmek için söz söyledim. Ve nihayet 'Türk yalnız siz değilsiniz, bu sebeple yapamazsınız. Bu umumi bir kongre ile yapılır. Hem bu Rusların, Türkler arasında tefrika salmak için istedikleri şeydir' dedim. Kaani oldu. Vazgeçti. Bu suretle harf tebdili üç dört yıl geri kalmıştı.

"Kendisine, Türkiye ile Azerbaycan arasında muahede yapmayı teklif ettik. Bundan maksadımız Azerbaycan'ı müstakil tanımak olduğunu söyledik. Can attı; nereye başvurduysa vurdu, geldi. Olamayacağını söyledi. Bizim yanımızda Gürcistan, Azerbaycan, Afganistan, Demirhanşura, İran, Buhara, Hive, Tataristan, Ukrayna, ilah.. için birçok selahiyetnamelerimiz vardı. Bunları nerede bulursak hemen muahede yapacaktık. Halbuki bizim hükümet hayal içindeydi. Demirhanşura, Buhara ve emsali devlet değil, birer Rus kolonisinden başka bir şey değildi. Bu seyahatte sade Afganistan ile muahede yapabilmişizdir...

"Azerbaycan'da hükümet var. Hükümet dairelerde resmi muamelatı Türkçeleştirmek, her şeyi mîllileştirmek istiyor. Fakat hükümetin elinde hiçbir iktidar yok. İdare dizginleri Moskova'nın ve Bakü'deki Rusların elinde. Resmi muamele Rusça.. Azerbaycan'da ne varsa talan şeklinde toplayıp Moskova'ya sevkediyorlar."[445]

Evet, 1920 yılında Azerbaycan'da Bolşevik bir rejim kurulmuştu. Neriman Nerimanov da komünist veya Bolşevik idi. Ama, Azerbaycan'ın bağımsızlığından yanaydı. Rusya ile eşit ilişkiler istiyordu. Türkiye ile de sıkı diplomatik ilişkiler kurmaya çalıştı. Ankara Hükümeti, 1920 yılında Memduh Şevket Bey'i (Esendal) Bakü'ye mümessil olarak göndermişti. 1921 yılında da İbrahim Abilov, Azerbaycan Elçisi olarak Ankara'ya atandı. Aynı yıl içinde

445) Dr. Rıza Nur, ***Hayat ve Hatıratım, III***, s.744–746.

Neriman Nerimanov ile Mustafa Kemal Paşa arasında dostluk mesajları gidip geldi. Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov, 14 Ekim 1921 günü güven mektubunu Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya sundu. Atatürk, o tören sırasında yaptığı konuşmada, şu dikkate değer ve düşündürücü sözleri de söyledi:

"Rumeli ve Anadolu halkı, Azeri kardeşlerinin kalbinin kendi kalbi gibi çarptığını bilirler. Bunun için getirdiğiniz tuhfei selamın ne kadar derin ve âli bir hissin eseri olduğunu takdir eder ve bu selamı alırken Azeri Türklerinin bir daha esarete düşmemeleri ve hukuklarının payimal edilmemesi temenni ve arzusunu izhar eyler. Azeri Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri de kendi sevinçlerimiz olduğu için onların muratlarına nail olmaları, hür ve müstakil olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir..."[446]

Atatürk, Azerbaycan Türklerinin bir daha esarete düşmemelerini diliyordu. Neriman Nerimanov da Azerbaycan'ın bağımsızlığını yaşatmaya uğraşıyordu. Ama Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve özgürlüğü yaşatılamadı. Azerbaycan kendisini koruyamadı. Önce Azeri ileri gelenlerine kıran geldi. Zaten sayıları az olan yetişmiş Azeriler birer birer tasfiye edildi. Milli Azerbaycan Cumhuriyeti Başvekili Nasib'i Ermeniler, Aras ırmağı üzerinde öldürdüler. Azerbaycan vezirlerinden Behbut Civanşir de bir Ermeni suikastına kurban gitti. Tıpkı Sait Halim, Talat ve Cemal Paşaların Ermenilerce birer birer vurulmaları gibi, aynı tarihlerde kalburüstü bazı Azeriler de Ermeni kurşunlarına hedef oldular.

Sonra, diğerleri birer birer düşüp öldü ve sahneden silindiler. Türkiye'deki Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov, 23 Şubat 1923 günü, İzmir'de aniden ölüverdi. İki yıl sonra, 19 Mart 1925'te Azerbaycan lideri Neriman Nerimanov da Moskova'da, "füc'eten" can verdi! Bugün Azeriler, her ikisinin de Ruslar tarafından zehirlenerek öldürüldüklerine inanmaktadırlar. Rıza Nur, Ocak 1921'de tanıştığı Neriman Nerimanov'un Ruslardan pek korktuğunu söylüyordu. Demek korktuğu başına geldi.

---

446) Şimşir, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, I,*** s. 408.

Atatürk, 21 Mart 1925 günü, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Merkez Komitesi Başkanı Kalinin'e bir başsağlığı telgrafı çekti. Başkan Nerimanov'un ölümünden duyduğu derin üzüntüyü dile getirdi. "Birlik halklarının acısını paylaştığını" söyledi.[447]

Hazindir ki, bu telgraf, Bakü'ye değil de Moskova'ya çekilebiliyordu ancak. Çünkü Azerbaycan, artık tamamen bağımsızlığını kaybetmiş ve Moskova'ya bağlanmıştı. Ankara'da bir Azerbaycan temsilciliği de yoktu artık.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Suritz'e bir mektup yazdı. Rusya'ya yaptığı gezi sırasında tanımış ve takdir etmiş olduğu Neriman Nerimanov'un ölümünü "en derin üzüntüyle" öğrenmiş olduğunu bildirdi. Türk halkı, Türk hükümeti ve kendi adına, Sovyet halklarının acısını paylaştı. Nerimanov'un ailesine en içten başsağlığı dileklerini sundu.[448]

Neriman Nerimanov'un cenazesi 22 Mart günü kaldırıldı ve Kremlin duvarı dibine gömüldü. Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliği, Hükümetinden aldığı talimatla, bayrağını yarıya indirdi ve 26 Mart tarihine kadar yas ilan etti.

Nerimanov'un ölümüyle, bağımsız Azerbaycan için son perde indi, son umut da söndü. Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığına kavuşabilmesi için ta 1991 yılını beklemek gerekecekti. Atatürk'ün sözlerini tekrarlayarak, "Azeri Türklerinin bir daha esarete düşmemelerini temenni" edelim.

Yıldırım Nakil

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Enis Bey (Akaygen), 29 Mayıs 1929 günü Atina Elçiliğine atandı. 11 Temmuz günü Yunanistan Cumhurbaşkanı Amiral Koundouriotis'e güven mektubunu ve aynı

---

447) ***DBA–Müt. 1/49:*** Mustafa Kemal'den Kalinin'e tel. 21.3.1925. Fransızca olan bu telgrafın tam metni şudur: "Profondément ému par la nouvelle du décès du Président Neriman Nerimanoff je prie d'agréer mes plus sincères condoléances et de croire que je partage entièrement la douleur ressentie à cette occasion par les peuples de l'Union."

448) ***D.B.A.–Müt.1/49:*** Tevfik Rüştü Bey'den M. Suritz'e mektup. 23.3.1925.

zamanda Atatürk'ün selamlarını ve iyi dileklerini sundu. Koundouriotis, hoşnut kaldı, duygulandı ve teşekkür etti. Karşılık olarak o da Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi'ye sağlık ve mutluluk dileklerini yolladı. Enis Bey, Atina'da göreve böyle başladı. Onun Atina Elçiliği zamanında, iki komşu ülke arasındaki tarihi düşmanlıklar bir tarafa bırakılarak dostluk için çaba harcandı ve sonunda Türk-Yunan dostluğu kurulabildi. Kitaplara Atatürk-Venizelos dostluğu diye de geçen bu olumlu gelişmede o zamanki Atina Elçimiz Enis Bey'in emeği vardır. Birkaç örnek verelim.

30 Aralık 1929 günü Enis Bey, yeni Yunan Cumhurbaşkanı Zaimis ile görüşmesini Ankara'ya telliyor. Şöyle diyor:

"Bugün öğleyin Reisicumhur Mösyö Zaimis tarafından kabul edildim. Cumhur Riyasetine intihabı dolayısıyle Reisicumhurumuz Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin en har tebrikatı ile saadeti şahsiyesi ve Yunan milletinin refahı hakkındaki temennilerini beyana memur olduğumu söyledim. İşbu tebligat ve temenniyattan dolayı en derin teşekküratının ve saadet ve ikballeri ve Türk milletinin refahı hakkında aynı samimi temenniyatta bulunduğunu Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine arzını rica etti. Yirmi dakika kadar süren mülakat esnasında iki memleket arasında samimi bir dostluk teessüsü lüzumuna öteden beri kani olduğunu ve Mösyö Venizelos'la Mösyö Mihalakopulos'un aynı kanaati perverde etiklerini... söyledi..."[449]

Enis Bey'in Atina'da görev yaptığı yıllarda, Türk-Yunan ilişkileri dostluğa doğru gelişti. Yunan Başbakanı Venizelos, 27-31 Ekim 1930'da Ankara'yı ziyaret etti ve 30 Ekim 1930 günü Ankara'da İsmet Paşa ile ***Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması***'nı imzaladı. Enis Bey, 4 Ocak 1931 günlü uzun raporunda, bu antlaşmanın Yunan siyasal partilerince nasıl karşılandığını anlatıyor; Venizelos'un 20 Aralık 1930 günü Yunan Meclisinde yaptığı konuşmaya da değinerek şunları yazıyordu:

---

449) ***Atatürk'ün Milli Dış Politikası***, Kültür Bakanlığı, Ankara: 1981, s.168, Belge:15.

"M. Venizelos Ankara seyahatının Yunanistan için bir izzeti nefis fedakârlığı teşkil ettiğine dair demagojik iddiayı dahi bu münasebetle çürüterek bilâkis bu seyahatle Yunanistan'ın kadr ve itibarını teali ettirdiğini (yükselttiğini) tebarüz ettirmek maksadile demiştir ki:

> *" 'Yunan ordusunun Anadolu'da verdiği kurbanları unutarak Ankara'ya gitmiş olmakla itham edildim. Fakat, efendiler, her iki taraf da bu vakayii unutmak kararını vermedikçe elele vermek ve hakiki bir dostluk temin ve tesis etmek kabil olur muydu? Haydarpaşa'yı Ankara yaylasından ayıran mesafeyi kat'etmek cesaretini gösterdiğimden dolayı muahaza olundum. Fakat şurasını derhatır ettirmek isterim ki Türkiye bunları unutmaya bizden ziyade muhtaçtır. Zira bütün bu yaylalar meydan-ı harp olmuş ve bütün meydan-ı harpler gibi tahribata uğramıştır. Binaenaleyh hali hazırda dostumuz bulunan Türkler müstevli olmak itibarile ika ettiğimiz bütün bu tahribatı unuttularsa benim ihtiyar ettiğimiz fedakârlıkları unutmamaklığıma sebep vardır?...' "*[450]

Enis Bey, beş yıldır Atina'da başarıyla görev yaparken, bir gün, 21 Haziran 1934 tarihini taşıyan bir yıldırım telgraf aldı. İzmir'den çekilmiş olan ve altında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in (Aras) imzası bulunan telgraf şuydu:

"Bu ayın nihayet 26'sında İstanbul'da bulunmak ve 27'inci günü sabah Reisicumhur Hazretlerinin iradelerini tebellüğ etmek üzere, İran Şehinşahı Hazretlerile birlikte İstanbul'a varacağımız Haziran'ın 27'inci sabahı karada müstakbilin (karşılayanlar) arasında bulunarak beni görmenizi rica ederim. Derhal uzun bir seyahate gitmek ihtimaline göre şahsi hazırlıkta bulunmak suretiyle hareket etmenizi ricalarıma ilave ederim. Böyle bir seyahat vukuu haline müteakiben avdet etmek imkânı tabii mevcut olduğunu beyan ederim."[451]

---

450) ***Ibid., Belge: 20.***

451) ***DBA – Sicil No. 50:*** Tevfik Rüştü Bey'den Atina Elçiliğine tel. 21.6.1934, No.104.

Bilmece gibi bir telgraf. Sanki üç bilinmeyenli denklem. Anlaşılan yanları yok değil, ama anlaşılamayan yanları daha çok. Anlaşılan yanları açık: Elçimiz, hemen Atina'dan kalkacak, en geç 26 Haziran'da İstanbul'da olacak. O günlerde Türkiye'yi ziyaret etmekte olan İran Şahı Rıza Pehlevi, 27 Haziran sabahı İstanbul'da karşılanacakmış. Atina Elçimiz Enis Bey de Şah'ı karşılayanlar arasında bulunacak. Quelle alaka!? Yunanistan'da görevli bir büyükelçinin İran Şahı'nı karşılamakla ne ilgisi olabilir ki? Bir muamma. Çöz çözebilirsen. Elçimiz, İstanbul'dan öte de uzun bir seyahate gidebilirmiş. Hayırdır inşallah! Enis Bey, İstanbul'a varınca Dışişleri Bakanını görecek, Cumhurbaşkanının iradesini öğrenecek, işin aslını ancak o zaman öğrenecekti. Enis Bey, 23 Haziran günü cevap verdi,

"...Elçilik işlerini Başkâtip Rıfkı Refik Bey'e tevdi ederek yarınki pazar günü İstanbul'a hareket edeceğim maruzdur efendim?"[452] dedi ve alelacele bavullarını toplayıp İstanbul'a geldi, Çanakkale'den Hüsrev Bey, Atina Büyükelçimizin orada bulunmasına bir anlam veremedi. Enis Bey de ne olup bittiğinin henüz farkında değildi. Birkaç gün sonra anlayacaktı.

İşin aslı şuydu: Türkiye'de bulunan İran Şahı Rıza Pehlevi, Tahran Büyükelçimiz Hüsrev (Gerede) Bey'den hoşnut olmadığını belli etmişti: Tahran'da kordiplomatik duvayeni olan Hüsrev Bey'in "yabancıları İran'a tercih ettiğini" söylemişti. "Hüsrev Bey Tahran'a gelirken kılıcını çekti" demişti. Bu durumda, İran dostluğu namı hesabına, Hüsrev Bey istifa ettirilecek, onun yerini hemen Enis Bey alacaktı. Ve bu işler, Şah Türkiye'den ayrılmadan önce tamamlanıp bitirilecekti. Şah'a, bir jest yapılmış, onun bir sözünün iki edilmediği gösterilmiş olacaktı. Bu bakımdandır ki Enis Bey, apar topar İstanbul'a getirilmişti.

Atina Büyükelçimiz İstanbul'a geldikten sonra, 28 Haziran günü Tahran Büyükelçimiz Hüsrev Bey istifa ettirildi. Enis Bey, yeni Tahran Büyükelçimiz adayı olarak Şah'a takdim edildi, sanki görücüye çıkarıldı ve beğenildi. Böylece, pek alışılmamış biçimde, yine Tahran Büyükelçimiz için agreman alınmış oldu.

---

452) *Ibid:* Atina Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına tel. 23.6.1934.

2 Temmuz günü Hüsrev Bey, huzura çıkarak Şah'a veda etti. Onun Tahran Büyükelçiliği görevi böylece sona erdi. Aynı gün akşama doğru Şah, ülkesine dönmek üzere, İstanbul'dan ayrıldı. Gelirken Şah'a refakât etmiş olan Hüsrev Bey, İstanbul'da kaldı. Dönüşünde Şah'a Enis Bey eşlik etti. Böylece, Enis Bey, hiç alışılmamış biçimde ve yıldırım hızla, Atina Elçiliğinden Tahran Büyükelçiliğine nakledilmiş oluyor ve kararnamesini beklemeden hemen yeni görev yerine yollanıyordu. İstim sonradan gelsindi.

Aynı 2 Temmuz günü Dışişlerinden Başbakanlığa yazısı yazıldı:

"Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey'in istifasile inhilal eden (açılan) Tahran Büyükelçiliğine, tayinleri Şehinşahi Hazretlerinin muvafakatlerine iktiran eden, Atina Elçisi Enis Bey'in tayini Yüksek Tasviplerine de iktiran ettiği takdirde muktezi Heyeti Vekile kararının ittihazına müsaade buyurulması müsterhamdır efendim."[453]

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in ve bütün bakanların imzalarını taşıyan kararnamesi, bir hafta sonra çıktı: *"Açık bulunan Tahran Büyükelçiliğine Atina Elçisi Enis Bey'in büyükelçi olarak tayini... İcra Vekilleri Heyetinin 10.7.934 tarihli toplantısında tasvip ve kabul olunmuştur"* deniyordu.[454]

Bu kararname ile Enis Bey terfi ettirilmiş de oluyordu. Atina'da elçi idi, Tahran'a büyükelçi olarak gidiyordu. Bir de zamanlama dikkati çekiyordu: Büyükelçimizin kararnamesi 10 Temmuz'da çıkmıştı. İstanbul'dan kalkan Şah ve büyükelçimiz de aheste aheste yola devam etmiş ve 11 Temmuz'da Tahran'a varmışlardı. Enis Bey, hemen görev telgrafını çekti:

"11 Temmuz'da Tahran'a muvasalat ettiğim maruzdur."[455]

Enis Bey, güven mektubunu 14 Ağustos günü, Şimran'daki Saadabad Sarayında Şah'a sunmuştur. Sunarken, *"iki kardeş millet arasında teessüs edip ulu rehberlerinin şahsen tanışmaları ile bir kat daha kuvvetlenen dostluk ve muhabbeti"* belirtmiştir. Şah da, Enis Bey'in atanmasından memnun olduğuna değindikten

---

453) ***Ibid.***: Dışişlerinden Başbakanlığa yazı. 2.7.1934, N.65010/512.
454) ***Ibid.***: 10 Temmuz 1934 tarihli ve 2/995 sayılı kararname.
455) ***Ibid.***: Tahran B.Elçiliğinden Dışişlerine tel. 12.7.1934, No.1152.

sonra, Türkiye'ye yaptığı *"ziyaretleri esnasında bir muahede veya itilafname imza edilmemiş olmasına rağmen, iki kardeş devlet ve millet arasındaki dostluk ve samimiyetin herhangi bir vesikanın ehemmiyet ve şümulünün çok fevkinde bulunduğunu"* söylemiş ve Atatürk'ün sıhhat ve afiyetini sormuştur.[456]

Enis Akaygen'in Atina Elçiliği sırasında Türkiye ile Yunanistan arasında dostluk ilişkileri kurulmuştu. Tahran Büyükelçiliği sırasında Türk–İran dostluğu iyice pekişecek ve büyükelçimizin güven mektubunu sunduğu aynı sarayda, diplomasi tarihine geçen, Saadabat Paktı imzalanacaktı.

Enis Bey'in yıldırım hızıyla Atina'dan Tahran'a kaydırılmasıyla, iki iri taş daha yerinden oynadı: Tiran Elçimiz Ruşen Eşref Bey (Ünaydın) Atina Elçiliğine nakledildi, "Kadro"cu Yakup Kadri Karaosmanoğlu da Ankara'dan Tiran Elçiliğine atandı. Ruşen Eşref Bey koşa koşa, Yakup Kadri Bey ise, "eskiden Fizan vardı, şimdi Tiran" diye söylene söylene, yeni görevlerine gittiler.

Atatürk'ün ölümünden sonra, Türk diplomatları arasında büyükçe bir kasırga kopacak ve kasırga, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı Londra'ya, Paris Büyükelçimiz Suat Davaz'ı Tahran'a savuracaktı. Tahran Büyükelçimiz Enis Akaygen de kendisini ikinci defa Atina Büyükelçiliğinde bulacaktı.

Oradan oraya savrulmak, elçilerin alınyazısıdır. Enis Bey'in macerası da devam eder. İkinci Dünya Savaşı Enis Bey'i Atina'da yakalar. Almanya, 1941 yılında Yunanistan'ı işgal eder. Enis Bey, büyükelçilikteki bütün personeliyle birlikte Ankara'ya döner. Ama Türkiye, Alman işgalini tanımamaktadır ve Enis Bey, Ankara'da otururken de Yunanistan nezdinde büyükelçimiz gibi görünür. Arkasından, sürgünde bir Yunan Hükümeti kurulur ve Kahire'ye yerleşir. Enis Bey, 1943 yılında Kahire'ye gönderilir ve orada Yunan Hükümeti nezdinde iki yıl kadar Türkiye'yi temsil eder. 1945 yılında Yunanistan işgalden kurtulur, sürgündeki Yunan Hükümeti Atina'ya döner. Büyükelçimiz Enis Akaygen de 18 Mart 1945 günü döner ve kısa bir süre sonra, orada, meslek yaşamını noktalar.

---

456) ***DBA – İran. 2/25 – D1. a.1:*** Tahran B.Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına rapor.18.8.1934, No.2678/35

XIX

ALİ HAYDAR AKTAY

Komşuları ile ve bütün devletlerle iyi geçinmek, Türkiye siyasetinin esasıdır.

Kemal Atatürk

*

Yugoslav Kralı Hazretleri Balkanlarda hudutların ve sulhun istikrarı için Yugoslavya'nın Türkiye ile aralarında mesai teşrikinin faideli olacağını beyan ettiler.

Dr. Tevfik Rüştü Aras

*

Ben Atina'ya İstanbul'dan geçerek gittim, bundan sonra da hareketim hep böyle olacaktır.

Yugoslav Kralı Aleksandr

*

Hastayım. Ciddi tedavi ve istirahata muhtacım.

Haydar Aktay, 9.8.1940

*

Tedavi için mezunen Ankara'ya hareketime müsaadelerini istirham ederim.

Haydar Aktay, 4.8.1941

•

Kuybişev'de hayat şeraiti her türlü tasavvur ve tahammülün fevkindir. Ne gidecek bir yer, ne konuşacak bir kimse, ne de yiyecek bir şey vardır.

Haydar Aktay, 26.3.1942

•

Büyükelçi Haydar Aktay'ın vefat ettiği teessürle arzolunur.

Dışişleri, 6.8.1942

Bir "Değişmez" Elçi

Atatürk'ün "değişmez" bir Dışişleri Bakanı olduğu gibi, belli merkezlerde de "değişmez" elçileri vardı. Washington'da Münir Ertegün, Paris'te Suat Davaz, Atina'da Ruşen Eşref Ünaydın, Bükreş'te Hamdullah Suphi Tanrıöver, Bağdat'ta Tahir Lütfi Tokay, Belgrad'da Ali Haydar Aktay gibi. Atatürk hayatta kaldıkça bu elçilerimiz de yerlerinde kaldılar. Atatürk'ün ölümünden sonra ise diplomatlarımız arasında büyükçe bir kasırga kopacak, kimi "değişmez"leri de başka merkezlere savuracaktı.

Atatürk'ün Balkan politikası, Balkan başkentlerinde üç "değişmez" elçiye emanet edilmişti: Ruşen Eşref Ünaydın, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Haydar Aktay. Ruşen Eşref'leri, Hamdullah Suphi'leri hep biliriz de Haydar Aktay kimdi acaba? O, yazar çizer takımından değildi. "Sadece diplomat" idi; 1928–1939 yılla-

rında Belgrad Elçimizdi. On bir yıl boyunca Yugoslavya ondan soruldu.

Ali Haydar Aktay (1884–1942), eski Rusçuk mütfüsü Osman Nuri Efendi'nin oğludur. 1884 yılında Doğu Rumeli'nin Aydos kasabasında doğdu. Rusçuk iptidaiye ve rüştiye okullarından sonra idadi derecedeki Rusçuk Bulgar okulundan diploma aldı. Padişah iradesiyle, 1900 yılında Galatasaray Sultanisine kabul olundu ve 1905 yılında buradan mezun oldu. Aynı yıl hem İstanbul Hukuk Mektebine girdi, hem de Hariciye Nezareti Tercüme Odasında göreve başladı. Kararnamesinde, *"Ali Haydar Efendinin Fransızca ile Bulgarcaya vukufuna nazaran Tercüme Odası'nda istihdamı"* deniyordu.[457]

Ali Haydar, Hukuk Mektebinin üçüncü sınıfındayken, 1908 yılında Kalas Konsolosluğu kançılarlığına atandı. Bir buçuk yıl sonra merkeze döndü ve Umuru Siyasiye Müdürü Umumiliğinde ve Kalemi Mahsus Müdürlüğünde çalıştı. 1911 yılında Sofya Elçiliği Başkâtipliğine atandı. Orada bulunduğu sırada Balkan Savaşı çıktı, Bulgaristan'la diplomatik ilişkilerimiz kesildi ve bütün Sofya Elçiliğimiz ile birlikte Ali Haydar da İstanbul'a döndü. Balkan Savaşının sonunda tekrar Sofya'daki görevine gitti ve Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar orada kaldı. İtilaf Devletleriyle imzalanan Mondros Mütarekesi gereğince, Bulgaristan'la diplomatik ilişkilerimiz yeniden kesildi. Ali Haydar, Sofya Elçiliğimiz ile beraber 19 Aralık 1918'de İstanbul'a döndü.

1919–1922 yıllarında İstanbul'da, Matbuat Müdüriyet–i Umumiyesinde, Tahrirat–ı Hariciye Kaleminde ve Kalemi Mahsus Müdüriyetinde görev alan Ali Haydar, 21 Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansına katıldı. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması üzerine bir süre açıkta kaldı.

Ali Haydar, 1923-1924 yıllarında, Muhtelit Mübadele Komisyonunda Hariciye Vekaleti Müşavirliği görevinde bulunduktan sonra, 19 Ağustos 1924 tarihinde, Berlin Büyükelçiliği Müsteşarlığı-

---

457) ***DBA – Sicil No.58*** (Ali Haydar Aktay'ın sicil dosyasıdır). Buradaki biyografik bilgiler, Aktay'ın sicil dosyasından derlendi.

Ali Haydar Aktay

na, bir yıl sonra da Kopenhag Maslahatgüzarlığına atandı. 1926–1927 yıllarında Stockholm Maslahatgüzarlığı görevinde bulunduktan sonra, 4 Kasım 1928 tarihinde Belgrad Elçiliğine atandı. 26 Kasım 1928'de Belgrad'da göreve başladı.

Sırbistan, 1912 yılında iki milyon nüfuslu bir devletti. Balkan Savaşında nüfusunu iki kat artırıp dört milyon oldu. Birinci Dünya Savaşı sonunda, Avusturya-Macaristan İmparatorluğundan ayrılan Hırvatların, Slovenlerin, Boşnakların da Sırplara katılmalarıyla, 1918 yılında da on dört milyonluk yeni bir devlet tarih sahnesine çıktı. Sırp–Hırvat–Sloven Krallığı adı verilen bu devlet daha sonra, "Güney Slavları Ülkesi" anlamına gelen ***"Yugoslavya"*** adını aldı.

Sırbistan ile Osmanlı devletinin ilişkileri Birinci Dünya Savaşında, 1 Kasım 1914'te kesilmişti. Sırp–Hırvat–Sloven Krallığı, Lozan görüşmelerinin hepsine katıldı, ama Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamadı. Türkiye ile bu devlet arasında, 28 Ekim 1925 günü Ankara'da ayrı bir Barış ve Dostluk Antlaşması yapıldı ve bundan sonradır ki yeniden siyasi ilişkiler kuruldu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Belgrad'a gönderdiği ilk siyasi temsilci Yusuf Hikmet Bey (Bayur), 22 Ağustos 1925'te Belgrad'da göreve başladı. Barış ve Dostluk Antlaşması yürürlüğe girince, 26 Şubat 1926'da elçi olarak güven mektubunu sundu. Yusuf Hikmet Bey, 30 Kasım 1927 tarihinde Belgrad'dan ayrıldı. Ondan sonra bir yıl kadar Belgrad Elçiliğimiz boş kaldı, geçici işgüderle yönetildi. Ali Haydar Bey, 26 Kasım 1928'de Belgrad'a vardı, 16 Ocak 1929'da Kral'a güven mektubunu sundu.

Belgrad ile ilişkileri Yusuf Hikmet Bayur başlatmıştı. Bu ilişkilerin geliştirilip ileri bir düzeye çıkarılması ise Ali Haydar Aktay'ın elçiliği zamanında oldu.

Ali Haydar Bey, nazik ve ilginç bir dönemde Belgrad'da göreve başladı. Sırp–Hırvat–Sloven Krallığı, bir türlü istikrara kavuşamamış, yerine oturamamıştı. Merkeziyetçi Sırplarla federasyon yanlısı, hatta ayrılıkçı Hırvatlar arasında kıyasıya bir siyasi çekişme sürüp gidiyordu. Başta, Hırvat Köylü Partisinin başkanı Stejepan Radiç ile Sırp Radikal Partisi lideri Nikola Pasiç arasındaki kavga yüzünden Belgrad'daki hava hep gergindi. 20 Haziran 1928 günü,

Meclis'te İtalya ile yapılmış olan bir anlaşmanın onaylanması görüşülürken, Hırvat lideri Radiç, sert biçimde hükümeti eleştiriyordu. Tam o anda Punica adlı Karadağlı bir milletvekili silahını çekti, iki Hırvat milletvekilini oracıkta cansız yere serdi ve Hırvat lideri Radiç'i de ağır biçimde yaraladı. Radiç, aldığı yara yüzünden 8 Ağustos'ta öldü.

Bu olay, Hırvatlarla Sırplar arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirdi. Hırvat parlamenterler, Meclis'ten çekilip Zagreb'de toplandılar. Belgrad ile ilişkileri büsbütün kesmek tehdidinde bulundular. Sırp–Hırvat–Sloven devletinin kuruluşunun onuncu yıldönümü törenlerine Hırvatlar katılmadılar. Durum gittikçe gerginleşti. Sırplar da bir türlü yumuşamıyordu. Yugoslav devleti, parçalanmak tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Âdeta 1990'larda yaşanacak parçalanma olaylarının provası ta o zamanlar yapılıyor gibiydi. Sırp boyunduruğunu kabul etmek istemeyen Hırvatlar, daha o zaman bağımsızlık ilan edebilecek gibi görünüyorlardı. Bu durumda Kral Aleksandr, 6 Ocak 1929'da parlamentoyu feshedip diktatörlüğünü ilan etti. Aleksandr, Ekim 1929'da devletin adını da ***"Yugoslav Krallığı"***na çevirdi. Ertesi yıl kabul edilen yeni Anayasa ile Yugoslavya'da sıkı bir merkezi idare kuruldu.

Türk Elçisi, Ali Haydar Bey, tam o krizin ortasında Belgrad'a vardı. Kral Aleksandr'ın parlamentoyu feshedip diktatörlüğünü ilan edişinden on gün sonra, 16 Ocak 1929 günü, krala güven mektubunu sundu. Yugoslav başkentinde göreve başlayınca, önce Türkiye ile Yugoslavya arasında çözüm bekleyen emlak sorunu gibi somut ikili sorunlara el attı. Bu sorunların çözümlenebileceği umudu belirdi.

Türkiye'ye atanan yeni Yugoslav Elçisi Nesiç, 16 Ekim 1930 günü Çankaya'da güven mektubunu sunarken, bu gelişmeyi Atatürk'e haber vermek gereğini duydu. *"Ülkelerimiz da bulunan maddi, hukuki ve iktisadi nitelikteki sorunlara gelince, son olarak Belgrad'da, seçkin Türk meslektaşım Haydar Beyefendinin açık fikirli çalışmaları pek elverişli yankı buldu ve en iyi sonuçlar alınacağı umudunu doğurdu"* dedi.

Atatürk, Yugoslav Elçisine şöyle karşılık verdi:

"Zatı

beri muallakta bulunan maddi meselelerin seri bir surette halledilecekleri ümidini veren teminatınızdan çok memnun oldum. Bu meselelerin halli birçok Türk vatandaşını kuvvetle alâkadar etmektedir. Buradaki münevver faaliyetinizin işbu halli teshil (kolaylaştırma) hususunda büyük bir faidesi olacağından asla şüphe etmiyorum."

Aynı konuşmasında Atatürk, *"Komşuları ile ve bütün devletlerle iyi geçinmek, Türkiye siyasetinin esasıdır. Aynı gayenin Yugoslavya tarafından da hedef ittihaz edildiğini resmi lisanınızdan işitmekle bilhassa bahtiyarım"* dedi.

Belgrad Elçimiz Haydar Aktay, ömrünün on yılını, Türkiye–Yugoslavya dostluğunu geliştirmeye verdi. Onun Belgrad'da bulunduğu sırada, Yugoslavya Kralı Türkiye'ye geldi, Türkiye–Yugoslavya Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalandı, Yugoslavya Balkan Antantına katıldı, ikili sorunlarımızın çoğu çözüme kavuştu ve dostluk ilişkilerimiz ileri bir düzeye ulaştı.

Kraliçelerin Öncülüğü ve Kralın Ziyareti

1 Mayıs 1932 günü, Belgrad Elçimiz Ali Haydar, kapalı telgrafla Ankara'ya şu haberi ulaştırdı:

"Yugoslavya Kraliçesinin, on günden beri burada bulunan validesi (Romanya Kraliçesi) ile beraber, salı günü Semplon trenile mütenekkiren (kimliğini gizleyerek) İstanbul'a gideceklerini ve orada bir hafta kalacaklarını şimdi haber aldım. Seyahat hakkında henüz bana bir müracaat vaki olmamıştır."[458]

Elçimiz, ertesi gün, şu tamamlayıcı bilgileri telledi:

"Kraliçe,
hareket edecek ve maiyetlerinde 9 kişi bulunacaktır. Kontes Davala namı... ile seyahat edecek olan Yugoslavya Kraliçesinin maiyetlerinde yalnız bir kadın vardır, diğer sekiz kişi pasaportsuz olarak seyahat etmekte olan valideleri Romanya Kraliçesinin maiyetini teşkil eylemektedir.

---

458) ***DBA – Yugoslavya. A1–a1–K.1/1:*** Belgrad Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 1.5.1932, No.198.

"Hariciye Nezareti, Kraliçe Hazretlerine esnayı seyahatta suhulet gösterilmesini ve emniyeti için tertibat alınmasını rica etmektedir.

"K

birkaç mihmandar tayini, ruküplerine otomobil ve muş tahsisi, gerek hudutlarımıza, gerekse İstanbul'a muvasalatlarında haklarında asarı mihmannüvazi ibrazı (konukseverlik gösterilmesi) muvafık olacağını, emniyetleri için tertibat alınması istirham olunur efendim."[459]

Yugoslavya Kraliçesi, annesi Romanya Kraliçesi ile birlikte, 4–11 Mayıs 1932 tarihlerinde, özel olarak İstanbul'u ziyaret ettiler. Gezip görmek, alışveriş etmek amacıyla yapılan bu gezi, Türkiye ile Yugoslavya arasında siyasi yakınlaşmaya da katkıda bulundu. Kraliçeler, bir bakıma, ikili ilişkilerimizin geliştirilmesinde öncülük etmiş oldular. İstanbul'da kraliçelere gösterilen yakınlık ve sıcak konukseverlik, Yugoslavları pek memnun etti. Yugoslav Kralı da İstanbul'u ziyareti düşünmeye başladı. Belgrad Elçimiz Ali Haydar, 17 Mayıs 1932 günü Ankara'ya şunları rapor etti:

"

lundukları sırada haklarında gösterilmiş olan asarı mihmannüvaziden ve bilhassa Gazi Hazretlerinin Sakarya motorunu emirlerine âmâde bulundurmak suretile izhar buyurdukları fevkalade nazik ve lütufkâr alakadan ve hükümet tarafından refakatlerine güzide iki Türk hanımının tahsisi suretile ibzal olunan asarı nezaketten fevkalade mütehassis olduklarını bilbeyan hissiyatı şükür güzarenelerinin Reisicumhur Hazretlerile hükümete iblağını bendenizden rica ettiler.

"Kraliçe Marya Hazretlerini müteakip Kral Hazretleri dahi kraliçeler hakkında gerek Reisicumhur Hazretleri, gerek hükümet tarafından lütfen ibzal buyurulan asarı nezaket ve mihmannüvaziden fevkalade mütehassis olduğunu teyid ederek samimi teşekkürlerinin Reisicumhur Hazretlerile hükümete iblağını bendenizden rica ettiler ve refikalarile beraber İstanbul'a

---

459) ***Ibid.***: Belgrad Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 2.5.1932, No.199.

gidemediklerinden çok müteessir olduklarını ve İstanbul'u görmek arzusunda bulunduklarını ilave ettiler.

"Kral Hazretlerine, izhar buyurdukları hissiyatı gerek Reisicumhur Hazretlerine, gerekse hükümetime iblağ edeceğimi ve İstanbul'u görmek hususundaki arzularına gelince, bunun husulpezir olması gerek Reisicumhur Hazretleri gerekse hükümetim tarafından memnuniyetle karşılanacağını lisanı münasiple kendisine arzettim; çok memnun oldular ve şimdilik meşguliyetleri maalesef böyle bir seyahati icraya mani olduğunu ima edecek beyanatta bulundular.

"Kral Hazretlerinin İstanbul'u görmek arzusunu her zaman tekrar etmekte olduklarını ve Kraliçeler Hazretlerine tarafımızdan gösterilmiş olan asarı nezaket ve mihmannüvazinin fevkalade eyi bir tesir hasıl etmiş olduğunu ihtiramatı faikama terdifen arza müsaraat eylerim efendim hazretleri."[460]

Yugoslav Kralı Aleksandr'ın İstanbul'u görme arzusu ertesi yıl gerçekleşti. Kral, Eylül 1933'te, Romanya'da bulunuyordu. Oradan, deniz yoluyla İstanbul'a geçmek ve Gazi Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediğini, Bükreş Büyükelçimiz Hamdullah Suphi aracılığıyla Ankara'ya duyurdu. Gazi Hazretlerinin hayranı olduğunu söyledi ve "İstanbul'da kendileriyle görüşebilmek beni bahtiyar edecektir" dedi.[461]

Bu haber Türkiye'de büyük memnuniyet yarattı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü, 28 Eylül 1933 günü Bükreş Büyükelçimize şu telgrafı gönderdi:

"Yugoslavya Kralı Hazretlerinin İstanbul'da tevakkuf ederek Reisicumhur Hazretleriyle mülakat hususunda izhar buyurdukları nazikane arzu başta Reisicumhur Hazretleri olmak üzere Cumhuriyet Hükümetini pek mütehassis etmiştir. Dolmabahçe Sarayı Kral Hazretlerinin ve maiyetlerinin ikamet ve emrine tahsis edilecektir. Reisicumhur Hazretleri Kral Hazretleriyle görüşmekten çok memnun olacaktır. Yekdiğerine öteden be-

460) ***Ibid.:*** Belgrad Elçiliğinden Dışişlerine yazı. 17.5.1932. No.49243/233.

461) ***DBA–Yugoslavya, 1/63–D.3, D.2:*** Bükreş Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 27 ve 28.9.1932.

ri mütekabil ve derin bir hürmet besleyen iki Devlet Reisinin mülakatı şüphesiz çok ehemmiyetli ve faidelidir. Oradaki Romanya Hükümetinin malumatile Yugoslavya Kralı Hazretlerinin refakatinde bulunan muvafık zevatla temas arıyarak işbu esasat dahilinde Yugoslavya Kralı Hazretlerine Devlet Reisimizin ve hükümetimizin hissiyatını iblağ buyurmanızı ve Kral Hazretlerinin maiyeti erkânının ve diğer zevatın adedi ve isimleri ve İstanbul'a muvasalat zamanları ve takriben kaç gün kalabilecekleri hususunda malumat alarak süratle bizi tenvir etmenizi rica ederim."[462]

Yugoslav Kralı'nın İstanbul'da Türkiye Cumhurbaşkanı ile görüşme niyeti, geniş yankı yaptı. Yugoslav basını, bu görüşmenin, "son yılların en önemli olayı" olduğunu, çünkü bunun "yalnız Balkanlar'da değil Orta Avrupa'da da barışın korunması için pek büyük rol oynayacağını" yazdı. Bu görüşmeden bir "Balkan Birliği" doğabileceği umudunu dile getirdi.[463] Yugoslav gazetelerine göre, bu görüşme, "Balkan Hükümetlerini birbirlerine daha fazla yaklaştıracak", "Balkan barışını daha fazla pekiştirecek" idi. İlgili taraflar da uygun görürlerse, yakın bir gelecekte bir "Balkan Birliği" bile gerçekleştirilebilirdi. Türkiye ile Yugoslavya arasında bir de Dostluk Antlaşması imzalanması bekleniyordu.[464]

Türk basınında da benzer yankılar görüldü. Hükümetin sözcülüğünü yapan ***Hâkimiyeti Milliye*** gazetesinde Falih Rıfkı (Atay) şunları yazdı:

"...Yugoslavya krallığının gerek merkezi Avrupa, gerek Balkanlar muvazenesindeki (dengesindeki) ehemmiyeti ne kadar büyük olduğuna şüphe yoktur... Eğer buna, bir de, Yugoslavya'nın merkezi Avrupa ve Balkanlar sulh ve nizamındaki rolünün ehemmiyeti ilave olunursa, Kral Hazretlerinin Sinaya'dan sonraki Varna ve İstanbul ziyaretlerinin her tarafta uyandırmış olduğu alakanın ne kadar haklı olduğu tebarüz eder.

---

462) ***Ibid***: İstanbul'da bulunan Tevfik Rüştü'den Sinaya'da bulunan Hamdullah Suphi'ye açık tel. 28.9.1933.

463) ***Ibid***.: Belgrad Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 2.10.1933, No.508.

464) ***Ibid***.: Belgrad Elçiliğinden Dışişlerine yazı. 3.10.1933, No.7431/509.

"Yugoslavya Hükümdarları, İstanbul'da... Yakın Şarkın sulh nizamının en büyük amili olan şefimizle buluşuyor... Balkanlar sulhu iki memleketin de menfaatinedir. Tuna'dan Fırat'a kadar bütün bu toprr':lar, Balkan ve Yakın Şark toprakları, uzun seneler sükûn içinde çalışmaya muhtaçtırlar... Bu topraklar yalnız sulha değil, devamlı bir sulha muhtaçtırlar..."[465]

Yugoslav Kralı Aleksandr ve Kraliçe Mari Yuvna, 4 Ekim 1933 sabah saat 9'da, ***Dubrovnik*** kruvazörü ile Büyükdere önüne geldiler. Bizim ***Zafer*** ve ***Kocatepe*** muhriplerimiz, Boğaz açıklarından Dolmabahçe önüne kadar kruvazöre eşlik ettiler. Orada Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hikmet (Bayur), Başyaver Celal, Yugoslavya Büyükelçisi kruvazöre çıkarak kendilerini karşıladılar. Kruvazör saat 10'da Dolmabahçe önüne vardı ve top atışlarıyla şehri selamladı. Orada demirli bulunan ***Yavuz*** zırhlısı da top atışlarıyla karşılık veriyor ve konuk kralı selamlıyor. Kruvazör Dolmabahçe önünde demir attıktan sonra, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü, İstanbul Valisi, Merkez Kumandanı, Emniyet Müdürü motorla kruvazöre çıkıyor, kral ve kraliçeye saygılarını sunuyorlar. Saat 10.05'te kral, ***Ankara*** motoru ile Dolmabahçe rıhtımına çıkıyor ve orada Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından karşılanıyor.

Dolmabahçe Sarayında iki Devlet Başkanının ilk görüşmelerinde hazır bulunan Tevfik Rüştü (Aras), bu görüşmeyi şöyle anlatıyor:

"...İki Devlet Reisinin birbirlerile görüşmelerinden mütevellit memnuniyet ifadelerinin teatisinden sonra evvela Kral Alexandr'ın İstanbul'a gelirken Varna'da Euxinagrade sarayında Bulgar Kralı Boris'le görüştüğünü ve bu mülakatta hiçbir siyasi iş bahse konulmayıp muhaverelerinin aile hususlarına inhisar eylediğini ifade buyurdular.

"Mustafa Kemal Hazretleri de bir müddet evvel Ankara'da imza edilen Türk–Yunan Misakının münhasıran sulhu istihdaf ettiğini tavzih buyurdular. Bunun üzerine Yugoslav Kralı Hazretleri Balkanlarda hudutların ve sulhun istikrarı için Yugoslav-

465) Falih Rıfkı, "Misafir Hükümdarlar", ***Hâkimiyeti Milliye***, 4.10.1933, No.4386.

ya'nın Türkiye ile aralarında mesai teşrikinin faideli olacağını beyan ettiler ve Türkiye ile Yugoslavya arasında henüz muallaki emlak meselesinin halli için emir verdiğini beyan ettiler... Müteakiben Türkiye ve Yugoslavya Hariciye Nazırlarının aralarında Cenevre'de tabii hükümetlerinin direktifi dahilinde takarrür ettirdikleri bir ademi tecavüz muahedesi aktedileceğine işaret edilerek bunun kendi arzuları ve tarifleri dahilinde olduğunu gösterdiler.

"Reisicumhur Hazretleri de artık muharebeye meydan vermemenin lüzum ve iyiliğinden bahsederek Balkanlarda sulhu muhafaza hususunda mesai teşrikini memnuniyetle telakki ettiğini ve bu vadide çalışmayı teşvik ve himaye buyurduklarını ve bu yolda Yugoslavya ile Türkiye'nin çalışmalarının faideli olacağını ve Cumhuriyet Hükümetine bu yolda direktif verdiklerini ifade ve izhar ettiler.

"Bu esasta devam eden karşılıklı bir iki cümleden daha sonra Balkanlarda sulhun muhafazası için bütün Balkan devletleri arasında mesai teşriki hususunda ve bu husus için Yugoslavya Kralı Hazretlerinin gayet iyi ve müsbet bir iş telakki ettiği Türk–Yunan anlaşmasının Balkan sulhu mesaisini teshil edecek mahiyetini kaydederek Balkanlar arasında sulhun takriri için derpiş edilen mesai teşrikinin husul bulması için Türkiye ve Yugoslavya Hükümetlerinin birlikte gayret sarfetmeleri lüzum ve faydasında iki Devlet Reisi tamamiyle mutabık kalmışlardır..."[466]

Atatürk ile Kral Aleksandr arasındaki bu görüşme, Türk–Yugoslav dostluğunu ileri bir düzeye çıkardı. Kısa zaman sonra, 27 Kasım 1933'de, Belgrad'da, Türkiye ile Yugoslavya arasında Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. İki Devlet Başkanı arasında gayet dostça mesajlar alınıp verilmeye başlandı. Atatürk, Yugoslavya'nın bu barışçı kralını "dost ve kardeş" sayıyordu. Dış

---

466) ***DBA–Yugoslavya, 1/63–D.3, d.2.*** Gazi Mustafa Kemal ile Yugoslav Kralı Alexandre arasında yapılan görüşmeye dair notun veya tutanağın tam metni için bkz: Bilal N. Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri. Yedi Belge 1930-1937" ***Belleten***, Cilt XLV, sayı 177 (Ocak 1981)' den ayrıbasım, s.177-179.

basında, Atatürk'ün, Belgrad'a gideceği ve kralın ziyaretine karşılık vereceği havadisleri de çıktı.[467]

Atatürk–Aleksandr görüşmesi, aynı zamanda, Balkan Antantını da hazırlayan adımlardan biri oldu. Dört ay sonra, 9 Şubat 1934 tarihinde, Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında Balkan Antantı Paktı imzalandı.

Bir Rapor

Yugoslav Kralı'nın Türkiye'ye gelişinden Balkan Paktı'nın imzalanmasına kadar geçen dört aylık süre içinde, Ankara ile Belgrad arasında diplomatik temaslar devam etti. Belgrad Büyükelçimiz Haydar Aktay, 15 Aralık 1933 günü Atatürk'ün bir mesajını Kral Aleksandr'a sundu. Yugoslav Kralı ile uzun bir görüşme yaptı. Görüşmesini Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a ayrıntılarıyla rapor etti. Rapor Atatürk'e de arzedildi. Haydar Aktay'ın Belgrad'da nasıl etkili bir büyükelçi olduğunu da gösteren bu "Gayet mahrem" kayıtlı rapor, bir örnek olarak, aşağıya aktarıldı. Büyükelçi Aktay aynen şöyle yazıyor:

"Vekil Beyefendi Hazretleri,

"Reisicumhur Hazretlerinin namelerini dün akşam emri alileri veçhile bizzat kral hazretlerine takdim ettim.

"K

dercediyorum:

" 'Gazi Hazretlerinin mektuplarını aldım ve çok memnun oldum. Hakkımda kullanmış oldukları çok samimi ve hararetli tabirlerden fevkalade mütehassis oldum. Kendilerine samimi teşekkür ve selamlarımın iblağını reca ederim.

" 'Ben birkaç gün için yarın Zagreb'e gidiyorum. Bugün beni görmeyi istememiş olsaydınız sizi çağıracak ve Tevfik Rüştü Beyefendiye vait ettiğim veçhile Kral Boris ile cerayan eden mükalememi izah edecektim.

---

467) Örneğin ***Daily Mail*** adlı İngiliz gazetesinin 13 Ocak 1934 günlü sayısında, "Kemal Pasha Going to Belgrade" (Kemal Paşa Belgrad'a gidiyor) başlıklı, Belgrad çıkışlı bir haber yayınlandı. Atatürk'ün, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk dış gezisini Yugoslavya'ya yapacağı yazıldı.

" 'Reyelayn gördüğünüz veçhile Kral Boris'e çok samimi bir resmi kabul yaptım. Kendisinde mağlup bir devlet hükümdarı hissi uyandırmamak için bütün gayretlerimi sarf ettim. Çok müdekkik olan Kral Boris bu hususiaki niyetimi anladı ve ziyadesile memnun oldu.

" 'İki gün kendisile siyasete dair kelimei vahide teati etmedik; üçüncü gün Topolaya gitmek üzere yola çıktığımız zaman güzergâhta bulunan meçhul Sırp askerinin mezarını ziyaret ettik. Otomobilde yalnız bulunuyorduk. Yolumuz iki saat devam edecekti. Kral Boris'in açılmasını bekliyordum. Nihayet, 'İşte meçhul Sırp askerine bütün hürmetlerimle çelenk vazettim. Bunun ne mâna ifade ettiğini elbette anlarsınız. Ben buraya sizinle anlaşmaya geldim' diyerek söze başladı ve Yugoslavya Hükümetinin hudutta yaptığı müşkülatı izah etti. Bu müşkülata pasaport muamelesine, hududa gelen Bulgar şömendöfer memurlarına yapılan fena muameleye, hududun tarafeyninde emlaki bulunan Bulgarların arazilerini işletmelerine müsaade olunmadığına, hudut geçitlerinde mürur ve uburun bazen tamamen meni ve bazen da gayri kabili iktiham kuyut ve şuruta tabi tutulduğuna dair tali birtakım mesailden ibarettir.

"

mek maksadına matuf olmayıp sırf emniyet ve asayişi temin için ittihaz edilmiş olduğunu, komitacıların ikide birde arazimize tecavüz etmeleri menolunduğu takdirde, refi arzu olunan takyidatı derhal kaldırmaya âmâde bulunduğumuzu söyledim. Bunun üzerine Kral Boris, Bulgaristan'a iltica etmiş olan ve memleketine avdet edemeyen Makedonyalılar hakkında affı umumi ilânını iltimas etti. Nezaketi müsellem olan bu mesele hakkında da hüsnüniyetimizi göstermek için Kral Boris'e muvafakat cevabı verdim; ancak geleceklerin burada rahat durmalarını tahti temine almak için bunlar hakkında Bulgar hükümetinden teminat istedim ve gelecekleri bir süzgeçten geçirerek hukuku adiyeden mahküm olanları da af edemeyeceğimi ve Makedonya komitasına alet olmuş bulunanları da kabul edemeyeceğimi söyledim. Kral Boris bu muvafakatımdan memnun oldu ve Makedonyalıların memleketlerine avdetleri komitanın hükümete verdiği tahammül-fersa yükü tahfif edeceğini ve or-

dusuz kalan jenaraller gibi Makedonya komitası rüesasının da faaliyetlerinin tabiatile azalmasına yardım edeceğini söyledi.

" 'Bu zemin üzerinde konuşurken Kral Boris Makedonya komitasından çekindiğini ve bu bapta yapılacak her icraatta kendisinin kellesi mevzui bahs olabileceğini izah etti. Manidar bir surette yüzüne baktım. Derhal, 'görüyorum ki sizde de benim Makedonya komitasının başında bulunduğum hakkında bir kanaat var' dedi. Cevaben, 'evet, şimdiye kadar Makedonya komitasının yapmış olduğu icraata hükümetin seyirci nazarile bakması hasebile böyle bir fikirde bulunmakta haklı olduğumuzu siz de teslim edersiniz; fakat bundan sonra Makedonya komitasının icraatına elbirliği ile mani olacak tedabir ittihaz olunur ise biz de bu fikirden vaz geçeriz,' dedim.

" 'Kral Boris tekrar Makedonya komitesinin' dehşetinden vekendisinin tehlikeye maruz bulunduğundan ve kellesinin mevzui bahs olması ihtimalinden dem vurdu. Buna mukabil memleketin selameti için alınacak tedbirler dolayısıyle kendisini tehlikeye düşürmek isteyenlere karşı ittihaz olunacak tedbirlerin çok sarih olduğunu söyledim.

" 'Bulgaristan Yugoslavya'ya benzemez diyerek tezallümühal etti.

" 'Ben Kral Boris'in bu hususlaki fikrine katiyen iştirak etmem; çünkü komünistlik meselesi ortaya çıktığı zaman Tsankof kabinesinin yapmış olduğu icraatın dehşetini bilirim. O zaman öldürülen insanların miktarı Bulgaristan'ın harbi umumideki zayiatını çok geçmiş olduğunu unutamam.

" 'Her ne hal ise bu hususta fazla israr etmedim ve tedrici surette Makedonya komitasının faaliyetine mani olunacağına dair verilen vaitleri dinlemekle iktifa ettim.

"

ile eyi geçinmek meselesi müzakere edildiği zaman daima komitacıları ileri sürüyorlar. Bize karşı Makedonya, size ve Yunanlılara karşı Trakya, Romenlere karşı da Dobruca komitesi gösteriliyor. Artık bu oyunlara inanmak zamanı geçmiştir.

" 'Söz nihayet iki hükümet arasında siyasi anlaşmaya geldi. Bunun için de Kral Boris söze bu suretle başladı:

"

Sofya'ya geldiği zaman Bulgaristan'ın müşterek bir Balkan anlaşmasına dahil olmasını teklif etti ve girmediğimiz takdirde vaziyetimizin çok fena olacağını guna gun tehditlerle bana tefhim etti. Ben bu tehditlerden bir şey anlamıyorum. Titulesko Bulgaristan'la Romanya arasında hallolunacak meselelerin pek ehemmiyetsiz olduğunu ve mühim ihtilafların Yugoslavya ile Bulgaristan arasında olduğunu söyledi. Benim sizinle anlaşmam için kimsenin tavassutuna ihtiyacım yoktur' dedi.

" 'Titulesko'nun Kral Boris'e vaki olan bu beyanatını gülerek dinledim ve hayret ettim. Böyle bir şey söyleyip söylemediğini kendisini gördüğümde soracağım. Titulesko'nun bu ifadesi garip değil mi?...

"

açık söyledim ve kendisine Varna ziyaretimden sonra Gazi Hazretlerile, Yunan ricalile vaki olan mülakatlarımı anlattım ve bilahare Titulesko ile ve en sonunda Tevfik Rüştü Beyefendi ile de görüştüklerimi söyledim. Dördümüzün Balkanlarda sulh ve sükunun tesisi ve Balkan milletlerine mütekabil emniyet esası üzerine refah ve saadet temini maksadı ile müşterek bir anlaşma yapmaya karar vermiş olduğumuzu ve Bulgaristan'ı da bu anlaşma çerçevesi dahilinde görmek arzuyu halisanesinde bulunduğumuzu anlattım.

" 'Bu beyanatım Kral Boris'i derin bir düşünceye saldı ve bilakaydü şart böyle bir anlaşmaya Bulgaristan'ın dahil olmasının çok humiliant olacağını ve bunun Bulgar efkârı umumiyesi üzerinde elim ve acı bir tesir yapacağını anlatmak istedi. Bunun üzerine ne bizim ve ne de diğer komşuların Bulgaristan'ı humilier edecek bir vaziyete düşürmek istemediğimizi, bilakis Bulgaristan'ı aramıza almakla refah ve saadetini ve emniyetini takviyeyi istihdaf eylediğimizi ve çok elem görmüş olan Balkanların ancak müttehit ve müşterek bir anlaşma sayesinde sükunet bulacağını ve Bulgaristan'ın böyle bir anlaşmadan hariç kalması cihan efkârı umumiyesine orasının daima bir fesat ocağı olarak kaldığı fikrini vereceğini ve esasen elyevm böyle bir fikrin mevcut olduğunu kendisine lisanı müsaniple anlattım ve Bulgaristan'ı böyle bir anlaşmaya davet etmekle humilier et-

mek istemediğimizi göstermek için de bu bapta yapılacak müşterek mukavele formülünün kendileri tarafından ihzar olunmasını teklif ettim.

" 'Çok mülül vaziyette olduğunu ima eder müteredditbir tavır ile teklifimi kabul etti. Bunun üzerine formülü ister bize, ister size, isterler ise Romenlere vermekte muhtar olduklarını söyledim.

" 'Ben bu işi artık hal etmek istiyorum. Bulgarları biraz daha bekleriz. Hüsnüniyetle meşbu olan teklifimizi kabul ederler ve bize şayanı kabul bir formül verirler ise ne âlâ... vermezler ise biz aramızda dördümüz Balkan misakını imza ederiz. Dördümüz tarafından kurulan müttehit cephenin kuvvetinden emin olurlar ise Bulgarların istediğimizi kabul edeceklerinden eminim.

" 'Kral Boris'in Bükreş ziyaretine kadar intizar edebiliriz. O zamana kadar bir karar almazlar ise, bir an evvel söylediğim veçhile, biz anlaşmamızı imza ederiz.'

"Bir saat devam eden bu uzun mülakattan sonra, kendilerinden ayrılmak için müsaadeye intizar ederken Kral Hazretleri, küçük bir vakfeden sonra, Yunanistan'ın vaziyetini nasıl buluyorsunuz sualiyle başlayarak Atina'daki Yugoslav sefirinden şimdi gelen bir telgraftan bahs etti. İşbu telgrafa göre Mr. Maximos Yugoslav Sefirine Paris'e gideceğini ve avdette Roma'ya uğrayacağını ve Roma'da Bulgarların Yunanistan'a yaptıkları müşkülattan şikâyet edeceğini söylemiştir.

"Kral hazretleri büyük devletlerin müdahalelerinden kurtulmak için aramızda müttehit bir anlaşma yaparken Mr. Maximos'un Roma'da yapacağını söylediği bu teşebbüsü garip bulduğunu ifade etti. Kendilerinden bunu zatı devletlerine yazıp yazamayacağını sordum. 'Hemen yazınız ve bu fikirden vaz geçmesini Mr. Maximos'a tavsiye etmesini de rica ediniz,' dedi ve 'ben Atina'ya İstanbul'dan geçerek gittim, bundan sonra da hareketim hep böyle olacaktır' diye ilave etti.

"Kralın pek manidar olan bu ihtarı üzerine Yunanlılarla çok dost olduğumuzu ve Mr. Venizelos zamanında temelleri

atılan bu mütekabil dostluğun Yunanistan'da milli bir siyaset olarak kabul edilmiş olduğunu ve Çaldaris kabinesi tarafından hükümetimle imza edilen son mukavelenin buna kati bir delil olduğunu izah ettim. Kral bu izahatımdan mütmain oldu; ve fakat yine bâlâda arz ettiğim veçhile ben Atina'ya İstanbul'dan gittim diyerek Yunanlılarla yapılacak siyasi müşarekette evvela bizimle görüşeceğini ima eder bir ifadede bulundu.

"Bir buçuk saat devam eden odiyanstan ayrıldıktan bir saat sonra Yunan Sefirine rast geldim. Mumaileyhten Mr. Maximos'un perşembe günü Belgrad'dan geçeceğini ve kralın cuma günü kendisini Zagrep'te kabul edeceğini ve keyfiyetin bir an evvel sarayın kendisine tebliğ etmiş olduğunu haber aldım.

"Perşembe günü buradan geçecek olan Mr. Maximos'a söylenmesi arzu edilen bir şey varsa telgrafla tebliği reyi devletlerine vabestedir.

"Kral hazretleri bâlâdaki maruzattan müsteban olacağı veçhile bendenize Kral Boris ile görüştüklerini ve bu babtaki düşüncelerini büyük bir samimiyetle söyledi ve mükaleme esnasında bendenize çok iltifat etti.

"Büyük şeflerimin hakkımda lütfen gösterdikleri itimat ve teveccühün bir aksi olduğunu müdrik bulunduğum bu iltifatın siyasi sahada bu dereceye vardırılmış olmasını, kral hazretlerinin büyük şefimize karşı her gün artmakta olan kalbi hürmet ve muhabbetine atfetmekteyim.

"Kralın bâlâda arz ettiğim veçhile müttefik Romanya Hariciye Nazırı Titulesko'dan bendenize şikâyette bulunmasının ve Yunan Hariciye Nazırı Maximos'un Roma ziyareti hakkındaki fikrini hulûsu kalp ile izah etmesinin ne mana ifade ettiğini büyük şeflerin daha eyi takdir edeceklerinden bu babta arzı hissiyattan tevakki eder ve bilvesile derin saygılarımı sunarım, efendim hazretleri.

Belgrad Elçisi
Haydar

"H. Kral Hazretlerinin bâlâdaki beyanatının mahrem tutulmasını reca etmiş olduğunu arz ederim."[468]

---

468) ***Atatürk'ün Milli Dış Politikası***, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, s. 233–240, No.38.

Bu rapor, Atatürk'ün elçilerinin nasıl çalıştıkları hakkında bir fikir verdiği gibi, Bulgaristan'ın neden Balkan Antantı dışında kalmış olduğunu da biraz aydınlatmaktadır.

Atatürk ile birlikte Balkan ülkeleri arasında işbirliği için çalışan Yugoslav Kralı Aleksandr, bu görüşmeden sonra bir yıl bile yaşayamadı ve 9 Ekim 1934'te, resmi bir ziyaret için gittiği Fransa'nın Marsilya şehrinde, bir Hırvat teröristin suikastine kurban gitti. Öldüğü zaman 45 yaşındaydı.

Geliyorum Diyen Ölüm

Belgrad'da Birinci Sınıf Elçi Ali Haydar Aktay, 24 Temmuz 1939 günü Moskova Büyükelçiliğine atandı. 2 Ağustos günü, on bir yıldır görev yapmakta olduğu Belgrad'dan ayrıldı. Eşini ve çocuklarını Ankara'da bırakıp Moskova'ya gitti ve 16 Ağustos 1939 günü orada göreve başladı.[469]

Büyükelçi Aktay'ın Moskova'da göreve başlamasından 15 gün sonra, İkinci Dünya Savaşı patlak verdi. 1 Eylül 1939'da Almanya Polonya'ya saldırdı. 3 Eylül'de Fransa ve İngiltere Almanya'ya savaş açtılar. 17 Eylül'de Sovyetler Birliği Polonya'yı istila etmeye başladı. 30 Eylül'de Almanya ile Sovyetler Birliği Polonya'yı paylaştılar. Böylece Sovyetler Birliği de tam olarak büyük savaşın içine girmiş oldu. Moskova'da olağanüstü zor günler başladı. Büyükelçi Aktay, bu çetin göreve dayanabilmeleri için, çalışma arkadaşlarını sırayla birer aylık izne göndermek istiyordu. 13 Mayıs 1940'ta Dışişleri Bakanlığına şunları yazmıştı:

"Mesai arkadaşlarıma temmuzun birinden itibaren birer aylık mezuniyeti nizamiyelerinin verilmesi muvafık olacağından her ay birinin hareketine müsaade edilmesini diler ve bu babta müsaadei devletleri alındıktan sonra her birinin ayrı ayrı müfarekat ve muvasalatları Vekaleti Celileye bildirileceğini arz ile derin saygılarımı sunarım."[470]

---

469) ***DBA–Sicil No.58***: Aktay'ın Moskova Büyükelçiliğine atama kararnamesi 27 Temmuz 1939 tarihli ve 2/11567 sayılıdır. Sicilindeki bilgilere göre, Ali Nejat, Hüseyin Necdet ve Fatma Emel adlarında üç çocuğu vardı. Eşinin adı Hatice Remziye idi.

470) ***Ibid.***, Moskova Büyükelçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 13.5.1940, No. 1182/359.

Moskova Büyükelçimiz, çalışma arkadaşlarını birer birer izne göndermek istiyordu; ama kendisi görevinin başından ayrılmıyor, ayrılmak istemiyordu. O nazik dönemde Moskova Büyükelçiliğini maslahatgüzara bırakmanın doğru olmayacağını düşünüyordu. Ama giderek sağlığı bozuldu, ciddi olarak rahatsızlandı.

Haydar Aktay, Moskova'da birinci yılını doldururken, 9 Ağustos 1940'ta Ankara'ya şunları telledi:

"H

on beşine kadar buradan ayrılmamda bir mahzur görmüyorum. Vapura yetişebilmem için buradan ayın dokuzunda ayrılmaklığım için müsaadei devletlerinin telgrafla iş'arını rica ederim."[471]

Ama büyük savaş bütün şiddetiyle devam ediyor ve gittikçe yayılıyordu. 1940 yılının ilk yarısında Almanya; Norveç, Danimarka, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve Fransa'yı istila etti. 4 Haziran'da Alman orduları Paris'e girdiler. Ruslar da Almanlarla yarışırcasına Avrupa'nın geri kalan bölgelerini işgal ediyordu. Polonya'dan sonra, 30 Kasım 1939'da Finlandiya'yı da istilaya başlayan Ruslar, 27 Haziran 1940'ta da Romanya'yı istila ettiler.

Bu gelişmeler karşısında Türkiye, geceli gündüzlü tetikteydi. Ankara'da Dışişleri Bakanlığı sürekli nöbetteydi. Savaşın gidişi günü gününe, saati saatine izleniyor, not ediliyor ve ona göre tutumumuz ayarlanıyordu. Ne yapmalı, ne etmeliydik ki, Türkiye'yi bu büyük savaşın dışında tutabilmeliydik. Savaşan taraflardan Türkiye üzerine gelmeye başlayan, gittikçe ağırlaşan baskılara göğüs gerebilmek için son derece uyanık olmamız gerekiyordu. Ankara'da nöbet tutan Dışişleri gibi, yurtdışındaki elçilerimiz de görev başında bulunmalıydılar. Hele hele pek kritik bir post durumuna gelmiş olan Moskova Büyükelçiliğimiz tam kadro görev başında olmalıydı. Bu ortamda Moskova Büyükelçimiz Haydar Aktay da ciddi tedavi göremedi, tedavi görmeye imkân bulamadı.

Haydar Aktay, pek yıpratıcı bir görev olan Moskova Büyükelçiliğinde iki yılını doldurduktan sonra, başka bir göreve atanmayı umuyor, bu umutla takatının limitine kadar dayanmaya çalışıyordu. Hasta halde Moskova'da ikinci yılını doldurdu. 4 Ağustos 1941 günü Dışişleri Bakanlığına şunları bildirdi:

---

471) ***Ibid.***, Moskova Büyükelçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 9.8.1940, No.329.

"...Son sene zarfında gerek vazifenin ağırlığı ve buradaki hayat şeraitinin tahammülfersa (dayanılmaz) olması, gerekse uğradığım büyük felaketler dolayısiyle sıhhi vaziyetim bozulmuş ve ciddi bir tedaviye lüzum göstermiştir. Buna binaen vaziyetin nezaketine rağmen buradaki hayat şeraitine ve vukuu muhtemel meşak ve mezahimi seferiyeye tahammül için kendimde mukavemet göremediğimden muhaberede bulunduğum Zürich'teki bir kliniğe giderek kendimi birkaç ay için kat'i bir tedaviye tabi bulundurmaya lüzumlu gördüm ve buradan mufarekatime (ayrılmama) müsaade buyurulmasını, sıhhi mezuniyet meselesini Ankara'ya geldiğim zaman mevzubahs etmek üzere istirham eylerim.

"Ehemmiyeti fevkaladesi derkâr olan Moskova Büyükelçiliğinin gaybubetim (yokluğum) esnasında maslahatgüzarla idaresinin kabil olamayacağını bizzat arzetmeyi düşündüğüm cihetle yukarıda arzettiğim veçhile muayyen bir müddet için mezuniyet talebine müracaat eylemedim. Bu suretle hareketten maksadım da Ankara'ya gelir gelmez Moskova'nın iki senelik yıpratıcı hayatından ve uğradığım büyük felaketten sonra muhtel olan (bozulan) sıhhi vaziyetimin salâhını müteakip Sayın Başvekilimizle Zatı Âlilerinin lütfu delaletlerile Büyük Milli Şefimiz Reisicumhur Hazretlerinden başka bir yere becayişimi istirham etmek idi.

"Bu babdaki maruzatımı dinleyip ona göre bir karar almak için vakit müsaittir fikrindeyim. Binaenaleyh şimdilik tedavi için mezunen Ankara'ya hareketime müsaadelerini istirham ederim."[472]

Büyükelçi Haydar Aktay, 1941 Ağustos'unda izin istiyor. Hem yurtdışında tedavi olmak, hem de Ankara'ya uğrayıp bir göreve naklini istemek niyetindedir. Ama 1941 yılının ikinci yarısı öyle ters bir zamandır ki, izin alabilmesi olanaksız gibidir. 1941 yılının ilk yarısında Balkanlar'a inip sınırımıza dayanmış olan Almanya, 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği topraklarını istilaya başlamıştır. Alman orduları, 28 Haziran'da Belarusya'nın başkenti Minsk'i zaptetmiş, 27 Haziran'da Ukrayna topraklarına girmişlerdir. Büyükelçi-

472) ***Ibid.***, Moskova Büyükelçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 4.8.1941, No. 329.

mizin izin istediği ağustos ayı içinde de Sovyetler, İngiltere ile bir olup, komşumuz İran'ı istila etmişlerdir. Batı sınırımızdan sonra şimdi doğu sınırımızı da ateş sarmıştır. Bu arada Alman orduları, Rusya içlerinde ileri harekâta devam ederler, eylül başında Leningrad'ı kuşatırlar, 19 Eylül'de Ukrayna'nın başkenti Kiev'i zaptederler ve ekim başında Smolensk'ten Moskova üzerine yürüyüşe geçerler.

Alman ordularının Moskova'ya 80 kilometre kadar yaklaştıkları bir sırada, 16 Ekim 1941 günü, Sovyet Hükümeti, Başkent Moskova'yı terkedip Kuybişev şehrine taşındı. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği de, Sovyet Hükümeti ile birlikte, Kuybişev'e taşınmak durumunda kaldı. Büyükelçi Haydar Aktay'ın izin umudu yine suya düştü ve Rusya dışında ciddi bir tedavisine yine olanak bulunamadı. Büyükelçi, izin almak, tedavi olmak şöyle dursun, bir de Moskova'dan Kuybişev'e taşınma işleriyle uğraşmak durumunda kaldı.

Savaş içinde Kuybişev şehri, Moskova'yı mumla aratır. Mahrumiyet çekme, yıpranma bakımından Kuybişev'in şartları çok daha ağırdır. Zaten ağır hasta olan ve bir türlü tedaviye vakit bulamayan Büyükelçi Haydar Aktay, Moskova'dan sonra şimdi Kuybişev'de görevine devam etmek zorundadır. Dayanabildiği kadar dayanır ve sonunda feryat eder. 26 Mart 1942 günü, Kuybişev'den Ankara'ya şunları teller:

"Kuybişev'de hayat şeraiti her türlü tasavvur ve tahammülün fevkindedir. Ne gidecek bir yer, ne konuşacak bir kimse, ne de yiyecek bir şey vardır. İnsan mütemadi bir sinir buhranı geçirmekte ve buna tahammül edemeyenler hasta olmaktadır. Bu bir hakikattir ve bunu olduğu gibi kabul etmek icap eder...

"Memurlara dört sene staj fazladır. İki seneyi doldurdukça arzu edenleri birer birer tebdil etmek lazımdır. Bu hususta vekaletin... Bir karar alması zamanı gelmiştir..."[473]

Bu defa Dışişleri Bakanlığı biraz insafa geldi. Büyükelçi Haydar Aktay'ın "kısa bir zaman için" Kuybişev'deki görevinden ayrılmasına lütfen izin verdi. 10 Nisan 1942 günü büyükelçiye şu telgraf gönderildi:

---

473) ***Ibid.***, Kuybişev'deki Moskova B.Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına şifre tel. 26.3.1942, No. 108.

"Hükümetinizle temas etmek üzere kısa bir zaman için Ankara'ya gideceğinizi bildirerek bu ay zarfında hareketinizi rica ederim."[474]

Bunun üzerine Büyükelçi Haydar Aktay, 14 Nisan'da Kuybişev'den ayrıldı. 20 Nisan'da trenle Kars'a, 24 Nisan'da Ankara'ya geldi. İki ay izinliydi. Tedavi olacaktı. İki ay yetmedi. *"Lütfen ita buyurulan iki ay mezuniyetin, tedavimi ikmal edebilmek üzere, geçen sene mezuniyet almadığımdan bir ay daha temdidine müsaade buyurulmasını dilerim"* dedi. Dışişleri Bakanlığı uygun gördü. İzni bir ay daha uzatıldı.

Ama artık iş işten geçmişti. Büyükelçi Aktay, 2 Ağustos 1942'de, İstanbul'da kendi evinde vefat etti. Sanki tedavi için değil de, vatan toprağında, ailesinin yanında ölebilmek için Kuybişev'den kalkıp memlekete gelmişti. Başkalarını cenaze nakil işlerinden de kurtarmıştı. Öldüğü zaman 58 yaşındaydı.

4 Ağustos'da İstanbul Valiliği, Dışişleri Bakanlığına şunları bildirdi:

"Büyükada'daki köşkünde vefat eden eski Moskova Büyükelçimiz Ali Haydar Aktay'ın cenazesi bugün (4 Ağustos 1942) Riyaseticumhur Kâtibi Umumisi, vilayet erkânı, İstanbul Komutanı ve güzide zevat ve yakınları ve bir bando ile asker ve polis müfrezeleri hazır bulundukları halde Beyazid camiinde namazı kılındıktan sonra Edirnekapı'daki şehitliğe defnedilmiştir. Malumaten arzederim.

"D

6 Ağustos'ta Dışişleri Bakanlığından Kuybişev Büyükelçiliğine bir satırlık bir telgraf, evet sadece bir satırlık şu kuru telgraf gitti:

"Büyükelçi Haydar Aktay'ın vefat ettiği teessürle arzolunur."[476]

İşte bu kadar!

---

474) ***Ibid.***, Dışişlerinden Moskova (Kuybiçev) B.Elçiliğine şifre tel. 10.4.1942, No.49.

475) ***Ibid.***, İstanbul Valiliğinden Dışişlerine tel. 4.8.1942, no.19158.

476) ***Ibid.***, Dışişlerinden Kuybişev B.Elçiliğine tel. 6.8.1942, No.104.

XX

TEVFİK BIYIKLIOĞLU

Mübeccel Reisimizin... bana bu mühim ve güzel vazifeyi tevcih buyurmalarından pek müftehir ve mes'udum.

Tevfik Bıyıklıoğlu

Aferizme Özenmek

Falih Rıfkı Atay, ***Çankaya*** adlı kitabında, "aferizm"i anlatır: Cumhuriyetin ilk yıllarında, Atatürk'e ve hükümete yakın bazı kimseler, nüfuzlarını kullanarak para kazanma yoluna sapmışlar. Para kazanmak için onların tek sermayesi nüfuzları imiş. Onlar, nüfuzlarını kötüye kullanmışlar veya kullanmaya kalkışmışlar. Fransızca kökenli "aferizm", bir bakıma, nüfuzu kötüye kullanma demek oluyor. Başbakan ve arkadaşları aferizme karşı mücadele etmişler.[477]

O dönemde aferizme özenenler arasında, eski Moskova Büyükelçilerimizden Tevfik Bıyıklıoğlu'nun da adı geçer.[478] Bıyıklıoğlu, 1889'da doğmuş.[479] Genç bir subay olarak, Anafartalar'da Musta-

---

477) Falih Rıfkı Atay, ***Çankaya, 2. Cilt,*** Dünya Yayınları, İstanbul (Tarihsiz), s. 423-428.

478) Hasan Rıza Soyak, ***Atatürk'ten Hatıralar, I,*** Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul: 1973, s. 23-28.

479) Bir yerde Bıyıklıoğlu'nun doğum tarihi 1898 olarak gösterilmiş. Bunun bir baskı hatası olduğu kanısındayım (Bkz. Fahri Çoker, ***Türk Tarih Kurumu,*** Ankara: 1938, s. 311). Doğrusu, 1889 olacaktır.

fa Kemal'in kurmay heyetinde yer almış. Kurtuluş Savaşında Garp Cephesi Harekât Dairesi Başkanı olarak görev yapmış. Askeri danışman olarak Lozan Barış Konferansına katılmış. Daha sonra Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri olmuş. Bu görevde iken, Kasım 1927'de, Moskova Büyükelçiliğine atanmıştır. 10 Aralık 1927 günü, SSCB Merkez İcra Komitesi Başkanı Kalinin'e güven mektubunu sunmuştur. Sunarken şu konuşmayı yapmıştır:

"Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin, beni, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler İttihadı Merkez İcra Komitesi nezdine Fevkalade Murahhas ve Büyükelçi tayin buyurduklarına dair olan name-i Riyasetpenahilerini ve aynı zamanda selef-i muhteremim Zekai Beyin (Apaydın) vedanamesini takdim ile kesb-i şeref eylerim.

"V

essüs ve şimdiye kadar gittikçe kesb-i samimiyet eden dostluğumuzun her iki memleket münasebatında ve cihan sulh ve mesalemetinde ifa ettiği rolü kemal-i ehemmiyetle kayd ve zikrederim. (...) Dostane münasebatımızın (...) bir kat daha takviye ve inkişaf ettirilmesine bütün kuvvetimle çalışacağım.

"M

çok dost memlekette bu mühim ve güzel vazifeyi tevcih buyurmalarından pek müftehir ve mes'udum.

"Z

tinin vazifemin ifasında, bugüne kadar Türk Cumhuriyeti Mümessillerine göstermek lütufkârlığında bulunduğu teveccüh ve teshilatı benim için esirgemeyeceğine eminim.

"Bu ümniye ile Zatı Âlilerini ve refah ve saadetini samim kalpten temenni ettiğim Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadı milletlerini kemal-i hürmetle selamlarım."[480]

Tevfik Bey, Sovyet Devlet Başkanına güven mektubunu sunduğunu Ankara'ya şöyle rapor etti:

"İtimatnamemi öğle vakti Kalinin'e takdim için giderken Lenin'in kabrine uğrayarak üzerinde Türk ve Sovyet bayrakları

480) ***DBA – Müt. Tevfik Bey'in Moskova Büyükelçiliği.***

Tevfik Bıyıklıoğlu

bulunan bir çelengi koydum ve hazır bulunan Teşrifat Müdir-i Umumisine de 'bu çelengi Türkiye'nin dostluğunun hatırasına' vazettiğimi söyledim. Mumaileyh, gösterdiğimiz bu eseri dikkat ve nezaketten dolayı Sovyet Hükümeti namına teşekkür etti.

"Merasim-i kabul samimi oldu ve kabulden sonra Kalinin'in huzurunda bir çeyrek kadar Çiçerin'le beraber kalarak hususi görüştük.

"Müşarileyh, Reisicumhurumuz Hazretlerine selam ve tazimatının ve dost Türkiye'de Reisi Hazretlerinin tahakkuk ettirdiği istihlastan sonra başladığı ciddi imar siyasetinde ve iktisadi mesaide muvaffakiyet temenni ettiğinin arzını rica etti...."[481]

Tevfik Bey'in Moskova Büyükelçiliği böyle başladı. Ama uzun sürmedi. 14 Mayıs 1928 günü Moskova Büyükelçiliği görevi sona erdi. Yerine Vasıf Çınar atandı. Tevfik Bey, yine Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri oldu. Bu sırada, galiba 1931 yılında, Tevfik Bey'in eski bir suçu ortaya çıktı. İlk defa Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri bulunduğu sırada, 1926 yılında, bir iş için, eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'dan rüşvet istemiş olduğu belgelendi. Atatürk'ün Özel Kalem Müdürü ve daha sonra Genel Sekreteri olan Hasan Rıza Soyak, bu olayı uzun uzun anlatır.

Tevfik Bey, 1926 yılında, Abbas Hilmi Paşa'ya iki mektup yazmış. Bu mektuplarında Paşa'ya, Trakya'da, Keşan havalisinde petrol araması için hükümetten istediği müsaadeye dair işlemleri hükümet katında takib ettiğini bildirmiş. Ancak, bu girişimi olumlu sonuca ulaştırabilmek için –Hükümetten ilgilileri de zan altına sokacak imalı bir ifade ile– bazı özel giderlere ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Atatürk, bu mektupları bulduruyor ve hemen Genel Sekreteri Tevfik Bey'in işine son veriyor.[482]

Tevfik Bıyıklıoğlu, ondan sonraki yaşamında, ta 1961 yılında ölümüne kadar, kendisini tarih araştırmalarına veriyor. Türk Tarih Kurumu üyesi ve Genelkurmay Harp Dairesi tarih başyazarı sıfatıy-

---

481) ***Ibid.,*** Moskova B. Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 10.12.1927, No. 723.
482) Soyak. ***op. cit.,*** s. 25-27.

la derin araştırmalar ve değerli yayınlar yapıyor. Genelkurmay Yayını iki ciltlik ***Türk İstiklal Harbi*** başlıklı kitabı ile Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmış olan iki ciltlik ***Trakya'da Milli Mücadele*** adlı değerli araştırması en kapsamlı eserleridir.

Bıyıklıoğlu'nun elçiliği, topu topu altı ay ile sınırlı kalmıştı.

XXI

M. EMİN ÂLİ TÜRKGELDİ

Bu muzır iklimde ifna-i hayat cinnettir. Binaenaleyh istifamın kabulünü rica ederim.

Âli Türkgeldi, 1931

***

Yazık ki Âli Bey hizmet etmek için yetişemedi.

İsmet İnönü, 1932

***

Lisan ve zihniyet düzelinceye kadar teşrik-i mesaimize imkân kalmamaktadır... İstifanıza intizar ederim.

Dr. Tevfik Rüştü Aras, 1937

***

Bana karşı yapılmakta olan haksızlık bir muamele-i gaddaranedir.

Ali Türkgeldi, 1942

Geçimsiz Bir Elçi

İmparatorluk döneminde Uzak Doğu'da ve Latin Amerika'da elçiliklerimiz yoktu. Cumhuriyet döneminde bu uzak ülkelerde de daimi maslahatgüzarlıklar ve elçilikler açılması yoluna gidildi. Türkiye, ilk defa 1925 yılında Japonya'nın başkenti Tokyo'da bir daimi maslahatgüzarlık açtı ve 1929 yılında bu temsilciliğimizi elçilik

M. Emin Âli Türkgeldi

düzeyinde yükseltti. Yine 1929 yılında, o zamanki Çin Cumhuriyeti'nin başkenti Nanking'de bir daimi maslahatgüzarlık açıldı.

Türkiye Cumhuriyeti, Latin Amerika'ya da açılmaya çalıştı. Önce bu ülkelerle Dostluk Anlaşmaları yaptı, arkasından oralarda diplomatik temsilcilikler açmaya yöneldi. 1926 yılında Şili ve Arjantin ile Türkiye arasında Dostluk Antlaşmaları yapıldı. Ertesi yıl Türkiye, Meksika ve Brezilya ile de birer Dostluk Antlaşması imzaladı. Ondan sonra Türkiye, 1929 yılında Brezilya'nın başkenti Rio de Janeiro'da elçilik, 1930 yılında da Şili'nin başkenti Santiago de Şili'de bir daimi maslahatgüzarlık açtı. 1938 yılında da Arjantin'in başkenti Buenos Aires'te elçilik açacaktı.

Rio de Janeiro'ya gönderilen ilk Türk Elçisi, Mehmet Emin Âli Türkgeldi oldu. Daha doğrusu o, Latin Amerika'ya sürekli görevle atanan ilk Türk Elçisidir. Âli Türkgeldi, Mabeyni Hümayun Başkâtibi olan ve ***Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*** ve ***Görüp İşittiklerim*** adlı kitaplarıyla tanıdığımız Ali Fuat Türkgeldi'nin oğludur. 1890 yılında İstanbul'da doğdu. 1910'da Galatasaray Sultanisi'nden mezun oldu. 1913'te Paris Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitirdi, 1914'te Paris Hukuk Fakültesi'nden bakelorya diploması aldı. 1913 yılında Paris Büyükelçiliğimiz Üçüncü Kâtipliğine atandı. Birinci Dünya Savaşı çıkınca ertesi yıl Fransa ile diplomatik ilişkilerimiz kesildi ve Âli Türkgeldi de İstanbul'a döndü. 1921 yılında yine Paris'teki Osmanlı Temsilciliği Üçüncü Kâtipliğine gönderildi. Lozan Konferansında kâtip olarak çalıştı. 1923 yılında Paris Mümessilliğimiz İkinci Kâtipliğine atandı.[483]

1924'te Dışişlerinde şube müdürlüğüne, 1925'te Sofya Elçiliği Başkâtipliğine, 1926'da Roma Büyükelçiliği Müsteşarlığına atanan Âli Türkgeldi, 1927-1928 yıllarında Dışişleri Bakanlığında umum müdür olarak görev yaptı. 1928 yılında, Birinci Sınıf Müsteşar Unvanıyla Lahey Maslahatgüzarlığına atandı. Oradan, elçi olarak Rio de Janeiro'ya gönderildi. 23 Ekim 1929 tarihli atama kararnamesi şöyle kaleme alınmıştı:

"Brezilya Hükümetile aktedilen Muhadenet Mukavelenamesi (Dostluk Antlaşması) üzerine iki devlet arasındaki müna-

483) ***DBA-Sicil No. 87*** (M.E.Â. Türkgeldi'nin sicil dosyası).

sebat-ı siyasiyenin tesisi zımnında Hükümet-i mezkûre nezdinde elçi olarak izamı tensip kılınan (gönderilmesi uygun bulunan) ve vukubulan istimzaca (agreman isteğine) cevabı muvafakat verilen Lahi Maslahatgüzarı Âli Beyin sene-i haliye bütçe ve kadrosunda münhal bulunan İkinci Sınıf Elçilik maaş ve tasisatile Rio de Janeiro Elçiliğine tayini, Hariciye Vekaletinin 22/10/1929 tarih ve 75332/577 numerolu tezkeresile yapılan teklif üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 23/10/1929 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur."[484]

Demek ki Brezilya ile yapılan Dostluk Antlaşmasından sonra bu büyük ülke ile Türkiye arasında diplomatik ilişkiler başlatılıyordu. Âli Bey, Türkiye ile Brezilya arasında diplomatik ilişki kuran, Brezilya'ya ve bütün Latin Amerika'ya gönderilen ilk Türk Elçi olmakla onurlandırılıyordu. Çabuk yükseltilmiş, kısa zamanda elçi yapılmıştı. Uzak olmakla beraber büyük bir ülkeye gönderiliyordu ve Cumhuriyet Türkiye'sinin dış ilişkilerinde yeni bir sayfa açıyordu.

Ama, Âli Bey, biraz asi yaratılışlı, disipline pek gelmeyen, geçimsiz bir kimseydi ve kendisine verilen bu onurlu görevin kadrü kıymetini pek kavrayamamış gibi davrandı. Elçi olunca geçimsizliği daha açıkça su yüzüne çıktı. Brezilya'ya gitmeden önce, Lahey'den Ankara'ya çağırılmıştı. Kendisine bazı talimat vermek gerekmişti. Âli Bey, önce bu yüzden bakanlıkla sürtüşmeye girdi. Ankara'da geçirdiği günlerde kendisine Lahey'deki maaşı mı verilmeliydi, yoksa Rio de Janeiro'daki maaşı mı? Bu konuda bakanlıkla tartışmaya girişti ve sorun Sayıştay Başkanlığına kadar gitti.[485]

Âli Bey, 1 Aralık 1929 günü Rio de Janeiro'da göreve başladı. Böylece Türkiye'nin Latin Amerika alt kıtasında ilk elçiliği açılmış ve çalışmaya başlamış oldu. 1931 yılında Brezilya da Ankara'da elçilik açtı. Ama Âli Bey, Rio de Janeiro Elçiliğinin hakkını veremedi. Orada göreve başladıktan iki yıl sonra bakanlığa telgrafla istifasını verdi. İstifa telgrafında, gereksiz yere, sivri bir dil kullandı ve bakanlık makamını da epeyce sinirlendirdi. Şifre telgrafta şunları yazdı:

---

484) ***Ibid.***
485) ***Ibid.***

"Brezilya ile doğrudan doğruya münasebatı tüccariye tesisine, emtea mübadelelerine, ticaret muahedesi aktine dair Hariciye Nazırile vaki mülakatlarımın nazarı itibara alınmaması bu sefarete ehemmiyet verilmediğini ispat eder. Bu vaziyette milletin parasını almak benim mesleğime mugayirdir. Diğer taraftan bu muzır iklimde atiyen devlete hizmet edemeyecek surette ifnayı hayat cinnettir. Binaenaleyh istifamın kubulünü rica ederim."[486]

Elçimiz, raporum dikkate alınmadı, öyleyse Rio de Janeiro Elçiliğine önem verilmiyor, diyor. Bu bir. İkincisi de bu berbat iklimde kendimi çürütemem diyor ve istifasını veriyor. Sanki her elçinin, her yazdığı, hemen hükümetçe kabul edilip uygulanırmış, uygulanmalıymış gibi davranıyor. Sanki hükümet, her elçiye latif iklimlerde görev vermek durumundaymış gibi, elçimiz Rio'nun ikliminе katlanmak istemiyor. İstifa ederken de resmi yazışmaya pek uymayan ağır bir dil kullanıyor.

Bizler, 1950'lerde Dışişleri Bakanlığına girerken birer kâğıt imzaladık. Her ülkede, her iklimde ve her şart altında görev yapmayı önceden kabul ettik, taahhüt ettik. O ülkenin iklimi kötü, öteki ülkede savaş, berikinde terör var, öyleyse oralarda görev yapamayız demeye hakkımız yoktur. Nereye atanırsak oraya gitmek zorundayız. Gitmezsek sonucuna katlanırız. Herhalde bakanlık, memurlarının nazını, kaprisini çekemez. Çekmeye kalkarsa bazı ülkelere gönderecek memur bulamaz.

Bu defa da bakanlık, Âli Türkgeldi'ye hemen şu cevabı verdi:

"İstifanız kabul olunmuştur. Evrak ve şifreyi ve elçiliğe müteallik eşya ve hususatı müstakil şehbender vekiline tevdi buyurunuz.

"Harcırahınızı ancak icrası derdest olan bir münakaleden sonra yani yeni sene iptidasına doğru gönderebileceğiz. Bununla beraber burada tediye olunmak üzere hareket etmekte serbest olduğunuzu arzederim efendim."[487]

---

486) ***Ibid.:*** Rio Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 14.12.1931.
487) ***Ibid.:*** Dışişlerinden Rio Elçiliğine şifre tel. 16.12.1931.

Bundan sonra Ankara ile Rio arasında yine yazışmalar oldu. Elçi, istifasının bir süre gizli tutulmasını istedi. İzinli ayrılıyormuş gibi yapacak, ayrıldıktan sonra bir daha Brezilya'ya geri dönmeyecekti. Bakanlık, istifasından Ankara'daki Brezilya Elçisine bilgi verilmiş olduğunu söyledi; istifa artık gizli tutulamazdı. Elçi, harcırahı gönderilemeyecekse elçilikteki ödenekleri harcırah yerine kullanmak istedi. Bakanlık, "Harcıraha dokunmak mucib-i mes'uliyettir" dedi. Tam olarak gönderilen ocak maaşını kullanabileceği, dönüşünde harcırah hesabının yapılacağını bildirdi... Sonunda Âli Bey, Ocak 1932'de Brezilya'dan ayrıldı.

Âli Bey'in istifa edip Brezilya'dan ayrılması, Rio de Janeiro Elçiliğimizin kapanmasına neden oldu. Rio Elçiliğimiz altı yıldan fazla kapalı kaldıktan sonra 1938 yılında ikinci kez açılacak, sonra ikinci kez kapanacak ve 1943 yılında üçüncü kez açılacaktı. Rio de Jcneiro'daki ilk elçimiz, ters biçimde istifa etmemiş olsaydı belki oradaki elçiliğimiz hiç kapanmaz ve daha önce yerine otururdu. Âli Beyin Rio de Janeiro'ya atanması, yanlış bir seçim olmuştur, denilebilir. Onun yerine bir başka elçi gönderilmiş olsaydı böyle bir başarısızlık yaşanmayabilirdi.

Merkeze döndükten sonra, kendisine üç yıl kadar aktif görev verilmeyen Âli Bey, İstanbul'da oturuyordu. Bir gün gazetelerde bir haber okudu. İktisat Vekaleti, Brezilya'dan mal karşılığında kahve ithali için bir anlaşma yapmıştı. Bu haber üzerine Âli Bey, belki kendisini unutturmamak için, Heybeliada'da bulunan Başbakan İsmet Paşa'ya bir mektup yazdı. Güya kendisi Rio Elçisiyken, mal karşılığı kahve alımını Ankara'ya teklif etmiş, fakat teklifi o zaman dikkate alınmamış. Bu yüzden Rio de Janeiro Elçiliğinden istifa etmiş imiş. Şimdi "Bu ihmal ve lakaydi telafi ediliyordu." Bundan dolayı İsmet Paşa'yı kutluyordu.[488]

Başbakan İsmet Paşa, Âli Bey'in bu mektubunu Dışişleri Bakanlığına gönderdi. Gönderirken altına şu dikkat çekici notu düştü:

"Rio'dan istifasını hastalıktan biliyordum. Burada başka şeyler söylüyor. Söyledikleri doğru bile olsa yalnız kendisinin

488) ***Ibid.:*** Âli Bey'den İsmet Paşa'ya mektup, 16.10.1932.

hiçbir şey öğrenmemiş ve anlamamış olduğunu gösterir. Kendisine söylemek lazım ki sefaretlerde, bilhassa son sefaretinde hiçbir hizmet ifa etmemiş, devleti beyhude yere, birçok masrafa sokmuş.

"Y

"Dosyasına konulması.

"

(İmza) İsmet"

Başbakan İsmet Paşa'nın bu notu, herhalde pek ağırdır. Bir elçi, kendi Başbakanından, belki, daha kötü bir not alamaz.

İkinci Olay

Âli Türkgeldi, Rio de Janeiro'dan döndükten sonra, merkezde ikinci sınıf elçi unvanıyla pasif görevde kaldı. İki buçuk yıl kadar kendisine aktif bir görev verilmedi. 27 Şubat 1935'te, Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtibi Numan Menemencioğlu, işlerinin arttığını belirterek kendisine yardım etmek üzere, iki muavinlik kurulmasını ve birinci muavinliğe Âli Türkgeldi'nin atanmasını makama teklif etti. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras bu teklifi onayladı. Ertesi gün Ortaelçi Âli Türkgeldi, umumi kâtibin yanında göreve başladı. İki yıla yakın bir süre umumi kâtip birinci muavini olarak görev yaptı.

Âli Türkgeldi, 10 Aralık 1936'da Tiran Birinci Sınıf Ortaelçiliğine atandı.[490] 30 Ocak 1937'de Tiran'da göreve başladı. Ama bir yıla kalmadan yine Dışişleri Bakanlığıyla kapıştı. Huyundan vazgeçmemişti. Geçimsizliğini devam ettiriyordu Bir elçiye ve bir devlet memuruna yakışmayacak bir dil kullanarak bakanlığı fena halde kızdırdı.

Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras imzasıyla, 14 Aralık 1937 günü, Tiran Elçisi Âli Türkgeldi'ye şu "Zata Mahsus" kayıtlı şifre telgraf çekildi:

"1– Tenvir ve tenevvür maksadile izahat vermeniz için An-

489) ***Ibid.:*** Başbakan İsmet Paşa'nın 20.10.1932 günlü notu.
490) 10.12.1936 tarihli ve 5703 sayılı kararname.

kara'ya daveti mutazammın yazmış olduğum telgraftan sonra tarafınızdan idame edilen muhaberedeki lisan ve zihniyet düzelinceye ve lisanda ve düşünüşte karşılıklı hürmete riayet müşahede edilinceye kadar bulunduğunuz memuriyette teşriki mesaimize imkân kalmamaktadır. Bu şerait dairesinde vazifeden ayrılmanızı tabii görür ve istifanıza intizar ederim.

"2– Hareket etmiş olan Başkâtip Muzaffer Kamil pazartesi günü orada bulunacağından muvasalatında kendisini hemen maslahatgüzar bırakmanızı rica ederim."[491]

Anlaşılıyor ki, Tiran Elçimiz Âli Türkgeldi, görüşme için Ankara'ya çağırılmış. Kendisinden bilgi, açıklama istenecekmiş. Aynı zamanda kendisine bazı açıklamalar yapılacak, bilgi verilecekmiş. Belki kendisi, sürüp giden yanlış davranışlarından dolayı uyarılacakmış. Elçimiz, emre uyup hemen Ankara'ya geleceği yerde, bakanlıkla polemiğe girişmiş. Bakanlığa karşı kabul edilemeyecek ağır ve saygısız bir dil kullanmış. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Aras, kendisine "Sizinle işbirliğimize imkân kalmamaktadır" diyor. Yani sizinle çalışamam diyor. Ne zamana kadar? Şimdiki yazışma dilinizi ve zihniyetinizi değiştirinceye kadar. Ne zamana kadar? Dilinizde ve düşüncenizde karşılıklı saygıya uyduğunuz görülünceye kadar, diyor. Bakan, elçiyi istifaya davet ediyor. Beraber çalışamayacaklarına, işbirliği yapamayacaklarına göre, elçiye görevinden ayrılmak kalıyor.

Bakanlık gerekli önlemi de almaktadır. Başkâtip Muzaffer Kamil Görduysus, hemen Ankara'dan Tiran'a yollanıyor. Yola çıkarılmış bile. Başkâtip oraya varınca, elçiliği Âli Türkgeldi'den teslim alacaktır. Elçiye de son talimat veriliyor. Başkâtip oraya varır varmaz kendisini maslahatgüzar bırakıp ayrılınız deniyor.

Tevfik Rüştü Aras'ın bu telgrafı, anlayan için, çok ağırdır. Ama anlaşılan Elçi Türkgeldi bunu hak etmiştir. Bakan, düpedüz, "Siz bu kafayla elçilik yapamazsınız" demektedir. "Bu saygısız dille, bu sivri dille siz elçilikte kalamazsınız" demektedir. Bülbülün çilesi, dili belâsı. Âli Türkgeldi, Aras'ın bu pek ağır telgrafından sonra da bakanlıkla kavgayı bir ay kadar sürdürmüştür. İstifa et dendiği hal-

491) ***DBA - Arnavutluk. K. 6/12:*** Dışişlerinden Tiran Elçiliğine şifre tel. Zata Mahsustur. 14.12.1937, No. 1212/16.

de istifa etmemiştir. Bir ay sonra, 15 Ocak 1938'de, aşağıdaki kararname ile görevden alınmıştır:

"Görülen lüzuma binaen Tiran Elçisi Âli Türkgeldi'nin vekalet emrine alınması; Hariciye Vekilliğinin 14/1/1938 tarih ve 798/22 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 15/1/1938 tarihli toplantısında onanmıştır."[492]

Bu kararnamenin altında Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün, Başbakan İsmet İnönü'nün ve o zamanki bütün bakanların imzaları vardır.

Âli Türkgeldi, beş yıl cezalı kalıyor. Kendisine, beş yıl boyunca aktif bir görev verilmiyor. Bu beş yıl içinde Atatürk ölüyor. İnönü Cumhurbaşkanı oluyor. Başbakanlar, Dışişleri Bakanları da değişiyor. Dr. Tevfik Rüştü Aras gidiyor, yerine Şükrü Saracoğlu Dışişleri Bakanlığına geliyor. Ama Türkgeldi'nin durumunda bir değişiklik olmuyor. Tekrar faal görev alabilmek için İsmet İnönü'ye tekrar tekrar başvuruyor, mektuplar, dilekçeler yazıyor. Bakanlık emrinde olduğu, belli bir görevi bulunmadığı için "Eski Tiran Elçisi Âli Türkgeldi" diye imza atıyor. Tekrar görev istiyor.

Temmuz 1942'de Şükrü Saracoğlu Başbakan oluyor. Ertesi ay Numan Menemencioğlu Dışişleri Bakanlığına atanıyor. Menemencioğlu, Âli Türkgeldi'nin dostu ve eski amiridir. Yeniden görev alabilmesi için Türkgeldi'ye şans doğuyor. Tam bu ortamda, 14 Eylül 1942 günü, Âli Türkgeldi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup daha yazıyor. Mektup aynen şöyledir:

"Milli Şef Hazretlerinin Yüksek Huzurlarına,

"Diplomasimizin faaliyete muhtaç olduğu şu zamanlarda zatı devletlerine vukubulan müracaatlarımın şimdiye kadar fiili bir secere vermemiş olması beni vatanıma arzı hizmet için tekrar ricada bulunmaktan men edemeyeceği gibi bana karşı yapılmakta devam edilen haksızlık devri âlinizde tervicini müsamaha buyurmayacağınız bir 'muamele-i gaddarane' olduğundan bunun tamiri için lazım gelenlere sarih ve kati emir vermenizi istirham ile arzı tazimat eylerim."[493]

---

492 ***Ibid.*** 15.1.1938 tarihli ve 8053 sayılı kararname.

493) ***DBA-Sicil No: 87:*** Türkgeldi'den İnönü'ye mektup. 14.9.1942.

Bu başvurudan birkaç ay sonra, Menemencioğlu'nun bakanlığı sırasında, 11 Ocak 1943'te, Âli Türkgeldi, merkezde birinci sınıf ortaelçi görevine atanıyor. Anlaşılan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de Türkgeldi'yi bağışlamıştı artık. Türkgeldi, üç yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra, 18 Nisan 1946'da Lahey Birinci Sınıf Ortaelçiliğine atanıyor. Daha sonra Tahran Büyükelçiliğine nakledliyor. Başarılı hizmetlerde bulunuyor. "İzzet ü ikbal" ile emekliye ayrılıyor ve 29 Nisan 1955 günü hayata gözlerini kapıyor.

Âli Türkgeldi'nin öyküsüne benzer olaylar başka ülkelerde de yaşanır ve yaşanmıştır. Sonuçları da hemen hemen aynı olmuştur. Orta Avrupa ülkelerinden birinde görevli bir İngiliz Elçisi, günün birinde uzak bir ülkeye atanır. Elçi, Londra'ya karşı dikleşecek olur. "Atandığım ülkeyi haritada bulamadım, yeni bir ülke keşfine çıkmaya da pek niyetli değilim... "der. Vay sen misin merkeze kafa tutmaya kalkışan? "İstifanız kabul edilmiştir.." denir.

Ne demiş atalarımız? Kıssadan hisse.

XXII

ŞÜKRÜ SARACOĞLU

Molotof, gayet ihtiyatlı cümlelerle yeniden Boğazlar meselesini ortaya attı. 'Madem ki bir pakt yapacağız, Boğazlarda size verilen hakları bize karşı nasıl kullanacağınızı bilmemiz lazımdır. Bunu tetkik etmek faydalı olmaz mı?' dedi. 'Olmaz' cevabını verdim.

Şükrü Saracoğlu

Rus Konukseverliği

Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, 1939 yılında Moskova'ya davet ediliyor. Hesapça, bir Türk-Sovyet yardımlaşma paktı yapılacaktır. Daha önce yazışmalar, konuşmalar yapılmış. Şimdi iş, Moskova'da sonuçlandırılacaktır. Ruslar, dost ve komşu Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı Saracoğlu'na büyük ilgi, saygı, konukseverlik gösteriyorlar. Bakanımızın emrine bir Rus savaş gemisi tahsis ediliyor. Gemi, 22 Eylül günü Saracoğlu'nu İstanbul'dan alıp Odesa'ya çıkarıyor. Oradan özel trenle Moskova'ya gidiliyor.[494]

494) Şükrü Saracoğlu'nun Moskova görüşmeleri için bkz.: Dışişleri Bakanlığı, ***Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939),*** Ankara: (1973), s. 16-247; Prof. Dr. A. Suat Bilge, ***Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964: Güç Komşuluk,*** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara; 1992, s. 129-148; ***Ayın Tarihi,*** Ankara, Birinci Teşrin 1939, No. 71, s. 71-83; Selim Deringil, ***Denge Oyunu. İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası,*** Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 1994, s. 90-96; Haldun Derin, ***Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951),*** İstanbul: 1995, s. 156-157.

Şükrü Saracoğlu

Saracoğlu, 25 Eylül'de Sovyet başkentine iniyor. Yanında, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın, Siyasi İşler Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin ve Özel Kalem Müdürü Zeki Polar vardır. Alayı vala ile karşılanıyor. Bir sarayda misafir ediliyor, Spiridonouka Sarayında. Kralla gibi ağırlanıyor. Sofrasında yok yoktur. Bakanımız, hiçbir eğlenceden mahrum bırakılmıyor. Opera, bale, tiyatro, sirk, durmadan dolaştırılıyor. Onuruna görkemli ziyafetler düzenleniyor...

Türkiye Dışişleri Bakanı, pek nazik bir dönemde, yani İkinci Dünya Savaşının ilk günlerinde, Ankara'dan ayrılıp Moskova'ya gitmişti. Herhalde kısa zamanda Ankara'ya, görevi başına dönmeyi düşünmüştü. Çünkü o günlerde Dışişleri Bakanının uzun süre yurtdışında kalması pek doğru olmazdı. Ama, oraya varınca işler değişti. Evdeki hesap çarşıya uymadı. Bakanımız, "kafese kapanmış bir aslan gibi", haftalarca Moskova'da tutuldu ve dünyadaki gelişmeleri Ankara'dan değil de Sovyet başkentinden izlemek zorunda bırakıldı.

Avrupa'da yangın yayıldıkça yayılıyor. Almanya, 1 Eylül'de Polonya'yı istila etmeye başladı. 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş açtılar. O güne kadar Nazilerin can düşmanı geçinen Komünist Rusya, birdenbire Almanya ile elele verdi ve dünyayı hayretler içinde bıraktı. Bir Alman–Sovyet saldırmazlık paktı imzalandı ve Sovyetler, 17 Eylül'de Polonya'ya arkadan saldırdılar. Rus ve Alman emperyalizmi hortladı, Polonya, tarihinde ikinci defa, Ruslar ve Almanlar tarafından paylaşıldı. 30 Eylül'de, Alman–Sovyet Antlaşması imzalandı ve Polonya'nın paylaşılması noktalandı. Dahası, Ruslar, Baltık ülkelerini de yutuyor ve Finlandiya'ya saldırmaya hazırlanıyorlardı. Saracoğlu, böyle bir hava içinde Moskova'ya vardı.

O tarihte Moskova Büyükelçiliğimiz Müsteşarı olan Zeki H. Karabuda, Saracoğlu'nun Moskova ziyaretini şöyle hikâye ediyor:

"... Büyükelçi Haydar Aktay ile beraber misafirlerimizi karşılamak üzere Kiyevsky Vazgal istasyonundayız. İşçiler direklere asılmış birçok mavi-siyah-beyaz bayrakçıkları harıl harıl indirmekle meşguller. Bunlar, eline biçare memleketinin idam fermanı verilmek üzere çağırılan ve biraz evvel hareket eden

Estonya lideri bedbaht General Laidoner için asılmıştır. Şimdi de bir daha dalgalanmamak üzere aşağı indirilmekte ve onların yerine al bayraklarımız çekilmektedir. İhtimal bunları asanlar bu güzel bayrağın da aynı akıbete uğrayacağını zannediyorlar...

"Ertesi gün ilk müzakereler başlamıştır. Sovyetler tedhişi andıracak tavırlardan ihtimamla kaçınmaktadırlar; atmosfer yumuşaktır, umumiyetler üzerinde konuşulmaktadır. Sonra üç haftalık bir intizar. Saracoğlu'nun bu uzún bekleme devresinde ne kadar sıkıldığını anlatamam. Kafese kapanmış bir aslan gibi idi... Rus hariciyesi nezdinde yapılan müteaddit buluşma ve görüşme müracaatlarına nazikane fakat menfi cevap verilmektedir. Kâh Ribbentrop'un yeniden Moskova'ya gelişi buna manidir; kâh lazım gelen hazırlıkları henüz bitmemiştir.

"Kremlin'in esrarengiz salonlarından birinde Türkiye Hariciye Vekili ile birlikte değerli müşavirlerinin ve büyükelçilik erkânından bir kısmının bulunduğu bir yemek verilmiştir. Molotov başta olmak üzere bütün hariciye erkânı, mareşaller, generaller, Türk heyetine ve elçilik erkânına karşı itinalı bir misafirperverlik göstermektedirler. Hariciye komiseri Türkiye ile şanlı ordusu şerefine kadehini kaldırmıştır.

"Sıra bizdedir. Biz de sefarette mutantan bir yemek veriyoruz. Molotov başta, hariciyenin ileri gelenleri, ecnebi sefaretlere devama mezun Voroşilof, Buduenny gibi mareşaller ve diğer yüksek rütbeli subaylar sofra başındadır. Yemek sırasında sefaret kâtiplerinden bir arkadaş yanıma gelerek hariciye komiserliğinden bir memurun acele mühim bir haberi Molotov'a ulaştırmak istediğini söylüyor. Bu memur, verilen müsaade üzerine Molotov'un oturduğu yere hızla girmiş, eline bir kâğıt sıkıştırarak geri dönmüştür. Hariciye komiserinin yüzünde geniş bir memnunluk tebessümü yayılmıştır. Molotov, 'Varşova, müttefikimiz Almanların hücumlarına dayanamayarak düşmüştür' diyor. Saracoğlu üzerinde bu tebliğ berbat bir tesir yapmıştır. Onda anlamak isteyenin kolayca sezeceği bir isyan fırtınası kopmuştur. Fakat sofradaki misafirlere tabii bir şey söylenemez. Susuyor ve yemeğe devam ediyor. Aklından geçeni âdeta kitap okur gibi okuyorum: 'Arkadan vuranın bu zaferle iftihara ne hakkı var?'..

"Birkaç gün daha tiyatrolara, sirklere götürülüyoruz. Bunlara nezaket icabı gidiliyor. Fakat masa başına oturup esaslı konuşmak henüz mümkün değil. Muhteşem balelerden, muazzam operalardan, sıska aslanların marifetler göstermeye çalıştığı sirklerden gına gelmiştir... Ankara'nın da sinirlenmeye başladığını gelen telgraflardan anlıyoruz. Hatta, Refik Saydam... Denizyollarından bir geminin Odesa'ya gönderildiğini bildiriyor.

"Saracoğlu bir gün sefarette bana 'Ben buraya tiyatrodan tiyatroya dolaşmaya, eğlenmeye gelmedim. Hemen heyet için lazım gelen biletleri tedarik ettir ve biz gidelim, gitmeliyiz Zeki' diyor. Cevap veriyorum: 'Beyefendi, burada istasyona gidip gişeden bilet almak kabil mi hiç?' Gözlerinden ateş fışkırıyor... Heyet misafir edildiği Spiridonouka Sarayında oturuyor ve ilk günleri havyarlar, çeşit çeşit zakuskalar, votkalar, Kafkas şarapları ve şampanyalarla bezenmiş sofralara mecburen iltifat eder gibi görünüyor. Fakat Saracoğlu'nun nihayet bu sofrayı gözü görmek istemiyor. Haydar Aktay'a artık yemeklerini sefarette yemek istediğini, fasulye pilavın yeteceğini söylüyor.

"İntizar temadi etmektedir. Nihayet Saracoğlu, heyete Ankara'dan beri refaket eden Sovyet Büyükelçi Terentiyef ile hususi surette görüşmeyi arzu ediyor. Hariciye komiserliğine telefonla müracaatta bulunuyorum. Bir defasında Terentiyef'in Moskova'ya uzak bir yerde istirahat ettiği, diğer bir defa da şehre gelmek üzere yola çıktığı, fakat otomobilinin bir kazaya uğradığı bildiriliyor. 'Geçmiş olsun' diyoruz. Fakat sefirin de yüzünü ancak heyeti Sivastopol'a götüren trenin hareketi sırasında şişman bedenini vagona atmaya çalışırken görebiliyoruz.

"Son buluşmada Stalin tasavvurlarını, isteklerini gayet maharetli olmaya çalışarak söylemiştir. Saracoğlu her şeyi kavrayarak diktatörün oyununa gelemeyeceğini yeşil masanın üzerine yumruğunu indirip anlatmış ve ona 'Stalin Yoldaş, şimdi sizden bir ricam var. O da bizi Odesa'ya götürecek bir trende yer temin etmenizdir.' Bu celadetli çıkış karşısında irkilen Stalin, müzakerelerin neticesiz kaldığından müteessir olduğunu yavan bir eda ile ifade ediyor ve ilave ediyor: 'Sizi İstanbul'a kadar götürecek bir harp gemisinin emrinize tahsisini ve diğer

bir harp gemisinin de ona refakat etmesini Karadeniz Filosu Kumandanına emredeceğim'."[495]

Evet, hava budur. Şükrü Saracoğlu, Moskova'da 23 gün kalmıştır. 25 Eylül'den 17 Ekim'e kadar. Bu süre içinde Rus tarafıyla dört görüşme yapabilmiştir. 26 Eylül'de ilk toplantı, 1 Ekim'de ikinci, 13 Ekim'de üçüncü ve 16 Ekim'de dördüncü ve sonuncu toplantı. Arada, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop da Moskova'ya gidip geliyor. Belgeleri kısmen yayımlandığı için bu toplantılarda neler konuşulduğunu artık az çok biliyoruz.

26 Eylül'deki ilk görüşme Saracoğlu ile Molotov arasında yapılıyor. Bu görüşmede Türk–Sovyet yardımlaşma paktı ele alınmıyor. Molotov, Türk–İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması tasarısı hakkında uzun uzun sorular soruyor. Saracoğlu sorulara sabırla birer birer karşılık veriyor. Rus tarafının Türkiye'ye şu mesajları vermek istediği anlaşılıyor: İngiltere ile yapacağınız antlaşma ağırdır; bundan vazgeçseniz iyi olur. İtalya tehlikesine karşı Almanya ile anlaşın; bizi örnek alın. Sovyetler Birliği, sizinle, Alman çıkarlarına ters düşecek bir antlaşma yapamaz.

1 Ekim Pazar günü yapılan ikinci toplantı, kritik bir toplantı oluyor. Buna, Molotov ile birlikte Stalin de katılıyor. Stalin, hiç beklenmedik biçimde, Boğazlar hakkında bir Protokol projesi ile Saracoğlu'nun karşısına çıkıyor. Protokol, Türk Boğazlarını Sovyetler Birliği dışındaki devletlere kapatmayı öngörüyor. Saracoğlu, yapılacak yardımlaşma paktı ile bu protokol projesinin birbirine bağlı olup olmadığını soruyor. Bağlı olduğu cevabını veriyorlar. Yani, Türkiye bu protokolü imzalamazsa, Türk-Sovyet yardımlaşma paktı da suya düşecek. Bunu anlayınca Saracoğlu, Stalin'den Moskova'dan ayrılmasını kolaylaştırılmasını istiyor. Stalin, *"Zaten bu kâğıt berbat ve kaba yazılmış, vazgeçiyorum"* diyor ve protokolden vazgeçmiş görünüyor. Saracoğlu, *"Bugünkü konuşmamıza daha ziyade bir boğuşma ismi verilebilir"* diye rapor ediyor. Boğuşma, beş buçuk saat sürmüş.

Bu boğuşmadan sonra uzun bir bekleyiş başlıyor, on iki gün süren bir "intizar." Ruslar, Saracoğlu'nu, belki dize getirmek niye-

495) Haldun Derin, ***Çankaya Özel Kalemini Anımsarken...,*** s. 156-157.

tiyle, oyalıyor, bekletiyorlar. Saracoğlu için için sinirleniyor. Üçüncü toplantı ancak 13 Ekim'de yapılabiliyor. Artık Stalin katılmıyor. Görüşmeleri Molotov yürütüyor. Hayretle görülüyor ki, Molotov, Boğazlar konusunu yine ortaya atıyor. Güya bundan vazgeçmişlerdi. Gerçekte ise vazgeçmedikleri anlaşılıyor. Saracoğlu şöyle rapor ediyor:

"Molotof, gayet ihtiyatlı cümlelerle yeniden Boğazlar meselesini ortaya attı. 'Mademki bir pakt yapacağız, Boğazlarda size verilen hakları bize karşı nasıl kullanacağınızı bilmemiz lazımdır. Bunu tetkik etmek faydalı olmaz mı?' dedi. 'Olmaz' cevabını verdim. 'Öyleyse ilerde iki tarafın bu işi tetkik edeceğine dair bir vesika imzası mümkün değil midir?' dedi. 'Mümkün değildir' dedim. 'Şifahen bu işi birbirimize vaad edemez miyiz?' dedi. 'Edemeyiz' dedim. 'Bu mesele hakkında iki hükümetin teatii efkâr etmesi vaadinde bulunamaz mısınız?' dedi. 'Ne olduğunu bilmediğim bir iş için teatii efkâr vaadinde dahi bulunamam' cevabını verdim..." [496]

16 Ekim'de yapılan son toplantıda Molotov tekrar Boğazlar konusunu ortaya atınca, Saracoğlu, *"O halde bize yol göründü"* diyor ve Ankara'ya raporunu veriyor:

"Müzakereler akamete uğramıştır," diyor.

Ruslar, konukseverlikte yine kusur etmiyorlar. Dışişleri Bakanımız Şükrü Saracoğlu'na, Sivastopol'dan İstanbul'a kadar, gösterişli ***"Moskova"*** kruvazörünü tahsis ediyorlar. Kruvazör, arkasında bir Sovyet torpidosu, sağ yanında da bir istimbot olduğu halde, 20 Ekim günü öğle üzeri, 21 pare top atışıyla İstanbul'u selamladıktan sonra Dolmabahçe önünde demirliyor.

Saracoğlu'nun bu Moskova ziyareti, Bekir Sami Bey'in 1920'de yaptığı Moskova gezisini andırıyor. O zaman da Ruslar, Bekir Sami Bey'i aylarca oyalamışlar, Türkiye'den toprak istemişler ve sonunda Dışişleri Bakanımızı eli boş Türkiye'ye göndermişlerdi. Bu defa da Saracoğlu'nu haftalarca Moskova'da bekletmişler, Boğazlar konusunu ortaya atmışlar ve yine bakanımızı eli boş geri

496) Dışişleri Bakanlığı, ***Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl...*** s. 241.

göndermişlerdir. Şu farkla ki Bekir Sami Bey heyeti Moskova'da fiilen aç bırakıldığı halde, Saracoğlu âdeta kuş sütüyle beslenmiş ve krallar gibi ağırlanmıştır. Rus konukseverliğine diyecek yoktur doğrusu.

"Niçin Bağırıyorsun, Oğlum?"

Emekli Büyükelçilerimizden Zeki Kuneralp, 1941 sonbaharında Dışişleri Bakanlığına girmiş. O tarihte Bakan Şükrü Saracoğlu, Genel Sekreter Numan Menemencioğlu, Genel Sekreter Birinci Yardımcısı da Cevap Açıkalın'dır. Kuneralp'in bu bakanlık zirvesiyle tanışması ilginçtir:

Çalıştığı şubeden çıkan bir yazının, imza için bakanlık makamına arzı gerekiyor. Şube müdürü bu vazifeyi Kuneralp'e veriyor. Kuneralp, Bakanlık ekâbiriyle temaslara henüz alışık değildir. Açıkalın'ın odasına girerken pek heyecanlıdır, eli ayağı birbirine dolaşır. Birinci yardımcı yazıyı okur, sonra konu hakkında izahat ister. Bunu pek beklemeyen genç memurun heyecanı daha da artar. Titrek bir sesle izahatı vermeye başlar. Kulağı biraz ağır işiten Açıkalın, başını kaldırır, Kuneralp'in yüzüne bakar ve onu büsbütün şaşırtan bir eda ile

"Oğlum, söylediklerini duymuyorum, herkes gibi konuşsana" der.

Kuneralp, kıtadan yeni gelmiştir, kendini toparlar ve tekmil veren bir başçavuş gürlemesiyle izahatı tekrarlar. Açıkalın, bu sefer sözlerini duymuştur, yazıyı yine imzalamaz ve,

"Git bunu Kâtibi Umumi'ye göster, o imzalasın" der.

Kuneralp, Açıkalın'ın odasından çıkıp Umumi Kâtiplik odasına girer, odalar yanyanadır. Makam yükseldikçe heyecanı da yükselmiştir. Umumi Katip de izahat ister. Zavallı Kuneralp, kan ter dökerek, Açıkalın'a söylediklerini tekrarlar. Meğer Menemencioğlu'nun da kulağı ağır işitirmiş.

"Y

Genç memur bu sefer de emri askerce yerine getirir. Menemencioğlu biraz düşündükten sonra yazıyı elle itip,

"Ben imzalamam, vekil görsün" der.

Bakanın odasında Kuneralp'in heyecanı artık son raddesine varmıştır, eli ayağı titrer. Odaların genişliği makamların önemiyle doğru orantılı oldukları için, bakanın odası en büyüğüdür. Saracoğlu'nun oturduğu muhteşem masaya varmadan evvel uzun bir mesafe katetmek gerekir. Odaya girdiği andan itibaren masaya ulaşıncaya kadar bakanın gözleri genç memuru izler. Kuneralp, tökezlemeden güç bela yolun sonuna gelebilir ve bakanın önüne eğilerek yazıyı sunar. Ve aynı zamanda davet beklemeden, tekmil veren gür bir sesle maruzatına başlar. Bu sefer Saracoğlu, o kendisine has babacan haliyle Kuneralp'in yüzüne bakar ve,

"Niçin bağırıyorsun, oğlum" der.[497]

Fıkra bu ya, Atatürk zamanında Türkiye'ye atanan bir yabancı elçi, İstanbul'a inmiş; görmüş ki, Vali Muhittin Bey (Üstündağ) duymuyor. Ankara'da Dışişleri Müsteşarı Numan Bey (Menemencioğlu) ile tanışmış, bakmış ki, o da ağır işitiyor. Başbakan İsmet Paşa'ya çıkmış; o da öyle. Elçi, Atatürk'e güven mektubunu sunduktan sonra hükümetine ilk raporunu göndermiş:

"Türkiye'de kulakları iyi duyan bir tek kişi var, onu da Cumhurbaşkanı yapmışlar!" demiş.

497) Kuneralp, ***Sadece Diplomat***, s. 31-32.

XXIII

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER

Gagauzlar tutuirler hristiyan dinini, laf edirler pak Türkçe, nice laf ederlermiş eski zamanlarda cümle insanlar Türk soyundan. Gagauzların dili, lafı taaa aslı Türkçedir.

Mihal Çakır

***

Gagoğuziye'nin halkı hazırlaneri büyük yortuya: Türkiye Respublikası Prezidenti Sayın Süleyman Demirel saygılı musafirimiz olacak.

Stefan Topal

***

Üç sahifelik raporu bir sahifeye indirdik.

Hasan Nurelgin

***

Meğerse biz Türkçe konuşuyormuşuz da haberimiz yokmuş.

Bir Bulgar

"Gagavuz Metropoliti"

1931-1944 yılları arasında, Bükreş'te, Türkiye Büyükelçisi olarak görev yapan Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Gagavuzlara tutkunluğu dillere destandır.

Gagavuzlar, Ortodoks Türklerdir. O yıllarda Romanya sınırları içinde bulunan Basarabya'da yaşıyorlardı çoğunlukla. Türkçe "Bucak" adını taşıyan o topraklar, İkinci Dünya Savaşında Sovyetler

Birliği'ne bağlanmıştı. Sovyetler'in dağılmasından sonra, bağımsız Moldava Cumhuriyeti sınırları içinde kalmıştır ve bugün ***"Gagavuz Yeri"*** adıyla özerk bir statüdedir. Gagavuzların bir bölümü de, dağınık halde, kuzeydoğu Bulgaristan, Dobruca, Romanya, Ukrayna ve Türkiye'de yaşarlar. Gagavuz soydaşlarımız, bizler gibi, Oğuz boylarındandırlar. "Gagavuz" sözcüğü de "Gökoğuz"dan bozma olsa gerek. Moldava'nın başkenti Kişinev'de, Türk alfabesiyle, ***"Ana Sözü"*** adlı bir Gagavuz gazetesi çıkar ve altbaşlık olarak şu sloganı kullanır: *"Ana Sözü ile Oğuzluk yaşasın!"* Bu Türk kolu, Orta Asya'dan kalkıp batıya göç ederken, yolu üzerinde İslam dünyasına değil Hıristiyanlığa rastlamış, Hıristiyanlığı kabul etmiş ve bir daha bırakmamıştır; diline bağlı kalmış ve ona ayrı bir renk katmıştır. Kiliselerinde Türkçe dua eder.

Gagavuzların konuştuğu Türk lehçesine Gagavuzca denir. Kimi dilciler bunu, Tuna Türkçesinin bir kolu sayarlar. Gagavuzcanın, Türkiye Türkçesinden ufak tefek bazı farkları vardır. Gagavuzlar ***ve*** yerine ***hem*** sözcüğünü kullanırlar. Telaffuzlarında da farklılıklar göze çarpar. Örneğin: ***boynuz*** yerine ***buynuz, gölge*** yerine ***gülge*** derler. Önses ***y*** türemesi yaygındır; ***erkek*** yerine ***yerkek***, üzüm yerine ***yüzüm***, elma yerine ***yelma*** gibi. Önseste ***h*** ve ***y*** bazen düşer: ***hakikat, akikat, yıldırım*** da ***ıldırım*** olur. Gagavuzlar ayrıca Türkçe olarak birçok sözcük türetmişlerdir. Örneğin Gagavuzcada aylar şöyledir: Ocak = ***Büyük Ay,*** Şubat = ***Gücük Ay,*** Mart = ***Baba Mart,*** Nisan = ***Çiçek Ayı,*** Mayıs = ***Pipiruda (May),*** Haziran = ***Kiraz Ayı,*** Temmuz = ***Orak Ayı,*** Ağustos = ***Harman Ayı,*** Eylül = ***Ceviz Ayı,*** Ekim = ***Canavar Ayı,*** Kasım = ***Kasım,*** Aralık = ***Kırım Ayı.***

Bütün bunlar Gagavuz Türkçesine ayrı bir renk katar. Gagavuz manileri, türküleri, kulağa pek hoş gelir. Gagavuzları, konuşurken, türkü, mani söylerken dinleyince, insan, Türk olarak etkilenir, duygulanır ve onlara ısınıverir. Gagavuzca hakkında bir fikir vermek üzere, Mihal Çakır'ın 1930'lu yıllarda yayımlanmış ***"Gagavuzların İstoryası",*** yani tarihi adlı kitabından birkaç satır, aynen, aşağıya alınmıştır:

"Nice Besarábyada, yöle da Dobrocada var çok küy, çok erleşme, nerede yaşıirler sade Gagauzlar. Gagauzlar her yerde

Hamdullah Suphi Tanrıöver

tutuirler hristiyan dinini, zere onlar ortodoks olup, eydinli, religiyalıklı, deyanetli insanlardır. Gagauzlar lafedirler pak Türkçe, yöle nice lafederlermiş eski zamanlarda cümle insanlar, Türk soyundan. Gagauzların dili, lafı taa aslı Türkçedir, taa paktır Osmanlı Türklerinin dilinden, zere Osmanlılar çok laf, çok söz almışlar fersizlerden hem arablardan."[498]

Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 1994 yılında Moldava'ya yaptığı resmi ziyaret çerçevesinde, Gagavuz bölgesini de ziyaret etti ve orada yer yerinden oynadı. 31 Mayıs 1994 günlü ***Ana Sözü*** gazetesi, ziyaret haberini sürmanşet, şöyle verdi:

"Türkiye Prezidenti Süleyman Demirel 1-3 kirez ay 1994 günneri arası Moldava'da ofisyal vizit'len bulunacak."

Gagavuz Cumhurbaşkanı Stefan Topal da bu ziyaretle ilgili olarak gazeteye verdiği demeçte aynen şöyle diyor:

"Gagoğuziye'nin halkı hazırlaneri büyük bir yortuya: Türkiye Respublikası Prezidenti Sayın Süleyman Demirel saygılı musafirimiz olacak. Programa göre onunnan birlikte Moldava Prezidenti Mirçea Snegur da gelecek.

"Sayın musafirimizin viziti Gagoğuz halkın pek önemli istoriya peryoduna rasgeler: Moldova hem Gagoğuzye çalışma komisyonnarı Gagoğuz Yeri - Gagoğuziye özel jüridik statusu' için zakon (yasa) projesi üzerinde çalışmaları başarıyorlar...

"Lazım söyleyelim, ani bu çalışmakta Gagoğuz halkı her zaman Türkiye halkın hem başka Türk halklarının kardaş acımasını duyurdu. Biz de köklerimizlen hem Ana Dilimizlen yakınız sensele Türk dünyası halklarına, bunu bilmek artık birkaç sıravardı bize umut verer, ki Türk dünyası dil hem kültür fonu üzerinde Gagoğuz halkı da kendi Ana Dilini hem kültürünü diriltecek...

"Bucak toprağı hem onun halkı beklerler Büyük musafrimizi."

İşte Gagavuzca veya Gagavuz Türkçesi budur.

***

498) Yaşar Nabi, ***Balkanlar ve Türklük,*** Ankara: 1936, s. 96.

Öyle anlaşılıyor ki, duygulu, coşkulu ve Türkçü bir kimse olan Hamdullah Suphi Tanrıöver de, renkli Gagavuz Türkçesini duyunca duygulanmış; cana yakın Gagavuzlara yürekten ısınmış, onları candan sevmiş. Tanrıöver'in bütün varlığıyla bağlanmış olduğu Türk Ocakları 1931 yılında kapatılınca, kendisinin yurtdışına elçi olarak atanması kararlaştırılmış. Daha önce Milli Eğitim Bakanlığı, milletvekilliği yapmış ve Kurtuluş Savaşına çok hizmeti dokunmuş ünlü bir kişi olan Hamdullah Suphi Bey'e, Kahire, Belgrad ve Bükreş Elçiliklerinden birini seçmesi önerilmiş. Tanrıöver, hemen Romanya'nın başkenti Bükreş'i seçmiş. Aklında, Dobruca'daki Müslüman Türkler ile Basarabya'daki Gagavuz Türkleri varmış. Elçi olarak Romanya'ya gidince, bu soydaşlarımızla yakından ilgilenecek, onlara kültür hizmeti götürecek, hatta onların Türkiye'ye göç etmelerini sağlayacaktı.

Gerçekten Hamdullah Suphi Bey, büyükelçi payesiyle Bükreş Elçiliğinde göreve başlar başlamaz, Gagavuzlar'la çok yakından ilgilenmiş. Dobruca ve Basarabya'daki Gagavuz köylerini birer birer dolaşmış, oralarda incelemeler yapmış. Gagavuzların Türk dilini, Türk gelenek ve göreneklerini yitirmemiş olduklarını görmüş. Onlara Türk olduklarını hatırlatmış, Türklük duygusu, Türklük bilinci aşılamış. İlk çırpıda, 30–40 Gagavuz gencini orta ve yüksek öğrenim için Türkiye'ye göndermiş. 26 Gagavuz köyünde ve kasabasında Türkçe öğretim yapan okullar açtırmış. Bu okullara Dobruca Türklerinden öğretmen bulmuş, Türkiye'den ders kitapları getirtmiş.[499] Gagavuzlar arasında Türkçe eğitim seferberliği başlatmıştır.

Hamdullah Suphi'nin Gagavuzlar'a ne kadar düşkün olduğunu belirtmek için bir örnek gösterilir: Büyükelçimiz, bir gün Gagavuz köylerini dolaşırken otomobili çamura saplanmış. Gagavuzlar koşup yetişmişler ve arabayı itip çamurdan kurtarmışlar. Ama ellerinin çamuru otomobilin üzerinde, camlarında kalmış. Büyükelçi günlerce bu çamur lekelerini temizletmemiş. Temizlemek isteyenlere de "Onlar Gagavuz kardeşlerimin el izleridir, bırakın kalsın, silmeyin" diyormuş.

---

499) Dr. Fethi Tevetoğlu, ***Hamdullah Suphi Tanrıöver,*** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1966, s. 205-207.

Büyükelçi Hamdullah Suphi Bey, sempatik Gagavuz milletine, bir baba şefkatiyle kanat germiş, onları bağrına basmış. Onun zamanında Türkiye'nin Bükreş Elçiliği, âdeta Gagavuzların istilasına uğramış. Bütün elçilik hizmetlileri Gagavuzlardan oluşuyormuş. Yalnız elçilikte çalışanlar değil, elçilik memurlarının evlerindeki hizmetçiler de Gagavuzmuş. 1940'lı yıllarda Tanrıöver'in maiyetinde, Bükreş elçiliğimiz kâtipliğinde bulunan Zeki Kuneralp, *"Bizim de ilk hizmetçimiz bir Gagavuz kızı idi"* diyor.[500]

Zeki Kuneralp'ten öğreniyoruz: Bükreş Büyükelçiliğimizde çalışanlar, Gagavuzlara aşırı düşkünlüğünden ve tutkunluğundan dolayı Hamdullah Suphi Tanrıöver'e bir lakap takmışlar:

"Gagavuz Metropoliti" demişler.

Aksaçlı, boylu boslu, yakışıklı bir kimse olan Tanrıöver, gösterişli bir metropolite benzemiyor da değilmiş hani. Giydir sırtına cübbeyi, geçir başına kalıplı serpuşu ve ver eline asayı; dalsın Gagavuz cemaatinin içine, kendisini gerçek metropolitten ayırt edebilene aşkolsun!

Büyükelçiliğimizin muzip diplomatları ne derlerse desinler, Gagavuzlar, Büyükelçi Tanrıöver'i bir "baba" bilmişler ve o günden beri kendisini unutmamışlar. Kişinev'de ilk Türkiye Başkonsolosu ve sonra İşgüderi olan, ara sıra Gagavuz bölgesini ziyaret eden ***Ender Arat*** anlattı: Bir gün Gagavuz Yeri'nin merkezi Komrat'ta genç bir Gagavuz ressamının atölyesini ziyaret etmiş. Bakmış ki, ressam, sararmış eski bir gazetedeki resminden Hamdullah Suphi Tanrıöver'in güzel bir portre resmini yapmış. Gagavuzlar, Büyükelçi Hamdullah Suphi'nin anısını, elli yıldan beri yaşatıyorlarmış, onun portreleri hâlâ Gagavuz evlerini süslüyormuş. Ve Tanrıöver'den çok sonra doğan Gagavuz ressamlar da hâlâ onun portrelerini yapıyorlarmış. İyilik unutulmuyor demek.

Bükreş Büyükelçimiz Hamdullah Suphi Tanrıöver'in emeli, Gagavuzlar'ın Türkiye'ye göçlerini ve Türkiye'de iskân edilmelerini sağlamak imiş. Bir miktar Gagavuzu göçmen olarak Türkiye'ye göndermiş de. Ancak 1940 yılında Gagavuzların yaşadığı bölgeler Sovyet Kızılordusu tarafından işgal edilince, büyükelçimizin projesi suya düşmüş.

---

500) Kuneralp, ***Sadece Diplomat,*** s. 41.

Ama Hamdullah Suphi'nin Gagavuzlar arasında başlattığı Türkçe eğitim seferberliği meyvelerini vermiş. Yarım yüzyıl sonra, 1994 yılında, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile birlikte ***"Gagoğuz Yeri"***ni dolaşırken gördüğümüz olağanüstü coşku ve sevgi, bize, hep Hamdullah Suphi'yi hatırlattı. Belki onun da ektiği tohumlar sayesindedir ki, Gagavuz kardeşlerimiz, binbir baskıya göğüs gererek, Türklüklerini dipdiri ayakta tutabilmişler ve bugün kendi bölgelerinde özerkliğe kavuşmuşlardır. Evet, Moldava sınırları içinde ***"Gagoğuz Yeri"*** denen özerk bir Gagavuz bölgesi vardır, oranın resmi dili Gagavuz Türkçesidir ve oradaki Gagavuz nüfusu da yaklaşık 150 bin kadardır, yani KKTC nüfusuna eşittir.

"Gagavuz Metropoliti"nin ruhu şad olsun.

Hatip

Zeki Kuneralp, 1943 yılında Bükreş Elçiliğimiz ikinci kâtipliğine atanmış. Romanya o zaman Rusya ile savaştadır. Bükreş'teki Türkiye Elçiliğinin başında, büyükelçi unvaniyle Hamdullah Suphi Tanrıöver vardı. Milletvekilliği ve Milli Eğitim Bakanlığı da yapmış olan Tanrıöver, İstiklal Harbi ve Milli Devrim destanlarımızın önemli simalarından biri idi. Bu yüzden Bükreş'te kendisine karşı duyulan saygı yüksekti. On iki seneden beri Bükreş'te bulunan Tanrıöver, orada bir yabancı sefire nadiren nasip olan bir itibar kazanmıştı. O zaman Türkiye'nin dışta, özellikle Romanya'da ağırlığı fazlaydı. Bu durum Türk Büyükelçisinin itibarını daha da arttırmıştı. Kısacası, Tanrıöver, Romanya'da sazı sözü dinlenen önemli bir kişiydi.

Hamdullah Suphi ünlü bir hatipti. Modern Türkiye'nin yetiştirdiği en büyük hatiplerden biriydi. Canlı, renkli, envai türlü benzetmelerle dolu son derece edebi bir dil kullanırdı. Onun Bükreş'ten bakanlığa gönderdiği şifreli telgraflar da nutukları gibiymiş. Ama bunun bazı sakıncaları da görülmüyor değilmiş. O dönemde şifreli telgraflar makineyle değil, elle kapatılırdı. Yani kitap şifresi kullanılırdı. Her kelime, miftah denen anahtar kitaba bakılarak teker teker kapatılırdı. Bu şifreleme işi, iğneyle kuyu kazmak gibi, memurların çok zamanını alan bir işti. Bükreş Elçiliğimizin kançı-

larya şefi, elçiden habersiz, buna bir çare bulmuş. Zeki Kuneralp bunu şöyle anlatıyor.

"Bükreş'teki vazifemin ilk günlerinde idi. Tanrıöver beni bir sabah yanına çağırdı. Son siyasi istihbaratına dayanan bir şifre telgraf dikte etti. Dikte bittikten sonra, 'Haydi evladım, bunu hemen kapatın, gönderin' dedi. Kâğıtlarımı topladım, odadan çıktım. Kançılarya odasına gittim. Büyükelçinin dikte ettiği metni en önce makinede temize çektim. Sonra miftahı alarak şifrelemeye başladım. Tam o sırada Kançılarya Şefi Başkâtip Hasan Nurelgin odaya girdi. 'Ne yapıyorsun?' diye sordu. Anlattım. Raporu elimden aldı ve 'yaz' dedikten sonra miftaha ve rapora bakarak şifre rakamlarını bu sefer kendisi bana dikte etmeye başladı. Hiç tahmin etmediğim kısa bir zamanda iş bitti. Nurelgin, 'İşte oldu ve çok daha iyi oldu, üç sahifelik raporu bir sahifeye indirdik' dedi. Yüzümdeki hayret ifadesini görünce sözüne şöyle devam etti:

" 'Hamdullah Suphi Beyefendi büyük bir hatiptir, telgraflarını da sanki birer nutuk imiş gibi dikte eder. Halbuki nutuk lisaniyle yazı lisanı arasında büyük fark vardır. Hatip aynı şeyi üç defa söylemek mecburiyetindedir. Birinci defa dinleyenlerden bazıları sözlerini kaçırmış olabilirler, ikinci defa diğer bazıları bu sefer manayı sezememiş olabilirler, ancak üçüncü defadır ki herkes her şeyi anlamış olur. Yazıda bu tekerrürler fuzulidir, okuyan için can sıkıcıdır. İlk okuyuşunda yazıyı anlamamış olan tekrar aynı yeri okuyabilir, tekerrürlere lüzum duymaz. Raporlarını böyle kısaltmak suretiyle okunmalarını kolaylaştırıyoruz. Hamdullah Suphi Beyefendiye iyilik etmiş oluyoruz.'..."

Kuneralp, *"Tanrıöver'in haberi olsaydı acaba Kançılarya Şefimizin bu görüşüne katılır mı idi?"* diye soruyor. Sonra şunları ekliyor: *"Herhalde Nurelgin'in de bu hususta bazı şüpheleri vardı ki hükümetle temas etmek üzere büyükelçinin Ankara'ya hareketine on beş gün kaladan itibaren bu ampütasyon amelyelerine (telgrafları kuşa çevirme işine) son verirdi. Avdetinde bunlara tekrar başlardı. Bunun sebebi şu idi: Tanrıöver'in bir âdeti vardı. Ankara'da iken bakanlığa uğrar, son on beş gün içinde Bükreş'ten gönderdiği telgrafları getirtip okurdu. Nurelgin bunu biliyordu ve tedbirli davranıyordu.*

Zeki Kuneralp, *"Seneler geçtikten sonra ben de bir büyükelçilik makamına oturduğum vakit Tanrıöver'in raporlarına yaptığımızı hatırlayarak kendi raporlarımı mümkün mertebe kısa yazmaya itina ettim, her ihtimale karşı"* diye sözünü noktalıyor.[501]

Türkçe

Filibe'deki Fransız Konsolosu Dozon, 1868 tarihli bir raporunda, *"Türk dili Bulgarlar arasında kadimden beri (ab antiquo) yaygın idi"* diyor. Bulgarlar, kiliselerinde Rumca dua ediyor, günlük yaşamlarında ise daha çok Türkçe konuşuyorlarmış. Kendi aralarında ve evlerinde konuştukları dil ise, "sayısız Slav lehçelerinin karman-çorman karışımı bir çeşit patois" imiş.[502]

On sekizinci yüzyıl başlarında dünya, bir Bulgar milletinin varlığından henüz haberdar değildi. Tuna ile Ege arasında dolaşan gezginler, oralarda yalnız Türklerle Rumların yaşadığını yazıyorlardı. Bulgarlar, yüzyıllardan beri, dini bakımdan Rum Kilisesinin, siyasi bakımdan Türklerin egemenliği altındaydı. Fener Rum Patrikliği, dini bakımdan Bulgarları massetmişti. Varlıklı ve biraz kültürlü Bulgarlar kendilerini Rum sayıyorlardı ve Rumluklarıyla övünüyorlardı. Rum Kilisesi, Bulgarları Rumlaştırmış gibiydi ve Rumlaştırmaya devam ediyordu. İşlenmiş bir Bulgar dili yoktu. Filolojiyle uğraşanlar bir Bulgar dilinin varlığını bile bilmiyorlardı. Bulgarlar, daha sonraları bile, günlük yaşamlarında çokçası Türkçe konuşmayı sürdürüyorlardı.

Neredeyse sönmüş gitmiş gibi görünen Bulgar ulusu, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında hızla uyandı, kendi kimliğini buldu. Daha sonra Fener Rum Kilisesinden ayrılıp kendi ekzarhlığına kavuştu. Bulgar dilini Türkçenin etkisinden arındırmak için yoğun çalışmalar başlatıldı. Bulgarların Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmaları ve kendi prensliklerini kurmalarından sonra ulusal dil çalışmaları daha da hızlandı. Bulgarlar, bizim cumhuriyet döneminde yapabildiğimiz dil devriminin benzerini daha on dokuzuncu yüzyılda başlatmışlar ve epeyce yol almışlardı.

---

501) ***Ibid.,*** s. 39-40.

502) ***Arcchives des Affaires Etrangeres de Frances, (Fransa Dışişleri Arşivi), CPC, Turquie, Phillppopolis, 1857-1877, Tome I, f. 164.***

Yine de Bulgar dilini Türkçe kelimelerden arındırmak pek kolay olmuyordu. Dile kolaydı: Türkçenin Bulgarca üzerindeki etkisi tam beş yüzyıl sürmüştü. Bu yüzyıllar içinde binlerce Türkçe kelime Bulgarcaya girip yerleşmişti. Bu kelimeler Bulgarcanın bir parçası olmuş; Bulgarlarca benimsenmişti ve kullanılıyordu. Dilin içine kök salmış bunca kelimeyi çabucak söküp atıvermek, bunların yerine Bulgarca kelimeler türetivermek öyle sanıldığı gibi çabucak yapılabilecek bir iş değildi. Yeni kelimeler bulunsa, türetilse bile bunu insanlara benimsetebilmek zaman alıyordu.

XIX. yüzyılın sonlarında yayımlanmış, iki ciltlik bir Bulgarca sözlük görmüş ve bunu biraz karıştırmıştım. Kesin bir sayım döküm yapamamıştım ama, ilk bakışta, kelimelerin neredeyse yüzde 40 kadarı Türkçe gibi görünüyordu. Şemseddin Sami'nin yazdığı ***Kamus-ı Türki***'nin 1901 baskısında, Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe kelimelere oranı yüzde elliyi buluyormuş. Tıpkı onun gibi, Bulgarca sözlükteki Türkçe kelimelerin oranı çok yüksekti. Giderek bu oran düşürüldü, ama yine de pek çok Türkçe kelime Bulgar dilinde, Bulgar sözlüklerinde kaldı.

Üniversitede öğrenciyken, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in bir konferansında, kendisinden dinlemiştik. Tanrıöver, Bükreş'te büyükelçi bulunduğu sırada, yani 1930'larda, Sofya'ya, bir Bulgar ahbabının evine gitmiş. Sohbet sırasında Bulgar, cahilce bir laf etmiş:

"Biz Bulgarlar, Almancadan, Fransızcadan, İngilizceden pek çok kelime almışız; ama beş yüzyıl Türk idaresinde kaldığımız halde Türkçeden hiç kelime almamışız" demiş.

Sen misin diyen! Bu Türk Büyükelçisinin önünde böyle cahilce laf edilir mi hiç? Hamdullah Suphi Bey, sessizce yerinden kalkmış, evin mutfağına doğru yürümüş, Bulgar dostuna dönerek, başlamış saymaya:

*"**Tava,** bizim tava; **tencere,** bizim tencere; **sahan,** bizim sahan; **tepsiya,** bizim tepsi; **çiniya,** bizim çini tabak; **teneke,** bizim teneke; **satır,** bizim satır..."*

Bulgarın şaşkın bakışları önünde, Hamdullah Suphi konuşmaya devam etmiş:

*"Şimdi de yemeklere bir bakalım: **Çorba**, bizim çorba; **köfte**, bizim köfte; **börek**, bizim börek; **yahni**, bizim yahni;*

***yufka**, bizim yufka. İsterseniz bir de yatak odasına başımızı uzatalım: **Yorgan**, bizim yorgan, **döşek**, bizim döşek; **kılıf**, bizim kılıf..."*

Bulgar, söylediğine söyleyeceğine pişman, yutkunmuş kalmış. Önce ne diyeceğini bilememiş, sonra âdeta kendi kendine mırıldanmış:

"Meğerse biz Türkçe konuşuyormuşuz da haberimiz yokmuş" demiş.

Bu kelimelerin hepsi bugün de Bulgarcada aynen kullanılmaktadır.

XXIV

RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN

Sefir ve sefaret, nezdinde bulunduğu devleti yıkmaya matuf bir komitenin mümessili ve teşkilatı değildir. Bilakis nezdinde bulunduğu devletle mümessili olduğu devlet arasında sıkı dostluk teşkiline ve dost devletin takviyesine çalışır.

Kemal Atatürk

***

Beş asır Arnavut milletinin vahdetini Türkiye muhafaza etmiştir. Türkiye olmasaydı Arnavutluk kendini ne Slav istilasından kurtarabilirdi, ne de Latinlerin Arnavutluk'u harita-i cihandan silmelerinin önüne geçilebilirdi. Varlığımızın esasını Türkiye'ye medyunuz.

Arnavut Kralı Zogu I

***

Derin ve karşılıklı itimada istinat eden Türk-Elen dostluğu artık açık bir hakikattir. 14.1.1933

Kemal Atatürk

***

Ben Atatürk'ü Balkan siyasasının ve antlaşmasının babası olarak tanıyorum.

Zaimis, Yunan Cumhurbaşkanı

***

Dost ve Müttefik Yunan Kralını memleketimizde görmekle Ulu Önderimiz ve bütün Türk Hükümet ve milleti fevkalade bahtiyar olacaklardır.

Dışişleri

Atatürk'ten Diplomasi Dersi

"Her şeye rağmen muhakkak bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız aziz memleket ve milletim hakkındaki payansız muhabbetim değil; bugünün karanlıkları, ahlaksızlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyla ziya serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümdendir..."[503]

Bu sözleri Atatürk, 24 Mayıs 1918'de, Ruşen Eşref'e (Ünaydın) imzalayıp armağan ettiği paşa üniformalı bir fotoğrafının üzerine yazmıştır. Tarih, onun Samsun'dan çıkışından yaklaşık bir yıl öncesidir ve Birinci Dünya Savaşı'nın gitgide kötüleşen son yılıdır. Mondros Mütarekesine beş ay kalmıştır. İmparatorluk, korkunç çatırtılarla dağılmaya doğru gitmektedir. Karamsarlığın pek koyulaştığı o dönemde, Atatürk, iyimserdir. Çünkü, vatan ve gerçek uğrunda ışık saçmaya çalışan bir Türk gençliği vardır.

Bu gençlerden biri de, o tarihte yirmi altı yaşında bir yazar olan Ruşen Eşref idi. Atatürk, *"İşte, azizim Ruşen Eşref Bey"*, diye devam ediyor, *"Sizi ben, bu mübarek hizbin tabii azasından görüyorum. Gün geçtikçe daha büyük hizmetlerinize intizar ediyorum..."*

Genç yazar Ruşen Eşref, Mustafa Kemal Paşa'yı geniş çevreye tanıtan ilk yayını yapmış kimsedir. 1918 yılında, ***Yeni Mecmua***'da *"Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat"*

503) Ruşen Eşref Ünaydın, ***Atatürk, Tarih ve Dil Kurumları. Hatıralar,*** TDK., Ankara: 1954, baş taraftaki imzalı Atatürk fotoğrafı. Yine Ruşen Eşref Ünaydın, ***Atatürk'ü Özleyiş, Hatıralar, Birinci Kitap. Zafer.*** İş Bankası Yayınları, Ankara: 1957, s. 16-17 arasındaki imzalı Atatürk fotoğrafı...

başlığıyla uzun bir söyleşi yayımladı. Bu söyleşi 1930 yılında kitap olarak da yayımlanacaktı.

Atatürk de, genç Ruşen Eşref'i "keşfetmiş", desteklemiş, politikaya sokmuş, mebus seçtirmiş, Genel Sekreteri yapmış ve daha sonra da elçi olarak ülkeye kazandırmıştır. Ruşen Eşref, Askeri Tıbbiye'de deri hastalıkları profesörü Dr. Yarbay Eşref Ruşen'in oğludur. 1892 yılında İstanbul'da doğdu, 1911'de Galatasaray Lisesini, 1914'te Edebiyat Fakültesini bitirdi. Galatasaray Lisesinde, İstanbul Muallim Mektebinde, İngiliz High School'unda, Robert Kolejde öğretmenlik yaptı. Aynı zamanda çeşitli gazete ve dergilere yazılar yazdı, kitaplar yayımladı. Anadolu'ya geçti. Kendisi şöyle anlatıyor:

"1920 sonbaharında Ankara'ya çağırıldım. Kendim Anadolu'ya geçerek İstanbul mekteplerine de istifanamemi gönderdim. 1921 başlangıcında ***Hâkimiyeti Milliye*** *muharrirliğine getirildim. 1921 Şubatında Londra Konferansına gönderilen Murahhas Heyetine Matbuat Müşaviri tayin edildim. Buhara'da tesis edilecek olan TBMM Hükümeti Elçiliğine başkâtip tayin edildim. Elçilik Heyeti yola çıktı ise de vazifeye başlayamadı. Birinci Lozan Konferansındaki heyete matbuat müşaviri tayin edildim. İkinci TBMM'ne Halk Fırkası namzedi olarak Afyonkarahisar Saylavı seçildim (11.8.1923) ve 1933 Birinci Teşrinine kadar saylav kaldım. O tarihte (22.10.1933) Riyaseticumhur Genel Sekreterliğine tayin edildim. 5 Mart 1934'te Tiran Elçiliğine... tayin edildim."*[504]

Böylece, 1934 yılında diplomasi mesleğine giren Ruşen Eşref, bundan sonra aralıksız 18 yıl elçilik ve büyükelçilik yaptı. Tiran'dan sonra Atina, Budapeşte Elçiliklerinde, Roma, Londra ve Tekrar Atina Büyükelçiliklerinde bulundu.

Ruşen Eşref, normal Türk-Arnavut ilişkilerini yeniden başlatmak göreviyle Tiran'a gidiyordu. Arnavut Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu, 1 Eylül 1928'de krallığını ilan edip Zogu I unvanıyla tahta oturunca, Ankara'nın Cumhuriyetçi liderlerini pek kızdırmıştı. Bu-

504) ***D.B.A.- Sicil No. 426*** (R.E. Ünaydın'ın sicil dosyasıdır).

Ruşen Eşref Ünaydın

nun üzerine, o zamanki Tiran Elçimiz Tahir Lütfi (Tokay) Ankara'ya çağrılmış ve bir daha geri gönderilmemişti. Arnavutluk da Ankara'daki elçisini geri çekmişti. 1934 yılına gelindiğinde, yaklaşık altı yıldan beri Tiran'da elçimiz yoktu, Arnavutluk ile ilişkilerimiz bir ara büsbütün kopmanın eşiğine dayanmıştı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın genel sekreteri şimdi bu anormal durumu düzeltecek, ilişkilerimizi yeniden normal rayına oturtacaktı.

Elçi Ruşen Eşref, yeni görevine giderken, 1 Nisan 1934 günü Atatürk'e çıktı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) de oradaydı. Atatürk, yeni elçiyi bir öğrenci gibi karşısına oturttu, ona ayrıntılı bir yönerge veya talimat yazdırdı.[505] Bu, bizim diplomatik belgelerimiz arasında bir eşi olmayan ilginç bir belgedir ve denilebilir ki, bugün de bundan alınacak dersler vardır. Burada Atatürk, önce Arnavut Kralının gönlünü almayı amaçlıyordu. Elçimiz, Atatürk'ün ağzından, Kral Zogu'ya, kelimesi kelimesine şunları söyleyecekti:

"Biz Arnavut milletini severiz, kardeş tanırız, kendimizden uzak görmeyiz. Devlet ve millet olarak kuvvetlenmesini ve terakki etmesini ve Balkanlarda, layık olduğu mevkii kuvvetle, bilhassa müstakil, emniyetli bir surette almasını ciddi ve kat'i olarak isteriz. Buna emniyet edebilirler.

"Türkiye - Arnavutluk siyasi münasebetlerinin base'ı (temeli) budur. Bu hususta bana (Atatürk'e), Cumhuriyet Hükümetine ve Fırkamıza tamamen emniyet edebilirler. Çünkü hepimiz aynı fikir ve kanaatteyiz... Türk milletinin de hissen ve kalben Arnavut milletini kardeş bildiğine şüphe etmemelidir."

Bu sözler, Atatürk'ün ağzından, olduğu gibi Kral Zogu'ya aktarılacaktı. Yani, elçimiz, Türkiye Cumhurbaşkanından sözlü bir mesaj olarak bunları Arnavut Kralına iletecekti.

Peki, Ruşen Eşref kendisi krala ne söyleyecekti? Atatürk, bunu da çiçeği burnundaki elçimizin takdirine bırakmıyor, ona, diplo-

---

505) Bu tarihi belgeyi önce kısmen, sonra tam olarak yayınladım. Bkz. Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a Yönerge Türk-Arnavut İlişkileri Üzerine" ***Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan,*** A.Ü. - S.B.F. Yayını, Ankara: 1981, s. 299-316 ve Bilâl N. Şimşir, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, I,*** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara: 1993, s. 326-330.

matik bir "formül" dikte ediyor, taktik veriyor. "Yeni vazifenize başlarken, kralla ilk görüşmenizden itibaren salahiyetle şu formülü kullanabilirsiniz" diyor ve bu defa Ruşen Eşref'in ağzından aynen şöyle yazdırıyor.

"Ben (yani Ruşen Eşref), Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin Umumi Kâtibi idim, bilirsiniz. Arnavutluk'a bir sefir göndermek lüzumu Hariciye Vekaletinden kendisine arzolunduğu zaman tereddüt etti. Bu tereddüt üzerine günler geçti. Tereddüdünün sebebini anlamak için Hariciye Vekili benim vesatetime müracaat etti. Vazifem icabı, Hariciye Vekilinin bu istimzacını büyük şeften sordum. Bana verdiği cevap şu idi:

" 'Tereddüdümde haklıyım, çünkü Tevfik Rüştü bana Arnavutluk Hükümeti için ismini bilmediğim, şahsiyetini tanımadığım ve benim dostum Arnavutluk'ta benim düşündüğüm gibi vazife ifa edip etmeyeceğine hiçbir nevi kanaatim olmayan bir zatı (teklif etti ki onu) göndermeyi muvafık bulmadığımdandır. Ben istiyorum ki, Arnavutluk'a gidecek olan mümessilimiz benim yakından bildiğim, ahlakına inandığım ve benim düşüncelerime yakından vâkıf bir zat olsun. Öyle bir zat bulunmadıkça Arnavutluk için teklif olunan sefirlerin memuriyetini tasdik etmeyeceğim.'

"Ben, Riyaseticumhur Umumi Kâtibi olarak vazifemi samimiyetle ifa ettim, yani Gazi'nin mütaleasını Hariciye Vekili beyefendiye olduğu gibi arzettim. Ve bundan sonradır ki, Hariciye Vekili son ve kat'i teklifini yaptı. Bu teklif neticesinde, ki buna Başvekil İsmet Paşa Hazretleri de iştirak buyurdular, âcizleri elçiliğe tayin oldum. Bundan, itiraf edeyim ki, bir cihetten mahzunum. Hüznümü izaha hacet yok. Fakat hüznümü izale eden şudur ki, şefimin büyük dostluk alakası gösterdiği muhterem Arnavutluk için beni tercih etmesidir. Hüznümü izale eden şudur ki, ben Arnavutluk'ta onun benden beklediği gibi vazifemi yapmaya muvaffak oldukça –bu vazife Arnavut-Türk kardeşliğini, dostluğunu yükseltmektir– daima onun yanında gibi mütehassis olacağım."

Bunlar, elçimizin Arnavut Kralına söyleyecekleridir. Böylece Kral Zogu'nun gönlü hoş edilmiş, dostluğu kazanılmış, ilişkilerimizin tatsız geçmişi ona unutturulmuş olacaktı.

Arnavut halkıyla ilişkilere gelince, Atatürk bu konuda da Ruşen Eşref'e yazılı direktif veriyor ve Arnavut halkının da gönlünü kazanmanın yolunu, yöntemini gösteriyor. Yönergede, *"Arnavut halkı ile temasta, gayet dost, kardeş, samimi ve Arnavutluk menfaat ve istiklalinin hararetli taraftarı olduğunuzun, nazarı dikkati celbetmeyecek tarzda propager edilmesi (yayılması) ve bize bu hususta daima güvenebileceklerinin tabii hal ve lisanla telkin edilmesi lazımdır,"* diyor.

Ondan sonra Atatürk, halk arasında çeşit çeşit insanlar bulunacağına elçimizin dikkatini çekiyor; değişik kategorilerdeki insanlara nasıl davranılması gerektiğini anlatıyor. Şunları söylüyor:

"Ancak muhtelif halk tabakaları arasında birkaç kategori insan mevcut olduğunu asla hatırdan çıkarmamak icab eder. Bunlardan bir kısmı her yerde olduğu gibi kendi hükümetlerinden ve rejimlerinden müşteki görünür ve daima bu zemin üzerinde görüşür. Bu gibilere karşı asla müsait vaziyet, tavır ve lisan göstermemelidir ve bu nevi şahsiyetler taayyün ettikçe onlarla teması kesmelidir." Demek ki, kendi hükümetlerinden, rejimlerinden şikâyetçi olan Arnavutlara pek yüz vermemek gerekiyor.

Neden? *"Çünkü"*, diyor Atatürk, *"Sefir ve sefaret, nezdinde bulunduğu devleti yıkmaya matuf bir komitenin mümessili ve teşkilatı değildir."*

Ya nedir? Veya bir elçi gittiği yerde ne yapar? Atatürk, onun da cevabını veriyor ve sefir ve sefaret, *"Bilakis nezdinde bulunduğu devletle mümessili olduğu devlet arasında sıkı dostluk teşkiline ve dost devletin takviyesine çalışır"* diyor.

Atatürk'ün bu sözlerini, bugün de bazı diplomatlara hatırlatıp belletmek gerekmiyor mu acaba? Neyse, biz Ruşen Eşref'e verilen direktife devam edelim. Atatürk, bu defa halk arasında bulunabilecek ***casuslar*** konusunda elçimizi uyarıyor ve şunları söylüyor:

"Gene halk arasında ikinci bir catègorie vardır ki bu adamlar hem kendi hükümetlerine karşı, hem de onunla dostluğu bilinen Türkiye'ye karşı alelıtlak ecnebi devletlerin casuslarıdır. Bu casuslar Balkanlılara da mensup olabilir, diğer hariç büyük devletlere de... Bu meyanda bilhassa İtalyanların şebeke halinde sistematik çalışan teşkilatı olduğunu kabul etmek lazımdır.

Bunların birbirinden tefrik ve temyizi mühimdir, casusun alâkasına göre...

"Bir defa sureti umumiyede bunların sıfatlarını tanımamış görünmek lazımdır, fakat temaslarını mübalağalı dereceye vardırmaksızın kesmemek lazımdır. Ancak bunlara karşı tarzı harekette ekseriya dinlemek, manası ve medlûlû olur tarzda cevap vermemek ve fakat bazan devletimizin ve politikamızın menfatini mucip ve onu şaşırtıcı tarzda konuşmak faideli olur."

Atatürk, hem kendi ülkesini, hem Türkiye'yi seven Arnavutlara karşı ise, iyi davranmanın; Türkiye'nin samimi dost olduğunu onlara anlatmanın ve kamuoyunu Türkiye'den yana kazanmaya çalışmanın faydalı olacağını söylüyor.

Faşist İtalya konusunda da Atatürk, şunları öğütlüyor:

"İtalya hakkında tavır ve tarzı hareket: Hiçbir şahsa karşı ve hiçbir mecliste alenen İtalyanların aleyhinde idarei kelam olunmayacaktır. Ancak lehinde de bulunulmayacaktır: Yani İtalyan devleti büyüktür, İtalyan milleti çok terakki ve tekamül etmektedir. Mussolini İtalya dahilinde büyük işler yapmıştır ve yapmaktadır, ordusu ve harp vasıtaları calibi dikkattir, faşizm enteresan bir rejimdir ve saire gibi fikirlerde İtalyan varlığına ehemmiyeti ve Mussolini'nin şahsına hürmet veya emniyeti çeker methi mutazammın sözlere ağız alıştırılmayacaktır... Bu yolda sözlere muhatap kalındığı zamanlar, tasdik mahiyetinde olmak şöyle dursun, ehemmiyet verir gibi görünmeyerek basit ve ehemmiyetsiz bir şey işitirmiş gibi lakaydane dinlemek."

Elçimiz, boşboğaz olmayacak, düşük çeneli olmayacak, ileri geri konuşmayacak. Faşist İtalya lehindeki sözlere ağız alıştırmayacak; çenesini tutmasını bilecek, ağzı sıkı bir kimse olacak, renk vermeyecek, sır vermeyecek, içini dışa vurmayacak, düşüncelerini belli etmeyecek, İtalya konusunda tepkisiz olacak, önemsemez, umursamaz davranacak...

Peki, elçimiz meslektaşlarıyla görüşmelerinde hiç ağzını açmayacak mı? Atatürk, onun da cevabını kısmen veriyor: *"Balkan devletleri mümessilleri koleglerinize karşı İtalya'ya temas ve taalluk eder noktalarda İtalya-Türkiye arasında resmen ve ahden mevcut olan münasebatın derecesi kadar konuşmakla iktifa*

olunmalıdır" diyor. Balkan Elçileri arasında da ayrım yapıyor: *"Yugoslavya mümessilini bir derece daha mahrem telakki etmek lazımdır, yalnız, mümessilin şahsının ehemmiyeti..."* diye ekliyor. Atatürk, Yunan Elçisini ise çok daha yakın saymak gerektiğini belirtiyor:

"Yunan koleginize karşı şimdiden her sahada tevhidi mukadderat etmiş vaziyeti göstermek ve bunun böyle olduğunun hariçte hissolunmasından kaçınmamak lazımdır."

Aynı yönergede, Atatürk, Türkiye'nin Balkan politikasını, *"Bütün Balkanlarda hakiki, ciddi ve ileri dostluk ve her noktai nazardan karşılıklı emniyet ve samimiyet içinde müşterek çalışmaktır"* diye özetliyor.

Devletimizin saygınlığını korumak konusunda da Atatürk, Ruşen Eşref'e şu öğüdü veriyor:

"Devletin istiklali, haysiyeti, azameti ve şerefi, yüksek menfaati maddi, manevi ihlal edilir gibi herhangi bir geste (jest), tavır karşısında kalındığı zaman mümessil için mühim karar anı olduğunu kabul etmelidir. Bu kararı vermek için zaman ve şartlar müsait ise derhal merkezden talimat istenmelidir. Buna imkân bulunmazsa o zaman vaziyeti iyice mütalea etmek devletin esas politikasını ve bu politika icabı olarak son ana kadar merkezin verdiği direktifleri düşünerek ve pervasızca mesuliyet yüklenerek şahsen karar vermekte ve hareket etmekte asla tereddüt edilmemelidir."

Bu cesur kararı verirken ve uygularken elçimizin düşüneceği tek nokta şudur: "Haklı olduğunu kendi zekâsına, vicdanına karşı kabul ettirmek ve bunu herkesin huzurunda müdafaa ve ispat edeceğine kanaat getirmek."

Atatürk'ün bu öğütleri, elli yıl sonra bizim de işimize yaradı. Ruşen Eşref'lerin, Yakup Kadri'lerin izinde, yarım yüzyıl sonra Tiran Büyükelçiliğine atandığımız zaman, Atatürk'ün, "Biz Arnavut milletini severiz, kardeş tanırız" diye başlayan o sözlerini biz de kullandık ve Arnavutların gönüllerini kazanmaya çalıştık. Atatürk'ün Ruşen Eşref'e yönergesi, bazı bakımlardan, başka yerlerde ve zamanlarda da kullanılabilecek özelliktedir.

Arnavutluk'ta Altı Ay

Çantasına Atatürk'ün dikte ettirdiği direktifleri ve güven mektubunu koyan Elçi Ruşen Eşref, 2 Nisan 1934 günü Ankara'dan Tiran'a yollandı. 5 Nisan'da İstanbul'dan vapura bindi ve Pire-Brindizi-Bari yoluyla 8 Nisan'da Draç (Dures) limanına vardı. Merhaba Arnavutluk, dedi, Mirdita Şikiperya! 19 Nisan'da, röportaj yazarı gibi, ilk raporunu döşendi ve diplomasi mesleğine nasıl başladığını anlattı.[506]

"...Draç'ta Tiran Maslahatgüzarımız Basri Reşit Bey'le İkinci Kâtip Tevfik Bey, Türk kolonisi, Balkan Cemiyeti Arnavut Murahhas Heyeti Reis Vekili Mösyö Naçi, yine o heyetten ve ***Minerva*** *mecmuası sahibi ve muharriri Nebil Çıka Bey, İşkodra Meb'usu Malik Busati Bey karşıcı geldiler. Arnavutluk Hükümeti namına elçiyi istikbale Hariciye Protokol Şefi Mösyö Rok Stani gelmişti. İltifatlı cümlelerle beyanı hoşamedi ettikten (hoşgeldin dedikten) ve kendisine lazım gelen cevapta bulunduktan sonra Arnavut Hariciyesinin elçiyi almak üzere gönderdiği otomobile alındım. Protokol şefi de aynı arabaya bindi. Beni elçiliğimize kadar getirdi. Günlerden pazardı. Yortu dolayısıyle hükümet daireleri ertesi gün de kapalı idi. Salı sabahı Hariciye Nazırı Cafer Villa Bey beni kabul etti. Ancak kendisini ziyaretten önce saraya giderek Kral Hazretlerinin defterini imza etmekliğim gerektiğini Protokolden bildirdiler.*

"Saraydan sonra Hariciyeye gittim. Nazır büyük itifatlarla karşıladı. İtimatnamemim Fransızca tercüme suretini verdim, huzura kabulümü diledim. Nazır, Arnavutluk'un Türkiye'ye karşı beslediği derin sevgiyi ve saygıyı, onun elçisini burada görmekle duydukları büyük sevinci anlattı. Ben de mukabelede bulundum. Nazırın bundan pek mütehassis olduğu, yüzünün pembeleşmesinden, cümlelerinin tertip ve söyleniş tarzından belli idi."

Ruşen Eşref, bundan sonra elçiliğe kapanıyor, güven mektubunu krala sunacağı günü beklemeye koyuluyor. O zamana kadar

---

506) ***DBA-Aravutluk. D1-a1-K.5/12:*** Ruşen Eşref'in Tiran Elçiliğine tayini.: Tiran Elçiliğinden Dışişlerine rapor. Tiran, 19.IV.1934, No. B.7/997/68 ve Şimşir, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, I,*** s. 330-336, No. 417.

kimse ile buluşmuyor, görüşmüyor. İtalyan Büyükelçisinin tezcanlı yemek davetini geri çeviriyor. Yunan Elçisinden, dolaylı bir selamdan başka bir ilgi görmüyor. Yugoslav ve Romen Elçilerinden ise hiç ses seda çıkmıyor... Dört beş gün bekledikten sonra, 14 Nisan günü Protokol Şefi elçiliğe geliyor ve kralın 18 Nisan'da elçimizi kabul edeceğini duyuruyor. Yapılacak tören hakkında bilgi veriyor. Arnavutluk protokol kurallarını anlatıyor: Güven mektubunu sunduktan bir gün sonra elçimiz, Başbakanı, Dışişleri Bakanını ve Meclis Başkanını ziyaret edecekmiş; öteki Bakanlara, Kralın Başyaverine, Tiran Valisine ve Belediye Başkanına, Jandarma Komutanına, Danıştay Başkanına kart bırakacakmış.

Ertesi gün Protokol Şefi, Ruşen Eşref'e kralın bir iradesini duyuruyor. Huzura girince, doğrudan doğruya Türkçe söze başlamasını söylüyor. Kral Hazretleri bunu "suret-i mahsusada" arzu ediyormuş ve elçimizin Türkçe konuşmasından çok memnun kalacakmış. Elçimiz, "Gösterilen bu iltifata gereği gibi teşekkür ediyor."

18 Nisan günü, kralın yaverlerinden, Türkçe de bilen Muharrem Bayraktar, iki otomobille elçiliğimize geliyor. Otomobillerden birine elçi ve yaver, diğerine de elçilik müsteşarı ile ikinci katip biniyor ve birlikte saraya gidiyorlar. Sarayın kapısında bir askeri kıta saygı duruşuna geçiyor, onun subayı, "Hazır ol vaziyetine rağmen", kılıcını kaldırılp indirip ayrıca selam veriyor. Kapı önünde Protokol Müdürü elçimizi karşılıyor ve başyaverin salonuna alıyor. Başyaver, Elçimizin geldiğini krala arzediyor ve hemen dönerek "Buyurun" diyor. Elçi Ruşen Eşref, yalnız olarak kralın huzuruna çıkıyor ve bu sahneyi kendisi şöyle anlatıyor:

"Kral beni büyücek bir salonda kabul etti. Kendisi orta yerde ayakta duruyordu. Yanında ne Hariciye Nazırı vardı ne de başka bir memur. Mülakat yalnız ikimiz arasında olacaktı. Bana doğru ilerledi. Öyle ki protokolün tespit ettiği üç reveranstan üçüncüsünü ancak, bana uzatıp kuvvetle sıktığı elimi eline verirken bitirebildim. Önce kendisi:

" 'Safa geldiniz Beyefendi'

diyerek Türkçe konuştu. Kral, İtalyan üniformaları renginde, yeşile çalar koyu gri üniforma giymişti... Mavi gözlü, kızıla yakın koyu sarı bıyıklı, kestane rengi koyu ve yandan taranmış saçlı, geniş alınlı, ince uzun boylu, yakışıklı ve eski Avusturya

İmparatorluğu zabitlerini andırır şık tavırlı.. Yüzünde az çizgi ve sertlik, yürüyüşünde çeviklik ve enerji vardı. Türkçeyi güzel konuşuyor, fakat telaffuzu biraz Arnavuta çalarak.

" 'Buyurun Beyefendi' diyerek bürosuna ilerledi. Şapkası ve üstünde de beyaz eldivenleri bu büroda duruyordu. Kendisi, iki pencerenin ortasındaki duvarın önünde, yüzü kapıya doğru olan bu büronun başına geçti. Bana da karşısındaki koltukta yer gösterdi. Oturmadan önce, itimatnamemi ve muhterem selefim Tahir Lütfi Bey'in vedanamesini takdim ettim. Reisicumhur Hazretlerinin dostane ve muhabbetkârane selamlarını getirdiğimi söyledim. Teşekkür etti. Oturmaklığımı işaret etti. Ve hemen yanındaki İtalyan işi gümüş kutudan bir sigara alarak bana uzattı. Kendi de bir tane aldı. Kibriti benim almama vakit bırakmadan kendi alarak ve ayağa kalkarak sigaramı yakmak iltifatında bulundu."

Elçimiz, sigarayı içmeden önce, Atatürk'ün direktifinin ilk bölümünü yerine getiriyor. "Biz Arnavut milletini severiz..." diye başlayan cümleleri, Atatürk'ün ağzından aynen söylüyor. Kral, sigarasını bırakıyor, dikkatle dinliyor. Pek hoşnut kaldığı yüzünden okunuyor. Elçimiz, mesajı ilettikten sonra, "görevinin bu yüksek direktif doğrultusunda, iki kardeş memleketin samimi ilişkilerini daha da güçlendirmeye çalışmak olduğunu" ekliyor. Sonra raporuna şöyle devam ediyor:

"Kral Hazretleri, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin kendi yakınından bir zatı buraya elçi göndermekle Arnavutluğa iltifat gösterdiklerinin burada takdir ve şükranla karşılandığını söyledikten ve şahsım hakkında iltifatta bulunduktan sonra dedi ki:

" ' Beş asır Türkiye ile his ve hars iştirakinde bulunduk. Bu beraber yaşayış bizim üzerimizde silinmez sevgi ve minnet hisleri bırakmıştır. Beş asır Arnavut milletinin vahdetini (birliğini) Türkiye muhafaza etmiştir. Türkiye olmasaydı Arnavutluk kendini ne Slav istilasından kurtarabilirdi, ne de Latinlerin Arnavutluğu harita-i cihandan silmelerinin önüne geçilebilirdi. Varlığımızın esasını Türkiye'ye medyunuz. Biz necip Türk milletine büyük kardeş diye bakarız, onun devletini büyük kardeş devlet görürüz. Bugün bile yeni Arnavutluk'u teşkil eden hükümet un-

surlarının ekseriyeti Türkiye'de tahsil ve terbiye görerek yetişmiş olanlardı. Onun için biz Türkiye'nin elçisini burada görmekle pek çok seviniriz. Siz burada yabancı değilsiniz, kendinizi kendi memleketinizde gibi biliniz. Tabii hükümetle temas edeceksiniz, yalnız bununla kalmayınız. Rica ederim, memleketten biri imiş gibi geziniz, halkla sık sık ve yakından temas ediniz. Memleketimizin necip Türk milletine karşı beslediği duyguyu ve sevgiyi kendi gözlerinizle görünüz... Beni istediğiniz zaman gelip görünüz, hatta bir iş için olmayıp sırf konuşmak için olsa bile... Gerçi bunu öteki elçiler biraz kıskanırlar, fakat bunun hiç ehemmiyeti yok. Çünkü herkesin bilmesi lazımdır ki, Arnavutluk'ta Türk Elçisi yabancı bir varlık sayılmaz,' dedi.

"Bu değerli beyanatının bizim memleketimiz ve yüksek devlet mehafilimiz üzerinde çok iyi tesiri olacağından, orada zaten mevcut kardeşlik duygularının bu karşılıklı sevgiden de hayırlı neticeler doğuracağından hiç şüphe olmadığını arzettim."

Ruşen Eşref Bey, bundan sonra, Tiran'a nasıl atandığını anlatıyor. Atatürk'ün bu konuda kendisine yazdırmış olduğu "formül"ü krala aktarıyor. Kralın sorusu üzerine, Türkiye'de, borçlanmadan sürdürülen kalkınma çalışmaları hakkında bilgi veriyor. Kral, ilgiyle dinliyor, bu konularda yayımlanmış kitap var mı diye soruyor, "Hepsini okumak isterim" diyor.

Arnavutluk konusuna geçiliyor. Kral Zogu, Cumhurbaşkanı seçilmiş iken neden krallığını ilan ettiğini elçimize anlatmak gereğini duyuyor, sanki Atatürk'ten af diler gibidir. Arnavutluk'un birliğini korumak için krallık ilan etme gerektiğini söylüyor ve şöyle diyor:

" 'Bu asayiş eskiden yoktu. Dahili tezebzübün çokluğu, Arnavutluk'un varlığını tehlikeye düşürmüştü. Her yanımızdaki yabancı faaliyetler bizi darmadağınık etmek tehlikesini gösteriyordu. Bunun önüne ancak kendi şahsi gayretlerimizden fedakârlıkta bulunarak geçebildik. Yoksa esasta ben de Cumhuriyet taraftarıyım, Gazi Hazretleri kadar cumhuriyetçiyim, emin olsunlar, fakat şeraitin icabı bizi bu yolda harekette bulunarak dahili vaziyeti temine sevketti. Bunu böyle bilmelerini rica ede-

m. Gazi Hazretlerinin ve eserlerinin hayranıyım. Kendilerine benim derin ve kalbi hürmetlerimi bildirin. Beni bir küçük kardeşleri telakki etsinler. Beni nasihatlarından ve irşatlarından uzak bulundurmasınlar. Terakkiye giden memleketinizi memleketimize örnek sayıyoruz, biz sizi numune alıyoruz. İsmet Paşa Hazretlerine, Tevfik Rüştü Beyefendi Hazretlerine de selamlarımı bildiriniz...'"

Kral Zogu ile Elçi Ruşen Eşref'in başbaşa görüşmeleri kırk beş dakika sürüyor. Görüşme bitince elçimiz, çalışma arkadaşlarını krala tanıştırıyor. Kral onların da yanında "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine hürmetler ederim. İsmet Paşa Hazretleriyle Tevfik Rüştü Beyefendi Hazretlerine selam ederim" diye yineliyor. Ellerini sıkıyor. Törenle saray kapısından çıkılıyor. Sarayın önünde birikmiş kalabalık bir halk Türk Elçisini saygıyla selamlıyor. Kralın Yaveri, elçimizle birlikte elçiliğe kadar geliyor, Arnavut protokolü gereği kendisi salona davet ediliyor. Salonda şampanya ikram ediliyor. Böylece güven mektubunu sunma töreni sona eriyor. Elçimiz Tiran'da resmen göreve başlıyor.

Ruşen Eşref, diplomasi mesleğine böyle başladı. Tiran'da tam altıncı ayını doldurduğu gün, 8 Ekim 1934'te, Ankara'dan şu şifre telgrafı aldı:

"Zatı Âlileri için Yunan Hükümetinden agreman talep edilmiş olmakla Tiran Elçiliğine tayini takarrür eden ve evsafı Zatı Âlilerince malum olan Yakup Kadri Beyefendi için Arnavutluk Hükümetinden agreman talep etmenizi rica ederim."[507]

Ruşen Eşref, bir hafta sonra, 15 Ekim 1934'te, Atina Elçiliğine atandı.[508] Arnavutluk, onun için, bir sömestrlik elçilik stajı oldu.

Ruşen Eşref'in Arnavut Kralı Zogu'ya sunmuş olduğu güven mektubunun tam metni aşağıya alındı. Belki o zamanki güven

---

507) ***DBA - Arnavutluk, D.1-a.1 - K. 4/12:*** Dışişlerinden Tiran Elçiliğine şifre tel. 8.10.1934.

508) ***Ibid.:*** 15.10.1934 tarihli, 2/1415 sayılı kararname metni şudur: *"Tiran Elçisi Ruşen Eşref Bey'in ikinci derece ile Atina Birinci Sınıf Elçiliğine tayini, Hariciye Vekilliğinin 13.10.1934 tarih ve 71457/744 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 15.10.1934 tarihinde tasvip ve kabul edilmiştir." (Cumhurbaşkanı G.M.Kemal'in ve vekillerin imzaları.)*

mektuplarının nasıl bir şey olduğunu merak edenler olur, belki ilerde Ruşen Eşref Ünaydın'ın biyografisini yazmak isteyenler çıkar da bunu bir belge olarak görmek isterler. Güven mektubu aynen şöyledir:

GAZİ MUSTAFA KEMAL
Türkiye Reisicumhuru
Arnavutlar Kralı Haşmetlu Birinci Zogu Hazretlerine

Aziz ve Büyük Dost,

Türkiye Cumhuriyeti ile Arnavutluk Krallığı arasında teyemmünen mevcut olan dostluk münasebetlerini muhafaza ve takviye dileğinde bulunduğumdan eski Afyonkarahisar Mebusu, Riyaseticumhur Kâtibi Umumisi Ruşen Eşref Bey'i nezdi Haşmetanelerine Fevkalade Murahhas ve Ortaelçi sıfatile tayin ve izame karar verdim.

Müşarünileyhin vasıf ve hasletler ve şimdiye kadar gösterdiği dirayet ve fetanet, kendisine verilen bu yüksek vazifeyi itimadı Haşmetanelerine mazhar olacak tarzda hüsnü ifa edeceğini göstermektedir.

Bu kanaatledir ki, kendisini hüsnü kabul buyurmalarını, gerek namıma ve gerek Türkiye Cumhuriyeti namına tarafından yapılacak bütün tebliğlere ve bilhassa Zatı Haşmetanelerile Arnavutluk hakkında beslediğim dostça teminata inanılarak, yüksek vazifesinin iyi bir surette ifası için muzaharetlerine nail olmasını Zatı Haşmetanelerinden dilerim.

Ankara'da bin dokuz yüz otuz dört yılı Nisan ayının ikinci günü verilmiştir.

(İmza) GAZİ M. KEMAL

Hariciye Vekili
(İmza) Dr. T. Rüştü[509]

509) ***DBA - Arnavutluk. D.1 - a1 - K. 5/12.***

Dost Yunanistan'da

Ruşen Eşref, 23 Kasım 1934 günü, Atina'dan Ankara'ya şunları telledi:

"Bugün Reisicumhur Hazretlerine itimatnamemi verdim. Her iki memleket arasındaki samimi dostluk bağlarının arttığını ve daha da artmalarını dilediklerini söyleyen müşarünileyhin derin saygılarıyla birlikte muhabbetkâr selamlarının Reisicumhur Mustafa Kemal Hazretlerine arzedilmesini rica ettiği maruzdur efendim."[510]

Elçimiz, Yunan Cumhurbaşkanı Alexandre Zaimis'e güven mektubunu sunmuştu. Zaimis, Atatürk'e saygı ve selamlarını gönderirken bir noktaya parmak basmıştı. Türkiye ile Yunanistan arasındaki samimi dostluk bağlarının arttığını belirtmiş ve daha da artmasını dilediklerini eklemişti.

Gerçekten Türkiye ile Yunanistan arasında yepyeni bir döneme girilmiş bulunuyordu. Eski düşmanlık, gerilerde kalmıştı. Çetin sorunlar zaten Lozan'da halledilmişti. Nüfus değiş-tokuşu gibi Lozan'dan kalan pürüzler de çözüme bağlanmıştı. 1930'larda artık dostluk konuşuluyordu. Yunan Başbakanı Elefteros Venizelos, 27-31 Ekim 1930 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmişti. 30 Ekim 1930'da, Ankara'da, Türk-Yunan Dostluk Antlaşması imzalanmış ve ikili dostluğun temeli atılmıştı. Yunan Elçisi C. Sakelloropoulos, 14 Ocak 1933 günü Atatürk'e güven mektubunu sunarken, *"Türk-Yunan dostluğunun dünkü ve bugünkü Yunan Hükümetinin siyasetidir"* demişti.[511] Atatürk de kendisine şu cevabı vermişti:

"Derin ve karşılıklı bir itimada istinat eden Türk-Elen dostluğu artık açık bir hakikattir. İki memleket arasındaki bu sıkı dostluk bağlarının gün geçtikçe kuvvetlenmesi şahsen benim aziz bir emelimdir."[512]

---

510) ***DBA - Yunan. 1/81 - D.1. - a.1:*** Atina Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 23.11.1934. No. 282.

511) ***Ibid.:*** Yunan Elçisi Sakelloropoulos'un güven mektubunu Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal'e sunarken okuduğu nutuk. 14.1.1933.

512) ***Ibid.:*** Gazi M. Kemal'in Yunanistan'ın Ankara Elçisi Sakelloropoulos'a cevabı. 14.1.1933.

Bu hava içinde, 11 Eylül 1933 günü, Yunan Başbakanı Çaldaris ile Dışişleri Bakanı Maksimos Ankara'ya geldiler. Bu ziyaret sırasında, temeli daha önce atılmış olan dostluğun daha da ileri götürülmesi kararlaştırıldı. 14 Eylül 1933'te Ankara'da Türk-Yunan Samimi Paktı (Pacte d'Entente Cordiale) imzalandı. Aynı gün Atatürk ile Yunan Cumhurbaşkanı Zaimis arasında hararetli dostluk mesajları gidip geldi. Atatürk, Zaimis'e şu telgrafı çekti:

"Ülkelerimiz arasındaki samimi anlaşmaya yeni bir ivme kazandıran ve aynı zamanda Yakın Doğu'da barış davasına hizmet edecek olan bu tarihi olayın gerçekleştirilmesinin tam bilinciyle, ekselanslarına en haraketli tebriklerimi ve bu münasebetle Zat-ı Âlilerine ve kahraman Elen milletine takdirlerimi ve en derin muhabbetlerimi sunarım."[513]

Zaimis de aynı sıcaklıkla karşılık verdi. Türk ve Yunan milletleri arasındaki bu dayanışma ve samimi anlaşmanın Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatıldığını belirtti. Bu defa Ankara'da gerçekleştirilen eserden dolayı teşekkürlerini ve hararetli tebriklerini sundu. Atatürk'e karşı beslediği derin muhabbet ve saygıyı dile getirdi. Aynı zamanda Gazi Mustafa Kemal ile Yunan Başbakanı Çaldaris, Başbakan Vekili Kondylis ve Dışişleri Bakanı Maksimos, karşılıklı tebrik ve teşekkür mesajları çektiler. Bu sıcak dostluk mesajları, 16 Eylül 1933 günlü bütün Yunan gazetelerinde yayımlandı.

9 Şubat 1934 günü, Atina'da, Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında Balkan Antantı imzalandı. Yine karşılıklı olarak hararetli dostluk mesajları gönderildi. Paktın imzalandığı gün Yunan Cumhurbaşkanı Alexandre Zaimis, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya şu mesajı gönderdi:

"Balkan Anlaşma Misakının imzası münasebetiyle Zatı Devletlerine, Balkanlarda sulhun istikrarını temin eden bu mes'ut hadiseden doğan derin sevincimi arza müsaraat eder ve bu vesile ile hararetli tebriklerimin kabulünü rica ederim.

---

513) ***Ibid:*** Gazi M. Kemal'den Zaimis'e tel. 14.9.1933. ***Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*** adlı kitapta rastlayamadığımız bu telgrafın arşivde yalnız Fransızcası vardır ve yukardaki metin Fransızcadan çevrildi.

"Bunu tasarlayan değerli devlet adamlarının çalışması neticesi olan bu eser, altına imza koyan devletlerin sulh için kat'i iradeleri sayesinde husul bulmuştur ve Yunan halkının asil Türk milletine olan dostluk hislerini teyit etmektedir."[514]

Ertesi gün Atatürk, Zaimis'e şu cevabı verdi:

"Balkan Anlaşma Misakının imzası münasebetiyle Zatı Devletlerinin tebriklerini büyük bir sevinçle aldım ve samimiyetle teşekkür ederim.

"Misakı imza eden memleketlerin devlet adamlarının anlayış ve uzağı görüşleri mahsulü olan bu misak ile Balkanlarda bir sükûn ve saadet devresi açtıklarını görmekle bahtiyarım.

"Asil Yunan milleti ile Türk milleti arasında mevcut olup bütün Balkan milletlerinin birbirleriyle kardeş olmaları yolunda inkişaf eden dostluğun bu vesile ile bir kerre daha teeyyüt ettiğini görmekten suret-i mahsusada zevk duymaktayım."[515]

Ruşen Eşref, 1934 yılında, Balkan Birliği Cemiyeti Genel Sekreteri idi ve Balkan Paktı'nın imzalanmasına varan olayları duyarak yaşamıştı. Balkan Paktı imzalanınca, Genel Sekreter sıfatıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya, Başbakan İsmet Paşa'ya (İnönü) ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Beye (Aras) hararetli tebrik ve teşekkür telgrafları çekmişti. Atatürk'e çektiği telgrafta, *"Balkan birliği ülküsünün ilk tahakkuku demek olan bu büyük eser ve muvaffakiyetten dolayı milli grubumuzun en derin minnettarlık hislerini yüksek huzurunuza arzederiz Büyük Reisimiz Efendimiz"* demişti.[516]

İşte Ruşen Eşref, böyle bir hava içinde Atina'da elçilik görevine başladı. Türk-Yunan ilişkileri artık düzlüğe çıkmıştı. Bundan sonra yapılacak iş, bu ilişkileri iyice pekiştirmekti. Atatürk, Türk-Yunan dostluğunun *"gün geçtikçe kuvvetlenmesi benim aziz emelimdir"* diyordu. Ruşen Eşref'in Atina'daki misyonu, Ata'nın bu "aziz emelini" gerçekleştirmekti. Kendisi asıl bu amaçla Atina'ya hazırlanmış ve atanmıştır, denilebilir.

---

514) **Ayın Tarihi,** Ankara, Mart 1934, No. 3, s. 104: Zaimis'ten Atatürk'e tel. 9.2.1934.

515) ***Ibid:*** Atatürk'ten Zaimis'e tel. 10.2.1934.

516) ***Ibid.:*** s. 102-104.

Tiran'da pek az kalmış olan Ruşen Eşref, Atina'da diplomatik yaşamının üçte ikisini geçirecekti. Elçi ve büyükelçi sıfatıyla, 1934'ten 1952'ye kadar, toplam 18 yıl görev yapmış olan Ruşen Eşref, bu sürenin on iki yıla yakın bir bölümünü Yunanistan'da geçirecekti. Birinci defa, Kasım 1934'te vardığı Atina'da dört yıl sekiz ay kadar kalacak ve 28 Temmuz 1939'da ayrılacaktı. İkinci Dünya Savaşının sonunda 21 Aralık 1945'te ikinci defa olarak Atina Büyükelçiliği görevine gelecek, 14 Eylül 1952'ye kadar, yani 6 yıl, dokuz ay bu görevde kalacaktı.

Atatürk, büyük emekle kurduğu Türk-Yunan dostluğunun Atina'da bakımını, kendisine yakın ve güvendiği bir kimse olan Ruşen Eşref'e emanet etmiştir. Dikilen bu genç fidanın sulanıp yeşertilmesi, kökleştirilip büyütülmesi, Atina Elçimizin baş göreviydi. Gerçekten, Türk-Yunan dostluğunu yaşatmak, güçlendirmek, pekiştirmekte, elçimizin önemli hizmetleri olmuştur. Ruşen Eşref, Atatürk'ün bu "aziz emeli" doğrultusunda, görevini başarıyla yürütmüştür.

Türk-Yunan dostluğunu inceleyecek yarınki tarihçiler, Atatürk ve Venizelos adlarıyla birlikte, o zamanki Atina Elçimiz Ruşen Eşref Ünaydın'ın adını da herhalde saygıyla anımsayacaklardır.

Ruşen Eşref'in Atina Elçiliği döneminde, Yunan iç politikasında epeyce çalkantılar ve çekişmeler oldu. Esas çekişme, cumhuriyetçilerle kralcılar arasındaydı. Buna, Venizelos'un Liberal Partisi ile Çaldaris'in Halkçı Partisi arasındaki çekişme de denebilir. Krallığı geri getirmek niyetinde olan Halkçılar, Mart 1933'te yapılan seçimlerde Venizelos'u yenilgiye uğratıp ikidara gelmişlerdi.[517] Venizelos, "Cumhuriyet tehlikede" diyordu. Mart 1935'te Atina'da, Venizelos'u yeniden iktidara getirmek için başarısız bir darbe girişimi oldu... Yunan iç politikasındaki bu gibi çalkantılara rağmen, Türk–Yunan dostluğu gelişmeye devam etti.

---

517) Venizelos başbakanlıktan düştükten sonra da Türkiye'ye geldi ve 26 Eylül 1933 günü Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk ile görüştü. Balkan Paktı'nın hazırlığının da ele alındığı bu gizli görüşmenin tutanağının tam metni için bkz.: Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri. Yedi Belge (1930-1937)", ***Belleten,*** Cilt XLV, sayı 177 (Ocak 1981), 157-207.

Atatürk, 1 Mart 1935'te dördüncü kez Cumhurbaşkanı seçilince, Yunan Cumhurbaşkanı Zaimis, kendisini hararetle kutladı. Atatürk'ün yeniden Cumhurbaşkanlığına seçildiğini bildiren namesini sunmak üzere Elçi Ruşen Eşref Ünaydın, 18 Haziran 1935 günü Yunan Cumhurbaşkanının huzuruna çıktı. Zaimis, bu görüşmede elçimize şöyle konuştu:

"Bana bu mektubu getirmekle verdiğiniz haberden dolayı çok sevindim, size teşekkür ederim. Atatürk'e saygım büyüktür. Yurduna ve ulusuna ettiği hizmetler imrenilecek, övülecek değerdedir. Bundan başka ben Atatürk'ü bir de Balkan siyasasının ve antlaşmasının babası olarak tanıyorum. Bunun böyle olduğuna inanım vardır. Onun için pakta güveniyorum. Çünkü Kemal Türkiyesine sarsılmaz emniyet beslemekteyim. Yunan siyasasının en doğru ve en sağlam eseri Türk–Yunan dostluğudur. Bu dostluğun ne yüksek değerde olduğunu son acıklı isyan günlerinde de gördük. O sırada bize göstermiş olduğunuz alicenap yardım, gönüllerimizde silinmez yer tuttu. Hem bunu Türklere has olan o kadar büyük centilmenlikle yaptınız ki..."[518]

3 Kasım 1935'te Yunanistan'da plebisit yapıldı ve krallık rejimi geri getirildi. Kral George II, sürgünden dönüp Yunan tahtına oturdu. Elçimiz Ünaydın için yeni bir güven mektubu hazırlandı. 14 Kasım 1935 tarihli bu belgede Atatürk, Yunan Kralına, *"Şimdiki Ortaelçi Ruşen Eşref Ünaydın'ı nezdi Haşmetanelerinde Fevkalade Murahhas ve Ortaelçi sıfatıyla ipkaya karar verdim"* dedi.[519]

Ünaydın, 13 Aralık 1935 günü, Kral İkinci George'a güven mektubunu sundu ve kral ile başbaşa uzun bir görüşme yaptı. Görüşme sırasında kral, *"Türk–Yunan dostluğu ve Balkan Paktı bizim siyasamızın esasıdır"* dedi. Bir saat yirmi dakika süren bu görüşme sonunda Ünaydın, kaleme aldığı ayrıntılı raporunu şöyle düğümledi:

---

518) ***DBA-Yunanistan. 1/2 - A.1. - a.1:*** Atina Elçiliğinden Dışişlerine yazı. 19.6.1935, No. 6418/335.

519) ***DBA - Yunanistan, 3/81:*** R.E. Ünaydın'ın 14.11.1935 tarihli yeni güven mektubu.

"Bu konuşma çerçevesi içinde, kralın sözlerinden alınan tesir şöyle hulasa edilebilir sanırım: Kral sevimli, açık sözlü, demokrat ruhlu... Memleketinin eksikliklerini görüp üzülüyor; bunların giderilmesindeki güçlüğü seziyor, kendisini yardımcısız hissediyor; bakımsız bırakılmış orduyu bir an önce mümkün olduğu kadar düzeltmeye heves ediyor; siyaset icabı, Venizelos'u vazifeten affetmiş ise de şahsen sevmiyor; Mussolini'nin İtalya'sından hoşlanmıyor, ona emniyet etmiyor; Türk dostluğunu takdir ediyor, Balkan Paktı'na taraftar görünüyor."[520]

Ertesi yıl, Atatürk, Yunan Kralı'nı Türkiye'ye davet etti. Kral, Fransa'ya yaptığı bir gezi sırasında, 3 Kasım 1937 günü Paris Büyükelçimiz Suat Davaz'ı kabul etmiş ve kendisine *"İlk fırsatta kendilerini (Atatürk'ü) ziyaret etmek emelile daima mütehassis olduğunu ve bunu ifa edeceği gün bahtiyar olacağını"* söylemişti.[521]

Bunun üzerine 13 Aralık 1937 günü Atina Elçimize şu şifre talimat verildi:

"Reisicumhurumuz dost ve müttefik Yunan Kralının izhar buyurdukları bu hissiyat ve arzudan çok memnun oldular. İşbu telgrafın vusulünde Kral Hazretlerinden bir odiyans talep ederek kendilerine Paris Büyükelçimiz delaletiyle gönderdikleri selam ve muhabbet hissiyatından ve memleketimizi ziyaret hususunda sarf buyurdukları sözlerden Atatürk'ün çok mütehassis olduklarını, kendilerini memleketimizde görmekle Ulu Önderimizin ve bütün Türk Hükümet ve milletinin fevkalade bahtiyar olacaklarını ve bu mutlu hadisenin tahakkukundan pek büyük bahtiyarlık hissedeceklerini ve bu ziyaret teferruatının iki hükümet arasında tespiti pek kolay olacağını Atatürk'ün muhabbetkârane selam ve ihtiramlarile arz etmenizi rica ederim."[522]

Atina Elçimiz Ünaydın, talimatı yerine getirdi ve on gün sonra Ankara'ya şunları bildirdi:

---

520) ***DBA - Yunanistan, 1 / 3:*** Atina Elçiliğinden Dışişlerine rapor. 31.12.1935, No. 7364/903.

521) ***DBA - Yunanistan 5 / 86 - D3. d.2:*** Paris Büyükelçiliğinden Dışişlerine yazı. 6.11.1937, No. 1866/494/5814.

522) ***DBA - Yunanistan 5 / 86 - D. 3 - d.2:*** Dışişlerinden Atina Elçiliğine şifre tel. 13.12.1937, No. 1204/57.

"Odiyansına kabul edildiğimde talimatı devletleri dairesinde vaki maruzata cevaben, Büyük Önderimiz tarafından hakkında izhar buyurulan muhabbetkâr teveccühe çok müteşekkir ve seyahat arzusunun hüsnü kabul gördüğünden pek mütehassis olduğunu bildiren Kral, ahvali hazıra vaziyeti, memleketten ayrılmasına müsait bulmadığı cihetle bu arzusunu şimdilik tahakkuk ettiremeyeceğini söyleyerek Atatürk'e hürmetkâr dostluk hissiyatının kalbi teşekkürleri ve sıhhat ve saadet temennilerile iblağını rica ederim."[523]

Yunan Kralının Türkiye ziyareti, o gün için, gerçekleşmemişti. Ama Türk-Yunan dostluğu o düzeye çıkmıştı ki, Yunan Başbakanları Venizelos, Çaldaris ve Metaksas'ın[524] arka arkaya ülkemize yaptıkları ziyaretlerden sonra, artık Yunan Kralının da Türkiye'yi ziyareti düşünülebiliyordu. Acaba Atatürk on yıl fazla yaşasaydı, Yunan Kralının Türkiye ziyareti de gerçekleşmez miydi ve acaba Atatürk de bu ziyarete karşılık vermeyi ve Cumhurbaşkanı olarak ilk dış gezisini Yunanistan'a yapmayı düşünmez miydi?

Yunanistan'la dostluğumuzun ileri bir düzeye çıkarılmasında Elçimiz Ünaydın'ın önemli hizmetleri olmuştur. Ünaydın, Atatürk'ün yakını, Yunan dostu bir elçi olarak Yunanistan'da sevilip sayılan bir kimse oldu. Kendisi hakkında zaman zaman Yunan basınında övücü yazılar çıktı. Örneğin Selanik'te yayımlanan ***Makedonya*** gazetesi, 4 Ocak 1936 günü şunları yazdı:

"Yeni Türkiye... birkaç yıldan beri dışardaki temsilcilerini en seçkin yazarlar arasından seçmektedir. Yalnız Balkanlar'da, Türk diplomasisini şereflendiren üç temsilci vardır: Bükreş'te Hamdullah Suphi, Tiran'da Yakup Kadri ve Atina'da Ruşen Eşref. Yalnız Türkiye'nin değil, yabancı ülkelerin de aydın çevrelerinde tanınan üç isim...

"Türkiye'nin Atina'daki Elçisi Ruşen Eşref, lirik ve pek ince hüner sahibi bir yazardır... Eserleri 1917 yılından itibaren yayım-

---

523) ***Ibid.,*** Atina Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 23.12.1937, No. 872.

524) Yunan Başbakanı General Meteksas'ın 19 Ekim 1937 günü, Çankaya Köşkünde Atatürk ile yaptığı görüşmenin tutanağı için bkz.: Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri," ***Belleten,*** sayı 177 (Ocak 1981), s. 179-196.

lanmaya başladı... Çanakkale kahramanı olarak tanınan (Mustafa) Kemal ile mülakat hakkında da bir kitap yayımladı... Türk Büyük Millet Meclisine üye seçildi... Ruşen Eşref, Balkan konferansı üyelerinden ve Balkan ülküsü için çalışanlardan biri idi... Yunanistan'ı hakiki bir sevgiyle sevmekte olduğunu ve onun kutsal mermerlerine çok bağlı olduğunu söyleyebilirim..."[525]

Ünaydın, Aralık 1936'da, Yunan bilim ve edebiyat kurumu ***"Parnasos"***a şeref üyesi seçildi. Elçimize, törenle, bu kurumun diploması ve rozeti sunuldu. Kurum Başkanı yaptığı konuşmada, "Derneğimiz ekselanslarını yalnız vatanımıza karşı beslediğiniz samimi duygularınızdan dolayı değil, fakat aynı zamanda yüksek edebi değeriniz ve saygınlığınızdan dolayı takdir etmektedir" dedi. 18 Aralık 1936 tarihli bütün Yunan gazeteleri, bu olaya geniş yer verdiler.

Kısacası, Elçi Ruşen Eşref Ünaydın, Atina'da, sevilen, sayılan, takdir edilen bir kimseydi. Türk-Yunan dostluğunu ileri düzeye çıkarmak için çalıştı ve başarılı oldu.

İzzet-ü İkbal İle...

Büyükelçi Ruşen Eşref Ünaydın, 1939 yılında Yunanistan'dan ayrıldıktan sonra, İkinci Dünya Savaşı yıllarında dört yıl Budapeşte'de, kısa sürelerle de Roma ve Londra'da görev yaptı ve Büyük Savaş bitince yine Yunanistan'a döndü. Yaklaşık bir buçuk yıldır Londra'da görev yapmakta iken, 24 Eylül 1945 günü şu şifre telgrafı aldı:

"Bugünkü dünya durumu ve Türkiye'nin siyasi icapları muvacehesinde memleketimizin yüksek menfaatleri icabı olarak Zat-ı Devletlerinin Atina Büyükelçiliğine tayini takarrür etmiş ve Yunan Hükümetinden buradaki büyükelçisi marifetiyle Zatı Devletleri için bugün agreman talep edilmiş olduğunu arzederim."[526]

---

525) Avram Papazoğlu, "Türk Edipleri: Ruşen Eşref", ***Makedonya*** gazetesi (Selanik), 4.1.1936.

526) ***DBA - Sicil No. 426:*** Dışişlerinden Londra B. Elçiliğine şifre tel. 24.9.1945, No. 2280/252.

Ünaydın, 3 Ekim 1945'te Atina Büyükelçiliğine atandı. 21 Aralık'ta Atina'da göreve başladı. Onun yeniden Atina'ya atanması Yunanistan'da memnunluk yarattı. Yunan basını olumlu yazılar yazdı. Ankara'nın, tam zamanında, Yunanistan'a "en uygun kimseyi" gönderdiği belirtildi. Çünkü Ünaydın, Yunanistan'da tanınan, sayılan bir kimseydi, Türk-Yunan dostluğu için çalışmıştı. ***Paratiersis*** adlı Yunan dergisi, *"Yunan milleti, Ruşen Eşref Ünaydın'ın tekrar Atina'ya gelişini en derin bir memnuniyetle karşılar"* diyor ve devam ediyordu: *"Ankara Hükümeti ona, kendisinin başladığı ve Enis Akaygen'in de büyük bir muvaffakiyetle kuvvetlendirdiği eseri tamamlamak fırsatını vermektedir. Yeni büyükelçi iki memleketi... birbirine bağlayan kardeşlik bağlarının güçlendirilmesine çalışacaktır..."*

Gerçekten bu doğrultuda çalıştı. Türk-Yunan ilişkileri iyice gelişti. Yüksek düzeye erişti. Yıllar geçti. 5 Kasım 1951 günü, Büyükelçi Ruşen Eşref Ünaydın'ın sol tarafına inme indi. Doktor raporuna göre, büyükelçi, birkaç günden beri gecelere de uzanan yoğun bir çalışma içindeymiş. Bu aşırı çalışma veya sürmenaj sonucu kriz gelmiş ve vücudun sol tarafı felç olmuş. Büyükelçi hemen hastaneye kaldırılmış. Tansiyon 18.5'a yükselmiş. Büyükelçilik Müsteşarı Şakir Bengütaş, Ankara'ya hemen haber verdi:

"Büyükelçiye dün gece sol ***hémiplégie*** *(kısmi felç) krizi gelmiştir. Tedavidedir. Sıhhi durumu peyderpey arzedilecektir."* dedi.[527]

Bakanlık, yakın ilgi gösterdi: *"Büyükelçinin rahatsızlığı teessürle öğrenilmiştir. Kendilerine acil şifa temenni eyler ve sıhhi durumunun muntazaman bildirilmesini rica ederim"* diye talimat verdi.[528]

Büyükelçilik, iki gün sonra ek bilgiler telledi: *"Doktorlarca görülen katî lüzum üzerine büyükelçi hastaneye kaldırılmıştır. Ufak salaha rağmen sıhhi durumu ciddiyetini muhafaza etmektedir."* dedi.[529]

---

527) ***Ibid.*** Atina B. Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 6.11.1951, No. 58.
528) ***Ibid.*** Dışişlerinden Atina B.Elçiliğine şifre tel. 7.11.1951, No. 37.
529) ***Ibid.*** Atina B. Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 8.11.1951, No. 59.

Bu ciddi durum bir hafta sürdü. Ünaydın tehlikeyi atlattı. Ama ancak Şubat 1952'de yataktan doğrulabildi. Odanın içinde, destekle ufak adımlar atmaya başlayabildi. Ondan sonra Yunanlı doktorlar, Avrupa'da kaplıca ve kür tavsiye ettiler. Büyükelçiye birer ikişer aylık sağlık izinleri verildi. Sonra izinler uzatıldı. Bu böyle 1952 yaz aylarına kadar sürdü. Sonunda, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Cevat Açıkalın, 27 Haziran 1952 günü Ruşen Eşref Ünaydın'a şu özel mektubu yazdı:

"Pek muhterem ve aziz kardeşim,

"İşbu mektubumu Sayın Bakanın emriyle yazıyorum.

"Yunanistan'la münasebetlerimizin mahiyeti itibarile Atina'nın uzun müddet büyükelçisiz bırakılmasına mesağ vermeyeceği cihetle iadei afiyetinizin iltizam ettiği tedavi için gerekli sıhhi mezuniyetin Atina'da ifai vazife buyuracağınız müddet zarfında verilmesine imkân olmayacağını takdir buyurursunuz.

"Bu vaziyete göre ya merkeze nakledilip müstahak bulunduğunuz sıhhi mezuniyeti istihsal veya memleket ve devlet emrinde 38 sene meşkür ve müsmir fiili hizmetten sonra kesb-i istihkak buyurduğunuz istirahati temin için emekliliği talep buyurmanız şıkları hatıra geliyor.

"Bu hususta lahik olacak kararınızın bildirilmesini rica ve iadei afiyetiniz hakkındaki en halis temennilerimle birlikte saygılarımızı sunarım efendim."[530]

Ünaydın, bu mektuba üzüldü, uzun bir mektupla karşılık verdi. Zürich'ten gönderdiği 5 Temmuz tarihli mektubunda şunları yazdı:

"... Beni Atina'da tedavi etmiş olan doktorların raporları ve gösterdikleri sıhhi lüzum üzerine Bay Bakanın da muvafakatı ve müsaadesi dahilinde mezunen Zürich'e geldim ve doğruca Hirslanden kliniğinde, dünyaca tanınmış Nöro-Şirürj mutahassıslarından Prof. Krayenbük'ün tedavisi altına girdim... Bu tedavinin, bir Kürhavs'al fizyoterapi kürü ile bölünmüş iki safhadan ibaret olacağını da evvelce arzetmiştim. Böylece ancak iki üç ay daha sürecek sıkı bakım ve kontrol sayesinde iyileşece-

530) ***Ibid.*** Açıkalın'dan Ünaydın'a mektup. 27.6.1952.

ğim ve tekrar çalışmaya başlayabileceğim beni muayene eden bütün doktorlar tarafından temin ediliyordu... Bütün tedaviler ve istirahat ağustos sonlarında tamamlanmış olacaktı ve ben, eylül başlangıcında vazifem başına dönmüş bulunacaktım...

"Şimdi tedavimin tam ikinci safhasına başladığım bir zamanda mektubunuzu almış bulunuyorum. Bu mektupta esas itibariyle benim emekliliğe geçmek talebimde bulunmaklığım telkin ediliyor. Yaş haddine erişmeden beş yıl önce beni vazife görmekten mahrum edecek böyle bir düşünceden teessür ve teessüf duyduğumu gizlemek samimiyetsizlik olur. Madem ki bu hususta birdenbire resmi muameleye girişilmeden benim kararımın da lahik olmasını talep etmek gibi bir nezakette bulunulmak isteniyor, o halde bu babta bir düşüncemi arzedeyim: Bay Bakan, iki, nihayet üç hafta kadar daha sürecek tedavimin bu esaslı kısmı müddetince burada kalmaklığıma müsaade buyurursa temmuz sonunda Atina'ya dönerim, altı buçuk senedir memuriyet ifa ettiğim o yerde krala, hükümete ve doyan'i bulunduğum corps diplomatique'e vedalarımı eder, eşyamı toplar, ağustos sonlarına doğru emeklilik talebinde bulunurum. Bu suretle vazifeme ve memuriyet hayatıma son verme tarzı da hiç olmazsa zevahiri bakımından daha normal bir şekilde cereyan etmiş görünür. Bu noktayı itibara alarak Bay Bakanın bu dileğimi esirgemeyeceğini ümid ederim. Bunu Bay Bakana arzetmek hususunda delaletinizi ve gene özel bir mektubunuzla, Bern Elçimiz. yolu ile beni tenvir buyurmanızı rica ederim."[531]

Ünaydın, aynı mektubunda, hizmet süresinin 38 yıl değil, daha fazla olduğunu da söyledi. Mektubunu şöyle bağladı:

"Esasen memlekete ve millete hizmetin sadece memuriyet hayatı ölçüsüne münhasır kalmayıp bir fikir adamı için emeklilik bilmeksizin bütün ömür boyunca sürecek bir kutsal borç olduğunu düşünüyorum" dedi.

Büyükelçi Ruşen Eşref Ünaydın'ın son isteği uygun görüldü ve tedavisini tamamlayabilmesi için kendisine birkaç haftalık süre daha tanındı. Ondan sonra Ünaydın, emekliliğini istedi ve 9 Eylül 1952'de

531) ***Ibid.:*** Ünaydın'dan Açıkalın'a mektup, Zürich, 5.7.1952.

emekliye ayrıldı. Atina'ya gitti, veda ziyaretlerini yaptı ve 13 Eylül'de Dışişleri Bakanlığına son raporunu gönderdi; şöyle anlattı:

"Atina'daki Büyükelçilik vazifemden ayrılacağım dolayısiyle resmi makamlara veda ziyaretlerinde bulundum. Bu münasebetle hakkımda gösterilen samimi alaka, sevgi ve saygı tezahürlerini aşağıdaki maddelerde anlatacağım.

"I- 9 Eylül'de Başbakan Mr. Plastiras beni makamında kabul etti. Pek duygulu dostluk gösterdi. Uzun müddet yanında alıkoydu. Memleketimiz ve milletimiz hakkında çok sevgi ve saygı duygularını belirtti, Türk-Yunan dostluğunu övdü ve mütevazi şahsıma iltifatta bulundu.

"II- Başbakandan sonra Başbakan Muavini ve Dışişleri Bakanı Mr. Sofokles Venizelos'u makamında ziyaret ettim. Beni çok iltifatla karşıladı, Türk-Yunan dostluğunu övdü. İki memleket münasebatının gelişmesinde her iki misyonum esnasında hizmet ifa etmiş olduğumu yad etti. Bilahare kendi bulunduğu odaya Dışişleri Bakanlığının en ileri gelen erkânını davet ederek, yanıma çağırdı. Dışişleri Devlet Müsteşarı Mr. Averoff, Bakanlık Umum Müdürü Büyükelçi Diyamondopulos, Türk İşleri Dairesi Umum Müdürü Mr. Mostras, Protokol Şefi Mr. Andrulis, etrafımda yer alarak benimle samimi müsahabede bulundular ve avdetimde bütün bu erkân bakanlığın dış kapısına kadar beni hep birlikte teşyi etmek nezaket ve iltifatında bulundular.

"III- 10 Eylül'de Majeste Kral Pol ve Majeste Kraliçe Frederika beni ve refikamı Tatoy Sarayında hususi audiance'a kabul ettiler. Kral, evvelce verdiğini telgrafla bildirdiğim birinci Jorj nişanının birinci rutbesini bana kendi eliyle sundu. Bundan başka bize kendinin ve kraliçenin gümüş çerçeve içinde imzalı birer fotoğrafilerini verdi ve yemeğe davet etti. Bu sofrada yalnız kendileri, çocukları ve biz vardık. Yemek esnasında kral ve kraliçe Türkiye'ye yapmış oldukları seyahatin tatlı hatıralarından heyecanla ve muhabbetle bahsettiler. Yemekten sonra bir müddet daha alıkoydular. Çok muhabbetkârane tavır ve sözlerle bizlere iltifatta bulundular. Kraliçe refikamla öpüştü. Arabamız sarayın önünden ayrılıncaya kadar kral ve kraliçe kendileri de kapıya kadar gelerek ve samimane selamlamak suretile çok yüksek iltifat eserleri gösterdiler.

"IV–11 Eylül akşamı Başbakan Muavini ve Dışişleri Bakanı Mr. Sofokles Venizelos Büyük Britanya Otelinde bize bir akşam yemeği verdiler. 54 kişilik bir davetli sofrası tertip edilmişti. Bu yemekte eski Başbakan ve Dışişleri Bakanı Mr. ve Mme. Çaldaris, Başbakanlık Devlet Müsteşarı Atanasidis Novas, İçişleri Bakanı Mr. Rendis, eski Hariciye Müsteşarı ve eski Nazırlardan Jan Politis, Türk-Yunan Cemiyeti Reisi ve eski Nazırlardan Organidis ve eşi, bütün Yunan Hariciyesi erkânı, bütün büyükelçiliğimiz erkânı ve refikaları, Atina Belediye Reisi Mr. Nikolopoulos ve madamı, Atina şehir meclisi başkanı Mr. Yorgopulos ve madamı, davetliler meyanında idi. Yemeğin sonunda Mr. Venizelos bana hitaben bir nutuk irad etti ve nutkunu bitirdikten sonra hükümet namına bana bir hediye takdim edeceğini söyleyerek kadife bir kutu içinde dört altın İskender sikkesinden yapılan bir çift kol düğmesi verdi. Nutkuna bir hitabe ile cevapta bulundum... Nutukları müteakip Atina Belediye Reisi söz alarak kısa bir hitabede bulundu ve şehir meclisinin müttefikan kararile Atina fahri hemşehriliğine seçildiğimi bildirdi. Buna dair olan beratı ve bir Atina gümüş madalyasını verdi. Ben de kendisine lazım gelen teşekkür cevabında bulundum. Bütün yemek ve suvare esnasında benim ve refikam hakkında bütün rical ve refikaları çok dostane düşünceler belirttiler."[532]

Yunan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Sofokles Venizelos'un Ünaydın onuruna verdiği bu yemek, Yunan basınında haber konusu yapılmıştır. Haberde, yemek konuşmalarından parçalar da aktarılmıştır. Venizelos, yaptığı konuşmada, "Türk ve Yunan halklarının dostluğuna Büyükelçi Ünaydın'ın pek verimli katkılarda bulunduğunu" vurgulamış, kendisini her zaman hatırlayacaklarını söylemiştir. Ünaydın da verdiği cevapta, Eleftheros Venizelos ile Kemal Atatürk'ün temelini attıkları Türk–Yunan dostluğunun, şimdi Sofokles Venizelos tarafından geliştirildiğini söylemiştir. Atina'da, üç Türk Cumhurbaşkanını, yani Atatürk, İnönü ve Bayar'ı temsil ettiğini, her üç Cumhurbaşkanının da kendisine Türk–Yunan dostluğunu geliştirmesi için talimat verdiklerini belirtmiştir.

---

532) ***DBA - Yunan D.1. A1:*** Atina B. Elçiliğinden Dışişlerine rapor. 13.9.1952, No. 827/446.

Onların bu yüksek buyrukları doğrultusunda, barış davasına, Türk ve Yunan halklarının ahengine, mutluluğuna hizmet etmeye çalıştığını, bundan mutluluk duyduğunu sözlerine eklemiştir.

Ünaydın, Atina'dan ayrılışıyla ilgili raporuna şöyle devam ediyor:

"V– 12 Eylül'de diplomatik misyon şefleri refikama ve bana Yat Kulüp'te bir akşam yemeği verdiler. 50 kişilik olan bu sofrada bütün Atina'daki büyükelçiler, ortaelçiler, maslahatgüzarlar ve refikaları, mezunen memleketlerine gitmiş olanlar müstesna, hazırdılar. Doyen'i bulunduğum kordiplomatik adına, yemeğin sonunda, ben gidince yerime Doyen olacak olan Çin Büyükelçisi söz alarak bütün kordiplomatik adına bana ve refikama pek halisane ve teveccühkârane düşünceler belirtti ve nutkundan sonra bütün kordiplomatik azasının imzalarını havi bulunan ve bana verildiğini yazı ile bildiren bir yazı mahkûk (kazınmış) bulunan bir gümüş tepsi hediye etti. Kendisine münasip cevaplar vererek bütün koleglerime işbu teveccüh ve güzel hatıradan dolayı teşekkürlerimi bildirdim."

Büyükelçi Ünaydın, raporunu şöyle bitiriyor:

"Atina'dan ayrılan bütün sefirlere gösterilmesi mutad olan nezaket ve iltifatın çok üstünde olan bu alaka ve teveccüh nişanelerini tafsilatile yazmaklığım, bunların Türk Büyükelçisinin şahsına gösterilmiş bir hürmet ve muhabbet eseri olmasından ziyade doğrudan doğruya Türk devletine ve milletine karşı gösterilmiş çok samimi ve takdirkâr manayı ifade eder olduğunu gördüğümden ve bunu yüksek bilgilerine arzetmeye değer bulduğumdandır."

Böylece Ruşen Eşref Ünaydın, diplomatik meslek yaşamının üçte ikisini geçirdiği Atina'dan ayrılmakta ve aynı zamanda diplomatik yaşamını altmış yaşında noktalamaktadır. Erken emekliliğini istemek durumunda bırakıldığı için biraz üzülmüş olmakla birlikte yine de mutlu görünmektedir ve izzet ü ikbal ile babı hükümetten çekilmektedir.

XXV

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU

Vaktiyle Fizan vardı, şimdi Tiran.

Y. K. Karaosmanoğlu

***

Diplomatik hayatta, sofra başı; mihenk taşı.

Y. K. Karaosmanoğlu

***

Zaten ben burada kendimi bir elçi değil, bir vali gibi hissetmekte idim.

Y. K. Karaosmanoğlu

***

Dr. Haha, parmağını oraya basmakla az kalsın gözlerimden yaş getirecekti.

Y. K. Karaosmanoğlu

Taşı Gediğine Koymak

Ünlü yazarımız Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1934 yılında, tepeden inme bir kararla, Tiran Elçiliğine atanmıştır. Orada Ruşen Eşref Ünaydın'ın yerini alacaktır. *"Vaktiyle Fizan vardı, şimdi de Tiran"* diye söylenerek görev yerine gider. Birkaç gün sonra *"Türedi hükümdar"* dediği Arnavutlar Kralı Zogu'ya güven mektubunu sunacaktır. Kral Zogu, Türk ordusu kumandanı Rıza Paşa'yı öldüreni öldürüp yerine geçen adamdır. Söylendiğine göre, elçileri kabul ettiği salonun masası üstünde kocaman bir *"Parabellum"*u

hiç eksik etmezmiş. Elçimiz de ihtiyatlı davranmış, sefere çıkarken çantasına otomatik bir polis tabancası koymayı ihmal etmemiştir.

Arnavut toprağına ayak basınca Karaosmanoğlu'nun yüzü gülüyor, içi açılıyor. Arnavutların Dures dedikleri eski Draç limanında her şey ona pek şirin görünüyor. *"Meğer, ne boş kuruntulara düşmüşüm"* diye düşünüyor. *"Sanki ben, çocukluğumda veya gençliğimde bulunduğum bir yere, uzun bir ayrılıktan sonra, dönmüşüm gibi bir şeyler duyuyordum ta içerimde"* diyor. Onu karşılamaya gelenlerin çoğu da tanıdık simalardır. İstanbul'da bazı dergilere kısacık "mensur" şiirler yazan Ahmet Nebil Bey, Tıbbiyeli Kemal Bey, Arnavut Mebusu İşkodralı Fazıl Bey gibi. Elçimizin bunlarla İstanbul'dan tanışıklığı vardır. Karaosmanoğlu, Kral Zogu Hazretlerinin de kendisinin okurlarından olduğunu ve hele *"Nur Baba"*ya bayıldığını Arnavutluk'a varınca öğreniyor. Memnun ve mutludur.

Fakat çok geçmiyor, Elçimiz, Arnavut aydınlarının öteki yüzünü de görmeye başlıyor. Bir gün Tiran'da Bayan Karaosmanoğlu'nun eline Arnavutluk hakkında İngilizce bir kitap geçiyor. Bu kitap, bir Hıristiyan Arnavut tarafından yazılmış ve zamanında çeşitli dillere çevrilerek Versailles Konferansındaki delegelere de dağıtılmış. Arnavut yazarı, bu kitabında, Türkler aleyhine söylemediğini bırakmıyor. Osmanlı dönemini, *"medeni ve Latin"* diye vasıflandırdığı Arnavut milletinin tarihinde, zulümlerle, felaketlerle dolu bir *"Asyalılar istilası devri"* olarak gösteriyor. Karaosmanoğlu, bu kitabı da okuduktan sonra şunları yazıyor:

"Arnavut Beyleriyle okuryazarlarının bu Türk düşmanlığı, bütün Osmanlı tarihi boyunca türlü türlü şekiller alarak kendini göstermiş ve Balkanlardaki, Tuna boylarındaki nice bozgunlarımızın sebebi olmuştur. Hatta, Osmanlı İmparatorluğunu içinden çökerten âmillerin en başında, ordu kumandanlıklarına, vezirliklere, yüksek idare amirliklerine geçirdiğimiz Arnavutların sabotajlarını, hainliklerini sayabiliriz. Bir vakitler, dış politikamızı ellerine teslim ettiğimiz Fener Rumları bile bu yolda, bize, Arnavut dindaşlarımız kadar kötülük etmemişlerdir. Zira, onların çoğu, bizden ziyade bir yabancı devletin hizmetinde idiler.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu

"Genç yaşımızda, bu acı hakikatın bir sürü misalini, bizzat kendi gözümüzle gördüğümüz gibi, yukarıda bahsi geçen kitapta okuduğumuz yüzlerce tarihi vakalardan da öğrenmiş bulunuyoruz. Kitabın yazarı, bunları iftiharla söyler ve 'eğer, der, İskender Bek, ordularıyla düşman tarafına geçmeseydi, Türklerin ilk Avrupa'dan sökülüş hadisesini idrak medeniyet âlemine nasip olmazdı. Eğer, Tepedelenli Ali Paşa yardım etmeseydi, Yunanlılar istiklallerine kavuşamazdı. Eğer, Arnavut vatanseverleri, silaha sarılıp Osmanlı ordusunun merkezi kuvvetlerini arkadan vurmasaydı, Balkan Harbi Türklerin zaferiyle neticelenebilirdi'..."[533]

Tiran Elçimiz Karaosmanoğlu, Arnavut aydınlarının ve yüksek tabakasının Türk düşmanlığıyla sık sık karşılaştığını anlatıyor: Bunlara göre, Türkler, Arnavutların yetiştirmesi bir milletmiş. Medeniyet, irfan ve büyük adam namına nelerimiz ve kimlerimiz varsa hep Arnavut kaynağından, Arnavut aslındanmış. Köprülü Mehmet Paşa, Arnavutmuş. Namık Kemal, Arnavutmuş. Şemseddin Sami, Arnavutmuş. Anadolu vilayetlerimiz, "ümran" ve "nizam" bakımından ne görmüşse Arnavut valiler sayesinde görmüşmüş. Osmanlı saltanatının en namuslu, en değerli, en akıllı vezirleri, Arnavut imiş...

Bu çeşit iddialarla kulağı iyice dolmuş olan Bayan Karaosmanoğlu, bir gün, yeri gelince, taşı gediğine koyuyor. Arnavutluk Dışişleri Bakanlığı, elçimiz ve eşi şerefine bir ziyafet vermektedir. Sefiremizin yanında oturan Arnavutluk Adalet Bakanının işkiptarlık damarı kabarmış olmalı ki, pek yersiz ve münasebetsiz biçimde:

"Kim bilir bizim memleketimizi, ne kadar geri ve bakımsız buluyorsunuzdur, diyor. Fakat kabahat bizde değil, sizdedir. Asırlarca süren idareniz altında terakkimiz için hiçbir şey yapmadınız."

Bayan Karaosmanoğlu, gülüyor ve patavatsız bakana anında cevabı yapıştırıyor:

"Bence kabahat gene sizdedir. Madem ki, Osmanlı devletinin en büyük adamları hep Arnavutlardandı. Madem ki saray Arnavutlarla doluydu ve Abdülhamit devrinin son Sadrazamı

---

533) Yakup Kadri Karaosmanoğlu, ***Zoraki Diplomat (Hatıra ve Müşahede)***, İnkılap Kitabevi, İstanbul: 1955, s. 61-62.

Avlonyalı Ferit Paşa idi, nasıl olmuş da bunlar, kendi memleketlerine hiç yardımda bulunmayı düşünmemişler?"[534]

İlk Rapor

Altı aydan beri Arnavutluk'un başkenti Tiran'da elçi olarak bulunan Ruşen Eşref Ünaydın, 8 Ekim 1934 günü Ankara'dan tek cümlelik bir şifre telgraf aldı. Telgrafta, "Zatı Âlileri için Yunan Hükümetinden agreman talep edilmiş olmakla Tiran Elçiliğine tayini takarrur eden ve evsafı Zatı Âlilerince malum olan Yakup Kadri Beyefendi için Arnavutluk Hükümetinden agreman talep etmenizi rica ederim" deniyordu.[535]

Bir elçi için agreman istenirken normalde onun özgeçmişi de bildirilir. Çok tanınmış bir kimse olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu için buna gerek duyulmamış, "evsafı ... malum olan" denmekle yetinilmişti. Sanki telgraf alelacele çekilmiş gibiydi. Arnavut Hükümeti bekletmeden agreman vermiş ve Ruşen Eşref 13 Ekim'de bunu Ankara'ya bildirmişti. On gün sonra Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun kararnamesi çıktı. Şöyleydi:

"Manisa Mebusu Yakup Kadri Beyefendinin Tiran İkinci Sınıf Elçiliğine tayini; Hariciye Vekilliğinin 23.10.1934 tarih ve 72169/770 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 23.10.1934 toplantısında tasvip ve kabul olunmuştur."[536]

Karaosmanoğlu 29 Kasım 1934 günü Tiran'da göreve başladı, 12 Aralık'ta güven mektubunu Arnavut Kralı Zogu'ya sundu ve aynı gün Ankara'ya şu kapalı telgrafı çekti:

"Bugün saat 10'da mutad merasimle Kral tarafından kabul edilerek itimatnamemi takdim ettim. Kral, Reisicumhurumuz Kemal Atatürk'ün emirlerine daima amade bulunduğunu beyan ile en yüksek saygı ve sevgilerini bildirmemi diledi. Tafsilatı raporla arzedeceğim."[537]

---

534) ***Ibid.,*** s. 60.

535) ***DBA-Arnavutluk, D.1, a.1 - K.4/12.***

536) ***DBA - Sicil No. 437.***

537) ***DBA - Arnavutluk K. 4/12:*** Tiran Elçiliğinden Dışişlerine şifre tel. 12.12.1934, No. 173.

Beş gün sonra ilk ayrıntılı raporunu Ankara'ya postaladı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun diplomasi mesleğine girişiyle ilgili bu tarihi rapor olduğu gibi aşağıya alındı. Karaosmanoğlu şöyle anlatıyor:

"1934 Sonteşrin 14'te Ankara'dan ayrıldım ve bazı hususi işlerimi görmek için bir hafta İstanbul'da kaldıktan sonra 22'de İstanbul'dan çıktım ve selefim Atina Elçisi Ruşen Eşref'le görüşmek üzere Atina'ya gittim. Üç gün de orada kaldım. 26'da Pire'den hareketle Brindizi, Bari ve Bari'den Draç yoluyla ayın 29'unda Tiran'a vardım. Beni elçiliğimiz ikinci kâtibi Tevfik ve tercüman İskender, Türk kolonisinden üç dört zat, Arnavut heyeti olarak da çok eski muharrir arkadaşlarımdan **Minerva** *mecmuası sahibi Nebil Çika, Balkan Konferansından tanıdığım İşkodra Mebusu Malik Busati ve gene aynı vesile ile tanımış olduğum Asım Yakova, ev sahibimiz doktor Kemal Beyler ve Arnavut Hükümeti namına da Hariciye Bakanlığı Protokol Şefi Mösyö Rok Stani, Draç'tan karşılamaya geldiler? Benim Arnavutluk'a muvasalatımdan dört gün önce kralın anası vefat etmiş, onun için bütün memleket yas içinde idi. Protokol Şefine, beni Draç'tan Tiran'a götürmek üzere gönderilmiş olan Hariciye Bakanının, birlikte bindiğimiz otomobilinde şahsım namına birkaç taziyet sözü söyledim.*

"Tiran'a vardığımın ikinci günü Arnavutluk Hariciye Bakanı Cafer Villa Bey beni kabul etti. İtimatnamemin ve Ruşen Eşref'in vedanamesinin Fransızca suretlerini kendisine verdim ve kral tarafından kabulümü diledim. 'Pek yakında' vaadini aldım. Bakan, Osmanlı devletinin eski bir hariciye memuru olmak münasebetile iyi Türkçe biliyor ve bana uzun müddet gurbette kalmış bir vatandaşın memleketinden henüz gelmiş olana karşı gösterdiği heyecanlı sevgi nişanelerini gösteriyordu.

"İtimatnamemi krala takdim etmem merasimi yas dolayısiyle ayın 12'sine kadar kaldı. Bununla beraber huzura kabulümden üç gün önce Protokol Şefi Rok Stani benden saat isteyerek elçiliğe gelip bu gecikmeden dolayı hükümet namına özür diledi ve bundan birkaç gün önce kral tarafından gayet kısa bir müddet için merasimsiz olarak kabul edilen Belçika Elçisini ima ederek: 'Kral sizi öyle herhangi bir elçi gibi üstünkörü

kabul etmek istemiyor. Sizi uzun müddet yanında alıkoymak istiyor. Fakat, bugünlerde, manen çok muzdarip ve düşkün bir halde olduğu için maateessüf buna imkân bulamıyor. Sizden, bunun için, biraz daha beklemenizi ricaya geldim,' dedi. Ben de bu müracaata, 'peki' demekle beraber mülakâtın belki hadden fazla uzayabileceğini zannederek bir kısa seyahate çıkmak niyetinde olduğumu bilvasıta işittirdim. Bunun üzerine olacak ki, Protokol Şefinin o özür dilemek ziyaretinden hemen iki gün sonra idi ki, gene aynı Protokol Şefi benden saat isteyerek elçiliğe geldi ve İlkkanun 12'de saat onda kralın beni 'merasimi mutade' ile kabul edeceğini haber verdi.

"O gün ikinci kâtibimiz Bay Tevfik'le birlikte ve selefimin 19.IV.1934 tarihli ve B.7/997/68 numaralı raporunda tafsilatı ile arzedilmiş olan merasim ve şerait dairesinde kral sarayına gittik.

"Kral, beni, ayakta ve nezaketle kabul etti. Ben mutad sözlerle itimatnamemi ve selefimin vedanamesini takdim ettim. Türkçe 'Buyurun' dedi. Genişçe bir yazı masasının önünde karşı karşıya oturduk. Kral, hemen söze başlayıp, Gazi Atatürk'e hörmet ve bağlılığından, Türklere ve Türkiye'ye sevgisinden bahsetti. Ayağa kalkıp bana doğru uzanarak bir cigara verdi ve kendi eliyle cigaramı yakmak istedi. Bu sırada selefim Ruşen Eşref'le şahsım hakkında son derece iltifatkârane sözler söylüyordu. Öyle ki, ben mütemadiyen başımı eğip teşekkür etmek ızdırabında kalıyordum. Kral, tekrar bahsi Gazi Atatürk'e ve Türkiye'ye çevirdi. 'Gerçi', dedi, 'biz küçük ve vesaitsiz bir milletiz, fakat iycap ettiği takdirde neyimiz var neyimiz yoksa, Gazi Hazretlerinin emirlerine âmâde kılmaya hazırız. Bunu lütfen kendilerine böyle bildirin.'

"Bunun üzerine ben de 'Arnavutluk'u hiçbir zaman yabancı bir memleket ve Arnavutları kendimizden başka bir millet telakki etmediğimizi ve bu memleketle, bu millete sükûn ve asayişini ve milli birliğini temin etmiş olan vatanperver ve genç kralın şahıslarına karşı derin bir sempati beslemekte olduğumuzu' beyan ettim.

"Ondan sonra bahis ekonomik meselelere intikal etti.

"Arnavutluk'ta mali vaziyet çok kötüdür. Memurlara aylardan beri aylık verilemiyor. Bundan başka Arnavutluk bütün ihtiyaçlarını dışardan tedarik eden ve buna mukabil dışarıya yılda ancak iki milyon franklık –altın– mal satan bir memlekettir. Şimdiye kadar İtalyanlardan yaptıkları istikrazlarla geçinmişler. Bundan sonra da aynı kaynaktan para almalarının imkânı yok gibi görünüyor. Zira, geçen yazdaki hadiseden sonra İtalyanların Arnavut Hükümetinden ve bilhassa kralından sıdkları sıyrılmıştır.

"Kral, 'Siz krize nasıl karşı koyuyorsunuz?' diye sordu. Ben de kendisine elimden geldiği kadar ekonomik kalkınmamız hakkında malumat verdim. Bizdeki sanayi hareketinden bahsettim. Milli sermaye ile teessüs eden fabrikalarımızın inkişafını anlattım. Ve 'bütün bunları, dedim, dışardan hiç ödünç almaksızın yaptık.' Hayret ve hayranlıkla yüzüme baktı. Bunun üzerine ilave ettim, 'ekonomik meselelerde psikolojik amil esastır. Binaenaleyh halkın fedakârlığına ve milli heyecanına dayanarak pek çok güç işleri başarmak mümkündür. Arnavut milletini de ben manevi vasıflarla mücehhez görüyorum.'

"Kral, beni yanlarında yirmi iki dakika alıkoydu. Fakat, 'bunu saymam, sizden sık sık istifade etmek isterim' dedi.

"Kalkarken 'yanınızda bir arkadaşınız var mı?' diye sordu. Bir işareti üzerine ikinci kâtip Bay Tevfik'i içeri getirdiler. Bay Tevfik'i tanıdı. 'Nasıl burada sıkılmıyorsunuz ya?' dedi. Bay Tevfik, 'Burası cennet gibi bir yer. Bahusus Zatı Şahaneleri nezdinde hiç sıkılınır mı?' diye cevap verdi. Kral, 'teşekkür ederim' dedi ve bana dönüp ilave etti: 'Rica ederim bana sık sık geliniz.'

"Ve mutad merasimle dışarıya çıkıldı. Bize refakat eden saray Protokol Şefi ile elçiliğe dönüldü ve elçilikte kendisine lazım gelen ikramlar yapıldı.

"İki gün sonra, kralın mahremiyetine dahil bazı zevatın ifadelerine atfen keza sarayla münasebeti olan ev sahibimiz Doktor Kemal Bey bize kıralın şahsım hakkında çok sitayişkârane sözler söylemiş olduğunu haber verdi.

"Şimdilik maruzatımın bundan ibaret olduğunu derin saygılarımla arzederim."[538]

---

538) ***Ibid.*** Tiran Elçiliğinden Dışişlerine rapor. 18.12.1934, No. b.7/1422/179.

Arzetti ve böylece Yakup Kadri Karaosmanoğlu, diplomasi mesleğine girdi ve "Zoraki Diplomat" oldu.

Çin Çorbası

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, diplomasi mesleğine Arnavutluk'ta başlamış ve ondan sonra, yirmi yıl boyunca, çeşitli ülkelerde elçilik yapmıştır. Ama, ilk zamanlarda bu mesleğe pek alışamamıştır. On dört yıllık mebusluktan, parlak bir yazarlık mesleğinde ününün doruğuna ulaştıktan sonra, Atatürk'ün sofrasından kalkıp Tiran'a gitmek ve "Zoraki Diplomat"lık yapmak ona epeyce sıkıcı gelmiştir.

Karaosmanoğlu, tepeden inme elçi olduğu, kariyerden yetişmediği için öteki elçiler arasında kendisini *"Bir üvey kardeş", "bir sığıntı"* gibi görür. Uzun bir özgür yaşamdan sonra hareket serbestliğini kaybetmiş ve *"bürokrasi denilen mengenenin paslı silindirine"* kendisini kaptırmıştır. O, artık yakasının bir ucu Zat İşleri Umum Müdürünün, öteki ucu da muhasebecinin elinde, bir vekilharç gibi, durmadan hesap vermek zorundadır. Kendisine ayıracak zamanı pek kalmamıştır artık. Devletin malı olan "resmi" bir binada, geceli gündüzlü "resmi" ve kırtasi bir hayat sürmek zorundadır. Ne kullandığı eşya, ne yemek yediği sofra, ne de yatıp kalktığı yatak kendisinindir. Bunlar ona tevdi edilmiş ve adına demirbaş eşya denilmiş birtakım emanetlerdir ki, herhangi bir ziyana uğramamaları için durmadan üstlerine titremesi lazımgelir. Diken üstünde oturur. Elçimizin, büyük bir konağın kâhyalığını yapan bir kapı kulundan pek farkı yoktur sanki. Vaktinin önemli bir bölümünü elçiliğin idari masraflarını kontrol etmekle geçirir.

Vaktinin geri kalanı ise bitmek tükenmek bilmeyen angaryalara harcanır. Örneğin, bugün hava yağmurlu veya karlıdır, elçimiz de biraz nezledir. Kançılaryaya ait bütün kâğıtları da imzalamıştır. Şöyle, ocağın başına geçip bir koltuğa gömülerek kafasını dinlemek ister. Olmaz, olamaz. Neden? O saatte mutlaka protokoler bir ziyareti vardır. Hemen kalkıp gitmelidir. Hiç de geciktirmeye gelmez bu ziyaretler. Elçimizi bekleyen zat fena halde sabırsızlanır sonra. Sohbetine bayıldığından mı? Yok canım. Bu çeşit ziyaretle-

rin yavanlığından o da elçimiz kadar bıkmış usanmıştır. Sabırsızlanıyorsa, sadece âdet yerini bulmadı diye sabırsızlanıyordur.

Karaosmanoğlu, *"Bazen, der –midenizden rahatsız olduğunuz günlerde– sık sık öğle ve akşam yemeklerine davetlisinizdir. Bu davetler, âdeta, diplomasi tarikatının ayinleri mesabesindedir. Erkân ve adabı, ancak bunlara gide gele öğrenirsiniz. Hem diplomatik hayatta, sofra başı mihenk taşıdır. Kişinin eksiği veya kemali burada belli olur. İkbal ve itibara burada erilir. İmdi, kursağınız buruntular içinde, fakat, yüzünüz en sıhhatli, en rahat kimselerin hayat şevkiyle pırıl pırıl kalkar gidersiniz. Sofraya otursunuz. 'Aman efendim; bu ne harikulade şaraplar, ne nefis yemekler' dersiniz. Mürailiğin ta kendisi... Onu bir de paslanmış damağınıza sormalı. Bir defa, hiç unutmam. Çin Elçiliğine davetli idim. Sofradaki yerim ta ev sahibi Madam'ın yanı başı. Simsiyah bir çorba getirdiler. Elçinin karısı bana doğru eğilip:*

'Milli bir Çin çorbasıdır, bu' dedi.

'Neden yapılır?' diye sordum.

'Böcek kurularından' cevabını verdi.

Ağzıma götürdüğüm kaşık, az kalsın, elimden düşecekti."[539]

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, gözlemlerini ve meslekten diplomatları iğnelemeyi sürdürüyor. Emekli diplomatlardan yüzde sekseninin ya karaciğer, ya böbrek hastalıklarından öldüğünü, geriye kalan yüzde yirmisinin de vaktinden evvel bunadığını söylüyor.

"Zira, diyor, iyi bir diplomat, bu vasfa layık olmak için, yalnız abur cubur yemeklerle hazım cihazını bozmak zorunda değil, aynı zamanda, bir sürü boş laflar ve havai zekâ oyunlarıyla beyin sistemini de hırpalayıp durmak mecburiyetindedir. Evet, iyi bir diplomat, ziyafetlerde, lokmalar biri biri ardınca boğazına dizilirken, sağıyla, soluyla, karşısıyla soluk almadan konuşması da lazımgelen bir adamdır. Bu adam, kâh sağına dönüp oldukça çirkin bir bayana güzelliğinden, kâh soluna eğilip pek fena giyinmiş diğer bir bayan zarifliğinden ve kazara ev sahibinin yanına düşmüşse yediği yemeklerin nefisliğinden bahsedecek; tam o esnada karşısındaki zat ona bir şey sordu

539) Karaosmanoğlu, ***Zoraki Diplomat***, s. 29.

mu, kulağını tetikte tutup hemen bir cevap yetiştirecektir. Hem öylesine bir cevap ki, mutlaka bir bilmeceyi andırması ve ne 'Evet', ne 'Hayır' manasına gelmemesi icabeder. Zira, diplomatik bir toplulukta gerçeği söylemekten daha ağır nadanlık olamaz. Herhangi bir hadise veya mesele hakkında tam bir kanaat sahibi görünmek ise kabalığın ta kendisidir.

"Zaten, Elçi Cenaplarının şahsi bir kanaat taşıması kendi hükümetince de pek makbul sayılmaz. Böyleleri, er geç, ya merkeze alınmak, ya sesinin işitilemeyeceği kadar uzak yerlere gönderilmek, yahut da, sadece azil edilmek suretiyle ortadan kaybolur. Nitekim, Orta Avrupa memleketlerinin birinde bir İngiliz Elçisi tanımıştım ki, zekâsının samimiyeti, şahsiyetinin özelliği yüzünden genç denilecek bir yaşta emekliye ayrılıp gitti idi... Foreign Office, ona Güney Amerika'da bir küçük memlekete büyükelçi olarak gitmek emrini tebliğ edince, şöyle cevap verdiğini hatırlıyorum:

" 'Beni tayin ettiğiniz yeri haritada bulamadım. Yeni bir ülke keşfine çıkmaya da hiç niyetim yoktur...'

"İngiliz Elçisinin bu 'harikulade jesti', diplomatlar çevresinde, o zaman, bir bomba gibi patlamış ve bütün meslektaşlarını dehşet ve hayret içinde bırakmıştı. Ona, bir 'meczup' nazariyle bakanlar hadsiz hesapsızdı... Böyle bir yüksek karakter istiklaline gerçek diplomatlar hiç akıl erdiremiyordu..."[540]

Bir Genel Af

Faşist İtalya'nın Etiyopya'yı işgal ettiği, batılı devletlerin birbirlerine düştüğü ve bizim Tiran Elçimizin de Arnavutluk dışında bulunduğu bir sırada, Arnavutlar Kralı Zogu, meydanı boş bulup, içerde, kendisine düşman bildiği kimselere karşı bir "temizleme" hareketine girişmiş. Sözde ortada rejime karşı bir ayaklanma varmış diye nice kendi halinde insanları, dağ başlarında eşkıya temizler gibi öldürtmüş. Nice beyleri, sorgusuz, yargısız ölüm cezalarına çarptırmış, zindanlara attırmış. Bunlarla uzaktan yakından ilişkisi olan yüzlerce masumu tutuklatıp hapislere tıkmış.

---

540) ***Ibid.***, s. 29-31.

Tutuklananlar arasında o zamanki Tiran Elçimiz Karaosmanoğlu'nun tanıdıkları, ahbapları ve dostları da vardır. Örneğin darbe girişiminin elebaşısı diye suçlanan Beratlı Kemal Bey, eski sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'nın oğulları Niyaz ve Nurettin Vlora Beyler, Karaosmanoğlu'nun İstanbul'dan tanıdığı arkadaşları, ahbaplarıdır. Nurettin Vlora, hapiste intihara kalkışmış ve bu olayın kamuoyunda tepki yaratması üzerine Kral Zogu, idam cezalarını yüz bir sene hapis cezasına çevirmiş.

Tam o günlerde elçimiz Tiran'a dönüyor ve bir de ne görsün: Elçiliğimiz yalvaran yakaran Arnavutlarla dolup taşıyor. Kiminin kocası, kiminin amcası, kiminin oğlu, kiminin babası hapsedilmiş birçok hanımlar ve beyler hatta çocuklar elçiliğin kapısını aşındırıyor. Hepsi Türk Elçisinden medet umuyor. Görülüyor ki, Türkiye'nin, bu eski yurttaşlarımız üzerinde hâlâ canlı bir "prestiji" vardır. Demek ki, onlar, Türkiye'nin Arnavutluk işlerine karışmasını mümkün görüyorlar. Elçimiz Karaosmanoğlu da bunu doğal karşılıyor. Arnavutluk'un Türkiye'den ayrılması üzerinden şunun şurasında yirmi yıl geçmişti. Dört beş yüzyıllık bir kader birliği, on beş yirmi yıllık bir ayrılıkla kolay kolay silinip gidemezdi. Kaldı ki Türkçeyi anadilleri gibi konuşan bu sınıf halkın kökleri hâlâ Türkiye'de idi. Felakete uğrayanlardan çoğunun ya hısım ve akrabası, ya ana babası, ya da kardeşi Türkiye'de Türk vatandaşı olarak yaşıyordu. Tutuklananların çoğu Türkiye'de, Türk okullarında öğrenim görmüşlerdi. Şimdi bu felaket anında, Türk Elçisinden medet ummayıp da kimden umacaklardı?

Karaosmanoğlu, *"Zaten, diyor, ilk vazifeye başladığım günlerden beri ben, burada (Arnavutluk'ta), kendimi bir elçi değil, bir vali gibi hissetmekte idim."* Çünkü, zaman zaman, Arnavut halkından eski harflerle yazılmış veya yazdırılmış *"arzuhal"* ve *"istida"*lar alıyormuş. Bunların kimi, elçimizden, ya haksız yere zaptedilmiş tarlasının geri alınması yahut da, resmi dairelerden birine "hademe" tayin ettirilmesi gibi şeyler istiyormuş. Bu dilekçeler Karaosmanoğlu'nu hem güldürüyor, hem de duygulandırıyormuş. Kendisi, *"Bu kâğıtlar, beni, bir yandan güldürmekle beraber, öbür yandan gözlerimi yaşartırdı"* diyor.

Şimdi, Karaosmanoğlu, hapse atılmış masum Arnavutları kurtarmak için de bir çare düşünüyor. Tiran'da, vaktiyle Kral Zogu'ya

lalalık etmiş Arnavut Milletvekillerinden Abdurrahman Krosi (yani Kel Abdurrahman) adında bir kişi varmış ve bu kimse hâlâ kral üzerinde etkiliymiş. Elçimiz zaten ahbaplık kurmuş olduğu bu kimseyi Elçiliğe davet edip konuşuyor: *"Ortada, diyor, Zatı Şahaneyi üzen bir durum vardır ve o beyler hapisanede kaldığı müddetçe bu üzüntü devam edecektir. Zira, bütün Avrupa gazeteleri Kral Hazretleri aleyhinde yazmadıklarını bırakmıyorlar. Yarın öbür gün bu kampanya belki Büyük Devletlerin diplomatik müdahalelerine yol açacaktır..."*

Abdurrahman Krosi, *"Zatı Şahane elinden gelen merhameti gösterdi. Onların canlarını bağışladı. Daha ne isteyebilirler,"* diyor. Elçimiz, bastırıyor: *"Abdurrahman Bey, diyor. Maksadımı iyi anlatamadım. Ben, bu işte yalnız Zatı Şahanenin huzurunu düşünüyorum ve bu adamlar hapiste kaldıkça daima başını ağrıtacak hadiselerle karşılaşmasından korkuyorum..."*

Kralın lalası derin bir düşünceye dalıyor. İkram edilen sigaradan üstüste birkaç nefes çekiyor: *"Şu halde, aklınızdaki tedbir nedir?"* diye soruyor. Elçimiz, düşüncesini açıklıyor: *"Aklıma gayet sade bir tedbir geliyor; bu adamları, hemen memleketi terketmek ve bir daha Arnavutluğa dönmemek şartıyla 'affı şahane'ye mazhar kılmak.."*

Tercümansız yapılan görüşme burada bitiyor. Abdurrahman Krosi, ne evet, ne hayır, hiçbir cevap vermeden kalkıp gidiyor. Sonra, günler geçiyor. Hiçbir ses seda çıkmıyor. Elçimiz, yaptığı bu girişimden pişman olmaya başlıyor.

Derken görüşmeden yirmi gün sonra, bir genel af ilan ediliveriyor. Hem de kayıtsız şartsız af. Siyasi tutukluların hepsi salıveriliyor. Hapisten kurtulanlardan yalnız Nurettin Vlora, Karaosmanoğlu'na teşekkür ediyor ve sonra, bir daha dönmemesiye, soluğu karısının memleketi olan Şili'de alıyor.[541]

Diplomatik Sır

"Zoraki Diplomat" Yakup Kadri Karaosmanoğlu, o olağanüstü güçlü kalemiyle, öteki diplomatları yerden yere vurur. Onu okudukça, kendi kendime, *"breh, breh,"* derim, *"biz neymişiz be ağa-*

541) ***Ibid.***, s. 68-73.

bey!" ve yine okumaya devam ederim. Karaosmanoğlu'na göre, elçi denen yaratık, her şeye yukarıdan bakan, ama baktığını görmemezlikten gelen, yeryüzünün üstünden rugan iskarpinlerine toz kondurmadan atlayıp geçen kişidir. Zira o, bir *persona grata*'dır. Dokunulmaz, yan bakılmaz müstesna bir mahluktur. Pardon, mahluk değil; insandan üstün bir şeydir. Öyle ya, şaka mı? O, bir devleti temsil eder. O, bir devlet başkanının başka bir ülkeye uzanmış gölgesidir. Gittiği yerde, ne hudut tanır, ne gümrük bilir. Sınırlarda, gümrüklerde, herkesin, kendisine el pençe divan durup ekselans diye saygı göstermesini bekler. Oralarda ekselansa saygıda en küçük bir eksiklik gösterilmeye görsün, elçi cenapları ya birdenbire bir diktatör kesilip "muafiyet" ve "imtiyaz" kalkanlarını şakırdatmaya başlar, yahut, uşaklarına kızmış bir ihtiyar hanımefendi gibi sinir buhranlarına uğrayıp etrafına zehirler saçar...

Ankara'nın başkent oluşunun ilk günlerinde, bir İtalyan Büyükelçisi, İstanbul'dan özel bir vagonla başkentimize ziyarete gelmiş ve dönüşte aynı vagonu bulamayınca âdeta küplere binmiş. O zaman, bu olayı Karaosmanoğlu'na hikâye eden hoşsohbet bir İtalyan: "Yahu, demiş, bu diplomatlar, tıpkı 'ihtiyar kızlar' gibi hırçın oluyor. Her şeyden alınıyor, her şeye öfkeleniyorlar..." Yıllar sonra "Zoraki Diplomat"ımız, gerçek diplomatlar arasına katılınca, "Meğer, İtalyanın ne kadar hakkı varmış," demekten kendisini alamamış.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun 1930'larda, '40'larda görüp yaşadığı diplomasi, anakronik bir müesseseymiş. Yani çağ dışı. Başka bir devrin göreneklerine ve geleneklerine saplanıp kalmış. Dünyanın hızlı gidişine ayak uyduramamış. Diplomat, örneğin, "efkârı umumiye" veya kamuoyu denen şeyin ne sinsi bir kudret haline geldiğini kavrayamamış. O, ömrü boyunca durmadan yer değiştirdiği ve birbirine benzemez diyarlar dolaştığı halde, dünyayı daima tek boyutlu görmekten kurtulamamış. Çünkü, bütün seyahatlerini, kabuğuna çekilen bir kaplumbağa gibi, hep "Fildişi Kulesi"nin içinde yapmış. Konduğu yerlerde, bu kuleden dışarıya başını uzatmamış. Halkın arasına girmemiş, girememiş. Görev yaptığı yerlerin halkıyla temastan hep ürkmüş. Sonuçta, olaylar yürüyüp gidiyor, diplomatlar da arkasından bakakalıyor imiş.

Delil mi, örnek mi istersiniz? İşte, buyurun:

İkinci Dünya Savaşının karışık bir siyasi safhasında, Karaos-

manoğlu, bir gün, Ankara'dan, *"mahrem ve zata mahsus"* kaydıyla bir şifre telgraf alır. O zamanki şifre telgraflar, kitap şifreleriyle açılıp kapanıyor, şimdiki kripto makineleri henüz bilinmiyor. Kitap şifresiyle telgraf açıp kapamak, pösteki saymak gibi, ormanın yamacında ağaçları tek tek kökünden söküp tarla açmak gibi zahmetli bir iş. Telgraf "zata mahsus" olunca, bu bezdirici iş, çoğu zaman o "zata", yani elçinin kendisine düşer. Karaosmanoğlu da odasına kapanır. Kapısını kilitler. Büyük bir merak ve heyecan içinde şifreyi açmaya koyulur.

Bu sırada, masasının üstünden hiç eksik etmediği radyosu da durmadan BBC havadisleri vermektedir. Elçimiz, spikerin sesi zihnini dağıtmasın diye, radyoyu kapamak için elini düğmeye uzattığı anda, bir de ne görüyor? Önündeki kâğıtta kelimelere dönüşmüş rakamların ona bildirdiği kapalı haberi, radyo spikeri daha ayrıntılı olarak kulağına haykırıp durmaktadır. Karaosmanoğlu, kapısı kilitli odasının içinde, kendi kendisine gülmeye başlar. Gülüyor; hem o kadar dikkat ve önemle yapmaya çalıştığı şu işin boşluğuna, hem de kim bilir kaç defa onun durumuna düşüp de ciddiyetlerinden bir zerre kaybetmeyen diplomatların haline güler. Güler ve kendi kendine söylenir:

"Hey gidi diplomatik sır, hey!"[542]

Düğün

Evvel zaman içinde, deve tellal iken, pire hammal iken... 1930'larda, bir Osmanlı şehzadesi, bir Arnavut prensesiyle evlenmiş. Burada söz konusu olan, işte bu düğün. Konuya girmeden önce biraz gerilere gidelim. Arnavutluk bağımsızlığına kavuşunca, bizim İttihatçılar, bir ara, Arnavutluk tahtına bir Osmanlı şehzadesi oturtmak istemişler. Yani Avrupa'ya özenmişler.

Öyle ya, Avrupa devletleri, Osmanlı toprakları üzerinde yeni bir devlet kurulunca, bunun başına hemen kendilerinden bir prens bulup getirirlerdi. Yunan, Romen, Bulgar kralları hep Avrupa saraylarından devşirmeydi. Hemen hepsi de Alman asıllıydı: Yunan Kralı Leopold, sonra Othon; Romen Kralı Charles ve Bulgar Prensleri Alexandre ve sonra Ferdinand. Senaryo hep aynıydı. Önce Os-

542) ***Ibid.,*** s. 38-40.

manlı devletinden bir parça toprak koparılıyor, sonra bunun başına bir yabancı prens getiriliyor ve böylece yeni bir krallık, yeni bir hanedan yaratılıyordu. Sanki Avrupa'nın sayısız aylak prenslerine iş bulmak için, Osmanlı toprakları durmadan parselleniyor gibiydi!

Gel zaman, git zaman, Balkanlar'da, Ortodokslardan sonra sıra gelmiş Müslüman Arnavutlara. 1912-13 Balkan Savaşı sonunda Arnavutluk da Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp bağımsız bir devlet oluyor. Büyük Devletler, şimdi, % 80 Müslüman olan bu yeni devletin başına da Hristiyan bir prens getirecek değillerdi ya. Akıl var, izan var! Arnavutluk tahtına Müslüman bir şehzade herhalde çok daha uygun düşerdi. Avrupa'da, bir yığın aylak prens varsa İstanbul'da boş duran şehzade yok muydu? Alman prensleri Balkanlar'a kral olurken bizimkiler buna daha mı az layıktı sanki? Herhalde bir Osmanlı şehzadesi, Arnavutluk tahtını, o Cermen prenslerinden çok daha iyi doldurabilirdi. Sonra, Tiran'a bir Osmanlı şehzadesi oturtmak, bir bakıma, kapıdan kovulan Osmanlının bacadan Arnavutluk'a geri dönüşü demek olacaktı. Bunun da, herhalde, Babıâli'ye epeyce yararı dokunacaktı.

Bu gibi düşüncelerle olacak, İttihatçılar, 1913 yılında, Sultan İkinci Abdülhamit'in oğlu Şehzade Burhaneddin Efendi'yi Arnavutluk'un başına geçirmeye niyetlenmişler. Ama, İttihatçıların bu hevesleri kursaklarında kalmış. Çünkü, Büyük Devletler, el çabukluğuyla, Müslüman Arnavutluk'un başına da yine bir Alman Prensi, Prens Wilhelm de Wied'i getirivermişlerdi. Gerçi Prens Wied, ancak altı ay Arnavutluk'ta kalabilmiş, ondan sonra ülkede karışıklıklar başlamıştı, ama İttihatçıların projesi de artık suya düşmüştü. Şehzade Burhaneddin Efendi, kendisine bir taht arayışını sürdürmüş ve 1921 yılında da Irak tahtına oturmaya heveslenmişti. Ama bu defa da karşısında İngilizleri bulmuş ve krallık emeline yine nail olamamıştı.[543]

---

543) Gazeteci Murat Bardakçı, sürgündeki Osmanlılarla konuşmalarına dayanarak yazdığı kitabında, Şehzade Burhaneddin Efendi'nin, kendisine önerilen Arnavutluk tahtını reddettiğini söylemektedir ***(Son Osmanlılar,*** İstanbul: 1991, s. 55). O tarihte Arnavutluk'un kuruluşu ve tahtı hakkındaki kararları doğrudan Büyük Devletlerin kendileri vermişlerdi ve onların da Arnavutluk tahtını bir Osmanlı şehzadesine önermeye hiç niyetleri yoktu ve olmamıştı. Zira bu, kapıdan kovulan Osmanlının pencereden veya bacadan geri dönmesine izin vermek demek olacaktı.

Ne var ki, Osmanlı şehzadelerinin taht maceraları burada bitmiyor. Yıllar sonra, Sultan İkinci Abdülhamid'in bir başka oğlu, Arnavutluk'a damat oluyor. İttihatçıların tasarısından beri yıllar geçmişti. Bu arada Türkiye'de İttihatçılar devrilmiş, saltanat kaldırılmıştı. Arnavutluk'ta ise Ahmet Zogu, iktidarı ele geçirmiş, önce cumhurbaşkanı, 1928 yılında da kral olmuştu ve Kral Zogu I unvanıyla tahta oturmuştu. Ahmet Bey'in annesi ana kraliçe, kızkardeşleri de prenses olmuşlardı.

O yıllarda, Mısır'dan Ürdün'e, Irak'tan Haydarabad'a kadar, hemen her Müslüman krallık veya prenslik ile evlilik bağları kurma yolları arayan sürgündeki Osmanlı şehzadeleri veya hanım sultanları, çiçeği burnundaki Arnavut Krallığını da unutmuyorlar. Sultan İkinci Abdülhamid'in maceraperest torunu Mehmet Orhan Efendi, Kral Zogu'ya yaver oluyor. Abdülhamid'in en küçük oğlu Şehzade Mehmet Âbid Efendi de, bir yolunu bulup, Kral Zogu'nun kızkardeşi Prenses Seniye ile nişanlanıyor.[544]

Bu iş, pek gizli tutuluyor ve alelacele yapılıyor. Nişan haberi, Tiran'daki yabancı elçiler için tam bir sürpriz oluyor. Öteki diplomatlar gibi Türkiye Elçisi Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun kulağına da düğünden birkaç gün önce çalınıyor.

Tiran'daki yabancı elçileri bir heyecandır sarıyor. İlk defa burada bir saray düğününe katılacaklar. "Kralın emriyle..." diye başlayan taçlı, yaldızlı davetiyeler alıyorlar. İlk saray protokolüne katılmak hevesiyle, bayram çocukları gibi seviniyorlar. Üniformalarının sırmalarını parlatıyorlar. Üç köşeli şapkalarının sorguçlarını yeniliyorlar. Roma'dan eldiven, yakalık, gömlek gibi giyim kuşam aksesuarları getirtiyorlar. Evli olan diplomatlar da eşlerine, alelacele, uzun etekli saray robları, yaldızlı iskarpinler ısmarlıyorlar. Onların tek düşünceleri görkemli saray düğününe katılmaktır.

Bizim elçimiz bakımından ise durum farklıydı. Osmanlı Saltanatını kaldırmış, bu hanedan üyelerini sınırdışı etmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Elçisi, herhalde, bir Osmanlı şehzadesinin düğününe katılamazdı. Arnavut Kralı da Türk Elçisini zor durumda bırakmamak için onu zaten düğüne davet etmemişti.

---

544) Bardakçı, ***Son Osmanlılar,*** s. 19.

Ama işin başka yönü de vardı. Elçimiz, haberi Ankara'ya telleyince, o zamanki Dışişleri Bakanımız Dr. Tevfik Rüştü Aras, yerinden sıçrıyor. Türkiye'de, artık, Arnavut tahtına bir Osmanlı Şehzadesi oturtmak isteyen İttihatçılar değil, Arnavutluk'un başına bir Osmanlı şehzadesi geçecek diye dehşete kapılan Cumhuriyetçiler vardı. Bunlar, cumhuriyet rejiminin üzerine titriyorlar. Dr. Aras, bu evliliği çok büyük bir siyasi olay olarak görüyor. Elçi Karaosmanoğlu'na, derhal Tiran'dan çıkıp gitmesini emrediyor. Çünkü, Dışişleri Bakanımıza göre, Kral Zogu'nun, kızkardeşini Osmanlı şehzadesiyle evlendirmesi, Osmanlı Hanedanının Balkanlar'da tekrar hüküm sürmesi sonucunu verebilirdi. Öyle ya, o vakit Arnavut Kralı henüz evli değildi. Erkek kardeşi de olmayan Kral Zogu, günün birinde tahtını boş bırakıp gidecek ve buraya, İkinci Abdülhamid'in oğlu değilse bile torunu geçecekti. İstanbul'dan sökülüp atılmış olan Osmanlı Saltanatı, Tiran'da yeniden filiz veriyordu. Bu, genç Türkiye Cumhuriyeti için ne korkunç bir tehdit demekti.

Dr. Tevfik Rüştü Aras, işte bu bakımdan büyük bir kaygıya kapılıyor ve yalnız Tiran Elçimizi geri çekmekle kalmıyor, hemen Ankara'daki Balkan Devletleri Elçilerine de bildirimde bulunuyor. Aras'a göre, bu olay yalnız Türkiye Cumhuriyetinin çıkarlarına değil, Balkan Anlaşmasına da zarar verebilirdi. Balkanlarda yeni siyasi huzursuzluklar yaratabilirdi. Balkan ülkeleri olarak buna hep birlikte tepki göstermek gerekiyordu. Türkiye, Tiran Elçisini geri çekiyordu. Balkan komşularımız ve dostlarımız da Kral Zogu'ya bir tavır koyabilirlerdi...

Bu girişim üzerine, Balkan hükümetlerinin gözleri fal taşı gibi açılıyor. Eyvah, yine mi Osmanlı! Eyvah ki ne eyvah! Osmanlı, Adriyatik kıyısına ayak basıyor! Yirmi dört saat bile geçmeden, Tiran'daki Yugoslavya, Romanya, Yunanistan Elçileri, düğünü boykot etme emri alıyorlar. Elçilere, ülkeyi terk etme veya bir bahaneyle düğüne katılmama emrediliyor. Bayram çocukları gibi düğüne hazırlanmış olan zavallı diplomatların balonları sönüveriyor. Ayakları geri geri giderek Arnavutluk'u terkediyor ve düğüne katılmıyorlar. Küçük Antant üyesi Çekoslovakya'nın gayretkeş işgüderi de, kendisini, Romanya ve Yugoslavya'ya bağlı hissedip, hükümetinden talimat almaksızın, düğüne katılmıyor.

Vay, siz misiniz kralın "emrine" karşı gelen ve saray düğününü boykot eden! Bu diplomatların hepsi Kral Zogu'nun hışmına uğruyor ve Arnavutluk'ta "istenmeyen kişi" ilan ediliyorlar. Kral, bu elçilerin hemen geri çekilmelerini istiyor. Zavallı elçiler, düğün dernek düşlerken, Tiran'daki postlarından oluyorlar.

Bizim elçimize gelince, o zaten davetiye almadığından düğünü boykot etmiş sayılmazdı. Ama, o düğün yüzünden Tiran'dan ayrıldı ve bir daha geri dönmedi.[545]

Sonrası mı? Şehzade Âbid Efendi, Prenses Seniye ile 12 yıl evli kaldıktan sonra boşandı ve 1973 yılında Beyrut'ta öldü. Arnavutluk, 1939 yılında Faşist İtalya tarafından işgal edildi, Kral Zogu ülkesini terketti ve Arnavutluk'ta krallık rejimi tarihe karıştı. Bir ara bizim Cumhuriyetçileri epeyce kaygılandırmış olan Osmanlı ve Arnavut saltanatlarının ise, şimdi, yeller eser yerinde!

Haha ve Ata

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Tiran'dan sonra, Prag Elçiliğine atanıyor ve orada, Çekoslovakya'nın dramına tanık oluyor. Bu Orta Avrupa ülkesi, Avusturya–Macaristan İmparatorluğu toprakları üzerinde kurulmuş bir milletler mozayiği gibiydi: 7 milyon Çek, 2 milyon Slovak, 3 milyon Alman (Südet Almanları), 700 bin Macar, 450 bin Ruten... Bu tablo, bir bakıma, Çekoslovakya'nın alınyazısını da belirliyor. Çekoslovakya'nın kurucu başkanı, büyük devlet adamı Mazaryk, 1935 yılında ölünceye kadar, tarafsız, yatıştırıcı, uzlaştırıcı olmuş ve çeşitli etnik unsurlar arasında dengeyi ve milli birliği korumayı bilmişti.

Fakat, Mazaryk'in yerine Edvard Beneş'in geçmesi ve Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi ile birlikte, Çekoslovakya'da işler tersine gitmeye başlıyor. Yayılmacı bir politika güden Almanya, etnik Almanların yaşadığı Çekoslovakya'nın Südet bölgesini de hedef alıyor. Beneş, çeşitli diplomatik kombinezonlarla ülkesini koruyabileceğini umuyor. Ama umduğunu bulamıyor. Almanya, Avusturya'yı topraklarına kattıktan sonra Südet bölgesine dönüyor. İngilte-

545) Karaosmanoğlu, ***Zoraki Diplomat***, s. 75-77.

re, genel barışı koruyabilmek umuduyla, Hitler'e ödün üstüne ödün veriyor. İngiltere ve Fransa, Eylül 1938'de, Münih'te Hitler'le yaptıkları bir görüşmede, Çekoslovakya'nın Südet bölgesini Almanya'ya vermeye razı oluyor. Zavallı Çekoslovakya, batılı müttefikleri tarafından Nazi ilahına kurban ediliyor. Almanya, Südet bölgesini yutuyor ve Çekoslovakya, dünyanın gözü önünde parçalanıyor.

Bu ulusal felaket üzerine, Cumhurbaşkanı Edvard Beneş, Çekoslovakya'yı terk ediyor, kendi kendisini sürgün ediyor. Yerine Dr. Haha Cumhurbaşkanı seçiliyor. Çaresiz kalan Çekler, sokaklara dökülüyor, protesto gösterileri yapıyor ve bu arada rastladığı yabancı elçilik arabalarına öfkeyle saldırıyorlar. Çekoslovakya'nın uğradığı bu felaketten, başta Fransız ve İngiliz diplomatları olmak üzere hemen bütün yabancı temsilcileri sorumlu tutuyorlar. Diplomat arabalarına saldırmakla bir parça öç almış oluyorlar.

Bir akşam, Prag Elçimiz Karaosmanoğlu'nun arabası da, sokakta, Çek göstericileri tarafından kuşatılıyor. Tam saldırıya uğrayacağı sırada, şoför, "Türkiye" diyor, der demez, yumruk sallayan öfkeli göstericiler, birdenbire kuzu sürüsüne dönüşüveriyor ve elçimizle, hazin hazin dertleşmeye başlıyorlar:

"Gördünüz mü, bize neler ettiler, bizi ne alçakçasına sattılar eski dostlarımız?" diyorlar hep bir ağızdan. *"Sizden rica ederiz, memleketinize döndüğünüzde anlatın herkese; hak ve adalet namına durmadan anlatın, şu tarihi dramı..."*[546]

Beneş'in yerine gelen Dr. Haha, bütün ömrü boyunca her türlü politika işlerinden ve ihtiraslarından uzak kalmış, kendi halinde bir ihtiyar hukuk bilginiydi. Cumhurbaşkanlığını âdeta zorla kabul ediyor. Ettikten sonra da sarayına kapanıyor, bir daha, haftalarca, aylarca ne sesi, ne nefesi işitilmiyor.

Dr. Haha, ancak, 1939 yılbaşı dolayısiyle kordiplomatiğin tebriklerini kabul ediyor. Yakup Kadri Karaosmanoğlu da giyinip kuşanıp tebrike gidiyor. Elçimizin üç buçuk yıl önce Beneş'e güven mektubunu sunmuş olduğu büyük protokol salonunda, bütün elçiler, süslü püslü, terbiyeli terbiyeli sıraya dizilmişler. Dr. Haha, mai-

546) ***Ibid.,*** s. 117-118.

yeti erkânı ve Dışişleri Bakanıyla birlikte salondan içeri giriyor. Bir yandan gülümsemeye bir yandan ciddi durmaya çalışıyor. Sağına soluna şaşkın şaşkın bakarak ilerliyor. Tam salonun ortasına gelince ne yapacağını bilemez bir hal alıyor. Bunun üzerine yanındakilerden biri kulağına bir şey fısıldıyor. Birdenbire sarsılarak duruyor. Bu sırada, Papalık temsilcisi, erguvan renkli Kardinal peleriniyle ağır ağır ona doğru yürüyor ve bütün kordiplomatik adına hazırlanmış olan "Yeni yıl mesajı"nı okumaya başlıyor. Dr. Haha, işte o zaman, sanki ilk ve son defa olarak, devlet başkanlığını hissediyor. Gözleri ferleniyor, başını dimdik yukarı kaldırıyor ve vakarlı bir sesle kordiplomatiğin mesajına cevap veriyor.

Törenin bu aşamasından sonra Dr. Haha gene aynı vakarla elçilerin sırasına yaklaşıyor. Baştan başlayarak elçilerin birer birer ellerini sıkıp hatırlarını sorarak Türkiye Elçisi Karaosmanoğlu'nun önüne kadar geliyor. Öteki elçilere yaptığı gibi, elçimizin elini sıkıp hatırını sorduktan sonra biraz duralıyor. Sonra, şefkatli bir baba gözleriyle Karaosmanoğlu'nun gözlerinin içine bakıyor ve:

"Elçi Bey, diyor. Atatürk'ün ölümüyle yalnız siz Türkler değil, hepimiz büyük bir adam kaybetmiş oluyoruz. O, tarihte eşine pek az rasgelinen millet kurtarıcılarından ve devlet kurucularındandı."

Dr. Haha, Karaosmanoğlu'na bu sözleri söylediği zaman, Atatürk öleli henüz iki ay bile olmamıştı. Hasretinin yarası, elçimizin yüreğinde henüz taptazeydi. Karaosmanoğlu, *"Dr. Haha, parmağını oraya basmakla, az kalsın, gözlerimden yaşlar getirecekti"* diyor. O güne kadar nice yabancılardan teselli ve başsağlığı sözleri işitmişti, ama ona bu kadar dokunanı olmamıştı. Bu bahtı kara ihtiyarın ağzında Atatürk konusu büsbütün başka bir anlam almış. Öyle ki, "millet kurtarıcısı", "devlet kurucusu" derken, Dr. Haha'nın sesi heyecandan titriyor gibiymiş. Dr. Haha, acaba, *"Çekoslovakya da Atatürk'ün deha ve iradesi çapında bir uzağı görür ve bir sarsılmaz iradeyle kurtulup kurulmuş olsaydı bugünkü felakete uğramazdı diye mi düşünüyordu?"*[547]

547) ***Ibid.,*** s. 126-127.

XXVI

HAMDİ ARPAĞ VE AHMET CEVAT ÜSTÜN

Abidenin bir an evvel mükemmelen inşaasını takip ve teminine yüksek himmetlerinin masruf buyurulmasını diler(im).

Afyon Valisi'nden Viyana Elçisine

***

Abidenin 20 Eylül'e (1934) kadar tamamlanması mümkün değildir.

Heykeltıraş H. Krippel

***

O mel'un adamın yaptığı eziyeti ona bir daha Türkiye'ye ayak bastırmamak suretinde ödettireceğim.

Ali Çetinkaya

***

Büyük Atatürk anıtının Viyana'dan Afyon'a getirtilerek kaidesi üzerine montajının yapılmasına muvaffakiyet hasıl olmuştur... minnet ve şükranlarımı tekrar tekrar arzeder(im).

Vali Ahmet Durmuş Evrendilek'ten
Viyana Elçisi Ahmet Cevat Üstün'e

***

Aziz vatandaşlar, önünde toplandığınız anıt, ...
Türk kurtuluşunun hakiki remzidir.

İsmet İnönü

Bir Anıtın Öyküsü

Ne zaman Afyon'a yolum düşse, ünlü Zafer Anıtına bir göz atmadan geçemem. Anıta bakarken de, uzun öyküsü gözümün önüne gelir; Heykeltıraş Krippel'i, zamanın Afyon Valileri Fevzi Bey ile Ahmet Durmuş Evrendilek'i, Viyana Elçilerimiz Hamdi Arpağ ile Ahmet Cevat Üstün'ü hatırlarım. Bu anıt buraya dikilmiş ama, dikilinceye kadar buna kaç kişi, nice emekler vermiş. Hele hele Afyon Valilerimizle Viyana Elçilerimiz kalkıp dile gelebilseler! Neler çekmişler neler!

Afyon Zafer Anıtı, Avusturyalı Heykeltıraş Heinrich Krippel'in eseridir. Krippel, 1925-1938 yılları arasında Türkiye'de bir dizi anıt ve heykel yapmış bir sanatçıdır. Ülkemizde dikilen ilk Atatürk heykeli, yani İstanbul Sarayburnu'ndaki heykel, onun eseridir; 1926 yılında dikilmiştir. Krippel, aynı yıl Konya Atatürk Anıtını yapmıştır. 1927 yılında da başkent Ankara'nın Ulus meydanındaki görkemli Zafer Anıtını dikmiştir. Samsun'da, şaha kalkmış at üstündeki o güzelim Atatürk heykeli de Krippel'in eseridir. Kısacası Krippel, Türkiye'de heykel çağını başlatmış, üne kavuşmuş bir heykeltıraştır. Özellikle Ulus meydanındaki Zafer Anıtı ile ününü büsbütün arttırmıştır.

Afyon'a, şanlı Büyük Zafer'imize layık güzel bir anıt diktirmek söz konusu olunca da yine ilk akla gelen Krippel olmuştur. O zamanki yazışmalarda bu anıtın adı "Gazi Zafer Abidesi", "Atatürk Zafer Abidesi" olarak geçmektedir. Bu yazışmalara Viyana Büyükelçiliğimiz arşivlerinde rastladık. Aşağıda bu belgelere dayanılarak Afyon Zafer Anıtının kısa bir hikâyesi bulunacaktır.

Afyon Valiliği, İçişleri Bakanlığı ile yazıştıktan sonra, 1929 yılında Heykeltıraş Krippel ile görüştü. Heykel ve kabartmalardan oluşacak anıtın projelerini hazırlatmak için 1300 dolara anlaştı. Parasını peşin alan heykeltıraş, Ocak 1930'da projeleri tamamladı.

Projelerden biri beğenilip seçildi. Bu taslak ilerde anıt olacaktı. Yazışmalar başladı. Yazışmalar, bir yandan Afyon Valiliği ile İçişleri Bakanlığı, diğer yandan da Afyon Valiliği ile Krippel'in Türkiye'deki vekili arasında yapılıyor. Viyana Elçiliğimiz daha sonra devreye giriyor veya sokuluyor. Ve yazışmalar altı yıl kadar sürüyor.[548]

Anıtın en önemli bölümü, Türk kahramanını temsil eden heykeldir. Kahramanımız, düşmanı ayağının altına almış; yaman bir öfkeyle ona pençe atmak üzeredir. Pençesini kaldırmış, ayağının altındaki yenik düşmanın sanki ciğerini sökecek gibidir. Yazışmalar önce bu figür etrafında dönüyor. Beğenilen proje heykeltıraşa bildiriliyor. Ama, bunun üzerinde birkaç rötuş yapması isteniyor. Şöyle ki:

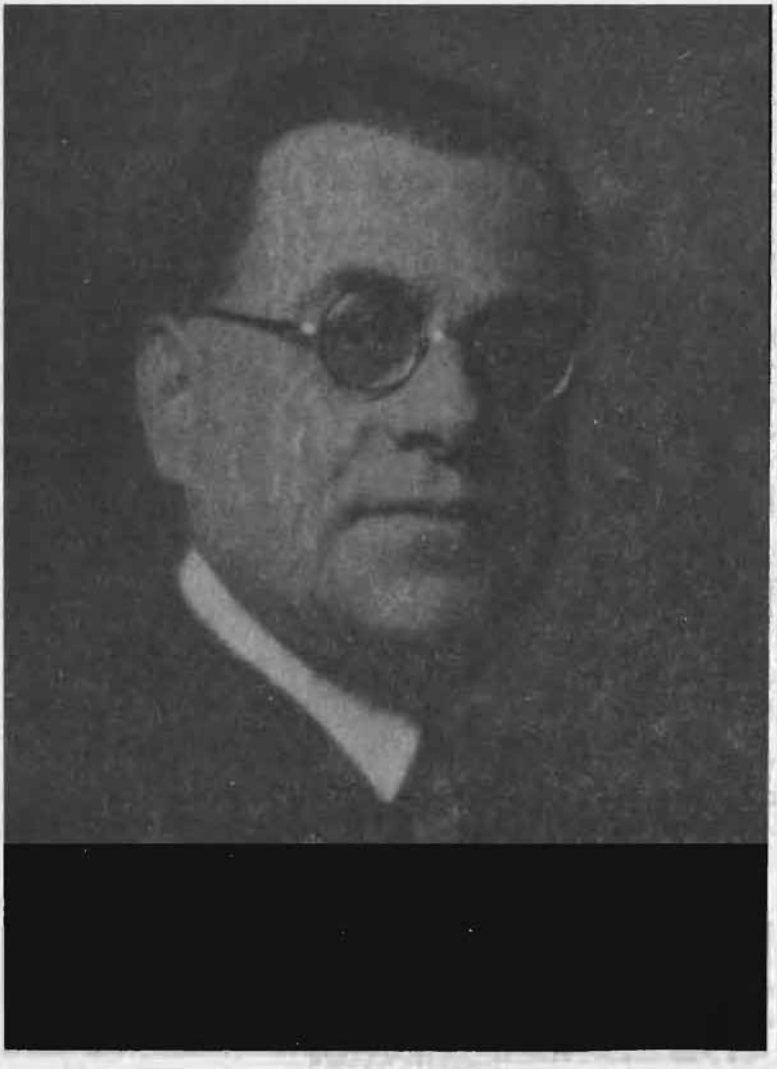
Türk kahramanının saçları uzundur. *"Saçlarının hali tabiiden daha uzun yapılmaması"* isteniyor. Yani kahramanımızın saçlarını biraz tıraş edilsin, deniyor. Sonra, kahramanımızın eli "elden ziyade kuş pençesine benziyor." Her ne kadar bu, olaya şiddet vermek için böyle yapılmıştır denebilirse de, elin "kuş pençesine benzetilmemesi" isteniyor... Krippel, anıtı yapmak için 27.000 Amerikan doları istemiştir. Afyon Valiliği, müzayede ile bunun daha ucuza yaptırılabileceğini söylüyor. Ama *"Mösye Krippel'in vilayet encümenince takdir edilen maharet-i sanatkâranesinin tercih"* edildiği bildiriliyor ve teklif ettiği 27.000 dolardan biraz indirim yapması rica ediliyor.[549]

Krippel'in Türkiye'deki vekili Ekrem Rüştü Bey, ağzı laf yapan bir avukattır. Afyon Valiliğine cevap verirken de avukatın kaleminden kan damlıyor. Şöyle yazıyor:

"İstiklal Harbinde düşmana son ve kat'i darbenin Afyonkarahisarı'mızda indirilmiş olmasından gerek askeri ve gerek tarihi cihetten iktisap eylediği kıymet ve ehemmiyet dolayısiyle vücude getirilecek abidenin herhalde bu azametin şerefiyle mütenasip olmasını nazarı dikkatten uzak tutmayan ve tutmayacak olan heykeltıraş Krippel'in bu babda azami kudret ve faaliyetini sarfet-

548) Bu yazışmalar, Türkiye'nin Viyana Büyükelçiliği Arşivinde ***(VBA) "Afyon Zafer Abidesi"*** dosyasında muhafaza ediliyor. Burada Afyon Zafer Anıtıyla ilgili olarak zikredilecek bütün belgeler o dosyadan derlenmiştir.

549) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Krippel'in Vekili Ekrem Rüştü Bey'e yazı. 6.7.1930, No. 83.

Hamdi Arpağ

mekten kat'iyyen geri durmayacağına emin olmanızı istirham ederim...

"Viyana gibi bir menba-i ilm ü irfan ve san'at olan bir merkezde meçhul asker abidesi için icra edilen müsabakada 80 rakip arasında birinciliği kazanan Mr. Krippel'in, berveçhi maruz bir kıymet-i tarihiye ve askeriyeyi haiz Afyonkarahisarı'mız abidesi üzerinde de azami kudreti sanatkârane çalışacağına hiç şüphe yoktur."

Avukat Ekrem Rüştü, valiliği böylece hazırladıktan sonra, sadede geliyor. Anıt üzerinde istenen düzeltmelerin yapılabileceğini söylüyor. Bedel konusunda ise, anıt için müzayede açmayın, heykeltıraşın teklif edeceği bedeli kabul edin, demek istiyor. *"Bu gibi san'ata müteallik hususatın müzayedeye arzının binnetice müsait bir vaziyet ihdas etmeyeceği Zatı Vilayetpenahilerince de kabul ve tasdik buyurulacağından, bu mecmuu bedel hakkında bilahare arz edilecek fiyatın kabul buyurulacağından ümitvar olarak emr-ü devletlerine intizar eylerim..."* diyor.[550]

Bu gibi yazışmalar sonunda, Krippel, anıt bedeli olarak ilk teklif ettiği miktardan biraz indirim yapmaya razı oluyor. Ama bedelin Amerikan doları olarak ödenmesinde ısrar ediyor. Sonunda 25.600 Amerikan doları üzerinde anlaşmaya varılıyor.

Afyon'da İmzalanan Sözleşme

5 Şubat 1932 günü Afyon'da bir sözleşme imzalanıyor. Sözleşme, noter önünde, Afyon Valisi Fevzi Bey ile Heykeltıraş Krippel arasında imzalanıyor. Buna iki tanık ile noter de imza koyuyorlar. Çok ayrıntılı bir sözleşmedir bu; 10 daktilo sayfası kadar tutmaktadır.

Sözleşme ile Krippel, Afyonkarahisarı için bronz bir heykel grubunu yapıp teslim etmeyi üstleniyor. Heykel, Afyon'un İstasyon caddesi üzerinde dikilecektir. Ondan sonra heykelin uzun uzun tarifi yapılıyor. Buna göre, heykelin bronz grubu iki alegorik figürden ve üç kabartmadan oluşacak. Alegorik figür, "Türklerin düşman üzerinde zaferini temsil eder" deniyor. Ayaktaki figür beş buçuk metre, diğeri dört metre olacak.

---

550) ***VBA*** - Ekrem Rüştü Bey'den Afyon Valiliğine yazı. 10.7.1930.

Heykel'in kaidesinin ön cephesine Gazi'nin 60 cm. yüksekliğinde bir bronz kabartması konacak. İkinci broz kabartmada Gazi'nin, Fevzi ve İsmet Paşaların savaş hakkında karar ve emir verişleri gösterilecek. Üçüncü bronz kabartmada, düşmana taarruz eden askere halkın yardım edişi temsil edilecek. Kaidenin arka cephesine bir yazı konacak.

Bronz grupla kabartmalar orijinal olacak. *"Krippel, vilayetin muvafakatı olmaksızın aynı bronz grubu hiçbir vilayete rekzedemez (dikemez). Buna mukabil vilayet de Krippel'in iştirak ve muvafakatı olmaksızın bronz grupla rölyeflerin ve yardımcı model kalıbının kopyalarını yaptırmamayı ve bunları ahara (başkasına) vermemeyi... kabul eder"* deniyor.

Heykelin Viyana'dan Haydarpaşa'da vagona kadar taşınmasını heykeltıraş üstleniyor, Haydarpaşa'dan Afyon'a getirilmesini ise valilik. Viyana'dan Afyon'a kadarki sigorta masraflarını da heykeltıraş ödeyecektir.

Heykel için Afyon Valiliği, Heykeltıraş Krippel'e toplam 25.600 Amerikan doları ödeyecek. Avans olarak verilmiş 1.300 dolar bu miktardan düşülecek. İlerde anlaşmazlık yaratabilecek olan para konusuyla ilgili anlaşma hükümleri aşağıya aktarıldı. Geriye kalan 24.300 doları ödeme şartları sözleşmede aynen şöyle belirtilmektedir:

"A- Mukavelenamenin imzasından on beş gün sonra Felemenk Bahrisefit (Hollanda Akdeniz) Bankasından verilecek biri 1.500, diğeri 3.500 dolarlık ki cem'an 5.000 dolarlık iki kıt'a teminat mektubu mukabilinde 5.000 dolar Krippel'e tediye olunacaktır.

"B- Yardımcı modelin kabulunü ve bu modelin alçıdan yapılmış bir kalıbını Türkiye Viyana Ortaelçiliğine teslimini müteakip 4.500 dolar Krippel'e tediye edilecektir.

"C- Alçı modelin kabul ve temlikinden on beş gün sonra 9.200 dolar Krippel'e tediye edilecektir. Yalnız bu tediye 1 Şubat 1933 tarihinden evvel olamaz.

"D- Bronz dökümünün kabulünden on beş gün sonra 3.800 dolar Krippel'e ita olunacaktır.

"E- Bronz grubuyla üç rölyef ve yazının Afyonkarahisar'da

montajından bir hafta sonra 1.800 dolar Krippel'e tediye olunacaktır. İşbu son verilecek taksitle beraber Vilayet A. fıkrasındaki iki teminat mektubundan 3.500 dolarlığını bankaya iade edecek ve mütebaki 1.500 dolarlık teminat mektubu heykelin Afyonkarahisar'da rekzinden altı ay sonra bankaya iade edilecektir. Bu garanti, heykelin rekzini müteakip Krippel'in bir hatası yüzünden bronzlarda ve rölyeflerde vukua gelecek bir arızayı teminen bırakılacaktır."

Heykelin teslimiyle ilgili olarak da sözleşme, *"Krippel, işbu mukavelenin mevkii meriyete vazından itibaren sipariş edilen bronz grupla rölyefleri Afyon'da monte edilmiş bir halde iki buçuk sene sonra teslim edecektir,"* diyor. Sözleşmede öngörülen iki buçuk yıllık süre 20 Eylül 1934 tarihinde dolacaktır. Heykeltıraş, o tarihe kadar heykeli bitirip Afyon'da dikmekle yükümlüdür.

Sözleşmede dikkati çeken bir diğer nokta, Viyana Elçiliğimizin de resmen devreye sokulmasıydı. İmal edilecek objelerin incelenip teslim alınması işini Viyana Elçiliğimiz üstlenecekti. Heykeltıraşın Türkiye'de bir vekili vardı. Viyana Elçiliğimiz de orada Afyon Valiliğinin vekili gibi görevlendiriliyordu.

Sözleşme imzalandıktan sonra uygulamaya geçildi ve sorunlar çıkmaya başladı. İlk nazik sorun, Türk kahramanını temsil eden anadan doğma heykelin belli yerlerinin örtülmesi sorunu oldu. Krippel denen Nemçelü, Afyon'u Viyana mı sanmış, Floransa mı sanmış nedir, oraya çırılçıplak bir heykel dikmeye kalkışmış! Hem de sözün tam anlamıyla çırılçıplak! Olacak şey mi hiç? O zamanki Afyon Valisi Fevzi Bey, bu nazik ve ciddi soruna tam zamanında bizzat el koyuyor ve 24 Nisan 1932 günü Krippel'in Vekili Ekrem Rüştü Bey'e aynen şunları yazıyor:

"Afyon'da rekz edilecek (dikilecek) Zafer Abidesi'nde Türk'ü temsil eden alegorik heykelin göbekten aşağı ve dizden yukarı, yani alât-ı tenasüliye (cinsel organlar) kısmının hafifçe setri (örtülmesi) için münasip bir şekilde tertibat alınması hususunun Mösyö Krippel'e tebliğ ve neticenin iş'arı (bildirilmesi) ricasiyle teyid-i hürmet eylerim efendim."[551]

---

551) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Ekrem Rüştü Bey'e yazı. 24.4.1932, No. 35.

Bir aya kalmadan Krippel'in cevabı geliyor. Meğer bu nazik sorun, validen önce İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından heykeltraşın dikatine getirilmiş imiş. Yani. hükümet katında da sorunun üzerine eğilmişler. Krippel, Şükrü Kaya ile görüşmesini ve soruna nasıl bir çözüm bulunabileceğini valiye şöyle anlatıyor:

"... Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Beyefendi Ankara'da Afyon abidesi projelerini tetkik buyururlarken bu meseleye temas ederek noktai nazarlarını berveçhi ati beyan etmişlerdir:

" 'Tabii olan şey setredilmemesidir (örtülmemesidir). Ancak yalnız hakiki görünüş örtülmelidir. Fakat öyle örtülmelidir ki bu örtülü keyfiyet nazarı dikkati celbetmemeli, yani setr keyfiyetinin (örtmenin) göze çarpmasile mevzuubahs mahallin örtülmüş olduğu fikri uyanmamalıdır.'

"... Figürlerin önünde defaten yer bulacak bir çuha parçası veya bir incir yaprağı veyahut da elbiseden bir parça daima bir deniz donunu hatırlatacağı cihetle bir madde-i ecnebiye mahiyetinde seyircilerin nazarı dikkatini celbedebilir. Bunun neticesi de burada bir şeyin nazardan saklanmak istendiği fikri hasıl olur. Halbuki bu fikri uyandırmak, tasavvur ve arzu edilen şeyin tamamen aksidir.

"Fakat mevzuubahis olan aza tafsilatile görülmeyecek veçhile –ki gayet kolaylıkla yapılabilir– tertip edilirse ve aynı zamanda bu kısmın muhit ve civarındaki vücut kısımlarına da nazarı dikkati celbedecek manalı ve ifadeli şekiller verilirse arzu edilen tesir istihsal edilmiş olur. Ve bu suretle hem görünüş nazarı dikkati celbetmez hem de bu fikrin hatıra gelmesine mani olur. Ve bütün grubun hasıl edeceği tesir meyanında bu cihetin hiçbir rolü olmaz. Bütün mesele bir zevk-i selim meselesidir ki bunun da mucibi memnuniyet bir şekilde halledileceğine itimat buyurulmasını rica ederim pek muhterem Vali Beyefendi Hz..."[552]

Bu yazı üzerine Afyon Valiliği rahatladı. Sorun, "mucib-i memnuniyet şekilde" halledilecekti.

Elçi de Devrede

1933 yılında, Viyana Elçimiz Mehmet Hamdi Arpağ (1882-1955) da Afyon Zafer Anıtı işinde devreye sokuldu.

552) ***VBA*** - Krippel'den Afyon Valiliğine yazı. Çeviri. 16.5.1932.

Hamdi Bey, 1882 yılında, Erzincan sancağına bağlı Kemah kasabasında doğdu. Musul ve İstanbul idadilerinden diploma aldı. İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Düyunu Umumiye idaresinde ve Ticaret ve Nafıa Nezaretinde çalıştı. 1916 yılında Dahiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin Umum Müdürü oldu ve o savaş yıllarının pek çetin göçmen sorunlarıyla uğraştı. Bu Umum Müdürlük Türkiye Büyük Millet Meclisince lağvedilince bir ara açıkta kaldı. Sonra Türk-Yunan Ahali Mübadelesi Komisyonunda Türkiye Delegesi olarak görevlendirildi. 1923 yılında Erzincan Mebusu seçildi. Bu görevde iken 13 Mayıs 1925 günü Viyana Elçiliğine atandı. 25 Temmuz 1925'te güven mektubunu Avusturya Cumhurbaşkanı Michel Hainisch'e sundu. Türkiye Cumhuriyeti'nin Avusturya'ya gönderdiği ilk elçidir. Dokuz yıl kadar Viyana'da görev yaptıktan sonra 1934 yılında Berlin Büyükelçiliğine atanacaktı.[533]

Viyana Elçimiz Hamdi Arpağ, Mart 1933'te, Afyon Valisi Ahmet Durmuş'tan bir yazı alıyor. Yazıda, Afyon'da dikilecek "Gazi Zafer Abidesi" hakkında bilgi veriliyor. 5 Şubat 1932 tarihinde Heykeltıraş Krippel ile Afyon Valiliği arasında bir sözleşme imzalandığı, sözleşmenin 19 Mart 1932'den beri yürürlükte olduğu, şimdi anıtın yardımcı modelinin kabul edilmesi gerektiği, bu iş için Viyana Elçimize bir vekaletname verildiği bildiriliyor. Elçi Hamdi Arpağ, heykeltıraşın hazırlamış olduğu yardımcı modelin, daha önce Afyon vilayetine teslim edilmiş olan yardımcı modelin aynı olup olmadığına bakacak, ondan sonra bunu teslim alacak veya kabul edecek. Vekaletnamede Vali Ahmet Durmuş,

"... Afyonkarahisar Encümeni Daimi Reisi sıfatiyle Afyon Valisi namına yardımcı modelinin elçilikçe kabul muamelesinin ifa ve icrası hakkında ne gibi muamele yapılmak lazım gelirse kaffesini ifa ve icraya mezun ve salahiyattar olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Viyana Ortaelçisi Hamdi (Arpağ) Beyefendi Hazretlerini sureti hususiyede vekil nasp ve tayin eyledim" diyor.[554]

---

553) ***DBA - Sicil No. 232*** (Hamdi Arpağ'ın sicil dosyası). Hamdi Bey'in güven mektubunu Avusturya Cumhurbaşkanına sunarken okuduğu söylevin ve buna verilen cevabın metinleri için bkz. Bilâl N. Şimşir, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, I,*** s. 371-372.

554) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı 15.3.1933, No. 35 ve eki aynı tarihli Hususi Vekaletname.

Elçi, bir olup bitti karşısında bırakılmıştır. Kendisinden, heykeltıraşın hazırlamış olduğu yardımcı modelin aslına uygun olup olmadığına bakıp teslim alması isteniyor. Ama yardımcı modelin aslı Afyon'dadır, elçimiz bunu hiç görmemiştir. Elçiden âdeta ezbere iş yapması isteniyor. Bu sakat iş, ilerde hukuki anlaşmazlıklar çıkarabilirdi. Elçi böyle ezbere iş yapmayı doğru bulmuyor. 23 Martta Afyon Valisine şöyle karşılık veriyor:

"... Elçiliğe (Afyon) Karahisar'daki resmin bir musaddak ve imzalı sureti gönderilmemiş ve müteahhit heykeltıraş nezdinde bulunan ve elçilikçe tamamen meçhul olan gayri musaddak ve gayri resmi bir resme istinaden kabul muamelesinin ifası da kanunen gayri mümkün bulunmuştur. Şu halde aslı Afyonkarahisarı'nda bulunan bir resme göre Viyana'da nasıl kabul muamelesi ifa edilebilir?" diye soruyor.

Bu gibi eksiklikler tamamlandıktan sonra Viyana Elçiliğimizde dört kişilik bir komisyon oluşturuldu ve yardımcı modelin kabul işlemi tamamlandı. Bir protokol düzenlendi, Heykeltıraş Krippel, Türkiye Elçisi Hamdi Bey (Arpağ) ve komisyonun diğer üyeleri tarafından imzalandı. Protokolde şöyle deniyor:

"... Heykeltıraş Krippel tarafından vilayete verilen resimler ve plan dahilinde Afyonkarahisarı'nda dikilecek heykel ile röliyeflerinin yardımcı modellerinin ihzar edildiği görülmüş ve kabul muamelesi, vilayet tarafından bu maksat için tevkil edilen Türkiye Cumhuriyeti Viyana Elçisi Hamdi Beyefendi Hazretleri Riyasetinde bir heyeti mahsusa tarafından 22 Nisan 1933 tarihinde yapılmıştır.

"İşbu heyet, Heykeltraş Krippel tarafından muayenesine arz edilen esas grup ile üç rölyefin yardımcı modelleri(nin).. şeraite uyduğunu... tespit ve kabul eylemiştir. Bundan başka... dördüncü rölyefin yardımcı modeli... keza kabul edilmiştir.

"Heyet, yardımcı modelin bir kalıbını tesellüm ve Elçilik mühüriyle temhir (mühürlemiş) ve muhafaza altına aldığından Heykeltıraş Krippel'in Afyonkarahisarı Vilayeti ile yaptığı mukavelenamesi... mucibince alacağı taksite istihkak kesbettiğini Afyon Vilayeti namına tespit ve kabul eder..."[555]

---

555) ***VBA*** - 22 Nisan 1933 tarihli Protokol.

Viyana Elçimiz, bu protokolü Afyon Valiliğine gönderiyor. *"...Yardımcı model ile etrafa konacak dört rölyefin muvafık olduğu ve maksadı tamamen ifade eylediği görülmüş... bu hususta tanzim olunan protokolün bir nüshası leffen takdim kılınmıştır"* diyor.[556]

Verilen bu ilk görevi tamamlayan elçimize yeni yeni görevler veriliyor. Afyon Valiliği, 6 Mayıs'ta, Viyana Elçimize ikinci bir vekaletname gönderiyor. *"...Yardımcı modelin kabul muamelesinin yapıldığına dair protokol... gelmiştir... Diğer alçı ve bronz dökümlerini kabul muamelesinin de tarafı devletlerinden yapılması Dahiliye Vekaleti celilesinin emirleri iktizasından bulunmuş olmakla ayrıca tanzim ettirilen Umumi Vekaletnamenin de derdesti takdim bulunduğu"* diye yazıyor.[557] Vekaletnamede de vali, *"...mezkür alçı modeli ve bronzların kabulü için ne gibi muamele yapılmak lazım gelirse hepsini yapmaya mezun ve salahiyettar vekil olmak üzere... Türkiye Cumhuriyeti Viyana Ortaelçisi Hamdi Beyefendi Hazretlerini sureti umumiyede vekili umumi nasb ve tayin eyledim..."* diyor. Arkasından da: *"Lazım gelen işlerin yapılmasına lütuf ve himmetlerinin esirgenmemesini rica ve istirham... eylerim efendim"* diye bastırıyor.[558]

Hamdi Bey, yine bir komisyon oluşturdu. Krippel'in atölyesine gitti. Heykeltıraşın çalışmalarını yerinde inceledi. Alçı modellerin ve bronzların kabulüyle ilgili bir protokol düzenleyip imzalandı. 23 Mart 1934 tarihini taşıyan protokolde şöyle deniyor:

"Mr. Krippel, keza mukaveleye tevfikan bronz grup ve 3 rölyefin orijinal büyüklükte modellerini alçıdan ikmal etmiş ve bunların bugünkü tarihte (23 Mart 1934) Afyonkarahisar Vilayeti mümessili bulunan Elçi Hamdi Beyefendiye teslim etmiştir. Müşarünileyh Hazretleri, bugün tesellüm etmiş oldukları işbu orijinal büyüklükteki alçı grup modelinin... muavin modellerle tamamen mutabakatını ve 3 rölyefin de mukavelename şeraitine tamamen tetabukunu tespit etmişlerdir.

"Bu suretle mukavele mucibince M. Krippel'e tediyesi icab

556) **VBA** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine yazı. 22.4.1933, No. 3787/28.
557) **VBA** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 6.5.1933, No. 78.
558) **VBA** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 15.5.1933, No. 85.

eden 9.200 doların bugünkü tarihten itibaren 15 gün zarfında tediyesi lazım gelmektedir..."[559]

Elçi Hamdi Bey, bu Protokolü Afyon Valiliğine gönderirken şunları yazdı:

"... Mr. Krippel, mukavele mucibince kendisine teslim edilecek 9.200 doların teselümü akabinde işbu heykel ve rölyefleri dökümhaneye tevdi edeceğini beyan etmiştir.

"Dolar sukutile (düşüşüyle) zarara uğrayan ve cidden müşkül vaziyette kalan sanatkâr bu suretle hüsnüniyetini göstermektedir..."[560]

Doların düşüşü, Afyon Zafer Anıtı yapımında büyük bir sorun oldu. Aşağıda bu konuya dönülecektir.

Bu arada anıtın kaidesinde kullanılacak taş konusu da ufak bir sorun oluyor. Anıtın kaidesi, heykeltıraşın istediği biçimde, Afyon Vilayeti tarafından yaptırılacaktır. Krippel, kaide yapımında, Ankara yakınında bulunan "Kayaş taşı"nın kullanılmasını istemiştir. Vilayet, önce bunu itirazsız kabul etmiştir; ama sonradan bakmış ki, aynı taş Afyon yöresinde de vardır. Öyleyse bunu Ankara'dan getirtmeye gerek yoktur. Ama heykeltıraşa bunu anlatıp kabul ettirmek gerekir. Vali Ahmet Durmuş, 19 Temmuz 1933 günü, Afyon taşı örneklerini Viyana Elçiliğine gönderiyor ve şunları yazıyor:

"Kaide planları izahnamesinin 'B' fıkrasında, 'Kaide inşaatında Ankara'da bulunan Kayaş taşının istimali lazımdır' denmesine göre, sanatkâr kaidede tercihan Kayaş taşının istimalini tavsiye etmektedir. Bu taşın, Kayaş taşından daha mükemmel olarak vilayet dahilinde de tedariki mümkündür... Ankara'dan abide kaidesi için gelen Mimar Bedri Bey, buradaki taşların Kayaş taşından eyi olduğunu söylemiştir. Binanenaleyh vilayet dahilinde bulunan taş da Kayaş taşı cinsinden olmak üzere üç cinsi birer nümuneleri bir tut içinde postaya teslimen tarafı devletlerine gönderilmiştir. Krippel'in Ankara'da yaptığı abide taşının aynı olan tuğla rengi taş burada vardır... Bununla yapılmasını sanatkâr muvafık gördüğü takdirde bu taşı imzasile tastik ve iade etmesine yüksek delaletlerini rica ederim... Buradan tedarik ve

559) ***VBA*** - 23.3.1934 tarihli protokol.

560) ***VBA*** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine yazı. 23.3.1934, No. 4201/13.

kullanılmasını tasvip ettiği takdirde işbu kırmızımtrak taşı tayin ve tasrih ettirerek neticenin sanatkârın imzalı tasdiknamesi ile bildirilmesine lütuf ve delalet buyrulmasını rica eder ve en derin sevgi ve saygılarımı sunarım efendim hazretleri."[561]

Bu yazıya, Viyana Elçiliği, 10 Ağustos'ta şu karşılığı veriyor:

"... Gazi Zafer Abidesi kaidesinde kullanılacak taş numuneleri sanatkâr Mösyö Krippel'e gösterildi. Mumaileyh koyu renkte ve iki (2) numara ile işaret edilen taşı intihap etmiştir. Mezkur taş kurye ile gönderilecektir."[562]

Demek ki Hariciye kuryesinin de çorbada tuzu var. Kuryemiz, gizli yazışmalarla birlikte taş da taşımış.

Dolar Kavgası ve Anıtın Gecikmesi

Afyon Zafer Anıtı hakkındaki sözleşmede, Heykeltıraş Krippel'e ödemelerin Amerikan dolarıyla yapılması öngörülüyor. Heykeltıraş, sözleşme yapılırken Türk parası kabul etmemiş, illa dolar olsun diye diretmiş. Afyon Valiliği de heykeltıraşın bu isteğini kabul etmiş. Ama çok geçmeden dolar başaşağı düşüşe geçmiş. Amerika'daki ekonomik kriz, Avusturyalı heykeltıraşı da vurmuş. Krippel, şimdi, "doların düşüşü yüzünden zarar ediyorum, paramı arttırın" diye Afyon Valiliğine başvuruyor ve bir dolar kavgasıdır başlıyor. Valilik, 25 Kasım 1933'te Viyana Elçiliğine şunları yazıyor:

"Doların sukutu (düşüşü) üzerine abide bedelinin tezyidi (artırılması) için müracaat eden heykeltıraş Mösyö Krippel'in bu talebinin is'afına (yerine getirilmemesine) elde mevcut mukavelename elyevm imkân bırakmamaktadır. Bu hususta son olarak gönderdiği mektup Vilayet Daimi Encümenince tetkik edilmiş, kati bir cevap vermeye encümen kendisinde salahiyet görmeyerek umumi meclise tevdiine karar ittihaz etmiş ve belki umumi meclisten bir ikramiye alınması memul bulunmuş olduğu (yolunda)... kendisine tebligat yapılmıştır."

Anlaşmaya göre, heykeltıraşın fazladan para istemeye hakkı yoktur. Ama valilik, sanatkâra bir "ikramiye" vermeyi aklından ge-

561) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 19.7.1933, No. 202.
562) ***VBA*** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine yazı. 10.8.1933.

çiriyor. Yoksa heykeltıraşın işleri yavaşlatabileceğini, hatta durdurabileceğini hesaba katıyor. Valilik, anıt zamanında yetişmeyecek diye kaygılıdır. Elçiliğe, anıt yapımının ne aşamada olduğunu soruyor:

"İktisadi buhran ve doların sukutundan bahisle abide bedelinin tezyidi talebinde... ısrar ettiği anlaşılan sanatkârın mukavelename ahkâmına tamamii riayeti lazimeden iken bronz dökümü için dökümhaneye para tedarikinde müşkül vaziyette olduğunu ihsas etmesinden... endişe ederek Zatı Devletlerine... müracaata mecbur kaldım.

"Bugün abide imalatı ne raddededir? Alçı ve bronz dökümlerine başlanmış... mıdır?... müddeti zarfında bunu ikmal edip edemeyeceğinin... öğrenilip bildirilmesini istirham eder(im)."[563]

Bu arada Krippel, Viyana Elçimize de başvuruyor. Doların düşmesi yüzünden ortaya çıkan farkın giderilmesi için valiliğe yazmasını rica ediyor. Elçi, 23 Aralık 1933'te valiliğe şunları yazıyor:

"Mösyö Krippel, doların kıymetten düşmesi meselesini dahi mevzuubahs ederek, heykel işine devam edebilmesinin, ancak kendisine lazım gelen farkın tediyesiyle mümkün olacağını söylemekte ve heykelin tunç dökümü için dökümhaneye bedelinin yarısını peşin olarak vermek mecburiyetinde olduğunu kayd etmektedir..."[564]

Valilik, cevap olarak, heykeltıraşın isteği hakkında vilayet umumi meclisinin ancak Şubat 1934'te bir karar verebileceğini bildiriyor. Bu arada heykeltıraşın işe devamının sağlanmasını istiyor. "Bu noktanın lütfen teminine inayetleri..."[565]

Viyana Elçimiz, Krippel ile valilik arasında kalıyor ve gittikçe sıkışıyor. Her iki taraf elçiye yükleniyor. Heykeltıraş, dolar farkından doğan zararım giderilmezse işe devam edemem, valiliğe söyleyin zararımı gidersin, diyor. Valilik, sözleşmeye göre heykeltıraş işi zamanında bitirmekle yükümlüdür, kendisine söyleyin işe devam etsin, diyor; "bunu lütfen sağlayın" diye de elçiyi sıkboğaz ediyor.

---

563) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 25.11.1933.
564) ***VBA*** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine yazı. 23.12.1933, No. 9073/13.
565) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 8.1.1934.

1934 yılına böyle giriliyor. Sözleşmeye göre, Afyon Zafer Anıtı bu yıl bitirilip dikilmiş olacak. Yıl içinde gerilim giderek artıyor. Bu işin arkasında Afyon mebusu ünlü Ali Çetinkaya vardır. Anıtın tamamlanması için Vali Ahmet Durmuş'u sıkıştırmaktadır. Vali de Viyana Elçimizi. Günler geçtikçe valinin kaygıları artmakta ve bu gerginlik yazılarına da yansımaktadır. Vali, 23 Ocak'ta elçimize şunları yazmaktadır:

"Malumu devletleri olduğu üzere, mukavelenamenin meal ve münderecatına nazaran abidenin en çok eylülün yirmisinde müteahhit ve sanatkâr tarafından yerine konması zaruri ve mecburi bulunmasına ve Mösyö Krippel'in dolar farkı hakkındaki mutalebesinin umumi meclisce kabul edilip edilmeyeceği halen malum olmamasına binaen 23.11.933 tarihli tahriratımızda zikredilen endişe... gün yaklaştıkça ziyadeleşmekte (dir)... Müteahhidin dolar farkı talebinin meclisi umumice kabul edilmediği takdirde tahaddüs edecek vaziyet şimdiden mülahazaya değer bir meseledir.

"Binaenaleyh, ... abide imalat ve inşaatının Zatı Devletlerince münasib veçhile daimi murakabe altında bulundurularak sanatkârın faaliyeti derecesinin bildirilmesine ve doların sukutu üzerine müteahhidin taahhüdünü zamanında ifa edebilecek mali kudretinin tarafı devletlerinden iktizası üzerine lütfen tetkiki ile malumat itasına ve abidenin bir an evvel mükemmelen inşaasının takip ve teminine yüksek himmetlerinin masruf buyurulmasını diler ve en derin sevgi ve saygılarımı sunarım efendim hazretleri."[566]

Vali, kaygılı ve telaşlıdır. Elçiye, bürokratik bir dille, "bütün işi gücü bırak, yalnız abideye bak" demek ister gibidir. Heykeltıraşın dolar farkı talebinin reddedilebileceğini de sezmiştir. Çok geçmeden valinin korktuğu başına gelir. Afyon Vilayeti Umumi Meclisi 14 Şubat 1934 günü, Krippel'in fazladan para isteklerini reddetti. Vilayet Meclisinin bu kararında şöyle deniyor:

"... Abide bedelinde dolar esasının kabulünde, bizzat Heykeltıraş Mösyö Krippel'in kat'i talep ve ısrarı amil olması ile mukavelename bedeli dolar olarak derc ve tasdik ve teati edil-

566) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 23.1.1934, No. 16.

miş olması ve mukavelenamenin şeraiti tediyesi de heykel bedelinin dolar olarak tediye edileceğini musaddak ve amir bulunduğu hasebiyle şeraiti mukavele haricinde müteahhit Mösyö Krippel'e bir fark verilmesine mukaveleten ve hukukan ve kanunen heyeti umumiyece imkân olamayacağına Umumi Meclisçe karar verilmiştir... ve mukavele hükmü mucibince dolar itası ve müddetinde abidenin imal ve müteahhit tarafından montajının yapılması, rekzi zaruri olduğu karargir olmuştur."[567]

Vali Ahmet Durmuş, bu kararı Viyana Elçiliğimize gönderirken şunları yazdı:

"... Mukavelenamenin hini tanziminde hazır bulunan Mösyö Krippel'in o zaman çok düşük bulunan Türk parasının vaziyetinden ve akıbetinden endişe ederek yine o zamanın piyasasında çok büyük bir kıymet ve itibara malik olan ve akıbetinden katiyen endişe etmediği doların tediyede esas alınmasında Mösyö Krippel'in ısrarı amil olmuş ve dolar esası üzerinden mukavelename tanzim ve teati edilmiştir. Doların sukutu farkı fiyat talebi için heykeltıraşa bir hak ve salahiyet bahşetmez...

"Fark hususunda müteahhide bir şey verilmesine imkân bulunmadığının ve mer'i mukavelename müddetinin bitmesine pek yakın bir zaman kaldığından heykel inşa ve imalatına lazımı veçhile alaka göstermesi ve itina etmesi lüzumunun M. Krippel'e iblağı..."[568]

Doların düşmesinden dolayı kendisine bir fark ödenemeyeceği Krippel'e duyuruldu. Krippel, "Vilayetin hukuki vaziyetini tanımak ve takdir etmekle beraber bu işte gördüğüm mali zararı tekrar etmekten kendimi alamıyorum" dedi. Bu defa, dördüncü rölyef için fazladan para istedi. "Dördüncü rölyef" dediği, anıtın kaidesinin arka yüzüne konacak kabartmaydı. Buraya önce bir yazı konması düşünülmüştü. Sonra yazı yerine, askerin Afyon'a girişini gösteren bir kabartma konmasına karar verilmişti. Heykeltıraş bunu sözleşme dışı bir iş sayıyor, bunun için ekstra para istiyordu. Uğradığı zararın bir bölümünü bununla kapatabileceğini söylüyordu.[569]

---

567) ***VBA*** - Afyonkarahisar Vilayeti Umumi Meclisinin 14.2.1934 tarihli kararı.
568) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 18.2.1934, No. 54.
569) ***VBA*** - Krippel'den Viyana Elçiliğine yazı. 24.3.1934.

Valilik ise tam ters bir görüşü savunuyor, heykeltıraşın dördüncü rölyefi de yapmak mecburiyetinde olduğunu söylüyordu. Bunun nedenini de uzun uzun anlatıyor ve görüşünü savunuyordu. Bu düşünceyle valilik, Krippel'e göndermek üzere olduğu 9.200 dolarlık taksitten 1.200 doları kesti. Dördüncü rölyef de yapıldıktan sonra bu paranın kendisine gönderileceğini bildirdi. *"1.200 dolar da mübaya edilmiş ise de (askerin Afyon'a girişini gösterir) dördüncü rölyefin imalini ikmal edip alçı modelinin kabul muamelesinden... sonra verilmek şartiyle Krippel nam ve hesabına İş Bankasında mevkuf tutulmakta..."* dedi.[570]

Valilik, heykeltıraşın bileğini iyce bükmek istiyor. Ama Krippel, elindeki kozlara güveniyor; pes etmek niyetinde görünmüyor. 1200 dolarının kesildiğini öğrenince küplere biniyor, sert tepki gösteriyor ve heykeli zamanında yetiştiremeyeceğini, bundan dolayı da sorumluluk kabul etmeyeceğini bildiriyor. Krippel'in iddiasına göre, doların düşmesi yüzünden kendisi zaten zor duruma düşmüştü. Bu zararını kısmen kapatabilmek üzere, dördüncü rölyef için ek ödeme beklerken, kendisinin kazanılmış hakkından kesinti yapılıyordu. Parası yetişmediği için alçı heykeli dökümhaneye veremiyordu. Dolayısıyle heykeli zamanında yetiştiremeyecekti. Sorumluluk vilayetindi. *"Vilayetin sözleşmeye aykırı olarak aldığı kararlar sonucunda ortaya çıkan koşullar ve durum dolayısiyle heykelin zamanında yetişememesinden sorumlu olmayacağını"* ileri sürüyordu.[571]

Heykeltıraş, heykeli durdurdum deyince, Afyon'da akan sular durdu. Valilik, telaşa kapıldı ve hemen geri adım attı. Kesmiş olduğu 1.200 doları serbest bıraktı. Telgrafla Viyana'ya bilgi verdi. *"Bankadaki 1.200 doları Krippel alsın"* dedi.[572] *"Alsın ve işi bitirsin."* Vilayet bir kez daha iyi niyetini gösteriyordu. Vilayet Encümeni, *"Krippel'in artık ... gayri hukuki taleplerden sarfınazarla müddetin hitamına pek az bir zaman kaldığını düşünerek taahhüdatını vaktinde ifa edip... heykeli yerine koymasına gayret etmesi lazımdır"* diyordu. Yoksa sorumluluk Krippel'e ait olacaktı.[573]

---

570) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 2.4.1934, No. 88.

571) ***VBA*** - Krippel'den Viyana Elçiliğine yazı, 26.4.1934 ve Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine yazı, 27.4.1934, No. 4248/13.

572) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine tel: 3.5.1934.

573) ***VBA*** - Afyon Vilayeti Encümeni kararı, 2.5.1934, No. 317.

Heykeltıraş Krippel üste çıkmıştı. 1.200 doları da almakla yetinmedi. Giderek daha da sertleşip gaddarlaştı. 1934 yılı Mayıs, Haziran, Temmuz aylarında, valiliğin ve elçiliğin yazılarına hiçbir cevap vermedi. Heykelin eylülde dikilmesini bekleyen valilik bir haber alabilmek için âdeta kıvrandı durdu. Sonunda 20 Temmuz'da Krippel, Viyana Elçiliğimize uzun bir yazı gönderdi. Heykelin dörtte birinin tunca dökülmüş, ondan sonra işin durdurulmuş olduğunu haber verdi. Doların düşmesi yüzünden işe devam edemediğini bildirdi. Teminat akçesi olarak bankaya yatırmış olduğu 5.000 doların kendisine geri verilmesini istedi. Ancak o zaman işe devam edebileceğini söyledi.[574]

Viyana Elçiliği, *"Buna nazaran, heykelin 20 Eylül'de teslimine imkân yoktur"* diye rapor etti.[575] Anıt işi tam çıkmaza girmişti.

Nöbet Değişimi

Afyon Zafer Anıtı işinin iyiden iyiye sarpa sardığı bir sırada, 1934 yazında, Viyana Elçimiz değişti. Nisanda Berlin Büyükelçimiz Kemalettin Sami Paşa vefat etmişti. Bunun üzerine, Viyana Elçimiz Hamdi Bey (Arpağ), Berlin'e atandı. Ondan boşalan Viyana Elçiliğine de merkezden Ahmet Cevat Bey (Üstün) atandı.

Cevat Bey, 1894 yılında İstanbul'da doğdu. 1913'te Mülkiye'den mezun oldu. 1915'te Cenevre Başkonsolosluğu 3. Kâtipliğine atandı. 1918'de Cenevre Hukuk Fakültesini bitirdi. 1919 yılında, Osmanlı haklarını korumakla görevli Viyana'daki İsviçre Elçiliği maiyetine atandı. 1 Kasım 1922'de saltanatın ve İstanbul Hükümetinin kaldırılması üzerine kısa bir süre açıkta kaldı. Sonra Hariciye Vekâletinde "Cevaz-ı istihdam"ına, yani yeniden işe alınmasına karar verildi ve 1923'te Atina Elçiliği 3. Kâtipliğine, 1924'te de Hariciye Vekâleti'nde Şube Müdürlüğüne atandı. Çok geçmeden vekâletten ayrılıp Ziraat Bankası'na geçti. 1925'te yine Hariciye Vekâletine döndü ve Viyana Elçiliği 2. Kâtipliğine atandı. Londra ve Prag Elçilikleri Başkâtipliklerinde de görev yaptıktan sonra 1929'da Hariciye Vekâleti İkinci Daire, 1931'de Birinci Daire

574) ***VBA*** - Krippel'den Viyana Elçiliğine yazı. 20.7.1934.
575) ***VBA*** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine yazı. 1.8.1934, No. 4373/13.

Umum Müdürü oldu. 14 Mayıs 1934'te Viyana Maslahatgüzarlığına atandı. 24 Ekim 1934'te de Viyana Elçiliğine yükseltildi. Daha sonraki yıllarda Lahey, Bağdat, Kabil ve Ottowa Büyükelçiliklerinde bulundu. 1959'da emekli oldu ve 5 Mart 1961'de Ankara'da vefat etti.[576]

Cevat Üstün, araştırmaya, tarihe meraklıydı. Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçilmişti. İlk yayımlarını genç bir memur olarak İsviçre'de bulunduğu zaman yapmıştı. Kendisi şöyle diyor:

"Mütareke üzerine İsviçre'deki Türk yurtlarının başlattıkları propaganda mesaisinde faal bir vazife ifa ettim.... 'Asya'yı Sugrada Yerleşmiş Milletler' unvanlı Fransızca bir risale kaleme aldım.[577] Bundan sonra, İzmir ve havalisinin Yunanlılar tarafından işgali aleyhine Ahmet Hakkı nam-ı müstearı ile 1919'da Fransızca diğer bir risale daha neşrettim.[578] Bunu müteakip 'Asri Türkiye' unvanı ile keza Cenevre Türk Yurdu tarafından vücude getirilen Fransızca eserin takririne iştirak ve muhtelif fasıllarını telif ettim."[579] Cevat Üstün'ün, bir de, 1941 yılında İstanbul'da basılmış olan 1683 Viyana Seferi adlı bir eseri vardır.

Yeni Elçi Cevat Üstün, 1 Temmuz 1934 günü Viyana'da göreve başladı ve ilk olarak Afyon Zafer Anıtı işini ele aldı. Öte yandan yine 1934 yılında Afyon milletvekili ünlü Ali Çetinkaya, Bayındırlık Bakanlığına atandı ve Zafer Anıtı işine tam ağırlığını koydu. Afyon Valisi Ahmet Durmuş (Evrendilek) de görevi başındaydı ve bir buçuk yıldır durup dinlenmeden zaten anıt için çırpınıyor-

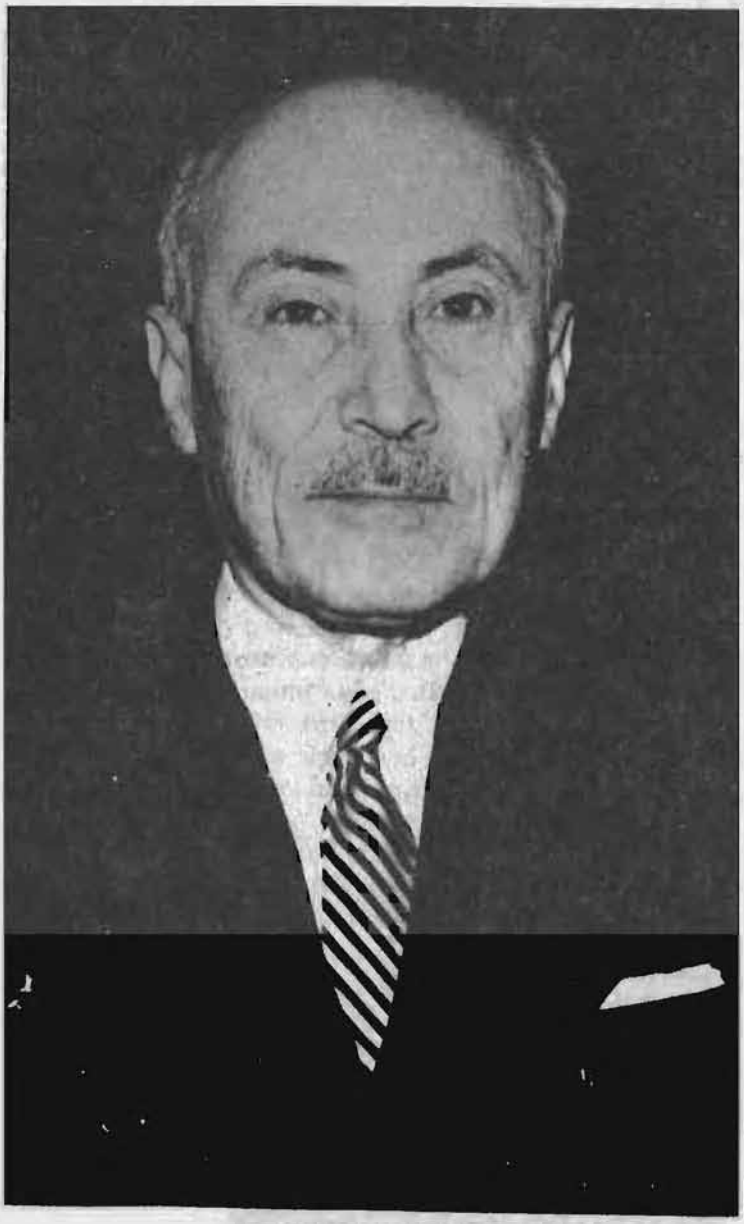
---

576) 6) ***DBA - Sicil No. 98*** (Cevat Üstün'ün sicil dosyası). Ayrıca bkz. Ali Çankaya, ***Yeni Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi, Cilt IV,*** s. 1560 - 1562 ve Fahri Çoker, ***Türk Tarih Kurumu,*** Ankara: 1983, s. 408-409.

577) Cenevre Türk Yurdu'nun 1. No.'lu yayımı olan bu bir formalık broşürün asıl adı şudur: Turc Yourdou, Genève, No. 1: ***MEMOIRE sur Les Nationalités Etablis en ASIE - MINEURE,*** Genève, Imprimerie du Commerce, Rue Bergalonne, 8, 1919, 16 pages.

578) Ahmed Hakki, ***Les Evénements de Turquie depuis l'armistice du 31 octobre 1918,*** LAUSANNE, Imprimerie A. Bovard - Giddey, 1919, 15 pages.

579) ***DBA - Sicil No. 98.*** Sözünü ettiği bu son kitap şudur: Turc Yourdou, Genève, No. 2: ***La Turquie Moderne,*** Genève, Imprimerie du Commerce, 1919, 74 pages.

Ahmet Cevat Üstün

du.[580] Bu yüksek görevliler zamanında, anıt işi artık sonuca doğru götürülecekti.

Sözleşme gereğince Zafer Anıtının 20 Eylül 1934'te bitirilip dikilmiş olması gerekiyordu. Heykeltıraş Krippel, bu tarihe kadar anıtı teslim edemeyeceğini 7 Eylül'de yazıyla elçiliğe bildirdi. "Afyonkarahisar Abidesi'nin 20 Eylül'e kadar tamamlanması ve teslimi... doların düşmesi yüzünden, yani önceden tahmin edilemeyecek yahut önlenemeyecek mücbir sebepten dolayı mümkün değildir" dedi. Sorunu görüşmek üzere Viyana'dan Afyon"a gideceğini bildirdi.[581]

Valilik, anıtı tamamlayabilmesi için heykeltıraşa 5.600 dolar avans vermeyi kararlaştırdı, Anıtın teslim süresini de 21 Şubat 1935'e kadar uzattı. Elçilikten de işin *"muntazam ve musırran takibini"* istedi.[582] Pek sabırsızlanan Vali Ahmet Durmuş, bu ısrarlı isteklerini günden güne sıklaştırdı. 19 Kasım'da *"döküm işinin ikmali hususunun temin ve takibini hassaten rica"* ve *"Her an malumat verilmesini istirham"* etti.[583] Bir hafta sonra, *"...döküm işinin ne raddede olduğunun ve 21 Şubat 935 tarihine kadar ikmal edilip edilemeyeceğinin lütfen zatı devletleri tarafından tahkik ve tetkiki"* ve *"lütfen takibine himmet"* dedi.[584] İki hafta sonra da *"dökümün mukavelename mucibince muayene ve kabul muamelesi için iktiza eden muamelelerinin yapılmasına lütuflarını... rica ederim"* diye yazdı.[585]

Vali, Elçi Cevat Üstün'ü adamakıllı sıkıştırıyor. Hafta geçmeden yazıyor, tekrar tekrar yazıyor. Son yazısının üzerinden on gün geçmeden, elçiye yine şunları yazdı:

"... Döküm işinin ne raddede olduğunun ve 21 Şubat 935 tarihine kadar ikmal ve teselllümünün lütfen Zatı Devletleri tarafından her suretle Mr. Krippel'i ve dökümhaneyi müessir su-

---

580) Ahmet Durmuş Evrendilek (1884-1964), Cumhuriyet döneminin başarılı valilerindendir. 1923-1944 yıllarında, Gümüşhane, Kırklareli, Isparta, Afyon ve Bolu Valiliklerinde bulundu. Mayıs 1932'de atandığı Afyon Valiliği görevinde Ekim 1940'a kadar kaldı. Bkz. Ali Çankaya, ***Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, III. Cilt,*** Ankara: 1969, s. 1178.

581) ***VBA*** - Krippel'den Viyana Elçiliğine yazı. 7.9.1934.

582) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 9.10.1934, No. 316.

583) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 19.11.1934, No. 342.

584) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 26.11.1934, No. 348.

585) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 13.12.1934, No. 350.

rette tahrik ve vazifeye davet suretiyle takip buyurularak bir an evvel ikmaline lütuf buyurulmasını hassaten diler ve saygılarımı sunarım."[586]

Elçi Cevat Üstün, işi yakından izliyordu. Her hafta Krippel'den ve dökümhaneden bilgi alıyordu. Ancak, heykelin tunç dökümünü teslim alırken bunu bir bilirkişi gibi inceleyebilecek durumda değildi. 18 Aralık'ta valiye şunu yazdı:

"Mukavele muktezasınca döküm işleri bitince dökümün elçilikçe tesellümü meşrut (teslim alınması şart) olduğunu işaret buyuruyorsunuz. Bu şartın muktezası (gereği) tabiidir ki yerine getirilecektir. Ancak, şimdiden haber vereyim ki, ne benim ne de refakatimde bulunan arkadaşlarımın sanayii nefise ile ve döküm işleriyle behremiz (nasibimiz) yoktur. Binaenaleyh benim tarafımdan yapılacak bir tesellüm sırf şekle taallük eden bir muamele mahiyetini geçmeyecektir. Bununla ne heykelin sanayii nefise noktai nazarından muvaffakıyeti, ne de heykeli terkip eden maddelerin evsaf ve salabeti hakkında şahsen hiçbir mesuliyet deruhte edemeyeceğim aşikârdır."[587]

Bunu belirttikten sonra elçi, teslim alınacak heykelin bir uzmana kontrol ettirilmesi istenirse, böyle bir uzmana başvurma yetkisinin kendisine verilmesini istedi. "Alacağı ücreti de peşinen göndermek şartiyle" diye ekledi.

"Kel Ali" Nemçeli'ye Karşı

1935 yılına girilince Nafıa Vekili Ali Çetinkaya da doğrudan işe el koydu ve 9 Ocak günü Viyana Elçisi Cevat Üstün'e şunları yazdı:

"Viyana'ya yeni vazifenize giderken orada Krippel isminde bir heykeltıraşın elinde Afyon'un bir heykeli olduğunu ve o vakte kadar Hamdi Bey'in (Arpağ) yakından alakadar olarak takip ettiğini söylemiş ve sizin de alakadar olmanızı rica etmiştim.

"Krippel mukavele ile muayyen olan zamanında maalesef taahhüdünü yapmamış ve mukavelenin fevkinde taleplerde bu-

586) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı, 24.12.1934, No. 356.
587) ***VBA*** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine yazı, 18.12.1934, No. 4632/13.

lunmuştu ki bu dahi vilayetle aralarında halledilmiştir. Heykelin dökümcüde olduğu veya olması lazım geldiğini zannediyoruz. Afyon Vilayeti size lazım gelen malumatı vermiş. Çok rica ederim, heykelin dökülüp dökülmemekte olduğunu yakından takip ederek temin etmeye çalışınız. Binnetice o mel'un adamın yaptığı eziyeti ona bir daha Türkiye'ye ayak bastırmamak suretinde ödettireceğim. Zatı Âlileri vilayetin iş'arı dairesinde alakalanarak heykelin bulunduğu safahatı fotoğraflarile bildirirseniz minnettar olacağım.

"Gözlerinizden öperim."[588]

Ali Çetinkaya, "Kel Ali" olarak da bilinir. Sertliğiyle tanınan Türk asker ve siyaset adamıdır. 1878'de Afyon'da doğdu. Harp Okulunu bitirdi, subay çıktı. 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi. Balkanlarda komitacılarla savaştı. Gönüllü olarak Trablusgarp Savaşına katıldı. Derne'de Mustafa Kemal'in komutası altında savaştı. Balkan Savaşında ve Birinci Dünya Savaşında çeşitli cephelerde görev aldı. Mondros Mütarekesi sırasında Ayvalık'ta yarbay rütbesiyle 172. Alayın başındaydı. İzmir'i işgalden sonra ilerleyen Yunanlılara karşı düzenli ordu birlikleriyle ilk cepheyi oluşturan ve ilk ulusal direniş savaşını veren komutan oldu. Son Osmanlı Meclisine Afyon Mebusu seçildi. İstanbul'un işgali üzerine İngilizlerce tutuklanıp Malta adasına sürüldü. Salıverilince Ankara'ya geldi ve Afyon milletvekili olarak TBMM'de yerini aldı. Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanı oldu, Atatürk'e karşı düzenlenen İzmir suikasti sanıklarını yargıladı, suçu saptananlara idam kararı verdi. 1934'te Nafıa (Bayındırlık) Bakanı, 1939'da Ulaştırma Bakanı oldu. Cumhuriyetin demiryolu politikasına büyük katkılarda bulundu. Bakanlığı zamanında yaptırılan demiryolu köprülerinin sağlamlığını denetlemek için çarpıcı bir yöntem uygulardı: Bu köprülerin üzerinden ilk kez tren geçerken mühendis ve müteahhitleri köprülerin altında tutardı. 1919'da seçildiği Afyon Milletvekilliğini, 1949'a kadar, aralıksız 30 yıl sürdürdü. Onun Ulaştırma Bakanlığı sırasında, bir Fransız turist, Ankara istasyonunda güzel bir vagona binmek ister. Görevli,

---

588) ***VBA*** - Nafıa Vekili Ali Çetinkaya'dan Viyana Elçisi Cevat Üstün'e yazı. Hususi. 9.1.1935, No. 3.

– O, Ali Bey'in vagonudur, der.

Fransız, kavrayamaz, sorar:

– Quel Ali?[589]

– Kel mel ama sert adamdır ha!

O sert adam Kel Ali şimdi Krippel denen Nemçeli'ye kılıcını çekmiştir. O lanet adamın Türklere yaptığı eziyeti ilerde fitil fitil burnundan getirecektir. Yıllardır Türklerin sırtından geçinen bu aç gözlü, para hırslı adamın ayağını Türkiye'den kesecektir. Ama hele şu heykel bir bitsin. Ali Bey Afyonludur, yıllardır Afyon Milletvekilidir, bu Zafer Anıtı da Afyon'undur, yarın Afyon'un simgesi olacaktır. Dolayısıyla Ali Bey, bu anıtla doğrudan ilgilenmektedir ve işi doğrudan kovalamaktadır, kovalayacaktır. Hükümet üyesi olarak da buna ağırlığını koymaktadır. Bakan olarak, Elçi Cevat Üstün'e de kesin emir veriyor, heykel işini yakından izlemesini istiyor.

Cevat Üstün, 18 Ocak tarihli uzunca bir yazıyla, Bakan Ali Çetinkaya'ya rapor verdi. Şunları yazdı:

"...Ankara'da veda için ziyaretinize geldiğim gün bana Krippel'in yapmakta olduğu Afyon Karahisar heykelinden söz açmış ve bu heykelin yapımını çabuklaştırmaklığımı buyurmuştunuz. Ben de bu buyruğunuzu not almıştım. Viyana'ya temmuzun ilk günü geldim. İlk işlerimden biri Mr. Krippel'i elçiliğe çağırarak kendisile uzun konuşmak oldu. Her sözden önce söyleyeyim ki bu adam benim üzerimde kötü bir tesir yaptı. Sözü açık değil, kaçamaklı söylüyordu. En sonunda baklayı ağzından çıkardı. Dolar düştüğü ve kendisi birkaç bin lira zarara girdiği için heykeli vaktinde yapamayacağını söyledi, hatta büsbütün yapamayacağını bile tazyikim üzerine ihsas etti. Kendisine taahhütlerinin mukavelede musarrah olduğu ve eğer onları ifa etmezse hakkında elbette icabeden muamelenin ifa edilmesi lazım geleceği, heykelin fiyatı iki tarafın muvafakat ve kabuli ile dolar olarak muayyen bir miktar üzerinde tespit edildiğine göre doların o zamandan sonrakı sükutundan bize hiçbir şeyin hukukan terettüp etmeyeceği ve şayet dolar hemen hemen bir misli düşmüş olmayıp da mesela bir misli artmış olsaydı hiç

589) Hangi Ali?

şüphesiz kendisinin bizden yarım fiyat istemeyecek ve tediye taahhüdümüzün tamamile yerine getirilmesinde ısrar edecek olduğunu hatırlattım.

"Krippel bana noktai nazarını yazı ile bildireceğini söyleyerek gitti. Birçok ısrardan ve telefonla kendisine üç kerre işi hatırlattıktan sonra nihayet mektubu yazdı. Onu Afyon Karahisar vilayetine yolladım, kendi mütaleamı da bildirdim. O aralık vilayetten benim Krippel'e söylediğim görüş tarzına tetabuk eder manada bir yazı geldi, bunun kendisine hemen tebliği rica olunuyordu. Bu tebliğ hemen yapıldı ve borcunu vaktinde yerine getirmesini katiyetle istediğimiz bir kerre daha ihtar edildi.

"Krippel birinci konuşmamızda, Zatı Devletlerinin, vaziyetini takdir ederek kendisine mukavelede mukarrer bedele munzam bir para verdirmeyi vadetmiş olduğunuzu, vekili Ekrem Rüştü'nün bunu kendisine teyid ettiğini söylemişti. Sonra kalktı memleketimize gitti, bu işi şifahen halledeceğini bana söyledi. Aradan bir müddet geçtikten sonra, evvelce kendisine mukaveledekinden fazla on para bile verilemeyeceğini bana bildirmiş olan vilayet bu defa Krippel'e daha 5.600 dolar vermeyi kararlaştırdığını ve heykelin tesellümü için 21 Şubat tarihini tespit ettiğini haber verdi. Bu mektubun tarihi 16.10.34'dür. O tarihten beri Krippel'i hiç olmazsa bu defa sözünü tutmasını teminen sıkıştırmaya devamdan hali kalmadım.

"Ben buraya geldiğimden beri bu iş hakkında Krippel'e tarafımdan dört, dökümhaneye iki, Afyon Valisine de altı mektupla iki telgraf yazılmıştır. Krippel ile ayrıca beş altı defa şifahen temas edildi. Dökümhanede yapılmakta olan iş elçilikçe yakından kontrol edilmektedir. Hatta bugüne kadar başarılan parçaların birer resmini de aldırttım. Bugün vilayete gönderiyorum. Krippel ve dökümhane heykeli mart başında burada açılan olan sergide teşhir etmek üzere ikmal edeceklerini haber verdiler. Fakat son günlerde hem Krippel'den hem de dökümhaneden birer mektup aldım. Vadolunan ve İş Bankasına verildiği bildirilmiş olan 5.600 doların henüz gelmediği ve şayet bu para önümüzdeki haftanın ortasına kadar buraya gelmezse döküm işlerini durdurmaya mecbur olacaklarını ve bu takdirde heykelin muayyen tarihte bitirilemeyeceğini haber ve-

riyorlar. Keyfiyetten Afyon Vilayetini telgrafla haberdar ettim. Paranın bir an evvel buraya gönderilmesi suretile bu adamların yeni bir bahane ve mazeret serdetmelerine meydan verilmemesinin teminine yüksek delaletlerini diler ve bu iş hakkında sizden aldığım emri itina ile yerine getirmeye şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da çalışacağıma itimat buyurmanızı dileyerek ellerinizden öperim."[590]

Elçi Cevat Üstün, işi çabuklaştırabilmek için kolları sıvadı. Heykeltıraş, 5.600 doları almadığını, bu para hemen gelmezse işleri durduracağını söylüyordu. Elçi bunu hemen Afyon'a telledi. Afyon Valisi, paranın 19 Aralık'tan beri İstanbul İş Bankasında Krippel'in emrinde bulunduğunu bildirdi. *"Krippel veya vekili Ekrem Rüştü bu parayı almamışlar ise alsınlar"* dedi.[591]

Vali Evrendilek, *"Bu hadise, Krippel'in bu işte hüsnüniyeti olmadığını göstermektedir"* diye yazdı. Çoktandır bankada bekleyen parayı heykeltıraşın *"ankastın almadığını"* ileri sürdü. *"Krippel'e ve ve vekiline birçok tel ve tahriratlar yazılmak ve işi sıkı takip etmek suretiyle zorla kendilerine para aldırılabilmiş ve alınmış olduğu bankadan bildirilmiştir"* diye ekledi ve yazısını şöyle noktaladı:

"... Şu veya bu bahanelerle işi sallayan Krippel'in başkaca bir dilek ve itirazına mahal olmadığının... Vilayetin hiçbir suretle hiçbir cihetten hiçbir mazeret dinlemeyeceğinin ve mesuliyet kabul etmeyeceğinin Kripel'e tebliğini rica ederim."[592]

Elçi, 23 Ocak'ta Krippel'le tekrar görüştü. Anıtı Şubat sonunda mutlaka bitirmesi gerektiğini hatırlattı. Krippel, yine yan çizmeye çalıştı. 21 Şubat tarihinin Valilikçe önerildiğini, kendisinin bunu kabul edip yükümlülük altına girmediğni ileri sürdü. Bunun üzerine Elçi serleşti. Heykeltraşı uyardı. *"Şayet Şubat sonunda yine binbir bahane ildas ederek heykeli teslimde teahhur (gecikme) gösterirse bu defa tarafımızdan herhangi bir uysallığa intizar etmemesi lazım geleceğini"* söyledi. O zaman Türkiye'nin hukuki yolla-

590) ***VBA*** - Cevat Üstün'den Ali Çetinkaya'ya yazı. 18.1.1935, No. 4687 – İsm. Il. a.

591) ***VBA*** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine tel. 17.1.1935 ve Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine tel. 19.1.1935.

592) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 24.1.1935, No. 16.

ra başvruacağını belirtti. Bunun üzerine Krippel, heykeli şubat sonunda teslim için elinden geleni yapacağını söyledi. Elçinin isteği üzerine bunu yazılı olarak da bildirdi.[593]

Bu haber üzerine Vali Ahmet Durmuş Evrendilek, rahatladı; Elçi Cevat Üstün'e şöyle teşekkür etti:

"Hiçbir suretle hüsnüniyet beslemediği anlaşılan ve herhangi bir vesileden kendi çıkarına olarak istifade teminini düşünen Krippel'in, Zatı Devletlerinin büyük ve azimkâr takibinden kurtulamayacağı ve vilayet hakkının, mukavelename ahkâmının yine Zatı Devletlerinin şiddetli takibi neticesi muhafaza edileceğine emin ve mutmain bulunarak sonsuz teşekküratımın kabulünü diler(im)" dedi.[594]

Sonunda Elçi Cevat Üstün, 2 Mart'ta valiye müjdeyi verdi:

"Mukavelename mucibince bronzdan dökülmesi mukarrer bulunan heykel aksamının 22 Şubat 1935 tarihinden beri hazır olduğunu, bu hafta içinde tecrübe montajının yapılacağını... dördüncü rölyefin orijinal büyüklükteki alçıdan modelinin de kezalik bitmiş olduğunu" bildirdi.[595]

Vali Ahmet D. Evrendilek, pek sevindi ve elçiye hararetle teşekkür etti. Şöyle yazdı:

"Bu şerefli işin başarılmasında; Zatı Devletlerinin göstermiş olduğu yüksek lütuf ve büyük takip ve himmet ve binbir kaçamağa sapan heykeltıraşın mukaveleten taahhüt etmiş olduğu vazifeyi Zatı Devletleri tarafından kendisine ihtar ve sıkı bir takip ve azimkâr bir iradenin amil olduğunda hiç şüphe yoktur. Çok müteşekkir ve minnettarız... Tekrar sonsuz teşekküratımın kabulunü diler ve derin ve hararetli teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım."[596]

Bu sonucun alınmasında, "Kel Ali"nin şöyle bir kılıç şakırdatmasının doğrudan büyük payı vardır.

---

593) ***VBA*** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine yazı. 25.1.1935, No. 4702/Ism. 11.a.

594) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 5.2.1935, No. 32.

595) ***VBA*** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine yazı. 2.3.1935, No. 4779.

596) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 12.3.1935, No. 78.

Afyon Valisi mutludur, sevinçten uçmaktadır. Ne var ki heykel henüz Viyana'dadır. Heykeli oradan Afyon'a getirtip yerine diktirinceye kadar daha çok sıkıntı çekilecektir. Daha doğrusu, Krippel, valimizi de, elçimizi de daha çok üzecektir.

Çirkin Vaziyet

Afyon Atatürk Zafer Anıtı, 13 Mart 1935 günü, Viyana'da Türkiye Elçiliğince "teslim alındı." Elçilikçe kurulan özel komisyona Carl Wollek adlı bir heykeltıraş profesör de bilirkişi olarak katıldı. Anıtın bütün parçalarının şartlara uygun olduğunu belirten bir protokol düzenlendi. Bronz dökümler yarım santim kalınlığındaydı. Kullanılan madde % 82.45 oranında bakırdı, heykelin ağırlığı 3.282 kilo idi. Heykelin her şeyi hazırdı. Artık Türkiye'ye gönderilip Afyon'a dikilmesi kalmıştı.

Tam bu sırada Heykeltıraş Krippel yine sorun çıkardı: *"Valilikle kendi arasında halledilecek para işinden sonra"* anıtı yola çıkarabileceğini söyledi[597] ve ortalık yine karıştı. Valilik, küplere bindi, uzun bir yazı döşendi, *"halledilmemiş bir para meselesi yoktur... mukavele mucibince verilecek paralar verilmiştir... hatta avans olarak, evvelce verilmiştir"* dedi. Krippel'e yalnız bir "ikramiye" veya "mükafat" verilmesi söz konusuydu. Ama o da anıt Afyon'a dikildikten ve beğenildikten sonra verilecekti. Abideyi ben göndermem demeye Krippel'in hakkı ve salahiyeti yoktu. Afyon Valisi, *"Sefareten abidenin alınmasını ve sevkini dilerim"* diyordu. *"Abidenin bir kül halinde hemen sevkinin teminine"* diye bastırıyordu.[598]

Valilikle heykeltıraş arasında yeni bir kavga başladı. Viyana Elçimiz, iki taraf arasında kaldı. Vali, üstüste elçiye yazılar, telgraflar gönderiyor ve ne yapıp yapıp hem heykeli, hem de heykeltıraşı hemen Türkiye'ye göndermesini istiyordu. Heykeltıraş da, hiçbir söz dinlemiyor, mutlaka fazladan para almak istiyor, elçiliğe başvuruyordu. Elçi, 8 Nisan'da heykeltıraşla uzun bir görüşme yaptı.

---

597) ***VBA*** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine yazı, 14.3.1935, No. 4819 - Ism. II.a ve 13.3.1935 günlü Protokol.

598) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 24.3.1935, No. 90.

Heykeli bir an önce göndermesi için Krippel'i ikna etmeye çalıştı, hatta biraz gözdağı verdi. Ama Krippel, Nuh dedi, peygamber demedi. Valilikten 9.053 dolar daha alacağı olduğunu ileri sürdü. Ama kendisine peşin olarak 4.500 dolar ödenirse heykeli gönderebileceğini bildirdi. Bunu yazılı olarak da tekrarladı.[599]

Valilik, anıtın teslim süresini 8 Haziran 1935'e kadar uzattı. Anıtı Afyon'a diktikten sonra Krippel'e 4800 lira ikramiye verileceğini bildirdi. *"Bu mürüvvet parasının... derhal tediyesi mümkündür. (Anıtı) Şimdi getirsin diksin, ikramiyesini şimdi alsın"* dedi. Elçilikten de, en geç 1935 Mayıs ayı içinde *"Krippel'le beraber abidenin... sevk ve izamı ve irsalinin... mutlak teminini"* istedi.[600] Nisan ayı da böyle geçti.

Mayıs başında telgraflar gidip gelmeye başladı. Krippel, bu defa vadedilen 4.800 liradan kaç lira kesileceğini, eline net olarak ne geçeceğini sordu. Valilik, kesintilerden sonra net 3053 lira ödeneceğini bildirdi. Krippel bunu yetersiz buldu. 11 Mayıs'ta Elçi Cevat Üstün, Afyon'a şunu telledi:

"Krippel, bütün ısrar ve tazyikime rağmen, taahhütlerini ifa edemeyeceğini şimdi telefonla haber verdi. Mukavele tedbirlerinin ittihazından başka yapılacak bir şey kalmadığını zannediyorum."[601]

Heykeltıraşın para hırsı yüzünden, Afyon Zafer Anıtı işi bir kez daha düğümlendi ve artık bir hükümet sorunu oldu. Nafıa Vekili Ali Çetinkaya yeniden devreye girdi ve aynı 11 Mayıs günü Viyana Elçisi Cevat Üstün'e şu telgrafı gönderdi.

"Krippel'in abide hakkındaki son hareketinden dolayı hükümete şikâyet etmeye mecbur olduk. Bay Tevfik Rüştü Viyana'da Hariciye nezdinde teşebbüsatta bulunacaktır. Oraya muvasalatında birlikte bu işi bitirmenizi ve abidenin Krippel ile beraber Afyon'a gönderilmesinin teminini ve bildirilmesini hassaten rica ederim."[602]

---

599) ***VBA*** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine yazı. 13.4.1935, No. 4868 ve eki Krippel'in 11.4.1935 günlü mektubu.

600) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 23 Nisan 1935, No. 116.

601) ***VBA*** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine tel. 11.5.1935.

602) ***VBA*** - Ali Çetinkaya'dan Cevat Üstün'e tel. 11.5.1935.

Afyon Valisi de Ankara'ya koşmuştu. Oradan Viyana Elçimize gönderdiği telgrafta, *"... Hariciye Vekilinin oraya gelmesiyle abidenin... Elçilikçe mutlaka teslim alınmasını Krippel'le birlikte Afyon'a yollanmasını dilerim"* diyordu.

Viyana Elçiliğimiz, 20 Mayıs'ta Avusturya Dışişleri Bakanlığına bir muhtıra verdi. Krippel ile Afyon Valiliği arasındaki anlaşmazlığı anlattı. Anıtın Türkiye'ye gönderilmesi için olumlu bir sonuca varılamadığını belirtti. Arkasından 30 Mayıs günü, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Viyana Elçimiz Cevat Üstün, Avusturya Dışişleri Bakanı ile bir görüşme yaptılar. Avusturyalı Bakan, bu konuda "elinden geleni yapacağına" söz verdi. Bundan sonra Krippel, Dışişlerine çağırılmış ve kendisiyle dört kez görüşülmüş. Ama olumlu bir sonuç alınamamış. Elçimiz, 5 Haziran'da, *"bura hükümetince yapılan gayretlere rağmen elde edilen netice menfidir"* diye yazdı. Siyasi İşler Müdürü elçimize, *"Bu herifi (Krippel'i) ben Ankara'da memuriyet ifa ettiğim zamanlardan beri tanırım. Kendisi mecnunun biridir. Böyle bir adamla iş görmüş olmanızdan dolayı size acırım"* demiş.[603]

Yazışmalar uzayıp gitti. 15 Haziran'da Dışişleri Bakanlığımız, Viyana Elçiliğine telgrafla şu talimatı verdi:

"Heykeli Afyon'a getirerek montajını bitirmek şartiyle Krippel'e net olarak 5.000 lira verilecektir. Keyfiyeti hükümete bildirerek bu çirkin vaziyete artık bir an evvel nihayet verilmesini iltimas buyurunuz."[604]

Viyana Elçimiz, talimatı yerine getirdi. Sonucu, 3 Temmuz'da Ankara'ya telledi. *"Uzun müzakerelerden sonra Krippel heykelin sevkedilmesine... muvafakat etti"* dedi. Ama heykeltıraşın yine bir şartı vardı. O da şuydu: Bir bankamız kendisine bir teminat mektubu verecek. Bunda, anıtın Afyon'a dikildiğini belirten mazbata gösterilince bankanın kendisine net 5.000 lira ödeyeceği taahhüt edilecekti. Krippel'in bu son isteği de kabul edildi. İş Bankası kendisine istediği teminat mektubunu verdi.

---

603) ***VBA*** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine yazı. 5.6.1935, No. 5018.
604) ***VBA*** - Dışişlerinden Viyana Elçiliğine açık tel. 15.6.1935, No. 58.

Ve Sevinç

Yine bir ay kadar süren yazışmalar yapıldı. Viyana Elçiliğimize Afyon'dan ve Ankara'dan yazılar ve telgraflar yağdı. Heykeli ve heykeltıraşı bir an önce Afyon'a yollayın, dendi. Sonunda Elçi Cevat Üstün, sabırsızlıkla beklenen haberi Afyon'a telledi:

"Krippel heykeli 20 Ağustos'ta Tuna yolu ile sevkedeceğini haber verdi," dedi.[605]

Vali A. D. Evrendilek, bu habere pek sevindi, Elçiye hararetle teşekkür etti, ama heykelle birlikte heykeltıraşın da gönderilmesini istedi. Aynen şunları yazdı:

"1- Krippel'in heykeli 20 Ağustos 935'de Tuna yoluyla sevkedeceği haberini veren işbu yüksek tel yazılarını çok büyük sevinç ve kıvançla aldım.

"2- Bu hususta yorulmak bilmez bir azimle yüksek şahsiyetlerinin yüce kıymetli varlık ve isabetli takipleriyle bu güzel sonuca varıldığından ötürü ekselanslarından en derin teşekkürlerimin kabulünü dilerim.

"3- Yalnız abidenin yollanmak üzere olduğu bildirilmektedir. Halbuki mukavele mucibince abideyi yerine koyacak adam bizzat Krippel olduğuna, montaj işini yapmak ve heykeli hazırlanan kaidesi üstüne koymak için her halde hemen abide ile beraber Krippel'in kendisinin de gelmesi için dahi yüksek ve isabetli takiplerini diler ve en derin sevgi ve saygılarımı sunarım..."[606]

Elçi Cevat Üstün, 21 Ağustos'ta valiye telgrafla şu cevabı verdi:

"Heykel dün yola çıkarıldı. Krippel eylülün on beşinde İstanbul'da olacaktır."[607]

En sonunda Atatürk Zafer Anıtı Afyon'a dikildi. Valilikçe oluşturulan on üç kişilik bir özel komisyon, 31 Ekim 1935 günü anıtı teslim aldı. *"Her türlü resim, fotoğraf, plan, şekil ve şart ve esaslara göre bitirilmiş olduğu görülen ve anlaşılan Büyük Atatürk Zafer Abidesinin teslim alınması için işbu teslim ve tesel-*

605) ***VBA*** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine tel. 10.8.1935, No. 6034.
606) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı. 12.8.1935, No. 224
607) ***VBA*** - Viyana Elçiliğinden Afyon Valiliğine tel. 21.8.1935, No. 5274.

lüm mazbatamız teslim ve tesellüm komisyonumuzca yazılmış ve tasdik olunmuştur." dedi.[608]

Anıt teslim alındıktan sonra Afyon İlbayı (Valisi) Ahmet Durmuş Evrendilek, Viyana Elçisi Ahmet Cevat Üstün'e şunları yazdı:

"Çok yüksek değerli ve kıymetli varlıklarıyla Büyük Atatürk Anıtının Viyana'dan Afyon'a getirtilerek kaidesi üzerine montajının yapılmasına ve bitirilmesine muvaffakiyet hasıl olmuştur.

"Bu muvaffakiyet, şükran ve minnetlerle karşılanan çok meşkür mesailerinin neticesidir. Büyük Atatürk Anıtı, hiçbir kazaya uğramadan Afyon'a salimen getirilmiş ve kaidesi üstüne konmuş ve güzel bir sanat eseri olan bu anıtın bütün noksanları bugün ikmal edilerek açılma resmine hazır bulundurulmaktadır. Açılma resminin... içinde bulunduğumuz İkinci Teşrinin ortalarında Ankara'dan gelecek büyüklerimiz tarafından yapılacağını arz ederim...

"Çok yüksek ve pek değerli zahmetlerinin kıymetli ve pek yakından gösterdikleri şiddetli alaka ile hüsnü neticeye eriştirilen Afyon Abidesi işinin çok güzel idari tedbirlerliyle bu suretle bitirilmesinden dolayı her vakit hürmetlerle beslediğim minnet ve şükranlarımı tekrar tekrar arzeder ve Zatı Devletinize esenlikler ve önemli vazifenizde çok büyük muvaffakiyetler, saadetler diler ve en derin sevgi ve saygılarımı sunarım."[609]

Vali, pek sevinçli ve mutludur; Elçiye nasıl teşekkür edeceğini bilememektedir.

Afyon Atatürk Zafer Anıtı, -Kasım 1935'te değil- 24 Mart 1936'da Başbakan İsmet İnönü tarafından açıldı. Açılış töreninde Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, Ekonomi Bakanı Celal Bayar, Maliye Bakanı Fuat Ağralı, CHP Genel Sekreteri Recep Peker, TBMM Asbaşkanı Nuri Conker, milletvekilleri, Danıştay ve Sayıştay Başkanları, Vali Ahmet Durmuş Evrendilek, gazeteciler, kalabalık bir halk kitlesi hazır bulundu. İnönü, açılışta yaptığı konuşmada şunları da söyledi:

---

608) ***VBA*** - Afyon Atatürk Zafer Anıtı'nın Teslim Alınışına Dair Özel Komisyonca hazırlanan 31.10.1935 tarihli mazbata.

609) ***VBA*** - Afyon Valiliğinden Viyana Elçiliğine yazı, 8.11.1935, No. 295.

"Aziz vatandaşlar, önünde toplandığımız anıt, özel manalı yüksek bir belgedir... Bu, Türk kurtuluşunun hakiki remzidir... Türkler, anıtın önünden Türk milletinin müdafaası için bütün varlıklarını feda etmek aşkını yüreklerinde tazeleyerek geçeceklerdir."[610]

Ne zaman Afyon Zafer Anıtı'nın önünden geçsem, gözümün önünde bir tarih canlanır; özellikle de zamanın Afyon Valisi Ahmet Durmuş Evrendilek'i ve Viyana Elçimiz Ahmet Cevat Üstün'ü anımsamadan edemem. Onların bu anıta verdikleri emekler gözümün önüne gelir.

610) ***Ayın Tarihi,*** Ankara: Nisan 1936, No. 28, s. 15-17.

XXVII

HASAN SAKA

Türk heyeti San Fransisco'da bir lokantaya dadanıyor.

***

Gelin Trabzon'a, ben size Halep kebabının nasıl yapıldığını göstereyim.

Hasan Saka

Lokanta

1945 yılında, San Fransisco şehrinde, Birleşmiş Milletler Konferansı toplanmıştır. Türkiye, bu konferansa, Dışişleri Bakanı Hasan Saka Başkanlığındaki bir heyetle katılmıştır. Heyette, Washington Büyükelçimiz Hüseyin Ragıp Baydur, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Feridun Cemal Erkin de vardır.

San Fransisco Konferansına, elli ülke ve bin kadar delege katılmıştır. Birleşmiş Milletler Antlaşmasını müzakere ve kabul eden konferans, Amerikan, Sovyet çatışmalarına sahne olmuş ve iki ay kadar sürmüştür.

Bu uzun süre içinde Türk heyeti, San Fransisco şehrini biraz keşfetme fırsatı da buluyor. Heyetimizin yanından pek ayrılmayan gazeteci Ahmet Emin Yalman, bir gün şehirde *"Ömer Hayyam"* adlı bir Ermeni lokantası keşfettiğini haber veriyor. Lokantada tamamıyla Türk yemekleri hazırlanıyor ve veriliyormuş. Yemekler, pek ahım şahım değilse bile, fena da sayılmazmış. Servis epeyce iyi imiş. Daha önce bu lokantaya giden Türkler iyi kabul görmüşler ve memnun kalmışlar.

Bu tavsiyeler üzerine, Türk yemeklerine zaten hasret kalmaya başlamış olan heyetimiz üyeleri, zaman zaman bu lokantaya gitmeye başlıyorlar. Bir veya birkaç defa, Dışişleri Bakanımız Hasan Saka'yı da lokantaya götürüyorlar. Lokanta sahibi Mardikyan, Türk müşterilerini çok iyi karşılıyor, bakanımıza itibar ediyor. Ondan sonra bizimkiler, daha sıkça lokantaya gitmeye başlıyorlar.

San Fransisco Belediyesi, konferansa ayrılan opera binasının bodrumundaki kafeteryayı da aynı Mardikyan'a ihale etmiş. Mardikyan, hem şehirdeki *"Ömer Hayyam"* lokantasını işletiyor, hem de konferans binasındaki kafeteryayı. Bizim heyetteki diplomatlar, lokantadan sonra bu kafeteryaya da dadanıyorlar. Lokanta sahibi Mardikyan da heyetimizin dört yanında beş dönüyormuş.

San Fransisco Konferansı sona eriyor, heyetimiz yurda dönüyor. Kısa bir süre sonra, San Fransisco'daki o *"Ömer Hayyam"* lokantasının sahibi bir dergiye demeç veriyor. Türk ulusu aleyhine ateş püskürüyor ve sözlerini şöyle bitiriyor:

"Kaç defa aklımdan geçti, lokantama gelen bu Ermeni düşmanlarının yemeğine zehir katayım, hepsini cehenneme göndereyim. Sonra, Amerika Hükümetinin misafirleri olduklarını düşünerek bu fikrimden caydım."[611]

Bakanımız Hasan Saka'yı ve heyetimizi Allah korumuş. Yıllar sonra 40 kadar değerli Türk diplomatı Ermeni suikastlerine kurban gittiler. Onlardan çok önce San Fransisco'daki heyetimiz de meğer böyle bir suikast tehlikesi atlatmış.

Trabzon, Trabzon

1945 yılında, San Fransisco Konferansına katılan Türk heyeti, ancak Paris-Marsilya-Kahire-Şam-Halep yoluyla yurda dönebiliyor. Dünya Savaşı dolayısıyla bu dolambaçlı ve uzun yolu izlemek zorunlu oluyor. Dönüş yolculuğunda, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın yanında, devletler hukuku profesörü Nihat Erim, Dışişleri Genel Sekreter Yardımcısı Feridun Cemal Erkin, tanınmış gazeteci ve yazar Falih Rıfkı Atay, Dışişlerinden Şadi Kavur ve Nizamettin Erenel de vardır.

---

611) F.C. Erkin, ***Dışişlerinde 34 Yıl, I,*** s. 153.

Hasan Saka, Karadenizlidir. Bütün Karadenizliler için olduğu gibi, onun hakkında da çeşitli fıkralar vardır. Bir tanesi şu: Trabzonlu hemşerileri, nedense, bir gün Hasan Saka'ya kızmışlar ve tek kelimelik bir telgrafla kendisini istifaya davet etmişler:

"Çekil!"

Hasan Saka, hemen bir cümlelik telgrafla cevap vermiş:

"Çekildim, 70 kilo geliyorum."

San Fransisco dönüşünde de, vapurda, trende, Hasan Saka heyetinde, sevimli esprili konuşmalar hiç eksik olmamış. Esprilerin çoğu Trabzon üstüneymiş. Hasan Saka'ya göre, varsa yoksa Trabzon'muş. Trabzon'un üstüne yokmuş. San Fransisco'nun manzarası mı? Trabzon'un manzarası yanında bir hiçmiş. San Fransisco'nun, Paris'in güzel kızları mı? Trabzon kızlarının güzelliği yanında solda sıfırmış. Dünyanın en güzel kızları Trabzon'daymış. Yurtseverlik, yiğitlik, kahramanlık bakımından da Trabzon başı çekermiş... Evet, ne yönden bakılırsa bakılsın, Trabzon'un üstüne bir memleket tasavvur edilemezmiş.

Heyetimiz, Hasan Saka'dan Trabzon üstüne övgüler ve espriler dinleye dinleye, uzun yolculuğun sonuna yaklaşmış ve Halep'e gelmiş. Ta San Fransisco'dan kalkıp Halep'e ulaşmak, memlekete gelmek gibi. Tren, istasyonda bir süre kalacakmış. Halep Başkonsolosumuz Reşat Erhan, bu süre içinde, heyetimize, özel olarak hazırlattığı Halep kebabı tattırmış. Herkes pek beğenmiş. Hasan Saka atılmış:

"Bu bir şey mi, demiş, gelin Trabzon'a, ben size Halep kebabının nasıl nefis yapıldığını göstereyim."

Gazeteci Falih Rıfkı Atay dayanamamış:

"Hasan Bey, biraz gayret etsen, Türkçenin de en güzel şive ile Trabzon'da konuşulduğunu iddia edeceksin." demiş.

Hasan Saka, hiç tereddütsüz, cevabı yapıştırmış:

"Tabii, ne zannettun?"[612]

Fakültede bizim Tahsin Bekir Balta hocamız da Karadenizliydi, o da Türkçeyi "en güzel şive!" ile konuşurdu, bizler onun derslerinde not tutabilmek için bir iki ay kulaklarımızı ona ayarlayıp

612) ***Ibid.,*** s. 171.

alıştırmak durumunda kalmıştık. Büyük hocaydı, engin bilgisi vardı ve birçok yabancı dil bilirdi. Profesör Seha Meray, "Tahsin Bekir hoca, her yabancı dili anadili gibi konuşur!" derdi. Hepsinden bir sâdâ kaldı.

Don

Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı zamanında, kimi resmi yazışmalarda, *"Sonsuz saygılarımla arzederim"* diye bir nezaket cümlesi kullanılıyormuş. Bir gün genç bir dışişleri memuru, imzalatmak üzere bakana bir yazı arzetmiş. Hasan Saka, yazıyı dikkatle okumuş ve imzalamak üzere tam eli kaleme giderken birden kaşları çatılmış. Yazıyı memura geri verip, sert biçimde,

"Oku bakayım şunu" demiş.

Memur yazıyı okumuş ve çekine çekine cevap vermiş.

"Bir hata göremedim, efendim."

"Git, şube müdürün gelsin."

Şube müdürü nefes nefese gelmiş. Bakan ona da yazıyı uzatmış:

"Buyurunuz, okuyunuz!"

"Tamam sayın bakanım, imzalayabilirsiniz."

Hasan Saka, daha da sinirlenmiş, ama kendisini tutmaya çalışarak, şube müdürüne de kapıyı göstermiş:

"Buyurunuz, umum müdürünüz gelsin!"

Umum müdür de gelmiş. O da yazıyı dikkatle okumuş, bir daha okumuş,

"Dikkatle okudum sayın bakanım, bir hata gözüme çarpmadı, acaba başkaca bir talimatınız mı olacak?" demeye kalmamış, Hasan Saka gür diye patlamış.

"Donunu geydür de gel!"

Meğerse, daktilo sekreter, yanlışlıkla, S harfi yerine D harfine basmış ve *"Sonsuz saygı..."* olmuş size ***"Donsuz saygı..."*** Her halde son satır olduğu için, yazıyı okuyup paraf edenler de bu yanlışlığı atlamışlar ve yazı, bu ayıbıyla ta bakana kadar çıkarılmış.

Belki, o olaydan beri, Dışişleri yazışmalarında artık "Sonsuz" veya "donsuz saygı" kullanılmıyor.

XXVIII

FUAT CARIM

Vasıtalı Küfür

Emekli Büyükelçi Kamuran Gürün, 1947 yazında Siyasal Bilgilerin Siyasi Şubesinden mezun olmuş. Dışişleri Bakanlığı, her yıl kasım ayında meslek memuru giriş sınavı açarken, o yıl, tasarruf düşüncesiyle yeni memur almamış. Gürün ve dokuz arkadaşı ertesi yıl açılacak sınavı beklemek zorunda kalmışlar. Gürün'ün arkadaşlarından bazıları Dışişleri Genel Sekreteri Fuat Carım'a çıkıp, burslu okuduklarını ve mecburi hizmetleri olduğunu anlatmaya kalkışmışlar ve kovulmuşlar. Carım'ı tanıyanlar, hangi sözlerle kovulduklarını kestirebilirlermiş. Dışişlerinde, Gürün'lerin kuşağı ve onlardan sonra gelen kuşak, Fuat Carım hakkında çok şey duymuş, dinlemiştir.

O dönemde Fuat Carım, Dışişlerinin en kıdemli memurlarından biri. Kaymakam, mebus, Moskova Başkonsolosu, muhtelit mübadele komisyonu siyasi müşaviri, yine başkonsolos, sonra büyükelçi, genel sekreter yardımcısı ve genel sekreter. Omuzlarına kadar dökülen ak saçlarıyla Einstein'i andırıyor. Gayet zeki ve kültürlü. Sanatkâr yaratılışlı, delişmen ve de küfürbaz!

1948 yılının son günü Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başlamış olan Kamuran Gürün, Fuat Carım'la tanışmasını özetle şöyle anlatıyor:

İşe başlayıştan bir hafta on gün sonra, bir sabah, bir arkadaşıyla bakanlığın üst kat koridorunda, odalarına gitmek üzereyken, normal sesle bir şeyler konuşuyorlarmış ki, hemen arkalarında gök gürültüsü gibi bir nara kopmuş:

"Ne bağrışıyorsunuz be, burası çocuk bahçesi mi?"

Narayı savuran, Genel Sekreter Büyükelçi Fuat Carım imiş. Gürün'ün onunla tanışması böyle olmuş. Tanıştıktan sonra başka anılar da edinmiş. O sıralarda, Bulgaristan ile aramız ciddi biçimde gergin. Bir hudut olayı dolayısıyla Bulgaristan'a bir protesto notası verilmesi gerekiyor. Notayı, Umum Müdür Seyfullah Esin Bey kendisi kaleme almış. Temize çekildikten sonra notayı imzaya götürmek görevi, en kıdemsiz memur olan Gürün'e verilmiş. Genç Gürün, ürkek ürkek, genel sekreterin odasına giriyor. İmza kartonunu onun önüne bırakıyor, geri geri çekiliyor ve bekliyor. Genel sekreter, kartonu açıyor, notayı okuyor, kartonu kapıyor, Gürün'e dönüyor ve aynen (özür dilerim) şöyle gürlüyor:

"Ulan pezevenk, ben böyle mi söyledim!" diyor.

Gürün'ün, birden allak bullak olan alıklaşmış suratının farkına varınca da,

"Sana söylemiyorum, git umum müdürüne söyle kendisi gelsin" diye ekliyor.

Sonra, Gürün'ün kıpırdamasına fırsat bırakmadan, kartonu kaptığı gibi odadan fırlıyor. Gürün de arkasından çıkıp kendi odasına dönüyor.

Kısa bir süre sonra Umum Müdür Seyfullah Esim, Gürün'ü çağırtıyor ve soruyor:

"Genel sekreter sana ne dedi?"

Gürün, ilk diplomatik yalanını kıvırıyor:

"Hiçbir şey söylemedi, notayı okudu, kartonu alıp odadan çıktı, ben de arkasından çıktım," diyor.

Genel müdür, inanmamış bir ifadeyle Gürün'ün yüzüne bakıyor. Suratında hiçbir ifade yok. İnanmasa bile bu ifadesizliği her halde takdir etmiş olacak ki, teşekkür ederim deyip Gürün'ün çıkmasına izin veriyor. Gürün,

"Bu işittiğim vasıtalı küfürü hiç unutamadım. Kendi mevkiim yükseldikçe, sorumluluğu bana ait hiçbir yazıyı yanımda çalışanlarla imzaya yollamadım, hep kendim götürdüm." diyor.[613]

---

613) Kamuran Gürün, ***Akıntıya Kürek. Bir Büyükelçinin Anıları,*** Milliyet Yayınları, İstanbul: 1994, s. 17-18.

"İyi, Biraz Hava Aldık"

Emekli Büyükelçi Zeki Kuneralp de şunları anlatıyor:

"Bakanlığın üst makamlarında bir değişiklik oldu. Fuat Carım, Bakanlık Genel Sekreteri oldu, beni de özel kalemine müdür yaptı. Bu nakil hoşuma gitti.... Yeni vazifeme ancak gençliğin ve toyluğun verebileceği bir gurur ile başladım.

"Yeni şefim Fuat Carım, ender rastlanan şahsiyetlerden idi. Fevkalade bir zekâya sahip idi. Kuru, soğuk, matematik bir zekâ değil, insani, hisli, heyecanlı bir zekâ. Davranışı bazen sert idi, fakat kalbi altın. Bir diplomattan ziyade bir sanatkâr idi. Shakespeare ve Pirandello'yu tercüme etmişti, tercümeleri de sahneye konulmuştu. Muhsin Ertuğrul yakın dostlarından idi. Fuat Carım, İstiklal Harbinin ve ilk Cumhuriyet devrinin oluşturduğu çelik karakterlerden biri idi. Bunlar ateş içinde biçimlendikleri için kendileri de ateşin idi. Etrafında hürmet, hayranlık, hatta hafif bir korku hissi uyandırırlardı. Fuat Carım'ın bana karşı hisleri pederane idi. Bunda babamın hatırası da vardı. Bir sabah kaleme geç geldim, o gece büyük oğlum doğmuştu. Fuat Carım'a 'bir oğlum oldu' dedim. 'İyi halt ettin' dedi.

"Fuat Carım'ın günlük hayatının ilginç veçheleri vardı. Bazen, yorucu bir çalışma gününden sonra, bana: 'Gel, biraz hava alalım' derdi. Otomobile binerdik, camlar sıkı sıkı kapanırdı. Hiçbir yerde durmadan Atatürk Çiftliği'ne kadar gidip dönerdik. Yol boyunca camlar kapalı kalırdı. Bakanlıkta otomobil dururdu, biz de inerdik. Fuat Carım bana dönerek: 'İyi, biraz hava aldık' derdi. Kendisi pek memnun idi, havasızlıktan benim midem bulanmıştı.

"Fuat Carım dul idi. Öğleyin eve dönmezdi, civardaki bankalardan birinden sefertası içinde bir tabldot yemeği gelirdi. Yazı masası üzerine kâğıtlar serilirdi, Genel sekreter yemeğini öyle yerdi. Bir gün, öğle vaktine yakın ziyaretine gelmiş olan yabancı büyükelçilerden birini yemeğe alıkoydu, tabldot yemeğini kendisiyle paylaşmaya davet etti. Büyükelçi daveti derhal ve sevinçle kabul etti. Kâtibiumumi ile rahat ve samimi bir görüşme için bundan güzel bir fırsat tasavvur edilebilir mi idi? Acele olarak ikinci bir tabak ve çatal bıçak takımı getirildi. Genel sekreterle misafiri masaya, yani Fuat Carım'ın yazıhanesine

oturdular ve iştahla tabldot yemeklerini yediler. Bu ziyafet, protokol bakımından, olağan sayılmazdı, fakat Fuat Carım da olağan değildi..."[614]

"Bir Halt Değilmişsiniz!"

1946 yılı sonunda Dışişleri Bakanlığına giren Emekli Büyükelçi Faik Melek, Bakanlık Genel Sekreteri Fuat Carım tarafından nasıl kabul edildiklerini şöyle anlatıyor:

"Sınav kazanmış ve bakanlığa girmiş olmanın sevincini yaşadığımız ilk günlerde genel sekreterin bizi kabul edeceğini söylediler. Hariciyeye yeni giren bizim grup genel sekreterin makamına gittik. Uzun gri saçlı, uzun bıyıklı ve filozofu andıran etkileyici fiziği ile genel sekreterin sınavı kazandığımız için bizleri kutlayacağını ve başarılar dileyeceğini beklerken, çatık kaşları altında genel sekreter bize şöyle hitap etti:

" 'İmtihanlarınızı takip ettim ve sonuçları hakkında bilgi aldım. Meğer hiçbiriniz bir halt değilmişsiniz. Buna rağmen size fırsat veriyoruz. Mesleğe kabul edildiğinize göre bari kendinizi yetiştirin, lisanınızı kuvvetlendirin ve başarılı olmaya bakın.'

"Bu sözlerle yetinen ve bizleri odasından âdeta kovar gibi davranan genel sekreteri o zaman çok yadırgadık. İçimizden kendisine kızdık ve sözlerini o makama yakıştıramadık. Ama, yıllar sonra, bir hariciyecinin iyi lisan bilmesinin ve hep kendini yetiştirip yenilemesinin şart olduğunu, aksi halde bu Gayya kuyusunda yuvarlanıp tökezlediğini, Dışişleri mesleğinin aynı zamanda bir rekabet ve yarış olduğunu görerek, değerli genel sekreterimize hak verdik."[615]

---

614) Kuneralp, ***Sadece Diplomat...*** s. 54-56.

615) Faik Melek, ***Hepsi Geldi Geçti... (Dışişlerinde 43 Yıl),*** Milliyet Yayınları, İstanbul: 1994, s. 29.

XXIX

İHSAN SABRİ ÇAĞLAYANGİL

Boynuz

Cumhurbaşkanımız Cevdet Sunay, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile birlikte, Kasım 1969'da Sovyetler Birliğini ziyaret etmiş. Bu ziyaret çerçevesinde Gürcistan'a da gidilmiştir. Gürcistan Cumhurbaşkanı, Türkiye Cumhurbaşkanı onuruna bir yemek düzenler: Gürcüler şaraba düşkündürler. Gürcistan'da şaraplar, geleneksel olarak boynuz içinde içilirmiş. Nedeni de , boynuza doldurulan şarabı bir dikişte içmek zorunda kalmanız imiş; yoksa, boynuz, bir bardak gibi ayakta durmadığından, içinde bırakılacak şarap sofraya dökülürmüş. Cumhurbaşkanımız Sunay'a şarap, gümüş kakmalı bir boynuz içinde sunulur. Tabii çok doldurulmaz, resmi nutuktan sonra boynuzla şerefe içilir. Gürcistan Cumhurbaşkanı, konukseverliğini gösteren bir jest yapar ve:

"Türkiye Cumhurbaşkanı Ekselans Sunay'ı boynuzsuz olarak ülkesine göndermeyeceğiz, onun için bu güzel boynuzu kendisine hediye ediyoruz!" der.

Demesiyle birlikte salonda bir kahkaha tufanı kopar. Gürcüler, Türk konukların neden bu kadar güldüklerini anlayamazlar. Gülmeler kısa bir süre sonra kesilir. Ama gazeteci Abdi İpekçi'nin "kriz gülmesi" tutar. İpekçi, "boynuz" sözcüğünü duyunca patlamıştır, bir türlü susmak bilmez. Yanındaki arkadaşları, peçeteyi ağzına tıkıp, masanın altına iterler onu.

Sofradan kalkılıp dış salona geçilir. Gürcistan'da âdetmiş. Meyveler sofrada değil, başka bir salonda, ayakta, tıpkı kokteyl alır gibi yenirmiş. Dış salonda, Türk meyveleriyle ilgisi olmayan eğricik

büğrücük meyveleri yerken Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Sulhi Dişlioğlu, kalabalığı yara yara Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi Genel Müdürü Erdem Erner'in yanına gelir ve,

"Erdem, sende Gürcistan Cumhurbaşkanının irad ettiği nutkun metni var mı?" diye sorar. Erner de

"Hangi nutku? Boynuzlusu mu? Boynuzsuzu mu?" der.

Sen misin bunu söyleyen! Meğer tam arkasında Abdi İpekçi bulunuyormuş. Bu sözleri duyar duymaz, avazı çıktığı kadar, "ay, uy, ay, uy!" diye makaraları koyuvermiş. Kendisini zor zar susturabilmişler.

Biraz sonra Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Cumhurbaşkanımıza refakat etmekte olan tüm basın mensuplarını toplantıya çağırmış.

"Arkadaşlar, çok rica edeceğim, bu boynuz hikâyesini gazetelerinize yazmayın" demiş.

Gerçekten, o zaman basına hiçbir şey yansımamış.[616]

"Kösönöm, Pösönöm..."

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Macaristan'ı ziyaret edecekti. Ziyaret, 1 Kasım 1970 günü yapılacaktı. Ama bir gün önce Danimarka Dışişleri Bakanı Türkiye'ye gelmişti ve resmi program gereği İstanbul'da bulunuyordu. Çağlayangil de konuk bakanla birlikte İstanbul'daydı.

Dışişleri Bakanlığı, Macaristan'ı ziyaretinin son hazırlıklarını yapmıştı. Doğu Dairesi Genel Müdürü Erdem Erner, Çağlayangil'e bilgi arzetmek üzere, çantasını alıp Ankara'dan İstanbul'a uçar. O gece İstanbul Hilton'da kalınacak, ertesi sabah Macaristan'a uçulacaktır. Çağlayangil, Budapeşte havaalanında basına yapacağı açıklama metnini görmek ister. Erdem Erner hazırladıkları metni gösterir. Çağlayangil:

"İyi olmuş, aferin! Şimdi bu metni Macarca hazırla!" der.

Genel müdür şaşırır:

"Aman sayın bakanım, ben bu saatten sonra Macarca bileni nereden bulurum?" diye karşılık verir. Bakan, muzip muzip gülümseyerek:

---

616) Erdem Erner, ***Davulun Sesi***, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1993, s. 139-140.

İhsan Sabri Çağlayangil

"Ankara'daki Danimarka elçisinin eşi Macar, şimdi bu otelde kalıyorlar; git onu gör, ricam olduğunu söyle. Sana yardım eder." der.

Erdem Erner, Hilton Otelinin daktilo makinesini alıp, Danimarka Büyükelçisi ve eşinin kaldıkları odaya koşar. Onları akşam yemeğine hazırlanırken yakalar. Büyükelçi don gömlek ve siyah ipek çoraplarını tutan jartiyerli bir durumdadır. Güzel eşi de kombinezonlu. Erner, özür dileyerek Çağlayangil'in ricasını aktarır. Büyükelçinin eşi daktilonun başına geçer ve açıklamayı Macarcaya çeviriverir. Okunuşunu da Erdem Erner Türkçe olarak not eder.

Ertesi gün Budapeşte havaalanında Macar resmi heyeti ve basın mensupları çevirmenle Türk Dışişleri Bakanını karşılarlar. Çağlayangil, çevirmenlere hiç başvurmadan konuşmasını doğrudan Macarca yapar:

"Kösönöm, pösönöm, sertem..."

Macarlar, bu konuşmayı hayret ve sevinçle karşılarlar. Devlet adamı Çağlayangil, Macar topraklarına adım atar atmaz Macarların gönlünü fethetmiştir.[617]

Sayenizde

Komünist Macaristan'ın Dışişleri Bakanı Peter Janoş, "Kösönöm, pösönöm..." diye Macarca konuşarak Budapeşte'ye inen Türk Dışişleri Bakanı Çağlayangil'e hemen ısınıverir. İki bakan pek iyi anlaşırlar. Macar bakan da zeki ve esprili bir kimsedir. Eskiden kilise papazı imiş. Papazlık alışkanlığı ile vaaz verir gibi ellerini oğuşturarak konuşur. Türk heyetine verdiği yemekte, yine ellerini oğuşturarak, Macarca bir nutuk söyler ve şöyle der:

"Sayın meslektaşım, ben bugün nutkumu Macarca verebiliyorsam, bu, Türklerin sayesindedir. Siz Türkler, Macaristan'da 150 yıl kaldınız, fakat dilimize dokunmadınız. Siz olmasaydınız, bugün bu nutkumu Macarca değil, fakat Almanca söylemek zorunda kalırdım."

Macaristan'ın Habsburg'ların boyunduruğuna girmesine engel olan Türkler için içtenlikle söylenen bu sözler, yemekte hazır bulunan Türk heyetinin gözlerini yaşartır.

---

617) ***Ibid.***, s. 150.

Macar bakan, nutkunun sonunda dayanamayıp bir de espri yapar:

"Sayın bakan, şu masanın etrafında oturan zevata bakın, der, hangisinin Türk, hangisinin Macar olduğunu kestirebilir misiniz? Hele şu esmer karabıyıklı Maliye Bakanımıza bir bakın, gören halis muhlis Türk der. Eğer istiyorsanız kendisini Türk vatandaşlığına alabilirsiniz; bir itirazımız olmaz!"

Çağlayangil, Türk ve Macar halklarının aynı Orta Asya kökenli olduklarına değindikten sonra,

"Sayın Macaristan Maliye Bakanını memnuniyetle Türk vatandaşlığına alırız, ancak önemli bir şartımız var: Siz de bizim Maliye Bakanımızı Macar uyrukluğuna alırsanız..." diye karşılık verir.[618]

618) ***Ibid.,*** s. 151.

XXX

FERİDUN CEMAL ERKİN

Peygamberin Torunu

Dışişlerinde 34 yıl hizmet etmiş olan eski Büyükelçi ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Birinci Siyasi Daire Genel Müdürüdür. Savaşın komşu ülkelerdeki etkilerini incelemek üzere, 1942 yılında, geçici görevle, Arap ülkelerine gönderilmiş. O tarihte Lübnan ve Suriye, İngilizlerin ve De Gaulle'cü Fransızların işgali altına girmiştir. Ürdün henüz bağımsız değildir. Erkin, Şeria nehrinin karşı yakasında kurulmuş bir çadırda, Ürdün Emiri Abdullah tarafından da kabul edilmiş.

Emir Abdullah'ın babası, bilmem kaçıncı göbekten peygamberin torunu olan eski Mekke Şerifi Hüseyin'dir. *Lawrence of Arabia* gibi filmlere konu olmuş ve tarihe geçmiştir ki, Hazreti Muhammed'in bu hayırsız torunu, İngiliz altınına tamah ederek, Osmanlı devletine ihanet etmiş ve Birinci Dünya Savaşında, İslamın kutsal topraklarını savunmaya çalışan Türk askerini arkadan vurmuştur.

Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah, İstanbul'da büyümüş, İstanbul'da okumuş ve eski Şûrayı Devlette (yani Danıştay'da) üyelik yapmış bir İstanbul efendisiydi. Tabii, pürüzsüz bir İstanbul Türkçesi konuşuyordu. Erkin'le karşılaşınca, âdeta eski günleri hatırlayarak hasret gidermek istemiş, Türk konuğunu yemeğe alıkoymuş ve bir ara başbaşa kalınca ona içini dökmüş. Âdeta günah çıkarmak istercesine, Erkin'e şu ibret verici hikâyeyi anlatmış:

"Müttefikler, daha doğrusu İngilizler demiş, babamı, Osmanlı idaresine isyan edip, İmparatorluğun düşmanlarıyla işbirliği yapması karşılığında, kendisini, Hicaz Krallığına getir-

Ferldun Cemal Erkin

mek vaatlerini tuttular. Babam gerçi Hicaz Kralı oldu; fakat bir süre sonra Vahabiler kendisini düşürdüler. Kral Suud onun yerine geçti. Babam, İngilizlerin himayesi altında Kıbrıs'a yerleşti. Orada hastalandı, kendisini Amman'a aldım, uzun müddet hasta yattı, çok ıstırap çekti. Günün birinde, ikindi vaktı, sarayın bandosu öteden beri âdet olduğu üzere, bahçede konser veriyordu. Hava sıcak, pencereler açıktı. Bir ara bando, hepimizin bildiği, İzmir marşını çalmaya başladı. Babamın birçok eski hatıralarını hafızasında canlandırmasını önlemek için pencereyi yavaşça kapadım. Babam seslendi:

" 'Evlat, neden o pencereyi kapıyorsun? İzmir marşının bana eski günlerimi hatırlatmaması için değil mi? ***Ben velinimetine ihanet etmiş âsi bir kulum, günahım büyüktür.*** *Kral olacağımı sandım, Tanrı beni sürgünlüğe düşürdü. Hasta oldum, buraya sığındım. Bırak, pencereyi aç, şu marşı dinleyeyim, duyduğum vicdan azabının şiddeti, o eski hatıraların canlanması ile büsbütün ağırlaşsın, ta ki Cenabı Hak bu günahkâr kulunu dünyada affederek, ahirette hesap gününde daha büyük cezadan korusun' dedi"*[619]

Feridun Cemal Erkin, bu dehşet verici öyküyü derin bir şaşkınlıkla dinlemiş. Peygamber torununun o korkunç macerasını ve sonunu, bir daha aklından çıkaramamış. Yıllar sonra, kaderin cilvesini düşünmüş durmuş. İnanılır gibi değil ama, Osmanlıya ihanet eden o peygamber torunları iflah olamamışlar: ***Kral Hüseyin***'in, sürgün, hastalık ve ölümle noktalanan sonu ibret verici olmuş; büyük oğlu ***Irak Kralı Faysal,*** esrarlı biçimde zehirlenerek ölmüş; ***onun oğlu*** bir gezintiden dönerken yolda arabasının garip biçimde bir ağaca çarpması sonucu can vermiş. Torunu, yani ***Irak'ın genç Kralı İkinci Faysal,*** 1958 askeri darbesinde, amcası ***Emir Abdülillah*** ile birlikte feci biçimde parçalanarak katledilmiş. Feridun Cemal Erkin'e yukarıdaki öyküyü anlatan ***Ürdün Kralı Abdullah***'a gelince, o da Kudüs'te, ünlü Mescidi Aksa'nın merdivenlerinde, bir Arap tarafından hançerlenerek öldürülmüştür. Onun ***oğlu Kral Tallal,*** çıldırmıştır ve tedavi için getirildiği İstanbul'da, bir şifa evinde, çırpınarak, son nefesini vermiştir. Etti: Yedi.

---

619) Feridun Cemal Erkin, ***Dışişlerinde 34 Yıl.,*** s. 125-126.

İşte peygamberin son torunlarının sonu. Hepsi feci biçimde can vermiş. Sanki hepsi lanetlenmiş. Feridun Cemal Erkin, *"Birinci Dünya Savaşında, diyor, İngiliz ordusunun muhasara ettiği Mekke'yi savunan Fahrettin Paşa (Türkkan) ordusuna karşı düşmanla işbirliği yapanlar, peygamberimizin bu torunlarının tâ kendileri değil miydi?... İlahi takdir, ahiretteki mukadder hesaplaşma anını bile beklemeden, peygamberimizin mübarek mezarını savunan Müslüman Türk ordusuna silah çeken torunlarını daha bu dünyada korkunç bir kadere mahkûm etmişti."*

Hey gidi peygamber torunları hey!

Büyükelçinin Oyuncakları

Feridun Cemal Erkin, 27 Mayıs 1960 ihtilali üzerine, Londra Büyükelçiliğine atanmış. 29 Ağustos 1960 günü Londra'ya inmiş. Ertesi gün 30 Ağustos Zafer Bayramı. Büyükelçilik memurları, giden Büyükelçi Muharrem Nuri Birgi zamanında pek tatil yüzü görmemişler. Yeni Büyükelçi Erkin, *"Yarın resmi tatil, elçilik tabii ki kapalı olacak,"* talimatını verince, bayağı şaşırmış ve sevinmişler. O tarihte Londra Büyükelçiliğimizde başkâtip olan Erdem Erner'in anlattığına göre:

Erkin, uzun ve dolgun yüzlü, kalın siyah çerçeveli gözlüklü, etli dudaklı, eski sinema oyuncularından Fred Mac Murray'e benzeyen, ciddi ve eski ekol bir diplomattı. Çizgili koyu renk elbiseler giyer, ayakkaplarını her zaman pırıl pırıl tutar, saçlarını da fırça ile tarardı. Yüzündeki sertlik herkesi korkuturdu. Aslında, iyi kalpli, merhametli, küçük çocuklar gibi alıngan ve çabuk küsen biriydi. Kendisine ufak bir hediye verilse ya da yakın ilgi gösterilse çok sevinirdi. Neşeli olduğu anlar bol tükürüklü kahkahalar atardı. Laubalilikten hoşlanmazdı. "Madun"ları ile her zaman ciddi bir diyalog içindeydi. Çok duygulu ve alıngan olduğundan birisi adını yanlış telaffuz etse ya da "Feridun" yerine "Cemal"i kullansa tepesi atardı. Bir kere Lufthansa'nın uçak biletine "F. Cemal Erkin" yazdılar diye, biletini değiştirmezlerse o firma ile uçmayacağını bildirmişti. Büyükelçinin o ciddiliği içinde çocuksu yanları vardı. Örneğin oyuncaklara bayılır, sinema ve televizyonu çok severdi. Heyecanlı bir film seyrederken hop oturup hop kalkardı. Birisine kızmışsa, el sıkacağı zaman sağ elini âdeta beline yapıştırıp, tıpkı tabancasını

çekmiş bir kovboy gibi, karşısındakinin kendisine elini uzatmasını beklerdi. Böylelikle ona karşı duygularını belirtmiş olurdu.

İşte bu yeni büyükelçi, geldiği gün, 30 Ağustos Bayramı için büyükelçilik personelini azad ederken, *"Yalnız aranızdan biri yarın bana gelsin, Londra'yı gezmek istiyorum"* demiş. Erdem Erner, tatilini feda edip, *"ben gelirim"* diye ortaya atılmış. Büyükelçi, teşekkür etmiş ve ertesi gün öğleden sonra buluşma saatini vermiş. Bundan sonrasını emekli Büyükelçi Erdem Erner'in kendisinden dinleyelim:

"Zamanında gittim. Feridun Cemal Erkin'le Londra sokaklarını arşınlamaya başladık. O zamanlar günde üç paket filtresiz Pall Mall sigarası içiyordum. Feridun Cemal Erkin gibi bir kişinin yanında sigara içmem söz konusu değildi. Her şeyden önce yaşına da saygılıydım.. İşte bu ruhsal durumda gezintimizin bir a~ önce sona ermesini temenni ediyordum. Büyükelçi, bana durmadan iki ya da üç adlı pahalı erkek butiklerinin adreslerini sorup durdu. O zamanlar maaşımız 200 sterlin idi, o yüzden de pahalı butiklere uğrayamazdık. Yalnız bunların Bond Street ve Regent Street'de olduklarını biliyordum, ama kesin adreslerini değil! Büyükelçi röleve şapkasını, kulaklarını ezecek şekilde başına geçirmişti. Gezintiden büyük zevk duyuyordu. Birden, Regent Street'deki altı katlı ünlü Hanley's oyuncakçı dükkânının kapısından içeri girdi. Gözleri parlıyordu.

" 'Birisine oyuncak mı satın alacaksınız?' diye sordum.

" 'Hayır, ne gibi oyuncaklar var, ona bakacağım' dedi.

"Ve derken, o koskoca Erkin, elektrikli trenlerle, davul çalan maymunlarla oynamaya başlayıverdi. Keyfinden dört köşe olmuştu. Dünyayı unutmuş oyuna dalmış gitmişti. Ben şaşkınlık içinde, Türk diplomasi tarihine damgasını vurmuş bu kişinin oyuncaklarla oynamasını seyrediyordum."[620]

Santrafor

Londra'da Feridun Cemal Erkin'in yanında çalışanlardan biri de Kamuran Gürün'dür. Gürün'ün anlattığına göre:

620) Erner, ***Davulun Sesi***, s. 86.

Feridun Cemal Bey de, Muharrem Nuri Bey gibi, başlı başına bir müesseseydi. Ayrı ekollerdendiler, karakterleri çok zıttı. Ama her ikisi de, kendileri ile her zaman iftihar edilecek iki müstesna diplomattı...

Feridun Cemal Bey'in ağzından sert bir söz çıkmazdı. Ama kendisi büyükelçi iken, bakan iken, yanında çalışanlarla arasında daima bir mesafe bulunmasına dikkat ederdi.

Aleyhinde çıkarılan rivayetler de bir ölçüde bundan doğuyor olmalıydı. Feridun Cemal Bey, bir Semih Günver, bir Muharrem Nuri Birgi gibi, yanında çalışanların düzeyine inmeyi hiçbir zaman düşünmezdi. Ama bu devamlı mesafeden kendisine de sıkıntı basıyordu. Kamuran Gürün, ayarını kaçırmamak şartıyla, Feridun Cemal Erkin'in biraz daha az resmi davranışa hiç de reaksiyon göstermediğini söylüyor ve şunları anlatıyor:

"Hiç unutmam bir gün, bir yazı imzalatmak için Büyükelçi Erkin'in odasında iken, nasıl olduysa, bir meslektaştan bahsetmeye başlamıştı. Ben dinliyordum, bir ara, 'siz ne düşünüyorsunuz?' dedi. Ben damdan düşer gibi,

" 'Futbol bilir misiniz beyefendi?' dedim. Bir an koltuğunun gerisine yaslanıp, ifadesi fazlaca ciddileşip,

" 'Bilirim, kardeşim, ne olacak?' dedi. (Konuşurken hep kardeşim derdi.) Ben hiç bozmadan,

" 'O arkadaş santrafor gibidir, hiç yerinden kımıldamadan, ayağına gelen topları sağa sola dağıtır, sonra gol atılınca da, golü ben hazırladım der' dedim. Evvela kendini tutmaya çalıştı, yutkundu sonra tam tabiri ile makaraları koyuverdi.

"Başlangıç böyle oldu. Ondan sonra da en olmaz zamanda, en olmayacak sözü söylediğimde daima gülmüştür. Kızdığını hiç görmedim.

"Bakın, 'kızmak' kelimesine kızardı, hayır pardon, üzülürdü.

"Gene bir gün Londra'da, bir olayı naklederken, 'ciddi şekilde kızdım, siz de olsanız zannederim kızardınız,' demiştim. Ciddiyetle,

" 'Ben kızmam kardeşim, hayvanlar kızar' demesin mi? Ben derhal,

" 'İyi ama beyefendi, siz bana düpedüz hayvan diyorsunuz,' deyince, önce bir şaşırdı, sonra gülerek,

" 'Hayır, siz de kızmamış üzülmüşsünüzdür, onu belirtmek istiyorum' dedi, ama bu lafı bitirene kadar kendini büsbütün gülme tutarak,

" 'Kardeşim sizinle hiç de ciddi konuşulmuyor,' diye eklemişti."[621]

"Ben de İsterim"

Feridun Cemal Erkin, Dışişleri Bakanı olarak İtalya'ya resmi bir ziyaret yapar. Bu gezi sırasında, Torino şehrinde Fiat fabrikaları da ziyaret edilir. Fabrikanın deneme pistinde, saatte 200 kilometreden fazla hız yapan yeni bir otomobile binmeye konuk bakanı da davet ederler. Bakan, pilot gibi giyinmiş deneme şoförünün yanına oturur. Arka koltuğa da İtalyan Sefiresi Luciolli ile Bakanın Özel Kalem Müdürü Erdem Erner otururlar. Otomobil hızlandıkça hızlanır, tıpkı bir motosikletin merkezkaç kuvvetten yararlanarak düşmeden duvarda dönmesi gibi, özel yapılmış pistin duvarında son sürat gitmeye başlar. Sola dönerken Erner Bayan Luciolli'nin, sağa dönerken de Bayan Luciolli Erner'in üstüne yuvarlanır. Ön sırada sıkı sıkıya bağlı oturan Erkin, alı al, moru mor, allak bullak olur. Bakanın yüzü yeşile çalar. 2-3 turdan sonra, "Bir daha mı? Tövbe!" deyip oradan ayrılır.

Fiat'ın Genel Müdürü konuk Türk Bakanı onuruna bir öğle yemeği düzenler. Yemeğin sonunda, heyet üyelerinden çocukları olanlara en son Fiat otomobil modelleri dağıtılır. Parçaları sökülüp takılabilen, pille işleyen tam modeller. Bakan Feridun Cemal Erkin'e, çocuğu olmadığı için hediye verilmez. İtalyanlar, Feridun Cemal'in kendisinin çocuk gibi oyuncaklara düşkün olduğunu nereden bilsinler! Bakan, dağıtılan hediyeleri görünce, özel kalem müdürüne, "Onlar da ne?" diye sorunca, "model otomobiller" cevabını alır. Bakan:

"Ben de isterim!" der.

---

621) Gürün, ***Akıntıya Kürek***, s. 91-93.

Erdem Erner, Fiat Fabrikası Dış İlişkiler Müdürüne gider, bakanın küçük bir yeğeni olduğunu söyler ve bir model-oto alıp döner.[622] Gerçekte bu model otomobille küçük yeğen değil, bakan kendisi oynayacaktır!

"Vezir Yattı, Nefer Kaçtı"

Feridun Cemal Erkin, 1962 yılında Dışişleri Bakanı olmuş ve Londra'da maiyetinde çalışmış olan Erdem Erner'i Özel Kalem Müdürü olarak yanına almıştır. Erner, bakanla birlikte çeşitli dış gezilere çıkar. İran ziyaretinde bakan ve özel kalem müdürü, Tahran'ın Çankaya'sı olan bir semtte, Derbent Oteli'nin yanındaki Devlet Konukevi'nde kalırlar. Türk heyetinin diğer üyeleri ise, çok daha konforlu olan otelde kalırlar. Ziyaretin ilk günü, yüklü program sonunda geç vakit Devlet Konukevi'ne dönülür. Erdem Erner, "Sayın bakan, renginiz çok soluk, çok da yoruldunuz, bir an önce yatsanız iyi olur!" der. Niyeti, bakanı yatırdıktan sonra Derbent Oteli'nin müzikli pavyonuna gidip arkadaşlarıyla buluşmaktır. Bakan, "Yaa! Doğru!" der ve odasına çekilir. Erdem Erner, orada nöbet tutan Azeriye, otele gideceğini bildirir. "Arkadaşlarım sorarlarsa otele gelmelerini söyle" diye tembih eder. Arkadaşları bir müddet sonra şehirden gelip bakanla özel kalem müdürünü sorarlar. Nöbetçi, kendi Azeri Türkçesiyle cevap verir:

"Vezir yattı, nefer kaçtı!"

"Nefer", Azeri Türkçesinde *"kişi, zat"* yerine, *"kaçtı"* da "çıktı" anlamına geliyormuş. Bu sözler ertesi gün bakana aktarılınca Feridun Cemal Erkin uzun uzun gülmüş. Yıllar sona bile bunları hatırlarmış ve emekliliğinde Erdem Erner'e rastlayınca "Vezir yattı, nefer kaçtı" değil mi diye takılırmış.[623]

"Kuş"

Yine Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in İran gezisi sırasında, Özel Kalem Müdürü Erdem Erner, resmi görüşmelere katılmak üzere bakanı almaya gider. Tam o sırada bakanın odasındaki

622) Erner, *op. cit.*, s. 98
623) *Ibid.*, s. 96.

telefon acı acı çalar. Erner, "Sizi İranlı bakan arıyormuş!" deyip telefonu bakana verir. Feridun Cemal Erkin, ahizeyi eline alıp "Alo!" der. Birden kaşları çatılır ve bir refleksle önüne bakar. Santral memuru için, "Terbiyesiz herif, bana kuşunuzu tutunuz dedi" diye söylenir. Meğer Azeri Türkçesinde *"Kuşunuzu tutunuz"* demek, "telefondan ayrılmayınız" anlamına "ahizeyi bırakmayınız" demekmiş. Tıpkı İngilizce "Hold the line", yani "hattan ayrılmayınız" dendiği gibi.[624]

Kılıç - Kalkan

Feridun Cemal Erkin'in Dışişleri Bakanlığı döneminde, 1963 yılında, Avrupa Ortak Pazarı ile Türkiye arasında Ortaklık Anlaşması da sonuçlanmıştır. O tarihte Ortak Pazar ülkelerinin sayısı altıdır ve altılar arasında Yunanistan yoktur. Anlaşmayı imzalamak üzere altı ülkenin Dışişleri Bakanları ile Komisyon Başkanı Prof. Hallstein, 9-10 Eylül günleri, ayrı ayrı yollardan Türkiye'ye gelirler.

Bu önemli olay dolayısıyla Dışişleri Bakanlığımız büyük ve zengin bir program hazırlamış. Programı en iyi biçimde uygulamak ve konuk bakanları hoşnut edebilmek için Protokol Genel Müdürlüğünün yanısıra İktisat Dairesi de tam kadro seferber olmuş. Hazine Genel Müdürlüğü de az sayıda altın ve gümüş madalya bastırmış. Nümizmatlar, koleksiyoncular için pek çekici olan bu hatıra madalyalar büyük sükse yapmış. Bunlardan para ile edinmek için pek çok başvuran olmuş. Ama pek az sayıda bastırılabilen bu madalyalar yalnız konuk bakanlara ve Ortaklık Anlaşmasının hazırlanmasında emeği geçenlere verilebilmiş.

Anlaşmalar, 12 Eylül 1963 günü, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin büyük tören salonunda tantana ile imza edilmiştir. İmza töreninden sonra İsmet Paşa, konuklara sınırlı katılımlı bir akşam yemeği vermiş. O akşam İstanbul'a geçilmiş. 13 Eylül günü Boğaz'da gezi, akşamı da Yeşilköy Çınar Oteli'nde bir resepsiyon düzenlenmiş. O tarihte İstanbul'da Çırağan, Sheraton, Conrad, Swishotel gibi ünlü oteller yoktur henüz.

14 Eylül günü yine topluca uçakla İstanbul'dan Bursa'ya gidilmiş, şehir gezilmiş, vali, öğleyin Çelik Palas Oteli'nin terasında bü-

624) ***Ibid.,*** s. 96.

yük bir yemek vermiş. İki gündür stres atmış, dinlenmiş ve artık programlarının sonuna yaklaşmış olan Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ve altı ülke Dışişleri Bakanı ile Komisyon Başkanı, Bursa'nın temiz havasında yemeğin tadını çıkarıyorlar. Sakin sakin yemekler yeniyor. Bakanlar iyice gevşiyor, tatlı tatlı sohbete dalıyorlar. Sıra tatlılara geliyor.

Tam o sırada terasın kapısı gümbür diye açılıyor ve açılır açılmaz "Allah Allah" naralarıyla kılıç-kalkan ekibimiz birden içeri dolunca, boş bulunan yedi bakanın dehşetle yerlerinden fırlamaları bir oluyor. Feridun Cemal Erkin ve konuk bakanlar birden neye uğradıklarını anlayamıyorlar. Neden sonra iş anlaşılıyor ve bir kahkaha kopuyor. Yemekte hazır bulunan Kamuran Gürün, " O sahne ve hele boyu iki metreye yaklaşan Hollanda Dışişleri Bakanı, sonra NATO Genel Sekreteri olacak, M. Luns'un havaya fırlayışı hiç gözümün önünden gitmez" diyor.[625]

625) Gürün, ***Akıntıya Kürek,*** s. 168.

KAYNAKLAR

Oktay AKBAL, "Ekonomik Bağımsızlık Olmadan", ***Milliyet,*** 12.5.1994.

Necati AKDER, "Seçkin Vatansever, Büyük Milliyetçi, Değerli Fikir ve Mefkûre Adamı Ahmet Ferit Tek Uful Etti", ***Türk Kültürü,*** Ankara: Aralık 1971, sayı 110, s. 116 - 128.

Gazi Mustafa Kemal (ATATÜRK), ***Nutuk - Söylev, II. Cilt,*** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1984.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Cilt II, Kültür Bakanlığı, Ankara: 1981.

Falih Rıfkı ATAY, "Misafir Hükümdarlar", ***Hakimiyeti Milliye,*** 4.10.1933.

Falih Rıfkı ATAY, ***Çankaya. Atatürk Devri Hatıraları,*** Dünya Yayınları, 2. cilt. istanbul.

Falih Rıfkı ATAY, "Şark Paktı", ***Ulus,*** 6.7.1937.

Ayın Tarihi, Ankara, Mart - Mayıs 1929, No. 60 - 62; Mart 1934, No. 3; Mayıs 1934, No. 5; İkinci Teşrin 1934, No. 11; Temmuz 1935, No. 19; Mayıs 1937, No. 41; Temmuz 1937, No. 43; Ağustos 1937, No. 44; Nisan 1946, No. 149.

Kur. Yzb. Fahri AYKUT, ***İstiklal Savaşında Dördüncü Kolordu,*** 97 sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, Askeri Matbaa, İstanbul: 1 Haziran 1935.

Murat BARDAKÇI, ***Son Osmanlılar,*** İstanbul: 1991.

Suat BİLGE, ***Türkiye - Sovyetler Birliği ilişkileri. 1920 - 1964: Güç Komşuluk,*** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: 1992.

Ali Fuat CEBESOY, ***Milli Mücadele Hatıraları,*** İstanbul: 1953.

Ali Fuat CEBESOY, ***Moskova Hatıraları,*** İstanbul: 1955.

M. Ali ÇANKAYA, ***Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Cilt II - III,*** Ankara: 1963.

İsmail ÇETİŞLİ, ***Memduh Şevket Esendal,*** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1991.

Fahri ÇOKER, ***Türk Tarih Kurumu,*** T.T.K. Basımevi, Ankara: 1983.

Haldun DERİN, ***Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933 - 1951),*** Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 1995.

Selim DERİNGİL, ***Denge Oyunu. İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası,*** Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 1994.

Dışişleri Bakanlığı, ***Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl. İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939 - 1946),*** Ankara: 1973.

Dışişleri Bakanlığı, ***Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl. Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935 - 1939),*** Ankara: 1973.

Dışişleri Bakanlığı Arşivleri (D.B.A), Ankara:

D.B.A. - Almanya, D. 1, a.1

D.B.A. - Arnavutluk, K. 4/12; K. 5/12; K. 6/12

D.B.A. - Özel Kalem, 1928

D.B.A. - İdari. K. 60 - 0

D.B.A. - İran. Dahili, K. 1/6; K. 2/25; K. 2/28; K. 27/1

D.B.A. - İtalya, K. 1/53, K. 3/48

D.B.A. - Lozan Sulhu. Tebrikler.

D.B.A. - Müt., 1/49; 1/96; 1/118; 2/94; 2/97; 3/94; 3/97; 4/95; 5/1; 6/3; 7/99

D.B.A. - Sicil Dosyaları, No. 29, 50, 58, 63, 87, 89, 98, 114, 117, 129, 165, 186, 229, 232, 315, 344, 420, 426, 437

D.B.A. - Sovyet Rusya, K. 22 Türk - Gürcü 27/A - 3

D.B.A. - Sovyet Rusya, K. 2/27, B1., a.1; K. 2/61; K. 27 - B.1, a.1

D.B.A. - Sovyet Rusya - Türkiye, 30/ A.2

D.B.A. - Siyasi. Türkiye, K. 37/26, K. 41/3

D.B.A. - Yugoslavya, K. 1/1; 1/63; K. 5/8

D.B.A. - Yunanistan, K. 1/2; K. 1/3; K. 1/81; K. 3/81; K. 5/86

Gültekin ELİBAL, ***Atatürk ve Resim - Heykel,*** İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1973.

Feridun Cemal ERKİN, ***Dışişlerinde 34 Yıl. Anılar - Yorumlar. 1. Cilt,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1980.

Erdem ERNER, ***Davulun Sesi***, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1993.

Emel ESİN, "Ahmet Ferit Tek (1877 - 1971), ***Türk Kültürü*** dergisi, Ankara: Aralık 1971, sayı 110, s. 57 - 62.

Ahmet Şükrü ESMER, "Mehmet Münir Ertegün", ***Ulus,*** 13.11.1944.

Foreign Office Archieves (F.O.), Public Record Office, London

F.O. 421/316

F.O. 424/267

F.O. 424/268

Rıdvanbeyoğlu Hüsrev GEREDE, ***Siyasi Hatıralarım I:*** İran, İstanbul: 1952.

Joseph C. Grew, ***Turbulent Era, A diplomatic Record of Forthy Years, 1904 - 1945,*** New York: 1952.

Kamuran GÜRÜN, ***Akıntıya Kürek. Bir Büyükelçinin Anıları,*** Milliyet Yayınları, İstanbul: 1994.

Kamuran GÜRÜN, ***Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),*** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara: 1983.

Gothard JAESCHKE, ***Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi, 1918 - 1923,*** (Çeviren Niyazi Recep Aksu), İstanbul:1939.

Kazım KARABEKİR, ***İstiklal Harbimiz,*** Türkiye Yayınevi, İstanbul: 1969.

Ali Naci KARACAN, ***Lozan Konferansı ve İsmet Paşa***, Üçüncü Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1993.

Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, ***Zoraki Diplomat (Hatıra ve Müşahede),*** İnkılap Kitabevi, İstanbul: 1955.

Mehmet KEMAL, "Tarihten Gelen", ***Cumhuriyet,*** İstanbul: 8.11.1984.

Zeki KUNERALP, ***Sadece Diplomat. Hatırat***, İkinci Baskı, İstanbul: 1981.

Zülfü LİVANELİ, "Ertegün Kardeşler", ***Sabah.*** 15.9.1994.

Londra Büyükelçiliği Arşivi (L.B.A.), Londra: L.B.A.: K. 678/1

Faik MELEK, ***Hepsi Geldi Geçti (Dışişlerinde 43 Yıl),*** Milliyet Yayınları, İstanbul: 1994.

Yaşar NABİ (NAYIR), ***Balkanlar ve Türklük,*** Ankara: 1936.

Nadir NADİ, "Dost Amerika'nın Denizcilerini Karşılarken...", ***Cumhuriyet,*** 5.4.1946.

Notice Su le concours concernant le monument à ériger à Angora par l'initiative du journal "Yeni Gune" en commémoration de la Victoire Nationale, Imp. Ahmed Ihsan and Co. Constantinople: 1924.

Dr. Rıza NUR, ***Hayat ve Hatıratım, III. Cilt,*** Altındağ Yayınevi, İstanbul: 1968.

İsmail Berduk OLGAÇAY, ***Tasmalı Çekirge,*** İstanbul (Tarihsiz), 2. baskı.

Fuat Süreyya ORAL, ***Türk Basın Tarihi, 1919 - 1965. Cumhuriyet Dönemi,*** İstanbul: 1968.

Sami N. ÖZERDİM, ***Atatürk Devrimi Kronolojisi,*** Halk Evleri Atatürk Enstitüsü Yayınları, Ankara: 1974.

Paris Büyükelçiliği Arşivi (P.B.A.), Paris:

P.B.A.: "İstanbul Murahhaslığı"

P.B.A.: "Anadolu Meselesi"

P.B.A.: K. 96/A

P.B.A.: K. 180

P.B.A.: K. 367/6

P.B.A.: K. 369/6

P.B.A.: K. 372/1

Roma Büyükelçiliği Arşivi (R.B.A.), Roma:

R.B.A.: K. 148/3

R.B.A.: K. 160/3

R.B.A.: K. 160/4

R.B.A.: K. 193/5

R.B.A.: K. 228/8

Necmettin SADAK, "Dörtlü Şark Andlaşması", ***Akşam***, 6.7.1937.

Necmettin SADAK, "Aziz Dostlarımız Hoş Geldiniz", ***Cumhuriyet,*** 5.4.1946.

Nalan SEÇKİN, ***İlk Meclis'ten Kalanlar, 1920 - 1970,*** Ankara: 1920.

Derya SAZAK, "Ferit Bey'in Serveti", ***Milliyet***, 23.9.1993.

Hasan Rıza SOYAK, ***Atatürk'ten Hatıralar, Cilt I,*** Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul: 1973.

İsmail SOYSAL, ***Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt I (1920 - 1945),*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1983.

Enver Behnan ŞAPOLYO, ***Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın,*** Ankara: 1969.

Bilâl N. ŞİMŞİR, "Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a Yönerge (Türk - Arnavut İlişkileri Üzerine)", ***Prof, Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan,*** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara: 1981, ss. 299 - 316'dan ayrı basım.

Bilâl N. ŞİMŞİR, ***Atatürk'ün Hastalığı,*** Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1989.

Bilâl N. ŞİMŞİR, ***Atatürk ile Yazışmalar, 1920 - 1923,*** ikinci baskı, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara: 1992

Bilâl N. ŞİMŞİR, "Atatürk 'ün Kitap Sevgisi", ***Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri (29 Kasım 1982 - Kayseri),*** Erciyes Üniversitesi, Kayseri: 1982, s. 85 - 95.

Bilâl N. ŞİMŞİR, "Atatürk'ün Kitap Sevgisi", ***Sıvas'tan Ankara'ya. 18 - 27 Aralık 1919,*** Boğaziçi Yayınları, İstanbul: 1983, s. 17 - 27.

Bilâl N. ŞİMŞİR, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri. Yedi Belge. 1930 - 1937", ***Belleten,*** Cilt XLV, sayı 177, Ankara: Ocak 1981, s. 157 - 207.

Bilâl N. ŞİMŞİR, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1993.

Bilâl N. ŞİMŞİR, ***Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, Cilt I, 1922 - 1924,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1981.

Bilâl N. ŞİMŞİR, "Fes Olayı. Türkiye - Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932 - 1933), ***Belleten,*** C. XLVIII, sayı 189 - 190, Ocak - Nisan 1985, s. 1-54.

Bilâl N. ŞİMŞİR, ***Homage to Mustapha Kemal, Hero of the East,*** Institute of Islamic History, Culture and Civilisation, Islamic University, Islamabad: 1401/1981.

Bilâl N. ŞİMŞİR, ***İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de 'Kürt Sorunu' (1924 - 1938),*** 2. baskı, Ankara: 1991.

Bilâl N. ŞİMŞİR, ***Lozan Telgrafları, Cilt I - II,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1990 - 1994.

Bilâl N. ŞİMŞİR, "Türk - Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği", ***Belleten,*** Ankara, Cilt XLI, sayı 162, Nisan 1977, s. 277 - 356'dan ayrı basım.

Bilâl N. ŞİMŞİR, "Türk Harf Devriminin Türkiye Dışına Yayılması: Bulgaristan Türkleri Örneği", ***Harf Devrimi'nin 50. Yıl Sempozyumu,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1981, ss. 187 - 206.

Bilâl N. ŞİMŞİR, ***Türk Yazı Devriml,*** Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1992.

Yusuf Kemal TENGİRŞEK, ***Vatan Hizmetinde,*** Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara: 1981.

Dr. Fethi TEVETOĞLU, "Atatürk'le Samsun'a Çıkanlardan: Hüsrev Gerede", ***Türk Kültürü*** dergisi, sayı 82, Yıl VII, Ankara: Ağustos 1969.

Dr. Fethi TEVETOĞLU, ***Hamdullah Suphi Tanrıöver,*** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1966.

tionalism and Reform, 1919 - 1939, Minneapolis: 1971.

The Treaty with Turkey. Statements, Resolutions and Report in Favour of Ratification of the Treaty of Lausanne, New York: 1926.

Türk Kültürü dergisi, Ankara, sayı 91, Mayıs 1970; sayı 110, Aralık 1971.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1 - 2, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: 1985.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 7, Cilt 8, Cilt 14.

Muzaffer UYGUNER, ***Memduh Şevket Esendal,*** Bilgi Yayınevi, Ankara: 1991.

Asım US, ***Hatıra Notları, 1930 - 1950***, İstanbul: 1966.

Asım US, "Missouri'nin Türk Sularını Ziyareti", ***Vakit,*** 6.4.1946.

Ruşen Eşref ÜNAYDIN, ***Atatürk'ü Özleyiş. Hatıralar. 1. Kitap. Zafer.*** İş Bankası Yayınları, Ankara: 1954.

Ruşen Eşref ÜNAYDIN, ***Atatürk, Tarih ve Dil Kurumları Hatıraları,*** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 1954.

Viyana Büyükelçiliği Arşivi (V.B.A.), Viyana:

V.B.A. -Afyon Zafer Abidesi (1930 - 1936).

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ

Cüneyt Arcayürek

1. Demokrasinin İlk Yılları (1947 - 1951)
2. Yeni İktidar, Yeni Dönem (1951 - 1954)
3. Bir İktidar, Bir İhtilal (1955 - 1960)
4. Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar (1960 - 1965)
5. Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965 - 1971)
6. Çankaya'ya Giden Yol (1971 - 1973)
7. Demokrasinin Sonbaharı (1977 - 1978)
8. Müdahalenin Ayak Sesleri (1978 - 1979)
9. 12 Eylüle Doğru Koşar Adım (Kasım 1979 - Nisan 1980)
10. Demokrasi Dur, 12 Eylül 1980 (Nisan 1980 - Eylül 1980)

- Ku - De - Ta 1 (Büyüklere Masallar)
- Ku - De - Ta 2 (Adaya Demokrasi Nasıl Geldi)
- Hapishanedeki Ecevit
- Şeytan Üçgeninde Türkiye
- Darbeler ve Gizli Servisler
- Namı 864 Rakımlı Tepe : Çankaya
- Çankaya Hesaplaşması

Semih Günver

1. Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü
2. Bir Kiraz Ağacı Olsaydım
3. Tac Mahal Oteli

Bilâl N. Şimşir

1. Malta Sürgünleri
2. Bulgaristan Türkleri
3. Osmanlı Ermenileri
4. Ankara... Ankara (Bir Başkentin Doğuşu)
5. İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921 - 1922)
6. Bizim Diplomatlar

Baskın Oran

1. Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları/1
2. Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları/2 (Son Defter)
3. Atatürk Milliyetçiliği (Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme)
4. Nerde O Eski Mapusaneler
5. Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu
6. Devlet Devlete Karşı
7. Kalkık Horoz "Çekiç Güç ve Kürt Devleti"

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ

Hasan Cemal

1. Tank Sesiyle Uyanmak
2. Demokrasi Korkusu
3. Tarihi Yaşarken Yakalamak
4. Özal Hikâyesi

Erbil Tuşalp

1. Eylül İmparatorluğu
2. Zehir Yüklü Bulutlar (Halepçe'den Hakkâri'ye)
3. Bin İnsan
4. Ben Tarihim Bay Başkan
5. Önce Çocuklar Öldü
6. Paşa İle General
7. Evreninki mi, Özalınki mi?
8. Plastik Papatya Kokusu (Bir Değişimin Öyküsü)
9. Şeriat A.Ş.

Hasan Pulur

Olaylar ve İnsanlar 1	(1961 - 1972)
Olaylar ve İnsanlar 2	(1973 - 1978)
Olaylar ve İnsanlar 3	(1979 - 1984)
Olaylar ve İnsanlar 4	(1986 - 1988)
Olaylar ve İnsanlar 5	(1988 - 1990)
Olaylar ve İnsanlar 6	(1991 - 1992)

Metin Toker

Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları

1. Tek Partiden Çok Partiye (1944 - 1950)
2. DP'nin Altın Yılları (1950 - 1954)
3. DP Yokuş Aşağı (1954 - 1957)
4. Demokrasiden Darbeye (1957 - 1960)
5. Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim (1960 - 1961)
6. İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961 - 1965)
7. İsmet Paşa'nın Son Yılları (1965 - 1973)

- Şeyh Sait ve İsyanı

Yavuz Donat'ın Vitrininden

1. Sandıktan İhtilale (1977 - 1980)
2. Buyruklu Demokrasi (1980 - 1983)
3. Özal'lı Yıllar (1983 - 1987)
4. Demirel'in Yokluk Yılları

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ

Mümtaz Soysal / Düşünceler Günlüğü

1. İdeoloji Öldü Mü?
2. Aklını Kıbrıs'la Bozmak
3. İçgüveysinin Encamı
4. Balinanın Böcekleri
5. Öpülesi Gemiler
6. Anayasa'nın Püf Noktası
- Güzel Huzursuzluk

Yekta Güngör Özden

1. Hukukun Üstünlüğüne Saygı
2. İnsan Hakları, Lâiklik, Demokrasi Yolunda
3. Atatürk Sizsiniz!

Ergun Sav

1. Diplo – Dra – Matik Anlatılar
2. Nostaljik Muhabbetler
3. Rakı Sohbetleri
4. Deli Deli

Prof. Dr. Münci Kapani

1. Insan Haklarının Uluslararası Boyutları
2. Politika Bilimine Giriş

Kâmuran Gürün

1. Türkler ve Türk Devletleri Tarihi
2. Savaşan Dünya ve Türkiye
3. Ermeni Dosyası

Ercüment Yavuzalp

1. Menderes'le Anılar
2. Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik

Marc Galle Sevilmeyen Ülke Türkiye
Doğan Akın Uçuran Holding
Nursun Erel – Ali Bilge Tansu Çiller'in Siyaset Romanı
Tülay German Erdemli Yıllar
Turgut Özakman Dr. Rıza Nur Dosyası
Hıfzı Topuz Parisli Yıllar

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ

Mümtaz Soysal / Düşünceler Günlüğü

1. İdeoloji Öldü Mü?
2. Aklını Kıbrıs'la Bozmak
3. İçgüveysinin Encamı
4. Balinanın Böcekleri
5. Öpülesi Gemiler
6. Anayasa'nın Püf Noktası
- Güzel Huzursuzluk

Yekta Güngör Özden

1. Hukukun Üstünlüğüne Saygı
2. İnsan Hakları, Lâiklik, Demokrasi Yolunda
3. Atatürk Sizsiniz!

Ergun Sav

1. Diplo – Dra – Matik Anlatılar
2. Nostaljik Muhabbetler
3. Rakı Sohbetleri
4. Deli Deli

Prof. Dr. Münci Kapani

1. Insan Haklarının Uluslararası Boyutları
2. Politika Bilimine Giriş

Kâmuran Gürün

1. Türkler ve Türk Devletleri Tarihi
2. Savaşan Dünya ve Türkiye
3. Ermeni Dosyası

Ercüment Yavuzalp

1. Menderes'le Anılar
2. Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik

Marc Galle Sevilmeyen Ülke Türkiye
Doğan Akın Uçuran Holding
Nursun Erel – Ali Bilge Tansu Çiller'in Siyaset Romanı
Tülay German Erdemli Yıllar
Turgut Özakman Dr. Rıza Nur Dosyası
Hıfzı Topuz Parisli Yıllar

BİLÂL N. ŞİMŞİR

Bilâl N. ŞİMŞİR, 1933 yılında Osmanpazarı'nda (Bulgaristan) doğdu. 1957 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden mezun oldu. Üç yıl kadar aynı fakültenin Diplomasi Tarihi Kürsüsünde asistan olarak kaldı. Daha sonra Dışişleri Bakanlığına geçti. O tarihten beri Dışişleri kadrosundadır. Paris, Şam, Londra, Lahey, Büyükelçiliklerinde Başkâtip ve Müsteşar olarak; Merkez'de Şube Müdürü, Daire Başkanı, Genel Müdür Yardımcısı ve Genel Müdür olarak görev yaptı. Tiran'da ve Pekin'de Büyükelçi olarak Türkiye'yi temsil etti. Halen Avustralya Nezdinde Türkiye Büyükelçisidir.

Bu kitapta, çoğu Atatürk zamanında görev yapmış, otuz bir Türk diplomatı yer almaktadır. Bunlardan sekizi eski Dışişleri Bakanlarıdır; geri kalanlar ise elçiler ve büyükelçilerdir.

Bekir Sami Kunduh • Yusuf Kemal Tengirşek • Ali Fuat Cebesoy • Memduh Şevket Esendal • Ahmet Muhtar Mollaoğlu • Ahmet Ferit Tek • İsmet İnönü • Hüseyin Ragıp Baydur • Suat Davaz • Hüseyin Vasıf Çınar • Kemalettin Sami • Tevfik Rüştü Aras • Mehmet Münir Ertegün • Yusuf Hikmet Bayur • Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede • Tahir Lütfi Tokay • Cevat Ezine • Mehmet Enis Akaygen • Ali Haydar Aktay • Tevfik Bıyıklıoğlu • M. Emin Âli Türkgeldi • Şükrü Saracoğlu • Hamdullah Suphi Tanrıöver • Ruşen Eşref Ünaydın • Yakup Kadri Karaosmanoğlu • Hamdi Arpağ • Ahmet Cevat Üstün • Hasan Saka • Fuat Carım • İhsan Sabri Çağlayangil • Feridun Cemal Erkin

ISBN 975 - 494 - 578 - 0
96 . 06 . Y . 0105 . 0961

9 789754 945782

KDV dahil